

JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH

JISER

International
multidisciplinary
scientific journal

- ✓ Academic journal, an academic or scholarly periodical
- ✓ Scientific journal, an academic journal focusing on science
- ✓ Medical journal, an academic journal focusing on medicine
- ✓ Law review, a professional journal focusing on legal interpretation

*“JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL RESEARCH”*

VOLUME 2, ISSUE 3
(30- July)

Ushbu to'plamda "**JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH** " ilmiy jurnaliga kelib tushgan maqolalar o'rin olgan.

Mazkur jurnalda zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta'limni rivojlantirishda yo'nalishlar bo'yicha kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur jurnal materiallaridan OTM professor-o'qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta'lim maktab o'qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ		
SO'Z BOSHI		
SAN'AT VA JISMONIY MADANIYAT		
Феруза Ражабова <i>ИНСОН ШАХСИ ШАКЛЛАНИБ КАМОЛ ТОПИШИДА, СОҒЛОМ БОЛА ТАРБИЯСИДА ОНА АЛЛАСИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ</i>		10
Feruza Rajabova <i>TA'LIM VAZIRLIKLARIDA YECHIMINI KUTAYOTGAN MUAMMO VA YECHIMLAR: SAN'AT SOHASI XUSUSIDA JUMLADAN MUSIQA ADABIYOTI DARSLIKLARI MUAMMOSI</i>		13
Abdullayev Burhon Hakimboy o'g'li <i>ERTALABKI BADANTARBIYA - SOG'LIK GAROVI</i>		16
Idarova Nadejda Sergejevna Nizomiddinova Yulduz <i>MUSIQA SAN'ATINING JAMIYAT HAYOTIDAGI ROLI</i>		18
Irmuxamedova Navro'za Abdullajonovna Xidirova Zulfiya Usmonovna <i>INTELEKTUAL MEKATRON TIZIMLARINING STRUKTURAVIY SXEMASI</i>		21
Latipov Farxod Azadovich <i>JISMONIY TARBIYANING SOG'LIQQA FOYDALARI</i>		24
Narxodjayeva Shohista Nadimovna <i>MUSIQA TA'LIMIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI</i>		26
Narxodjayeva Shohista Nadimovna <i>TA'LIM-TARBIYAGA TEXNOLOGIK YONDASHUV</i>		29
O'razmatov G'iyos Sultonboy o'g'li <i>FUTBOL O'YINIGA O'QUVCHILARNI TAYYORLASH</i>		31
Orzieva Ruxshona Salimjоновна To'piyatov Fazliddin Komoliddinovich <i>KUSHAI VA SURAI IJROCHILIK MAKTABLARI</i>		33
Ro'zmetov Alijon Ro'zimboyevich, Igamova Shoira Mamatsolayevna <i>TASVIRIY SAN'ATNI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING MOHIYATI VA UNING MUAMMOLARI</i>		36
Shamshiyeva Barno Nigmatxodjayevna <i>MUSIQIY FAN O'QITUVCHILARINI INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH MAZMUNI</i>		38
М.Юнусалиев <i>БОБУРИЙЛАР ДАВРИДА МУСАВВИРЛИК САҲЪАТИ</i>		41
Rahmonberdiev Shavkat Raimjon o'g'li Xayrov Rasim Zolimxon o'g'li <i>TASVIRIY SAN'ATDA KOMPOZITSIYANING ASOSIY TAMOYILLARI</i>		43
Дадабоева Севарахон Ибрагимовна <i>ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСЛАРИДА ЖИСМОНИЙ ФАОЛЛИКНИ ОШИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ</i>		45
TARIX FANLARI		
Islomov Abdulaziz Latif o'gli Ozodhojayeva Lobar Akramjon qizi <i>"BAYT UL HIKMA " SHARQ JAVOXIRI</i>		47
Maxsudov Qamariddin Alijon o'g'li <i>DAOSIZM DINIY-FALSAFIY TA'LIMOTI TARIXINI O'RGANISH BORASIDA YONDASHUVLAR</i>		50
Шавкат Арипов <i>АРАБ МАМЛАКАТЛАРИ ВА ЯПОНИЯ АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИ (САУДИЯ АРАБИСТОНИ МИСОЛИДА)</i>		53
Komilov Akmaljon Abdullayeva Gulnoza <i>SHARQ UYG'ONISH DAVRI MADANIYATI</i>		57
Muhibov Ja'farxon <i>TOJIK TARIXIY JANRIDA MILLIY SHAXSLAR TASVIRI VA MUQOISAVIY TAHLILI</i>		59
Komilov Akmaljon Biyyurayev Rashidjon <i>TARIX FANINI O'QITISHDA INNOVATSIYALARNING QO'LLANILISHI</i>		62
Гурсуналиева Муслимабону Абдувосит кизи <i>"ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО" ДОСТОНИНИНГ ҲАМД ҚИСМИНИНГ БЕРИЛИШИ (ОҒАХИЙ ТАРЖИМАСИ ҚЎЛЁЗМАЛАРИ АСОСИДА)</i>		65
Ҳасанхон Яхё Абдулмажид <i>ҚУРЪОНИ КАРИМНИНГ БИРИНЧИ ВА ИККИНЧИ КЎЧИРИЛИШИ ЎРТАСИДАГИ ФАРҚЛАР ТАҲЛИЛИ</i>		69
IJTIMOIY VA SIYOSIY FANLAR		
Prekeeva Tillaxan Markabaevna Sultamuratova Nargiz Djanabergenovna Gulmirzayeva Gulnoz To'liboy qizi <i>XALQARO JINOYATLAR UCHUN JAVOBGARLIK ASOSLARI</i>		73
Alimova Nodira Raximjonovna		75

<i>ITIMOIY ONGNI SHAKLLANTIRISH METODLARI</i>	
Садриддинова Дилфуза Маматхоновна "МАРӒУ-Л-АРВӒИ" АСАРИНИНГ ҚЎЛЕЗМА НУСХАЛАРИ ТАДҚИҚИ	77
Rashidov Otabek Ziyodullaevich USE OF MILITARY TERMS	82
Юлдашева Д.Х Насирова З.Ж ГАСТРОЭЗОФАГЕАЛ РЕФЛЮКС КАСАЛЛИГИ МОРФОЛОГИК МАНЗАРАСИНИНГ РЕФЛЮКСАТ МУҲИТИ ТУРИГА АЛОҚАДОРЛИГИ	84
Хайдарова Р.А Шаюсупова А.А ҲАМКОРЛИҚДА ҲҚИТИШ ТАЛАБАЛАРНИНГ КОММУНИКАТИВ ВА ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШ САЛОҲИАТИНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ТЕХНОЛОГИЯ СИФАТИДА	90
Махмудов Мухаммадкарим Содикжонович ОСОБЕННОСТИ КЛИНИКО – ГЕМОДИНАМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЗАБОЛЕВАНИЯ У ПАЦИЕНТОВ С ДИЛАТАЦИОННОЙ КАРДИОМИОПАЦИЕЙ И ФИБРИЛЛЯЦИЕЙ ПРЕДСЕРДИЕЙ	93
Рахимова М.Э. Туракулов Р.И., Нажмиддинов А.А., Очиллов И.А., Ганиев Ж.И. АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ РИСКА И ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ ПРИВЕРЖЕННОСТИ К ЛЕЧЕНИЮ БОЛЬНЫХ С ИБС.	97
Раъно Нарзуллаевна Абдуллаева ОСОБЕННОСТИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА О РАБОТЕ ПО СОВМЕСТИТЕЛЬСТВУ	99
Холназарова Матлюба Холбўтаевна Холназарова Дилдора Маматмуратовна ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БУГУНГИ КУН МУАММОСИ СИФАТИДА	103
Abdiraimov Shohruh Samad O'g'li DARSLIKLARNING BAHOLASH TIZIMIGA TA'SIRI	106
Abdullaeva Muxlisa Alievna TARIXDAN PARCHALAR	109
To'ychiev Abbasjon Erali o'g'li Umaraliyev Jamshidbek To'xtasin o'g'li KORXONALARDA INVESTITSİYALARNI BOSHQARISH MOHIYATI	112
Farxadova Nasiba Suxrob qizi INTEGRATED & SEGREGATED SKILLS	115
Ikromova Lola Boltayevna MAQOL - MATA LLARNING HAYOTIMIZDA TUTGAN O'RNI VA DOLZARBLIGI	118
Muratova Dilnavoz O'ktamovna MUSIQ A DARSLARIDA "MUSIQ A TINGLASH" FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH	121
Tolibboyev Muxtorjon Qosimjon o'g'li NAMANGAN VILOYATIDAGI ARXEOLGIK YODGORLIK LARNI BUGUNGI KUNDAGI HOLATI VA ULARNI TURIZM MASKANIGA AYLANTIRISH MASALALARI	125
Umaraliyev Jamshidbek To'xtasin o'g'li To'ychiev Abbasjon Erali o'g'li O'QUVCHILAR MUSTAQIL TA'LIM DARAJASIGA TA'SIR ETUVCHI VOSITALAR	129
Raxmatova Kamola Amindjanovna PISA XALQARO BAHOLASH DASTURIDAGI MATNLAR VA ULARGA QO'YILGAN SAVOL VA TOPSHIRIQLARNING AHAMIYATI	132
Saparbaeva Shaxlo Qurbanbay qizi MAKTAB O'QUVCHILARINING INFORMATIKA FANIDAN MUSTAQIL ISHLARINI TASHKILLASHTIRISH UCHUN AVTOMATLASH TIRILGAN TA'LIM SISTEMASINI ISHLAB CHI QISH	136
Суюнов Сухроб Очил ўғли ТИЖКОРАТ БАНКЛАРИ АКТИВЛАРИНИ БОШҚАРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	138
Narziyev Pulat Imomovich TASVIRIY SA'NATNING INSON PSIXOLOGIASIGA TARBIVAVIY TA'SIRI	141
Turdiqulova G.A SAMARALI DAVLAT BOSHQARUVINING IQTISODIY VA ITIMOIY ASOSLARI	144
Farida Khusanova Rustamovna TOP 5 SIGHT SEEING PLACES OF UZBEKISTAN	148
Исломова Нодира Арифджановна ҲҚУВЧИЛАРДА МАТЕМАТИК ТУШУНЧАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ	151
Қамбаров Абдувоҳид Тожи маҳаммадович ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРГАРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ҲАРАКАТЛИ ҲЙИНЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ (ЕШ ФУТБОЛЧИЛАР МИСОЛИДА)	154
Рўзиев Аҳмад Абдуғаффор ўғли ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ИЖТИМОИЙ ХИМОЯГА МУХТОЖ БОЛАЛАР БИЛАН ИШЛАШ ФАОЛИЯТИ	156
Назарова Муаттар Мамараимовна	158

МАТЕМАТИКА УҚУВ ХОНАЛАРИНИ ЗАМОНАВИЙ ТАЛАБЛАР АСОСИДА ЖИХОЗЛАНИШИ УЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ МЕТОДИК ИЖОДИЁТИГА ТАЪСИРИ	
Усмонова Махлиё Собиржон кизи НИКОХДАН АЖРАТИШДА ВОЯГА ЕТМАГАН ШАХСЛАРГА АЛИМЕНТ УНДИРИШ МАСАЛАЛАРИ	160
Хикматов Фатхулла Хабибуллаевич ЗАМОНАВИЙ ЖАҲОН ТАРТИБИДАГИ СТРАТЕГИК ЎЗГАРИШЛАР	164
Турдалиев Азизбек Мутавали ўғли СТРЕСС ҲОЛАТИ ВА АФФЕКТ ҲОЛАТИ ЎРТАСИДАГИ ФАРҚ НИМА?	168
Ташбоева Назирахон Авазовна 1-4 СИНФ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА ГИМНАСТИКА МАШҒУЛОТЛАРИНИ ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАР ОРҚАЛИ ЎТКАЗИШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ	170
Aliyeva Dilafuz Muxtarovna TEACHING ESP STUDENTS USING DIRECT METHOD AVOIDING GRAMMAR (AS AN EXAMPLE OF DEFECTOLOGISTS)	173
Axtamova Zulfizar Shavqi Qizi MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK BILIMLARNI SHAKLLANTIRISHDA ERTAKLARNING AHAMIYATI	176
Begaliyeva Mavjuda Davlyatovna MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLA SHAXSINING RIVOJLANISHIGA MULOQOTNING TA'SIRI	178
Bekmuratova Pariza BOSHLANG'ICH SINFLARDA MAQOLLAR O'RGATISHNING AHAMIYATI	180
Djurayeva Maxzuna Axrorovna МАТЕМАТИКА О'QITISH METODIKASINING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI	182
To'liqinov Jasurbek ELEKTRON SAVDO MOHIYATI VA UNING TURLARI	184
Usmonova Gulmira Ithom qizi SO'Z TARTIBI – GAPNING AKTUAL BO'LINISHINI IFODALOVCHI ASOSIY VOSITA. (DRAMATIK ASARLAR MISOLIDA)	188
Akramova Gulizarxon Yorqinjon qizi KAMTUKLI CHUVALCHANGLARNING AMALIY AHAMIYATLARI	191
Ibragimova Madina Toxirjon qizi NEMIS TILINI O'QITISHNING MAQSADLARI	194
Mamayusupova Mashxura Sodiqovna TO'QIMACHILIK KORXONALARIDA MARKETING STRATEGIYALARINI OSHIRISH YO'LLARI	196
Abdullayev Ravshan Davlat o'g'li QATTIQO'LLIK VA BEPARVOLIKNING BOLA PSIXIKASIGA SALBIY TA'SIRI	198
Aralova Minavvar Nomoz qizi SABZINI MUVAQQAT OMBORLARDA SAQLASH	201
Matniyazova Dilrabo Ulug'bekovna ONA TILI TA'LIMIDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	203
Mo'minova Maftuna Zoxid qizi O'ZBEKISTON SAVDO-IQTISODIY ALOQALARI RIVOJLANISHIDAGI ASOSIY MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLI YO'NALISHLARI	206
Муинова Зухро Исмадиновна ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	213
O'roqova Sitara Nurullo Qizi MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA BOLALAR TARBIVASIDA HARBIY - VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH	216
Raxmatova Kamola Amindjanovna PISA XALQARO BAHOlash DASTURIDAGI MATNLAR VA ULARGA QO'YILGAN SAVOL VA TOPSHIRIQLARNING AHAMIYATI	219
Rayimqulova Gulmira Sherbekovna MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA'LIM – TARBIVA BERISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	223
Shukurov Abdullaxon Xikmatullaxon o'g'li Dexkonova Nargiza Erkinjon qizi OCHIQ KON ISHLARIDA LAZERLI SKANERLARDAN FOYDALANGAN HOLDA MARKSHEYDERLIK ISHLARINI AMALGA OSHIRISHNING AFZALLIKLARI	225
Xayitova Nodira Norsait qizi MUSIQA MADANIYATI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH	227
Tursunov Elbek Bahodir o'g'li Xudoyberdiyev Olimjon Furqat o'g'li SANOATLASHGAN VILOYATDA KICHIK BIZNESNING INNOVATSION RIVOJLANISHI -HUDUDIY IQTISODIY O'SISHNING MUHIM OMILI	229
Akramova Gulizarxon Yorqinjon qizi YER UNUMDORLIGINING PASAYISH SABABLARI. TUPROQ HOLATINI YAXSHILASHGA YORDAM BERUVCHI FOYDALI ORGANIZM	231
Ma'rifat Qodirova Abdullayevna AHMAD A'ZAM IJODINING O'RGANILISHI	234
Тажиббаев Илхом Бахтиёрвич ВИДЫ РАСПРЕДЕЛЁННЫХ СЕНСОРНЫХ СИСТЕМ	237
Исмаилова Дильфуза Узакбаевна ТЕОРИЯ СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОГО МЕТОДА	240

С.Б Назарова А.И. Адилходжаев <i>КЕРАМЗИТБЕТОН ВА УНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ</i>	242
Эгамбердиев Шахзод Баходир ўғли Мажидова Мадинабону Музаффар кизи Хуррамова Дилафруз Баходир кизи <i>ТЕХНОЛОГИЯ РАЗМНОЖЕНИЯ РАСТЕНИЯ ФИКУС БЕНДЖАМИН</i>	244
Мадазимова Д.Х. Жаббаров О.О <i>ОСОБЕННОСТИ СУТОЧНОГО ПРОФИЛЯ АРТЕРИАЛЬНОГО ДАВЛЕНИЯ ПРИ ХРОНИЧЕСКОЙ ПОЧЕЧНОЙ БОЛЕЗНИ У БОЛЬНЫХ ПЕРЕЕНСШИХ COVID-19</i>	248
У.Т.Ядгаров <i>О РАСПРОСТРАНЕНИИ ГАРМОНИЧЕСКИХ ВОЛН В ДЕФОРМИРУЕМОЙ ПЛАСТИНКЕ С ПЕРЕМЕННОЙ ТОЛЩИНОЙ</i>	250
У.Т.Ядгаров <i>О РАСПРОСТРАНЕНИИ ГАРМОНИЧЕСКИХ ВОЛН В ДЕФОРМИРУЕМОЙ ЦИЛИНДРИЧЕСКОЙ ПАНЕЛИ</i>	253
Ибрагимова Саида Мақсудовна <i>ШИФОБАХШ НЕЪМАТ</i>	256
Yaqubova Yulduz Tangirberdiyevna Qasimova Farida Salayjonovna <i>BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARIDA MUAMMOLI METODDAN FOYDALANISH</i>	259
Ziyaev Javoxir Shuxratovich <i>YURTIMIZNI JAHON BOZORIGA CHIQISHI, IQTISODIY INTEGRATSIYA VA UNING AHAMIYATI</i>	261
Ziyaev Javoxir Shuxratovich <i>MAMLAKATIMIZDA DAVLAT BOJXONA XIZMATLARI TIZIMI VA ULARNI RIVOJLANTIRISH</i>	264
Furkat Soatov Rahimnazarovich <i>TARJIMADA TRANSFORMATSIYA</i>	267
Jumaniyozova Iqbol Shokirovna <i>GEOGRAFIYA DARSLARINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUV</i>	269
M.Daniyarova <i>ANIQ FANLAR O'QITUVCHILARINING KASBIY EHTIYOJLARI VA ULARNING KASBIY MAHORATINI OSHIRISH TO'G'IRISIDA</i>	271
Nizamova Shahnoza Ibodullayevna <i>MAKTAB O'QUVCHILARIDAGI PSIXOLOGIK MUAMMOLAR</i>	273
Salimova Sevara Matqayumovna <i>MUSIQA FANIGA BO'LGAN QIZIQISHNI RIVOJLANTIRISHDA YANGI INTERFAOL, INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH</i>	275
Абдумажитова Гулхумор Илхомжон кизи Қулдашев Зокир <i>КВЕРЦЕТИН ҲАҚИДА УМУМИЙ ТУШУНЧЛАР ВА УНИНГ ТИББИЁТДА ТУТГАН ЎРНИ</i>	277
Qandova Zilola <i>KIMYO DARSLARIDA MULTIMEDIA ILOVALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI</i>	281
Albikova Dilafuz Erkinovna <i>MASOFAVIY TA'LIM JARAYONINI LOYIHALASH</i>	284
Atadjanov Bobur Radjabovich, Xusainbekov Karimbek Aminboyevich <i>JISMONIY TARBIYA VA SPORTNI TA'LIM - TARBIYA TIZIMIDAGI O'RNI</i>	288
Shakarov Abbos Sobirovich <i>DISKURS NAZARIYASI ASOSIDA ONLAYN REKLAMA</i>	290
G'oiyova Parizod Muxtor qizi, Mamatyoqubova Maloxat Sharof qizi <i>FARG'ONA VODIYSIDA TARQALGAN AYRIM DORIVOR O'SIMLIKLAR BIOEKOLOGIIYASI</i>	292
Muqumov Jo'rabek <i>MATN HUIJATLARIDAGI JADVALLARDAN OB'EKTAR VA ULARNING XUSUSIYATLARINI AJRATIB OLISH</i>	294
Kenjayeva Feruza Juraqulovna <i>LINGVISTIK TADQIQOTLARDAGI KORPUS TEXNOLOGIYALARI</i>	298
Xolmatova Feruza Dilshodovna <i>KO'P TILLI MATNNI AVTOMATIK REFERATLASH USULLARINI TADQIQ ETISH VA AMALGA OSHIRISH</i>	301
O'sarov Aminjon Esonboy o'g'li <i>KOGNITIV TILSHUNOSLIKDA TOIFALASH VA PROTOTIP NAZARIYASI</i>	303
Masharipova Nafosat <i>MORFOLOGIYA</i>	308
Rahmonova Dildora Safarovna <i>KIMYO LABORATORIYADA XAVFSIZLIK QOIDALARI</i>	310
Saparboyeva Dilfuza Soburovna <i>BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISH MASALALARI</i>	313
Ubaydullayev Farxod O'tkir o'g'li <i>COGNITIVE AND PRAGMATIC STUDY OF TEXTS RELATED TO ENGLISH MEDIA</i>	316
Xaknazarova Ugilsho Shomurodovna <i>FIZIKANI O'QITISHDA "VENN DIAGRAMMASI" USULINI QO'LLASH</i>	319
Юсуфжанова Ҳосниятхон Аҳаджон кизи	322

<i>РУССКИЙ ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ</i>	
Юсуфжанова Ҳосиятхон Аҳаджон кизи <i>УПРАЖНЕНИЕ КАК КОМПОНЕНТ СОДЕРЖАНИЯ ОБУЧЕНИЯ БИЛИНГВИЗМУ</i>	325
Abdurahmonov Jasur <i>BADIY MATNDA HISSIY TA'SIRCHANLIK KONSEPTLARINING O'RGANILISHI XUSUSIDA</i>	327
Махмудова Насиба Нурмухамметовна <i>МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МУЛТИМЕДИА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ</i>	330
Bekmurodova Shaxnoza <i>YOSHLARNI KITOB O'QISHGA QIZIQTIRISHNING DOLZARB MASALALARI</i>	332
Mahmudova Sarvinoz <i>SYUJETLI ROLLI O'YINLAR VA DRAMMALASHTIRISH MARKAZI FAOLIYATINI TASHKIL ETISH</i>	334
Rustamova Tahmina Akparovna <i>МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА MASALA VA MASHQLAR XUSUSIYATLARIVA ULARNI NAZARIY DARSLARDA QO'LLASH</i>	336
Sayfullayeva Iroda Sayfulla qizi <i>TA'LIM JARAYONIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARNING O'RNI</i>	338
Xudoyberganova Shaxlo Matkarimovna <i>ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILAR DIQQATINI JALB QILISHNING AHAMIYATI</i>	340
Ҳашимова Шарифа Ҳудайбердиевна <i>СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ</i>	342
Jo'rayeva Gulbaxo Yodgorboy qizi <i>BOLALARNI MEHNAT MALAKA VA KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH ORQALI MAKTABGA TAYYORLASH</i>	344
Менгортикова Қурбоной <i>МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ</i>	346
Анора Мамаюсупова Расулjon qizi <i>METALLARNING KRISTAL TUZILISHI VA KRISTALLANISH NAZARIYASI</i>	348
Abduraufov Diyor Piyoс o'g'li O'roqov Azamatxon Amir o'g'li <i>O'ZBEKISTON HUDUDIDA IJTIMOY TARMOQLARNING KIRIB KELISHI VA UNING AHAMIYATI</i>	353
Дадаев Фатхуллох Ақида <i>ЖАБАРИЯ ВА ҚАДАРИЯ МАЗҲАБИ ВА УЛАРНИНГ ДАЛИЛЛАРИГА РАДДИЯЛАР</i>	355
Karimova Muxtasar Dilshod qizi <i>AJDODLARIMIZ MEROSINI O'RGANISHDA UBAYDULLA UVATOV HISSASI</i>	358
Abdurazzoqova Sohiba Alijanovna <i>ONA TILI VA ADABIYOT FANINI O'QITISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI</i>	361
Buxarbayerova O'g'li Abdavaxobovna <i>O'ZBEK TILIM-O'ZLIGIM TIMSOLI</i>	363
G.A.Sodiqova <i>INVOLYUTSIYA QATNASHGAN DIFFERENSIAL TENGLAMALAR</i>	365
Ismatova Navbaxor Ikromovna <i>JISMONIY TARBIYA ASOSLARI VA METODIKASI</i>	366
Негматова Икром Мирзаахмедович <i>АНАЛИЗ ИГРОВЫХ МЕТОДИК, ПРИМЕНЯЕМЫХ НА УРОКАХ</i>	368
Qurambayeva Zuhra Yuldashevna <i>GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHGA DOIR MULOHAZALAR VA TA'LIM JARAYONIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH</i>	370

SAN'AT VA JISMONIY MADANIYAT

ИНСОН ШАХСИ ШАКЛЛАНИБ КАМОЛ ТОПИШИДА, СОҒЛОМ БОЛА ТАРБИЯСИДА ОНА АЛЛАСИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Феруза Ражабова

Республика мусиқа ва санъат коллежи

“Мусиқа назарияси ва тарихи” кафедраси ўқитувчиси, Мусиқашунос

*Мусиқани ақл-идрокимиз тушуниб етгунича у бизнинг хис-туйғуларимизни
забт этади.*

Ромен Ролан

Алла бу – табиат инъом этган сўз ва оҳанг бирлашмасидир. Айнан у инсон қалбидаги энг гўзал туйғуларни мужассамлаштира оладиган, ҳаёлий дунёни кашф эта олиш имкониятини бахш этадиган ҳаёлат олами. Ундаги мусиқа бутун борлиқни осмондаги турли юлдузлар каби кашф этувчи мўжизакор уммондир. Инсон қалби доимо мусиқа оҳангларига эҳтиёжманд, ҳар вақт дид ва манфаатларидан келиб чиқиб, оналар алла айтадилар. Марварид доналарига қиёс қилиш лозим бўлган мусиқа оҳангини ҳис этиш бахти кўпчилигимизга насиб. Лекин ипга тизилган шода марварид каби мусиқани борлиққа узатиб бериш мавжлари ҳар кимга ҳам насиб бўлмас. Борлиқнинг ҳар бир нафосатида оҳанг сеҳри мужассамдир. Гўдақларнинг онгушурига малҳам бўлувчи, мурғак қалбларни ҳис этишга ундовчи ҳам – **алладир**.

АЛЛА - болани ухлатиш жараёнида яккахонлик услубида айтиладиган кўшик бўлиб ўзбек, уйғур ва тожик халқлари орасида алла номи билан юритилади. Одатда оддий куйлар билан, баъзида речитатив тарзда, бешик ёки беланчакни тебратиш суръатига мос равишда ижро этилади. Матни, асосан, тўртлик; ижро услуби эркин, бадихагуй. Алла онанинг болага бўлган меҳр-муҳаббати, умид ва орзулари, яхши ният ва тилақларини англашти билан бирга руҳий кечинмаларини ҳам ифодалайди. Шу боис баъзи алла намуналари йиғи оҳангларига яқин бўлади.

Айрим тахминларга кўра, алла номи “Аллоҳ” сўзидан келиб чиқиб, Яратгандан чақалоқни ўз паноҳида асрашини илтижо қилишдир.

Ҳар бир даврда бу жанрга шоирлар, бастакорлар ва композиторлар юзланишган ва ижод қилишган. Анъанавий алла хусусиятларини тадбиқ қилишда ўзбек бастакорлари Т.Жалилов, Ю.Ражабий, Ф.Содиқрўлар ижодида муҳим вазифани ўтаган бўлса, композиторлик ижодиётида эса А.Муҳамедов, Ик.Акбаров, С.Юдаков кабилар ижодий фойдаланишган.

Инсон - бу борлиқда ўзини англагандан буён онгли равишда яхши ҳаёт кечиришга, маънавиятли бўлишга, яшашга бўлган руҳий камолотининг юксалишига курашиб, инлтиб келган. Бизнинг камол топишимизда етакчи муҳим воситалардан бири бу - мусиқа оҳангидир.

Бир эслаб кўринг, оналаримиз сенга алла айтиб ухлатар эдим деган сўзлари ёдингиздами? Онангиз ўша вақтда сизга айтган аллалари элас-элас бўлсада қалбингиздан хис қилишга уринганмисиз? Бир зимдан ўзингизни кузатиб шу саволларга жавоб топишга ҳаракат қилиб кўринг-а! Биз баён этмоқчи бўлган фикрларимизда сизни танбеҳлашдан мосувомиз. Бизнинг мақсадимиз бугунги кунда кадр-қимматини йўқотиб бораётган, оналарнинг зиммасидан холи бўлиб бораётган, асл мазмун-моҳиятидан тобора узоқлашиб бораётган, фақатгина юзакиликка, енгил-елпиликка бориб такалаётган, ўз маъносидан четлашаётган – алла кўшиғидир.

Олдинги вақтдаги аллаларни матнини онанинг ўзи тўқиган ва фарзандини эркалаб суйишда мажозий маъноларда сўзларни қўллаган. Масалан, боласига алла айтаётганда асал-шакар, кўзичоқ-тойчоқ сўзларининг эркалаш маъносида ишлатишган ва шеърнинг мазмунига унчалик эътибор беришмаган. Асосан кофияларга урғу берилган.

Шоирлар ёзган аллалар матни маъновий мазмун оҳангига эга. Уларда онанинг дил изхори тўғридан-тўғри эмас балки, шеър тизимга асосланган қонун-қоидаларга мувофиқ ёзилади ва композиторларимиз томонидан шеър матнига мувофиқ куй яратилади.

Оналаримиз бундай аллаларни айтишдан кўра ўзларининг қаламига мансуб бўлган аллаларни айтишни маъқул билишади. Чунки онанинг фарзандига бўлган дил изхорлари тўғридан-тўғри қалбидан чиқиб мурғак гўдакка етказилади.

Ибн Сино айтганидек: “Гўдак мижозини мустаҳкамловчи фойдали воситалар қаторига қуйидагилар қиради: биринчидан, енгил тебратиш ва иккинчидан, одатда аллалаб ухлатаётганда мусиқа ва кўшиқни хиргойи қилиш. Бу икки нарсанинг бола томонидан идрок этилиши уни жисмоний машқлар ва мусиқага мойил қилади. Улардан биринчиси танга, иккинчиси эса-қалбга тегишли” дир.

Алла кўшиғидаги мусиқа оҳанглари тинглай туриб, уларнинг замирида онанинг боласига айтадиган дил изхорлари турлича бўлишидир. Агар она ҳаётидан мамнун бўлса, боласига айтадиган алласида дунёга келган фарзанди учун оллоҳга бўлган шукроналик хисси, боласининг тақдирига яхши тилаклар, умидлар билдиради. Аксинча бўлсачи? Айниқса ҳозирги вақтдаги ёш келинчак оналарнинг аксариятида умидсизлаик, дил жароҳатлари бисёр. Келинларнинг келинлик вазифаларидан қайноналарнинг қониқмаётганликлари, ҳар икки томоннинг ўзича ҳақлиги боис мурғак гўдак алла ўрнига нолишу даштномларни эшитиб, улғайиб кетади-я. Кўряпсизми ҳар икки ҳолатда ҳам фарзанд катта бўлади лекин уларнинг руҳий ҳолатига бу озуқалар турлича сингишади. Умум олганда алланинг тарбиявий аҳамияти жуда ҳам кучлидир.

Ҳозирги вақтда кошки эстрадамизда булбуллар хониш қилса-ю, зоғлар ўз ўрнини билса. Ҳа бечора мурғак қалблар алла ўрнига ҳали онги қабул қила олмайдиган мусиқаларни тинглашга маҳбуслар сингари жазога маҳкум қилинган.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, улар фарзандларига мерос қилиб қолдираётган куй-кўшиқлар борасида афсуски ачинишдан бошқа иложимиз йўқ. Шундай экан биз уларнинг фонотекасини миллий мазмуний оҳангга эга, эстетик диди

юқори ва энг эзгу тафаккурнинг юксак талқини мужассамлашган талқинлар билан тўлдирмоғимиз лозим. Аллани тинглай билиш ва ижро этиш кўникмаларини ўзимизда тарбияласак, унинг асл моҳиятини тушуна билсак, бизнинг фарзандларимиз юксак маънавиятли шахс сифатида камол топиб, юртга садоқатли инсон бўлиб, жамият тараққиётига ўзининг масъулиятли хиссасини қўшиши натижасида юртимиз тинч ва янада фаровон бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси.
2. Р.Қодиров. Муסיқа педагогикаси. Т.2015

**TA'LIM VAZIRLIKLARIDA YECHIMINI KUTAYOTGAN MUAMMO VA
YECHIMLAR: SAN'AT SOHASI XUSUSIDA JUMLADAN MUSIQA ADABIYOTI
DARSLIKLARI MUAMMOSI**

Feruza Rajabova

*Respublika musiqa va san'at kolleji "Musiqqa nazariyasi va tarixi" kafedrasida
o'qituvchisi, Musiqashunos*

Yomon o'qituvchi haqiqatni beradi, yaxshisi – uni topishni o'rgatadi.

A.Disterveg

Respublikamizda hozirda barchaning faol bo'lishi, e'tiborli bo'lib mavjud muammolarni yuzaga chiqarib ularni yechimini hal etish uchun imkoniyatlar eshigi ochildi desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, ta'lim sohasida qancha ishlar qilindi, yana qanchasi ko'z ilg'amay qolib ketmoqda. Musiqashunoslik kasbi nuqtai nazaridan qaraganda bu sohadagi mavjud muammolar ko'p bo'lib, ulardan biri maxsus musiqa maktablari, kollej, litsey va oliy ta'limda taxsil oluvchilar orasida musiqa adabiyoti darsligi o'quv qo'llanmalarining o'zbek tilida nashr etilgan adabiyotlarning deyarli mavjud emasligi, sanasang barmog'ingni to'ldirmasligi biz ko'tarayotgan muammoning asosiy sababi hisoblanadi.

Muammoning dolzarbliligi shundan iboratki, qisqa vaqt davomida o'quvchilarga dars mavzuni tushintira bilish, ularning darsga bo'lgan ishtiyoqini va intellektual bilim salohiyatini oshirish, musiqaga muxabbat tuyg'usini uyg'otish eng muhim masaladir.

O'quv jarayonida esa o'qituvchi mana shunday mavjud muammoli savollarga javob izlashga, mavzu materialini auditoriyaga yetkazib berishda musiqa adabiyoti darsida faol o'qitish metodlarini qo'llash va bugungi zamon talabiga javob beradigan muhitni yaratishni orzu qiladi albatta. Mustaqillik yillaridan beri maxsus musiqa muassasalari uchun mo'ljallangan o'zbek tilidagi musiqa adabiyoti darsligi o'quv qo'llanmasining yo'qligi mavjud muammolarni bartarab etishga to'sqinlik qilmoqda.

Bugungi kunda mavjud adabiyotlardan foydalangan holda, internet olamidagi yangi manbalar bilan boyitilgan, zamonaviy inter-faol o'yinlar va pedagogik texnologiyalaridan unumli ishlatgan holda musiqa adabiyoti o'quv qo'llanmalarini yaratsak, bilim oluvchilar dars mashg'ulotidan tashqari o'zlari uyga vazifalarni tayyorlashda individual tarzda ishlashi va ta'lim olishda yaxshiroq natijalarga erishish ko'nikmalariga ega bo'lishadi.

Shunda bolalar, o'quvchilar, talabalar yanada erkin fikrlovchi, tanqidchi, faol tadqiqotchilarga aylanishadi, ular yakka holda ma'lumotlar bilan ishlashni o'rganishadi, tushinib yetishadi va kerakli xulosalarga kelishadi.

Turli sinf va guruhlarda o'qib bilim oluvchilarga rejada tasdiqlangan mavzularga muvofiq mavzular bilan tanishish jarayoni uchun yangi innovatsion texnologiyalarni qo'llash va bu orqali dars jarayonini mazmunli va sifatli qilish hamda o'quv qo'llanmani o'zbek guruhlar uchun mo'ljallab, davlat tilida nashr ettirish maqsadga muvofiqdir.

Yangi uslub, yo'nalishlardan foydalanish orqali o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish hamda darsning yuqori saviyada o'tishiga bir darsning o'zida qilinishi kerak bo'lgan vazifalarning barchasiga ulgurish mumkin bo'ladi.

Maxsus musiqa maktablari va bilim yurtlari uchun XX asr va undan oldingi asrlardan yaratilgan rus tilidagi adabiyotlardan o'zbek guruhi auditoriyasida hali hanuzgacha ham ayrim pedagoglar foydalanib kelishadi, adabiyotlar yo'qligini sabab qilib ko'rsatiladi. Muqobil variantini yaratishga esa, ularda xoxish yo'q, chunki yaratiladigan mualliflik ishlari yuqori qadrlanmaydi. Yangi qo'llanma variantida ushbu sohada izlanishlar olib kelayotgan tadqiqotchilarning manbalarga suyangan holda yangi ma'lumotlar, yangi faktlar, yangi uslublar, krossvord, testlar, rasmlar, elektron – o'quv o'yinlar va boshqa mashg'ulotlarni yaratish va ularni rejalarga mos ravishda tayyorlash nazarda tutiladi. Bugungi kunda ta'lim berishda innovatsion uslublar keng ommalashgan va pedagogik amaliyotda o'zini oqlagan. Innovatsion texnologiyalardan unumli foydalangan holda, zamonaviy darslik yaratish ustuvor vazifalardan biri ekanligini ilg'ab, shunday musiqa adabiyoti o'quv qo'llanma, darsliklarni nashr ettirib, kelgusi o'quv yillariga yuqoridagi sanab o'tilgan maxsus musiqa sohasi vakillariga yangi o'quv qo'llanma darsliklarni keng ommaga taqdim etish niyatidagilarni bir davraga yig'ish va muammolarni hal etish imkoniyati chora tadbirlarini ishlab chiqarishga chorlardik.

Ta'limning samaradroligi oshirish, shaxsning ta'lim markazida bo'lishini va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash uchun davr yangi o'quv darsliklarni talab qiladi. Ular yangi pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar yordamida tuzilgan bo'lishi shart. Zamon talabiga mos va xos darslik yaratish esa ya'ni darslik yaratuvchidan ijodkorlikni qamrab oladi. Ijodkorlik esa vaqt va mas'uliyatni ta'lab etadi. Tan olishimiz kerakki, bizda muallif va uning yaratgan ishi yuqori baholanmaydi. Pedagoglar o'zining qaysidir majburiyatini oqlash uchungina darslik yaratishi mumkin. Agarda uning yaratgan ishi qiymatlanganda edi, darslik yozuvchilar ham ko'payar edi. Bu esa o'z-o'zidan raqobatni kuchaytiradi, raqobat kuchaygan joyda sifat yuqori bo'ladi. Kelgusida ta'lim vazirliklari ta'lim ijodkorlari uchun yetarli darajada mablag' ajratishsa, bunday mas'uliyatli ishga qo'l urishni xoxlovchilar va ketkazgan vaqti havoga uchmasligiga ishongan bo'lishardi. Mualliflik huquqlari yuqori qadrlansa, yaratgan ishi uchun bir necha million so'm emas balki, bir necha yuz millon so'm ajratilsa, qarabsizki hamma kitob yozadi, buning natijasida bilim yuqori darajaga ko'tariladi. Majburan bajarilgan ish bilan ixtiyoriy bajarilgan ishni farqlash qiyinmas nazarimizda. Chunki, bu iqtisodiyot, inson manfaatlari mablag'ga borib taqaladi.

Musiqa adabiyoti fani professional musiqachining shakllanishida yetakchi vazifaga egadir. O'zbekistonda zamonaviy talablariga javob beradigan musiqa adabiyoti o'quv qo'llanma darsliklari yaratilyapti va o'quvchilarni yangi adabiyotlar bilan ta'minlash borasidagi muhim masalani yechishga harakat qilinyapti, lekin harakatlar nuqtasiga yetib bormayapti.

Bugunki kun yoshlari bilim olishi uchun har tomonlama shart-sharoitlar yaratilyapti. Biz oliy ma'lumotli mutaxassis sifatida, yurtimizda kelib chiqayotgan ta'lim sohasidagi muammolarni bartaraf etishga samarali xissamizni qo'shishimiz, o'z bilim va tajribalarimizni keng ommaga tadbiiq etishimiz joizdir. Chunki, musiqashunos deganda ko'p

tarmoqli soha egasi tushiniladi, shu boisdan ham olgan bilimlarimizni oqlagan holda kerakli kadr sifatida yechimini kutayotgan muammolarni qo'limizdan kelganicha bartaraf etishga xizmat qilishimiz darkor.

Zero, Vatanimizga xizmat qilish bu bizning – sharafl burchimizdir!

ERTALABKI BADANTARBIYA - SOG`LIK GAROVI.

Abdullayev Burhon Hakimboy o`g`li*Xorazm viloyati Xonqa tumani**32- maktabning jismoniy tarbiya o`qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ertalabki badantarbiyaning sog'liq uchun foydasi haqida fikr-mulohazalar keltirildi.*

Kalit so'zlar: *badantarbiya, sog'lik, Ibn Sino, Beruniy, fiziologik, sport.*

Jismonan yetuk yoshlarni tarbiyalashda badantarbiya mashg'ulotlarining o'rni beqiyos. Sog'lom turmush tarzining asosiy talablaridan biri esa ertalabki badantarbiya mashg'uloti bilan shug'ullanishdir.

Ertalabki badantarbiya har bir insonga foydali va uni yosh yoki jismoniy rivojlanishdan qat'inazar doimiy ravishda qilish darkor. Ertalabki badantarbiyani bolalikdan o'zlashtirish lozim, shu bilan foydali ishga odatlaniladi, chunki badantarbiya yurak va o'pka ishini yaxshilaydi, suyakmushak to'qimalarini rivojlantiradi, tananing umumiy salomatligini mustahkamlaydi va bolada irodani shakllantirib, intizomga o'rgatadi.

Ertalabki badantarbiyadan maqsad, u uzoq yillar mobaynida sog'lom odatga aylanishidir. Hamma ham sog'lom, tetik va baquvvat bo'lishga, o'z yoshligi, husni hamda ishchanlik qobiliyatini saqlashga harakat qiladi. Bunga erishishning asosiy omillaridan biri jismoniy harakat sanaladi.

Albatta, barchaning ham yuqori malakali sportchi bo'lishi, musobaqalarda qatnashib, mukofotlar olishi shart emas. Lekin, inson muntazam ravishda o'z imkoniyatidan kelib chiqib sport bilan shug'ullanishi, jismoniy chiniqishi koni foyda. Yoki har kuni bajarish imkoni bo'lgan 15-20 daqiqalik ertalabki badantarbiya mashg'ulotlari, 40-60 daqiqa davomida ochiq havoda piyoda yurish, tungi uyqu oldidan 20-30 daqiqalik sayr qilish ham, albatta, bunday istaklar ro'yobiga kiradi. Zamonaviy tibbiyot insonning jismoniy mehnatga bo'lgan kam harakati tufayli uning salomatlik darajasining pasayishi, ichki a'zolar faoliyatining buzilishi, ishlash qobiliyatining past ko'rsatkichi va talab darajasida bo'lmagan jismoniy rivojlanish kabi holatlarning mavjudligini ko'rsatmoqda. Zero, qadimgi faylasuflarning, kishini hushsizlantiruvchi va sog'ligiga shikast yetkazuvchi narsa uzoq vaqt jismoniy harakat qilmaslikdir, degan fikrlari boisi ham shunda.

Doimiy, uzluksiz ravishda bajariladigan jismoniy harakat kishi sog'ligiga yaxshi ta'sir etadi: modda almashinuvi yaxshilanadi, organizm to'qimalari oziq moddalarni yaxshi o'zlashtiradi, parchalangan moddalar organizmni tezroq tark etadi.

Ertalabki badantarbiya mashg'ulotlari bilan barcha yoshdagi kishilar shug'ullanishi mumkin. Mashg'ulotlar uzluksiz, doimiy ravishda bajarilgandagina ijobiy natija beradi. Uzoq muddatli tanaffus esa oldingi mashg'ulotlar ta'sirining pasayishiga olib kelishi mumkin. Demak, o'z organizmini chiniqtirish, mehnat unumdorligini oshirish, sog'liqni mustahkamlash asosida uzoq umr ko'rishni istagan har bir kishi doimo jismoniy tarbiya

bilan shug‘ullanishi, shuningdek, kundalik faoliyatini muayyan tartib asosida olib borishi zarur.

Aslini olganda, harakat uchun energiya zarur, energiya esa oziq-ovqat mahsulotlari yog‘ va uglevodlarni qayta ishlash yo‘li bilan olinadi. Harakat nafas, qon tomirlari, ovqat hazm qilish, qon ishlab chiqarish tizimlarini takomillashtirishga yordam beradi.

Shu sababli, faol jismoniy harakat qiladigan kishilar ruhi yengil, tetik, quvvatga to‘lgan, dili ravshan, kayfiyati yuqori va barqaror bo‘ladi. Jismoniy mashqlarni bajarish natijasida organizmning himoya tizimi yaxshi rivojlanadi. Shu o‘rinda fiziolog-olimlar tomonidan 200 nafardan ortiq kishi ishtirokida o‘tkazilgan tadqiqot natijasini misol sifatida keltirish mumkin. Jismoniy mashqlar bilan doimiy ravishda va izchil shug‘ullanuvchi kishilarning his-tuyg‘ulari darajasini aniqlash maqsadida o‘tkazilgan mazkur tadqiqotning ko‘rsatishicha, tajribada ishtirok etganlarning 72 foizi o‘zini juda baxtiyor deb hisoblaydi. Buning sababi sifatida ular aynan uzluksiz ravishda jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanishini qayd etadi.

Badantarbiya, ochiq toza havoda sayr qilish, sport o‘yinlari kabi chiniqtiruvchi mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanish uzoq umr ko‘rish va salomatlikni ta‘minlovchi omillardandir.

Bir so‘z bilan aytganda, salomatlik odamning ruhiy sokinligi va tashqi muhitning zararli ta‘sirlariga qarshi tura olish qobiliyatidir. Chiniqish esa organizmni suv, quyosh va havo ta‘sirida sekin-asta moslashtira borish mexanizmi sanaladi. Sog‘lom turmush kechirish uchun, albatta, organizmni turli tabiiy muhit sharoitlarida chiniqtirish lozim. Buni, ayniqsa, yoshlarimiz ongiga singdirish zarur. Zero, bolalik, o‘smirlik davridan chiniqish bir umr sog‘lom yashash, uzoq umr ko‘rish garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonuni. T.:O‘zbekiston,1997.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi Qonuni. Toshkent, 4 sentyabr 2015 yil.
3. R.S.Salamov, F.A.Karimov. Jismoniy tarbiyada pedagogik texnologiyalar. Toshkent – 2008.

MUSIQA SAN'ATINING JAMIYAT HAYOTIDAGI ROLI

Ildarova Nadejda Sergeyevna

Nizomiddinova Yulduz

*Respublika musiqa va san'at kolleji o'qituvchisi**Toshkent shahar*

Annotatsiya: *ushbu maqola musiqa san'atining jamiyat hayotidagi roli haqida ma'lumot keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *intonatsiya, xromatizm, garmoniya, septakkordlar.*

San'at mazmuni – hayot, atrofimizdagi voqelik, insonning o'zi va uning ichki dunyosi, o'y-fikrlari, his-tuyg'ularidir. San'at inson faoliyatining boshqa turlaridan farqli ravishda badiiy obrazlar yaratish orqali voqelikni o'zlashtiradi. U kishining hissiyoti va ongiga bevosita ta'sir qiluvchi shaklda olamni go'yoki yangidan yaratadi. Lekin san'atkor hayotni, hodisani, narsalarni nusxa qilib ko'chirmaydi. U biror obrazga xos bo'lgan eng umumiy, tipik xususiyatlarni saralab olib, ularning hammasini anglab tushunib, obraz qiyofasini o'zgartiradi, so'ng uni rasm, she'r, musiqa asari shaklida gavdalantiradi. Albatta, har qanday san'atkorning asari muallifning shaxs hissiyotini o'z ichida saqlab qoladi. Chunki tashqi dunyoning obyektiv materiali san'atkorning ongida alohida qayta ishlab chiqilib, original, o'ziga xos ijod bo'lib qayta vujudga keladi. Biroq, shu bilan birga har bir ijodiy asar jamoat ongining mahsuloti deb ham hisoblanadi. Negaki, u muayyan bir ijtimoiy psixologiya, mamlakat, tarixiy hodisa bilan bog'liq bo'ladi. Badiiy ijodiyotning ijtimoiy tomoni shunda namoyon bo'ladiki, inson o'z zamondoshlari hamda xalqi o'tmishi va odamzod bilan aloqadorligini badiiy obrazlar orqali his etadi. Haqiqiy san'at abadiy badiiy qadriyatlar ijod qilar ekan, xuddi avlodlarning uzluksiz bog'liqligini amalga oshiradi. Shunday qilib, san'at asarlari ham hayot, ham ijodning rasmidir. Ammo san'atning har xil turlari hayotning turli-tuman tomonlarini bir xil darajada tasvirlashga qodir emas. San'atning har bir turi o'ziga xos mazmun va tamoyillari bilan ajralib turadi. Xo'sh, musiqa san'ati o'zi nima? Uning maqsadi, vazifalari nimadan iborat? Musiqa — ohang (intonatsiya) san'ati, sadolarda ifodalangan voqelikning badiiy aksidir. U borliqni o'ziga xos tarzda aks ettirib, uni boyitadi, hamda uni tushunib olish va o'zgartirishga yordam beradi. Ma'lumki, musiqa jamiyat hayotida muhim rol o'ynaydi. Musiqa insonning turmush tarzi va ijtimoiy hayotida, mehnat va dam olish chog'larida albatta ishtirok etadigan bo'lib, kishini ma'naviy qadriyatlarga erishtiradigan noyob vositadir. U shaxsning ma'naviy olamini, axloqiy maqsadlarini shakllantiruvchi estetik tarbiyaning samarali quroli hisoblanadi. Musiqaning o'zi, uning yaratuvchilari, ijro etuvchilari, tinglovchilaridan iborat musiqa madaniyati jamiyat madaniyatidagi muhim bir sohadir. 1 Musiqa (yunoncha – μουσική) – ilhom parilari san'ati. www.ziyouz.com kutubxonasi 4 Musiqa boshqa san'at turlari bilan hamohang bo'lishi shubhasiz. Ularning jonli aloqalari musiqaga xos intonatsion asosi adabiyot bilan yaqinligi, uning ritmik uyushqoqligi she'riyat va raqs san'atiga o'xshashligida, asarlarning mutanosib tuzilishi arxitektura shakllariga muvofiqligida ko'rinadi. Yana shuni ta'kidlash

joizki, ko‘pincha adabiyot, tasviriy san‘at, haykaltaroshlik asarlari musiqiy asarlar yaratilishi uchun badiiy asos sifatida xizmat qiladi. Musiqa hamisha musiqiy obrazlar orqali ochib beriladigan u yoki bu mazmunga ega bo‘ladi. Bular tabiat manzaralari, ijtimoiy hayotdagi hodisa va vaziyatlar, insonning ichki ma‘naviy olami. Musiqa kishining hissiyotlari, kayfiyatlarini ifodalashga qodir. Shu bilan birga uning tabiat manzaralarini tasvirlash, harakat obrazlarini gavdalantirish, hayotning samimiy ovozlari (qushlarning sayrashi, momaqaldiroqning guldirashi)ga taqlid qilishga ham layoqati bor. Biror-bir musiqi asarining mazmunini «o‘qiy olish», uni tushunib yetish, hamda qanday tuzilganligini «ko‘rish» uchun avvalo musiqi tilini bilish, musiqiy fikrlay olish qobiliyatini rivojlantirish lozim. «Musiqa tili» degani bu musiqiy ifodalilik va tasvirlilikning vositalaridan tashkil topgan tizim demakdir. Bular tovush balandligi, cho‘zim, metr, ritm, interval, akkord, lad, tonallik, kuy kabi vositalardir. Musiqiy tilning vositalari musiqaning tarkibiy elementlari hisoblanadi. Musiqa elementlari va ularning o‘zaro bog‘liqligi haqidagi ta‘lim musiqi nazariyasiga oid fanlarda bayon qilingan. San‘atshunoslikning bir sohasi musiqashunoslikdir. U o‘z navbatida quyidagi bilim sohalarini qamrab oladi: musiqi nazariyasi, musiqi tarixi, musiqiy etnografiya, musiqiy tanqid, musiqiy akustika, musiqiy psixologiya va boshqa sohalar. Musiqi nazariyasi ilmiy va o‘quv fanlarning majmuasi bo‘lib, musiqaning elementar nazariyasi, garmoniya, musiqiy shakl, polifoniya, solfedjio, cholg‘ulashtirish kabi fanlarni o‘z ichiga oladi va musiqani nazariy nuqtayi nazardan o‘rganadi. Mazkur fanlarning umumiy vazifasi – musiqani idrok etish, uni tushunish, uning tabiati, imkoniyatlari va tinglovchilarga ta‘sir qilish mexanizmini anglashga yordam berishdir. Ushbu fanlar bo‘lajak musiqi o‘qituvchilarini tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Ular musiqi sirlarini nafaqat o‘z musiqiy ehtiyojlari uchun, balki kerakli bilim va ko‘nikmalarini kelajakdagi o‘quvchilari ongiga singdirish uchun o‘zlashtirishi zarur. Musiqa haqidagi ta‘lim tizimining boshlang‘ich qismi — Musiqa elementar nazariyasi – umuman musiqaning asosiy elementlari va www.ziyouz.com kutubxonasi 5 ayniqsa, kuy va uning sirlarini o‘rganishni o‘z oldiga vazifa qilib qo‘yadi. Olinadigan bilimlarni umumlashtirish maqsadida har bir musiqi elementi haqidagi ma‘lumot darslikning ayrim boblariga kiritilganligiga qaramay, o‘quvchi shuni yodda tutishi kerakki, musiqi elementlari faqat bir-biri bilan bog‘liqligidagina o‘zining ifodali xususiyatlarini namoyon qilishi mumkin. Musiqa elementar nazariyasi o‘quvchilarga nazariy fanlarning keyingi kurslarini o‘rganish uchun mustahkam zamin yaratib beradi va mustaqil musiqiy fikrlay olish ko‘nikmaning rivojlanishiga asos soladi. Bunga tarixiy nuqtayi nazardan yoritilgan lad, ritm, kuy, xromatizm kabi mavzular imkon tug‘diradi. Bu asosiy vazifalardan tashqari o‘quvchilarga boshqa musiqiy fanlar (cholg‘u va vokal ijrochiligi, xor dirijyorligi, musiqi o‘qitish metodikasi) bo‘yicha o‘tiladigan musiqiy asarlar matnini ongli o‘zlashtirishda yordam beradi. Nihoyat, musiqi elementar nazariyasi boshqa fanlar bilan baravar o‘quvchilarning umumiy musiqiy va madaniy saviyasini o‘sishiga ko‘maklashadi. Garmoniya fanini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilar rangbarang ohangdoshliklarni qo‘llab, musiqiy fikr rivojlanishini ko‘rsata olishni o‘rganadi. Garmoniya fani o‘qituvchisining vazifasi – o‘quvchilarga mazkur fanning asosiy qonuniyatlari haqida bilimlar berish, yozma ishlar orqali amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish va musiqada

garmoniyaning o‘zi ifodaviy vositalardan biri ekanligi haqida tushuncha berishdan iborat. Garmoniya diatonik akkordlar, shuningdek xilma-xil septakkordlar, ularni qo‘llash o‘rganiladi. Garmoniya badiiy ijodning asosida yotgan asosiy oddiy garmonik vositalarni nazariy va amaliy jihatdan o‘zlashtirish jarayoniga bag‘ishlangan. Garmonik vositalar, hattoki oddiy akkordlarni qo‘llash imkoniyatlarining ko‘pligini ko‘rsatish uchun har taraflama ko‘rib chiqiladi.

INTELEKTUAL MEXATRON TIZIMLARING STRUKTURAVIY SXEMASI

Irmuxamedova Navro'za Abdullajonovna

Xidirova Zulfiya Usmonovna

Respublika musiqa va san'at kolleji

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Intelektual mexatron tizimlarning strukturaviy sxemasi haqida ma'lumot berilgan.*

Kalit so'zlar: *Mexatronika, elektronika, controller, generator.*

Mexatronika – ishlab chiqarish va loyihalash jarayonlarini intellektual kompyuter va elektron-muxandislik qurilmalar orqali boshqarishning sinergetik(synergistic – tizimning ma'lum bir qismini olish)-integrallashtirishdir. Mexatronika so'zi Yasakawa Elektro Co kompaniyasi prezidenti Ko Kikuchi nomi bilan bog'liqdir. Ushbu tushuncha 1969 yilda paydo bo'lgan bo'lsa, 1972 yil rasman mahsulot sifatida ro'yhatdan o'tgan. Mexatronika atamasi MEXAnika va elekTRONIKA so'zlaridan olingan. Mexatronika tizimi 3 tizimning ma'lum biq qismlarini o'z ichiga oladi. Ular: elektronika, mexanika va axborot texnologiyalari tizimlaridir.

Oddiy mexatronik tizimni quyidagilar tashkil qiladi? Ular: xisoblash qurilmasi (sensing unit), controller (controller) va aktivlashtirish qurilmalari (actuating unit).

Hisoblash qurilmasi – ushbu qurilma bitta datchikdan iborat bo'lib, u fizik fenomentlarni aniqlaydi. **Kontroller** – ushbu qurilma datchikdan qabul qilinib olingan ma'lumot asosida kerakli algoritmgga mos holatda kerakli buyruq yoki ma'lumotni Aktivlashtirish qurilmasiga beradi. **Aktivlashtirish qurilmalari** – ushbu qurilma aktivlashtirish, tok manbai va bog'lanish mexanizmlaridan iborat. Aktivlashtirish qurilmasi boshqaruv buyrug'i fizik jarayonda almashtirib beradi.

Mexatronik tizimning integrallashuvi asosida datchiklar, aktivlashtirish qurilmalari va mikrokompyuterlarni mexanik jarayondagi samarali natija yotadi.

Aktivlashtirish qurilmasi signal tarzida qabul qilib olingan buyruqni fizik kuch yoki jarayonga o'tkazib beruvchi qurilmadir. Umumiy tarzda aytganda aktivlashtirish qurilmalari tok manbai bilan mexanizmni bir-biriga bog'lash va ishlatish uchun qo'llaniladi.

Mexatronika sohasi birdan ortiq sohani o'z ichiga olgan bo'lib, ular quyidagilar:

- Muhandislik –mexanikasi;
- Muhandislik – elektrik;
- Muhandislik – hisoblash;
- Kompyuter/axborot tizimi;

Mexatronikadagi mexanik elementlari –mexanizmga ega, statik/dinamik xarakterga ega tashqi kuch ta'siriga ishlovchi qurilmalardir.

Mexatronikadagi elektromexanika elementlari – datchik va aktivlashtirishlar asosiy elektromexanik elementlar hisoblanadi.

Flexiforce Sensor

UltraSonic Ranger

DC Motor

Pneumatic Cylinder

Mexatronikadagi elektrli/elektrik elementlar – bular register, inductor, transistor va boshqalar.

Mexatronikadagi boshqarish interfeysli texnik ta'minot elementlari – bular analog-raqamli o'tkazgichlar, taymer, mikriprocessor, mikrokontroller, raqamli signallarni qayta ishlovchoi qurilmalar va boshqalar.

Mikrokontroller Zamonaviy elektron qurilma bo'lib, u mikrosxemalarni bog'lash uchun xizmat qiladi. Quyidagi rasmda zamonaviy mikrokontrollerni boshqa qurilma va o'lchav asboblari bilan bog'lanishi keltirilgan.

Markaziy prosessor qurilmasi. Ushbu qurilma xotiradan kerakli buyruqni qabul qilib bajaradi. MPQ o'z ichiga registr, arifmetik-mantiqiy qurilma va boshqarish zanjirini oladi.

Dastur xotirasi. Ushbu qismda dasturning kod yani buyruqlar to'plami saqlanadi.

Tezkor xotira qurilmasi. Dastur kodidagi o'zgaruvchilar saqlanadi va stek tizimi shu qismda taqsimlanadi. **Taktli generator** – ushbu qurilma mikrokontrollerni ishlash tezligini aniqlaydi. **Zanjir.** Ushbu qurilma mikrokontrollerni to'g'ri ishga tushi uchun xizmat qiladi. **So'ngi port.** Ushbu port turli aktivlashtirishlardagi ma'lumotlarga xizmat ko'rsatadi. **Kirish/chiqish raqamli liniyasi.** So'ngi portgabir vaqatda bir necha liniyalarga xizmat ko'rsatishga yordam beradi.

Taymer – vaqt intervali bo'yicha xisobot uchun xizmat qiladi.

Qo'riqlovchi taymer. Mavsus taymer bo'lib, mikrokontrollerni ishga tushirish yoki qayta ishga uchun xizmat qiladi.

RISC-mikrokontrollerlarining 8-razryadli Atmel firmasi tomonidan yaratilga yangi oilasidir. AVR mikrokontrollerlarining xarakteristikasi:

- Bir taktli generatsiyada katta xajmli instruksiyani yuklash va qayta ishlash imkoniyati;

- Qurilma xotirasida qayta dasturlash imkoniyatini beruvchi FLASH ROM borligi. Bu orqali mikrokontrollerga 1000 marta dastur yozish mumkin.

- Nafaqat quyi balki, yuqori darajali dasturlash tillarida ham dastur yozish mumkin. Masalan: C dasturlash tili.

- AVR mikrokontrollerlarida 32 li registr mavjudligi. Bu esa analogli mantiqiy-boshqaruv bilan ishlash imkonini beradi.
- Energetik jihatdan kam xarajatligi
- Keng tarqalgan va ommabob dasturlovchi qobiqlardan ham foydalansa bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bolton W. Mechatronics. 3-rd ed. N.Y.: Addition-Wesley Longman Ltd, 2003.
2. Schwaar M., Jaehnert T., Ihlenfeldt S. 5 -S id ed Manufacturing with Reconfigurable PKMs // Proc. o f the 4-th Chemnitz Parallel Kinematics Seminar, April 2 0 -2 1 , 2004.
3. <https://www.hindawi.com/journals/jr/2012/932305>

JISMONIY TARBIYANING SOG'LIQQA FOYDALARI

Latipov Farxod Azadovich*Xorazm viloyati Xonqa tumani**32 maktab jismoniy tarbiya o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada jismoniy tarbiya va sportning sog'liqqa foydasi haqida fikr-mulohazalar bildirildi.*

Kalit so'zlar: *Sog'lom, nerv, sport, organizm, futbol, suzish, velosiped haydash, basketbol, voleybol, tennis, kurash.*

Sport bilan muntazam shug'ullanish uzoq umr ko'rishning eng oddiy yo'lidir. Kishi sport bilan shug'ullanganida organizmi yaxshi chiniqadi, muskullari tez charchamaydi. Chiniqqan odamning nerv-endokrin, yurak-qon tomir, nafas olish va boshqa hayotiy muhim a'zolari hamda to'qimalarining ish faoliyati ortadi. Sport mashg'ulotlari odam tanasidagi to'qimalarning tez yangilanishi, uning yosh, sog'lom va tetik saqlanishiga sabab bo'ladi.

Kam harakatlilik (gipodinamiya) yurak faoliyatini kuchsizlantiradi. Natijada yurak-qon tomir va boshqa kasalliklar yuzaga keladi. Mashqlar orqali qon aylanishi tezlashadi, miyamizga kislorod boradi, mushaklar kuchayib, bo'g'imlarning harakatini ta'minlaydi, ruhiy taranglik yo'qolib, energiya ortadi. Sport bilan shug'ullanuvchilarda yurak klapanlari va muskullari yaxshi rivojlanib, uning hajmi boshqalarnikiga qaraganda kattaroq bo'ladi. O'pkaning tiriklik sig'imi ortadi (4500-6500 ml.ga etadi), nafas olish va qon aylanish a'zolari yaxshi rivojlanadi. Odatda zaiflashgan, chiniqmagan tanada mikroblar yashashi va ko'payishi uchun qulay sharoit topadi. Natijada bunday odam kasallanadi.

Jismoniy mashqlar tufayli yurak, buyrak, o'pka va tomirlar kuchga to'ladi, tomirlar kengayadi va elastik holatga keladi. Shunday qilib tomirlardagi yog' nisbati, xolesterin, shakar va insulin pasayadi. Tananing yog' nisbati kamaysa, o'zimizni kuchli his etamiz, asab tizimi sog'lom bo'ladi.

Xotirani kuchaytirishning eng muhim sharti asablarning sog'lom bo'lishidir. Buning uchun esa badantarbiya bilan shug'ullanish lozim.\

Uy sharoitida jismoniy mashqlar bajarish yoki biron sport turi bilan shug'ullanish hozirda keng tarqalgan semirishning oddiy davosidir. Zero, semirish ish faoliyatini pasaytiradi, sog'liqni zaiflashtiradi.

Jismoniy tarbiya mashqlari kishiga ko'tarinkilik va ruhiy dalda bag'ishlaydi. Bunday holda ishlar unumli va sog'liq joyida bo'ladi.

Agar kishi bir kunda 10 daqiqa jismoniy mashqlar bajarsa, u daqiqasiga yuragining 10 marta urishini "tejab" qolar ekan. Bu bir yilda 500.000 martani tashkil qiladi. Mana shu yo'l bilan yurak-qon tomir kasalliklaridan forig' bo'lish, yurakni sog'lom qilish, infarktdan qutulish mumkin.

Aqliy mehnat jismoniy mehnat bilan almashtirib turilsa, odam uzoq vaqt charchamaydi, ishi unumli bo'ladi. Chunki aqliy mehnat davrida miyadagi qo'zg'algan markazlar jismoniy mehnat vaqtida dam oladi. Chunonchi, ilm olishda har 40-60 daqiqada

5-6 daqiqa badantarbiya mashqlari bajarilsa, miyaning zo'riqishidan paydo bo'ladigan nevroz kasalligining oldi olinadi.

Jismoniy mashq bajarganda burun orqali nafas olib, uni og'izdan chiqarishga odatlanish kerak. Buning natijasida nafas harakatlarida ishtirok etuvchi qovurg'alararo muskullar va diafragma yaxshi rivojlanadi, o'pkaning tiriklik sig'imi ortadi.

Ommabop bo'lgan sport turlariga quyidagilar kiradi: futbol, suzish, velosiped haydash, basketbol, voleybol, tennis, kurash va hokazo.

Sport bilan shug'ullanish bilan birga o'z vaqtida dam olish va vitanminlar bilan to'yingan mahsulotlarni me'yorida iste'mol qilish ham lozim. Shunda, Allohning izni bilan, kishi sog'lom bo'ladi.

Sport bilan shug'ullanishda yosh, jismoniy holat, sog'liq va vaqtga e'tibor berish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXAT:

- 1.O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni.T.:O'zbekiston,1997.
2. O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonuni. Toshkent, 4 sentyabr 2015 yil
3. R.S.Salamov, F.A.Karimov. Jismoniy tarbiyada pedagogik texnologiyalar. Toshkent – 2008.

**MUSIQA TA'LIMIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN
FOYDALANISH IMKONIYATLARI****Narxodjayeva Shohista Nadimovna***Respublika musiqa va san'at kolleji o'qituvchisi**Toshkent shahar*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada musiqiy fanlarni o'qitishda pedagogik texnologiyalardan qanday foydalanish va uni imkoniyatlari haqida bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Modernizatsiya, standart, intellektual, texnologiya, texnologiyalashtirish, viktorina.*

“Ta’lim to’g’risida”gi qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ta’limni modernizatsiya qilish bo’yicha belgilangan vazifalarni amalgam oshirishning asosiy me’oriy, dasturiy xujjatlari bo’lmish o’quv rejaları na’munaviy fan dasturlari, yangi avlod darsliklari, o’quv uslubiy qo’llanmalar ta’lim mazmuni va darajasiga qo’yiladigan talablarni aks ettiruvchi Davlat ta’lim standartlari fan va ta’limning eng so’nggi yutuqlari asosida qanchalik takomillashtirilmasin o’quv jarayoni va uni tashkil etishning moddiy texnik ta’minoti qanchalik mustahkamlanmasin, modernizatsiya qilinmasin, olinadigan pirovard natija oxir oqibat ta’lim jarayonini tashkil etuvchi, dars mazmuni va sifat samaradorligini ta’minlovchi o’qituvchi – murabbiylarning kasbiy bilimi, ko’nikma malakasiga, ijodkorligiga, tashabbuskorligi, pedagogik mahorati va intellektual salohiyatiga, o’quvchilarni fan bo’yicha bilimlarni egallashiga qiziqтира olishi va eng zarur intilish qobiliyatlarini ro’yobga chiqara olish salohiyatlariga bog’liq bo’lib qolaveradi.

Shu narsani ta’kidlash joizki ta’lim – tarbiyaning sifati va samaradorligini ta’minlash o’quvchi yoki talabaning o’quv mazmunini o’zlashtirishiga yo’naltirilgan o’quv jarayonining to’g’ri, mazmunli, qiziqarli tashkil etilishi, bu jarayonda o’quvchi – talabalarni darsda oddiy tinglovchi emas, mashg’ulotni faol ishtirok etuvchisi, mustaqil topshiriqlarni bajaruvchi, mustaqil va ijodiy fikrlovchi, o’z fikr mulohazalarini erkin ifoda eta oluvchi, o’z fikrlarini himoya qila oladigan faol shaxsga aylanishi muhim rol o’ynaydi. Buning uchun o’qituvchi pedagogik texnologiyani tanlashda dars mavzusi, tuzilishi, o’quvchilarni qiziqishi, agar musiqa darslari bo’lsa ularni nazariy, amliy, ijrochilik imkoniyatlarini hisobga olgan holda qo’llashiga to’g’ri keladi.

Pedagogik texnologiyalarni qo’llashdan ko’zlangan asosiy maqsad va vazifalar quyidagilarni ko’zda tutadi: Tashkil etish, hamkorlikda (O’qituvchi va o’quvchi o’zaro munosabatlari) ishlash, guruh bo’lib, yakka holda ishlash, har bir o’quvchining faolligini ta’minlash, takomillashtirish, tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, nazorat qilish, baholash va hokazo. Fanlarni o’qitish jarayonida har bir o’qituvchi pedagogik texnologiyalarni qo’llash uchun quyidagi tayyorgarlik tizimi bo’yicha ish tutishi maqsadga muvofiq bo’ladi: Mavzuni aniqlash; Maqsadni to’g’ri qo’yish, belgilash; Mavzu yuzasidan o’zlashtirish lozim bo’lgan kalit so’zlarni belgilash; Vazifalarni 1,2,3,4.... belgilab olish; Texnologik jarayon senariysini tuzib olish; 1. Individual ishlash; 2. Guruh (

kichik guruh) va jamoa bo`lib ishlash; 3. Butun jamoa bilan savol – javob, munozara, klaster, aqliy hujum va boshqalar. Reglament; Baholash; Xulosalash; Tayyor holdagi texnologiyalar avval tajriba – sinovdan o`tgan va ijobiy (yuqori) samara berganlari o`quv jarayoniga tadbiiq etiladi.

Hozirgi vaqtda o`quv mashg`ulotlarini loyihalashtirish va ayrim fanlargagina xos texnologiyalarni qo`llashga ham e`tibor kuchaymoqda. Xuddi shunday holatni musiqa mashg`ulotlarini texnologiyalashtirish tajribasida ko`rish mumkin. Bunga misol qilib ilg`or pedagoglar tomonidan qo`llanilayotgan “Konsert darslari”, “Viktorina darslari”, “Quvnoqlar va zukkolar darsi”, “Musiqiy sayohat”, “Men dirijyor” kabi texnologiyalarni ko`rsatish mumkin. Mashg`ulotlarni loyihalashtirish deganda nimalar ko`zda tutiladi va bunda nimalarga asoslaniladi? Quyida mashg`ulot jarayonini loyihalashtirish asosida tashkil etish bosqichlarini keltiramiz: ⊕ Dars mavzusiga oid materiallarni to`plash (O`qituvchining mavzu bo`yicha tayyorgarligi); ⊕ Mavzuni o`rganish maqsadi va vazifalarni aniqlab olish; ⊕ Dars turi, shakli, metod va vositalarini tanlash; ⊕ Loyihada ko`zda tutilgan tushuncha, bilim, ko`nikma, malakalarni o`zlashtirish jarayonida sarflanadigan vaqt hajmini (Masalan, musiqa darslarida har bir faoliyatga ajratiladigan vaqt me`yorini rejalashtirish) hisobga olish; ⊕ Har bir bosqichda erishiladigan natijalarni asosini tashkil etuvchi (topshiriq, amaliy ko`rsatib berish) mashq, misollar; ⊕ Mashg`ulotni tashkiliy tuzilmasi va yakuni, xulosalar; Darsning qaysi qismi, uning turi (ma`ruza, amaliy, seminar, musiqa darslarida esa qo`shiq kuylash, musiqa tinglash, musiqa savodxonligi) da qo`llanishidan qat`iy nazar o`quvchilarni psixologik, fiziologik xususiyatlari, tayyorgarlik darajalari (ovoz diapozoni, kuylash imkoniyatlari, yosh xususiyatlari) hisobga olinishi lozim. Bu jarayonda asosiy e`tibor o`quvchilar faolligini oshirish, mustaqil fikrlashga o`rgatish, ijodiy fikrlay olish, ijrochilik malakalarini o`stirish, ehtiyoj va qiziqishlariga ko`ra ish yuritish, ularni ichki imkoniyat va iqtidorlarini ishga solish, o`z – o`zini nazorat qilish, mustaqil bilim olish ko`nikmalarini o`stirishga qaratilishi lozim.

Shu o`rinda ilg`or pedagogik texnologiyalarni o`quv sharoitiga tadbiiq etishning e`tiborga molik xususiyatlariga alohida to`xtalib o`tamiz: Har qanday fanni o`rganishda o`quvchi – talabalar nafaqat o`qitiladi, mustaqil o`qish, o`rganishga o`rgatilib boriladi; O`quvchilarga beriladigan bilim, tushunchalar tayyor holda berilmaydi, balki o`uvchilar mustaqil ravishda manbalardan foydalangan holda mavzuga oid ma`lumot, axborotlarni yig`ish va o`rganishga o`rgatib boriladi; O`quv dasturi, darslik, qo`llanmalar, ma`ruza matnlari bilan ishlash ko`nikmalari hosil qilinadi; O`quvchi o`z fikrini bildira olish, himoya qila olish, isbotlashga odatlantirib boriladi; Hozirgi kunda respublikamizning barcha ta`lim tizimida, ayniqsa oliy pedagogik ta`lim tizimida pedagog – kadrlar tayyorlashning sifat va samaradorligini yuqori ko`tarishga katta ahamiyat berilmoqda va bu borada turli pedagogik izlanishlar olib borilmoqda. Bu izlanishlarning aksariyati o`qitish maqsadi va uning yuqori natijalariga erishishida ta`limga ilg`or pedagogik texnologiyalarni kiritish orqali ta`lim samaradorligini oshirishga yo`naltirilgan bo`lib, ta`limni texnologiyalashtirish eng muhim vazifalardan bo`lib turibdi. O`qituvchining yuksak pedagogik mahorati, bilim darajasi shubhasiz ta`lim– tarbiyaning muhim omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. WWW.aim.uz
2. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003.

TA'LIM-TARBIYAGA TEXNOLOGIK YONDASHUV

Narxodjayeva Shohista Nadimovna*Respublika musiqa va san'at kolleji o'qituvchisi**Toshkent shahar*

Annotatsiya: *Ushbu maqola hozirgi kundagi beriladigan ta'lim-tarbiyaga texnologik yondashuv haqida bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Demokratiya, texnologiya, funksional, kompleks, texnologik.*

Mustaqil shaxsni shakllantirish, uni jamiyat va davlat manfaatlarini yo'lida ijtimoiy-foydali mehnatga layoqatli kadr darajasigacha tarbiyalash-ko'p qirrali va murakkab jarayondir. Bunda ta'lim tizimini takomillashtirish va uning mazmunini chuqurlashtirish hamda ko'pgina tashkiliy-tarbiyaviy ishlar nazarda tutiladi

Ikkinchi tomondan esa, bevosita ushbu masalani amalga oshirishga burchli bo'lgan pedagog kadrlar zaxirasini shakllantirish va ularni zamon talablari bilan hamnafas tarzda kasbiy faoliyat yuritishga tayyorlash davlat va jamiyat zimmasidagi ulkan ijtimoiy vazifadir. Kadrlar tayyorlash bilan bog'liq joriy va istiqboldagi vazifalar quyidagilardan iborat: Birinchidan, erkin tafakkur qila oladigan shaxsni, mustaqillik va demokratiya g'oyalariga sodiq bo'lgan ongli fuqaroni, o'z Vatanining jonkuyari sifatida ijtimoiy-siyosiy hayotga ongli ishtirok etishga, ijtimoiy jarayonga faol ta'sir ko'rsatishga, mamlakat taqdiri uchun zimmasiga mas'uliyat o'la bilishga qodir shaxsni kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratish; Ikkinchidan, mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga, tub

ma'nodagi fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurish ishiga demokratiya asoslarini joriy etish jarayonlarini jadallashtirish, tafakkur va bahslashish madaniyatini rivojlantirish, shaxsning ichki dunyosini boyitish, binobarin, yangicha ijtimoiy qadriyatlar va munosabatlarni shakllantirishdir. Boshqacha aytganda, yosh avlodda yangicha ong shakllanishi uchun barcha shart-sharoit yaratilmog'i kerak; Uchinchidan, yosh avlod milliy istiqbol g'oyasini anglab olishi, bu g'oyaning har bir fuqaro uchun, Vatanning obod va farovon bo'lishi uchun hayotiy zaiurat ekanligiga ishonch hosil qilish uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan chora-tadbirlar tizimini ro'yobga chiqarish lozim. Tabiiyki, bu uzoq davom etadigan, barcha davlat tuzilmalari va jamoat tashkilotlarining, eng avvalo, uzluksiz ta'lim tizimi muassasalarining faoliyati va pedagogik sohadagi ishlar mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab etadigan murakkab jarayondir. Yoshlarni barkamol qilib yetishtirish jarayonida shaxsning tarbiyasi va har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga e'tiborni kuchaytirish va ta'lim sohasida shaxsning tarbiyasi va har tomonlama rivojlanishiga ustunlik berishni ta'minlashdan iborat. Ta'lim-tarbiya jarayonining uch tarkibiy birligi — tarbiya, ta'lim, shaxsni rivojlantirish to'liq darajada amalga oshirilishiga erishish lowww.ziyouz.com kutubxonasi zim. Ta'lim-tarbiya ishida rasmiyatchilik va beparvolik kabi illatlardan voz kechish kerak. Bu maqsadda mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashga yo'naltirilgan yangi uslub va vositalar ishlab chiqilishi va joriy etilishi zarur. Bugungi kunda pedagogikada o'quvchi-talabalarning ta'lim jarayonidagi faolligini

oshirishga qaratilgan bir nechta o'qitish uslublari ishlab chiqilgan: muammoli o'qitish, ish faoliyatini ifodalovchi o'yinlar, rolli o'yinlar, mavzuiy o'qitish va h.k Chunki har bir o'tiladigan mashg'ulot ishlanmasi o'ziga xos xususiyatga ega va takrorlanmasdir. An'anaviy o'qitishning usul va metodlari respublikamizda keng tarqalgan va ular o'zining ma'lum tarixiga ham egadirlar.. Yangi munosabatlarning o'ziga xos jihati, an'anaviy ta'limdagidan farq qilib, o'quvchi-talabalarining mustaqilligi va o'quv faoliyatini taqiqlamasdan, balki ularni belgilangan maqsad sari yo'naltirish, o'quv faoliyatini hamkorlikda tashkil etish va o'quv-biluv faoliyatiga ongli ravishda yo'llash, biror bir faoliyatni buyruq orqali amalga oshirish o'rniga pedagogik jarayonni samaraii tashkil etish orqali o'quvchi-talabalarda fan asoslarini o'rganishga bo'lgan qiziqishni orttirish, shaxsning ehtiyoji, istagi, moyilligi va imkoniyatlarini chegaralamasdan bilim va hunar egallashning demokratik yo'llariga burish sanaladi. Pedagogik texnologiya texnologik yondashuvga asoslanadi. Texnologik yondashuv deganda tayyor mahsulot (ishlab chiqarish texnologiyasiga o'xshash) olish uchun ishlab chiqarish jarayonlarida qo'laniladigan usul va metodlar to'plami tushunilib, qo'yilgan maqsadlarga erishishda kutilgan natijalarni kafolatlaydigan usul va metodlar majmuasi anglashiladi. y www.ziyouz.com kutubxonasi Agar metod bilish yo'li, tadqiqot yo'li yoki biror faoliyatdagi ma'lum amaliyot va nazariy bilimlar sohasini egallashning harakatlari, operatsiyalari, usullari majmuasi deb tushunsak, pedagogik texnologiya — ta'lim usuli. ma'lum m a'noda ta'lim-tarbiya jarayonlari, vositalari. shakl va metodlari majmuasini anglatadi. Pedagogik texnologiyaning an'anaviy o'qitish metodikasidan farqlovchi belgilari ko'p. Pedagogik texnologiya an'anaviy metodikadan. avvalo. maqsadlarning qo'yilishi va unga erishishi bilan farqlanadi (ilovaga qaralsin). Pedagogik texnologiyaning usul va metodlari ta'limning umumiy maqsadlari (o'qituvchi va talabaning maqsadlari)ni ishlab chiqish, ularni amalga oshirish va natijalarni nazorat qilish, kuzatish hamda baholashga xizmat qiladi. Loyihalashtirish faoliyati o'quvchi-talabalar bilan ishlilashni tashkillashtirishning eng ommabop shakllaridandir. Loyihalash metodi — o'qitishni tashkillashtirilish bo'lib, o'quvchi-talabalar rejalashtirish jarayoni va amaliy vazifalarni bajarishlari orqali loyiha ko'rinishda bilim oladi. Loyihalashtirish metodini qo'llash natijasida loyiha (proekt) ko'rinishidagi bilim o'zlashtiriladi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi hamkorlik pedagogikasiga tayanib, talabalarining birgalikda ta'lim olishlari amalga oshiriladi. Talabalarining hamkorlikda ta'lim olishlari, ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish, talabalar bilan ishlilashni loyihalashtirish kabilar zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosiy metodlari hisoblanadi. O'quv-tnrbiya jarayonida vujudga kelgan yangi pedagogik munosabatlar mazkur jarayonda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashni taqozo qiladi. Pedagogika fani va amaliyotida turli xil yondashuvlar qo'llaniladi. Og'zaki-ko'rgazmali, tadqiqiy, izlanuvchan, tizimli, funksional, kompleks, texnologik, muammoli-unsurli, faoliyatli yondashuvlar

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. WWW.aim.uz
2. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003.

FUTBOL O'YINIGA O'QUVCHILARNI TAYYORLASH

O'razmatov G'iyos Sultonboy o'g'li

*Xorazm viloyati Xonqa tumani**32-maktabning jismoniy tarbiya o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada futbol o'yiniga o'quvchilarni tayyorlash haqida fikr-mulohazalar bildirildi.*

Kalit so'zlar: *futbol, to'p, zarba, fikrlash, tezlik, texnika, o'yin, musobaqa.*

Futbol dunyoning aksariyat mamlakatlarida eng mashhur va sevimli o'yin. Yuz minglab bolalar, yoshlar, kattalar futbol o'ynashadi, millionlar o'yinni televizordan tomosha qilishadi. Ko'p sonli maqolalar, musobaqalar haqida xabarlar futbol muxlislarini holati, rivojlanishi, o'yinning istiqbollari, muammoli masalalar va boshqalar to'g'risida xabardor qiladi. Yuqori malakali futbolchilarni tayyorlash murabbiylardan ko'p bilim va yuqori pedagogik mahorat talab qiladi. Fan murabbiylarning yordamiga keladi. Yaqin vaqt ichida murabbiylarning ilm-fan vakillari bilan ijodiy hamkorligi, shubhasiz, futbolning jadal rivojlanishining, uning sifatli rivojlanishining asosiy manbalaridan biri bo'ladi. Futbolga bo'lgan qiziqishning ortib borishini hisobga olgan holda, ushbu sport turini turli tomonlardan ko'rib chiqish tavsiya etiladi: o'yin texnikasi va taktikasi, vosita mahoratining rivojlanishiga ta'siri, o'yin uchun mashg'ulotlar.

Ma'lumki, futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi jamoaviy, guruhviy va individual texnik va taktik harakatlarning samaradorligiga bog'liq bo'lgan eng muhim omillardan biridir. Texnik va taktik savodli futbolchi qanday bo'lishidan qat'i nazar, u yaxshi va ko'p qirrali jismoniy tayyorgarligisiz hech qachon muvaffaqiyatga erisha olmaydi. Hatto bitta futbolchining jismoniy tayyorgarligi zamonaviy futbol standartlariga javob bermaydigan jamoa muvaffaqiyat qozonmaydi.

Birinchidan, chunki har bir o'yin epizodida bir nechta futbolchilar bir vaqtning o'zida muayyan o'yin muammosini hal qilishadi. Buning uchun ular tezlik, makon va o'yin harakatlarida muvofiqlashtirilgan harakatlarni bajarishlari kerak. Va agar ularning kamida bittasi mos keladigan funktsiyaga ega bo'lmasa, unda o'yin epizodining muammosini hal qilish mumkin bo'lmaydi. Masalan, jismoniy holati zaif bo'lgan o'yinchi taktik jihatdan foydali pozitsiya uchun kurashda raqibni ortda qoldirishga yoki to'p uchun jang san'atini yo'qotishga va hokazolarga vaqt topa olmaydi.

Ikkinchidan, chunki o'yinda har bir futbolchi taktik vaziyatlarni tez va aniq baholashi, aniq qaror qabul qilishi va darhol amalga oshirishi kerak. Tezligi etarlicha rivojlanmagan futbolchilarning taktik samaradorligi, harakatlanuvchi ob'ektga (raqib, sherik, to'p) yoki tanlov tezligiga javob berish har doim past bo'ladi.

Uchinchidan, futbol tobora kuchayib borayotgan sport o'yiniga aylanib bormoqda, faol juftliklar va yakka kurash turlari. Faqat tajribali futbolchi to'p uchun kurashda g'alaba qozonishi, xavfli to'qnashuvdan xalos bo'lishi va raqibning itarishidan so'ng oyoqqa turishi mumkin. Shuning uchun kuchli kuch bilan mashq qilish futbolchining ajralmas

sifati.O'yinda futbolchi maksimal amplituda ko'p harakatlarni bajarishi kerak: zarbalar, zarbalar, zarbalar. Ular o'yinchi yaxshi moslashuvchan bo'lgandagina samarali bo'ladi. Shuni ham ta'kidlaymizki, yaxshi moslashuvchanlik - bu futbolchining mushaklari egiluvchan va yaxshi holatda ekanligi bilvosita dalildir. Yaxshi rivojlangan muvofiqlashtirish qobiliyatisiz hech qanday professional futbolchi bo'lishi mumkin emas.Bu fazilatlarning barchasi o'yinchilarning jismoniy tayyorgarligini tashkil etadi. Shuning uchun jismoniy tayyorgarlikni oshirish - bu futbol jamoalarining mashg'ulotlarida hal qilishga intilayotgan eng muhim vazifalardan biridir.Hozirda professional futbol uchun yuqori malakali zaxira tayyorlash vazifasi yangilanmoqda. Zamonaviy sportning rivojlanish tendentsiyalari yuqori mahoratga erishish uchun uzoq muddatli rejalashtirilgan jarayonni oldindan belgilab beradi, uni bosqichma-bosqich shakllantirish tizimini takomillashtirish zarurligini taqozo etadi. Bu futbolga to'liq tegishli. Sportchilarni tayyorlash uyg'un va izchil mashqlar metodologiyasiga asoslanishi kerak, bu esa sport mahoratining samarali rivojlanishini, funktsional imkoniyatlarning jadal o'sishini va ularning to'g'ri bajarilishini ta'minlaydi, shunga ko'ra tayyorgarlikning puxta tayyorlangan dastlabki bosqichisiz mumkin emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Goncharova O.V. "Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish" o'quv qo'llanma T.: O'zDJTI nashriyoti 2005 y.
- 2.Mahkamdjanov K.M. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi Toshkent., "Iqtisod -moliya" 2008
- 3.L.P. Teoriya i metodika fizicheskogo vospitanie Moskva - 2005

ҚЎШНАЙ ВА СУРНАЙ ИЖРОЧИЛИК МАКТАБЛАРИ

Орзиева Рухшона Салимжоновна

Тошпўлатов Фазлиддин Комолиддинович

Республика муסיқа ва санъат коллежи

Аннотация: Ушбу мақолада Қўшнайн ва сурнай ижрочилик мактаблари хақида маълумот берилган.

Калит сўзлар: *тремол, регистр, динамика.*

Қўшнайн – қадимий дамли чолғулардан биридир. Қадим Шарқ мамлакатларида қўшалок найлардан ташкил топган икки хил чолғу мавжуд булган: авло “қўшсурнай” ва дунай –форс тилида “иккита най” дегани. Дунайнинг илк тасвири Миллоддан аввалги II минг йиллика оид Нишопур тарихий манбаларида акс этган. Қўшнайдан фарқли ўлароқ дунайнинг найлари узунроқ бўлган. Буюк муттафаккир Абу Наср Мухаммад ал-Фаробий ўзининг муסיкий рисоласида Қўшнайнга тариф бериб, унинг икки хили мавжудлиги тўғрисида айтиб ўтади. Биринчи тури пуфланиш жойида бирлашган икки найнинг пастки қисмлари хар ҳил томонга қаратилган соз, иккинчи тури- иккита най параллел жойлашган соз.

Қадимдан бизгача етиб келган қўшнайн бамбукдан тайёрланадиган бир хил узунликдаги бир-бири билан боғлиқ бўлган иккита найдан ташкил топган бўлиб, юқори қисмидан пуфланади. Хар бир найчанинг юқори қисмида биттадан кесилган тили бўлиб, айнан шу тил овоз чиқаришга хизмат қилади. Хар бир найчада еттитадан тешик бор. Қўшнайнни чалишда қўлнинг тўрта бармоғи ишлайди. Бунда тешиклар бармоқнинг юмшоқ ёстиқчаси билан эмас, текис ростланган бармоқ билан беркитилади. Иккала найнинг тешиклари баравар параллел ҳолатда ёпилиши керак.

Қўшнайннинг овоз хажми икки регистрга бўлинади. Биринчи октава “ре” дан иккинчи октава “ре” гача бўлган пастки регистрда қўшнайннинг овози равон янграйди. Унда легато ва стаккато ижро усулларини ифодалаш мумкин. Ушбу регистрда пп дан фф гача бўлган динамика яхши акс этади.

Иккинчи октава “ми” дан “сол” гача бўлган юқори регистрда овоз эркин янграйди. Унда фақат стаккато усулини қўллаш мумкин. Негаки легато усули глиссандо сифатида акс этади. Ушбу регистрда п ва пп динамикасини ишлатиб бўлмайди.

Қўшнайда крешендо ва диминуендо, пп дан фф гача бўлган барча динамик воситаларни сермахсул ишлатиш имконияти бор.

Қўшнайн техник жихатдан ҳаракатчан эмас, шу боис ҳам унинг зиммасига куйчан партияларни ифода этиш вазифаси юклатилади. Зеро қўшнайн жуда ёрқин мелодик соз бўлиб, чиройли тембргаэга Ансамбл ва оркестр таркибида қўшнайн аксарият ҳолларда яккахон чолғу сифатида ишлатилади. Шу билан бирга, у гармоник матони акс эттиришида ҳам қатнашади.

Даромаддаги икки жумла ижросида ижро штрихларини ранг-баранг ижро этиш устида ишланади. Асарнинг 25-32 тактлари куйнинг авжини ташкил этади. Бу қисмда глициандо штрихи кенг қўлланилади. Тремолонинг давомийлиги, унинг узилиш нуқтаси ва тепага узиш кўникмалари устида ишланади. Ушбу қисмда асосан зарбларга аҳамият берилади. Товуш жарангдорлигини сўндириб қўймасликка ҳаракат қилинг. Энг муҳими, берилган лаблар жойлашувига қатъий риоя этиш талаб этилади. Чунки, миллий мусиқий безаклар ижросини ўзлаштиришда бу асосий омил ҳисобланади.

Пуфлаб чалинадиган асбобда ижро этаётганда нафас олиш ва нафас чиқариш гоҳ бир текис, гоҳ аста тезлашиб, гоҳ эса секинлашиб боради. Бу ижро этилаётган асарнинг характериға жумла ва динамикасиға боғлиқдир. Нафаснинг энг тўғри услуби кўкрак, қорин услубидир. Бу услуб учун елкани кўтармасдан ва бўйин мускулларига зўр бермасдан нафас олиниши ва чиқарилиши лозим. Бу ҳолда диафрагма актив ишлайди ва нафас олиш чуқурлашади. Шундай қилиб ижрочилик нафасини тўғри бажарилиши принциплари аниқ ва оддий бўлиб бу принциплар диафрагма пастки ва ўрта қобикларининг фаоллиги ҳамда нафас олганда елкаларнинг кўтарилмаслигидан иборат.

Нафас олиш малакасини аста секин ошириб бориш керак. Эндигина ўрганаётган ижрочининг пуфлаб чалишда ортиқча зўриқиб қолмаслигининазарда тутиб шунга қараб иш тутиш зарур. Нафасни тутиб туриш ва чиқариш техникасини аста секин ривожлантириб бориш керак. Дастлабки машқлар қисқароқ товуш ва кичик фразалардан иборат бўлиши лозим. Бинобарин ижрочи қийинчиликсиз динмик жихатдан бир текис товуш чиқара олсин ва катта интонацион хатоларға йўл қўймасин. Ижрочилик нафаси давомли товушлардан иборат материал асосида нафас чиқаришни аста ошириш ва камайтириш билан ривожлантириб борилади. Бу машқлар ёрдамида қовурға оралиғи мускуллар ва диафрагма ривожланиб эркин нафас чиқаришға мослашади. Нафас мусиқий ифодаликнинг энг муҳим воситаларидан биридир. Бу ижрочида қанчалик тараққий этган бўлса унинг нюансға мослиги ва товуш сифати шунчалик ёрқин ва тиниқ бўлади.

Нафас олиш малакасини ҳар тамонлама тараққий эттириш ва ундан фойдаланишғабадий адабиётни мусиқа динамикасининг барча турдаги ижро усулларини материали сифатида кенг ўргангандагина эришиши мумкин. Пуфлаб чалинадиган асбобларда асосий ўринни нафасни тўғри пуфлаш ва вақтида ўпкани нафас олиш қоидасиға биноан тўлдириболиш керак.

Нафасни қайси пайтларда олиш мумкин:

1. Паузаларда.
2. Чўзилувчи ноталардан олдин.
3. Жумлалардан олдин.

Яна қисқа нафаслар ҳам бўлади. Бу хил нафаслар ижрочининг малакаси ошиши билан такомиллашиб боради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ю.Ражабий “Ўзбек халқ мусиқаси” I-II-III-IV-V томлари 1956-1980
2. М.Юсупов “Хоразм мақомлари” 5 томлик 1958 йил
3. М.Матякубов “Қўшнай дарслиги” 2004 йил
4. .Матякубов “Анъанавий чолғу ижрочилиги” 2017 йил.

**TASVIRIY SAN'ATNI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARNING MOHIYATI VA UNING MUAMMOLARI****Ro'zmetov Alijon Ro'zimboyevich,****Igamova Shoira Mamatsolayevna***Xorazm viloyati Bog'ot tumani**28-son maktab o'qituvchilari**Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi*

Ta'lim mazmunini isloh qilib, uni jahon ta'lim standartlariga muvofiqlashtirishda ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etishga alohida e'tibor berilgan. Xususan, Kadrlar tayyorlash milliy dasturida «o'quv jarayonini ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash» zarurligi ham alohida ko'rsatib o'tilgan.

Ilmiy texnika taraqqiyot jadallashuvidan oldingi davrda ishlab chiqariladigan mahsulot yuqori puxtaligi va sifati bilan ajarilib turmas edi. Shuning uchun mahsulotlar uchun kafolatli ta'mir muddatlari o'rnatilgan edi, kafolatli ta'mir esa ishlab chiqarish korxonalarini hisobidan bajarilar edi. Mazkur sharoitlarda an'anaviy o'qitish tizimi, ishlab chiqarish talabiga javob berar edi. Ishlab chiqarish sharoitining o'zgarishi bilan an'anaviy pedagogik asosida tayyorlangan mutaxassislar sifati qo'yiladigan talablarga javob bera olmay qo'ydi.

O'qitishning ommaviyligi o'sib kelayotgan bir sharoitda ko'pchilik kadrlarni tayyorlash sifatida darajasi, ishlab chiqariladigan mahsulot sifatini o'sish sur'atidan, ya'ni ilmiy-texnik taraqqiyotishuvidan, ancha orqada qola boshladi.

Fan, texnika va texnologiyaning jadal rivojlanishi sharoitida o'qitish tizimiga quyidagi talablar qo'yiladi:

a) individual va mustaqil ishlash, ilmiy-texnik axborot bilan ishlash malakalarini rivojlantirish;

b) original va nostandart qarorlar, ishchanlik - qobiliyatlarini rivojlantirish;

v) o'qitishni individuallashtirish (o'qishga turli qobiliyatga ega bo'lgani uchun);

g) bilim harakatchanligi, tanqidiy fikrlashganda moslashuvchanlik va ijod, ishlab chiqarishning zudlik bilan o'zgaruvchan sharoitiga mos ephillikni shakllantirish.

Albatta, yangi pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiya jarayonining mavjud qonuniyatlariga mamlakatimiz rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlariga, tarixiy taraqqiyot tajribalariga asoslanadi. Pedagogik texnologiyani yaratish milliylik va muminsoniylik tamoyillariga, insonparvarlik va demokratiya printsiplariga ijodkorlik va tashabbuskorlikka tayanadi.

Pedagogik texnologiya fani bo'lajak o'qituvchilarni ilmiy-metodik tayyorlashda alohida o'rin tutadi. Pedagogika nazariyasi va tarixidan mukammal bilim va malakaga ega bo'lgandan keyin pedagogik texnologiya yoki yangi pedagogik texnologiya fani o'rganiladi. Demak, pedagogik texnologiya, pedagogik, pedagogik maxorat, psixologiya, matematik modellashtirish fanlari bilan o'zaro bog'liqlikda o'rganiladi, pedagogik texnologiya fanining dasturi uch yo'nalishda:

Pedagogik texnologiyaning nazariy asosi, tarix va amaliy ko'nikmalar shakllantirishga qaratilgan.

Pedagogik texnologiyaning tub mohiyati, o'qitishning an'anaviy, o'qituvchi tomonidan bayon qilish, o'quvchilarga tayyor bilimlarni berish usulidan voz kechib o'quvchilarni ko'proq mustaqil ta'lim olishga undashdan iborat. Bunda o'qituvchi o'quvchilar bilish faoliyatining boshqaruvchisi, maslahatchi, yakuniy natijaga yo'llovchi shaxs vazifasini bajaradi. Pedagogik texnologiyaning samaradorligi yana shundan iboratki, unda turli o'qituvchilar muayyan fan (mutaxassislik bo'yicha) bir xil (deyarli bir xil) yakuniy natijaga erishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa barcha o'quv yurtlariga yagona Davlat ta'lim standarti talablariga javob beradigan mutaxassislar tayyorlash vazifasi yuklatilgan hozirgi davrda biz, o'zbekistonlik pedagoglar, uchun nihoyatda muhimdir.

Shunday qilib, pedagogik texnologiyaning predmeti o'quv jarayoni va professional tayyorgarlik tizimini loyihalashdan iborat. Tizimli yondashish o'qitish tizimining barcha asosiy tomonlarini - maqsadni aniqlash va o'quv jarayonini loyihalashdan tortib, to yangi o'qitish tizimining samaradorligini tekshirish, uni sinovdan o'tkazish va ommalashtirishgacha bo'lgan jarayonni o'z ichiga oladi. U o'z harakat tartiblarini takrorlanuvchanligi va ularni to'la o'quv jarayoniga tadbiiq etish g'oyasi, oqibat natijada bu jarayonni «jonli o'qituvchiga» bog'iq bo'lmay qolishiga olib keladi. Haqiqatan ham, agar o'quv jarayoni to'la takrorlanuvchan, alohida ko'rinish (epizod)larga bo'linsa, o'qituvchining vazifasi oldindan tuzilgan (o'zi tuzgan bo'lishi shart emas) material bilan o'qishni tashkil etishda tashkilotchi va maslahatchi rolini ijro etishdan iborat bo'lib qoladi.

**MUSIQIY FAN O`QITUVCHILARINI INNOVATSION FAOLIYATGA
TAYYORLASH MAZMUNI.****Shamshiyeva Barno Nigmatxodjayevna***Respublika musiqa va san'at kolleji o'qituvchisi**Toshkent shahar*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada musiqiy fan o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash mazmuni bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *solfedjio, klaster, multimedia, differensial.*

Ta'limga texnologik yondashuv pedagogik jarayonga faol ta'sir etuvchi va uning samaradorligi, bir butunligi va muvoffaqiyatini belgilab beruvchi omillardan biri bo'lib hisoblanadi.

Oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan bo'lajak o'qituvchilarni shu jumladan musiqa o'qituvchilarini ham, xozirgi zamon talablari asosida puxta kasbiy tayyorgarlikga ega, o'z kasbining mohir ustasi bo'lib yetishlariga asosiy e'tiborini qaratmoq fan va ta'lim qolaversa kadrlar tayyorlash tizimi oldiga qo'yilayogann eng dolzarb vazifalardandir.

O'qituvchi qanchalik bilimdon o'z kasbini puxta egallagan va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan mahironi foydalana oladigan bo'lsa, u kelajak avlodni ham shunchalik bilimdon har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalay oladi. Oliy pedagogik ta'limda bo'lajak musiqa o'qituvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda va musiqiy fanlardan – musiqa o'qitish metodikasi, musiqa nazariyasi va taxlili, xor va xorshunoslik, dirijyorlik, solfedjio kabilardan bilim va malakalari va eng muhimi o'z tanlagan kasblariga munosabati muhim o'rin tutadi. Bu borada musiqiy ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni bilim, saviya, musiqiy tayyorganlik va kasbga munosabatlari turlicha bo'lishini ham ta'kidlab o'tishi joiz.

Bo'lajak o'qituvchilarni o'qish davomida innovasion faoliyatga tayyorlash ularni pedagogik faoliyatga tayyorlash ishlari bilan yaxlit bir butunlikda olib borilsagina bu faoliyat samarali va maqsadga muvofiq bo'ladi. Musiqiy ta'lim yo'nalishida fanlar integrasiyasi shunday ko'rinish kasb etadiki har bir fan o'z navbatida ikkinchi, uchinchi va h.k. barcha musiqiy, amaliy – nazariy bilimlar jamlanmasini o'zida mujassamlashtirgan holda kerakli ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishni taqozo etadi. Masalan cholg'u asbobida ijrochilik mahoratini egallash uchun musiqa nazariyasi (musiqani ifoda vositalari), solfedjio, (nota o'qish) musiqa asarlari tahlilini, xor va xorshunoslik fanida esa vokal kuylash, nazariy savodxonlik, dirijyorlik, xor aranjirovkasi, asarlar tahlili bo'yicha ma'lum bilimlar zahirasi talab qilinadi. Shu bois har bir fan o'qituvchisi o'zi dars berayotgan fanning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib talabalarni pedagogik texnologiya faoliyatiga tayyorlab borishi kerak bo'ladi. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini texnologik faoliyatga tayyorlash bir fan doirasida emas, barcha fanlarni o'qitilishida yaxlit tizim asosida tashkil etilsagina kutilgan natijaga erishish mumkin. Ya'ni musiqani xor va xorshunoslik, dirijyorlik, vocal ijrochiligi, cholg'u ijrochiligi, musiqa tarixi, musiqiy asarlar

tahlili, musiqa o`qitish metodikasi (bu fanlar talabani kelajakdagi musiqa o`qituvchilik faoliyatida muhim o`rin tutuvchi fanlar hisoblanadi) kabi fanlar o`qitilishi jarayonida kasbga tayyorlash va texnologik jarayonga tayyorlash ishlari bir – biri bilan uzviy bog`liq holda amalga oshirilsa va tadbirlarning (mashg`ulotlarning) har biri bosqichma – bosqich bo`ljak o`qituvchilarni ta`lim jarayonini mohirona ilg`or pedagogik texnologiya asosida tashkil etishga tayyorlasagina u bir butun tizim sifatida samaradorlik kasb etadi.

Pedagogik amaliyotlar jarayonida talabalar o`zlarida yetishmayotgan kamchiliklarni aniqlaydilar, ularni tuzatish ustida ishlaydilar, bu jarayon ular uchun obrazli qilib aytganda “katta konsert oldidan generalniy repetitsiya” vazifasini o`taydi. Bu jarayonda ular erkin holda o`zlarini sinab ko`radilar, ularning kasbiy tayyorgarligi, pedagogic faoliyatni ilg`or pedagogik texnologiyalar bilan bog`liqlikda olib bora olishi yoki yo`qligi masalasi oydinlashadi. Shu bilan birga talabalar faqat pedagogik amaliyot jarayonidagina o`qituvchilik kasbining turli – tuman, qiyin va ijodiy tomonlarini bevosita ko`rib, boshdan kechiradilar.

Kuzatuvlarimiz yaxshi tashkil etilgan pedagogik amaliyot jarayonida bo`ljak o`qituvchilarni kasbiy shakllanishi yanada faol kechishini ko`rsatdi. Chunki, doimiy ravishda ilg`or, tajribali o`qituvchilar bilan bo`lgan aloqa, ularning ijodiy ishlarini bevosita kuzatish, o`rganish, eng yaxshi tajribalarni egallashlari va o`zlashtirishlariga yordam beradi.

Hozirgi davrda har bir o`qituvchi egallashi lozim bo`lgan eng muhim ko`nikmalardan biri darslarni pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilish va o`tkaza olish ko`nikmasidir. O`z tarkibiga ko`ra bu ko`nikma anchagina murakkabdir. Buning uchun:

Talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlash va unga oid ko`nikma va malakalarni shakllantirish uchun avvalo o`quv – biluv faoliyatidan unumli foydalana bilish, talabalarni har bir fan o`qitilishida pedagogik texnologiyalarni qo`llay olish mahoratlarini egallab borishlariga erishish zarur. Masalan, dirijyorlik mashg`ulotlari jarayonida “Talaba treningi”, “Men dirijyor”, “Klaster”, Musiqa nazariyasi fanini o`tishda “Aqliy hujum”, “Skarabey”, “Bahs - munozara”, “Muloqot”, “Guruh bo`lib ishlash”, Xor va xorshunoslik asoslari mashg`ulotlarida “Kichik guruhlar holiday ishlash”, “Individual ishlash”, “Differensial guruhlariga bo`lish”, “Multimedia texnologiyasi”, “Konsert darsi”, Musiqa tarixi fanini o`tishda “Muammoli vaziyat”, “Viktorina darsi”, “Savol - javob”, Cholg`u ijrochiligi darsini o`qitishda “Kuyni davom ettir”, “Dars sayohat”, “Konkurs darslar” texnologiyalarini qo`llash va talabalarni bunday faoliyatga tayyorlab borish mumkin.

Pedagogik faoliyatga texnologik jihatdan talabalarni tayyorlash talaba o`quv mashg`ulotlari davomida egallagan va amaliy mashg`ulotlar, pedagogik amaliyotlar davomida mustahkamlab borish lozim bo`lgan nazariy psixologik, pedagogik va metodik bilimlarni amalda ongli, ishonchli va muvaffaqiyatli qo`llay olishiga ko`p jihatdan bog`liqdir.

Interfaol metodlar – o`qituvchi va o`quvchilarning o`zaro hamkorligi asosida darsda ijodiy muhit yaratish, dars samaradorligini oshirish, o`quvchilarda mustaqil fikrlash mulohaza yuritish, o`z munosabatini bildirish ko`nikmalarini shakllantirish omilidir. Bunday metodlarda o`quvchi o`zi faol ishtirok etgan holda yakka, juftlikda, guruhlarda, jamoa bo`lib muammo va savollarga javob topishga harakat qiladi, fikrlaydi, baho beradi,

yoʻzadi, soʻzlaydi, dalil hamda asoslar keltirish bilan qoʻyilgan masalani yoritib berishga harakat qiladi. Bu esa oʻquvchilarning xotirasida mustahkam oʻrnashadi. Yangi mavzu (axborotni) ni oʻzlashtirishda tanqidiy, tahliliy yondashishga oʻrgatadi. Oʻqituvchi faqat yoʻl – yoʻriq koʻrsatuvchi, tashkil qiluvchi, kuzatuvchi, baholovchi vazifalarini bajaradi.

БОБУРИЙЛАР ДАВРИДА МУСАВВИРЛИК САНЪАТИ

М.Юнусалиев

ФарДУ тасвирий санъат кафедраси ўқитувчиси

Ҳиндистондаги Янги сулола асосчиси Заҳириддин Муҳаммад Бобур (1525-1530) шоир, хаттот, олим бўлиши билан бир қаторда мусаввирликка жуда қизиққан. Унинг шоҳ асари “Бобурнома” (асли номи “Вақойиъ”) дан маълумки, у табиат манзараларини, одамлар қиёфасини уста мусаввирлардек шундай тасвирлаганки, улар китобхон диққатини дарҳол ўзига тортади. Мана шу хусусият учун бўлса керак, ҳинд мусаввирлари бу китобнинг форсча таржимаси қўлёзма нусхаларини бир неча марта қўплаб нафис расмлар билан зийнатлаганлар.

Бундан ташқари, “Бобурнома”да тўртта ҳиротлик ва самарқандлик мусаввирлар – машҳур устод Камолиддин Бехзод, Шоҳ Музаффар, Бойсунқур (Султон Маҳмуд мирзо ўғли), Ҳайдар Мирзоларнинг номлари тилга олинган. Бобур ўзининг Мовароуннаҳрдаги саргузаштларга бой ва таҳликали ҳаёти давомида анча ёш бўлишига қарамасдан, ота-боболари темурийлар кутубхоналаридан қолган ҳар бир нодир қўлёзмани, ҳатто унинг варақларини йиғиб, жамлаб, ҳаммасини кейинчалик Ҳиндистонга олиб кетган.

Бобур ватанидан Ҳиндистонга олиб кетилган бу нодир қўлёзмалар ҳинд миниатюра мусаввирлигининг шаклланишида жуда катта роль ўйнаганини алоҳида таъкидлаш ўринлидир. Чунки, ҳинд мусаввирлари ўз маҳоратини ошириш мақсадида сарой кутубхонасидаги Ўрта Осиёдан келтирилган расмлардан нусха кўчириб мусаввирлик сирларини ўрганганлар. Ўрни келса, ўз устозларидан ўтишга ҳаракат қилганлар ва энг моҳир санъаткорлар бунга эришганлар.

Бобурнинг ўғли Насриддин Муҳаммад Ҳумоюн (1530-1542, 1555-1556) ҳинд мусаввирлиги тарихида сарой қошидаги мусаввирлик устахонасининг асосчиси сифатида танилган. Тарихчи Абулфазл Алломийнинг гувоҳлик беришича, у нодир расмни қўлёзмаларни шу қадар кадрлаганки, ҳатто ҳарбий юришлар вақтида ҳам уларни ўзи билан бирга олиб юрган. Лекин айрим тадқиқотчилар Ҳумоюннинг ҳокимиятдан четлатилган пайтида Шоҳ Таҳмосиб ҳузурида маълум вақт (1543-1544 йиллар) бўлганлигини назарда тутиб, унда мусаввирлик санъатига ҳавас сафавийлар билан бирга бўлган даврда уйғонган деб ўринсиз даъво қиладилар. Ҳумоюннинг Шоҳ Таҳмосиб меҳмони бўлгунга қадар ҳам мусаввирликка қизиққанини тарихий манбалар тасдиқлайди.

Чунончи, Гулбаданбегимнинг “Ҳумоюннома” асарида унинг китобларга қизиқиши қайд этилган. Ҳумоюн Шоҳ Таҳмосиб меҳмони бўлиб турган вақтда унга асли термизлик мусаввир Мир Мансур Мусаввирни таништирадилар. Унинг расмларини кўриб Ҳумоюн жуда завқланади: “Агар менинг хизматимга шу мусаввир берилса, унинг учун Ҳиндистондан минг туман пул жўнатишга розиман”, дейди. Шу воқеадан сўнг Ҳумоюн Мир Мансур Мусаввир, унинг ўғли Мир Саид Али,

Абдусамад Шерозийга, агар у Қобул тахтини эгалласа ўз хизматига қабул этишга ваъда берган бўлса керак.

Ҳумоюн Қобул тахтини эгаллагандан сўнг, сарой қошида мусаввирлик устахонасини ташкил қилиб, унга юқорида номлари тилга олинган санъаткорлардан ташқари яна Мавлоно Дўст Муҳаммад, Мавлоно Дарвиш

Муҳаммад, Мавлоно Юсуф каби устод Камолиддин Беҳзоднинг шогирдлари ва сафдошларини ҳам ўз хизматига олганлигини тарихчи Боязид Баёт ўз хотираларида ёзиб қолдирган.

Номаълум муаллиф томонидан битилган, ҳозирги кунда Ҳиндистоннинг Патна шаҳридаги Худо Бахш номли Шарқ қўлёзмалари кутубхонасида сақланаётган форсча “Тарих-и хонадон-и тимурия” номли асар қўлёзмасида қайд этилганидек, Ҳумоюн ва унинг ўғли Акбар мусаввир Абдусамад Шерозийдан мусаввирлик сирларини ўрганганлар. Хаттотлар ва мусаввирлар ҳақидаги қимматли манба “Гулистон-и хунар” асарининг муаллифи Қози Аҳмад Қумийнинг ёзишича, устод Камолиддин Беҳзоднинг маҳоратда тенгсиз шогирдларидан бўлмиш Дўст Девона исмли мусаввир ҳам Ҳиндистонга кетиб, шу ерда шуҳрат орттирган экан. Бу моҳир мусаввирнинг машҳур Маҳмуд Музаҳҳиб билан ҳамкорликда яратган расмлари билан зийнатланган нодир қўлёзма асарларидан бири ҳозирги кунда Ҳиндистоннинг Ҳайдаробод шаҳридаги Салоржанг музейи фондида сақланмоқда.

Бу нодир расмларнинг юксак бадиий савияси ҳақиқатдан ҳам уларнинг муаллифи Дўст Девонанинг ёрқин талант эгаси эканлигидан далолат беради. Бобурийлар саройи қошидаги махсус мусаввирлик устахонасига Ҳумоюн томонидан асос солинган бўлса-да, юқорида зикр этилганидек, ҳинд миниатюра мусаввирлик мактабининг тараққий этиши, янги мусаввирлик услубининг шаклланиши Бобурнинг набираси Акбарнинг тахминан ярим асрлик ҳукмронлик даврига тўғри келади.

У ёшлигиданоқ хаттотлик ва мусаввирлик тараққиётига жуда катта эътибор бериб, сарой қошидаги устахона мусаввирларни жалб этишда шахсан ўзи бош-қош бўлади, ҳафтанинг маълум кунда мусаввирлар ишларини назоратдан ўтказиб, мувафаққиятга эришган санъаткорларга инъомлар тухфа этган ёки уларнинг ойлик маошини кўпайтириб турган. Чунки Акбар, кишилар билим доирасини кенгайтиришдаги мусаввирлик ва хаттотликнинг ролини жуда муҳим ва завқ олиш манбаи деб ҳисоблаб, мусаввирликни таъқиб этувчи ўта мутаассиб руҳонийлардан дадил ҳимоя қилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Булатов С.С, Шабаратов П.П, Расулов М.А. «Наққошлик» ўқув қўлланмаси. «Иқтисод- Молия». – Т.: 2010.

2. Сулаймон Х., Сулаймонова Ф. Амир Хусроф Деҳлавий асарларига ишланган расмлар. Тошкент “Фан” нашриёти. 1983.

TASVIRIY SAN'ATDA KOMPOZITSIYANING ASOSIY TAMOYILLARI.

Rahmonberdiev Shavkat Raimjon o'g'li

Guliston davlat universiteti Mahsus sirtqi bo'lim "Tasviriy san'at va MG" ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Xayrov Rasim Zolimxon o'g'li

Guliston davlat universiteti "Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi" kafedrasida katta o'qituvchisi, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: *Maqolada tasviriy san'atda kompozitsiya qonuniyating asosiy tamoyillarining ilmiy ahamiyati, tasviriy san'at janrlarida qo'llanilishining zarurligi haqida qisqacha so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Kompozitsiya, rassom, rangtasvir, predmet, shakl, vosita, unsur, simmetriya, kontrast, markaz, g'oya, asar, harakat, ritm, fon.*

Tasviriy san'atning barcha turlarida uning nazariy asoslari bilan tanishtirish o'quv rejalarida tegishli o'rinni egallaydi. Bunda asosiy e'tibor kompozitsiya qonuniyatlarini o'rgatishga qaratiladi. **Kompozitsiya** so'zi lotinchadan "kompositio" - ya'ni predmetlarini bo'laklarini solishtirib, ma'lum tartibda yaxlit joylashtirish, g'oyaga muvofiq ijod qilish, bayon qilish, kompozitsiya tuzish demakdir. Tasviriy san'atda kompozitsiyani uch turi mavjud. Ular rangtasvir kompozitsiyasi, dekorativ kompozitsiya, haykaltaroshlik kompozitsiyasidan iborat [3;147-b.].

Tasviriy san'at asarlaridagi kompozitsiyasining yaratilish printsip va qonunlari bo'lg'usi mutaxassis va xavaskor rassomlar uchun nixoyatda zarurdir. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, kompozitsiya rangtasviri rasm ishlashda murakkab jarayonlardan xisoblanadi. Shuning uchun ham o'quvchi va talabalarning ishlari faqat perspektiva va rang jixatdangina emas, kompozitsiya jixatdan ham bo'sh bo'ladi. Buni yoshlar tafakkuri, tasavvuri va fantaziyasini kerakli darajada emasligi va rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga bunga o'quvchilar kompozitsiyaning nazariy asoslari xisoblangan uning qonun va qoidalari, uslub va vositalari haqida etarlicha bilimlariga ega emasliklari sabab bo'ladi. Mutaxassislar tasviriy san'atda kompozitsiyani uch toifaga bo'lishadi.

1. Frontal kompozitsiya. Bunda tasvir tekislik yuzasida ishlanadi. Ular rangtasvir, reliefli haykallar, binolar fasadini tasvirlash, naqshlar bo'lishi mumkin.

2. Xajmli kompozitsiya. Bunday kompozitsiyalar uch o'lchovga ega tasvirlar bo'lib, ularni xar tomondan kuzatish mumkin. Ular asosan yumaloq haykallar, amaliy san'at buyumlari, me'morchilik binolarining modellarida namoyon bo'ladi.

3. Chuqur fazoviy kompozitsiya. Bunday kompozitsiyalar ko'proq turar joy va jamoat binolarining ichki qismini, xususan uy xonasi, jamoat joylarining foesi, teatr saxnasi kabilarning loyixalaridan ko'zga tashlanadi. Kompozitsiya xaqida fikr yuritganda avvalo uning o'lchovi va formatidan boshlagan ma'qul. Chunki kompozitsiyaning

ta'sirchanligining oshirishda uning o'lchovi va formatini (gorizontal, vertikal, kvadrat formatlar) to'g'ri belgilash muxim ahamiyat kasb etadi. Format shakli va o'lchovi rassomning g'oyasi, asar mavzusi va mazmuniga va suvratdagi detallarga bog'liq bo'ladi [2;139-b.].

Agarda portretida figura tikkasiga tasvirlanadigan bo'lsa, rassom asar formatini bo'yiga tutadi yoki rassom tasvirni chapdan o'ngga va aksincha o'ngdan chapga xarakterda tasvirlaydigan bo'lsa formatini eniga tutadi.

Kompozitsiyaning qoidalari deganda xisoblangan ritm, kompozitsion markazning bo'lishligi, ularning simmetrik yoki assimetrik joylashuvi, kompozitsiyada xarakter, turg'unlik, planlik, paralellik kabilar nazarda tutiladi. Kompozitsiyada qonun va qoidalar bilan birga o'quvchilar kompozitsiyasi uslublari va kompozitsiya vositalari xaqida ham ma'lum miqdorda tasavvurga ega bo'lishlari lozim. Kompozitsiya uslublari deganda tasvirni monumental tarzda ifodalash, fazoviy tasvirlash, detallarning gorizontallar, vertikal, diagonal bo'yicha tasvirlash kabilar tushuniladi.

Kompozitsiya vositalari -chiziq, oq, qora, ranglar, dog'lar, chiziqli va xavo (rang) perspektivasi qoidalari asosida tasvirlash kabilar hisoblanadi. Kompozitsiyada kontrastlar qonuni alohida ahamiyat kasb etadi. Bu qonun undagi detallar rang va tong jixatidan bir biridan keskin farq qilishligini bildiradi. Xususan, ular och va to'q, iliq va sovuq rangda, og'ir va engil ranglarda bir biriga qarama-qarshi bo'lishlari lozim. Shundagina suvratdagi detallar bir-birining fonida aniq va ifodali ko'rinadi. Kompozitsiyada muvozanat qonuni, uning muxim jihatlaridan hisoblanadi. Bu qonun suvrat yuzasida joylashgan detallarni chap va o'ng, yuqori va past tomonlarida shakl, rang, tong, son, katta yoki kichikligi jihatidan teng bo'lishligi lozimligini bildiradi. Kompozitsiyaning qoidalari orasida kompozitsion markazni bo'lishligi juda muhimdir. Asarda bu qoidaga rioya qilinishini, rassom g'oyasini tomoshabinga tezroq aniq etib borishiga xizmat qiladi [2; 68-b.].

Kompozitsiyada xarakter va turg'unlik qoidalari ham borki ular, asar muallifining g'oyasini va asar mazmunini to'liqroq ochib berishga xizmat qiladi. Kompozitsiyada xarakter va turg'unlik asardagi voqeani ishonarli bo'lishligiga yordam beradi. Kompozitsiyada xarakter voqeani rivojlanib borishiga qaratilsa, turg'unlikdan esa voqeani to'xtashi xaqida tasavvur xosil qilishda, fikr yuritishga imkon berish kabi holatlarni tasvirlashda foydalaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi -T.: Lex.uz. 2019.
2. Hasanov R. Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. -T.: Fan. 2004.- 250 b.
3. Hasanov R. Tasviriy san'at asoslari.- Toshkent. 2010. -268 b.

**ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСЛАРИДА ЖИСМОНИЙ ФАОЛЛИКНИ
ОШИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ****Дадабоева Севарахон Ибрагимовна***Марғилон шаҳар 1-умумий ўрта таълим мактаби
ўқитувчи,*

Ҳеч кимга сир эмас носоғлом турмуш тарзи ва етарлича бўлмаган жисмоний фаоллик натижаси аҳоли ўртасида, ёшлар ўртасида нохуш ҳолатларни келтириб чиқаради, яъни - юрак қон-томир касалликлари, ҳавfli ўсмалар, нафас олиш аъзоларининг сурункали касалликлари ва қандли диабет каби юқумли бўлмаган касалликлар бутун дунёда ногиронлик ва ўлимларнинг асосий сабабларидир. Улар асосан юқори қон босими, тамаки ва алкоголь маҳсулотларини истеъмол қилиш, қондаги холестериннинг юқори даражаси, ортиқча тана вазни, мева ва сабзавотларни етарлича истеъмол қилмаслик ва суст жисмоний фаоллик каби хавfli омиллар туфайли юзага келади.

Ҳақиқатдан ҳам, одамнинг соғлиғи кўп жиҳатдан унинг ўзига боғлиқ. Бунинг учун у ўз ҳаётини оқилона йўлга қўйиши, ҳар қандай касалликнинг олдини олиш учун соғлом ҳаёт тарзи ва турмуш маданияти талабларига амал қилиб яшаши лозим.

Саломатлик – инсон организмнинг шундай ҳолатики, унинг барча органлари ва тизимлари ташқи муҳит билан мос келиши ва касалликка нисбатан мойиллиги умуман йўқлигидир. **Жисмоний маданият** – жамият аъзоларини жисмоний камолотга эришишини мақсадга мувофиқ равишда амалга ошириш учун махсус воситалар, методлар, шароитларни яратиш ва улардан рационал фойдаланиш бўйича эришилган ютуқларнинг мажмуасидир. **Жисмоний тайёргарлик** – кишининг соғлиғи, махсус билимлар билан қуролланиши, ҳаётий зарур ҳаракат, кўникма ва малакасини шакллантириши ҳамда жисмоний сифатларининг ривожланиши даражасини белгиловчи бир гуруҳ синов машқлари мажмуасини ифодалайди. **Жисмоний ривожланганлик** – инсон организмнинг аста-секинлик билан табиий шаклланиши – ташқи кўриниши ва унинг хизматини ўзгариш жараёнидир.

Жисмоний фаоллик. Фаол ҳаракат билан боғлиқ ҳаёт кечириш, чиниқиш, жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланиш - соғлом турмуш тарзининг муҳим омилларидан бири бўлиб, инсоннинг соғлом турмуш кечиришида фаол ҳаракат, яъни чиниқиш асосий ўринни эгаллайди.

Мамлакатимизда спортни ривожлантириш мақсадида Фармон ва қарорлар ишлаб чиқилган, жисмоний тарбия ва спорт ишларини ривожлантиришга, шу билан бирга, соғлом авлодни шакллантиришга катта замин яратди. Ҳар бир инсонда жисмоний тарбия ва спортга меҳр уйғотиш оиладан бошланади. Энг муҳими, жисмоний тарбия ва спорт соғлом турмуш тарзининг асосларидан бири сифатида ёшларнинг ўз имконият ва салоҳиятини, ўз жисмоний ҳамда маънавий камолотини ошириш йўлида хизмат қилади. Жисмоний тарбия ва спорт билан доимий равишда

узлуксиз шуғулланиш болани ҳам жисмонан, ҳам руҳан тетик қилади, унинг бутун вужуди уйғун тарзда камол топади.

“Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 3 февралдаги “2019-2023 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги №118 сон қарорида аҳолининг барча қатламларини, айниқса, ёшларни жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан кенг қамраб олишни таъминлайдиган инновацион шакллар ва механизмларни ишлаб чиқиш ва жорий этишни ташкил этиш устувор вазифа этиб белгиланган. Жисмоний тарбиянинг соғломлаштирувчи ва тарбиявий вазифалари куйидагилардан иборат:

- бутун кун давомида яхши кайфиятда бўласиз;
- ишингиз унумли, ижодий фаолиятингиз кучли бўлади;
- асаблар тизими мувозанатлашиб, босиқ, мулоҳазали бўласиз;
- фаоллик, ташаббускорлик, қийинчиликдан, довюррак, дўстлик ҳиссиётларини шакллантиради;
- мунтазам равишда жисмоний машқ билан шуғулланиш гигиеник кўникмаларнинг шаклланишига олиб келади;
- организмдаги ёғлар камайиб, ихчам, эпчил, чаққон бўласиз;
- мушакларингиз тортишиб, қоматингиз кўркам ва келишган бўлади;
- томирларда қоннинг оқиши яхшиланиб, тана ва аъзоларга кислород ҳамда озикларнинг бориши яхшиланади;
- организмнинг ҳимоя қобилияти ошади;
- ўзгаларга қараганда ёш, кўркам, ишчан ва соғлом бўласиз.

Жисмоний соғломлаштириш усуллари орасида эрталабки бадантарбия оммавийлиги билан аҳамиятга эга.

Юқоридаги фикрларга асосланиб шуни айтиш мумкинки, жисмоний тарбия ва спорт – халқлар ўртасида ҳамкорлик, тинчлик ва дўстликни мустаҳкамлайдиган воситадир. Келажак авлодни объектив қонуниятлар асосида жисмоний маданият усулари орқали байналминал руҳда тарбиялаш – спортнинг миллий турларини ривожлантириш ёрдамида амалга оширилади. Халқаро спорт алоқалари, бошқа миллат вакилларига нисбатан ҳурмат, уларнинг урф-одатлари билан яқиндан танишиш, халқлар ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик ҳис-туйғуларини тарбиялайди. Шундай қилиб, жисмоний маданият ва спорт кишиларни бирлаштириш, тинчликни мустаҳкамлаш, халқлар ўртасида ва бир-бирини тушуниш вазиятини яратишда муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ю.М.Юнусова. Спорт фаолиятининг назарий асослари. Ўқув қўлланма. Тошкент, 1994 й.
2. Б.Мадаминов, Р.Саломов. Жисмоний тарбия назарияси ва услубиятининг амалиёти. Тошкент, 2009 й.

TARIX

“BAYT UL HIKMA “ SHARQ JAVOXIRI

Islomov Abdulaziz Latif o'gli

Ozodhojayeva Lobar Akramjon qizi

Qoqon davlat pedagogika instituti Tarix

Fakulteti 1-kurs talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada Bog'dod shahrida tashkil topgan va Xorun ar-Rashid tomonidan asos solingan «Bayt ul-hikma» (donishmandlar uyi) haqida va unda ijod qilgan olimlar haqida ma'lumot beriladi.

Kalit sozlari: «Bayt ul-hikma», Xorun ar-Rashid, amin, xazin, mushrif, varoq.

O'rta asr musulmon Sharqi mamlakatlarida faoliyat ko'satgan ilmiy va ma'daniy muassasalar, qo'lyozmalar jamlangan kutubxonalar, shifoxonalar, ilk rasadxonalar, tarjima markazlari va nihoyat, muayyan shaharlar yoki hukmdorlarning saroyida tashkil topgan to'la ma'nodagi ilmiy maktablar yetarli darajada o'rganilmagan. Fikrimning isboti sifatida Bog'doddagi «Bayt ul-hikma» (9) Buxoroda joylashgan «Sivan al-hikma» (10), Qohiradagi «Dar al-hikma» (11-12), Marag'adagi Nosir ad-Din at-Tasiy ishlagan rasadxona (Dar al-hikma) (13), Xorazmdagi al-Mamun (11) va Samarqandagi Ulugbek akademiyasi (15) kabilarni korsatishimiz mumkin. [Birinci prezidentimiz Karimov I.A «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q» T;1998 56b]. Chunonchi «Bayt ul-hikma» mavjud bo'lgan asarlar sharqdagi yirik madaniy rivojlanish davri hisoblanadi. «Bayt ul-hikma» va Bogdoddagi faoliyat kursatgan yirik allomalar: Jobir ibn Xayon, Muxammad al-Xorazmiy, Axmad al-Fargoniy, Abu Bakr ar-Toziy, Abu Nasr al-Farobi, Yoqub al-Qindiy, Bonu Muso, tarjimonlar: Yuxna ibn Mosavayx, Xunayn ibn Isoxoq, Sobit ibn Kurra, Kusta ibn Lukka al-Ba'albakiy. O'rta asr sharq xalqlarning fani va madaniyati tarixida Bog'dodda bunyod etilgan «Bayt ul-hikma» ilmiy markaz sanaladi. Mohiyatidan avvaliga kutubxona sifatida bunyod bo'lgan «Bayt ul-hikma» ko'p vaqt o'tmay u yerda jamlangan kitoblarni arab tiliga tarjima qilish markaziga aylanadi. «Bayt ul-hikma» al-Mansur, Xorun ar-Pashid va al-Mamunlarning shaxsiy etibori, xomiyliги va moliyaviy yordamida faoliyat ko'rsatgan. Xaliflardan keyingi «Bayt ul-hikma» ga masul shaxs shaxs vazir Saxl ibn Xorun edi. «Bayt ul-hikma» faoliyat ko'rsatgan bir qancha allomalarga nisbatdan «xazin», «amin», «mushrif» kabi co'zlari ishlatilgan. Idora etuvchi ma'sul boshqaruvchilar olimlar va tarjimonlar, xattotlar, varroqlar, kitobxonlarga xizmat korsatuvchilar, muqovalovchi ustalar kabi amaliy ishlarni bajaradigan hodimlar guruhi ham faoliyat korsatgan. «Bayt ul-hikma» dagi mashur nusxa ko'chiruvchi A'lon ash-Shuvbiy bo'lgan. O'rta asarlardagi «varroq» lik zamonaviy tilda «kitobfurush» mazmunini beradi. Baroqlarning aksari o'z davrining ziyoli kishilari bo'lgan. Varoq kerakli asar tanlaydi, unga munosib qog'oz topadi, o'zi ko'chiradi yoki kuchirtiradi asarni ko'zdan kechiradi agar agar xatosi bo'lsa tuzatadi, uning muqobalanishiga savdoga chiqarishiga va

sotilishiga javob beradi. «Bayt ul-hikma»dagi dastlabki tarjimonlarning aksari kushni mamlakatlardan taklif etilgan nasroniy, majusiy, yaxudiy va musulmonlar bo'lgan. Ilmiy adabiyotlarda Abbosiylar xukimronligi davridagi tarjima ishlari uch yirik davrga taqsimlanadi: Birinchi davr -Xalifa al-Mansur davridan boshlanib Xarun ar-Rashidning vafotigacha bo'lgan 754-809 yillarni o'z ichiga oladi. Bu davrning eng mashxur tarjimonlarni qatoriga Batlamiyusning «Al-Majistiy» asarini al-Mansur uchun tarjima qilgan Yuxanna ibn al-Batriq, sanskrit tilidagi «Sinxind» tarjimoni Muxammad al-Faroziy «Kalila va Dimna» hamda Aristotning mantiqqa oid asarlari arab tiliga ugurilgan Abdullox ibn al-Mukaffa, Nasroniy tabiblar va tabiiy asarlarning moxir tarjimonlari Jurjis ibn Jabril va Yuxanna ibn Masoyx, xindistonlik tabib va ostromon Manka, Barkiylar tasarufidagi shifoxona mudiri Ibn Dixna, Sallom al-A'rash va Bosil al-Mitranlarni kiritish mumkun. Ikkinchi davr: al-Mamuning Marvda xalifalik kursisini egallagan 813yildan boshlab to 913 yilgacha davom etgan. Bu davrdagi tarjima soxasning asosiy namoyondalari al-Xajjoj ibn Matar, Kusta ibn al-Lukka al-Ba'albakiy, Abd al-Masix Ibn Naima al-Xamisiy, Xunain ibn Isxoq va uning o'gli Isoq ibn Xunayin, Sobit ibn Kurra, Xunayin ibn Isoqnong jiyani Xabash al-A'sam nomi bilan tanilgan Xabaish ibn al-Xasanlar bo'lgan. Ular o'sha davrdagi boshqa olimlar kabi Buqrot, Jolyubnus, Arastutlarning asarlarini tarjima qilganlar, ularga sharx va izoxlar yozganlar. Uchunchi davr: 915-1050 yillarni qamrab olib, Abu Bashr Matta ibn Yunus, Sobit ibn Kurraning o'gli Sinon ibn Sobit, Yaxiyo ibn Adiy, Abu Ali ibn Zur'a, Xalil ibn al-Xamsiy kabi tarjimonlar Arastutning mantiq va tabiiy fanlarga oid asarlarini tarjima qilgani bilan bergilanadi. Tarjima faoliyatining bu uch davri Axmad farid Rifiyning «Al-Mamun asari» nomli kitobidan keltirilgan. Buning tarjimasida yunon, fors, xind va boshqa xalqlarning noyob ilmiy merosi arab tiliga o'girildi va musulmon madaniyatining ajralmas bo'lagiga aylandi. [Baxrom Abduhalimov «O'rta Osiyo olimlarining Bogdoddagi ilmiy faoliyati» T: «fan» 2010 70-76bb]. 9-11asrlar musulmon fani madaniyati tarixida katta yutuqlar va muxim ilmiy kashfiyotlar davri bolgan. Mazkur davr mobaynida ijod qilgan ko'plab mashxur ulamolar, ularning kashfiyoti, yozib qoldirgan boy ilmiy merosi, vujudga kelgan ilmiy maktablar va muassalar, ularda amalga oshirilgan turli tajribalar yaratilgan, muhandislik asbob uskunalar, qurub bitgazilgan gidro-inshootlar va boshqalar. Shuni aloxida takidlash joizki, Bog'dodda «Bayt ul-hikma»ni mazkur ilmiy ilmiy yuksalishning mantiqiy isboti deyish mumkun.

«Bayt ul-hikma» tadqiqotchilarni etiborini doimo uziga tortib kelgan. Shu bois mazkur ilmiy markazga aloqador masalalarni urganish borasida ham Garb ham Sharq mutaxasislari qator izlanishlarni amalga oshirganlar. O'rta asr Sharq xalqlari madaniyatini o'rganishda avstriyalik Gustav fon Gindenburk xizmati taxsinga loyiq. 1970 yili Londonda nashr etilgan «Klassik islom» kitobida Sharq xalqlari tarix va madaniyatiga doir muxim malumotlar aks etgan. Songi yillarda yaratilgan «Abbosiylar davridagi arab adabiyoti dini, ta'limi va fanining Kembrij tarixi» va ayniqsa, «Arab fanlari tarixi buyicha ensiklopediya» kitoblarini kiritish mumkun. Oxirgi asar «Bayt ul-hikma»ga bagishlangan tadqiqotlarning eng so'ngisi va salmoqlisi hisoblanadi. Bunda muallif «Bayt ul-hikma» haqida muxim malumotlarni jamlashga muyasar bo'lgan. 9-10 asrlarda sharqdagi, mashxur olimlarimiz: A. Axmedov, M. Axmedova, O. Boriev, B. Vaxobova, R. Boxodirov, P. Bulgakov, J. Ibodov, U. Karimov,

S.Karimova, G.Matviyvs kaya, I.Muminov, O.Fayzullaev, M.Xayrullaev, Sh.Egamberdiev, T.Qori-Niyozov, X.Xasanov va boshqalarning xizmatlari, shubxasiz, kata bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Birinchi prezidentimiz Karimov I.A «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q» Toshkent 1998
2. Abdukarimov B.A. Bayt ul-hikma madaniy meros. Sharq tabobati 2000
3. B.Abdusalimov Markaziy Osiyo olimlarning Bog'doddagi ilmiy faoliyati 2010.

**DAOSIZM DINIY-FALSAFIY TA'LIMOTI TARIXINI O'RGANISH
BORASIDA YONDASHUVLAR****Maxsudov Qamariddin Alijon o'g'li***O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi 4-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Daosizm diniy-falsafiy ta'limoti tarixini o'rganish borasida yondashuvlar haqida ma'lumotlar beramiz.*

Kalit so'zlar: *Sinologiya, daoizm, Dao de Szin, vahiy, Lao-Szi, In va Yan, samoviy ustozlar, mutafakkir.*

Sinologiyaga ko'ra an'anaga muvofiq daoizm tarixini Dao de Szin matnlari bilan boshlash odat tusiga kiradi. Lekin hech qachon Dao de Szin matnlari vahiy kitobi bo'lmagan. Shu bilan birga uning ba'zi qismlari turli davrlarda vahiy sifatida tan olingan. Ammo ular qaysilar ekanligini aniqlash juda qiyin.

Daosizmga binoan, dunyodagi hamma narsa bir holatdan ikkinchi holatga o'tib turadi. Qarama-qarshi kuchlar o'rtasidagi kurash, ya'ni In va Yan orasidagi munosabat bizni o'rab turgan olamni harakatga keltiruvchi kuchlar manbaidir. In va Yan o'rtasidagi kurash daoni anglatadi. Odamzod bu kurash jarayonida doimo yaxshilik tomonida turishi, o'zini qurshab turgan tabiat va atrofdagi olamga mehr ko'rsatishi lozim. Bo'lmasa, Dao qonuni buziladi va bunday joyda baxtsizlik, fojia yuz beradi. Lao-Szi bu o'rinda ekologik falokatni nazarda tutgan. "Kishilar Dao qonunini buzmasliklari kerak, aks holda tabiat ulardan albatta o'ch oladi", degan edi Lao-Szi. Buni ekologik falokatlar avj olib borayotgan bugungi kun voqeligi ham tasdiqlaydi. Umuman, tabiat, jamiyat va insonga nisbatan ehtiyotkor munosabatda bo'lish, ona zamin va Vatanni asrab-avaylash, odamlar o'rtasidagi munosabatlarda yaxshilik tomonida turish qadimgi xalqlarga xos bo'lgan falsafaning bosh g'oyalari. O'sha hamma narsa oddiy tushunilgan qadim zamonlardayoq buyuk aql egalari odamlarni tabiatni asrashga, insonni qadrlashga chaqirgani bejiz emas. Ular insoniyat hayotiga xavf soladigan darajaga yetmay turib, u boradagi muammolarning oldini olish to'g'risida juda ibratli o'gitlar bergan.

Qadimgi dunyo falsafasini chuqurroq o'rgangan odam o'sha davr mutafakkirlari hozirgi zamon sivilizatsiyasi qarshisida turgan barcha umumbashariy muammolardan odamlarni ogohlantirganligining guvohi bo'lishi mumkin. Gap bu ogohlantirishni eshitish, ularni o'zlashtirish va hayotning qonuniga aylantirishda edi, xolos. Afsuski, odamzod nasli o'zi tarbiyalagan buyuk daholarning barcha o'gitlariga hamma vaqt ham quloq solavermagan. Ilm va fanda necha-necha kashfiyotlar qilingan, ammo ulardan o'z vaqtida kerakli tarzda foydalanilmaganiga ko'hna tarix guvoh. Bugun ham ajdodlarimizning Vatan, tabiat, jamiyatni asrash, undagi tartib va qoidalarni buzmaslik to'g'risidagi da'vatlari eskirgani yo'q. Yillar, asrlar o'tishi ularning qadrini tushirmaydi. Zero, bu ta'limotlar insoniyatning o'tda yonmas va suvda cho'kmas umuminsoniy qadriyatlariga to'g'risidadir.

Daosizmning tarixini o'rganish masalasi tadqiqotchilar o'rtasida tortishuvli masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu tortishuvli masalaga nisbatan ikki xil yondashuv

mavjud. Birinchi yondashuv tarafdorlari daosizm tarixini milodiy 1-asrdan boshlab o‘ranish maqsadga muvofiq deya da’vo qiladilar. Bunga sabab sifatida daosizmning asosiy ta’limotlari ushbu davrda paydo bo‘lgani, maktablari shu davrda shakllanganini ko‘rsatadilar. Masalan, M. Strikman bunday yondashuv tarafdori. Chunki, ushbu tadqiqotchi daosizmning milodiy 1-asrgacha bo‘lgan davrini tarqoq va uyushmagan holda bo‘lgan deb hisoblaydi. Shu tufayli daosizm tarixini xan sulolasining oxirlaridan (1-2-asrlar) boshlash kerak degan fikrni ilgari suradi. Ikkinchi yondashuv tarafdorlari daosizm tarixini o‘rganishni dastlabki davrini afzal ko‘rishadi, ya’ni daosizm turli maktablar va yo‘nalishlarda shakllanishidan oldin mavjud bo‘lgan davrni. Masalan, Eberxard.V qadimgi xitoylarning daosizmgacha bo‘lgan e’tiqodlarini, birinchi navbatda shamanizmdan kelib chiqqan holda daosizmning shakllanishini o‘rganish daosizm tarixini to‘liq o‘rganishga yordam beradi deb hisoblaydi. Shubhasiz, milodiy 1-2-asrlar daosizm tarixi uchun nihoyatda muhim ahamiyatga ega, chunki aynan shu vaqtda daosizm an’anasi shakllandi (bu jarayon 3-4-asrlarda to‘liq yakunlandi) va an’anaviy daosizmning dastlabki maktablari paydo bo‘ldi. Ammo, daosizm tarixini milodiy 1-2-asrlardan shakllangan deb chegaralash cheklash noo‘rindir. Chunki, nafaqat daosizm an’analarining yakuniy shakllanishiga olib kelgan barcha jarayonlarni, Lao Szi falsafasidan tashqarida o‘rganish va ushbu jarayonlarni Chjan Szuening yolg‘iz o‘ziga bog‘lash daosizmning haqqoniy tarixini aks ettirib bera olmaydi. Shuningdek, ushbu yondashuv daosizm an’analarining birligi va avloddan-avlodga o‘tib kelishini butunlay e’tiborsiz qoldiradi.

Daosizm an’analarining tarixida 2 asosiy bosqich borligini tadqiqotchilar ta’kidlaydi. Birinchi bosqich daosizm an’analarining paydo bo‘lishi va shakllanish bosqichi. Ikkinchi bosqich rivojlangan daosizm evolyutsiyasi bosqichi. Ushbu fikrni xitoylik daosizm tarixini 1920-1930 yillarda o‘rgangan tadqiqotchilar orasida topish mumkin. Shunday tadqiqotchilardan biri Syu Dishan hisoblanadi. Syu Dishan o‘zining daosizm paydo bo‘lishi haqidagi qarashlarida diniy uyushgan daosizm “samoviy ustozlar”¹ maktabining shakllanishidan boshlanadi. Ammo “samoviy ustozlar”dan oldingi davr daosizm an’analarini shakllanishi uchun juda murakkab tayyorgarlik jarayoni bo‘lganligini aytadi. Bu esa daosizm tarixi uzoq o‘tmishga ega ekanligini ko‘rsatadi. Boshqa bir xitoylik olim Fu Sinji ham qadimgi xitoylarning shamanistik e’tiqodlaridagi daosizm genezisi haqida fikr bildirib o‘tgan. Ammo bu nuqtai nazarlarni: daosizmning kelib chiqishi, uning tarixiyliigi, umuman daosizm an’analarini, shuningdek Lao Szi falsafasini o‘rganish daosizmi mukammal o‘rganish uchun muhimligini yapon tadqiqotchisi Izutsu Toshixiko izchil rivojlantirib bordi va asosladi. Izutsu Toshixiko daosizmning shamanik ildizlari haqidagi qarashni ilgari suradi va shamanik dunyoqarash va daosistik dunyoqarashning yaqinligini isbotlashga urinadi. Bu, albatta, Izutsu Toshixiko daosizm falsafasini shamanizm bilan tenglashtirgan degani emas. Aksincha, u ularning sifat jihatidan farqini, hatto ular orasidagi chuqurlikni ham yaxshi tushunadi va daosizmi shamanizmga aylantirmoqchi emas. U faqat ular orasidagi genetik bog‘liqlik haqida gapiradi, bu daosizmi tushunish uchun yordam beradi deb hisoblaydi. U shamanizm rivojlanib daosizmga aylangan deb aytmaydi, chunki

¹ Торчинов Е. А. Даосизм. Дао-Дэ цзин. Мир Востока, 2004. – С 172

Lao Szi va Chjan Szue kabi buyuk mutafakkirlar falsafasi asosida daosizm shakllanganini u ham tan oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

Rasmiy adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev.Sh.M.Tanqidiy tahlil, qatiy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak, T.: O‘zbekiston, 2017. – 73 b.

Ingliz tilidagi adabiyotlar ro‘yxati

2. Barrett, Rick (2006).Taijiquan: Through the Western Gate. Blue Snake Books. – 347 p.

3. Bertschinger, Richard (2011).The Secret of Everlasting Life: The first translation of the ancient Chinese text on immortality. Singing Dragon. – 179 p.

Rus tilidagi adabiyotlar ro‘yxati

4. Торчинов Е. А. Даосизм. “Дао-Дэ цзин”. 2004, Мир Востока. – 195с.

5. Шариев В.А. Даосская йога. Бишкек, 1993. – 145 с.

Internet saytlari ro‘yxati

6. www.ziyonet.uz

7. www.ii.au.uz

8. www.librarytuit.uz

АРАБ МАМЛАКАТЛАРИ ВА ЯПОНИЯ АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИ (САУДИЯ АРАБИСТОНИ МИСОЛИДА)**Шавкат Арипов***Сиёсий фанлар номзоди**ТошДШУ “Араб филологияси” кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация: Ушбу мақолада араб мамлакатлари ва Япония алоқалари тарихи хусусан Саудия Арабистони мисолида кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Саудия Арабистон, Япония, иқтисодий ҳамкорлик, сиёсий ҳамкорлик, ўзаро алоқалар.

Маълумки, Япония дунёдаги иқтисодиёти энгтаракий этган давлатлардан бири. Шу сабабдан ҳам жаҳоннинг турли чеккаларидаги тараққиёти ҳар хил ривож топган мамлакатлар ушбу давлат билан турли соҳаларда манфаатли алоқаларни ўрнатишга интиладилар. Яқин Шарқ мамлакатлари, хусусан, Саудия Арабистони подшоҳлиги ҳам Япония билан яқин муносабатлар ўрнатган. Ўтган йили икки мамлакат ўртасида дипломатик алоқалар ўрнатилганлигига 65 йил тўлгани муносабати билан катта тантаналар бўлиб ўтди. Ўйигирманчи асрнинг иккинчи ярмида ўрнатилган икки томонлама алоқалар, асосан, нефт савдоси ва тижорий амалиётларига тўғри келган.

Япония ва Саудия Арабистони ўртасида ўрнатилган алоқаларининг тарихига қиндан назар ташласак, бу икки мамлакат ўртасидаги расмий алоқалар ўтган асрнинг ўттизинчи йилларига, аниқроғи 1938 йилга тўғри келади. Ўша даврдаги Саудия Арабистонининг Буюк Британиядаги элчиси Ҳафиз Ваҳба Японияга ташриф буюриб, пойтахт Токиодаги масжид очилишида иштирок этади. Бунга жавобан, 1939 йилда Япониянинг Мисрдаги вакили Ўкояма Саудия Арабистони подшоҳлигига ташриф буюриб, Ар-Риёдда Абдулазиз ибн Сауд билан учрашади. Аммо бу учрашувлар мамлакатлар ўртасидаги алоқаларни бирданига мустаҳкамлай олмади. Шунга қарамай, айнан ўша йилларда Япониянинг мусулмон дунёсига бўлган қизиқишларига тамал тоши қўйилди десак хато қилмаган бўламиз. Иккинчи Жаҳон уруши икки мамлакат ўртасидаги жуда нозик бўлиб турган алоқаларни йўққа чиқиш даражасига олиб келади. Подшоҳлик 1945 йилнинг март ойида Япония ва нацистлар Германиясига уруш эълон қилади. Табиийки сиёсий майдонда рақиб бўлган икки мамлакат ўртасида ҳар қандай дўстона алоқалар пайдо бўлиши мумкин эмас.

Аммо, ўтган асрнинг эллагинчи йилларига келиб, Япония ҳукумати араблар билан, шу жумладан, Саудия Арабистони подшоҳлиги билан алоқа ўрнатишга ҳаракатларни бошлайди.

Маълумот ўрнида шуни эслатиб ўтиш жоизки, 1938 йилга келиб, Саудия Арабистонида улкан нефт конлари топилади. Лекин Иккинчи Жаҳон уруши бошланиши муносабати билан нефт қазиб чиқариш соҳасидаги ишлар якунига етмай қолиб кетди. Фақат 1946 йилга келибгина бу ишлар яна бошланади ва 1949 йилга келиб, подшоҳликда ривожланган нефт саноати вужудга келади. Бир икки ўн йиллик

Ўтиб нефт саноати подшоҳлик учун жуда қимматбаҳо бойлик ва фаровонлик манбаига айланиб улгурди. Ҳайратланарли томони шуки, йигирманчи аср бошида Арабистон ярим оролида ҳақиқатда икки хил олам мавжуд эди: жаҳон миқёсида ривожланишнинг энг пастки даражасида қолган ва бир - бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган саҳро ва шаҳар. Дунёнинг қолақ чеккаларидан бири бўлган Арабистон тараққиёти замонавий эмас, балки ўрта аср даражасида бўлган. Ўша даврда Саудия Арабистони аҳолиси қўшни араб мамлакатлари билан таққослаганда ҳам чуқур қолақликда бўлган. XX асрнинг 30 йилларига келганда, юқорида таъкидланганидек, подшоҳликда йирик истиқболли нефт қонлари аниқланди ва қироликнинг “нефт даври” бошланди .

Ўтган асрнинг эллингинчи йилларига келиб, Европа давлатлари Саудия Арабистони билан иқтисодий алоқаларни ўрната бошладилар. Япония ҳукумати ҳам Саудия Арабистони билан иқтисодий-сиёсий алоқаларин ўрнатишга жиддий киришди. Бунинг натижасида 1955 йилда икки мамлакат ўртасида дипломатик алоқалар ўрнатилди. Япониялик мутахассислар подшоҳликда нефт қонларини аниқлаш ишларида фаол иштирок этдилар. 1958 йилда Япониянинг “Джапан Петролеум Трайдинг Компани оф Токио” билан ҳамкорликда “Арабиэн Ойл Компани” нефт компанияси ташкил этилиб, йирик лойиҳаларни амалга оширишга йўналтирилади. Икки мамлакатнинг юқори мартабали раҳбарлари иқтисодий алоқаларни янада мустаҳкамлашга киришадилар. Мамлакатлар расмийларининг кўплаб, ўзаро ташрифлари амалга оширилади. 1960 йилда шаҳзода Султон бин Абдул-Азизнинг Японияга ташрифи доирасида муҳим келишувларга эришилади. Подшоҳ Файсал бин Абдул-Азизнинг 1971 йилда Токиога ташрифи давлатлар ўртасидаги алоқаларни ривожлантиришда катта силжишга сабаб бўлади ва икки томонлама муносабатларни мустаҳкамлайди ҳамда Япония – Саудия Арабистони муносабатлари тарихидаги энг муҳим босқични бошлаб беради. Шундан бери Саудия Арабистони подшоҳлиги оиласи ва Япония императорлик оиласи ўртасидаги алоқалар уларнинг бир неча бор ташрифлари орқали мустаҳкамланади. 1981 йилда эса император Акихито ва малика Мичико Арабистон ярим оролидаги энг машҳур қироликка ташриф буюрадилар. Шаҳзода Наваф бин Абдул-Азиз подшоҳ Фахд Абдул-Азиз номидан 1990 йилда Япония императорига тож кийдириш маросимида иштирок этади. 1994 йилда эса валиаҳд шаҳзода Нарухито малика Масако билан Саудия Арабистонига ташриф буюради. Япониянинг аввалги Бош Вазирлари Риэторо Хашимото, Кейузо Обучилар ҳам Ар-Риёдга ташриф буюрганлар. Бу каби расмий ташрифлар мамлакатлар ўртасидаги дўстлик ва стратегик ҳамкорликни янада кенгайтиришга муносиб йўл очади ва Япония императорлик оиласи ва Саудия подшоҳлик оиласи ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлайди. Бу каби ташрифлар улар ортидан олиб борилган расмий музокараларда, мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, сармоялар ҳажмини ошириш ва инвестициялар учун муносиб муҳитни яратиш орқали ҳамкорликни кенгайтиришда ишбилармонларнинг ўрни муҳимлиги таъкидланади. Шунингдек, икки мамлакат ишбилармонлари билан учрашувлар ва алоқаларни кенгайтириш зарурлиги, бунинг натижасида Саудия ва Япония

бозорларини ўрганиш, давлат ва хусусий сектор даражасида инвестициялар ва савдо алмашинувларини кўпайтириш иккала мамлакат манфаати учун фойда келтириладиган шерикчиликка эришилиши айтиб ўтилди .

2001 йилда Саудия Арабистонига ташриф буюрган Япония Ташқи ишлар вазири И.Коно цивилизацияларнинг ислом олами билан мулоқатларни фаоллаштириш, сув манбаларини ривожлантириш ҳамда кўп томонлама сиёсий мулоқатларни олиб бориш бўйича ташаббусларни эълон қилади .

Бугунги кунга келиб Япония Саудия Арабистонинг йирик савдо ҳамкори ҳисобланади.Подшоҳ Салмон бин Абдул-азиз 2017 йилнинг март ойида кун чиқар юртга ташриф буюриб, пойтахт Токиода Бош Вазир Синдзо Абе билан музокаралар олиб борди.Кун тартибидаги масалалар ичида Саудия Арабистонининг 2030 йилгача бўлган истиқболли дастури ҳам кенг муҳокама қилиниб, “Saudi Vision 2030” концепциясини амалга ошириш бўйича икки томонлама ҳамкорлик масалалари чуқур ўрганиб чиқилади.Натижада “Saudi – Japan Vision 2030” дастури янгиланди.Мазкур ҳужжат подшоҳлик ва Япония ўртасида амалиётга тадбиқ этила бошланди.

“Saudi – Japan Vision 2030” дастури икки мамлакат ўртасидаги мустаҳкам муносабатларни стратегик шерикчиликка айлантиришни мақсад қилган. Мазкур ҳужжатда Саудия Арабистони ва Япония бир қатор соҳаларда кўшма лойиҳалар ва ташаббусларни бошлашлари таъкидланади. Улар орасида энг эътиборли лойиҳалар куйидагилардир:

1.Рақобатбардош соҳалар: Саудия Арабистонида Япония технологияси асосида тўртинчи саноат инқилобини юзага келтириш бўйича ҳамкорлик қилади ва Подшоҳликда автосаноат соҳасини барпо этиш имкониятлари ўрганилади;

2.Энергия соҳаси: Окинавада ҳамкорликдаги нефт омбори ҳажмини ошириш, “Agamko IPO”да иштирок этиш; нефт-газ саноати инфратузилмасини ривожлантириш бўйича ҳамкорлик қилиш,шунингдек, энергия самарадорлигини ошириш имкониятларини ўрганиш, ядро энергетикаси соҳасида кадрларни сифатли тайёрлашни назарда тутати;

3. Шўр сувни чучуклаштириш бўйича биргаликда лозим бўлганлоийҳалар ишлаб чиқиш;

4.Сиёсий соҳадаги ҳамкорлик;

5. Подшоҳликда ўрта ва кичик корхоналар қувватини ошириш, ижтимоий соҳаларда ҳамкорлик қилиш:

6. Араб ва ислом дунёсида туризм бозорида хизмат кўрсатиш соҳасида тажриба алмашиш;

7. Соғлиқни сақлаш: фуқороларни ўртача умр кўриш даражасини ошириш мақсадида хусусий сектор ўртасидаги ҳамкорлик даражасини ошириш.

Япониянинг Саудия Арабистонидаги элчиси жаноб Цукасо Уэмуро Япония ва Саудия Арабистони ўртасидаги муносабатларда улкан салоҳият борлигини ёзган эди. Шунингдек, у Саудия Япония учун аҳамияти фақат нефт билан чегараланмайди, деб ҳисоблайди.Кун чиқар мамлакат элчисининг сўзларига кўра, Саудия Арабистони минтақа ва ислом дунёсининг барқарорлигини мустаҳкамлашда муҳим ўринни

эгаллайди, чунки Подшоҳлик Яқин Шарқдаги муаммоларни ҳал этишда Япониянинг энг ишонган стратегик шериги сифатида ўзини намоён қилган.

Саудия томони, шунингдек, Япония таълимига, хусусан, ёшларни замонавий касб-хунарга ўргатишга ҳам алоҳида эътибор қаратмоқда. Бу йўналишда ҳам катта ҳажмдаги ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Жидда шаҳрида “ Касб-хунарга ўргатиш ” маркази, пойтахт Ар-Риёдда касб-хунарга ўргатишга ихтисослашган иккита марказ фаолият кўрсатмоқда. Подшоҳлик ўз таълим тизимида Япониянинг “Умумий сифат менежменти”(TQM)ўқув тизими, Total Quality Control (TQC)дастури ва “Тўлиқ ишлаб чиқариш хизмати”(TRM) дастурини қўлламоқда.

Дархақиқат, Япония ва Саудия Арабстони мамлакатлари ўртасидаги барча алоқаларни, шу жумладан, императорлик ва подшоҳлик оилалари орасидаги дўстона яқинликни қадрлайдилар. Иккала мамлакатнинг сиёсий раҳбарлари бу алоқаларни янги босқичга олиб чиқиш устида фаол иш олиб бормоқдалар, жумладан, улар сайёҳлик, сунъий интеллект, қайта тикланадиган энергия манбалари каби соҳалар бўйича ўзаро алоқаларни фаоллаштириш устида манфаатли ишларни олиб бормоқдалар.

Ўрганилган материаллар асосида хулоса қиладиган бўлсак, қуйидагиларни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим деб биламиз:

1. Дунёнинг ривожланган мамлакатлари ўртасидаги сиёсий ва иқтисодий шерикчилик ва бошқа соҳалардаги ҳамкорлик аввало ҳар икки мамлакат манфаатлари доирасида бўлиб, аҳоли турмуш тарзини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга.

2. Саудия Арабистони ва Япония ўртасидаги алоқалар ўрнатилганига 65 йил тўлиши икки тарафлама алоқаларга ижтимоий-иқтисодий тарафдан баҳо бериш учун бир туртки бўлди.

3. Икки мамлакатлар ўртасидаги икки тарафламали савдо ва саноат соҳаларини ривожлантиришни ўз олдига қўган халқаро келишувлар нафақат икки мамлакат иқтисодиёти балки жаҳон иқтисодиётини ривожлантириш учун хизмат қилади десак, хато қилмаган бўламиз.

4. Ҳар икки мамлакат Осиё китъасида бўлишига қарамай, геграфик жойлашуви узок. Бу эса ҳар икки мамлакатни денгиз савдо йўллари тараққиёти этиришда ҳам ҳамкорлик қилишга ундовчи омиллардан ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Косач Г. Г. Саудовская Аравия: внутривосточные процессы «этапа реформ». М.: 2007

2. Колонтаев А. П. Страны Востока в начале XXI века: поиски новых теоретических обобщений. Восток, № 2, 2011

3. Яковлев А.И.Саудовская Аравия: Пути эволюции. М.: 1999

4. Руденко Л.Н. "Регулирование внешнеэкономической деятельности в странах Персидского Залива". М.:1996

5. Ричард Г.П. Краткая история Японии. Азбука-Аттикус.:2020

SHARQ UYG`ONISH DAVRI MADANIYATI

Komilov Akmaljon*Farg`ona davlat universiteti o`qituvchisi,***Abdullayeva Gulnoza***Buvayda tumani 29-sonli umumiy o`rta ta`lim maktabi*

Uyg`onish (fr. Renaissane – Renessans) Sharq va g`arb xalqlarining madaniyati tarixida keskin burilishlari davridir. Uyg`onish davri Sharq va G`arbda turlicha davrlashtiriladi. Uyg`onish (ya`ni Renessans) terminini ilk bor italiyalik yozuvchi J. Bokkachcho Jotto ijodiga nisbatan ishlatib: “U antik san`atni uyg`otdi”, deb ta`riflagan edi. Sharq Uyg`onish madaniyati g`arb uyg`onish madaniyatidan oldin yuzaga kelgani ayon haqiqat. Uyg`onish evropada birinchi marta XIV asrda boshlangan bo`lsa, Sharqda xususan, O`rta Osiyoda uning ildizlari milodning boshlariga qarab keladi.

Agar uyg`onish yuzaga keltirgan mahsulning moddiy va ma`naviy tomonlariga nazar tashlasak, Uyg`onish-tashqi ta`sir yoki ichki madaniy, ilmiy jarayonlar ta`sirida xalqning tafakkuri, dunyoqarashi, yangi, ilg`or madaniy hodisaning yuzaga kelishidir. Uyg`onishni shu jihatdan belgilasak va uning yuzaga kelish omillari ma`lum bir davrda inqilobiy o`zgarish yuzaga keltirganini e`tiborga olsak, Sharqda, xususan, bugungi O`zbekiston hududida Uyg`onish Kushon imperiyasi davridan boshlangan, deb aytish mumkin. Kushon imperiyasi madaniy jarayonni, ijtimoiy muhitni tubdan o`zgartirdi. hozirgi O`zbekistonning Sharq bilan madaniy aloqalari, ayniqsa, buddaviylikning katta madaniy hodisa sifatida karib kelishi va buning natijasida insonning ruhan poklanish jarayoni ayni sha davrda boshlangani Uyg`onishning ildizlariga ishora qiladi, ya`ni yangi hodisa madaniy hayotning, tafakkurni tubdan o`zgartirdi.

Uyg`onish madaniyati – xronologik tomondan keng tushuncha bo`lib, ayni zamonda katta hududdagi madaniy jarayonni o`z ichiga qamrab oladi.

O`rta Osiyodagi Uyg`onishni uch bosqichga bo`lish mumkin:

1. IX–XIII asrlar Uyg`onish davri.
2. XIV–XV asrlar Uyg`onish davri.
3. XIX asr oxiri – XX asr boshlari Uyg`onish davri.

O`rta asrlardagi Uyg`onishning mazkur davri dunyo madaniyati tarixida eng yorqin sahifalarni tashkil etadi. Forobiyning ko`p qirrali ilmiy faoliyati, Beruniyning tabiiy va ijtimoiy fanlarga oid kashfiyotlari, Ibn Sinoning tibbiyot, falsafa va mantiqqa oid ishlari ayni shu davrda yuzaga kelgani bilan emas, balki O`rta Osiyo madaniy hayotida keskin burilish paydo qilgani bilan diqqatga sazovor. Bu davrni ana shu buyuk olimlarning kashfiyotlari O`rta Osiyo Uyg`onishining dastlabki davri sifatida yuzaga keltirdi. Uyg`onish davrining ilmiy, madaniy hayoti, bir tomondan, inson shaxsini ulug`lagan davr sifatida tarix sahnasiga chiqqan bo`lsa, ikkinchi tomondan, keyin Uyg`onish bosqichlari uchun zamin bo`lgani bilan ahamiyatlidir. Ikkinchi bosqich - XIV– XV asrlardagi Uyg`onish mo`g`ullar istilosidan keyingi davrga aloqador. “Bu bosqich aynan Uyg`onish davriga xos qanday xususiyatlarga ega? Shunchaki tarixiy davr deb nomlansa bo`lmaydimi?” degan savol

tugʻilishi mumkin. Bu asrlar tarixiy jihatdan moʻgʻullar istilosi oqibatlari koʻzga tashlanib qolgan davr edi. Ammo moʻgʻullar istilosi faqat salbiy oqibatlari bilan iz qoldirmadi, balki Markaziy Osiyo madaniyati tarixida, xususan, adabiy jarayonda keskin burilishlar, koʻtarilishlar davri hamdir.

Uygʻonishning gʻarbiy evropa mamlakatlari madaniyati tarixidagi asosiy belgisi sifatida oʻrta asrlardan yangi davrga oʻtish mezon qilib olinadi. Xuddi shu taʼrifni moʻgʻullar asos solgan Oltin Oʻrda madaniyati va adabiyotiga ham tatbiq qilish mumkin. Tom maʼnodagi oʻzbek (umuman turkiy) adabiyotini tiklashga, eski oʻzbek tilini rivoj toptirishga urinish Oltin Oʻrdada boshlandi. Fors va arab tillaridagi adabiyotlarni oʻzbek tiliga tarjima qilish ishlari Oltin Oʻrdada rivoj topdi. Oltin Oʻrda tarkibiga Xorazm, shimoli–sharqda Bulgʻor viloyati, shimolda Rus knyazliklari, janubda Qrim va uning dengiz boʻyidagi shaharlari, Darbandgacha choʻzilib ketgan Kavkaz, hatto Bokugacha choʻzilib ketgan joylar, gʻarbda Dnestrdan boshlangan dashtliklar, sharqda — gʻarbiy Sibir va Sirdaryo etaklarigacha boʻlgan erlar kirgan. Ana shu hududlarning hammasida yagona anʼana amal qilgan edi. Oltin Oʻrda turkiy xalqlar hayotida madaniyatning markaziga aylangandan keyin buning ijobiy tomonlaridan biri shu boʻldiki, madaniy hayot Oʻrta Osiyodan Oltin Oʻrdaga koʻchib oʻtdi. Albatta bu koʻchish tabiiy, tarix oqimiga hamohang tabiiy jarayon edi. Oltin Oʻrda adabiy muhiti shunisi bilan diqqatga sazovorki, musulmon madaniyatini va islom dinini yoyish uchun paygʻambarlar tarixiga oid asarlar oʻzbek tilida birinchi marta Oltin Oʻrdada yaratildi. Nosiruddin Burhoniddin Rabgʻuziyning “Qisasi Rabgʻuziy” (710|1310 yil), Mahmud ibn Ali as-Saroyining “Nahjul–farodis” (Jannatlarga ochiq yoʻl) (761|1361 yil) asarlari buning yorqin namunasi. “Qisasi Rabgʻuziy” singari “Qisasul–anbiyo”larning oʻzbek tilidagi koʻplab nusxalari bugungi kunda Turkiya muzeylarida, kutubxonalarida saqlanmoqda. Bu asarlarning bir qismi Oltin Oʻrdada hukm surgan davrda yaratilgan.

Uygʻonish estetikasi ayni shuni talab qiladi. Uygʻonish bosqichlari uchun ana shu koʻrsatib oʻtganlarimiz asosiy tamoyillardir. Sharq Uygʻonish madaniyati oʻz doirasida qolib ketmadi, balki umuminsoniyatning yutugʻiga aylandi. Tarixiy dalillar shuni koʻrsatadiki, Sharq yutuqlarining gʻarbiga yoyilishida Vizantiya madaniy olami ham katta taʼsir koʻrsatdi. Tashqi va ichki qulay sharoitlar Sharq madaniyatining rivojini taʼminladi. Shu bilan birga, Sharq Uygʻonish madaniyati oʻz doirasida qolib ketmadi, balki umuminsoniyat yutugʻi boʻldi. Alisher Navoiy ijodi ikkinchi bosqichdagi Uygʻonish davrini ulkan choʻqqiga koʻtardi. XV asrdagi Uygʻonish davri uning “Xamsa”si, dostonlaridagi koʻtarilgan gumanistik gʻoyalar, tarixiy va ilmiy asarlari bilan ajralib turadi.

Oʻzbek adabiyotini yuksak pogʻonaga koʻtarish, oʻzbek adabiy tilini yaratish, fanning turli sohalari -tarix, falsafa, musiqa, sanʼatga homiylik bilan u XV asr madaniy muhitini tubdan oʻzgartirdi. Agar ularni qandaydir qiyofada tasvirlash kerak boʻlsa, tasavvurlar xayolotni safarbar qilishi kerak boʻlgan. Xuddi shu singari, miloddan oldingi IV–II asrlardagi yunon faylasuflarini XV asrda tasvirlash uchun albatta romantik tasvir shart edi. Uygʻonish davrining tafakkur tarzi ayni shuni talab qilardi.

TOJIK TARIXIY JANRIDA MILLIY SHAXSLAR TASVIRI VA
MUQOISAVIY TAHLILI

Muhibov Ja'farxon

SamDU 2 - kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola tojik adabiyoti yuksalishiga o'zlarining ilmiy va badiiy asarlari bilan ulkan hissa qo'shgan S.Ayni va R.Hodizodalarning tarixiy janr rivoji uchun qo'shgan hissalarini to'g'risida.

Kalit so'zlar: Tarixiy nasr, tarixiy janr, S.Ayninigi tarixiy janrdagi asarlari, S. Aynining birinchi povesti, adabiy maktab, R. Hodizoda va uning tarixiy nasri, milliy shaxsiyatlar.

Har bir millatning tarixida o'ziga xos muhim siyosiy, tarixiy, iqtisodiy, axloqiy, madaniy, adabiy va estetik hodisalari bor bo'lib, badiiy adabiyot millatning ushbu xususiyatlari to'g'risida yanada kengroq ma'lumot berishning muhim vositasidir. Xususan, uning tarixiy nasri tarix, madaniyat va an'analarni aks ettirishning asosiy vositalaridan biri bo'lib, millat ajdodlari tarixi, tarixiy shaxslar, shaxslarning yutuqlari va jasorati, urf-odatlar va hukmron sulola an'analari to'g'risida ma'lumot beradi. Badiiy adabiyot jamiyat hayoti bilan bog'liq ravishda doimo rivojlanib boradi. Mamlakatning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va axloqiy hayotidagi vaziyat adabiy jamoatchilik e'tiborini muammo va masalalarga qaratadi, ularni ko'rib chiqish va hal qilish jamiyat taraqqiyoti va rivojlanishi va millatning ma'naviy rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun haqiqiy yozuvchilar xalq va mamlakatning qiyin hayotidan chekinmasdan, xalqqa hamnafas tarzda yashaydilar.

Tarixiy janrda yozuvchi tarixchilardek o'tmish voqealari shakllarini qayta yaratishi mumkin, garchi bu badiiy reproduksiya ilmiy yangilanishdan farq qiladi. Tarixiy ma'lumotlarga tayanib, yozuvchi ijodiy ixtiro yo'lini egallaydi, bu san'atning asosiy qoidasi hisoblanadi. U haqiqiy voqealar asosida realistik tasvirlarni ham yaratadi. Yozuvchi jamiyatning turli qatlamlari hayotida faol ishtirok etadi va bu narsa ularni eng muhim jarayonlarini kashf etishlariga imkon yaratadi.

Aytish mumkinki, yangi tojik adabiyotida S.Ayniy «Buxoro jallodlari», «Odina», «Doxunda» (1927), «Qo'llar» (1934) hikoyalari va romanlarini XX asirning yigirmanchi va o'ttizinchi yillarida tarixiy nasrning asosini yaratdi. S.Ayninigi ta'rixiy janrda yozilgan bo'sada, mavzu jihatidan usha zamonga muvofiq hayotni tasvilib bergan. Uning «Qo'llar» va «Doxunda» asari tojik xalqining ta'rixiy o'tmishi va hozirgi voqealarini o'zida mujassam etgan. Bu romanlarning voqealari inqilobdan avvalgi va inqilob davri, hatto ushbu asarlarni yozgan davrgacha davom etgan.

S. Aynining birinchi povesti «Buxoro jallodlari» bo'lib, bu asarda real hodisalar tasvirlangan va yozuvchi bu jihatni asar qahramonlari so'zlari bilan tasdiqlaydi: – Men ertak aytmayman, o'z ko'zim bilan ko'rgan voqealarni aytaman.

«Buxoro jallodlarining» boshqa bir jihati shuki, qatlarda ishtirok etganlarning ba'zi personajlari o'zlarining asl nom nasabi bilan ishtirok etganlar. Bu asarda Amir Olimxon,

Usmonbek qushbegi, Burhoniddin va boshqa darbor arboblari shu bilan birga jallodlar Hamrohgovboz, Majidi kakhkashon va boshqa bir nechta kishilar shu ismlar bilan S.Ayning keyingi asarlarida uchraydilar. Ushbu asar nashrdan chiqqan davrda ba'zi bir personajlar hayot edilar. "Buxoro jallodlari"-ni faqat badeiy asar deb atash notug'ri chunki bu asar publisistik ro'hyatida yozilgan ta'rixiy ocherk hisoblanadi. Bu turdagi asarlarda ijobiy qahramonni izlash to'g'ri emas. Asarning muallifi-roviy o'tgan voqea va hodisalarni naql qilib beradi. Ushbu asarda mavzu va asar ishtirokchilari o'rtasida umumiyat mavjud emas va S. Ayni bahslashadigan narsa zulmni yo'q qilish. Asarning go'zalligi shundaki, kelajak avlodlar 1918 yil mart oyida Buxoro shahrida sodir bo'lgan qonli voqeadan xabardor bo'ladi, demak bu ta'rixiy ahamiyatga ega.

S.Ayni tomonidan keng jamoatchilikga taqdim etilgan yana bir asar – "Odina" (Birinchi bo'lib "Ovozi tojik" gazetasida "Kambag'allar qissasi" nomi bilan nashr etilgan) asari va bu ustodning ikkinchi nasriy asari hisoblanadi. Asarning markaziy qahramoni Odina nomli yigit bo'lib, uning taqdiri orqali amirlik dahshatlarini tasvirlab beriladi.

Tojiklarning yuz yillik taqdirini qamrab olgan yana bir asar – "Qullar" bo'lib, asar XIX asrning boshlarida qul savdosi tasviridan boshlanib to yigirmanchi asirning yttizinchi yillariga qadar davom etadi.

S. Ayni uzining adabiy maktabini yarata oldi va ushbu maktab tojik yozuvchilari tarbiyasiga muhim ahamiyati bor. O' badiiy asarlarida oldingi davr adabiyoti tamoyili izidan borgan. Xususan uning asarlarida rivoyat nasri ta'siri sizilarli bo'lib bu narsa asarning tili, kompozitsiyasi va personajlar nutqida yaqqol ko'rinib turadi. Aynining sog'lom badiy kontsepsiyasi va tarixiy haqiqatni bilish va kundalik hayot haqiqatini anglashda uning asarlari katta rol o'ynadi. Aynining asarlari "Doxunda", "Eski maktab", "Sudxurning o'limi", "Qullar", "Muqanna' isyoni", "Tojik xalqi qahramoni Temurmaliq", o'zligimizni anglashga xizmat qilgani bilan bir vaqtda, bugungi kun yoshlari uchun dars vazifasini o'taydi.

Yana bir shunday madaniyatsevar kishilardan biri R. Hodizoda. U oltmishinchi yillarning ikkinchi yarimida ta'rixiy nasr yo'liga kira boshladi, sababi shundaki R. Hodizoda S. Ayni va S. Ulug'zodaga o'xshab adabiyotshunoslikni o'rgangani, xususan XVIII – XIX asr adabiyoti va Ahmad Donish asarlariga doir tadqiqotlar olib borgan. Ya'ni mumtoz adabiyot va madaniyatini bilish R. Hodizodaga ta'rixiy nasrning materialini taqdim etdi.

Shunday qilib, nazariy tadqiqotlar R.Hodizodani oldingi davr adabiyotining buyuk namoyandalari hayotiga yo'naltirdi. R.Hodizoda o'zining ilmiy munozaralari ob'ekti bo'lgan alloma yozuvchilarni, o'larining hissiyotlari, fikrlari, ichki va ma'naviy olami bilan birgalikda boshqacha tarzda badiiy asarlarida tasvirlab bergan. Shu jumladan, R. Hodizoda fors adabiyotining buyuk namoyandalariidan Ro'dakiyni "Bo'i jo'i Mo'liyon" (Mulion daryosi hidi)-da, Farruxiyni "Qasidai dog'goh"-da, Karomatulloi Dilkashni "Tanbo'ri dilkash"-da, Shamsiddin Shohinni "Parvozi Shohin"-da badiiy simolarini yaratdi. Biroq, uni uzoq vaqtdan buyon qalb etib kelayotgan chehra – Ahmadi Donish bo'lgan. Aytib o'tganimizdek, R.Hodizoda o'tgan asrning oltmishinchi yillarda Ahmadi Donish to'g'risida doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi "Ahmadi Donish" va "Sapedadam" povestlari va keyinchalik "Zulmatdagi yulduz" kinofilimi uchun senariy yozdi. 1983 yilda 445 sahifadan

iborat katta kitob shaklida paydo bo'lgan “Zulmatdagi yulduz” romani shu asosda yaratildi va badiiy adabiyot aloqmandlari uchun yagi asar vujudga keldi. M.Rajab “Zulmatdagi yulduz” romanini quydagicha ta'riflaydi: “... ta'rixiy biografik asar... Muallif nafaqat Donish oilasi va uning sevekli yori Ruxsorani tasvirlaydi, balki amir Nasrullo bilan qarindoshlik munosabatlarini oshkor qiladi. Ahmadi Donishning obrazi kuzatuvchan odam sifatida yaratilgan...”

Xulosa, tojik adabiyoti yo`ksalishiga o`zlarining ilmiy va badiiy asarlari bilan o`lkan hissa qo`shgan S.Ayni va R.Hodizoda xalqimiz tarixi va milliy shaxsiyalarini dunyo ma`rifati va madaniyati rivojiga qo`shgan hissalarini o`ziga xos uslubda tanitdilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asozoda X. Adabiyoti tojik dar sadai XX. – Dushanbe: Maorif, 1999. 275 b.
2. Hamroev J. Ta'rix adabiyoti navini tojik: darslik. – Toshkent: “Tamaddun”, 2015.-544 b.
3. Hodizoda R. Sapedadam. – Dushanbe: “Irfon”, 1976. S.240.
4. SHarifov X. Nazariyai nasr. – Dushanbe: “Payvand”,2004. -320 b.

TARIX FANINI O'QITISHDA INNOVATSIYALARNING QO'LLANILISHI

Komilov Akmaljon*Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi,***Biyyurayev Rashidjon***Namangan viloyati Pop tumani**13-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi*

Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida taraqqiyotining yangi istiqbollari ochib berdi. Insoniyatning davlat va jamiyat qurilishiga doir asriy tajribalari ijtimoiy munosabatlarni yangicha yondashuvlar asosida tartibga solish borasidagi ilg'or yondashuvlarning qaror toptirilishiga olib keldi. XX asr oxiriga kelib ilmiy-texnik taraqqiyot faqatgina ishlab chiqarishni texnologiyalashtirishga olib kelib qolmay, balki madaniyat doirasi, bilimlar gumanitar sohalariga ham keskin kirib keldi.

“Texnologiya” tushunchasi texnik taraqqiyot sababli yuzaga keldi va lug'atlar talqini bo'yicha (techne san'at, hunar, fan; logos – tushuncha, ta'limot) materiallarga ishlov berish usullari va vositalari haqidagi bilimlar to'plami demakdir. Texnologiya shu bilan birga jarayonni bilish san'atini ham o'z ichiga oladi. Texnologik jarayon har doim zarur vositalar va sharoitlardan foydalanish bilan operatsiyalar ma'lum ketma-ketligini ko'zda tutadi. Texnologiya protsessual mazmunda “qanday qilib, nimadan va qaysi vositalar bilan bajarish kerak?” degan savolga javob beradi.

“Pedagogik texnologiya” tushunchasi o'qitish nazariyasida keyingi paytlarda yanada kengroq tarqaldi. XX asrning 20-yillarida “pedagogik texnologiya” temini birinchi bor pedagogika bo'yicha asarlarda tilga olingan. Shu vaqtning o'zida yana bir boshqa – “pedagogik texnika” termini ham tarqaldi. Tarix o'qitishning innovatsion texnologiyalari ga o'quv va laboratoriya uskunalarini bilan ishlash, ko'rgazmali qo'llanmalardan foydalanishlar mahoratlari ham kiritilgan.

O'tgan asrning 40-50-yillarida, o'qitish - o'quv jarayonlarida texnik vositalarni tatbiq etish boshlanganida, “ta'lim texnologiyasi” termini paydo bo'ldi, u keyingi yillar davomida “pedagogik texnologiyaga” aylantirildi.

60-yillar o'rtalarida bu tushunchaning mazmuni chet ellarda pedagogik nashrlarda va xalqaro konferentsiyalarda keng muhokama etildi, natijada ushbu sohada turli mamlakatlarda (AQSh, Angliya, Yaponiya, Frantsiya, Italiya, Vengriya) va darajasiga qarab uni talqin qilish ikki yo'nalishi belgilandi.

Birinchi yo'nalish tarafdorlari texnik vositalar va dasturlashtirilgan o'qitish vositalarini qo'llash zarurligini ta'kidladilar (technology in education).

Tarix fanini o'qitishda qo'llaniladigan texnologiyaning falsafiy asoslari. O'quv yurti, ijtimoiy institut sifatida butun jamiyatning holatini aks ettiradi. U siyosatdan alohida, g'oyalardan alohida yashay olmaydi, hech qanday falsafani targ'ib qilmay yashay olmaydi.

Shunday qilib tarix fanini o'qitish texnologiyasi ma'lum falsafiy poydevorga asoslanadi. Falsafiy konsepsiyalar tarix o'qitishning innovatsion texnologiyalarini metodologik ta'minlash tarkibiga kiruvchi eng umumiy tartibga soluvchi sifatida ishtirok etadi.

Falsafiy asosi ta'limning yakuniy maqsadida ancha aniq ko'rinadi (misol uchun, tarixiy, e'tiqod, texnokratik, insonparvarlik pedagogik va shu kabi).

Falsafiy nuqtai nazarlar ta'lim mazmunida, tarix fani mazmunida ancha aniq kuzatiladi. Ammo ko'pincha ularning g'oyaviylik yo'nalishlarida birlik bo'lmaydi, yagona umumiy falsafiy asoslar yo'q. O'zbekiston Respublikasida zamonaviy ta'lim mazmuni ana shunday xususiyatlar bilan farq qiladi.

Ta'limning metodlari va vositalarida falsafiy asoslarni aniqlash qiyinroq. Bir xil metodlar g'oyalari bo'yicha umuman qarama-qarshi texnologiyalarda qo'llanilishi mumkin. Shuning uchun bir texnologiya u yoki bu falsafiy asosga moslanishi mumkin (misol uchun: o'yin).

Zamonaviy jamiyatshunoslik fanlarida u yoki bu darajada ta'lim jarayonida mavjud bo'lgan tarixiy-falsafiy yo'nalishlar, maktab, oqimlar ko'p turlari mavjud.

Tarix o'qitishning innovatsion texnologiyalari konsepsiyalarida eng aniq ko'rinadigan bir necha bir-biriga mos falsafiy asoslarni ajratib ko'rsatamiz: materializm va idealizm, dialektika va metafizika skeptizm va tabiiy muvofiqlik, insonparvarlik va antiinsonparvarlik, antroposofiya va teosofiya, pragmatizm va ekzistentsializm.

Pedagogik texnologiya" tushunchasi ta'lim amaliyotida uchta tartib bilan bir-biriga bog'liq darajalarda ishlatiladi.

Umumpedagogik (umumdidaktik) daraja: umumpedagogik (umumdidaktik, umumtarbiyaviy) texnologiya ta'limning ma'lum bosqichida ushbu region, o'quv yurtida yaxlit ta'lim jarayonini ifoda etadi. Bu yerda pedagogik texnologiya pedagogik tizimga o'xshashdir: unga o'qitishning maqsadlari, mazmuni, vosita va metodlari to'plami, faoliyat ob'ekti va sub'ekti algoritmi kiradi. Tarix fanining metodik darajasi: Tarix fanining metodik darajasi "tarix faning metodik" ko'rinishida qo'llaniladi, ya'ni tarix fani bo'yicha, tarix o'qituvchisi doirasida o'qitish va tarbiyalash ma'lum mazmunini amalga oshirish uchun metodlar va vositalar to'plami sifatida ishlatiladi.

Lokal (modulli) darajasi: lokal texnologiya o'quv-tarbiyaviy jarayonning alohida qismlari, xususiyy didaktik va tarbiyaviy masalalarni hal etish texnologiyasidan iborat (alohida turdagi faoliyat, tushunchalar shakllantirish, alohida shaxsiy sifatlarni tarbiyalash, dars texnologiyasi, materiallarni takrorlash va tekshirish texnologiyasi, mustaqil ishlar texnologiyasi va boshqalar).

Bundan tashqari texnologik mikrostrukturalarni ham ko'rsatdilar: usullar, qismlar, elementlar va boshqalar. Tarix o'qitishning texnologik xaritasi – bu tarix fanini o'qitishda qadamma-qadam, bosqichma-bosqich harakatlar ketma-ketligi ko'rinishida (ko'pincha grafik shaklda) qo'llaniladigan vositalarni ko'rsatib jarayonni tasvirlash.

Texnologiyalar va metodikalarning aralashtirib yuborilishi ba'zan metodika texnologiya tarkibiga kirishiga, ba'zan esa aksincha, u yoki bu texnologiyalar - o`qitish metodikasi tarkibiga kirishiga olib keladi.

**“ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО” ДОСТОНИНИНГ ҲАМД ҚИСМИНИНГ БЕРИЛИШИ
(ОГАХИЙ ТАРЖИМАСИ ҚЎЛЁЗМАЛАРИ АСОСИДА)**

Турсуналиева Муслимабону Абдувосит қизи

Араб филологияси ўқитувчиси

Тошкент давлат шарқшунослик университети

Аннотация: Ушбу мақолада Огахий томонидан таржима қидинган “Юсуф ва Зулайхо” достонининг ҳамд қисми Жомий томонидан ёзилган аслият билан қўлёзмалар асосида солиштириб, таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: “Юсуф ва Зулайхо”, ҳамд, қўлёзма, таржима, аслият, басмала, байт.

Одатда мумтоз меросимизда ҳамд ва наът қисмлари асарларда анъанавийликни касб этади. Ушбу қисмлар бадиий ва илмий асарлар учун хос. Ҳамд ва наътнинг ажойиб, шоироналик йўли билан ёзилганлигига юқорида гувоҳ бўлдик.

Шарқ китобат анъаналари ва ислом даврида яратилган китобларнинг анъанавий компонентларига кўра ҳар бир асар “одоби таснифага”га эга бўлиши керак. “Китобат санъатида асар яратиш одоби (“одоби тасниф” ёки “одоби таълиф”) га қаттиқ риоя қилинган. Одоби таълифнинг талаблари бундай:

Асар қайси соҳага оид бўлмасин Аллоҳнинг номи билан, яъни “бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм” деб бошланган. Лекин, шунга қарамай, айрим мутафаккирлар ўз асарини она тилидаги басмала билан бошлаганлар². Огахий басмалани “Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм” дея араб тилида берган.

Қуйида унинг табдили ва таҳлили билан танишамиз:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

من اولقوش من كى و اسيم و انينك اولمش

اسيم افسوند خوش فانينگ اولميش

Бисмиллаҳир роҳманир роҳим

Ман ул қушман ке домим донинг улмуш

Ромим афсуни ҳуш афсонинг улмиш (ЎЗОТ 2а)

Ҳамд қисмида яратган Оллоҳга мақтов, унинг сифатлари, меҳрибонлиги, ягоналиги, раҳимдиллиги каби гўзал сифатлари келтирилган. Ундаги ҳамд қисми 27 байтни ташкил этади. Ундаги “Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳим” сўзидан сўнг ушбу асарни кириш учун Оллоҳдан куч ва ирода сўрар экан, адабиёт майдони кенг бир дала бўлса Огахий камтарлик юзасидан унда бир қуш бўлиб дон яъни “Юсуф ва Зулайхо” асарини таржимасига киришаётганини келтирмоқда.

اشيمگا من اسباب و آلت

يوزيم گا افنح قيلدينگ نعمت

قيليب خدمت قبولى بيرله ممتاز

²Ғаниева С., Содиқов Қ. Ёзув тарихи ва китобат санъати. – Т., 2013. – Б. 49.

سجودينگدين منى ايتدينگ افراز

Ишимга ман тузуб асбоб ва олат

Юзимга афнаҳ қилдинг боб неъмат

Қилиб ҳизмат қабули бирла мумтоз

Сужудингдин мени этдинг сар афроз (ЎЗОТ 2б)

Маълумки халқимизга хослик ҳар бир ишга киришиш жараёнида Оллоҳдан ёрдам сўрашлик, ўша жараёнларидаги ўзига хос машаққатли йўлни осон кечишини тилашдур. Шоир ва моҳир таржимон Огаҳий ҳам ушбу асар таржимасида ўзига хослик билан ёндашган ҳолатда чиройли тарзда таржима асар яратгандир. Юқоридаги байтлардаги ўзаро қофиядош сўзларни араб сўзларига келтиришни маъқул кўринган, яъни асбоб ва олат- асбоб ва усқуналар, наъмат, мумтоз-энг яхшиси, афроз сўзлари билан, бу ҳам маттни ўзига хослигидур.

يوليبگدا سردسا ايلا ب جنيم

منور ايلادينگ چشم يقينم

تليم نما ايلچينگ . كرينگغا ز اكر

قيليب شكرينگ بيله كونگول ميثكر

تليمدين اغيزيم محر اچيب شيرين

قليب سن حكمت ايله لقم تعين

Йўлинда сардсо айлаб жоним,

Манур айладинг чаим яқиним.

Тилим нома айладинг зикрингга зокир,

Қилибсан шукринг била кўнгулум мискари.

Тилимдин оғизим меҳр ичиб ширин,

Қилибсан ҳикмат ила луқм тагин. (ЎЗОТ 2а)

Юқоридаги байтларда ҳам кўриш мумкинки, Оллоҳга бир ишни таваккал қилишлик билан унинг йўлини осонликни тилаш лозимлигига амал қилган ҳолда ёзилган. Тилда зикр, кўнгулда шукр ила ушбу асар таржимасига киришаётган Огаҳий тилидаги меҳрини сочиши учун ҳикмат луқмасини яратгандан сўрашлиги эса маттни ўзга хослиги билан ажралиб туради. Ушбу байтларда ҳам арабий, форсийва туркий сўзларни учратиш мумкин. Албатта бу қофия ва матн мазмуни учун танланиб олган ва худди ҳозирги вақтдек ушбу сўзлар тил қатламга ўзлашган десак ҳам бўлади.

Ҳамд қисмларидаги байтларда қўлёзмаларнинг деярли барчасида бир хил аммо матншунослик нуқтаи назарида айрим сўзлардаги ўзгаришларни кўриш мумкин. Масалан:

Они номиде айлар жомнёнбон мушт

Емоқдин ком они кўргони у меҳи

Манга шукрида хуш гушторлиқ бир

Шукрмонанд ширин корлиқ бир (ЎЗОТ 2б)

Дарвоқеъа “Юсуф Ва Зулайхо” достонини кўплаб ёзувчилар Қуръон эпизоди асосида ёзган бўлиб, Огаҳий ҳам бу нарсани Жомий ёндошган усулдек, яъни адабий асар сифатида халққа етказишни маъқул кўргандур. Оллоҳдан сенинг йўлинда мен сарсон бўлсам ҳам, Мени ўзининг марҳаматингдан йироқ қилмагин дея таъкидлар

экан. Галдаги байтларида эса айнан таржимонга кераклиги қурол ширин сўз-у топағонлик маҳоратини унга берганлигига шукроналик келтирмоқда.

Дарвоқеа “Юсуф ва Зулайхо” таржимасида кириш қисмлари Огаҳий ўзи томонидан ёзилган бўлиб, у ҳар бир жумласида Холикқа таваккал қилиб ёзаётгани келтириб бера олган:

اگر کنکبل یم تیلیدین ناگهانى

عیان اولس خطاھر نه نشانى

Агар кўнглим тилидин ногаҳони,

Аён ўлса хато ҳар не нишони

Таржима жараёнида ҳар бир таржимондан ўзгача маҳорат касб талаб қилувчи элементлар мавжуд. Огаҳийни юқоридаги байтни таржимаси эмас, айнан ўзи томонидан ёзилган байтлар аммо дoston таржимасидас ўзи хоҳлагандек чиқишини хоҳлаб, илтижо қилмоқда.

“Юсуф ва Зулайхо” асарини аслият қўлёзмасига қарайдиган бўлсак яъни Жомий томонидан форс тилида ёзилган қарайдиган бўлсак, у аввало муқаддима қисмдан бошланиб, унда 13 байтдан иборат.

الھى غنچه ى امید بگشای

گلى از روضه ى جاويد بنماى

بخندان از لب آن غنچه باغم

وزين گل عطر پرور کن دماغم

Оллоҳи умид гунчасин очгин,

Мангу богдан гулни кўрсатгин.

Богим ул гунча лаби ила кулдиргин,

Ва бу гул ила димогимни муаттар қилгил. (ЙЗАЖ 1)

Жомийнинг сўз бошини қисмида ҳам асарни ёзишга киришаётганда Оллоҳдан мадад сўраш ўрта асрлар анъанасидан келиб чиққан ҳолда ёзган.

Кейинги уч боби ҳамд қисмлари бўлиб унда Оллоҳни улуғлаш, унинг сифатларини келтириб ўтган. Унда иккинчи боби 28 байт бўлса, учинчи боби ҳам шундай, 4-боби эса 13 байтни ташкил этган.

Вазн, қофия, шеърый санъатлар, образли тил – буларнинг ҳаммаси асарнинг бадийлиги эмасми? Ваҳоланки, буларни таржимада сақлаш ҳақида шу сўз бошининг ўзида ҳам айтиб ўтилган-ку! Огаҳий “байт- барбайт” таржима қилдим, деганда баъзи кириш бобларини сақлаш ёки қисқартиришни ҳам назарда тутмаган.

Фойданилган адабиётлар:

1. Огаҳий “Юсуф ва Зухайхо” таржима асари Ўзбекистон Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик Институтида №7787 инвентар рақами билан сақланади, 1876. –143 б.
2. Огаҳий “Юсуф ва Зухайхо” таржима асари Ўзбекистон Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик Институтида №6728 инвентар рақами билан сақланади, 1905. –143 б.
3. Огаҳий “Юсуф ва Зухайхо” таржима асари Ўзбекистон Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик Институтида №809 инвентар рақами билан сақланади, 1905. –145 б.
4. Абдурахмон Жомий. Юсуф ва Зулайхо. – Т.:Ўзбекистон, 1983.
5. جامی "یوسف و زلیخا" ناشر: نسخه الکترونیك. ص.540

**ҚУРЪОНИ КАРИМНИНГ БИРИНЧИ ВА ИККИНЧИ КЎЧИРИЛИШИ
ЎРТАСИДАГИ ФАРҚЛАР ТАҲЛИЛИ****Ҳасанхон Яхё Абдулмажид***Ўзбекистон халқаро ислом академияси
тадқиқотчиси*

Аннотация: *Қуръон Муҳаммад алаҳиссалом ҳаётлик даврларидаёқ тўлиқ хатга туширилди. Бироқ, бу битиклар турли ашёларга ёзилган бўлиб, тарқоқ ҳолда сақланар эди. Пайгамбар алаҳиссалом вафотидан сўнг Абу Бакр Сиддиқ халифалиги пайтида бир ярим йил ичида мазкур тарқоқ битиклардан илк мусҳаф яратилди. Уни ваҳий котибларининг пешвоси Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳу тайёрлади. Бироқ, бу мусҳаф то Ҳазрат Усмон халифалиги давригача ҳукумат девонида керак бўлганда мурожаат қилинадиган манба сифатида сақланди, ундан халқ истефода қилмади. Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу Қуръон калималари ва уларнинг ўқилиши борасида ихтилоф пайдо бўлганини кўриб, бутун мусулмон умматини бир мусҳафга жамлаш мақсадида Абу Бакр саҳифаларидан 6 та мусҳаф кўчиртириб, марказий шаҳарларга юборди ва ҳар бир мусҳафдан мутахассис қори орқали таълим олиши йўлга қўйилди. Шундай қилиб, мусулмонлар ўртасида вужудга келган ихтилоф бартараф этилди, соя солиб келаётган хатарнинг олди олинди.*

Қуръони Карим матни ҳар иккала босқичда ҳам ҳеч бир ўзгартиришсиз, айна суратда қайдланган. Айрим тадқиқотчиларнинг кейинги икки босқичдаги нусха кўчиришини “таҳрир” деб аташи илмий ҳақиқатларга зиддир. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, Қуръон Муҳаммад алаҳиссалом замонасида илк бор қандай қайд қилинган бўлса, кейинги жамлашларда ҳам шу бўйи сақланган. Айрим сўзларнинг ёзилиши ҳақида кечган тортишувлар эса саноқли ҳолатлар бўлиб, унда ҳам саҳобалар ижтиҳод асосида нақллардан бирини танлаш билан чекланишган, ҳеч ким ҳеч бир сўзни ўзича ёзиш ҳуқуқига эга бўлмаган.

Калит сўзлар: *Қуръон, Мусҳаф, Абу Бакр саҳифалари, Усмон мусҳафлари, расми хат.*

Қуръони Каримнинг имтиёзларидан бири шундаки, уни Муҳаммад алаҳиссалом нозил бўлиши билан кишиларга ёдлатиш баробаррида, ёзишни биладиган саҳобаларни чақириб, янги тушган оятларни қайси сурага, қайси оятдан кейин қўйилишини айтиб тери, суяк, тош каби турли ашёларга араб алифбосида ёздириб борганлар.³ Ислом уламоларининг кўпчилиги бу борада келган тарихий далилларни чуқур ўргангач, ушбу ёзув оддий бўлмай, бевосита Пайғамбаримиз, олимлар таъбири билан айтганда, ваҳий назорати остида ёзилган. Мирзалар оятларни ёзиб бўлгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уларга ёзганларини ўқитиб, яна бир бор кўриқдан ўтказар, хатоси бўлса, тўғрилатар эдилар.⁴ Оят ва сураларни хатга тушириш

³ Бухорий ва Муслим ривояти.

⁴ Имом Ҳоким Зайд ибн Собитдан ривоят қилган. Табарий ҳам нақл қилган.

дастлабки оятлар туша бошлаган вақтдан йўлга қўйилган. Рофиъ ибн Моликка берилган Қуръон нусхаси ҳам буни тасдиқлайди.⁵ Мана шу тарзда Қуръон Пайғамбар алайҳиссалом ҳаётлик давридаёқ ёзув билан қайдланган.

Абу Бакр сиддиқ розияллоху анху халифалиги пайтида Ямома жангида Абу Ҳузайфа ва у кишининг озод қилган қуллари Солим каби етмишдан ортиқ Қуръон ҳофизлари ҳалок бўлди. Бундан ташвишга тушган Ҳазрат Умар Халифа Абу Бакр розиллоху анхуни Қуръонни тўлиғича икки муқова орасига олиб, китоб шаклида келтиришга кўнирди. Бу ишга Зайд ибн Собит розиллоху анхуни масъул раҳбар этиб тайинлади. Халифанинг қарори оммага етказилиб, кимда Қуръондан нима бўлса, Зайд розияллоху анхуга келтириши ҳақида фармон эълон қилинди.⁶ Мусҳаф битгач, бош манба сифатида халифа қароргоҳида сақланадиган бўлди. Умар розияллоху анхунинг вафотидан кейин уни қизлари, мўминлар онаси Ҳафса розияллоху анҳога топширишди.

Ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг халифаликларида, 24-25нчи ҳижрий йиллари Ҳузайфа ибн Ямоний розияллоху анху Шом ва Ироқ аҳлидан иборат кўшинга бош бўлиб, Арманистон ва Озарбайжон ғазотида эди. Шомликлар асосан Убай ибн Каъб ва Миқдод ибн Асвад розияллоху анхумоларнинг қироатида, кўфаликлар Ибн Масъуд розияллоху анхунинг, басраликлар Абу Мусо Ашъарий розияллоху анхунинг қироатларида ўқирдилар. Улар бир-бирларидан ўзлари билмаган қироатни эшитгач, ораларида ихтилоф чиқа бошлади. Бундан хабар топган Ҳузайфа розияллоху анху ташвишга тушди ва Мадинага келгач, тўғри Халифа Усмон ибн Аффон розияллоху анхунинг ҳузурига кириб: «Умматни Қуръон хусусида яҳудий ва насронийлар каби ихтилофга тушмасидан бурун сақлаб қол», деди ва мавжуд ҳолатдан у кишини хабардор қилди. Бу каби тортишувлар Мадина ва бошқа шаҳарларда ҳам бўй кўрсата бошлаган эди.

Усмон ибн Аффон розияллоху анху бир гуруҳ катта саҳобалар билан маслаҳатлашгач, Абу Бакр розияллоху анху даврларида ёзилган мусҳафни олдириб келди. Халифа котибликдаги билими ва олиб келинган Мусҳафни бошдан-аёқ кўчиргани эътибори билан нусха кўчириш ишига Зайд бин Собит розияллоху анхуни раҳбар қилди ва унга ёрдамчи сифатида Абдуллоҳ ибн Зубайр, Саъид ибн Ос, Абдуррахмон ибн Ҳорисларни жалб қилди. Кўпчилик олимларининг айтишича, мазкур мусҳафларнинг сони жами бешта ёки олтига бўлган. Халифа кўчирилган нусхалардан ўша вақтда илмий, маданий ва сиёсий жиҳатдан Ислому оламининг марказларидан бўлиб турган катта шаҳарларга биттадан мусҳаф юборди ва мусҳафдан таълим бериш учун саҳоба ёки катта тобеъинлардан Қуръон қироатида мўътабар бўлган қориларни тайинлади. Ушбу нусхалардан бошқа барча ёзилган саҳифа ва мусҳафларни куйдиришга, ёзувларни ўчириб ташлашга, бундан кейин мусҳафларни ушбу нусхалар асосида ёзишга буюрди.⁷ Бу тадбирни бутун Ислому

⁵ Аҳмаб ибн Алий ибн Ҳажар Асқалоний. Ил-Исоба фй тамййзис-соҳāба. Ҳассон ибн Абдулманнон таҳрири остида. Лубнон, Байтул-афкаруд-давлия – 2004. С.390.

⁶ Бухорий, Табарий ва Ибн Абу Довуд ривоят қилган.

⁷ Бухорий ва Термизий ривояти.

уммати мамнуният билан қабул қилди.⁸ Чунки бу ишни Усмон розияллоҳу анху ўн икки минг саҳобанинг иттифоқи билан қилган эди.

Икки халифанинг Қуръонни жамлашдаги ишларида қуйидаги фарқлар кўзга ташланади:

1. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху Қуръон оятларини тарқоқ ёзувлардан бир жойга ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўргатган тартибда жамлатган. Ундан олдин ёзувда тартиб йўқ эди. Усмон розияллоҳу анху эса ўша саҳифалардан нусха кўчиртирган, холос, оят ва суралар тартибига ўзгартириш киритмаган.

Имом Нававий: «Усмон розияллоҳу анху мусҳафларни Қуръондан бирор нарса камайиши ёки унга қўшилишига сабаб бўладиган ихтилоф чиқиб қолишидан қўриқиб, саҳобалар олдин ижмоъ қилган саҳифалардан кўчиртирган», дейди.

2. Илк мусҳаф Қуръонга нуқсон етмаслиги учун уни бир жойга сақлаб қўйиш мақсадида кўчирилган бўлиб, Халифа ҳузурида бош манба сифатида сақланган, омма ундан фойдаланмаган, нусха кўчирмаган, у асосида таълим берилмаган. Усмон розияллоҳу анху эса мусҳафларни айнан омма фойдаланиши, таълим олиши учун кўчиртирган ва уларни марказий шаҳарларга юбориб, фақат ундан нусха кўчиришга, у асосида ўргатишга ва таълим олишга буйруқ берган. Шу билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳузурида ёзилган мусҳаф хати бутун Ислом оламига таралди.

3. Саҳобаи киромлар Исломнинг аввалида Пайғамбар алайҳиссаломнинг амрлари билан у зотдан Қуръондан бошқа нарсани ёзишмас эди. Кейинчалик кишилар Қуръонни яхши ўзлаштириб, уни бошқа нарсалардан ажрата оладиган бўлганларида айрим ҳадис ва дуоларни ёзишга ҳам рухсат берилди. Шунингдек баъзи саҳобалар ўз мусҳафларига айрим калималарнинг қисқача тафсирини ҳам ёзиб борарди. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху даврида мусҳафни ёзишда Қуръони Карим матнини ана шундай қўшимчалардан холи қилиб, соф ҳолатда жамланган бўлса-да, мазкур қўшимчалар дахл қилган бошқа нусхалар одамларнинг қўлида мавжуд эди. Усмон розияллоҳу анху турли омиллар сабабли вақт ўтиши билан мазкур қўшимчаларни кишилар Қуръондан деб ўйлаб қолишининг олдини олиш мақсадида ўзи кўчиртирган мусҳафлардан бошқа Қуръон ёзувларини йўқ қилишга буюрди. Шу боис, Ҳафса розияллоҳу анҳодан олинган мусҳафни ёқтирмай, ўзига қайтаришган. Аммо уни Ҳафса розияллоҳу анҳо вафотидан кейин Абдулмалик ибн Марвон томонидан ёқиб юборилиши бу мусҳафни сақлашга энди ишончли қўл топиш мушкул бўлиб, кейинроқ кимдир бирор ўзгартириш киритиш ила фитна чиқариши хафви сабабли амалга оширилган.

4. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анху фақатгина Қуръоннинг соф матнини жамлаш билан кифояланган. Усмон розияллоҳу анху эса умматни ўша матнни қироат қилиш кайфиятида ҳам жамлашни мақсад қилган. Шунинг учун у киши ҳар бир мусҳафга биттадан қори тайинлаган эди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

⁸ Абу Амр Дониё.

1. Абу Фидо Исмоил ибн Касйр. Ал-Бидāя ван-нихāя. Байрут, Дорул-кутубил-ъилмия – 1971
2. Шихобуддин Абдуррахмон ибн Исмоил ал-Мақдисий (Абу Шома). Ал-Муршидул-важиз ила улўмин татаъаллаку би китāбил-азйз. Байрут, Дарул-кутуб ал-илмия – 2003
3. Гоним Қаддурий Ҳамад. Ал-Муяссар фй илми росмил-мусхафи ва добтиҳ. Жидда, Маъҳад ал-имам аш-Шотибий – 2016 й.
4. Шайх Исмоил Махдум. Тарих ал-Мусҳаф ал-Усмоний фи Тошқанд. Таржима: Абдуллоҳ шайх Исмоил Махдум ўғли. Тошкентдаги Усмон Мусҳафининг тарихи. – Тошкент, Ҳилол-нашр – 2019.

IJTIMOIIY VA SIYOSIY FANLAR

XALQARO JINOYATLAR UCHUN JAVOBGARLIK ASOSLARI

Prekeeva Tillaxan Markabaevna

*Qoraqalpog'iston Respublikasi yuridik texnikumi
maxsus fan o'qtuvchisi,*

Sultamuratova Nargiz Djanabergenovna

*Qoraqalpog'iston Respublikasi yuridik texnikumi
maxsus fan o'qtuvchisi,*

Gulmirzayeva Gulnoz To'liboy qizi

*Qoraqalpog'iston Respublikasi yuridik texnikumi
2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada xalqaro huquq tushunchasi va Xalqaro jinoyatlar uchun javobgarlik asoslari haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Xalqaro huquq, Xalqaro jinoyat, Tinchlikka qarshi jinoyatlar, Agressiya, Harbiy jinoyatlar.*

Xalqaro jinoyatchilikka qarshi kurashda davlatlar hamkorligi sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi meyorlar va tamoyillar tizimi sifatida xalqaro huquqning ushbu sohasi O'zbekiston Respublikasi sharoitida shakllanish va rivojlanish bosqichidadir.

Xalqaro huquqda barcha xalqaro huquqbuzarliklarni ularning xavflilik darajasi, miqyosi va oqibatidan kelib chiqqan holda, uchta katta guruhga ajratish mumkin.

Birinchi: xalqaro jinoyatlar;

Ikkinchi: xalqaro xarakterdagi jinoyatlar;

Uchinchi: boshqa xalqaro huquqbuzarliklar (xalqaro deliktlar).

Xalqaro jinoyat deb, insoniyat uchun xavfli bo'lgan, shaxsni himoyalash, xalqaro hamjamiyatning muhim hayotiy manfaatlarini, tinchlikni saqlash uchun asosiy ahamiyatga ega bo'lgan xalqaro huquq norma va prinsiplarining buzilishiga aytiladi.

Xalqaro jinoyatlarning turlariga quyidagilar kiradi:

Tinchlikka qarshi jinoyatlar - bu agressiv urushni rejalashtirish, unga tayyorgarlik ko'rish, bunday urushga yo'l ochish yoki uni amalga oshirish hamda xalqaro shartnomalar yoxud ahdlashuvlarni buzgan holda urush olib borish, hattoki harakatlarning biror turini amalga oshirishga yo'naltirilgan reja yoki fitnada ishtirok etish.

Agressiya umum etirof etilgan prinsiplar va xalqaro huquq normalariga binoan tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyat hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi JKning 151-moddasida agressiya jinoyati uchun jinoiy javobgarlik belgilangan bo'lib, unga ko'ra, agressiya, ya'ni bosqinchilik urushini rejalashtirish yoki unga tayyorgarlik ko'rish, shuningdek, shu harakatlarni amalga oshirishga

qaratilgan fitnada qatnashish o'n yildan o'n besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Harbiy jinoyatlarga quyidagilar kiradi:

a) istilo etilgan hududlar aholisini o'ldirish, qiynoqqa solish yoki majburiy mehnat uchun haydab ketish;

b) harbiy asirlarni o'ldirish yoki qiynoqqa solish;

d) garovdagilarni o'ldirish;

e) jamoat mulki va xususiy mulkni talon-taroj etish;

f) harbiy zarurat talab etmagan hollarda shaharlar va qishloqlarni maqsadsiz ravishda yakson qilish, xonavayron etish va boshqa shu kabi xatti-harakatlarni sodir etish.

Yuqoridagilarga asosan, aytish mumkinki, xalqaro huquqning rivojlanishi bilan ko'rib chiqilgan jinoyatlarning soni ham o'sib boradi.

O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligida Tinchlik va insoniyat xavfsizligiga qarshi jinoyatlarga qarshi kurashish va uni oldini olish, ushbu jinoyatlarni sodir etgan shaxslarga nisbatan jinoiy javobgarlik belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining ikkinchi Tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlar bo'limining VIII bobi Tinchlik va insoniyatning xavfsizligiga qarshi jinoyatlar deb nomlanib, unda jamiyat uchun yuqori xavfga ega bo'lgan, o'zida tinchlik va insoniyat xavfsizligiga tajovuz tug'diradigan jinoyatlar va ularni sodir etgan shaxslarga nisbatan jinoiy javobgarlik belgilangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi
2. Xalqaro jinoyat huquqi darsligi
3. Jinoyat huquqi (maxsus qism) darsligi

IJTIMOIY ONGNI SHAKLLANTIRISH METODLARI

Alimova Nodira Raximjonovna*Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumani**9-umumiy o'rta ta'lim maktabi**Boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqola tarbiyaviy ishni tashkil etishda ulardan foydalanish, tarbiya metodlarining tasnifi, ijtimoiy ongni shakllantirish metodlari: tushuntirish, hikoya, suhbat, o'git-nasihati, ma'ruza, konferensiya, na'muna tarbiya usulari hamda ijtimoiy xulq-atvor tajribasini shakllantirish haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy, ma'naviy, estetik, aktuallik, ijtimoiy munosabat.*

O'quvchilarda qarashlar va e'tiqodlar tizimini shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg'ulari va irodasiga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi o'z ifodasini topadi. Bu metodning mohiyati shundan iboratki, ularning vositasi bilan yosh avlodga nisbatan qilayotgan talablar bola ongiga etkaziladi. "Odamni tarbiyalashning eng asosiy yo'li ishontirishdir, odamning e'tiqodiga esa faqat ishontirish bilan ta'sir qilish mumkin". K.D.Ushinskiy,

1. Tushuntirish - o'quvchilarda e'tiqod hosil qilishning eng keng yoyilgan metodidir. Tushuntirishdan maqsad - bolaga hatti-harakatlar, voqealar va hodisalarga nisbatan u yoki bu talablarning ijtimoiy, ma'naviy, estetik mazmunini ochib berishdan, o'quvchiga xulq-atvorga va ijtimoiy munosabatlarga to'g'ri baho berishni shakllantirishda ko'maklashishdan iborat.

2. Hikoya va suhbat. O'qituvchining jonli so'zi orqali hamisha bola shaxsini g'oyaviy va ma'naviy shakllantirishning ta'sirchan metodi bo'lib kelgan. Hikoya uchun mavzu tanlayotganda uning sinf uchun aktualligiga, u bolalarda ma'naviy ishonch, kechinma, his-tuyg'uni yuzaga keltirishi shart.

Suhbat turli mavzularda: etika (insonning yurish turin xaqida), estetik, siyosiy bilim beruvchi bo'lishi mumkin. Suhbat vaqtida o'quvchilar tinglovchilar emas, balki muhokama qilinayotgan voqealarning faol qatnashchilari bo'lishi kerak. Suhbatda o'qituvchi bolalarning hissiy tajribasiga, ularning konkret bilimlariga tayanadi.

Mashq va o'rganish A.S.Makarenkoning ta'kidlashicha, tarbiya - to'g'ri hatti-harakatga o'rgatuvchi mashqdan boshqa narsa emas. Mashq - bolalar hayotini oqilona bir maqsadga qaratiladi, har taraflama faoliyatini jamiyatda qabul qilingan normalar va qoidalarga muvofiq, tashkil etishdir. Mashq muayyan harakatlar va ishlarni ko'p marta takrorlashni o'z ichiga oladi. Bola uchun mashq - ongli ijodiy jarayondir. Mashqlar natijasida malaka va ko'nikmalar, odatlar, yangi bilimlar hosil qilinadi, aqliy qobiliyat rivojlantiriladi. "O'yin sinchkovlik va qiziquvchanlik olovini o't oldiruvchi uchqundir", - degan V.A. Suxomlinskiy. O'quvchilar hayotida, ayniqsa boshlang'ich sinflarning o'quvchilari qayotida o'yin faoliyati katta o'rin tutadi. "Bola uchun o'yin - voqelik, - deb yozgan edi K.D.Ushinskiy, - binobarin, uning tevarak atrofidagi voqelikdan ko'ra

qiziqarliroq voqelikdir. U bolaga, xususan tushunarli bo'lgani uchun qiziqdir, o'yin bolaga shuning uchun tushunarli, unda qisman bolaning o'zi yaratgan narsa bor".

Bola o'yinda qanday bo'lsa, u katta bo'lganida ishda ham ko'p hollarda o'shanday bo'ladi, deb bildirgan. Makarenkoning so'zlarida katta pedagogik mazmun bor. O'yin - bolalar jamoaini jipslashtiradigan va rivojlan- tiradigan faoliyat turlaridan biridir. Bolalar o'yiniga e'tibor bilan razm solinsa, ularning o'yinlarida kattalar dunyosi qanday aks etishini qanday bilib olayotganliklarini ko'rish mumkin.

Bola uchun mashq - ongli, ijodiy jarayondir. Mashqlar natijasida malaka va ko'nikmalar, odatlar, (tajriba) bilimlar hosil kilinadi, aqliy qobiliyat rivojlantiriladi. K.D.Ushinskiy tarbiyaning vazifasi xarakterni shakllantirishdan hamda hayotda hosil qilingan e'tiqod va odatlardan tarkib toptirish deb hisoblagan. Odat, Ushinskiyning fikricha, e'tiqodni maylga aylantiradigan va fikrni ishga aylantiradigan jarayondir. Odat - odamning ikkinchi tabiati, lekin tarbiya san'atiga bo'ysunadigan tabiatdir.

«Ilm ila o'z haq-huquqi sari intilish bandasi uchun farzdir va u hayot ekanmi, ani ado etmog'i zarur» - deb ta'kidlagan M.Ulug'bek.

«O'z haqini himoya qilish yo'lida qurbon bo'lgan odamning o'limi naqadar yaxshi o'limdir. Qonunchilik ijtimoiy hodisalardan biridir, u hech qanday orqaga qaytishga yo'l qo'ymaydi. Undan hatto zarracha orqaga qaytish ham qonunni buzishdir» (Hadis).

Buyuk bobomiz A.Temur «Qonun hukmron bo'lgan joyda erkinlik bo'ladi» degan dono so'zlarni oltin harflar bilan yozib qo'yishga amr bergan edi deb ta'kidlaydi Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov «Buyuk kelajak sari» asarida (624-bet).

O'quvchi va yoshlarga huquqiy tarbiya berishda, ularda yuksak fuqarolik his-tuyg'ularini, sifat va hislatlarini tarkib toptirishda ta'lim-tarbiya birligi muhim. Ta'limiy va tarbiyaviy vosita va omillar ko'p. Hozirgi vaqtda davlat ramzlaridan foydalangan holda o'quv-tarbiya ishlarini tashkid etish muhim masalalardan biri bo'lib turibdi. Hayotga qadam qo'yuvchi har bir o'smir o'z respublikasining Qomusini bilishi, unga amal qilishi kerak. O'quvchilarda O'zbekiston Respublikasi madhiyasi, Gerbi va bayrog'iga nisbatan chuqur hurmat-ehtirom tuyg'ularini tarbiyalash ishlarimizning uzviy qismini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Boshlang'ich ta'lim bo'yicha Yangi tahrirdagi o'quv dasturi // Boshlang'ich ta'lim .- Toshkent, 2005.- 5-son.

2. Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi// Boshlang'ich ta'lim, 1998, 6-son.

3.Uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi.- Toshkent, 2010.

4. Jumaboyev M. "Bolalar adabiyoti va folklor". -T.,O'qituvchi, 1990

**“МАРӀХУ-Л-АРВӀХИ” АСАРИНИНГ ҚЎЛӀЗМА НУСХАЛАРИ
ТАДҚИКИ**

Садритдинова Дилфуза Маматхоновна

Тошкент давлат шарқшунослик институти

Аннотация: Ушбу мақолада XIII асрда ёзилган أحمد بن علی بن مسعود Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг *مراح الأرواح* “МарӀху-л-арвӀхи” асарининг қўлӀзмалари ҳақида берилган.

Калит сўзлар: “МарӀху-л-арвӀхи”, сарф, қўлӀзма, инвентар рақам, насх, настаълик, басмала.

Бизнинг мақоламиз манбаи бўлмиш араб сарфига оид XIII асрда ёзилган أحمد بن علی بن مسعود Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг *مراح الأرواح* “МарӀху-л-арвӀхи” асари ўтмишнинг ана шундай нодир намуналаридан бири саналади. Ушбу асар ҳақида гапиришдан аввал, унинг муаллифига ҳам тўхталиб ўтишни лозим деб топдик.

Муаллифнинг тўлиқ исми Шамсалмилла вад-Дин Адул Фазоил Амад бин Али бин Масъуд бўлиб, афсуски, биз унинг “МарӀху-л-арвӀхи” асарининг муаллифи эканлигидан бўлак, бошқа маълумотларга эга эмасмиз. Машхур тилшунос олимлар ҳаётини ўрганган Суютий ушбу асарга “инсонлар ихтиёрига тақдим этилган машхур, ихчам китобдир” деб таъриф бера туриб, أحمد بن علی بن مسعود Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг *مراح الأرواح* “МарӀху-л-арвӀхи” асаридан ташқари бошқа унинг ҳаёти ва таржимаи ҳоли ҳақида ҳеч қандай маълумот топа олмаганини қўшимча қилган⁹.

Бевосита асарнинг ўзига тўхталадиган бўлсак, “*مراح الأرواح*” “МарӀху-л-арвӀхи” “қалблар роҳат олувчи макон” маъносини англатади. Асар номидаги *مراح* сўзи *راح* феълидан ҳосил қилинган исм бўлиб, “кўнгил очадиган жой”, “дам олинадиган маскан” маъноларига эгадир.

Францияда Париж шаҳридаги Миллин кутубхонасида 4173 инвентар рақами остида сақланаётган номи маълум бўлмаган тўпламда “*مراح الأرواح*” дан сўнг 38-саҳифада “*العزّي*” келтирилган. Бу тўпламда 53-бетда “*المقصود*”, 69-бетда эса “*بناء الأفعال*”, 79-бетда “*الأمثلة المختلفة*” келтирилган.¹⁰

Худди шу кутубхонада 4182 рақам остида сақланаётган қўлӀзма асарлар тўпламида “*العزّي*” нинг ўрнига сарфга оид бўлган Ибн Ҳожибнинг “*الشافية*” си келтирилган. “*الشافية*” бу Замахшарий (вафоти хижрий 538) нинг “*المفصل*” асарининг морфологияга оид қисмининг янги ва қисқартирилган кўринишидир.¹¹

Ушбу 3 машхур асар, яъни “*العزّي*”, “*الشافية*” ва “*مراح الأرواح*” тилшунос олим Замахшарийга бориб тақалади. “*المفصل*” нинг муаллифи Замахшарийга эса Сибавайҳийнинг “*الكتاب*” асари ўз таъсирини ўтказган. Сибавайҳийнинг устози эса Ал-

⁹ – ص . 247 . بغية الوعاة للسيوطي 1 / 347 (665).

¹⁰ Ўша манба. –В. 20.

¹¹ Ўша манба. –В. 20.

Халил бин Аҳмад бин Умру бин Тамим ал-Фараҳидий (вафоти ҳижрий 175 йил) бўлиб, у “Араб тилининг буюк тузувчиси” деган ном олган.¹²

“المفصل”нинг морфологияга оид қисмида мавзулар олмошлар, масдар, аниқ ва мажхул нисбатдаги сифатдошлар, сифат, ўрин ва жой номлари, қурол номлари, уч, тўрт ва ундан ортиқ ўзакли отларнинг асл ва ҳосил қилинган шакллари, ҳозирги-келаси замон, ўтган замон ва буйруқ майли, уч ва тўрт ўзакли феълларнинг асл ва ҳосил қилинган шакллари ва шу каби кетма-кетликда берилган.

Ушбу анъанавий морфологик мавзулар Ибн Масъуднинг асарида ҳам келтирилган. Лекин Ибн Масъуд уларни қисқа, турлича таркибда келтирган.

“Мажмуъа ал-Мутун”да “Мараҳ”дан сўнг келтирилган “العزّي”да Занжоний мавзулар кетма-кетлигини қуйидагича беради, яъни уч, тўрт ўзакли феълларнинг асли ва улардан ҳосил қилинган сўзлар; ҳозирги-келаси замон; ўтган замон ва буйруқ майли; иккиланган феъллар; заиф феъллар; тўғрига ўхшаш, ажваф, ноқис, иккиёклама заиф ва ҳамзали феъллар. Асар сўнгида аниқ ва мажхул нисбатдаги сифатдош, қурол номлари келтирилган. У ўз асарида ундошларнинг ўрин алмашинувини келтирмаган. Шунингдек, у заиф ўзак ҳарф ассимляциясига ҳам тўхталмаган.¹³

Албатта, нега тўпламда “Марāх” “Иззи” дан аввал келганлиги борасида саволлар туғилиши мумкин. Чунки “Иззи”нинг муаллифи Занжоний Ибн Масъуддан аввал яшаб ўтган. Бу саволларга “Марāх” “Иззи”дан кўра каттароқ мавзулар кўламига эга эканлиги ва ўқувчилар орасида машҳурроқ эканлиги жавоб бўла олади. Машҳур бўлганлигига сабаб эса, таъкидлаганимиздек, унинг педагогик услубда ёзилганлиги ва тушунарли бўлганлигидир. “Иззи”дан фарқли равишда “Марāх” да Басра ва Куфалик олимларнинг фикрлари, Қуръон оятлари, шеърий мисралар келтирилган.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти кутубхонаси фондида нодир қўлёзма ва босма асарлар сақланувчи бўлимида “مراح الأرواح”нинг ўннга яқин қўлёзма ва босма нусхалари мавжуд. Қўлёзма нусхалар асосан насх ва настаълиқ ёзувларида 1251, 1300, 1283, 1287, 1853 йилларда ёзилган. Уларнинг ўлчамлари ва саҳифалари сони бир-биридан фарқ қилади. Босма нусхаларнинг аксарияти XIX-XX асрларда тайёрланган. Баъзи нусхаларда асарнинг асосий матни саҳифанинг ўрта қисмига ёзилган бўлиб, унинг четидаги хошиясига асосий матнга шарҳ битилган.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 6452рақамли қўлёзма сақланмоқда. Қўлёзма «А» нусха сифатида қабул қилинди.

Китоб асл муқовасида сақланган. Асар 6 варақдан иборат, 27x16 ўлчовли. Ҳар вараққа 17 сатрдан матн жойлаштирилган.

Асар насх хатида ёзилган. Асарнинг аксарият қисми юпқа Шарқ қоғозига битилган. Асардаги мавзу номлари ажратиб кўрсатилган. Қайси котиб кўчирганлиги ҳақида маълумот йўқ.

¹² مراح الأرواح. ص-233 أحمد بن علي بن مسعود.

¹³ Joyce Akesson. Arabic morphology. B.22.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондидаги “Марāху-л-арвāхи”нинг 8558 рақамли қўлёзмасини «Б» нусха сифатида қабул қилинди. Асарнинг мазкур нусхасининг варақлари чириган. Қўлёзманинг биринчи варағини четлари йиртилган бўлиб тепасида муҳр бор, хошияси тўла шарҳлардан иборат. Асардаги боб, фасллари қизил сиёҳда ёзилган варақлари кўкимтир. Қўлёзма жами 61 (1b-61b)саҳифадан иборат.

Мазкур нусха JumadaII, 1222/август, 1807 йили котиб احمد بن موسى البلغارى – Аҳмад дин Мусо Балғарий томонидан ёзилган. Қўлёзма 22x16,5 ўлчовли Шарқ қоғозига кўчирилган. Асар насх хатида қора сиёҳда ёзилган. Муқоваси жигарранг.

Мазкур қўлёзманинг «А» нусхадан фарқи шуки, бу нусхада матндан тушиб қолган ёки хато кўчирилган сўз, ибора, бирикма ва ҳато гаплар асар хошиясига чиқариб ёзиб қўйилган. Баъзи хато кўчирилган сўзлар устидан чизиқ тортилиб шу сатр хошиясига матннинг тўғри шакли ёзилган. Колофонига кўйидагича ёзилган:

تمت النسخه الشريفه موسوم بمراح الأرواح من علم الصرف فى يد حقير فقير كثير... أحمد بن موسى بلغارى

تاريخ ينجم جمادى الاخر سنة 1222 در روز دو شنبه تمام شد

“Марāху-л-арвāхи”нинг Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида 7738 сақланиш рақами остида рўйхатга олинган ва уни шартли равишда «В» нусха деб белгиланди.

Ушбу нусха анъанавий «Басмала» билан бошланган. Қўлёзманинг умумий ҳажми 39 (98b-137a) варақни ташкил этиб, ҳар бир вараққа 10қатордан матн жойлаштирилган. Асар 20.5x12,5 см ўлчовли Шарқ қоғозига кўчирилган.

Китоб кичкина ҳажмли муқоваси сариқ ўртада нақши бор. Муқоваси оддий қоғоз муқова. Мазкур қўлёзма тўлиқ бўлиб, китобнинг хотимаси билан якунланган. Унга кўра ушбу қўлёзма 1251/1835йилда ёзиб тугатилган.

Колофони кўйидагича ёзилган:

تم الكتاب بعون الملك الوهاب

“Марāху-л-арвāхи”асарининг қўлёзмалардан яна бири Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида сақланади. 10703 сақланиш рақамли ва шартли равишда «Г» нусха деб белгиланди.

Асар 198б. саҳифада анъанавий «Басмала» билан бошланган.

Қўлёзма настаълиқ хатида Шарқ қоғозига кўчирилган. Қоғознинг ўлчови 25x15.5 см бўлиб, 15 қатордан иборат. Китобнинг муқоваси шикастланган.

Қўлёзма 198б саҳифадан рақамланиб, 32 саҳифани ташкил қилади. Сарлавҳалар, муҳим деб топилган барча сўзлар қизил ранг билан ажратилган.

Мазкур қўлёзма нуқсонли нусха ҳисобланади. Китоб 230б. саҳифада котибнинг хотимаси билан тугаган. Унга кўра қўлёзма 1270/1854 йилда ёзиб тугатилган.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондидаги “Марāху-л-арвāхи”нинг 10689 сақланиш рақамли қўлёзмасидир. Бу қўлёзма «Д» нусха сифатида қабул қилинди.

Мазкур қўлёзма Шарқ қоғозига кўчирилган. Қўлёзманинг варақлари тўлиқ. Қўлёзма матнидан тушиб қолган сўзлар, гаплар котиб томонидан саҳифа хошиясига махсус белги қўйиб киритилган.

“Марāху-л-арвāҳи”асарининг бошқа қўлёзма нусхаларидан фарқли равишда сарлавҳалар, боб ва фасллар қизил рангли сиёҳда ёзилган. Жадвалга солинган атрофи тилла сув юргизилган сариқ кўк чизиқли шарҳсиз ёзилган. Мазкур нусха кўчирилган йили номаълум. Асар 6 варақдан иборат, 24,5x15 ўлчовли. Ҳар вараққа 15 сатрдан матн жойлаштирилган бўлиб, настаълиқ хатидақора ранг сиёҳда ёзилган. Ушбу асар мансабдор одам томонидан буюртма қилинган бўлиб қандайдир сабабларга кўра қўлёзма чала қолган охирига етказилмаган.

“Марāху-л-арвāҳи”нинг Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондидаги 6528 сақланиш рақамли қўлёзмаси шартли равишда «*E*» нусха деб белгиланди.

Асар анъанавий «Басмала» билан бошланган. “Басмала”нинг тепасида муҳр қўйилган. За варақда, ўртасида ҳамда иуунчи боб деган жойга ҳам муҳр қўйилган.

Мазкур нусха хатот عثمان – Усмон томонидан унча чиройли бўлмаган насх хатида кўчирилган. Қўлёзма матнидан тушиб қолган сўзлар, жумлалар котиб томонидан саҳифа хошиясига киритилган.

Асосий матн 22.5/16.5 ўлчовли ҳар саҳифага 11 қатордан матн жойлаштирилган. Саҳифалар рақамланмаган. Қўлёзманинг умумий ҳажми 55 варақ. Муқоваси йиртилиб, титилган. 62/63 варақлар орасида қўшимча варақча бор. Калафонига қуйидагича ёзилган:

تم هذا الكتاب بعون الله تعالى و حسن توفيقه في بلدة يشاور حفظ الله تعالى عن أفات الزمان و كاتب و مالك فقير عثمان غفر الله له و لو الديه

“Марāху-л-арвāҳи”қўлёзмалардан яна бири Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида сақланади. 6481 рақамли нусха шартли равишда «*E*» нусха деб белгиланди.

Матн ҳар бир саҳифага 15 қатордан жойлаштирилган, жами 36 варақ. Асар 2226. саҳифадан бошланган. Варақнинг ўлчови 26.5x15,5 см. Мазкур қўлёзма оддий нусха бўлиб, нусхалар бир бирига ёпишгандан хатларни кўпи ўчиб кетган. Хошияси, шарҳи йук, муқоваси нақшли картондан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланаётган 4850 инвентар рақамли қўлёзма бўлиб, уни шартли “Ж” нусха деб белгиланди.

Асар 343б. саҳифада анъанавий «Басмала» билан бошланган.

Қўлёзма настаълиқ хатида Шарқ қоғозига кўчирилган. Қоғознинг ўлчови 26.5x15.5 см бўлиб, 17 қатордан иборат. Китобнинг муқовасида учта муҳр бор. Асарга шарҳлар кам ёзилган. Баъзи варақларнинг қатор оралиғида изоҳлар бор.

Қўлёзма 343б саҳифадан рақамланиб, 19 саҳифани ташкил қилади. Сарлавҳалар, муҳим деб топилган барча сўзлар қизил ранг билан ажратилган. Қўлёзма 1272/1855-1856 йилларда ёзиб тугатилган.

4144 инвентар рақамли қўлёзма Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланади. Ушбу нусхага шартли равишда “З” нусха деб белгиладик. Ушбу қўлёзма юқорида кўриб чиққан қўлёзмамиз “Ж” нусха билан бир хил кўчирилган.

1756 рақамли нусха 1283/1866-1867 йили кўчирилган. Асар 55варақдан иборат, 25.5x15 ўлчовли. Ҳар вараққа 13 сатрдан матн жойлаштирилган.

Асар 373б. саҳифада анъанавий «Басмала» билан бошланган. Асар настаълиқ хатидан ёзилган. Асардаги мавзу номлари ҳар доим ажратиб кўрсатилган. Муқовасига шикаст етган ранги қора оддий картондан.

“Марāху-л-арвāхи”нинг Тошкентда сақланаётган қўлёзмалари ўзининг саводли кўчирилганлиги, тўлиқлиги ва яхши сақланганлиги билан ажралиб туради. Улар асарни ўрганишда муҳим ишончли вазифани ўтайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида 6452 сақланиш рақамли **أحمد بن علي بن مسعود** "مراح الأرواح" (Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг “Марāху-л-арвāхи”) асари тошбосмаси.

2. ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида 8558 сақланиш рақамли **أحمد بن علي بن مسعود** "مراح الأرواح" (Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг “Марāху-л-арвāхи”) асари тошбосмаси.

3. ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида 7738 сақланиш рақамли **أحمد بن علي بن مسعود** "مراح الأرواح" (Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг “Марāху-л-арвāхи”) асари тошбосмаси.

4. ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида 10703 сақланиш рақамли **أحمد بن علي بن مسعود** "مراح الأرواح" (Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг “Марāху-л-арвāхи”) асари тошбосмаси.

5. ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида 10689 сақланиш рақамли **أحمد بن علي بن مسعود** "مراح الأرواح" (Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг “Марāху-л-арвāхи”) асари тошбосмаси.

6. ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида 6528 сақланиш рақамли **أحمد بن علي بن مسعود** "مراح الأرواح" (Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг “Марāху-л-арвāхи”) асари тошбосмаси.

7. ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида 6481 сақланиш рақамли **أحمد بن علي بن مسعود** "مراح الأرواح" (Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг “Марāху-л-арвāхи”) асари тошбосмаси.

8. ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида 4144 сақланиш рақамли **أحمد بن علي بن مسعود** "مراح الأرواح" (Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг “Марāху-л-арвāхи”) асари тошбосмаси.

9. ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида 1756 сақланиш рақамли **أحمد بن علي بن مسعود** "مراح الأرواح" (Аҳмад бин Али бин Маъсуднинг “Марāху-л-арвāхи”) асари тошбосмаси.

USE OF MILITARY TERMS

Rashidov Otabek Ziyodullaevich*Teacher, Termez State University*

Abstract: *In modern linguistics, there is an increased interest in the study individual language serving specific areas of professional [1]. Linguists' attention to languages for special purposes is primarily due to the increase in the number of terms in various sciences. The spread of terminological vocabulary in the speech of people beyond the lame situations of communication related to professional activities, it is a kind of sign of our time. In modern conditions the use of terms is no longer the prerogative of specialists in one area or another.*

Keywords: *military, discourse, structural, term, weapons, semantic, combinations.*

This trend is also true for vocabulary military discourse: "Military terminology regularly consumed in a variety of contexts and is in a state of intense development in the conditions of modern technical progress" [4]. In this article, we will discuss structural and semantic features of the English military terminology used in the publicistic texts, and ways its translation into Uzbek language. Newly appeared the terms create significant difficulties when reload them into another language. The concept of "military term". The military term is defined as "a stable unit of synthetics of an analytical nomination assigned to the relevant concept in the conceptual and functional system of a certain sphere in profession in the meaning regulated by its definition" [2]. Military terminology is complex, extremely dynamic object of study and is the most mobile part of the military sublanguage. The formation of new terms can be due to the emergence of new weapons, military equipment, the development of new methods of warfare or the reorganization of armed forces. Terms are created by standard word-formation models, as well as any lexical units of a certain natural language [3]. The completion of the terminological part of the language can be carried out by compounding, affixation, conversion, word or term, direct borrowing words from Greek and Latin, formation of complex terminological groups. Some ways to get preferential spread, and others are used very rarely [2]. This article will consider the most productive events of the formation of modern terminological vocabulary of military discourse. Our study found that the most productive way to form a term seemed to be the combination of multicomponent terminology under which are understood "separate formatted, half lexeme, semantically coherent combinations, constructed through two, three or more elements [3]. So, multicomponent terminological combinations are the optimal language tool in the field of modern terms. According to the data obtained as a result of our research, this method formed 55% of two-component terminology combinations, 22% three-component, 6% four-component and 1.2% five-component. The predominant way of formation of terminological military vocabulary discourse are two-and three component terminologies specific combinations consisting of a nuclear element indicating the generic feature of the concept and the thematic group, and attribute ailment, transmitting a

distinctive species characteristic of the concept. Structural formulas of two-component and three-component military terminology combinations and peculiarities of their translation. The analysis revealed a number of the most productive models of education of two- and three-component, the structural formula of which can be submitted as follows: A+N-smoothbore gun "soft handled gun"; N+N - barrel life "the persistence of the barrel", centerline droptank "under-spring central container"; PI+N-discarding sabot "detachable pallet (projectile)"; A+N+N - kinetic energy rounds "armor piercing projectiles", active protection system "active protection complex"; A+A+N-hybrid asymmetric warfare "qualified asymmetric war"; N+N+N-fire control system "system controlling the fire"; PII+N+N-unarmed surveillance drones "removed vehicle without combat charge". The attributive component of English military terms can be pronounced the word composite with defies writing. By this method 35% of two-component and 28% of three-component vehicles were formed. The main method of translation of two-component and three-components is the vehicle tracing (light-weight drones "lightweight planes), descriptive translation (bunker-buster weapon "weapon, applying for the destruction of bunkers"), as well as transcription / transliteration for transmission of single-word terms in the composition of the multicomponent terminological combinations (pocket-size drone "small drone"). The length increases its semantic capacity, but at the same time leads to the weakening of intercomponent semantic valence, which requires the translator to develop a specific strategy for the translation of terms. The analysis revealed that only about 60% of complex terminological groups transferred their vocabulary according to its own vocabulary equivalent and the rest are the result of the analysis and synthesis of equivalent in the translating language. References /

REFERENCES:

1. Абрамова Г.А. Медицинская лексика: основные свойства и тенденции развития / Г.А. Абрамова. Краснодар: КубГУ. Общество любителей российской словесности, 2003. 246 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. Москва: Международные отношения, 1975. 240 с.
3. Белоусова А.Р. Субстантивные терминологические сочетания в языке английской научной литературы: автореферат диссертации кандидата филологических наук: 10.02.04 / А.Р. Белоусова. Москва: МПГУ, 1989. 18 с.

УДК 616.248-06

**ГАСТРОЭЗОФАГЕАЛ РЕФЛЮКС КАСАЛЛИГИ МОРФОЛОГИК
МАНЗАРАСИНИНГ РЕФЛЮКСАТ МУҲИТИ ТУРИГА АЛОҚАДОРЛИГИ****Юлдашева Д.Х., Насирова З.Ж.***Бухоро Давлат тиббиёт институти. Бухоро шаҳри.*

Ҳозирги кунда гастроэзофагеал рефлюкс касаллиги (ГЭРК) гастроэнтерологиянинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда. Бу ҳолат биринчи навбатда ГЭРКнинг популяцияда кенг тарқалиши, иккинчидан ушбу хасталикнинг атипик (кардиал, бронхо-пулмонал, анемик, стоматологик) кўринишларини нисбатан кўпроқ кузатилиши ҳамда асоратларининг (Барретт қизилўнгачи, аденокарцинома) қисқа муддат давомида юзага келиши билан боғлиқдир. Айнан ГЭРК тараққий қилган мамлакатлар (АҚШ, Россия) аҳолисининг 40 % дан ортиқ қисми ушбу хасталикка ўта хос – жиғилдон қайнаши аломатидан азият чекиб келмоқда [1,4,5,6].

Ҳозирги вақтда ГЭРК симптомлари, қизилўнгач дистал қисми шиллик қаватида ҳали сезиларли морфологик ўзгаришлар юзага келмай турган ҳолларда ҳам, инсонларнинг кундалик фаолияти ва ҳаёт сифатий кўрсаткичларига салбий таъсир кўрсатмоқда [2,4,5,6,7].

Айни пайтда ГЭРКнинг клиник, эндоскопик ва морфологик манзаралари моҳиятини ташкил этувчи аломатларни изчил ўрганишга кенг эътибор бериб келинмоқда. Ушбу изланишлар оқибатида сўнгги йиллар давомида ГЭРКнинг тобора янги типик ва атипик клиник вариантлари кундалик амалиётда қайд этиб келинмоқда [3,6,7]. Ҳатто, айнан уларга таалуқли асоратлар доираси ҳам оҳисталик билан шаклланиб, ўзининг мантикий чегарасига эга бўлмоқда.

Назарий жиҳатдан, ГЭРКда учрайдиган клиник – эндоскопик ва морфологик белгилар рефлюксат муҳити турига (РМТ) га эҳтимол алоқадор бўлиши мумкин. Аммо, ушбу фикрни тасдиқлашга имкон берадиган изланишлар сони ниҳоятда кам, улардаги маълумотлар ишонарли эмас. Бир муддат мукқадам бажарилган илмий тадқиқотларимизда ГЭРК нинг клиник ва эндоскопик манзараларининг РМТга боғлиқлигидан далолат берувчи эътиборга молик маълумотларни қўлга киритишга муваффақ бўлган эдик. Сал вақт ўтмай ўзга ечимни талаб этувчи – қизилўнгач шиллик қаватида кузатиладиган морфологик ўзгаришларни РМТ алоқадорлик даражаси муаммоси атрофидаги турли, баъзан ҳатто қарама – қарши қутбга эга мулоҳазалар нафақат қизиқишлар доирасидан ўрин эгаллади, балки навбатдаги илмий изланишларга ўзига хос туртки вазифасини ўтади.

Илмий изланиш мақсади: ГЭРК кузатиладиган морфологик ўзгаришлар манзарасининг РМТ га алоқадорлик даражасини ўрганиш.

Материал ва услублар. Қизилўнгач шиллик қаватида кузатиладиган морфологик ўзгаришларни ўрганиш учун 125 нафар бемор текшириш жараёнига жалб

этилди. Шундан 18 нафар киши назорат гуруҳини (НГ) ва қолган 107 нафар бемор асосий гуруҳни (АГ) ташкил этди. Беморларнинг 48 нафари аёл, 59 нафари эркак жинсига мансуб бўлиб, ёшлари 18 ёшдан 57 ёш оралиғида, ўртача $34 \pm 4,2$ йилдан иборат бўлди. Текширишга жалб этилган беморлар (НГ бошқа) беморлар ёши, сони, жинси, касаллик тарихи давомийлиги муддати, Кетле индекси кўрсаткичи ва ҳ.о. аломатлар жихатидан репрезентатив бўлган икки мустақил гуруҳга ажратилди. Ушбу тақсимотга ягона мезон – РМТ кўрсаткичи асос қилиб олинди. I гуруҳдаги 64 нафар беморда рефлюксат муҳити кислотали (КМ = $2,6 \pm 0,3$) ва қолган 43 нафарида ишқорий (ИМ = $8,7 \pm 0,4$) эканлиги аниқланди. ГЭРК ташхиси беморларнинг клиник, лаборатор ва инструментал текшириш натижаларига асосланди. Морфологик таҳлилда яллиғланишнинг активлиги ва оғирлик даражаси, эпителий ҳолати (дистрофия, атрофия, гиперплазия), метаплазия типи ва миқдори, дисплазия даражаси ва миқдори баҳоланди. Биоптатлар стандарт схема бўйича олинди: 4 фрагмент шиллик қават, Z-линиядан 2 см юқорида ва патологик ўзгаришга учраган шиллик қават, эрозия, яра, тугунли ўзгариш ёки стриктурадан олинди. Барретт қизилўнгачига тахмин қилинганда жароҳатли сегментдан ҳар 2 см дан сўнг олинди. Парафинли кесмалар анъанавий усулда тайёрланди, гематоксилин ва эозин билан бўялди. Ичак метаплазиясига нисбатан ишонч даражаси ошган ҳолларда семиз хужайралар морфологик ҳолатини ўрганиш ниятида микропрепаратга кўк альциан бўёғи билан махсус ишлов берилди.

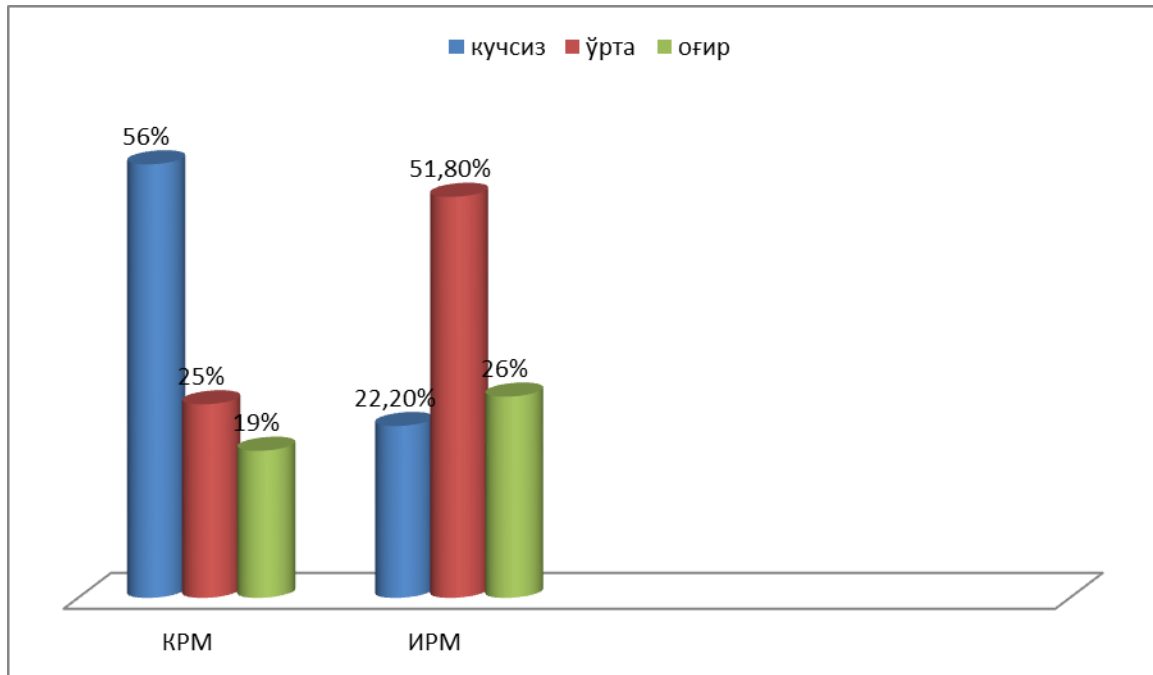
Морфологик текширишда эпителий қавати (атрофия сони, некроз, дистрофия, эпителий қаватлари, базал мембрана қалинлашуви ва склерози, томир ўзгаришлари, тўрсимон қават қалинлиги) ва қизилўнгач дистал қисми шиллик қавати субэпителиал қавати (инфильтрация даражаси, стромада хужайра инфилтрати қаттиқлиги, хусусий пластинканинг хужайра қавати) ҳолати баҳоланди. Алоҳида яллиғланиш активлиги ва оғирлик даражаси, метаплазия типи ва сони, дисплазия даражаси ва сони баҳоланди. Яллиғланиш оғирлик даражаси (кучсиз, ўртача, оғир) плазмоцитлар ва лимфоцитлар сони, хусусий пластика шиллик қавати инфилтрацияси даражасига асосланган ҳолда баҳоланди.

Олинган маълумотлар Стьюдентнинг t – мезони қўлланган ҳолда статистик қайта ишланди ва $P < 0,05$ эга бўлган натижалар тафовути ишончли деб тан олинди.

Натижалар ва таҳлиллар. ГЭРК билан хасталанган беморлар қизилўнгач шиллик қавати морфологик манзарасини ўрганиш давомида қуйидаги натижаларга эришилди. Рефлюксат – муҳитига қарамай (КМ ёки ИМ) АГ барча беморларда қизилўнгач шиллик қавати биоптати гистологик манзарасида 100% яллиғланиш маркерлари аниқланди. АГ даги 65 нафар беморларда (60,7%) яллиғланиш даражаси, лимфоплазмоцитар инфилтрация, сезиларли ривожланган, 30 нафар (28,1%) беморларда кучсиз даражада, 12(11,2%) ҳолларда яллиғланиш оғир даражада ифодаланган. Актив яллиғланиш жараёни, нейтрофил инфилтрация даражаси билан аниқланди, бунда ГЭРК билан касалланган беморларда яққол ривожланган яллиғланиш (3даража) си 5 (4,67%), ўрта даражада ривожланган (2даража) 23(21,4%), сезиларли (енгил даража) 44 нафар (41,1 %) беморларда кўрилди.

АГ даги беморларнинг 3/1 қисмида 33(30,8%) актив яллиғланиш аниқланмади, қизилўнгач шиллиқ қавати базал мембранасининг 31(29%) қисман яллиғланганлиги, бириктирувчи тўқима ўсганлиги (склероз) аниқланди.

Кислотали рефлюксат муҳити (КРМ) га эга ГЭРК билан хасталанган 36 нафар (56%) беморларда сезиларли яллиғланиш белгилари, 16нафар (25%) беморларда ўрта даражада яллиғланиш белгилари, 12 нафар (19%) оғир даражада яллиғланиш белгилари кўрилди (1-расм).

1 - расм. Рефлюксат турига боғлиқ ҳолда қизилўнгач шиллиқ қаватининг яллиғланиш даражаси фаоллигининг қиёсий тавсифи

Яллиғланишнинг фаоллик даражаси билан баҳолаганда яққол яллиғланиш жараёни (3 даража) КМ эга 3 нафар (4,7%) беморларда, ўрта даража (2 др) 21нафар (33 %) беморлар, сезиларли (енгил даража) 24 нафар (37,5%) беморлар. 16 нафар (25 %) беморларда актив яллиғланиш белгилари учрамади. Базал мембранада склеротик ўзгаришлар, ноактив яллиғланиш КМ эга ГЭРК билан хасталанган 20 нафар (31,2%) беморларда ташкил этди.

Ишкорий рефлюксат муҳити (ИРМ) га эга ГЭРК билан хасталанган беморларда ўртача яллиғланиш даражаси 22(51,1%), енгил даражада 10 нафар (23,2%), оғир даражаси 11(25,6 %). Яллиғланишнинг фаоллик даражаси билан баҳолаганда сезиларли – 21(48,8%), ўртача – 6(14 %), яққол ифодаланган – 8(18,6%). Фаол яллиғланиш белгилари аниқланмаган беморлар 21% ни ташкил этди.

РМТга боғлиқ ҳолда яллиғланиш фаоллиги ва даражаси бўйича балларда баҳолаганда, КРМ га эга беморларни ИРМ эга беморлар билан қиёслаганда яллиғланиш фаоллиги паст ($p < 0,001$ ва $p = 0,034$) ва яллиғланиш даражаси ($p = 0,001$ ва $p = 0,009$). ИРМ га эга беморларда ўрта ва оғир даражадаги яллиғланиш белгилари КРМ га эга беморларга нисбатан юқори. КРМ ва ИРМ га эга беморларга нисбатан яллиғланиш активлиги ва даражаси ишонарли фарқ ($p > 0,05$).

1 - жадвал. ГЭРК РМТ га боғлиқ ҳолда яллиғланиш активлиги ва даражасини

қиёсий баҳолаш, балларда (Ликерт шкаласи модификацияси)

Кўрсаткичлар	КРМ (1) n=64 (балларда)	ГЭРК ИРМ(2) n=43 (балларда)	p 1-2
Яллиғланиш даражаси	1,9±0,7	1,9±0,7	0,001
Яллиғланиш фаоллиги	1,2±0,8	1,2±1,0	<0,001

ГЭРК да иккала гуруҳда ҳам шиллик қават томирларида тўлақонлик, сўрғичларнинг узайиши, эпителий гиперплазияси, эпителийнинг атрофия ва дистрофияси, базал мембрана склерози ўзгаришлари аниқланди. Кўрсаткичларнинг учраш частотаси гуруҳлар орасида қиёсий ўзгаришлардаги статистик фарқ ($p>0,05$), чунки бу қизилўнгач шиллик қаватидаги носпецифик ўзгаришлар ва зарарланиши РМТ боғлиқ эмаслиги кўрилди.

Қизилўнгач шиллик қавати биоптатини гистологик текширишда таққосланувчи ҳар иккала гуруҳ беморларда ҳам қизилўнгач эпителийсининг цилиндрик метаплазияси аниқланди. РМТ га боғлиқ ҳолда қизилўнгач эпителийсининг цилиндрик метаплазияси жадвалда тасвирланган.

2 - Жадвал. ГЭРК турли рефлюксат муҳити турига боғлиқ ҳолда ошқозон ва ичак метаплазиясининг қиёсий учраш частотаси

Метаплазия типи	КРМ (1) n=64		ИРМ (2) n=43		p 1-2
	Абс	ни	аб	нис	
Меъда метаплазияси	16	25 %	5	11,6 %	>0,05
Ичак метаплазияси	6	9,3 %	13	30,2 %	>0,05
Жами:	22	34, 3%	18	41,8 %	0,020

КРМ эга беморларда қизилўнгач эпителийсининг цилиндрик метаплазияси 34,3%, бундан: 25% ошқозон метаплазия типи, 9,3% ичак метаплазия типи аниқланди.

ИРМ эга беморларда қизилўнгач эпителийсининг цилиндрик метаплазияси 41,8%, бундан: 11,6% - ошқозон метаплазияси, 30,2% - ичак метаплазияси эканлиги

кўрилди.

Шундай қилиб, ошқозон метаплазияси учраш кўрсаткичи юқорилиги КРМ га эга беморларда (25%) эканлиги кўрилди, бошқа гуруҳларидан статистик боғлиқлик ($p>0,05$). Ичак метаплазияси кўпроқ ИРМ га эга беморларда (30,2%) кўрилди, КРМ ва ИРМ гуруҳлари билан қиёслаганда ($p=0,035$ ва $p=0,014$) (2 - Жадвал).

Тадқиқот ишимизда шунингдек қизилўнгач эпителийсида дисплазиянинг ривожланишини рефлюксат муҳити турига боғлиқлигини таҳлил қилдик, таҳлиллар 3- жадвалда келтирилган.

3 – Жадвал. РМТга боғлиқ ҳолда қизилўнгач эпителийсида дисплазиянинг қиёсий учраш кўрсаткичи

Дисплазия учраш кўрсаткичи	ГЭРК КРМ (1) N = 64		ГЭРК ИРМ (2) N = 43		p 1-2
	а бс	н ис %	а бс	н ис %	
Умумий учраш кўрсаткичи	3	4, 7%	4	9 ,3%	>0,05
Дисплазия енгил даража	2	3, 1%	4	9 ,3%	>0,05
Дисплазия оғир даража	1	1, 6%	0	0 ,0%	>0,05

Қизилўнгач эпителийсида дисплазия гистологик маркерлари ГЭРК КРМ га эга беморларда 3 нафар беморда (4,7%), ИРМ га эга беморларда 4 нафар (9,3%) аниқланди.

ХУЛОСА

Тадқиқот натижалари қуйидаги хулосаларни ифодалаш имконини берди:

1. Қизилўнгач шиллиқ қавати морфологик манзарасини ўрганиш жараёни яллиғланиш активлиги ва даражаси рефлюксат муҳити турига боғлиқлигини кўрсатди. Рефлюксат ИМга эга беморларда ўрта ва оғир даражадаги яллиғланиш белгилари кўпроқ кузатилди, шунингдек фаоллик даражаси КМ га эга беморларга нисбатан юқорилиги аниқланди.

2. Рефлюксат КМга эга беморлар учун характерли хусусият – қизилўнгач шиллиқ қаватининг ошқозон типидagi цилиндрик метаплазиясининг бошқа гуруҳларига нисбатан юқори даражадалиги (25%) кузатилди.

3. Рефлюксат ИМга эга беморлар учун характерли хусусият – қизилўнгач шиллиқ қаватининг ичак типидagi цилиндрик метаплазияси нисбатан кўпроқ (30,2%) ҳолатларда аниқланди.

4. Таъкидлаш жоиз, қарийб 15% беморларда бир вақтнинг ўзида ҳам ошқозон типидagi, ҳам ичак типидagi метаплазия қайд этилди.

Юкорида қайд этилган маълумотларга асосланиб, таъкидлаш жоизки ГЭРК билан хасталанган беморларда нафақат касаллик клиник ва эндоскопик аломатлари, балки кузатиладиган морфологик ўзгаришлар ҳам рефлюксат муҳити турига алоқадордир. Ушбу хулоса ГЭРКнинг диагностик мезонларининг аҳамияти ва муолажасинининг натижалари рефлюксат муҳити турига боғлиқ эканлигини яна бир марта таъкидлаб ўтишни талаб этади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Белялов Ф.И. Гастроэзофагеальная рефлюксная болезнь. Пособие для врачей. М., 2009; с. 23.
- 2.Ивашкин В.Т., Трухманов А.С. Программное лечение гастроэзофагеальной рефлюксной болезни в повседневной практике врача. Рос. журн. гастроэнтерол., гепатол., колопроктол. 2003; 6: С. 18-26.
3. Мухин Н.А., Моисеев В.С., Мартынов А.И. Внутренние болезни. «ГЕОТАР - Медиа» Москва 2009. С.3-12
- 4.Пиманов С.И. Эзофагит, гастрит, язвенная болезнь: Руководство для врачей. — М.: Медкнига; Н. Новгород: Издательство НГМА, 2000; С. 84.
- 5.Усик С.Ф., Осадчук М.А., Калинин А.В. Клинико-эндоскопические и морфофункциональные показатели в оценке течения гастроэзофагеальной рефлюксной болезни в различных возрастных группах // Рос. журн. гастроэнтерол., гепатол., колопроктол. - 2006. №3. С. 17-22.
6. Шептулин А.А. Гастроэзофагеальная рефлюксная болезнь: спорные и нерешенные вопросы // Клин.мед .- 2008. № 6.С. 8-11.
- 7.Dent J. From 1906 to 2006 - a century of major evolution of understanding of gastro-oesophageal reflux disease.// Aliment. Pharmacol. & Therapeutics. -2006: Vol.24 (9).- P. 1269–1281.

ҲАМКОРЛИҚДА ЎҚИТИШ ТАЛАБАЛАРНИНГ КОММУНИКАТИВ ВА ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШ САЛОҲИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ТЕХНОЛОГИЯ СИФАТИДА

Хайдарова Р.А.

ТошДШУ катта ўқитувчи

Шаюсупова А.А.

ТошДШУ п.ф.н., доцент

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқида, бугун юртимизда бир-бири билан чамбарчас боғланган муҳим соҳаларни, яъни мактабгача таълим, мактаб ва олий таълим тизимлари, илмий-тадқиқот муассасаларини ривожлантириш бўйича беқиёс ўзгаришлар амалга оширилаётганлигига алоҳида урғу берилди. Дарҳақиқат, Ўзбекистонда янги Уйғониш даври, яъни Учинчи Ренессанс демократик ўзгаришлар ва таълим тизимидаги ислоҳотлар билан кириб келди. Бугунги кунда таълим соҳасини тубдан такомиллаштириш давр талабига айланган.

Таълим соҳасидаги давлат сиёсати таълим олиш шаклини танлаш эркинлиги; таълим соҳасида камситишларга йўл қўйилмаслиги; таълим олишга доир тенг имкониятларнинг таъминланиши; таълим ва тарбияга миллий ҳамда умуминсоний кадриятларнинг сингдирилганлиги; таълим ва тарбиянинг инсонпарварлик, демократик хусусияти; таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги; ўн бир йиллик таълимнинг ҳамда олти ёшдан етти ёшгача бўлган болаларни бир йил давомида умумий ўрта таълимга тайёрлашнинг мажбурийлиги; давлат таълим стандартлари ва давлат таълим талаблари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиқлиги; ўқув дастурларини танлашга доир ёндашувнинг ягоналиги ва табақалаштирилганлиги; инсоннинг бутун ҳаёти давомида таълим олиши ҳисобланади.

Таълим соҳасидаги давлат сиёсати тамойилларини амалда қўллайдиган ўқитувчи юқори даражадаги педагогик компетенликка эга бўлиш билан бирга, балки доимий равишда шахсий ва касбий ўсишга интилиши керак. Замонавий ўқитувчига қўйиладиган яна бир қатор талаблар қаторига мураккаб ижтимоий-педагогик вазиятлардан оқилона йўл топа олиши, миллий кадриятлар ҳурмат хисси, инсонпарвар ва юқори танқидий-педагогик фикрлаш қобилияти киради. Ушбу талабларга жавоб бериш учун авваламбор, ўқитувчи касбий фаолиятида ўзига хос услубий тизимини мустақил равишда лойиҳалаштира олиш, дақиқалар ичида янгиланиб бораётган интерактив педагогик технологияларни фанига мослаштира олиш, инновацион педагогик технологияларни ярата олиш каби қобилиятларга эга бўлиш керак.

Бугун биз глобаллашув жараёнида, маънавий таҳдидлар даврида яшаётган эканмиз, ҳар қачонгидан ҳам жисмонан, ахлоқан соғлом, жуда катта ахборот оқимида теран фикрлайдиган шахсларга муҳтожмиз. Ўқитувчи айнан мана шундай шахсларни тарбиялаши керак, аниқроғи қандай қилиб керакли мақсадларни қўядиган ва уларга

эришиш билан боғлиқ қийинчиликлардан кўрқмайдиган шахс бўлишни ўргатиши керак. Ахир, ҳар бир талаба муваффақиятга эришишнинг ўзига хос йўналиши бўлган шахсдир. Бизнинг фикримизча, инсонпарварлик тамойилини ўзида мужассамлаштира олган ҳамкорликда ўқитиш технологияси ушбу мақсадга эришишда айнан қўл келади.

Ҳамкорликда ўқитиш технологиясини ўзига хос жиҳатларини кўриб чиқар эканмиз, нимаси билан ўқитувчиларни ўзига жалб қила олган, деган саволга жавоб топамиз.

Ҳамкорлик - бу умумий натижага қаратилган бир неча кишининг биргаликдаги фаолияти. Инсон жамоада ишлар экан, нафақат ўз муваффақияти ҳақида, балки ушбу мақсадга эришиш учун биргаликда ҳаракат қилаётган шерикларининг фаровонлиги ҳақида ҳам ўйлашга мажбур. Бинобарин, биргаликдаги таълим умумий мақсадга эришиш жараёнида талабалар ўртасида ижобий таъсир ўтказиш учун шароит яратади: гуруҳнинг барча аъзолари ўз мақсадларига эришган тақдирдагина шахсий муваффақиятга эришиши мумкинлигини тушунади (таълим жараёнида бу тушунча маълум билимларга эга бўлишликка тўғри келади).

Шарқ педагогикаси тараққиёти тарихида ҳам, гуруҳ иши, жамоавий ўзаро муносабатлар масалаларига алоҳида урғу берилганини кўришимиз мумкин. Буюк мутафаккир қомусий олим Абу Али ибн Сино (980-1037) ўз таълим ва ахлоққа доир рисоаларидан бирида шундай ёзган эди: " болалар бир-бирларининг намунали хулқ-атворини ўрганадилар, ... илмга чанқоқлик ..., хотира ва нутқни ривожлантиради. ..., бир-бирини ҳурмат қилишни бошлайди ..., ўзаро баҳслаш, рақобатлашиш, намунали хулқ-атвор ва ахлоқий меъёрларни шакллантириш ва ривожлантириш буларнинг барчаси жамоавий таълим жараёнида шаклланади ".

Ҳамкорликда ўқитиш технологиясини асосий тамойиллари қуйидагилар:

1. Гуруҳ аъзоларини ўзаро боғлиқлиги
2. Ҳар бир иштирокчининг шахсий жавобгарлиги
3. Гуруҳдаги ҳар бир аъзонинг умумий натижа учун бир хил иштироки
4. Натижа ва ҳамкорлик сифатини (у қандай бўлишидан қатъий назар) гуруҳда муҳокамаси

Шундай қилиб, гуруҳ бир мақсад билан бирлашиб, муваффақият сари бир ҳамкорликда ўқир экан, гуруҳнинг ҳар бир аъзоси ўрганилиши керак бўлган мавзу (муаммо, масала) устида мустақил ишлайди ва шу билан бирга гуруҳнинг ҳар бир аъзоси билан доимий алоқада бўлади. Ҳар бир ўқувчининг вазифаси нафақат биргаликда ниманидир бажариш, балки жамоанинг ҳар бир аъзоси зарур билимларни эгаллаши, зарур кўникмаларни шакллантириши учун биргаликда ниманидир ўрганишдир. Шу билан бирга, жамоадаги ҳар бир талаба нимага эришганини билиши муҳимдир, яъни гуруҳдаги ҳар бир аъзонинг маълумотларини қай даражада ўзлаштирганлигини билиб бориши зарур.

Гуруҳ ва жуфтлик бўлиб ишлаш натижасида ҳамкорини эшитиш ва тушуниш; ҳамкорликда музокара ўтказиш ва умумий қарорга келиш; ўзининг ва бошқа инсонларнинг ишларини объектив баҳолаш; ўз ҳаракатларини тўғри таҳлил этиш каби коммуникатив кўникма ва малакалар шаклланади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ҳамкорликда ўқитиш технологияси асосида ташкил этилган машғулотларда талаба пассив тингловчи эмас, балки тадқиқотчи, ўз фаолиятини ташкилотчиси. У ўрганишнинг ҳар бир босқичида фаол иштирок этади: у ўқув муаммосини қабул қилади, уни ҳал қилиш йўллари таҳлил қилади, фаразларни илгари суради ва синовдан ўтказди. Таълим муаммоси ўқувчиларнинг ўзи томонидан тузилади ва тугалланган шаклда берилмайди. Бундай билимлар ўқувчиларга тайёр шаклда тақдим этилган маълумотларга қараганда талабалар томонидан анча осонроқ ва пухтароқ ўзлаштирилади. Ҳамкорликдаги таълим бир-бирини эшитишни, бир-бирига кўмаклашиш ва ўзаро ҳурматни шакллантиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Азизхаджаев Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. Учебное пособие. 2005
2. Фарберман Б.Л. Илғор педагогик технологиялар / Б. Фарберман, 2000.-1465
3. Шаюсупова А.А., Хайдарова Р.А. Педагогическое мастерство: Учебно-методическое пособие.-Т.:ТашГУВ, 2020
4. Шаюсупова А.А., Хайдарова Р.А. Formation of pedagogical competence of the teacher of the language higher education institution in the system of continuous education. Бюллетень науки и практики / 5. №6. 2019. Стр. 520-530

ОСОБЕННОСТИ КЛИНИКО – ГЕМОДИНАМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЗАБОЛЕВАНИЯ У ПАЦИЕНТОВ С ДИЛАТАЦИОННОЙ КАРДИОМИОПАЦИЕЙ И ФИБРИЛЛЯЦИЕЙ ПРЕДСЕРДИЕЙ

Махмудов Мухаммадкарим Содикжонович

магистрант направление кардиологии ТТА

Аннотация: В этой статье исследуются гемодинамика, Дилатационная кардиомиопатия (ДКМП), сердечно-сосудистые заболевания, связанные с фибрилляцией предсердий и лечение дилатационной кардиомиопатии.

Ключевые слова: Дилатационная кардиомиопатия (ДКМП), сердечно-сосудистые заболевания, фибрилляция предсердий (ФП), гемодинамика.

Гемодинамика - это движение крови по сосудам, возникающее вследствие разности гидростатического давления в различных участках кровеносной системы (кровь движется из области высокого давления в область низкого). Зависит от сопротивления току крови стенок сосудов и вязкости самой крови. Одним из наиболее важных показателей гемодинамики принято считать минутный объем кровообращения.

Характерно развитие прогрессирующей сердечной недостаточности, нарушений сердечного ритма и проводимости, тромбоэмболий, внезапной смерти. Кардиомиопатии — гетерогенная группа заболеваний миокарда, с механической или электрической дисфункцией, обычно проявляется неадекватной гипертрофией или дилатацией. Она может как изолированно поражать только сердце, так и быть частью генерализованного системного заболевания, часто приводят к сердечно - сосудистой смерти или к инвалидизации, сердечной недостаточностью.

Дилатационная кардиомиопатия (ДКМП) — это первичное поражение миокарда, характеризующееся выраженной дилатацией полостей и нарушением систолической функции желудочков. Термин ДКМП применим только к тем случаям поражения сердца, при которых значительная дилатация полостей не является следствием нарушения коронарного кровообращения (ИБС), врожденных аномалий развития, клапанных пороков сердца, системной и легочной артериальной гипертензии и заболеваний перикарда.

Распространенность ДКМП неизвестна, поскольку до сих пор отсутствуют четкие критерии ее диагностики, что затрудняет проведение эпидемиологических исследований. Заболеваемость, по данным разных авторов, колеблется от 5 до 10 человек на 100 тысяч населения в год. ДКМП в 2-3 раза чаще встречается у мужчин, особенно в возрасте 30-50 лет.

Клинически ДКМП проявляется тремя основными синдромами:

1. Систолической ХСН (левожелудочковой или бивентрикулярной) с признаками застоя крови в малом и большом кругах кровообращения.

2. Частым возникновением нарушений ритма и проводимости (желудочковые аритмии, фибрилляция предсердий, аV-блокады и блокады ножек пучка Гиса).

3. Тромбоэмболическими осложнениями (ТЭЛА и эмболия в артерии большого круга кровообращения).

Таким образом, клинические проявления ДКМП, так же, как и результаты инструментального и лабораторного исследований, весьма неспецифичны, что затрудняет дифференциальный диагноз. Поэтому диагноз ДКМП ставится, как правило, путем исключения других заболеваний сердца с систолической дисфункцией желудочков (ИБС, АГ, миокардит, легочное сердце и др.).

Один из самых распространенных видов наджелудочковых тахикардий – фибрилляция предсердий (ФП). Фибрилляцией называют быстрое нерегулярное сокращение предсердий, при этом частота их сокращений превышает 350 в минуту. Появление ФП характеризуется нерегулярным сокращением желудочков. На долю ФП приходится более 80 % всех пароксизмальных суправентрикулярных тахикардий. Фибрилляция предсердий возможна у пациентов всех возрастных категорий, однако у больных пожилого возраста распространенность синдрома увеличивается, что связано с учащением органической патологии сердца.

Лечение дилатационной кардиомиопатии стволовыми клетками основано на способности стволовых клеток восстанавливать утраченную популяцию клеток сердца (кардиомиобластов). Введенные мезенхимальные стволовые клетки и кардиомиобласты замещают клетки соединительной ткани, нарушающей работу сердечной мышцы. Здоровая мышечная ткань сердца возвращает сократительную функцию сердечной мышцы. Нормализуются показатели работы сердца: увеличивается фракция выброса, лучше звучат тоны сердца. Сосуды очищаются от атеросклеротических бляшек и тромбов, увеличивается их проходимость и эластичность. Лечение дилатационной кардиомиопатии стволовыми клетками восстанавливает работу печени, почек, легких, освобождая их от застоя крови и жидкостей. Однако в настоящее время вопрос подобной терапии исследован недостаточно, и находится в фазе активных клинических испытаний.

Кроме того, Кордарон также широко используется при лечении дилатационной кардиомиопатии.

Амиодарон (Кордарон): антиаритмический препарат с широким диапазоном клинического применения. Более 40 лет в клинической практике используется амиодарон (Кордарон) — лекарственный препарат из группы производных бензофурана с уникальным спектром фармакологических свойств. Амиодарон был синтезирован в начале 60-х годов прошлого века в лаборатории франко-бельгийской фармацевтической фирмы «Labaz», ставшей впоследствии одним из структурных подразделений компании «Sanofi-Synthelabo» (в настоящее время – «Sanofi-Aventis»).

Выведение амиодарона начинается через несколько дней, а достижение равновесия между поступлением и выведением препарата (достижение C_{ss}) наступает спустя от одного до нескольких месяцев, в зависимости от индивидуальных особенностей пациента. Основным путем выведения амиодарона является кишечник.

Амиодарон и его метаболиты не выводятся при помощи гемодиализа. Амиодарон обладает длительным $T_{1/2}$ с большой индивидуальной вариабельностью (поэтому при подборе дозы, например, ее увеличении или уменьшении, следует помнить, что необходимо, по крайней мере, 1 месяц для стабилизации новой плазменной концентрации амиодарона).

Выведение при приеме внутрь протекает в 2 фазы: начальный $T_{1/2}$ (первая фаза) - 4-21 ч, $T_{1/2}$ во 2-й фазе - 25-110 дней. После продолжительного приема внутрь средний $T_{1/2}$ - 40 дней. После отмены препарата полное выведение амиодарона из организма может продолжаться в течение нескольких месяцев.

Каждая доза амиодарона (200 мг) содержит 75 мг йода. Часть йода высвобождается из препарата и обнаруживается в моче в виде йодида (6 мг за 24 ч при суточной дозе амиодарона 200 мг). Большая часть йода, остающаяся в составе препарата, выводится через кишечник после прохождения через печень, однако при продолжительном приеме амиодарона, концентрации йода в крови могут достигать 60-80% от концентраций амиодарона в крови.

Особенностями фармакокинетики препарата объясняется применение нагрузочных доз, которое направлено на быстрое накопление амиодарона в тканях, при котором проявляется его терапевтическое действие.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Беленков Ю.Н., Привалова Е.В., Каплунова В.Ю., Фомин А.А. Гипертрофическая кардиомиопатия, особенности течения при длительном наблюдении // Тер. архив. – 2008.
2. Джанашия П. Х. Кардиомиопатии и миокардиты. — М., 2000.
3. Кузнецов Г. П. Кардиомиопатии. — Самара, 2005.
4. Наследственные болезни: национальное руководство / под ред. акад. РАМН Н.П. Бочкова / М.: ГЭОТАР – Медиа, 2012.
5. American College of Cardiology / European Society of Hypertrophic Cardiomyopathy. A Report of the American College of Cardiology Foundation Task Force on Clinical Expert RE-HEALTH JOURNAL №2.2 (6)' 2020 20 Consensus Documents and the European Society of Cardiology Committee for Practic Guidelines // Eur. Heart. J. – 2014.
6. Кушаковский М. С. Хроническая застойная сердечная недостаточность. Идиопатические кардиомиопатии. — СПб., 1997.
7. Национальные Рекомендации ВНОК и ОССН по диагностике и лечению ХСН (второй пересмотр)// Журнал Сердечная Недостаточность. — 2007. — Т. 8, № 1 (39). — С. 4 – 41.
8. Шапошник И. И. Диспансеризация больных кардиомиопатиями. — Челябинск, 1993. — 22 с.
9. Nishimura R.A., Holmes D.R. Hypertrophic Obstructive Cardiomyopathy // N. Engl. J. Med. – 2014. – V. 13. – pp. 1320-1327.

10. Maron B.J., Lipson L.C., Roberts W.C. «Malignant» hypertrophic cardiomyopathy: identification of a subgroup of families with unusually frequent premature deaths // *Am. J. Cardiol.* – 2008. – V. 41. – pp. 1133-1140.

11. Porter T.R. Guidelines for the cardiac sonographer in the performance of contrast echocardiography: a focused update from the American Society of Echocardiography // *J. Amer. Society of Echocardiog.* – 2014. – V.27. - №8. – pp.797-810.

12. Lang R.M. Recommendations for cardiac chamber quantification by echocardiography in adults: an update from the American Society of Echocardiography and the European Association of Cardiovascular Imaging // *J. Amer. Society of Echocardiog.* – 2015. – V.28. - №1. – pp.1-39.

13. Maron BJ. Contemporary Definitions and Classification of the Cardiomyopathies: An American Heart Association Scientific Statement From the Council on Clinical Cardiology, Heart Failure and Transplantation Committee; Quality of Care and Outcomes Research and Functional Genomics and Translational Biology Interdisciplinary Working Groups; and Council on Epidemiology and Prevention/ B.J. Maron, J. A. Towbin, G. Thiene, C. Antzelevitch et al.// *Circulation* – 2006. — № 113. — P. 1807—1816

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ РИСКА И ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ ПРИВЕРЖЕННОСТИ К ЛЕЧЕНИЮ БОЛЬНЫХ С ИБС.

**Рахимова М.Э.
Туракулов Р.И.,
Нажмиддинов А.А.,
Очилов И.А.,
Ганиев Ж.И.**

Ташкентская медицинская академия, Ташкент, Узбекистан

В настоящее время сердечно-сосудистые заболевания (ССЗ) во всем мире являются ведущей причиной заболеваемости и смертности, как женщин, так и мужчин. Наиболее часто встречающимися формами ССЗ являются ишемическая болезнь сердца (ИБС). Больные с установленным диагнозом стабильной стенокардии умирают от ИБС в 2 раза чаще, чем лица без этого заболевания. При этом только 40–50% всех больных ИБС знают о наличии у них болезни и получают соответствующее лечение, тогда как в 50–60% случаев заболевание остается нераспознанным. В связи с этим вопросы профилактики и лечения сердечно-сосудистых заболеваний остаются крайне актуальными.

Цель исследования. Изучить основные факторы риска у больных с ИБС и приверженность их к лечению.

Материалы и методы исследования. В исследование были включены 60 больных с ИБС, средний возраст которых составил $61,7 \pm 5,2$ лет, из них 38 мужчин и 22 женщины. Средняя продолжительность ИБС составила 5-10 лет. Диагнозы всех больных верифицированы на основании МКБ-10. Всем больным было проведено стандартное обследование. В условиях стационара все больные получали необходимое медикаментозное лечение в зависимости от состояния больного, фоновых и сопутствующих заболеваний. Приверженность терапии оценивали с помощью теста Мориски – Грина с учетом факторов таких как возраст, пол, модификации образа жизни, уровня образования пациентов, сопутствующих заболеваний.

Результаты исследования. Все обследованные больные страдали с ИБС и у 52 (87%) была диагностирована ГБ, у 17 выявлено избыточный вес и 34 (56,7%) пациента страдали ожирением I-II степени. Из этих больных 49 (82%) перенесли инфаркт миокарда. У 7 (12%) больных ХСН ФК I, у 12 (20%) ФК II-III. Повышение общего холестерина было отмечено у 52 (87%) больных, в основном за счет ХС ЛПНП и ХС ЛПОНП. У 3 больных по ЭКГ данным выявлена постоянная форма фибрилляции предсердий, у 12 больных - предсердные и желудочковые экстрасистолы II и III классов по Лауну. Анализ результатов ЭхоКГ показал, что большинство пациентов обеих групп имели увеличенные размеры левого предсердия (4,9 мм), левого желудочка (медиана конечного систолического размера - 4,4 мм, медиана конечного диастолического размера - 6,1 мм). Следует отметить, что при

обследовании 60 больных у каждого из них выявлены от 1 до 7 факторов риска(ФР), причем с 2-3 ФР – 12 больных, с 4-5 – 27 и более 5 - 21 больных.

В амбулаторных условиях в 47% случаев принимали нитраты, 26,3%- ИАПФ, 28% - антагонисты рецепторов ангиотензина II, 51,4% - статины по 20-40 мг в день, 77,4% - антиагреганты. Но эти препараты принимались нерегулярно и в неадекватной дозе. 47 больных после выписки из стационара через 1,5-2 месяца самостоятельно уменьшали дозу и количество рекомендованных препаратов или вовсе прекращали их принимать. Во время опроса выяснили причины нерегулярного приема лекарственных средств: 7 (11,7%) больных – из-за низких финансовых возможностей не могли приобрести необходимые препараты, 27 (45%) пациентов считали, что регулярный прием лекарств вредно для организма, 9 (15,0%) больных забывали принимать препараты, 11 (18,3%) – думали, что достаточно 2-3 раза в году получать стационарное лечение. Лишь 14 (23,3%) больных из 60 выполняли все рекомендации врача.

Выводы Соблюдение рекомендаций врача, касающихся диеты, образа жизни в сочетании с адекватной медикаментозной терапией позволяет улучшить качество жизни, клиническое состояние пациентов, уменьшить частоту случаев прогрессирования ИБС и число госпитализаций. Результаты лечения и прогноз болезни у больных с ИБС зависит от приверженности к лечению самих пациентов.

**ОСОБЕННОСТИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА О РАБОТЕ
ПО СОВМЕСТИТЕЛЬСТВУ**

Раъно Нарзуллаевна Абдуллаева

*Магистрант направления «Трудовое право» Ташкентского государственного
юридического университета.*

**FEATURES OF THE CONCLUSION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT
ABOUT PART-TIME WORK**

Rano Narzullaevna Abdullaeva

Master of “Labor Law” of the Tashkent state university of law

Правовое регулирование работы по совместительству на сегодняшний день требует более детального рассмотрения и разрешения некоторых аспектов работы по совместительству, которые не урегулированы действующим законодательством.

Работа по совместительству считается довольно распространённой формой занятости на практике. Например, в европейских странах спрос на частичную занятость повышается, соглашаются на работу в форме частичной занятости женщины, имеющие детей школьного возраста, студенты и пожилые люди¹⁴.

В приведённой ниже таблице можно разглядеть рост численности частичной занятости в странах Европы в 2002-2018 г.г.

Страны	2002	2018	Абсолютный рост	Рост за 2002-2018 (%)	Абсолютный рост различия в работе по совместительству в ст.3 (%)
1	2	3	4	5	6
Великобритания	2,7	3,3	0,6	2,6	0,6
Швейцария	1,3	8,5	7,2	23,0	8,3
Австрия	9,3	7,6	8,3	43,0	10,9
Германия	0,5	6,8	6,3	30,7	0,8

¹⁴ Т.Р. Pritvorova¹, S.G. Simonov², A.K. Atabayeva³, Temporary and part-time employment in the European labor market: factors, trends, features, [BULLETIN OF THE KARAGAND A UNIVERSITY](#), 2020. (дата обращения 14.04.2021г)

Италия	8 ,5	1 8,3	9,8	115,3	0,1
--------	---------	----------	-----	-------	-----

Как утверждает автор статьи «Are Most People Actually Working Two Or Three Jobs? Not Really.» Апарна Матхур, данные показывают, что в США «среди работников, имеющих несколько рабочих мест, подавляющее большинство работает на одной работе с полной занятостью, со второй работой с частичной занятостью, либо двумя рабочими местами с частичной занятостью. Лишь небольшая часть (4%) работает на двух постоянных работах»¹⁵.

В ст.72 Трудового кодекса Республики Узбекистан установлено, что работник может заключать трудовые договоры о работе по совместительству в порядке, установленном законодательством.

Согласно «Положению о порядке работы по совместительству и совмещении профессий и должностей» (далее по тексту – «Положение»), утверждённой Постановлением Кабинета Министров №297 «Об утверждении Положения о порядке работы по совместительству и совмещении профессий и должностей» от 18.10.2012г. работой по совместительству считается выполняемая работником, помимо своей основной работы, другая оплачиваемая работа на условиях трудового договора, в свободное от основной работы время¹⁶.

Работа по совместительству может быть внешней и внутренней.

В обоих случаях заключается трудовой договор, а также, работа по совместительству выполняется в свободное от основной работы время.

Из вышесказанного можно выделить основные признаки работы по совместительству:

- наличие основного места работы;
- заключение трудового договора;
- регулярность работы по совместительству;
- оплачиваемость работы по совместительству;
- выполнение работы по совместительству в свободное от основной работы время.

Следует различать работу по совместительству от совмещения профессий и должностей.

Согласно Положению, совмещением профессий и должностей является выполнение работником наряду со своей основной работой, обусловленной трудовым договором, дополнительной работы по другой профессии и должности в одной и той

¹⁵ Г.В. Шоня, «Трудовой договор во Франции» <https://cyberleninka.ru/article/n/trudovoy-dogovor-vo-frantsii/viewer>. Апарна Mathur, Forbes, Aug 4, 2019.(дата обращения 14.04.2021г.)

¹⁶ <https://lex.uz/docs/2070165#2070388>

же организации в течение установленной законодательством продолжительности рабочего времени по основной профессии и должности»¹⁷.

Исходя из данного определения, можно привести различия между совмещением и внутренним совместительством:

- при совмещении работник выполняет должностные обязанности во время рабочего времени, тогда как при внутреннем совместительстве работник исполняет свои обязанности по совместительству в свободное от основной работы время;

- при совмещении не заключается трудовой договор или не вносятся изменения в трудовой договор, при внутреннем совместительстве заключается отдельный трудовой договор;

Так же, существует разница при оплате труда совмещающего должность и внутреннего совместителя.

Следует разграничить работу по совместительству в зависимости от полной или неполной занятости на основной работе. Если на основной работе у работника установлено полное рабочее время, то работа по совместительству должна ограничиваться пределами, прямо указанными в законодательстве.

Если работник работает у нескольких работодателей как совместитель, в совокупности все дополнительные работы не должны превышать установленные лимиты времени, что должно найти свое отражение не только в нормативных актах, но и в договорах (коллективном и трудовом)¹⁸.

Если работник, работая на полной занятости в одной организации, заключает трудовой договор по совместительству в другой организации, в этом случае, суммарное рабочее время на работе по совместительству не должно превышать половины рабочей нормы по основному месту работы, т.е. 20 часов в неделю. Данное требование установлено Положением¹⁹.

Также, встречаются случаи, когда работодателю не выгодно открывать какую-либо штатную единицу на полной занятости, исходя из объема работы на предприятии для данной должности. В данной ситуации, работодатель устанавливает неполную штатную единицу, принимает на работу как на основное место работы, но на неполную занятость. Следовательно, работа по совместительству для данного работника возможна в этой же организации на другой должности (внутреннее совместительство). Или работник может заключить трудовой договор с другим предприятием (внешнее совместительство). Суммарное рабочее время для данного работника по основному рабочему месту и по совместительству будет составлять 40 часов в неделю, что не нарушает нормы трудового законодательства.

В приложении к Положению приведён список должностей и работ, не являющихся работой по совместительству.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Адриановская Т.Л., Баева С.С., УДК 349.232, <https://doi.org/10.24158/pep.2018.7.6>. с.5

¹⁹ <https://lex.uz/docs/2070165#2070388>

К примеру, «преподавательская работа руководителей образовательных учреждений в объеме не более 50 процентов суммарного рабочего времени, предусмотренного годовым планом работы (нормой рабочего времени) по преподавательской должности»²⁰ не является работой по совместительству. Иными словами, в данном случае нет необходимости заключать трудовой договор о работе по совместительству, работник осуществляет деятельность на основании общих правил.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

I. Нормативно-правовые акты:

1.1. Конституция Республики Узбекистан. Национальная база данных законодательства, 06.03.2019 г., № 03/19/527/2706, 05.09.2019 г. № 03/19/563/3685; 09.02.2021 г., № 03/21/670/0089, 09.02.2021 г., № 03/21/671/0093

1.2. Трудовой кодекс Республики Узбекистан. Национальная база данных законодательства, 11.05.2019 г., № 03/19/536/3114, 24.05.2019 г., № 03/19/542/317, 04.12.2019 г., № 03/19/586/4106; 28.09.2020 г., № 03/20/638/1333, 05.10.2020 г., № 03/20/640/1348, 20.10.2020 г., № 03/20/642/1396, 04.12.2020 г., № 03/20/653/1592

1.3. Положение о порядке работы по совместительству, совмещения профессий и должностей. Национальная база данных законодательства, 21.11.2017 г., № 09/17/920/0281; 01.06.2018 г., № 09/18/400/1289, 11.06.2018 г., № 09/18/434/1339; 14.05.2019 г., № 09/19/397/3123; 15.04.2020 г., № 09/20/217/0426

II. Научная литература

2.4. Исmoilov Ш.А., ТЕНДЕНЦИИ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА//ХУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ | ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF LAW RESEARCH, 5-2020, С.97-104.

2.4. Т.Р. Pritvorova¹, S.G. Simonov², A.K. Atabayeva³, Temporary and part-time employment in the European labor market: factors, trends, features, BULLETIN OF THE KARAGAND A UNIVERSITY, 2020. (дата обращения 14.04.2021г.).

2.5. Г.В. Шония, «Трудовой договор во Франции» <https://cyberleninka.ru/article/n/trudovoy-dogovor-vo-frantsii/viewer>.

2.6. Aparna Mathur, Forbes, Aug 4, 2019.(дата обращения 14.04.2021г.).

2.7. Адриановская Т.Л., Баева С.С., УДК 349.232, <https://doi.org/10.24158/rep.2018.7.6.c.5>

²⁰ <https://lex.uz/docs/2070165#2070388>

**ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БУГУНГИ КУН
МУАММОСИ СИФАТИДА****Холназарова Матлюба Холбўтаевна***психология фанлари номзоди, доцент***Холназарова Дилдора Маматмуратовна***Ўқитувчи*

Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлидан дадил қадам ташлаётган Ўзбекистонда ҳуқуқий онг ҳамда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бугунги кундаги долзарб муаммодир. Ватанимизнинг ривожланиши ва истикболи, мамлакатимизда кенг кўламда ўтказилаётган иқтисодиёт, сиёсат, давлат қурилиши, ҳуқуқий тизим ва жамиятни маънавий ўзгартиришнинг муваффақияти кўп жihatдан бугунги кун ёшларининг ҳуқуқий онги, билими ҳамда ҳуқуқий маданият даражасига боғлиқлиги ўз-ўзидан аён.

Ҳуқуқий маданиятни ривожлантиришга жамиятда бўлаётган ўзгаришлар, қабул қилинаётган янги қонунлар, янги қонунларнинг лойиҳаларини кенг омма орасида муҳокама қилиниши, барча ўқув юртларида ҳуқуқ ҳақидаги билимларни ўргатиш-ўрганиш, мазкур фанлардан имтихонлар жорий этиш, радио, телевидения, вақтли матбуотларда ҳуқуқий билимларни кенг тарғиб ва ташвиқ қилиш; аҳолининг мустақил равишда, ҳуқуқий билимларни ўрганиш мақсадида қонун ҳужжатларини мунтазам чоп этиб бориш; ошкораликни таъминлаш; бошқа давлатларнинг ҳуқуқий тажрибасини ўрганиш; жамиятнинг турли соҳаларида ҳуқуқий билимларни тарқатиш ҳуқуқий маданиятни ривожлантиришнинг омиллари бўлиб ҳисобланади.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг асосий вазифаларидан бири этиб белгиланди. Аён бўлмоқдаки, одамларимизнинг ҳуқуқий маданияти давлат ва жамият тараққиётининг бугунги талабларига тўла жавоб беради, деб бўлмайди. Аҳолининг барча қатламларининг ҳуқуқий саводхонлигини юксак даражада ривожлантириш ҳамда ҳуқуқий маданиятга эга бўлишлари учун амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар 2019 йил 9 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида” ПФ-5618-сон фармонида ва “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепциясида” да ҳам белгилаб берилди. Фармонга кўра ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда, энг аввало, ҳуқуқий таълим ва тарбия борасидаги ишлар тизимли ва узвий олиб борилиши, ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, ҳар бир шахсда қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий кадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик ҳиссини уйғотиш ишига комплекс тарзда ёндошиш лозимлиги, ҳозирги глобаллашув, илмий-техник тараққиёт даврида

аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг инновацион усулларидан, тарғиботнинг илғор ва таъсирчан воситаларидан, хорижий давлатларнинг бу борадаги ижобий тажрибаларидан етарли даражада фойдаланиш кераклиги, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга доир ишлар самарадорлигини янада такомиллаштириш, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар билан уйғун равишда ҳуқуқий билимларини ошириб боришнинг замонавий усулларини жорий этиш, шунингдек, аҳолини, айниқса, ёшларни зарарли ахборотлардан ҳимоя қилиш бўйича мустаҳкам ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш лозимлиги таъкидланади. [2019 йил 9 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5618-сон фармони] Бу вазифаларни амалга ошириш мақсадида эса бир қанча вазифалар белгилаб берилди.

2019/2020 ўқув йилидан бошлаб таълим муассасаларида ўқувчи ва талабаларнинг ҳуқуқий билимлари узлуксиз ва тизимли ошириб борилишини таъминлаш механизмини жорий этиш, шунингдек, ўқувчи ва талабаларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ривожлантиришга қаратилган ўқув дастурларини тубдан қайта кўриб чиқилишини таъминлаш;

ёш авлоднинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича таълим муассасаларининг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорлик қилишининг самарали механизмларини кенгайтириш чораларини кўриш вазифалари белгилаб берилди. Президентимиз фармони асосида қабул қилинган “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепцияси”да эса таълим муассасаларида ҳуқуқий саводхонликни ривожлантириш борасида «Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганиш» ва «Инсон ҳуқуқларини ўрганиш» махсус ўқув курсларини барча таълим турлари бўйича тизимли ўргатиш нуктаи назаридан қайта кўриб чиқиш ва ўргатилишини ташкил қилиш, махсус ўқув курслари якуни бўйича ўқувчи ва талабалар орасида синовлар ташкил қилиш, ўқувчи ва талабаларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятини ривожлантиришга қаратилган Конституцияни ва инсон ҳуқуқларини ўрганиш бўйича кўргазмали қўлланмаларни тайёрлаш ва чоп этиш лозимлиги таъкидланган. Шунингдек, Олий таълим муассасалари талабалари орасида ҳуқуқ фанидан республика миқёсида «Ҳуқуқ билимдонлари» кўрик танловини ташкил қилиш ва танлов ғолибларини рағбатлантириш, ёшларда коррупция ва бошқа ҳуқуқбузарликларга қарши муросасизлик туйғусини шакллантиришга қаратилган иншолар танловини ўтказиш, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, айниқса, уларнинг онгида коррупциянинг жамият ва мамлакат равнақи учун ўта салбий иллат эканлигини тарғиб қилишга қаратилган ўқув материаллари тайёрланишини ташкил қилиш асосий вазифа қилиб белгиланди. Ёшларда ҳуқуқий маданиятни ривожлантириш, ҳуқуқ асосларини, Конституция ва қонунлар мазмун-моҳиятини, янги қонуний ҳужжатлар, ҳуқуқий меъёрларни ёшларнинг, талабаларнинг онги, қалбига сингдиришда ҳеч бир нарса ўз аҳамиятига кўра ҳуқуқий таълим-тарбияга тенглаша олмайди.

Жумладан, биз жамиятда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш ва ривожлантириш, мамлакатимизда ҳуқуқий таълим ва билимлар тарғиботини тубдан яхшилаш, қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ижрочиларга етказиш, аҳолини қабул қилинаётган қонунларнинг мақсади, мазмун-моҳиятидан кенг хабардор этиб боришга йўналтирилган мақсадли чора-тадбирларни қўллаб-қувватлаймиз. Зеро, фақат эркин, ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини биладиган, қонун ва амалдаги тартиб-қоидаларни ҳурмат қиладиган ёшларгина ўз ҳуқуқларидан тўлалигича фойдалана олади.

“Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепцияси”да ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг илмий асосларини тадқиқ этиш масаласида ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича магистрлик ва докторлик диссертациялари тайёрлаш кўламини кенгайтириш ҳам алоҳида эътиборга олинган. Буларнинг барчаси бугунги кунда ёшларнинг, талабаларнинг ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш давлат сиёсати даражасидаги масала эканлигидан далолат беради.

АДАБИЁТЛАР:

1. Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида” ПФ-5618-сон фармони
2. У.Таджиханов, А.Саидов Ҳуқуқий маданият назарияси Т.1998

DARSLIKLARNING BAHOLASH TIZIMIGA TA'SIRI

Abdiraimov Shohruh Samad O'g'li

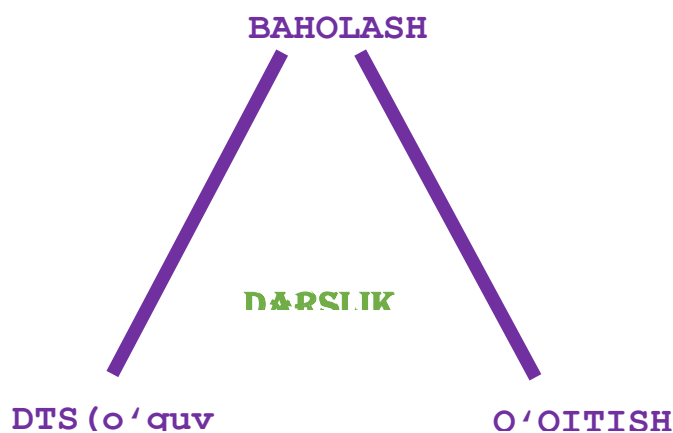
*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
o'qituvchi, Toshkent shahri*

Annotatsiya: *Maqolada darslik va uning ta'lim komponentlari orasidagi ahamiyati hamda darsliklarning tuzilishi, tarkibi va mazmuni haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, darslikning baholash tizimiga ta'siri haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Darslik, baholash tizimi, ta'lim jarayoni. mashq, savol, topshiriq.*

Ma'lumki, insoniyat muayyan maqsadni ko'zlar ekan, ana shu maqsadga olib boruvchi, yetkazuvchi vositalarni ham aniqlab oladi. Ta'lim jarayonida ham muayyan maqsad belgilangan ekan, unga olib boruvchi usullar va vositalar izchil belgilab olinadi. Ana shu ta'lim maqsadiga eltuvchi vositalardan biri darsliklardir. Darslik tushunchasi ham ta'limning eng muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Bu tushunchada bir qancha ilmiy manbalarda muayyan istilohiy ma'nolar berilgan. Xususan, olim A. Bahromov "Maktab darsliklarining yangi avlodini yaratish mezonlari" maqolasida zamonaviy darslik va unga qo'yiladigan talablar haqida to'xtalar ekan, unga shunday izoh beradi: "*Darslik – o'quvchilarning davlat ta'lim standartida va dasturda belgilab berilgan bilimlarni faol va ongli sur'atda o'zlashtirishlari uchun mo'ljallangan asosiy o'quv kitobi hisoblanadi*"[1. 65]. Shuningdek, "Pedagogika ensiklopediyasi" darslik va uning paydo bo'lishi, darsliklar tarixi haqida batafsil ma'lumot berilar ekan, uni shunday ta'riflaydi: "*Darslik – davlat tomonidan tasdiqlangan DTS asosida muayyan fanga doir bilim asoslarini ma'lum tartibda bayon etadigan va yuqori ma'naviy-g'oyaviy, ilmiy-uslubiy saviyada yozilgan o'quvchi va talabalar uchun mo'ljallangan o'quv adabiyotining asosiy va yetakchi turi*"[2. 253]. Bizningcha, bu istilohiy izohlar darslik va uning ta'limdagi ahamiyati va rolini ochib berish uchun kamdek. Shu bois bu tushunchaga DTSda berilgan izoh bilan tanishdik: "*Darslik – davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'quv dasturi asosida didaktik, metodik, pedagogik-psixologik, estetik va gigiyenik talablarga javob beradigan, o'quv fanining mavzulari to'liq yoritilgan, uning asoslari mukammal o'zlashtirilishiga qaratilgan, o'quv fanining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda ta'lim oluvchilarning yoshi va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladigan, nazariy ma'lumotlardan tashqari amaliy-tajriba va sinov mashqlarini qamrab olgan kitob shaklidagi o'quv nashri*"[3]. Darhaqiqat, bu ta'rif darslikning ta'lim jarayonidagi mohiyatini nisbatan to'laroq ochib bergan.

Jahon pedagogikasidan ma'lumki, ta'lim tizimining "ta'lim uchburchagi" degan tushuncha bo'lib, ular "DTS, o'qitish jarayoni va baholash hisoblanadi"[5. 719.]. Darslik esa ularning markazida joylashgan bo'lib, barchasiga uzviy ta'sir qiladi.

(“Ta’limning uchburchagi”)

Bir soʻz bilan aytganda, DTS va oʻquv dasturida aks etgan taʼlim maqsadi va yoʻnalishiga mos boʻlgan mavzular asosida darslik yaratiladi, unda tarkib topgan savollar, topshiriqlar va mashqlar asosida muayyan mavzular oʻrgatiladi, oʻquvchilarda amaliy koʻnikmalar va malakalar shakllantiriladi. Umuman, darslik oʻqituvchi uchun dars mashgʻulotida oʻquvchilarga oʻrgatilishi, oʻzlashtirishi kerak boʻlgan BKMLarning minimum chegarasini belgilaydi, desak xato boʻlmaydi. Dars mashgʻulotini yanada boy, mazmunli qilib tashkil etish oʻqituvchining shaxsiy salohiyatiga, ishiga boʻlgan munosabatiga bogʻliq boʻladi. Bir soʻz bilan aytganda, DTS va oʻquv dasturida aks etgan taʼlim maqsadi va yoʻnalishiga mos boʻlgan, oʻquvchilarda fanga oid BKM va kompetensiyalari rivojlantirishga xizmat qiladigan, shu bilan birga, taʼlim sifatini baholash uchun ishlab chiqiladigan topshiriqlar uchun manba-asos boʻladigan pedagogik oʻquv materiallari darslik hisoblanadi.

Umumiy oʻrta taʼlim *boshlangʻich taʼlim* (I–IV sinflar), *tayanch oʻrta taʼlim* (V–IX sinflar) va *oʻrta taʼlim* (X–XI sinflar) kabi bosqichlarga ajratiladi[4]. Maʼlumki, boshlangʻich sinflarda ibtidoiy nutqiy koʻnikmalar shakllantiriladi, rivojlantiriladi. Shu bois tayanch va oʻrta taʼlim bosqichlarining “Ona tili” darsliklarida keltirilgan, oʻquvchilarning BKMLarini rivojlantirishga xizmat qiladigan mashq, topshiriq va savollarni tahlil qilib chiqib shunga amin boʻlamizki, ular asosan oʻquvchilarning matnni lingvistik tahlil qila olish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. “Ona tili” darsliklari tarkibida nutqiy malakalarni rivojlantirishga xizmat qiladigan oʻquv topshiriqlari nihoyatda kam uchraydi. Shuning uchun ham oliy taʼlimga kirish test sinovlarida foydalaniladigan test topshiriqlarining aksariyati nutq parchasini lingvistik tahlil qilishga yoʻnaltirilgan topshiriqlar hisoblanadi. Shu bois darsliklar tuzishda, ulardagi mashq, topshiriq, savollarni tuzishda alohida eʼtibor bilan yondashish, taʼlim maqsadidan kelib chiqib yoʻnalish belgilash maqsadga muvofiq boʻladi.

Xulosa qilib aytganda, izlanishlarimiz shuni koʻrsatadiki, darsliklarda berilgan mashq, topshiriq va savollar umumiy topshiriq tuzish metodikasini oʻzida toʻlaqonli aks ettirmaydi, ularning metodikasi mualliflarning shaxsiy salohiyatiga bogʻliq boʻlib qolgan, Bu esa baholash mazmuni va metodikasiga salbiy taʼsir qilgan, natijada test topshiriqlarida ham grammatik tahlilga eʼtibor qaratilgan. Bu esa darsliklarda beriladigan mashq, topshiriq

va savollar metodikasi va lingvodidaktik asoslari yuzasidan ilmiy-amaliy tadqiqotlar qilishni taqozo etadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni tavsiya etishimi mumin: darslik - DTS, o'qitish va baholashni birlashtiruvchi muhim ilmiy-didaktik manba bo'lganligi bois ularda nutqiy ko'nikmalarni bahlashga yo'naltirilgan turli topshiriqlar, test topshiriqlari: yopiq testlar, ochiq testlar: qisqa javobni talab etadigan, uzun javobni talab etadigan testlar, moslashtirishni talab etadigan testlardan, og'zaki so'rov, mustaqil nutq, bahs-munozara kabilardan foydalanish shart. Shu bilan birga, topshiriqlar mazmuniga ham alohida e'tibor berish lozim, ularda mexanik xotira bilan bog'liq bo'lgan – esda saqlab qolinadigan nazariy ma'lumotlarni tekshirishga qaratilgan topshiriqlardan foydalanishni cheklash, balki fikrlashga, mushohada qilishga, dunyo qonuniyatlarini anglashga, dunyoqarashni rivojlantirishga xizmat qiladigan mazmundagi topshiriqlardan foydalanish shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bahromov A.. Maktab darsliklarining yangi avlodini yaratish mezonlari. "Ta'lim taraqqiyoti". O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi axborotnomasi. 2001-yil 3-4-son 63-66-betlar.
2. Pedagogika ensiklopediyasi. I jild. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. 318 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori. <https://lex.uz/docs/-3153714>.
4. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun. <https://lex.uz/docs/-5013007>
5. Shihab Jimaa. The impact of assessment on students learning. //Procedia - Social and Behavioral Sciences 28 (2011) 718 – 721.

“TARIXDAN PARCHALAR”

Abdullaeva Muxlisa Alievna

Samarqand davlat chet tillar instituti

ikkinchi kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada taniqli yapon ayol yozuvchisi Sei Shenagonning Heian davrida faol bo'lgan "Yostiq osti bitiklar" haqida ba'zi ma'lumotlar keltirilgan. Shu bilan birga, ushbu maqolada buddizm va Xeyur davridagi Xaguro va Hikimayu kabi an'anaviy urf-odatlar tasvirlangan.*

Kalit so'zlar: *Heian davri, Heian estetikasi, "Yostiq osti bitiklar" (枕草子), Sei Shnagon (清少納言), Xaguro, Hikimayu, Junihitoe.*

1000 yildan sal ko'proq muqaddam yozilgan Sei Shōnagonning “Makura no sōshi” (『枕草子』) asari ustida tadqiqot olib brogan小西聖一ning ham (asar haqida) fiklari asosida ko'rib o'tamiz.

Shuningdek, Heian davridagi Buddizm dini va yangi mazhablar, hamda ayollarning orasida, nafaqat ayollar, balki erkaklarning ham orasida mavjud odatga aylangan an'analar va milliy kiyimlar haqida keltiriladi. Dastlab “Makura no sōshi” (『枕草子』)ning dunyoga kelishi (yozilishi) tarixiga nazar solaylik

『枕草子』の誕生について。「ある日、中宮定子は兄の伊周から、なにも書かれていない草紙（メモ帳）をプレゼントされます。定子は、「これになにを書こうかしら」と、相談します。清少納言は、「枕がよろしゅうございましょう」と答えます。おそらく、「いつもそばに置いて、思いついたことをお書きになっては」という意味だと考えられます。すると定子は、「それではあなたにさしあげます」と、その草紙をゆずってくれたのです。」Bir kuni Teishi(中宮定子)ga akasi (Korechika (伊周)) tomonidan bo'sh oq varaqlar taqdim etiladi. Teishi: “Bunga nima yozsam bo'ladi?” deb Sei Shōnagondan maslahat so'raydi. Sei Shōnagon: “Yostiq qiling”, deb javob beradi. Ehtimol, bu “har doim yonida bo'lib, o'ylab topgan(fikringizga kelgan, she'rmi yaxshi fikr kelsa unutmaslik uchun darhol shu qog'ozlarni olib qayd qiling degan ma'noda) (o'y-xayol)laringizni yozing (qayd qilsangiz bo'ladi)” degan ma'noni anglatadi. Keyin Teishi “Unday bo'lsa, sizga beraman” deb qog'ozlarni beradi. Xuddi shu bo'sh oq qog'ozlarga Sei Shōnagon o'zi ko'rgan eshitgan saroydagi voqea-hodisalar, ichki histuyg'ularini qayd qilib boradi va unga “Makura no sōshi” (『枕草子』), ya'ni “Yostiq osti bitiklar” deb nom beradi. Quyidagi parchada shu haqda to'liqroq izoh berilgan.

「清少納言はその草紙に、内裏の暮らしで、自分が見たり聞いたりしたこと、体験したこと、感じたり考えたりしたことなどを、思いのままにしているいきます。それが『枕草子』です。『枕草子』というタイトルも、もちろんこのエピソードがもとになっています。その書き出しは、『春はあけぼの。やうやうしろくなりゆく山ぎは、すこしあかりて、紫だちたる雲のほそくたなびきたる。（春は夜明け

のころがいちばん美しい。だんだん白んでいく山ぎわが、少し明るくなって、紫がかかった雲が、ほそくたなびいたりなどしている)。この「春は.....」のほか、「鳥は...」「草は...」とか、「美しきもの.....」「ありがたきもの」のように、あるテーマをきめ、あるときは美しい文章で、あるときはするどい斬りこみ方で、思いや感想をのべているものが、全体の半数をしめ、この作品の特徴になっています。また、中宮定子に仕えた日々のできごとをしるした、日記にちかい内容の文章も少なくありません。そこには、あるじにたいする深い尊敬と愛情の気持ちが生かされています。」—Sei Shōnagon qog'oz(larga) saroydagi hayoti davomida ko'rgan va eshitganlarini, boshdan kechirganlarini va nimalarni his qilganlarini va nimani o'ylaganini erkin qayd qilib boradi. Aynan shu “Yostiq osti bitiklar”dir. Albatta, “Yostiq osti bitiklar” sarlavhasi ham yuqorida keltirilgan epizodga asoslangan. Asar “Bahor bu *Akebono* (asta tong ota boshlanadigan vaqt)dir. (Bahor faslida tong ota boshlanadigan mahal eng chiroyli bo'ladi. Sekin-asta oqarayotgan tog'lar atrofi biroz yorishib, binafsha rang bulutlar suzib yurishadi.) Ushbu “Bahor bu ...” bo'limidan tashqari, “Qushlar bu ...”, “Maysa bu ...”, “Chiroyli narsalar bu...”, “Noyob narsa bu ...” kabi taassurotlar umumiy hajmining yarmini tashkil qilib, ushbu asarning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Bundan tashqari, Chūgū Teishiga xizmat qilgan kundalik voqealarni tasvirlaydigan kundalikka o'xshash (yaqin) mazmundagi jumlar ko'p. Bunda Chūgū Teishiga nisbatan chuqur hurmat va mehr-muhabbat tuyg'usi ifodalanadi.

Heian davrida buddizm. 9-asrning boshlarida rohiblar Saichō va Kūkai elchi sifatida Tangga sayohatga yuboriladi. O'tmishdan farqli bo'lgan yangi buddizmni o'rganishadi va Yaponiyaga qaytib kelishadi. Saichō Enryakuji ibodatxonasini qurdiradi va Tendai mazhabini keng yoyadi, Kūkai Kongōbuji ibodatxonasini qurdirib, Shingon mazhabini boshlaydi. Nara davridagi buddizm millat va imperatorni Buddaning kuchi bilan himoya qilish edi va Heijōkyō (Naraning qadimiy nomi) ning yirik ibodatxonalari va rohiblari siyosat bilan mustahkam aloqada bo'lgan. Tendai mazhabi ham, Shingon mazhabi ham buni tanqid qiladilar va tog'larda qattiq mashg'ulotlar olib borish orqali Buddaning kuchi bilan ofatlar va baxtsizliklarni olib tashlashga (yo'q qilishga) harakat qiladilar. Biroq, Shingon mazhabi, keyinchalik Tendai mazhabi mamlakat va xalqni himoya qilish uchun ibodat qila boshlaydilar va bu ta'limot asta-sekin imperator va zodagonlar orasida ham tarqaladi va buddistlar kuchining markaziga aylanadi.

「花、鳥や虫の声、名月、雪.....季節のうつろいを愛でる毎日。貝あわせ、すごろくなど、優雅な遊び。琴、びわ、笛などのたえなる調べ。雲の上の人だと思っていた貴い身分の貴族たちもたえずたずねてきて、気さくに言葉をかけてくれます。清少納言は、そんな人たちとも対等に会話を交わすことができる学問や教養を身につけていました。清少納言にとって、夢のような歳月でした。」—Gullar, qushlar va hasharotlar ovozi, *meigetsu* (15-avgust va 13-sentyabr kechasi chiqadigan oy), qor...har kuni faslning o'zgarib borishidan zavq oladi. *Kai-awase* va *sugoroku* kabi nafis o'yinlar. *Kota*, *biwa*, fleyta va boshqalarni tinimsiz ohangi. Bulutlar ostidagi kishilar deb bilgan yuqori tabaqali zodagonlar tez-tez kelishardilar. Seishōnagon bunday odamlar bilan

teng suhbatlashish uchun bilim va madaniyatni qo'lga kiritgan edi. Saroyda o'tkazgan kunlari Seishōnagon uchun tushga o'xshash vaqtlar edi.

Heian davrida ayollar go'zalligi o'ziga xos edi. Quyida *Haguro* va *Hikimayu* haqida tushuntirib o'tiladi.

はぐろについて。【御歯果鉄】「(女房詞) 歯を黒く染めること。鉄片を茶の汁または酢の中に浸して酸化させた褐色・悪臭の液(かね)に、五倍子(乱)の粉をつけて歯につける。古く上流の女性の間起こり、平安中～後期頃から公卿など男子も行い、のち民間にも流行して、室町時代には女子9歳の頃これを成年の印とした。江戸時代には結婚した女性はすべて行なった。」—Haguro (Nyōbō so'zlari) Tishni qora rangga bo'yash. Bir parcha temirni choy sharbatiga yoki sirka ichiga solib, oksidlangan jigarrang, yomon hidli suyuqlikka gobaishi kukunini solib, uni tishga qo'yishadi. Bu qadimgi davrlarda yuqori tabaqali aslzoda ayollar orasida rivojlangan (paydo bo'lgan) va Heian davrining o'rtalaridan oxirlarigacha saroy zodagonlari kabi erkak kishilar tomonidan ham shunday qilingan va keyinchalik xalq orasida ham ommalashib, Muromachi davrida qizlar 9 yoshga to'lganida balog'atga yetgan qiz ekanligini anglatuvchi belgi bo'ldi. Edo davrida barcha turmush qurgan ayollar shunday qilganlar. Yuqoridagi *Haguro* tishni kariesdan himoya qilish maqsadida ham foydalanilgan degan qarash mavjud.

ひきまゆについて。「ひきまゆ【引眉】眉毛を抜き、または剃った痕に眉墨でまゆをかくこと。また、薄い眉を濃く見せるために描いたまゆ。つくりまゆ。まよびき。まよがき。」—Hikimayu. Qoshlarni olib tashlash yoki qirib tashlangan qosh iziga qosh qalamda qosh chizilgan. Bundan tashqari, ingichka qoshlarni qalin qilib ko'rsatish uchun chizilgan. Yasama qoshlardir. Mayobiki, Mayogaki deb ham ataladi.

Ayollar maxsus kiyimi *Jūnihitoe* (十二単). O'n ikki qavat kiyiladigan kiyim). *Jūnihitoe* zodagon ayollarining rasmiy kiyimi bo'lib, uni malikaning maxsus kostyumi deb ham atashadi. Seishōnagon va uning raqibi yozuvchi Murasaki Shikibular ham kiygan. O'n ikki qavat kiyiladigan kiyim bu rostdan ham o'n ikki qavat kiyiladi degani emas. Ba'zi odamlar chiroyli kiyimlarini ko'rsatish uchun o'n besh qavat hitoeni ustma ust kiyishgan, keyinchalik ta'qiq qo'yilgan. Ularning og'irligi o'n besh kilodan ziyod bo'lgan. *Jūnihitoeni* kiyishda faslga mos ranglar va naqshlarni tanlay olish har bir zodagon ayolning did-farosatini ifodalagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 今井卓爾ほか編、源氏物語講座7『美の世界 雅びの継承』勉誠社、1993年。

2.

小西聖一『紫式部と清少納言—貴族の栄えた時代に』（NHKにんげん日本史）理論社、2003年。

3. 与謝野晶子訳『源氏物語』（上中下）角川文庫、1972年。

4. 倉本一宏『一条天皇』（日本複写権センター委託出版物）、初版2003年。

KORXONALARDA INVESTITSİYALARNI BOSHQARISH MOHIYATI

To‘ychiboev Abbosjon Erali o‘g‘li

Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi TATU Farg‘ona filiali talabasi

Umaraliyev Jamshidbek To‘xtasin o‘g‘li

Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi TATU Farg‘ona filiali talabasi

Annotatsiya: *Quyidagi maqolada korxonalarida investitsiyalarni boshqarish, investitsiya va uning turlari va bozor iqtisodiyoti*

Tayanch iboralar: *Investitsiya, yalpi, korxonona, kapital qo‘yilmasi.*

Investitsiya» atamasi lotin tilidagi «invest» so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib «qo‘yish», «mablag‘ni safarbar etish», «kapital qo‘yilmasi» ma‘nosini beradi. Keng ma‘noda investitsiya mablag‘ni ko‘paytirib va qaytarib olish maqsadida kapitalni safarbar etishni bildiradi. Ko‘pgina hollarda «investitsiya» tushunchasi iqtisodiy va boshqa faoliyat ob‘ektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne‘matlar hamda ularga doir huquqlar tarzida ta‘riflanadi. Investitsiya deganda barcha turdagi milliy va intellektual boyliklar tushunilib, ular tadbirkorlik faoliyati ob‘ektlariga yo‘naltirilib daromad keltirishi yoki biror-bir ijobiy samaraga erishishi zarur. Investitsiya kiritishdan asosiy maqsad daromad olish va ijobiy ijtimoiy samaraga erishishdir.

Investitsion loyihalarni amalga oshirish jarayonida investitsiya faoliyati ishtirokchilari o‘rtasida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlardir.

Xorijiy mamlakatlarning tajribasi va investitsiya to‘g‘risida o‘zimizda qabul qilingan qonunlarning tahlilidan kelib chiqib, investitsiyaning shartli ravishda uchta turini ajratish mumkin:

- ✓ moliyaviy investitsiyalar;
- ✓ moddiy investitsiyalar;
- ✓ aqliy (intellektual) investitsiyalar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida shar bir investitsiya turining o‘ziga xos o‘rni bo‘ladi. Moliyaviy investitsiyalar tarkibiga mashalliy va xorijiy mamlakatlarning pul birliklari, banklardagi omonatlar, depozit sertifikatlar, aksiyalar, obligatsiyalar, veksellar va boshqa qimmatli qog‘ozlar shanda tenglashtirilgan boyliklar kiradi. Moddiy investitsiyalar tarkibiga asosiy fondlar, ya‘ni binolar, asbob-uskunalar, inshootlar, kommunikatsiyalar va boshqa turdagi asosiy ishlab chiqarish fondlarining aktiv va passiv qismlari kiradi.

Aqliy (intellektual) investitsiyalar miqdori juda rang-barangdir, ya‘ni ular mulkiy shuquqlar shaklidagi investitsiyalar aqliy meshnatga oid shakldagi investitsiyalar va tabiiy resurslardan foydalanish shaklidagi investitsiyalardan iborat.

Investitsiyalar – bu hali buyumlashmagan, lekin ishlab chiqarish vositalariga qo‘yilgan kapital. O‘zining moliyaviy shakliga ko‘ra, ular foyda olish maqsadida xo‘jalik faoliyatiga qo‘yilgan aktivlar hisoblansa, iqtisodiy xususiyatiga ko‘ra, u yangi korxonalar qurishga, uzoq muddatli xizmat ko‘rsatuvchi mashina va asbob uskunalariga hamda shu bilan bog‘liq bo‘lgan aylanma kapitalning o‘zgarishiga ketgan harajatlardir. Investitsiyalar

xususiy sektor va davlat tomonidan mamlakat ichkarisida va uning tashqarisida turli ishlab chiqarishlarga va qimmatbaho qog'ozlarga (aktsiyalar, obligatsiyalar) qo'yilishi mumkin. Investitsiyalar yalpi va sof investitsiyalarga ajratiladi. Yalpi investitsiyalar – bu ishlab chiqarish vositalarining iste'mol qilingan qismini qoplash hamda ularni qo'shimcha o'sishi maqsadida ishlab chiqarish jamg'armalari va aholi mablag'lari qo'yilmalaridir. Boshqacha so'z bilan aytganda, yalpi investitsiyalar o'z ichiga amortizatsiya va sof investitsiyalarni qo'shadi. Sof investitsiyalarni aniqlash uchun yalpi investitsiyalardan amortizatsiya ajratiladi.

Investitsiya kiritishda, avvalo:

- ✓ investitsiya faoliyati sub`ektlarning mustaqilligi va tashabbuskorligi;
- ✓ kiritilayotgan moddiy ne`matlarga investitsiya maqomini berish (fuqaro o'zining ehtiyojlarini qondirish uchun olgan buyumlari investitsiya bo'la olmaydi);
- ✓ qonun bilan belgilangan investitsiya faoliyatini amalga oshirish imkoniyati yaratilishi zarur bo'lib hisoblanadi.

Investitsiyalar – bu yangi korxonalar qurilishiga, mashina va asbob-uskunalar sotib olishga, ya'ni yangi kapitalni barpo etishga ketgan harajatlardir. Investitsiyaga ketgan harajatning miqdori ikki omilga bog'liq: birinchisi – sof foydaning kutilayotgan me'yori, qaysiki uni tadbirkorlar investitsiyaga ketgan harajatlardan olishni mo'ljallaydi; ikkinchisi – foiz stavkasi yoki tadbirkor real kapitalni sotib olishga zarur bo'lgan pulga ega bo'lishi uchun to'lashi lozim bo'lgan baho. Agarda, kutilayotgan foyda me'yori foiz stavkasidan yuqori bo'lsa, investitsiyalash foydali va aksincha, foiz stavkasi kutilayotgan foyda me'yoridan yuqori bo'lsa, investitsiyalash foydali bo'lmay qoladi.

O'zbekiston bozoriga to'g'ridan – to'g'ri chet el investitsiyalarni yanada jalb etish uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- ✓ xorijiy investorlar faoliyati uchun yaratilgan sharoitlarni chuqur va tanqidiy o'rganib chiqish;
- ✓ to'g'ridan – to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rag'batlantirishga doir qo'shimcha chora – tadbirlarni amalga oshirish;
- ✓ qimmatli qog'ozlar bozori infratuzilmasining ishonchligini oshirish;
- ✓ yirik ishlab chiqarish korxonalari qimmabaho qog'ozlarini birlashmalar, investitsion fondlar, kompaniyalar, banklar ishtirokida xalqaro fond bozorlarida joylashtirish va hokazo.

Bugungi kunda salohiyatli xorijiy investorlar investitsiya kiritishning quyidagi turli shakllarini taklif qilmoqdalar:

- ❖ Hamkorlikda qo'shma korxonalar tashkil etish;
- ❖ 100 % xorijiy kapital asosida korxonalar tashkil etish;
- ❖ Xususiylashtirilayotgan korxonalar aksiya paketlarini bir qismi yoki yarmini sotib olish.

Xorijiy investitsiya asosida tashkil etiladigan korxonalarga quyidagi shartlar qo'yiladi:

- Ustav fondida eng kamida 150 ming AQSh dollariga teng mablag‘ning bo‘lishi;
- Korxonalar tashkilotchilaridan biri xorijiy yuridik shaxs bo‘lishi lozim;
- Korxonalar ustav fondidagi mablag‘ning eng kamida 30 %i xorijiy investitsiya ulushi bo‘lishi lozim.

Investitsion siyosat strategiyasining amalga oshirilishining natijasi respublikaning hududiy va sanoat rivojlanishini har tomonlama ta‘minlash, shuningdek mahsulotlarning xom ashyodan tayyor mahsulotgacha bo‘lgan qiymat zanjirlarini shakllantirish, mavjudlarini mustahkamlash va yangi hududlararo va tarmoqlararo aloqalarni shakllantirish, sohalar, hududlar, davlat organlari va xususiy biznes o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga murojaatnomasi. 2020-yil, 26-yanvar.
2. I.A.Karimov, “O‘zbekiston buyuk kelajak sari” . T.: - O‘zbekiston. 1998 yil.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni. 2019-yil, 9-dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yilga mo‘ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori

INTEGRATED & SEGREGATED SKILLS

Farxadova Nasiba Suxrob qizi*Uzbekistan state world languages university,
student of Master's Department, 2- course*

Annotation: *This article shows many beneficial sides of using INTEGRATED SKILLS for increasing learners' four skill ability: reading, writing, listening listening and speaking. Effectiveness of teaching students to four skills at the same time. The importance of teaching writing and speaking, reading and listening skills are all stated in this article*

Key words: *Integrated skills, segregated skills, learning styles, motivation.*

This article has been made as a guide for teachers of English as a foreign language to develop the students' abilities in the language. It is the application of an integrating approach for the development of communicative skills in the classroom, in which the four skills in the acquisition of knowledge of a foreign language can be taught in a coherent way, and practiced together, with a distinction of the importance of one upon the other. One image for teaching English as a second or foreign language (ESL/EFL) is that of a tapestry. The tapestry is woven from many strands, such as the characteristics of the teacher, the learner, the setting, and the relevant languages (i.e., English and the native languages of the learners and the teacher). For the instructional loom to produce a large, strong, beautiful, colorful tapestry, all of these strands must be interwoven in positive ways. For example, the instructor's teaching style must address the learning style of the learner, the learner must be motivated, and the setting must provide resources and values that strongly support the teaching of the language. However, if the strands are not woven together effectively, the instructional loom is likely to produce something small, weak, ragged, and pale--not recognizable as a tapestry at all.

In addition to the four strands mentioned above--teacher, learner, setting, and relevant languages--other important strands exist in the tapestry. In a practical sense, one of the most crucial of these strands consists of the four primary skills of listening, reading, speaking, and writing. This strand also includes associated or related skills such as knowledge of vocabulary, spelling, pronunciation, syntax, meaning, and usage. The skill strand of the tapestry leads to optimal ESL/EFL communication when the skills are interwoven during instruction. This is known as the integrated-skill approach.

If this weaving together does not occur, the strand consists merely of discrete, segregated skills--parallel threads that do not touch, support, or interact with each other. This is sometimes known as the segregated-skill approach. Another title for this mode of instruction is the language-based approach, because the language itself is the focus of instruction (language for language's sake). In this approach, the emphasis is not on learning for authentic communication. By examining segregated-skill instruction, we can see the advantages of integrating the skills and move toward improving teaching for English language learners.

SEGREGATED-SKILL INSTRUCTION

In the segregated-skill approach, the mastery of discrete language skills such as reading and speaking is seen as the key to successful learning, and language learning is typically separate from content learning (Mohan, 1986). This is contrary to the integrated way that people use language skills in normal communication, and it clashes with the direction in which language teaching experts have been moving in recent years.

Skill segregation is reflected in traditional ESL/EFL programs that offer classes focusing on segregated language skills. Why do they offer such classes?

Perhaps teachers and administrators think it is logistically easier to present courses on writing divorced from speaking, or on listening isolated from reading. They may believe that it is instructionally impossible to concentrate on more than one skill at a time.

Even if it were possible to fully develop one or two skills in the absence of all the others, such an approach would not ensure adequate preparation for later success in academic communication, career-related language use, or everyday interaction in the language. An extreme example is the grammar-translation method, which teaches students to analyze grammar and to translate (usually in writing) from one language to another. This method restricts language learning to a very narrow, noncommunicative range that does not prepare students to use the language in everyday life.

Frequently, segregated-skill ESL/EFL classes present instruction in terms of skill-linked learning strategies: reading strategies, listening strategies, speaking strategies, and writing strategies (see Peregoy & Boyle, 2001). Learning strategies are strategies that students employ, most often consciously, to improve their learning. Examples are guessing meaning based on context, breaking a sentence or word down into parts to understand the meaning, and practicing the language with someone else. Very frequently, experts demonstrate strategies as though they were linked to only one particular skill, such as reading or writing (e.g., Peregoy & Boyle, 2001). However, it can be confusing or misleading to believe that a given strategy is associated with only one specific language skill. Many strategies, such as paying selective attention, self-evaluating, asking questions, analyzing, synthesizing, planning, and predicting, are applicable across skill areas (see Oxford, 1990). Common strategies help weave the skills together. Teaching students to improve their learning strategies in one skill area can often enhance performance in all language skills (Oxford, 1996).

Fortunately, in many instances where an ESL or EFL course is labeled by a single skill, the segregation of language skills might be only partial or even illusory. If the teacher is creative, a course bearing a discrete-skill title might actually involve multiple, integrated skills. For example, in a course on intermediate reading, the teacher probably gives all of the directions orally in English, thus causing students to use their listening ability to understand the assignment. In this course, students might discuss their readings, thus employing speaking and listening skills and certain associated skills, such as pronunciation, syntax, and social usage. Students might be asked to summarize or analyze readings in written form, thus activating their writing skills. In a real sense, then, some courses that are labeled according to one specific skill might actually reflect an integrated-skill approach after all.

The same can be said for ESL/EFL textbooks. A particular series might highlight certain skills in one book or another, but all the language skills might nevertheless be present in the tasks in each book. In this way, students have the benefit of practicing all the language skills in an integrated, natural, communicative way, even if one skill is the main focus of a given volume.

In contrast to segregated-skill instruction, both actual and apparent, there are at least two forms of instruction that are clearly oriented toward integrating the skills.

ADVANTAGES OF THE INTEGRATED-SKILL APPROACH

The integrated-skill approach, as contrasted with the purely segregated approach, exposes English language learners to authentic language and challenges them to interact naturally in the language. Learners rapidly gain a true picture of the richness and complexity of the English language as employed for communication. Moreover, this approach stresses that English is not just an object of academic interest nor merely a key to passing an examination; instead, English becomes a real means of interaction and sharing among people. This approach allows teachers to track students' progress in multiple skills at the same time. Integrating the language skills also promotes the learning of real content, not just the dissection of language forms. Finally, the integrated-skill approach, whether found in content-based or task-based language instruction or some hybrid form, can be highly motivating to students of all ages and backgrounds.

INTEGRATING THE LANGUAGE SKILLS

In order to integrate the language skills in ESL/EFL instruction, teachers should consider taking these steps:

- * Learn more about the various ways to integrate language skills in the classroom (e.g., content-based, task-based, or a combination).

- * Reflect on their current approach and evaluate the extent to which the skills are integrated.

- * Choose instructional materials, textbooks, and technologies that promote the integration of listening, reading, speaking, and writing, as well as the associated skills of syntax, vocabulary, and so on.

- * Even if a given course is labeled according to just one skill, remember that it is possible to integrate the other language skills through appropriate tasks.

- * Teach language learning strategies and emphasize that a given strategy can often enhance performance in multiple skills.

CONCLUSION

With careful reflection and planning, any teacher can integrate the language skills and strengthen the tapestry of language teaching and learning. When the tapestry is woven well, learners can use English effectively for communication.

**MAQOL - MATALLARNING HAYOTIMIZDA TUTGAN O'RNI VA
DOLZARBLIGI****Ikromova Lola Boltayevna***O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri**Buxoro davlat universiteti o'qituvchi,*

Har bir xalqning o'ziga xos ma'naviy me'rosi mavjuddir. Bu me'rosni avloddan-avlodga o'tkazish mana shu bag'rikeng xalqimizning ijodkorligi va soddadilligi asosida kelib chiqqan xalq og'zaki ijodining namunalari xizmat qiladi. Biz tarixni va adabiyotni o'qiymiz va va ma'lumotga ega bo'lamiz ammo buni o'zi yetarli emas qachonki, mana shu xalq og'zaki ijodining namunalarini eshitmas ekanmiz bizni xotiramizda aslo qolmaydi. Har bir yaratilgan maqol –matallar, afsonalar, ertaklar, topishmoqlar bu bizning tariximiz va avlodlarimizning ma'naviy me'rosi qay darajada boy ekanligidan dalolat beradi. Yoshligimni eslar ekanman, buvimni aytib bergan maqolu matallar, she'ru-qo'shiqlari hali hamong qulog'im ostida jaranglaydi. Buvim oliy ma'lumotli bo'lmasalarda ammo u kishining aytgan ertak, topishmoq, afsonalaru-she'rlaridan bilib olsa bo'lardi, ma'naviyatlik va keng fikrlaydigan inson ekanligini . Oddiy bir ayolning eshitgan va avlodlariga yetkazgan, ma'naviy me'rosini biz ham kelajak avlodlarga yetkazib berishimiz lozim.

Bu ertaklaru, maqol, matal, she'ru-qo'shiqlarning avloddan –avlodga yetkazishning nima ahamiyati bor deyishimiz mumkin?- har bir inson ulg'ayar ekan u yoshligidan allani eshitadi va hali yozish, chizishni bilmadanoq xalq og'zaki ijodidan bahramand bo'lib ma'naviyati yuksalib o'sadi. Xalq og'zaki ijodining vazifasi, o'zligimizni anglashda va avlodlarimiz kim bo'lganiligini o'zida yaqqol namoyon qiladi. Endi asosiy mavzuimizga qaytadigan bo'lsak, xalqimizning boy me'roslarining ajralmas bir bo'lgi sifatida me'ros bo'lib kelayotgan maqol-matallarni o'rganish, va bunda xalqning turmush tarzi, insoniy his tuygularini aks ettirish doim dolzarblik kasb etib kelgan. Maqol xalqning pand-nasixati, ma'naviy-axloqiy xulosasi, xalq milliy ruhining aks-sadosi, til tabiatining hikmatli me'rosidir. Maqol chuqur ijtimoiy, axloqiy, falsafiy –hikmatona mazmunga ega. Maqol xalq aql-idrokining maxsuli, uning hukmi ko'p asrlik tajribalari majmui, turmushdagi turli voqea-xodisalarga munosabatining ifodasidir. Bu xususida birinchi prezidentimizning shunday fikrlari bor: “Ma'naviyati o'z xalqining tarixini, uning madaniyatini chuqur bilish va tushunib yetishga suyangandagina qudratli kuchga aylanadi.”

Matal esa narsa va hodisalarni obrazli ifodalovchi, tilda keng ifoda etiladigan nutqiy tarkibdir. **Maqol** so'zlovchining o'z nutqi mazmuniga munosabatini ifodalaydi. Maqol bilan matal o'rtasida umumiylik ko'zga tashlanadi. Bu umumiylik shundan iboratki, har ikki tushuncha ham nutqni jonlantirish, jozibador va obrazli qilish, fikrni tayyor nutq qoliplari, formulalari bilan ifodalash uni mazmundor qilishga qaratilgan. Lekin, shu bilan birga tugal fikrni o'zida ifodalagan maqollardan matallar jiddiy farq qiladi. Matal aytilmoqni bo'lgan fikr muddaoni boshqa vositalarni q'oya mutasaddi qilgan holda ifodalaydigan ko'chma ma'noli nutqiy tarkib bo'lib unda xulosa bo'lmaydi, balki uning o'zi

biron xulosa keltirib chiqarish uchun xizmat qiladi

Maqol – matal va hikmatli soʻzlar

Maqollar- Grammatik jihatdan tugallangan fikrni bildiruvchi, kichik ixcham, oʻtkir mazmunli, koʻchma maʼnoda yoki ham koʻchma maʼnosida qoʻllanadigan hikmatli xalq iboralaridir. Maqollarda fikrni loʻnda va tiniq ifodalash imkoniyatining mavjudligi nutqning taʼsirchanligini taʼminlashda juda qoʻl keladi.

Yaxshining soʻzi-qaymoq, Yomonning soʻzi - toʻqmoq.

Eshikli boʻlding - beshikli boʻlding. Chumchuq soʻysa ham qassob soʻysin.

Sulaymon oʻldi devlar qutildi. Hamal keldi - amal keldi kabi obrazli va yaxlit barqaror birikmalar maqol hisoblanadi. “Matallar –tarbiyaviy, pand-nasihat maʼnolarini ifodalovchi, grammatik jihatdan toʻliq gap shaklida boʻlgan, faqat oʻz maʼnosida- toʻgʻri maʼnoda qoʻllaniladigan, qisqa, ixcham xalq iboralaridir”.

Masalan: *Goʻsht suyaksiz boʻlmas, sholi-kurmaksiz. Gumon iymondan ayirir. Gul tikonsiz boʻlmas* kabilar matal hisoblanadi. Hikmatli soʻzlar maʼlum shaxslar tomonidan aytilgan yoki asarlarida ishlatilgan ixcham, maʼnodor, ishlatishga qulay va quyma fikrlardir. Nutqqa tayyor holda olib kirish imkoniyatiga ega boʻlgan bunday soʻzlar aforizmlar ham deyiladi. Tilshunoslikda maqol-matal va hikmatli soʻzlar “paremalar” deb yuritiladi.

Oʻzbek xalq maqollari, matallarini qiyosiy oʻrganish va tahlil qilish bugungi kunda adabiyotshunoslik, tilshunoslik xususan folklorshunoslikning oldida, turgan muhim masalalardan biridir. Yuqorida sanab oʻtilganlarning janr xususiyatlarini, ular orasidagi mazmuniy hamda shakliy bogʻliqliklarni oʻrganish orqali bular orasidagi chegarani ochish mumkin boʻladi. U holda oʻzbek xalq maqollari va matallaridagi toʻplamlar tarkibida ham oʻzgarish yuz beradi. Bunday toʻplamlarning tarkibini qayta koʻrib chiqish asosida mavzuning dolzarb ekanligi anglashiladi. Maqol, matal janrlari orasidagi munosabat tadqiq etilib, matal va iboralarning oʻziga xos jihatlari, gʻoyaviy-badiiy xususiyatlari oʻzbek xalqi maʼnaviyatida tutgan oʻrni yoritib beriladi. Oʻzbek xalq maqollarini toʻplash va oʻrganish XI asrda **Mahmud Qoshgʻariy** tomonidan boshlab berilgan. Uning “**Devoni lugʻotit - turk**” asarida 268 ta maqol keltirib oʻtilgan. Chin maʼnoda xalq maqollarini oʻrganish, ularga qiziqish, toʻplash XX asrdan boshlandi. Oʻzbek xalq maqollarini toʻplash va nashr qilishda missioner N.G.Ostroumovning xizmati katta. 1922-yilda Gʻozi Olim Yunusov oʻzbek xalq maqollarini toʻpladi. Keyinchalik Mulla Bekjon Rahmon oʻgʻli tomonidan Xorazmda toʻplangan 560 maqolni oʻz ichiga olgan “Oʻzbekcha otalar soʻzi” 1923-yilda nashr etildi. Folklorshunos olimlar maqollar va matallarni oʻrganuvchi sohani **paremiologiya** deb atashadi. Paremiya-yunoncha chuqur maʼnoli gap, hikmatli soʻz, ibora, maqol, matal maʼnosini beradi. (O.Madayev)

Mahmud Koshgʻariy “**Devoni lugʻotit turk**” tadqiqotida dala safarlarida yozib olgan 268 maqol matnini keltirgan. Bu namunalar qatorida biroz oʻzgarish bilan yashayotgan quyidagilarni uchramiz: “*Otugʻ uzguch birla oʻchurmas*” – *Oʻt alanga bilan oʻchirilmas*; “*Togʻ toqqa qavushmas, kishi kishiga qavushar*” – *togʻ togʻ bilan uchrashmas, odam odam bilan uchrashar*. Ayni paytda “*Ot tesa agʻiz kuymas*” – *oʻt degan bilan ogʻiz kuymaydi*; “*tulki oʻz iniga ursa, uzuz oʻlur*” – *tulki oʻz iniga qarab hursa, qoʻtir boʻladi*

kabi maqollar bugungi kunda unutilgan. Ular o'rniga "*Holva degan bilan og'iz chuchimas*", "*Vataniga tosh otgan, vatangado bo'ladi*" degan maqollar ham bor.

Dastlab bu maqolsifat jumla Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" kitobida Muhammad Payg'ambarimiz (s.a.v) hadisi ekani aytilgan edi. Ammo bu hikmatli so'z xalqimiz orasida ko'p qo'llanmagan. Mustaqillikdan so'ng eng ommaviy maqolga aylanib ketdi. Aslida, maqollar hayotda uchrab turadigan turli xil voqea-hodisalarni ta'kidlash maqsadida paydo bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. (Karimov. I O'zbekiston milliy istiqlol iqtisod, siyosat-mafkura. 6 tomlik T.: O'zbekiston. 1996, 80-bet
2. ("O'zbek xalq maqollari" I tom Toshkent 1987. 11-bet.)
3. (O'zbek folklori ocherklari. I tom 1988. 85-86 betlar)
4. (Muhammadjon Hakimov, Maqol terminlari haqida, O'zbek tili va adabiyoti jurnali , 1965,)
5. O'zbek xalq maqollari va matallarida chegara munosabati (Internet ma'lumot)

**MUSIQA DARSLARIDA “MUSIQA TINGLASH” FAOLIYATINI
SHAKLLANTIRISH****Muratova Dilnavoz O'ktamovna***Buxoro davlat universiteti**San'atshunoslik fakulteti Musiqa ta'limi yo'nalishi**2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Maqolada musiqa fani o'qituvchisining musiqa tinglash faoliyati jarayonida samarali metodlarini tashkil etishi, o'quvchilarning shaxs kamolotini rivojlantirishga yo'naltira olishi, ularning musiqiy dunyoqarashini shakllantirish, hamda yoshlar shaxsini har tomonlama kamol toptirish to'g'risida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: musiqa tinglash, metod, mahorat, san'at, musiqa, madaniyat, shaxs, musiqiy savodxonlik, nafosat, badiiy did, milliy g'urur.

Bugungi kunda yosh avlodga har tomonlama puxta bilim berish, yoshlarni vatanimizning yetuk kishilari qilib tarbiyalashda maktab muhim rol o'ynaydi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o'zining “Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch” asarida “...kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha qilib aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishini farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq”²¹ deb ta'kidlagan. Darhaqiqat, musiqa o'qituvchisi o'quvchilarga bilim berish, uni shaxs sifatida kamol topib voyaga yetishiga xizmat qilishi bilan birga ularni musiqa olamiga olib kiradi, go'zallikka bo'lgan qiziqishini rivojlantiradi. Chunki, musiqa o'z tabiatiga ko'ra, inson hissiyotiga kuchli ta'sir eta olish xususiyati bilan birga o'quvchilarni nafosatga olib kirish va axloqiy, g'oyaviy tarbiyalashning muhim vositasidir.

Musiqa ta'limini shartli ravishda ikki bosqichga bo'lish mumkin. Birinchisi, tayyorlov bosqichi. Bundan ko'zlanadigan asosiy maqsad – o'quvchilarning musiqa uquvini o'stirishdir. Shu vaqt mobaynida bolalar musiqa tovushlarining baland-pastligi va cho'zimi kabi o'ziga xos xususiyatlarni ajrata bilishga o'rganishlari va shu bilan birga nota yozuvini o'rganishga tayyorlanishlari muhim. Ikkinchi bosqichda esa musiqa savodi, ya'ni bevosita musiqa tovushlarining ifodalanishi – nota yozuvini o'rganishga kirishiladi. Musiqa mashg'ulotlari jarayonida bola hayotiy voqelikni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradi. Bolalar yoshiga mos musiqa asarlari kichkintoylarda unutilmas taassurot qoldiradi, ularning ruhiy dunyosini boyitib boradi. Musiqaviy tarbiya badiiy adabiyot va tasviriy san'at bilan birga uzviy bog'langan holda amalga oshiriladi. Qo'shiq kuylash usuli, dasturdagi musiqiy asarlar, xususan, syujetli cholg'u pyesalarini tinglash, musiqaviy o'yinlar bilan shug'ullanish va raqsga tushish jarayonida musiqa mashg'ulotlari ko'pincha badiiy so'z bilan ifodalanadi. Bola badiiy obrazlarni yorqin tasavvur etishi va chuqur idrok eta olishi uchun tasviriy san'at asarlaridan unumli foydalaniladi. Turli metodlardan foydalanib o'tkaziladigan har bir musiqa mashg'ulotlari kichkintoylarda badiiy estetik zavq uyg'otadi,

²¹ I. Karimov “Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch” Ma'naviyat nashriyoti Toshkent 2016 61-bet.

ularning his-tuyg'ularini rivojlantiradi, ijodiy fikri va nutqini o'stiradi. Bundan tashqari, musiqaviy o'yin va raqslar bolalarda ritm tuyg'usi, chaqqonlik hamda harakatchanlik malakalarini rivojlantiradi, qomatning to'g'ri o'sishiga yordam beradi. Musiqaviy uquv qobiliyati asosan quyidagi musiqa uquv turlaridan iborat bo'ladi:

- + musiqaviy uquvi, musiqaviy tovushlarning baland-pastligini his etish qobiliyati,
- + tembr uquvi (musiqa tovushlarining bir biridan farq qiladigan,
- + o'ziga xos jihatlarini ajrata bilish qobiliyati),
- + ritm tuyg'usi va musiqa xotirasi.

Bolalarda olib boriladigan musiqa tarbiyasining asosiy maqsad va vazifalarini quyidagicha belgilash mumkin:

1. O'quvchilarning musiqaga qiziqishini oshirish va uni sevishtirishga o'rgatish;
2. Musiqa asarlari bilan tanishtirish jarayonida bolalarda emotsional his-tuyg'ularini hosil etish yo'li bilan ularning musiqa haqidagi tasavvurlarini boyitib boorish;
3. O'quvchilarni oddiy musiqa tushunchalari bilan tanishtirish, musiqa tinglash, qo'shiq kuylash, musiqa bilan harakat qilish, raqsga tushish va o'quvchilarning oddiy musiqa asboblari kuy chalish ko'nikmalarini shakllantirish va ijodiy qobiliyatini o'stirib borish;
4. Bolalar ovozi asrab tarbiyalash, qo'shiq aytishning dastlabki ko'nikmalarini hosil etish, qo'shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylashga o'rgatish;
5. Musiqa asarlaridan ta'sirlanish, shu asosda bolalarda musiqaviy did va badiiy muhokama yuritish malakalarini rivojlantirish;
6. Turli musiqa mashg'ulotlari jarayonida improvizatsiya qilish musiqadagi badiiy obrazni o'yin va xor ovozlari vositasida ifoda etish, ma'lum musiqaviy mavzuga yangi o'yin o'ylab topish;
7. Musiqaviy tarbiya mashg'ulotlarini maktab hayoti bilan bog'lash, maktabda o'tkaziladigan turli mashg'ulotlarda va marosimlarda o'rganilgan kuy va qo'shiqlardan keng foydalanish, turli ertaliklar, konsertlar uyishtirish vositasida musiqa kundalik hayotimizning ajralmas yo'ldoshi ekanligi haqida bolalarda tushuncha hosil qilish.

Musiqa tinglash faoliyati musiqani tinglay bilish va undan estetik zavqlana olish ham katta san'at hisoblanadi. O'quvchilarda musiqa tinglash madaniyati yoshligidan rivojlanadi. Maktabda musiqa tinglash muhim faoliyat turlaridan hisoblanadi. Chunki o'quvchilar musiqa mashg'ulotlarining barcha elementlari jarayonida ham musiqa tinglab, uni idrok etadilar. Ammo mashg'ulotning musiqa tinglash qismi oldida o'ziga xos jiddiy vazifalar turadi. Avvalo shuni eslatish lozimki, o'quvchining kuylash imkoniyatidan ko'ra tinglash imkoniyati ancha keng bo'ladi. Masalan: orkestr, xor, yakka cholg'u ijrosidagi asarlarni kuylab emas, balki faqat tinglab, uni idrok etish mumkin. Shuning uchun olimlar musiqaviy tarbiya jarayonida musiqa tinglashga alohida e'tibor qaratishadi. Chunki o'quvchilarda musiqa madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida musiqa tinglash, malaka, ko'nikmalari katta rol o'ynaydi. Musiqa tinglashda o'quvchilarning badiiy idroki yaxshi rivojlanib boradi.

Mashg'ulotning musiqa tinglash faoliyati oldida quyidagi vazifalar turadi:

- 1) o'quvchilarni o'z idrokiga mos xalq mumtoz va zamonaviy musiqa namunalari bilan tanishtirib borish;

2) o'quvchilarning musiqani idrok etish qobiliyatlarini rivojlantirib borish.

Musiqqa haqida boshlang'ich ma'lumotlar berishni o'rgatadigan asarlar nomlarini eslashga, ularning mazmuni, xarakteri va ifoda vositalarining farqiga borishga hamda tinglagan asarlariga ma'lum miqdorda badiiy baho bera olishga o'rgatish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning diqqati uncha barqaror bo'lmaganligi tufayli ular yorqin yangraydigan kichik musiqqa asarlarini idrok etishga qodir bo'ladilar. Ular ayniqsa, kichik qo'shiqlarni yaxshi idrok etadilar. Chunki, so'z va ohang birligi musiqqa mazmunini oson idrok etishga yordam beradi. Xususan, musiqqa o'qituvchisi qo'shiq kuylaganda uning tanish ovozi va ifodalash intonatsiya mimikasi va ishoralari o'quvchilarni maftun etadi. Shu vaqtda o'quvchilarda hosil bo'ladigan zavqlanish, ajablanish, quvonish holatlarini kuzarish mumkin bo'ladi. Ammo bu holatlar tez uyg'onib, tez so'nadi. O'quvchilarda diqqat e'tiborning bir muncha emotsional turg'unligi vujudga keladi. Ular raqs tipidagi kuylarni jonli, ba'zan jo'shqin holatda idrok etadilar. Yengil, kuychan musiqalarni birmuncha xotirjam idrok etadilar. Bu yoshdagi bolalarda musiqqa mazmuni va xarakterini bilishga ayniqsa, unda nima haqida hikoya etilishini bilishga qiziqish paydo bo'ladi. Shuning uchun ularda musiqqa xotirasi ancha faol rivojlana borib, tinglagan musiqqa haqida o'z taassurotlarini hikoya qilib berish ishtiyoqi paydo bo'ladi. O'quvchilarda musiqani diqqat bilan tinglash hamda tinglagan musiqaning ayrim qismlarini anglab olish qobiliyati rivojlangan bo'ladi. Ularda musiqqa qiziqish ko'proq sevimli asarlarni takror-takror tinglash jarayonini yaxshi rivojlanadi. Ular musiqadagi umumiy kayfiyatni yaxshi sezib, musiqiy asarda badiiy obrazning rivojlanib borishini kuzatishni o'rganib boradilar. Yangi asar bilan ilk bor tanishtirishga tarbiyachining qisqa va qiziqarli tushuntiruv so'zi katta rol o'ynaydi. Cholg'u kuylari xarakteri va badiiy mazmuni haqida bolalarga tushuncha berilsa, ular asarni yaxshi idrok etadilar. Asarni 2 – 3 mashg'ulot davomida takroran tinglash muhim. Chunki, har bir musiqqa asarini tinglashda o'quvchi uchun asarning yangi – yangi qirralari namoyon bo'ladi va asarga nisbatan ularning muhabbati oshib boradi. O'quvchilar o'z yoshiga muvofiq musiqqa asarini to'la idrok etishga qodir bo'ladi. Maktabda olingan bilim, malaka, ko'nikma, musiqqa turlari va uning xarakteri farqiga borishga yordam beradi. Shunday qilib, dasturda ko'zda tutilgan va o'quvchining musiqqa madaniyati rivojlanishida kelajakda asosiy rol o'ynaydigan uch faktor amalga oshadi.

1. Musiqqa qiziqish musiqqa asarlarini ishtiyoq bilan tinglash va ularni eslash, olingan taassurotlarni o'ylash.

2. Musiqqa tinglashga turg'un diqqat-e'tiborni va tinglash madaniyati boshlang'ich elementlarining shakllanishi.

3. Musiqiy didining shakllanishi, musiqqa asarlariga badiiy baho bera olish.

Turli guruhlarda musiqqa tinglashning nazariy uslubiy vazifalari:

1. Musiqqa tinglash orqali bolalarda his-tuyg'ularini rivojlantirish.

2. Boshlang'ich musiqqa tinglash tushunchalarini rivojlantirish.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, o'rta umumta'lim maktablarida musiqqa fani o'qituvchisining musiqqa tinglash faoliyatini amalga oshirish jarayonida samarali metodlarini tashkil etishi, o'quvchilarning shaxs kamolotini rivojlantirishga yo'naltira olishi, ularning

musiqiy dunyoqarashini shakllantirish, hamda yoshlar shaxsini har tomonlama kamol toptirish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. I. Karimov “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch” Ma’naviyat nashriyoti Toshkent 2016.
2. Yarashev J. Artistic and Aesthetic Features of “Buchor” Tune // Eastern European Scientific Journal. 2019, pp. 118-122.
3. Миршоев Улугбек Музаффарович УЗБЕКСКИЙ МУЗЫКАЛЬНЫЙ ФОЛЬКЛОР И ЕГО ЖАНРОВАЯ СТРУКТУРА // Проблемы науки. 2021. №1 (60). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uzbekskiy-muzykalnyy-folklor-i-ego-zhanrovaya-struktura> (дата обращения: 11.05.2021).
4. Журабек Тураевич Ярашев МУЗЫКАЛЬНАЯ ТЕРАПИЯ // Scientific progress. 2021. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/muzykalnaya-terapiya> (дата обращения: 11.05.2021).
5. Dilnavoz O‘Ktamovna Muratova MUSIQA MADANIYATI DARSLARINI TASHKIL ETISHDA O‘QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATI // Scientific progress. 2021. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/musiqa-madaniyati-darslarini-tashkil-etishda-o-qituvchining-pedagogik-mahorati> (дата обращения: 11.05.2021).

**NAMANGAN VILOYATIDAGI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARNI
BUGUNGI KUNDAGI HOLATI VA ULARNI TURIZM MASKANIGA
AYLANTIRISH MASALALARI.**

Tolibboyev Muxtorjon Qosimjon o'g'li

Namangan davlat universiteti

Magistratura bo'limi, Arxeologiya yo'nalishi, 2-kurs

Annotatsiya: Ushbu maqolada Namangan viloyatida joylashgan arxeologiya yodgorliklarni mintaqa turizmini rivojlantirishdagi ahamiyati va dolzarb muammolari haqida yoritiladi.

Kalit so'zlar: *turizm, Axsikent, Mug'tepa, Munchoqtepa, shahriston, rabot.*

Turizm. Bu so'z bugun butun dunyo ahlini o'ziga ohanrabodek jalb etmoqda. Chunki turizm sohasi mamlakatlar iqtisodiyotida alohida o'rin tuta boshladi. Jumladan, keyingi yillarda yurtimizda ham bu yo'nalishda katta qadamlar tashlandi, turizm salohiyatini oshirish yuzasidan bir qator qonun hujjatlari qabul qilinib, hayotga tatbiq etildi. Natijada respublikamizning har bir hududida turizmni rivojlantirish bo'yicha yangi loyihalar, imkoniyatlar bo'y ko'rsatdi.

Xususan mintaqada turizm salohiyatini yuksaltirishda tarixiy yodgorliklarning ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Islom sivilizatsiya markazi qurilishi bilan tanishar ekan, —Hamma o'z tarixini ulug'laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo'q. Bu merosni chuqur o'rganishimiz xalqimizga dunyoga yetkaza bilishimiz kerak—[1.] – degan edi.

Namanganviloyatida ja'mi bo'lib 274 ta moddiy meros obyektlari mavjud bo'lib, shulardan 148tasi (Namangan shahri-3 ta, Kosonsoy tumani-10 ta, Mingbuloq tumani-5 ta, Namangan tumani-3 ta, Norin tumani 21 ta, Pop tumani-21 ta, To'raqo'rg'on tumani-3 ta, Uychi tumani-19 ta, Uchqo'r'gon tumani-22 ta, Chust tumani 12 ta, Yangiqo'r'gon tumani-21 ta, Chortoq tumani-8 ta) arxeologiya yodgorliklari hisoblanadi.[2.] Axsikent, Uchtepa-Buloqmozor, Balandtepa-Munchoqtepa, Mug'tepa, Buvanamozor singari yodgorliklar shular jumlasidandir.

Ushbu obyektlardan eng mashhuri shubhasiz Axsikent yodgoriligidir. Qadimiy Axsikent – ulug' yurt o'tmishining beqiyos boyligi Buyuk Ipak yo'lining gullab-yashnashida ushbu yo'nalishdagi poytaxt shaharlarning o'rni katta bo'lgan. Qadimgi Farg'ona vodiysining poytaxti bo'lmish Axsikent ham shunisi bilan diqqatga sazovordir. Uning vayronalari Sirdaryoning o'ng sohili, hozirgi Namangan viloyati hududida joylashgan. Turkistonning boshqa yirik shaharlari singari Axsikentning ham o'z qal'asi, shahristoni (ichki shahar) va raboti (tashqi shahar) bo'lgan. Qadimda shaharning to'rtta darvozasi bo'lib, ular Mardikush, Koson, Masjidi Jome' va Regxona deb atalgan. [3.]

Qadimshunos olimlar tomonidan —Farg‘ona Afrosiyobi—, deya ta‘rif berilib, Aysi yoki Axsikent nomi bilan ataluvchi ko‘hna shahar xarobalari bugungi kunda To‘raqo‘rg‘on tumanidagi Shahand va Gulqishloq qishloqlari orasida, Sirdaryoning shimolida do‘ngtepaliklar ko‘rinishida yastanib yotibdi. Mazkur Eski Aysi manzilgohi Farg‘ona vodiysidagi eng yirik arxeologik yodgorlik hisoblanadi. Manzilgohni qazib o‘rgangan qadimshunos olimlar moddiy – ashyoviy dalillar va eng ko‘hna yozma xitoy manbalariga tayangan holda, shaharning paydo bo‘lishini taxminan miloddan avvalgi III asrlarga to‘g‘ri kelishi ma‘lumotini berganlar.[4.]

Ushbu yodgorlikni obod qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarni izchil davom ettirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi 2017-yil 16-oktabrda “ Namangan viloyatining to‘raqo‘rg‘on tumanida “axsikent” arxeologiya merosi obyektini muhofaza qilish va tadqiq etish yodgorlik majmuasini tashkil etish to‘g‘risida “ gi 831-sonli juda muhim qarorni qabul qildi. Unga ko‘ra, Namangan viloyati To‘raqo‘rg‘on tumanida “Axsikent” arxeologiya merosi obyektini muhofaza qilish va tadqiq etish yodgorlik majmuasini barpo etish hamda majmuada Zahiriddin Muhammad Bobur haykalini o‘rnatish, turli tarixiy-ma‘rifiy tadbirlar o‘tkaziladigan me‘moriy ansamblni tashkil etish to‘g‘risidagi takliflari ma‘qullandi.[4.]

Bugungi kunda axsikent turli maqsadlarda kelgan sayyohlarning diqqat markazida turadigan maskanga aylanib bo‘lgan, Buning eng asosiy sabablaridan biri yodgorlikning yo‘l yoqasida qulay joylashganligi va uni muhofaza etilganligi va unga bo‘lgan e‘tibor hisoblanadi. Yodgorlikka olib boradigan maxsus yo‘lak tashkil etilgan bo‘lib ushbu yo‘lak bo‘ylab obyektning diqqatga sazovor bolgan joylari yo‘l ko‘rsatkichlari orqali o‘zbek va ingliz tillarida qisqa ma‘lumotlar bilan bayon etilgan. Shuningdek Axsikent tarixini joylashuvini va boshqa sayyohlarni qiziqtirgan ma‘lumotlarni aytib bera oladigan maxsus mutaxassislar ham mavjud. Bu esa o‘z navbatida sayyohlarda tarixiy tasavvur hamda qiziqish uyg‘otadi. Yuqorida keltirib o‘tilgan ushbu ahamiyatli yutuqlar bilan birga hal etilishi kerak bolgan dolzarb muammoli masalalar ham mavjud. Jumladan, yodgorlikning bir qator muhim qismlari muhofaza maydoni tashkil etilishini talab etadi. Viloyatimizga keladigan turistlar oqimini poytaxt orqali kelishini hisobga olsak yodgorlikka olib keladigan maxsus yol ko‘rsatkichlari mavjud emas shu sababli sayyohlar yodgorlikni topib kelishlarida bir qadar qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bugungi internet zamonida turizm sohasini internet bilan rivojlantirish davr talabi hisoblanadi shuni hisobga olgan holda arxeologiya merosi obyektlarini muhofaza qilish va tadqiq etish reaksiyasining axsikent sayti faoliyat olib boradi shuningdek aloqa uchun maxsus bo‘lim tashkil etilgan ushbu bo‘limda turizm boyicha qabul vaqtlari shuningdek aloqa uchun telefon raqamlari kiritilgan, biroq bu bilan cheklanib qolmasdan Axsikent yodgorligi uchun maxsus android ilova yaratilib uni “play market” orqali yuklash imkoniyati yaratilsa sayyohlikni rivojlantirishda muhim qadam bo‘lar edi.

Viloyatimiz arxeologik turizmini rivojlanirishda muhim ahamiyat kasb etgadigan yodgorliklardan biri bu Kosonsoy tumani joylashgan “Mug‘tepa” arxeologik obyekti hisoblanadi. Qadimiy Kosonsoy shahri 2000 yildan ko‘proq tarixga ega bo‘lib, u uzoq o‘tmishda Farg‘ona vodiysida o‘ziga xos xususiyatga ega ko‘hna shaharlardan biri bo‘lgan. Miloddan avvalgi I asrda Kosonsoyning chap sohilida strategik jihatdan qulay tabiiy

tepalikda, ya'ni hozirgi Mug'tepa (Mug' qal'a) arxeologiya yodgorligi o'rnida qadimiy Koson shahriga asos solingan. U qadimgi Farg'ona podsholarining yozgi qarorgohi sifatida tarix solnomalariga kirgan. Koson XII asrda poytaxt shaharlardan biriga aylangan. Bu yerda Qoraxoniylar davlatining zarbxonalaridan biri joylashgan bo'lib, tanga pullar zarb qilingan. [5.12-bet] Bundan tashqari Kosonni (Mug' qal'a, Mug'tepa) ayrim olimlar Xitoy manbalariga tayanib qadimgi Farg'ona poytaxti-Guyshan (Guyshuan) bilan bog'laydilar. Haqiqatdan ham yozma manbalar hokim qarorgohi Guyshan (ba'zida Guyshan - Gyesay) shahrida deb xabar berganlar. Guyshan - Gyesay manbalar e'tiroficha, vodiy shimolida joylashgan. Yuqorida keltirganimizdek, manbalar xabaricha Farg'ona-Polona (Lona) hokimi qarorgohi Guyshanda joylashgan. Bu shahar deb Koson (hozirgi Kosonsoy va uni atrofidagi Mug' qal'a) shahri ko'zda tutiladi.[6.277-bet] O'tgan asrning 70 – 80 - yillarida arxeolog olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy qazish ishlari natijasida qadimgi Koson shahri o'rnida —Ochiq osmon ostidagi muzey|| barpo etish g'oyasi bo'lgan, lekin ayrim sabablarga ko'ra, bu g'oya amalga oshmay qolgan. Ushbu yodgorlikni muhofaza qilish va tadqiq etish majmuasini tashkil etish to'g'risida Vazirlar mahkamasining qarori imzolanadi. Shunga qaramay, hozirgi vaqtda ham ushbu arxeologik yodgorlikni turizm maskaniga aylantirishda bir qancha jiddiy muammolar mavjud bo'lib, obyekt hududi tola muhofaza etilmagan ayrim qismlarigina sim to'siqlar bilan o'ralganligi, yodgorlikning biror qismi ham yomg'ir va qordan saqlash uchun ustki qismi yopilmagan va shu sababli muhim bo'lgan devor va binolarning qoldiqlar nurab tushish arafasida turganligi shular jumlasidandir. Ushbu moddiy meros obyektini topib borish katta qiyinchiliklar bilan amalga oshadi, xususan, na internet sayti na biror bir telefon raqami mavjud.Hududga kelgan va ketgan odam bilan biror kimni ishi yo'q. Eng achinarli tomoni shundaki, yodgorlikning atrofi chiqindilar to'planadigan joy bo'lib qolganligidir. Umid qilamanki, yaqin kelajakda mahalliy organ vakillari ushbu muammolarni bartaraf etishda amaliy ishlarni qilishadi.

Tarixiy yodgorliklarimiz xalqimizning milliy g'ururini yuksaklarga ko'taradigan,yoshlarimizni tom ma'noda vatanparvarlik ruhida tarbiyalay oladigan hamda mamlakatimizni turistik salohiyatini oshirishga xizmat qiladigan eng muhim vosita hisoblanadi. Biz o'rganayotgan ushbu arxeologik yodgorliklar nafaqat Namangan viloyati balki butun O'zbekiston tarixi uchun juda ahamiyatli bo'lib, bu yodgorliklarda amalga oshirilayotgan tadqiqotlar va ularni natijalari haqida kengroq yoritish kerak.

ADABIYOTLAR:

1. Shavkat Mirziyoyev. Islom sivilizatsiyasi markazi qurilishi bilan tanishuvi // www.kun.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida" 846-son. Toshkent. 2019
3. Анарбаев А. А. Изучение одного из ремесленных кварталов средневекового Ахсикента // ИМКУ. – Самарканд, 1999.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Namangan viloyatining to'raqo'rg'on tumanida "Axsikent" arxeologiya merosi obyektini muhofaza qilish va tadqiq etish yodgorlik majmuasini tashkil etish to'g'risida" 831-son. Toshkent. 2017
5. Хомидов Х., Аширов А. Косонсой тарихи. – Наманган, 2012.
6. Матбобоев Б. Қадимги Фарғонанинг илк ўрта асрлар даври маданияти

**O‘QUVCHILAR MUSTAQIL TA’LIM DARAJASIGA TA’SIR ETUVCHI
VOSITALAR****Umaraliyev Jamshidbek To‘xtasin o‘g‘li***Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi TATU Farg‘ona filiali talabasi***To‘ychiboev Abbosjon Erali o‘g‘li***Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi TATU Farg‘ona filiali talabasi*

Annotatsiya: *Maqolada o‘quvchilarning mustaqil bilim olishlarini samaradorligini oshirishda texnik vositalarning ahamiyatli jihatlari misollar asosida yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *mustaqil ta’lim, o‘quvchi, texnik vosita, elektron tizim, internet.*

Mustaqil ta’limini samarali tashkil qilish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining turli vositalaridan foydalanish mumkin. Jumladan, elektron kurslar, elektron ta’lim tizimlari, video ma’ruzalar, veb- seminarlar, elektron testlar va boshqalar. Bu vositalardan tashqari, hozirgi vaqtda zamonaviy va ixcham mobil texnologiyalar xam mavjud.

O‘quvchilarning mustaqil ta’limini mobil texnologiyalar asosida tashkil etishda birinchi navbatda muayyan vaqt va joyga bog‘liq bo‘lmagan holda ta’lim materiallari o‘rganiladi. Bu sizni o‘rganishingiz kerak bo‘lgan ma’lumotlarni olishga imkon beradi.

Mobil texnologiya asosida ta’lim bugungi kunda xorijiy mamlakatlarning ta’lim tizimlarida keng qo‘llanilmoqda. Amerika Qo‘shma Shtatlari, Kanada, Evropa mamlakatlarida mobil ta’lim resurslari va ularning rivojlanish usullarini birlashtiruvchi yagona platformadan foydalanish orqali turli fanlarni o‘qitishda mobil ta’lim texnologiyalari joriy etilganligini ta’kidlash mumkin.

Bugungi kunda ko‘plab kompyuter, aloqa va hisoblash texnikasi ishlab chiqarayotgan firmalar yangi platformadagi ixcham sensorli zamonaviy kompyuterlarni ishlab chiqarmoqdalar. Bularga planshet, smartfon va mobil qurilmalarni keltirish mumkin. Rivojlangan mamlakatlarning statistik ma’lumotlariga ko‘ra, mobil qurilmalar aksariyat hollarda intellektual tizim tashkil etuvchisi smartfon yoki planshetlar hisoblanadi.

Planshetni boshqarish uchun sensorli ekrandan foydalaniladi. U bilan ishlash fizik klaviatura va sichqoncha qurilmasidan foydalanmasdan, barmoqlar yordamida amalga oshiriladi. Sensorli ekranda matnni kiritish umu man olganda, klaviaturada terish tezligidan qolishmaydi.

Bugungi kunda o‘quvchilarning ko‘pchiligi internetga ulanishda shaxsiy va portativ kompyuterlarga nisbatan mobil texnologiyalarda ulanishlar soni bir necha barobarga oshib ketdi. Mutaxassislarining fikriga ko‘ra, mobil aloqa kompaniyalari ko‘rsatadigan xizmatlar tahlil qilinganda avval mobil aloqa faqat aloqa uchun ishlatilgan bo‘lsa, hozir borgan sayin gaplashish o‘rniga internet aloqasidan foydalanishga talab ko‘payayotgani ta’kidlanmoqda. O‘quvchilar darsdan tashqari vaqtlarida mustaqil ta’lim olishda mobil vositalar, internetdan foydalanishga harakat qilishlari bilimlarini oshirishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi amaliyotlarda isbotlanmoqda. Ular ta’lim resurslariga doimo ega bo‘lishni xohlashadi.

Mobil ta'lim ko'p afzalliklarga ega: o'quvchilar ta'lim ma'lumotlari va tizimlariga mobil aloqadan foydalanishga harakat qilsalar, bu texnologiya o'quv jarayonining o'zini ancha yaxshilashi va boyitishi mumkin.

Mobil vositalardan foydalanuvchilar axborotga bo'lgan ehtiyojlarini ta'minlashda turli mavzulardagi yangiliklarni o'qish, videolarni tomosha qilish, jonli efir va eksklyuziv ko'rsatuvlar va tijorat sohalari bo'yicha axborotlardan mobil ilovalarni qurilmaga o'rnatish orqali foydalanadilar.

Hozirgi vaqtda o'quv jarayonini tashkil etishni an'anaviy, texnologik, mul timediaviy darajalarga ajratishimiz mumkin. An'anaviy darajada o'qituvchi va o'quvchi aloqasi doimo ta'minlanadi. SHuning uchun bilimlarni egallash darajasini doimiy ravishda nazorat qilish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, xatolarni darhol aniqlash va to'g'rilash kerak bo'ladi. Ta'lim sifatining texnologik darajasi ta'limda axborotning ko'p kanallari mavjudligini aniqlaydi, bu uning rivojlanishi va mustahkamlanishini sezilarli darajada tezlashtiradi. O'quv jarayonida o'qitishga ko'proq e'tibor qaratiladi. Bunda og'zaki ta'limdan va televizor, shaxsiy kompyuter, texnik vositalar, o'qitishning butun majmuasidan foydalanishni nazarda tutadi.

O'quvchilarning mustaqil ishlashini ta'minlash, zamonaviy o'qitish usullarini joriy etish va turli ta'lim xizmatlarini taqdim qilish bilan belgilanadi.

O'quvchilar o'rtasida mobil texnologiyalarning mashhurligini hisobga olib, biz ushbu muloqot turlarini intellektual bilimlarni oshirishga xizmat qilish uchun mustaqil ta'limda foydalanishga qanday hissa qo'shishini tahlil qilishimiz kerak.

Mustaqil ishlarni bajarishda mobil ta'limni rivojlantirish uchun bir qator qadamlar qo'yilishi kerak. Bular quyidagicha:

- ta'limni noan'anaviy tarzda tashkil etish, norasmiy yoki kundalik muhitda mobil o'quv vositalaridan foydalanib o'quvchilar o'zini o'zi anglashga intilishlarini rag'batlantirish;
- o'quvchilar bilim va tajriba almashishlari uchun mobil texnologiyalardan foydalanish;
- mobil ta'limni joriy etish uchun ta'lim muassasalari bilan birga ma'muriy va huquqiy standartlarni yaratish;
- shaxsiy mobil qurilmalar bilan o'z o'quv uslublarini muntazam takomillashtiradigan o'qituvchilarni rag'batlantirish;
- telekommunikatsion kompaniyalar bilan mobil ta'lim uchun mobil internetning narxini pasaytirish imkoniyatini muhokama qilish.

ADABIYOTLAR:

1. Mavlonova R.A., Sanaqulov X.R., Xodieva D.P. Mehnat o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2007.
2. Pedagogik atamalar lug'ati. – T.: «Fan», 2008.
3. Sanaqulov X. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirishning nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. – T.: TDPU nashriyoti, 2015.
4. Tolipov O'.Q., Usmonboev S.A.. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. O'quv qo'llanma. – T: «Fan va texnologiya», 2006

**PISA XALQARO BAHOLASH DASTURIDAGI MATNLAR VA ULARGA
QO'YILGAN SAVOL VA TOPSHIRIQLARNING AHAMIYATI****Raxmatova Kamola Amindjanovna***Samarqand shahar 38-umumiy o'rta ta'lim maktabi**Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Globalashuv sharoitida shiddat bilan rivojlanib borayotgan davr davlat va jamiyat oldiga dolzarbligi va qamrovi kun sayin ortib borayotgan zamonaviy talablarni qòymoqda. Ushbu qòyilgan zamonaviy talablar esa òz òrnida ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlardan katta mas'uliyat, kuch va shijoatni talab etmoqda. Barchamizga ma'lumki, xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni òrnatish, òquvchi yoshlarning ilmiy - tadqiqot va innovatsion faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy gòyalari va ijodkorligini har tomonlama qòllab-quvvatlash hamda rağbatlantirish maqsadida hukumat qaroriga muvofiq PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS xalqaro baholash dasturlarini tashkil etishga kirishildi. O'quvchilarning savodxonligini baholashga qaratilgan PISA kabi dastur O'zbekiston ta'lim tizimida ilk marta òtkazilayotganligi biz uchun yangilik hisoblansa, shu bilan bir qatorda aynan siz-u biz tilchi filologlarning zimmasiga yuksak mas'uliyat yuklamoqda.

Avvalambor, PISA baholash dasturi nima uchun kerak va bu dastur òquvchi yoshlarga nechoğlik foydali degan savolga aniqlik kiritib olishimiz kerak.

PISA baholash dasturiga kiritilgan matnlar va ularga qòyilgan darajali savol-topshiriqlar orqali òquvchilarda kònikma, malaka va turli shakllantirilgan kompetensiyalarni aniqlashimiz mumkin. Ushbu topshiriqlar òquvchilarning olgan nazariy bilimlarini ijtimoiy faol hayotda qay darajada qòllay olishi, tevarak atrofda bòlib òtayotgan voqea-hodisalarga aktiv shaxs sifatida bevosita òz fikrini bildira olishi, diqqatini jamlay olishi, kuzatuvchanlik, sinchkovlik kabi xususiyatlarini shakllantirishi, yozma va oğzaki nutqini rivojlantirishi, faktlarga tayanib ish yurita olishida, keng dunyoqarashga ega bòlish va mulohazali fikr yuritishga òrgatuvchi vosita hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda PISA dasturi òquvchilarning global muammolarni hal qila olish kabi kònikmalarni ham shakllantiradi va baholaydi.

Ushbu maqolada PISA tadqiqot dasturiga kiritilgan matnlar asosida "Chekishning zararli oqibati" sarlavhasi ostidagi matnga berilgan topshiriqlarning qay darajada ahamiyatga ega ekanligi tahlilga tortiladi.

Chekishning zararli oqibati

Tamakida nikotin degan zaharli modda bòlib, ayniqsa, yosh òsmirlar uchun juda zararli hi- soblanadi. Tajribadan ma'lumki, ikki tomchi nikotin itni shu ondayoq òldiradi. Akademik M. A.Belenkovning ta'kidlashicha, bir necha tomchi nikotin katta yoshdagi soğlom odamni ham òldiradi.

Tamakida nikotindan tashqari yana boshqa qator zaharli moddalar ham bor. Ular is kislo-tasi, sinil kislotasi, serovodorod, ammiak, limonli va efir moylaridir.

Bular qonga, o'giz shilliq pardalariga, tomoq, o'pka, qon tomirlariga salbiy ta'sir qilib, turli-tuman kasalliklarni keltirib chiqaradi...

Nikotin zahari dastlab bosh miya, markaziy nerv sistemasi, yurak, o'pka, buyrak, oshqozon-ichak, hazm organlariga ta'sir qilib, keyinchalik sil, zotiljam (o'pka kasali), bronxit, astma (nafas qisish), yurak kasalliklari, oyoq og'rig'i, gastrit, oshqozon yarasi, rak va boshqa turli-tuman kasalliklarni vujudga keltiradi. Shunga kora bu kasalliklarga kashandalar koproq uchraydi.

Mashhur yozuvchi Gyote 50 yil tamaki chekib shu xulosaga keldi: "Tamaki aqlni kamaytiradi, tamaki faqat ishyoqmas, dangasalar uchungina kerak". Mashhur shaxmatchi Alyoxin shunday deydi: "Nikotinning miyaga ta'siri orqasida aql pasayadi, kishining mehnat qobiliyati yòqoladi. Dunyo miqyosida bòlgan shaxmat o'yinlarida birinchi bòlib g'olib chiqishimning asosiy sababi chekishni tashlaganimning oqibatidir".

Besh marta jahon chempioni I. Y. Anikov shunday deydi: "Mening so'g'lom bòlishimning bosh sababi tamaki chekmaganligimda deb bila man. Hamma sportchilarning chekishdan bosh tortishlarini tavsiya qilaman. On ming metr maso faga chopishda birinchilikni olgan V. Kuti che-kishdan ongli ravishda bosh tortgan. Aks holda sportda muvaffaqiyat qozonmagan bolar edi".

Matn yuzasidan savollar.

Chekishning zararli oqibati.

Quyidagi savollarga javob berish uchun matn- dan foydalaning.

1-savol

"Chekishning zararli oqibati" matnining asosiy maqsadi nima?

A. Tamaki tarkibida nikotin zaharli modda borligi haqida ma'lumot berish.

B. Chekish bilan bog'liq zararli holatlarni tasvirlash.

C. Odamlarni kashandalikdan voz kechishga undash.

D. Tamaki tarkibida kòplab zararli moddalar mavjudligini tushuntirish.

Baholash mezoni.

Faoliyat: Umumlashtirish va talqin qilish. Matnning asosiy vazifasini aniqlash.

Matn formati: Yaxlit.

Vaziyat: Ijtimoiy.

Javob tòliq qabul qilinadi: Odamlarni kashandalikdan voz kechishga undash.

Javob qabul qilinmaydi:

Boshqa javoblar.

2-savol.

Nima uchun Akademik M. A. Belenkov "bir necha tomchi nikotin katta yoshdagi so'g'lom odamni ham o'ldiradi"- deb ta'kidlagan? Matnda ushbu ta'kidga asos bòluvchi holatni aniqlang.

Baholash mezoni.

Faoliyat: Matnda aniq ifodalangan ma'lumotlar- ni topish.

Matn formati: Yaxlit.

Vaziyat: Ijtimoiy.

Javob tòliq qabul qilinadi:

Tamaki tarkibidagi nikotin moddasi yosh òsmir- lar uchun juda zararli, hattoki ikki tomchi nikotin itni shu ondayoq òldirilishi tajribadan òtkazilgan

Javob qabul qilinmaydi:

Tòliq bòlmagan yoki noaniq javob berilsa.

3-savol

Mashhur yozuvchi Gyote 50 yil tamaki chekib shu xulosaga keldi: " Tamaki aqlni kamaytiradi, tamaki faqat ishyoqmas, dangasalar uchungina kerak" .Mashhur shaxmatchi Alyoxin shunday deydi: "Nikotinning miyaga ta'siri orqasida aql pasayadi, kishining mehnat qobiliyati yòqoladi. Dunyo miqyosida bòlgan shaxmat òyinlarida birinchi bòlib gòlib chiqishimning asosiy sababi chekishni tashlaganimning oqibatidir".

Ushbu ikki xulosalar òrtasida

qanday bòg'liqlik bor?

Ikkinchi xulosa....

- A. Birinchi xulosaga zid keladi
- B. Birinchi xulosani takrorlaydi va tòldiradi.
- C. Birinchi xulosaninmantiqiy davomi .
- D. Birinchi xulosaning yechimini tasvirlaydi.

Baholash mezoni .

Faoliyat: Refleksiya va baholash.

Matn formati: Yaxlit

Vaziyat: Ijtimoiy.

Javob tòliq qabul qilinadi.

" B" varianti

Javob qabul qilinmaydi: Boshqa javoblar .

4-savol. Matndan kelib chiqib, jadvalda berilgan savollarga javob bering

Shaxsiy ma'lumotlar	Mezon asosida javob bering
Nikoton moddasi yosh òsmirlar uchun foydalimi?	Ha/Yo'q
Ikki tomchi nikotin itni òldirmaydi.	Ha/Yo'q
Nikotin soğlom odamni ham òldiradi.	Ha/Yo'q
ammiak òpka va qon tomirlari uchun foydal	Ha/Yo'q
Nikotin zarralari dastlab bronxit va gastritni keltirib chiqaradi	Ha/Yo'q

Baholash mezoni.

Faoliyat: Talqin qilish. Boshqa vaziyatlarga nisbatan matnda kòr satilgan mezonlardan foydalanish Matn formati: Yaxlit.

Vaziyat: Ijtimoiy

Javob tòliq qabul qilinadi: 5ta tògri javob belgilangan tartibda keltirilganda

Yòq, yòq, ha, yòq, yòq.

Javob qabul qilinmaydi:

Boshqa javoblar.

**MAKTAB O'QUVCHILARINING INFORMATIKA FANIDAN MUSTAQIL
ISHLARINI TASHKILLASHTIRISH UCHUN AVTOMATLASHTIRILGAN
TA'LIM SISTEMASINI ISHLAB CHIQISH**

Saparbaeva Shaxlo Qurbanbay qizi

Ajiniyoz nomidagi NDPI Magistratura bo'limi

„Ta'limda axborot texnologiyalari“ ta'lim yo'nalishi

1-kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktab o'quvchilariga informatika fanidan dars berishdagi usullar, texnologiyalar hamda mustaqil ishlarni avtomatlashtirilgan ta'lim sistemasida ishlab chiqish yo'llari haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Avtomatlashtirilgan ta'lim, mustaqil ish, ta'lim tizimi, sistema, texnologiya, dastur.*

Ayni paytda texnogen jamiyat faoliyatining resurslari intensiv yo'nalishlaridan birida axborot tizimlarini avtomatlashtirish va yaratish hisoblanadi. Ushbu sohani faol rivojlantirish sabablaridan biri bu avtomatlashtirish menejment jarayonlarining inson va jamiyat faoliyatidagi muhim rol o'ynashi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Axborot tizimi bu tashkilot bilan bog'liq ma'lumotlar yoki ma'lumotlarga ko'ra vakolatli xodimlarni taqdim etadigan tizimdir. To'xtatilgan axborot tizimi- maqsadga erishish uchun ishlatiladigan mablag'lar, qayta ishlash va ma'lumotlar berish uchun ishlatadigan mablag'larning o'zaro bog'liqligidir. Shunday qilib Avtomatlashtirilgan axborot tizimi (AIS) axborotni qayta ishlashga mo'ljallangan axborot, iqtisodiy va matematik usullar va modellar, texnik, dasturiy ta'minot, texnologik vositalar va mutaxassislarning kombinatsiyasidir.

AVTOMATLASHTIRILGAN axborot tizimi va uning tarkibiy qismlari konsepsiyasi. Tizim ostida bir vaqtning o'zida ko'rib chiqilgan va umuman eriydigan elementlarning maqsadlariga erishish manfaatlariga mos keladigan har qanday ob'ektni tushunadi. Tizimlar tarkibida ham, asosiy maqsadlarda ham o'zlari o'rtasida sezilarli darajada farq qiladi. Informatika fanidan „tizim“ konsepsiyasi keng tarqalgan va ko'plab semantic qadriyatlarga ega. Ko'pincha u texnik vositalar va dasturlar uchun mashinada qo'llaniladi. Tizim kompyuterning apparat qismi deb atash mumkin. Shuningdek tizim xujjatlar va hisoblashni boshqarish tartibi bilan to'ldirilgan aniq qo'llanmalarni hal qilish uchun turli xil dasturlar ko'rib chiqilishi mumkin.

Avtomatlashgan axborot tizimi- bu boshqarishning turli sohalarida iqtisodiy va boshqa tadbirlarni optimallashtirish uchun kompleks, kompyuter va kommunikatsiya texnologiyalarini optimallashtirish uchun kompleks tarmoq tizimidir.

Informatika-axborotni qayta ishlash, ularni qo'llash va ijtimoiy amaliyotning turli sohalariga ta'sirini EXM tizimlariga asoslangan holda ishlab chiqish, loyihalash, yaratish, baholash, ishlashning turli jihatlarini o'rganuvchi kompleks ilmiy va muhandislik fani soxasidir.

O'quvchilarga fan bo'yicha nazariy bilimlarni o'qitishda muammoli, ochiq munozaraviy darslar o'tish va bunda slaydlardan foydalanish samarali bo'ladi. O'quvchilar olgan bilimlarini mustahkamlash uchun fan bo'yicha taklif qilingan adabiyotlar bilan bir qatorda Internet tarmog'idagi yangi ma'lumotlardan foydalanadilar. Tajriba mashg'ulotlarda o'quvchilar asosan zamonaviy kompyuterlardan, ulardagi yangi axborot tizimlaridan foydalanadilar. Zamonaviy integral axborot-kutubxona tizimlari bilan bog'liq laboratoriya mashg'ulotlari dasturda sanab o'tilgan tizimlarning —demol variantlarida amalga oshiriladi (bu tizimlarning- demol variantlari mavjud). Kataloglashtiruvchining AIO-dan foydalanib EK bazasini to'ldirish maxsus yaratilgan elektron darslik asosida o'rganiladi.

Hozirgi kunda maktab o'quvchilariga informatika fanidan turli xil dasturlashlar, zamonaviy kompyuter texnologiyalari o'tilmoqda. Ularning barchasini o'quvchi esda olib qolishi, amaliyotda sinashi albatta birdaniga bo'lmaydi. Shuning uchun ham axborot texnologiyalarini maktab o'quvchilariga o'rgatishda ularga bosqichma bosqich o'rgatish texnologiyasidan foydalanib o'tilmoqda. Asosan kompyuterda ishlashda o'quvchilarga amaliyot juda ham kerak. Chunki nazariy olingan bilimlar amaliyotda qo'llanilmasa uning natijasi yaxshi samara bermaydi. Shuning uchun ham dasturlash, texnologiyalar, turli xil amallarni bajarishni o'quvchilarga nazariy o'rgatgandan keyin ularga mustaqil ta'lim sistemasiga amal qilgan holda mustaqil ishlar berish lozim bo'ladi. Chunki o'quvchi o'zidagi bilimni orttirar ekan, mustaqil ravishda amalga oshirsa ko'proq ma'lumotlarga ega bo'ladi, yaxshi natija ko'rsatadi. Bunda informatika fani o'qituvchilari maktab o'quvchilariga har bir darsni o'tganidan keyin ularning bilimni sinab ko'rish maqsadida ularga mustaqil ish, mustaqil ta'lim beradi. Bunda endi o'quvchilar o'zlarining nazariy bilimlariga tayangan holda barcha o'rganganlarini amalda ko'rsatib berishadi. Qo'shimcha tarzda o'rganganlari ya'ni mustaqil o'rganganlari ularning haqiqiy bilimlari bo'ladi desak adashmaymiz. Chunki, o'quvchi o'zidagi imkoniyatlardan foydalanib yangi texnologiyalarni, dasturlarni yarata olsa demak unda malaka, ko'nikma va bilim rivojlangan bo'ladi, uni o'zida sinab ko'rganidan keyin albatta tadbiq qilishi boshqalarga ham o'rgatishi mumkin bo'ladi. Demak mustaqil ishlar, o'quvchining shaxsiy rivojlanishiga, bilimining ortishiga yordam berar ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fundamentals of Library and Informational science, by ABDUWAHAB OLANREWAJU ISSA, Ph.D in 2013, pages – 133.
2. Harris, M.H. History of Libraries in the Western World, 4th ed. (Scarecrow, 2011)

Internet resurslar

1. http://en.wikipedia.org/wiki/Library_science
2. <http://WWW.rocket-library.com/>
3. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_libraries

**ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ АКТИВЛАРИНИ БОШҚАРИШНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Суюнов Сухроб Очил ўғли
Иқтисодиёт ва Сервис Институти
II босқич магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакат тижорат банклари активларининг рентабеллик даражасини ошириш мақсадида, муаммоли активлар миқдорини камайтириши, фойдасиз харажатлар миқдорини камайтириши ҳисобига соф фойда миқдорини ошириши, соф фойданинг ўсиши суръатини активларнинг ўсиши суръатидан юқори бўлишини таъминлашнинг зарурлиги асослаб берилган. Тижорат банклари активларини бошқаришни такомиллаштириши усуллари баён этилган.

Калит сўзлар. *Кредит, Тижорат, банк, молия, ипотека, активлар, соф фойда.*

Мамлакатимизда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида тижорат банкларининг капиталлашув даражаси ва депозит базасини ошириш, уларнинг молиявий барқарорлигини ва ишончлилигини мустаҳкамлаш макроиктисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолишнинг зарурий шартларидан бири сифатида эътироф этилган.

Бу эса, тижорат банклари активларини бошқариш амалиётини такомиллаштириш заруриятини юзага келтиради.

Ҳозирги даврда республикамиз тижорат банкларининг активларини бошқариш борасида бир қтаор долзарб муаммолар мавжуд. Ана шундай долзарб муаммолардан бири – бу тижорат банклари томонидан берилган кредитлар бўйича муддати ўтган қарздорлик миқдорининг катта эканлигидир.

Кредитлар бўйича муддати ўтган қарздорлик муаммосининг чуқурлашиб кетиши ушбу масалани Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги ПҚ-3270-сонли “Республика банк тизимини янада ривожлантириш ва барқарорлигини оширишга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорида акс этишига сабаб бўлди.

Тижорат банклари томонидан иқтисодиётнинг реал секторига берилган хорижий валюталардаги кредитларнинг қайтмаслиги муаммоси ҳам мавжуд.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “халқаро молия институтларининг кредитлари, айниқса, лойиҳалар буюртмачилари бўлмиш Республика йўл жамғармаси ва “Ўзкоммунхизмат” агентлиги томонидан самарасиз ишлатилмоқда. Чунки уларнинг фаолиятида тизим, назорат ва маъсулият йўқ”²²

²² Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 28-бет.

Бундан ташқари, республикаимиз банкларида трансформация риски муаммосининг мавжудлиги уларнинг ликвидлигига нисбатан салбий таъсирни юзага келтирмоқда.

Умуман олганда, Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг активларини бошқаришни такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган муаммоларнинг мавжудлиги ва уларни ҳал қилишнинг зарурлиги ушбу магистрлик диссертацияси мавзусининг долзарблигини белгилайди.

Хорижлик иқтисодчи олимлар томонидан тижорат банкларининг активларини бошқариш масаласи илмий асосда тадқиқ қилинган ва илмий хулосалар шакллантирилган, илмий таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Лаврушиннинг фикрига кўра, тижорат банкларининг активларини бошқаришда асосий эътибор гуруҳлаш ва таркибий таҳлилга қаратилиши лозим, шундагина ҳар бир гуруҳ операциялардан олинган фойданинг даражаси ва барқарорлигига реал баҳо бериш мумкин²³.

Биз Лаврушиннинг ушбу хулосасига тўлиқ қўшилаемиз ва қўшимча сифатида айтмоқчимизки, тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини баҳолашда қиёсий таҳлил усули ҳам муҳим ўрин тутди. Бунда қиёсий таҳлилни бошқа банклар билан амалга оширишни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

К.Скиннернинг фикрига кўра, банк активларини бошқариш самарадорлигини ошириш учун қуйидаги йўналишларни кучайтириш лозим:

- видеобанкингни ривожлантириш;
- алоқа каналларини янги технологиялар билан жиҳозлаш;
- онлайн банкинг технологиясини такомиллаштириш;
- автоматлаштирилган клиринг палаталари фаолиятини такомиллаштириш²⁴.

Ф. Мишкиннинг хулосасига кўра, тижорат банклари активларини бошқариш самарадорлигини таъминлашда молиявий инновацияларга асосий эътиборни қаратиш лозим. Фоиз ставкаларининг сезиларли даражада тебраниши янги молиявий маҳсулотларга бўлган талабнинг ўзгаришига бевосита ва кучли таъсир қилувчи муҳим иқтисодий омил ҳисобланади. Ўтган асрнинг 1950 йилларида уч ойлик хазина векселлари фоиз ставкаларининг тебраниши 1,0 фоиздан 3,5 фоизгача диапазонда, 1970 йилларида 4,0 фоиздан 11,5 фоизгача, 1980 йилларида 5,0 фоиздан 15,0 фоизгача бўлган диапазонни ташкил этди. Фоиз ставкаларининг бу қадар кучли тебраниши капитал қийматининг сезиларли даражада ошишига ёки камайишига олиб келди, инвестицияларнинг қайтиши борасидаги ноаниқлик кучайди.

Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг активларини бошқаришни такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги илмий таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди. Мамлакат тижорат банклари активларининг рентабеллик даражасини ошириш мақсадида, биринчидан, муаммоли активлар миқдорини камайтириш, иккинчидан, фоизсиз харажатлар миқдорини камайтириш ҳисобига соф фойда

²³ Лаврушин О.И. Банковское дело. Учебник. – М.: КНОРУС, 2016. – С. 345-346.

²⁴ Скиннер К. Будущее банкинга. Пер. с англ. – Минск: Гревцов Паблицер, 2009. – С. 294.

миқдорини ошириш, учинчидан, соф фойданинг ўсиш суръатини активларнинг ўсиш суръатидан юқори бўлишини таъминлаш лозим.

Иқтисодчи олимларнинг тижорат банкларининг активларини бошқариш хусусидаги илмий-назарий қарашларини таҳлил қилиш натижалари кўрсатдики:

* тижорат банкларининг активларини бошқаришда асосий эътибор гуруҳлаш ва таркибий таҳлилга қаратилиши лозим;

* банк активларини бошқариш самарадорлигини ошириш учунянги ахборот-коммуникация технологияларидан (видеобанкингни ривожлантириш, алоқа каналларини янги технологиялар билан жиҳозлаш, онлайн банкинг технологиясини такомиллаштириш, автоматлаштирилган клиринг палаталари фаолиятини такомиллаштириш) фойдаланишга эътиборни кучайтириш зарур;

* тижорат банклари активларини бошқариш самарадорлигини таъминлашда молиявий инновацияларга асосий эътиборни қаратиш лозим. Халқаро банк амалиётида тижорат банклари активларини бошқариш самарадорлигини таъминлашда қуйидаги кўрсаткичлардан кенг фойдаланилади:

- кредит рискин баҳолаш бўйича стандартлашган ёндашув;
- активларнинг рентабеллиги;
- даромад/харажат кўрсаткичи.

Хориж тажрибаси таҳлилидан кўриндики:

Россиянинг Сбербанкида харажатларнинг даромадларга нисбати кўрсаткичи бўйича 2018 йилга мўлжалланган режа кўрсаткичи 2017 йилда бажарилган;

Харажатларнинг активларга нисбатан даражаси бўйича 2018 йилга мўлжалланган режа кўрсаткичи 2017 йилда бажарилмаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ- 3383-сонли Қарори. www.lex.uz.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги “Пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3272-сонли Қарори. www.lex.uz.

3. Абдуллаева Ш.З. Банк рисклари ва кредитлаш. Т.: Молия, 2002 й.

4. Бланшар О. Макроэкономика. Пер. с англ. – М.: ВШЭ, 2010. – 671 с.; Жарковская Е.П. Банковское дело. – М.: «Омега-Л», 2008.

5. Мишкин Ф.С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. 7-ое изд. Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2013.

6. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997.

7. www.bankofamerica.com Бэнк оф Америка (АҚШ)

8. www.worldbank.org. – Жаҳон банки гуруҳи

TASVIRIY SA'NATNING INSON PSIXOLOGIYASIGA TARBIYAVIY TA'SIRI

Narziyev Pulat Imomovich*Xorazm viloyati xalq ta'limi xodimlarini
qayta tayyorlash va malakasini oshirish
hududiy markaz o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tasviriy san'at, insoniyatning mehnat faoliyati, e'tiqodlari, diniy qarashlari zaminida uning paydo bo'lganligi va rivojlanganligi, tasviriy sa'natning inson psixologiyasiga tarbiyaviy ta'siri, tasviriy san'at obrazlarining ko'rgazmaliligi hamda g'or devorlariga ishlangan sur'atlar haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *tasviriy san'at, inson psixologiyasi, ko'rgazmalilik, tarbiyaviy ta'sir, rassom, hayot, olam.*

Tasviriy san'at - rangtasvir, haykaltaroshlik, grafikani birlashtirgan nafis san'at turi. Voqelikni uning osongina ilg'ab olinadigan fazoviy shakllarda ko'rgazmali obrazlarda aks ettiradi. Tasviriy san'at turlari o'z xususiyatlariga qarab real borliqni obyektiv mavjud sifatlari — hajm, rang, fazo, shuningdek, predmetning moddiy shakli va nur-havo muhiti, harakat va o'zgarishlari hissini yaratadi. Bunda tasvirning hissiy konkretligidan illyuzionizmga o'tish mumkin.

Tasviriy sa'natning inson psixologiyasiga tarbiyaviy ta'siri – uning mohiyatini, shakllanish tarixini, umumiy olganda, inson tasviriy san'at haqida albatta, yetarlicha tushunchalarga ega bo'lmoqligi lozim.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, tasviriy san'at asarlari rassomlar tomonidan o'sha zamon muhiti bilan chambarchas bog'liq holda ishlanadi. Kuzatuvchi har bir rassom ijod namunalarini o'z holicha tahlil qilar ekan, unda estetika, ya'ni nafosat uyg'onishni boshlaydi. U rasmlarni, tushunarsiz chizilgan kartinalarni sekin astatlik bilan o'qiy oladi, o'ziga keraklicha xulosa chiqaradi. Ko'rinib turibdiki, tasviriy san'at inson psixologiyasiga qanchalik tarbiyaviy ta'sir ko'rsatar ekan.

Tasviriy san'at faqat ko'rish mumkin bo'lgan narsalarnigina tasvirlab qolmay, balki asarlarda hodisalarning vaqtinchalik rivoji, uning u yoki bu qismi (fabula), erkin hikoyanavislik, dinamik harakatlarni ham aks ettirib, dunyoni g'oyaviy o'zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Tasviriy san'at insonning ruhiy qiyofasini, uning o'zgaralar bilan o'zaro munosabatlarini, tasviriy holatning psixologik va emotsional mazmunini ham yoritadi.

Ba'zan mavjud bo'lmagan, rassom tasavvurining mahsuli bo'lgan obrazlarni ham yuzaga keltiradi. Insoniyat tarixidagi turli davrlarni aks ettiradi. Davrning faqat hissiy holatigina emas, balki uning g'oyaviy mohiyati, siyosiy, falsafiy, estetik va etik g'oyalari ham tasviriy san'atning mazmuniga aylanadi.

Tasviriy san'at obrazlarining ko'rgazmaliligi rassomga hayotning muayyan hodisasiga o'z munosabatini yuksak darajada ifodalashiga imkon beradi. Shu tufayli hayotni bilishning faol shakli sifatida jamiyatning ijtimoiy hayotida, ma'lum tizimning ommaviy ongini qaror

topishida muhim rol o'ynaydi. Olamni bilishning shakllaridan biri sifatida ijtimoiy ongning shakllantiradi hamda xalq orzu-umidlarini ifodalash shakli sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy sharoitda umumg'oyaviy kurashlarning bir bo'lagi sifatida namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, tasviriy san'atning yana bir boy merosi shundaki, u ranglar jilosi orqali turli xil obrazlarda ishlangan san'at asarlari bilan inson psixologiyasiga katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Chunki, inson eshitib amal qilmayotgan qandaydir dolzarb masalaga chiroyli did bilan ishlangan qaysidir rassom ijodini ko'rib, ta'sirlanib amal qiladi.

Insoniyatning mehnat faoliyati, e'tiqodlari, diniy qarashlari zaminida tasviriy san'at paydo bo'lgan va rivojlangan. Qadimiy tosh asrining ilk bosqichidayoq inson o'z ehtiyoji uchun zarur bo'lgan buyumlarni yaratish, libos, turar joylar tayyorlash jarayonida qulaylik, maqsadga muvofiqlik tushunchalari rivojlanib, ritm, simmetriya hissi ortdi. Marhumlar bilan vidolashuv, dafn marosimlarida marhumlar qabriga turli buyumlar qo'yish odatlarida tasviriy san'atning fazoviy fikr yuritish, fazoviylik, kenglik, olam tushuncha va tasavvurlari shakllanib bordi. Tosh, suyak, keyinchalik sopoldan ishlangan turli shakl va haykallarda, qoyatoshlarga, gor devorlariga chizilgan, rangda ishlangan rasmlarda ibtidoiy insonning mehnat faoliyati, dunyo, borliq haqidagi o'y-hayollari, o'zga dunyo to'g'risidagi tasavvurlari mujassamlashgan.

Ijtimoiy jamoa tuzumining inqirozi hamda mehnat taqsimotining yuzaga kelishi, aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralishi tasviriy san'at rivojida muhim o'rinni egallaydi. Bu esa inson ma'naviyati va madaniyatining rivojlanishida katta ahamiyatga egadir.

Tasviriy san'at inson faoliyatining ma'lum sohasiga aylanib davr ruhiyati, uning siyosiy, ma'naviy va nihoyat, estetik qarashlarini aks ettiruvchi manbaga aylandi. Qadimiy Sharq mamlakatlarida, jumladan, Qadimiy Misrda tasviriy san'at insonning dunyo, borliq to'g'risidagi tushuncha va tasavvurlarini, xudolar darajasiga ko'tarilgan fir'avnlarni ulug'lash quroliga aylandi. Yunonistonda tasviriy san'at jamiyatning erkin fuqarosiga qaratilgan va antik mifologiyaning g'oyalarini plastik moddiylashtirilgan ko'rinishida kamol topdi, Qadimiy Rim realizmida murakkab inson jismi namoyon bo'ldi.

Insoniyat sivilizatsiyasining muhim o'choqlaridan hisoblangan O'rta Osiyo, uning ajralmas qismi O'zbekiston hududida ham Tasviriy san'at ijtimoiy hayotda muhim o'rin egallab, davr hamda inson tafakkuridagi nozik o'zgarishlarni o'zida aks ettiradi. Zarautsoy rasmlari, Xorazm, Sug'd, Baqtriya mahobatli haykal va rangtasvirlari shuning dalilidir.

O'zbek san'ati qadimiy tarixga ega. Hozirgi O'zbekiston hududida ibtidoiy jamoa davridayoq odamlar yashagan. Ular yashagan manzillardagi qoya sur'atlar, bronzadan yasalgan turli xildagi taqinchoq, mehnat va urush qurollari ibtidoiy jamoa davri kishisining hayotini bilishga yordam beradi. Bu sur'at birmuncha jo'n, sodda bo'lishiga qaramay ibtidoiy jamoa davri kishilari hayoti, ularning yovvoyi hayvonlarni ov qilayotgan vaqti ishonarli talqin etilgan. Shoxli bukalar va niqob ostiga yashirinib hujum qilayotgan odamlar tasviri orqali ibtidoiy jamoa davri rassomi shu ov manzarasidagi kuchli xarakter va hayojonni ustalik bilan ko'rsata olgan.

Sur'atda, ayniqsa, hayvonlar tasviri ifodali chiqqan. Ulardagi kuch, epchillik hayotiy talqin etilgan. G'or devorlariga ishlangan sur'atlar O'zbekistonda, jumladan, Boysun va Termiz tumanlari, Samarkand, Toshkent, Jizzax, Xorazm, Farg'ona tumanlaridan arxeologlar tomonidan ko'plab topilgan. Asosan hayvonlar tasviri yoki ov manzaralari in'ikos etgan. Shu bilan birga uy hayvonlari ham tasvirlangan. Bu tasvirlar ibtidoiy jamoa tuzumidagi o'troq holda hayot kechirayotgan odamlarning tevarak-atrofni o'ziga bo'ysindirish, ular tafakkurining taraqqiy etib borayotganini tushinishda muhim rol o'ynaydi.

Bularni inson diqqat bilan o'rganar ekan, ko'z oldida tarix yaqqol gavdalanadi. Uning ichki kechinmalariga, ongiga va tarbiyasiga albatta, ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev N.U. "San`at tarixi" elektron o`quv qo`llanma T.:2005.
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Toshkent 2000-2005
3. Oydinov N. Tasviriy san`at tarixidan lavhalar. Toshkent, O'qituvchi 1997
4. T.S.Komarova. Metodika obucheniya izobrazitelnoy deyatelnosti i konstruirovaniyu. M.: Prosveshenie, 1991.
5. <https://eduportal.uz/>
6. <http://konstruktor.zn.uz/>

SAMARALI DAVLAT BOSHQARUVINING IQTISODIY VA IJTIMOY ASOSLARI**Turdiqulova G.A***Toshkent Davlat Yuridik universiteti**Davlat Boshqaruvi Huquqi yo'nalishi magistranti*

Iqtisodiy nazariya va iqtisodiy siyosat mohiyatan guruhlar, shaxslar va umuman jamiyat iqtisodiy hayotining doimiy rivojlanib boradigan fanlari hisoblanadi. Garchi ular o'zgarishlar, ilm-fanning uzoq evolyutsiyasi, bir-biriga o'xshamaydigan ilmiy maktablar o'rtasidagi ziddiyatlarni topish va bartaraf etish natijasida shakllangan bo'lsa-da, ular hanuzgacha real iqtisodiy ob'ektlar dunyosining ishlashini tushuntirib beradigan va oldindan aytib beradigan yagona umumlashtirilgan bilimlar tizimini anglatadi. hodisalar. Iqtisodiy nazariya, qoida tariqasida, bir vaqtning o'zida alohida iqtisodiy birlik - uy xo'jaligi, korxonalar va ishlab chiqarish va ayirboshlash jarayonida paydo bo'ladigan inson munosabatlarini o'rganish mavzusiga qo'shilishi bilan dunyo va milliy iqtisodiyot darajasidagi iqtisodiy hodisalarni o'rganadi. Iqtisodiy siyosat keng ma'noda davlat tomonidan milliy iqtisodiyot tarmoqlarini muvofiqlashtirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar majmuidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida siyosat iqtisodiyotni milliylashtirish darajasi va davlatning milliy iqtisodiyot holati uchun javobgarligi bilan belgilanadi. Iqtisodiy jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solish zarur, chunki bozorning nisbatan o'z-o'zidan rivojlanishi sharoitida barqarorlikning buzilishi, eng muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning muvozanatdagi mutanosibliklari paydo bo'lishi muqarrar va ularning muvozanati nazorat qilinishi kerak²⁵.

«Iqtisodiy nazariya» va «iqtisodiy siyosat» tushunchalarining mazmuniga nisbatan eng puxta va qonuniy yondashuvlardan biri taniqli rus iqtisodchisi va davlat arbobi L.I. Abalkin. Uning fikriga ko'ra, keng ma'noda, iqtisodiy nazariya - bu takror ishlab chiqarishning bosqichma-bosqich dinamikasi, o'sish uchun cheklangan resurslardan foydalanish va tovarlarni ishlab chiqarish uchun cheklangan resurslardan foydalanish va ularni qondirish maqsadida iqtisodiy o'sishning qonuniyatlari va omillari haqidagi fan. ehtiyojlar, ishlab chiqarish va ayirboshlash faoliyatining turlari, tirikchilikni qazib olish bilan bog'liq odamlarning kundalik ish hayoti; jamoat boyligi. Iqtisodiy siyosat - bu boshlang'ich tarixiy davrga qarab, turli maqsadlarda amalga oshiriladigan davlat iqtisodiy tadbirlari tizimidir. Iqtisodiy siyosatning ijtimoiy mazmuni ishlab chiqarish vositalariga egalik qilish bilan bir qatorda mavjud ijtimoiy tizimning tabiati bilan belgilanadi. Biroq, maxsus texnika yordamida real sharoitda ilmiy iqtisodiy tajribani tashkil qilish nafaqat mumkin, balki maqsadga muvofiqdir²⁶.

Bundan tashqari, iqtisodiyotda namunaviy eksperiment kabi usul qo'llaniladi. Soddalashtirilgan tajribalar real iqtisodiy rivojlanishni soddalashtirilgan shaklda ifodalaydi,

²⁵ Tuxtaboyev A.T. Ma'muriy menejment. Toshkent, «Moliya» nashriyoti, 2020. -172 b

²⁶ Abulqosimov X. P., Vahobov A. V., Rahimova D. N., Narbaev B. I. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish yo'llari. Qo'llanma. T.,TDTU. 2019.

ammo ularning afzalliklari bor - ular ma'lum iqtisodiy vaziyatlarni takroriy takrorlashga imkon beradi. Iqtisodiyotni o'rganish uchun eksperimental usullarni tarqatish iqtisodiy eksperimentlarning ilmiy asoslangan tashkil etilishini ishlab chiqishni talab qiladi.

Iqtisodiy nazariya amaliyot tomonidan berilgan savollarga javob qidirishda rivojlandi, ammo u faqat uning dinamikasini bashorat qilish va iqtisodiy haqiqatni anglash vositasi bo'lib qolmoqda. Iqtisodiy nazariya amaliy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish uchun ishlatiladi. Ko'plab taniqli iqtisodchilar ishtirok etayotgani va ular har doim davlat idoralarda maslahatchi va ekspert sifatida talab qilinayotgani bejiz emas. Iqtisodiy tadqiqotlar doimiy iqtisodiy siyosatni amalga oshirishga, strategik iqtisodiy prognozlarni ishlab chiqishga va mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishining asosiy tendentsiyalarini aniqlashga qaratilgan turli xil dasturlarni shakllantirish uchun zarurdir.

Iqtisodiy siyosat echimlarni topish va ularning mexanizmlarini, iqtisodiy muammolarini ishga solish bilan shug'ullanadi. Iqtisodiy siyosatning asosiy maqsadlari quyidagilarga erishish zarurligini o'z ichiga oladi.

1) iqtisodiy o'sish, boshqa narsalarning teng bo'lishini ta'minlash, turmush darajasining oshishi;

2) doimiy ish bilan ta'minlash - ishlashga qodir va tayyor bo'lganlarning barchasi uchun ishlash imkoniyati;

3) iqtisodiy samaradorlik - minimal narx bo'yicha maksimal rentabellik;

4) barqaror narx darajasi, inflyatsiyaning yo'qligi;

5) ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarning iqtisodiy erkinligi;

6) daromadlarni adolatli taqsimlash;

7) aholining nogiron qismini moddiy ta'minlash;

8) muvozanatli savdo balansi, tovarlarni chet elga olib kirish va eksport qilish

Shuni ta'kidlash kerakki, iqtisodiy siyosat mutanosib bo'lishi kerak. Iqtisodiy nazariyadagi nazariy yutuqlarga tayanmasdan, agar u ixtiyoriy (irodali) bo'lsa, samarasiz bo'ladi. Boshqa tomondan, iqtisodiy siyosat sub'ektiv va ob'ektiv omillar ta'siri ostida o'zini namoyon qiladigan iqtisodiy haqiqatni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak va faqat nazariy postulatlar asosida rivojlanmasligi kerak. Iqtisodiy amaliyot tavsiyalarning to'g'riligini va ma'lum bir siyosat va iqtisodiy fan ma'lumotlarining muvofiqligini tekshiradi. Shunday qilib, iqtisodiy nazariya bir nechta funktsiyalarni bajaradi, ularning o'zaro bog'liqligi iqtisodiy siyosat, iqtisodiy amaliyot va fanning o'zaro ta'sirida namoyon bo'ladi. Iqtisodiy nazariya funktsiyalarini taqsimlash uning boshqa fanlar qatoridagi o'rnini aniqlashga imkon beradi. Iqtisodiy siyosat - bu ijtimoiy ishlab chiqarish, tovarlarni taqsimlash, almashtirish va iste'mol qilish sohasidagi davlat tadbirlarining maqsadli tizimidir. U jamiyat, uning barcha ijtimoiy guruhlari manfaatlarini aks ettirish uchun ishlab chiqilgan va milliy iqtisodiyotni mustahkamlashga qaratilgan. Iqtisodiy siyosatga, o'z navbatida, nafaqat ishlab chiqarish, balki iqtisodiy fan ham ta'sir qiladi.

Xulosa

Ushbu ishda ko'rib chiqilgan masalalar, albatta, bu sohadagi muammolarning barchasini tugatmaydi. Bir tadqiqot doirasida bunday muammoni hal qilishning iloji yo'q. Shu bilan birga, quyidagi siyosiy xulosalar va qoidalarning bir qismi zamonaviy siyosiy va

huquqiy sharoitlarda ijro etuvchi hokimiyat samaradorligini oshirish muammolarini hal qilishning asosiy yondashuvlarini aniqlashga qodir.

1. Davlat boshqaruvi muayyan umumiy maqsadlarni amalga oshirish yo'nalishida davlatning ongli ravishda maqsadni belgilovchi ta'siri sifatida davlatning barcha faoliyatiga kirib boradi, davlat hokimiyatining barcha tarmoqlari faoliyatida o'zini namoyon qiladi, ularni bo'ysundiradi. jamiyat va shaxs manfaatlari o'rtasidagi maqbul muvozanatni saqlash vazifasi, bunga erishish nuqtai nazaridan samaradorlikni hukumat tomonidan nazorat qilinishi kerak.

Davlat jamoat hokimiyati instituti bo'lib, tashkilot sifatida ham siyosiy, ham iqtisodiy hokimiyatni birlashtirgan muayyan mulkka egalik qiladi, shu tufayli davlat nazoratini amalga oshirish davlatning ijtimoiy majburlash va iqtisodiy sub'ekt sifatida siyosiy hokimiyati vositachiligida bo'ladi. davlatning mulkdor sifatida kuchi, bu boshqarishning darajadagi huquqiy mexanizmlarida namoyon bo'ladi. Siyosiy hokimiyat vositachiligida bo'lgan davlat boshqaruvining huquqiy mexanizmi taqiqlarni me'yoriy belgilash orqali sub'ektiv huquqlarda ifodalangan fuqarolar va tashkilotlarning shaxsiy erkinligi o'lchovini cheklash va ularga ijobiy majburiyatlar va ikkinchisiga rioya qilish va ularni bajarishga majburlash orqali asoslanadi. , natijada boshqariladigan kichik tizimni tashkil etuvchi sub'ektlarning xatti-harakatlari jamoat manfaatlari bilan uyg'unlashish yo'nalishi bo'yicha tuzatilgan. Shunday qilib, siyosiy hokimiyat vositachiligida samarali davlat boshqaruvi sohasi tabiiy qonun bilan yo'l qo'yiladigan shaxsning huquqlari va erkinliklarini cheklash chegaralari bilan belgilanadi, ularning buzilishi boshqaruv ta'sirining deformatsiyalariga olib keladi, jamiyatda noqonuniy xatti-harakatlarni keltirib chiqaradi.

2. Ijro etuvchi hokimiyat samaradorligi kategoriyasi bir-biriga bog'liq bo'lgan ikki huquqiy omilga asoslanadi: birinchidan, ma'muriy va huquqiy normalarning samaradorligi; ikkinchidan, ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatining samaradorligi, ushbu normalarni qo'llashda vositachilik qilish. Ma'muriy huquqiy normaning samaradorligi uning dispozitsiyasida ifodalangan xulq-atvor qoidasining qay darajada ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish maqsadlariga erishishiga yordam berishi bilan belgilanadi. Ushbu maqsadlar, qoida yaratish natijasida aniqlangan ijtimoiy ehtiyojlar sifatida, huquqiy ta'sirni belgilovchi rolini bajaradi. Maqsadni ob'ektivlashtirish huquqni muhofaza qilish orqali amalga oshiriladi, natijada qonun ustuvorligi amalga oshirishning o'ziga xos shaklini oladi. Shu bilan birga, huquqiy tartibga solish maqsadlari va vositalari o'rtasida dialektik munosabatlar mavjud bo'lib, u qonuniy manfaatlar makonida joylashgan turli guruhlarning ijtimoiy manfaatlari muvozanati darajasi bilan tavsiflanadi, ularning ijtimoiy va qiymat mazmuniga asoslanadi. huquqiy tartibga solish. Qoidalar ijodkorligi sub'ektining vazifasi qonuniy manfaatlar makonini aniqlash va qarama-qarshi manfaatlarning murosasini ifoda etuvchi huquqiy norma yordamida aniqlashdir. Huquqning ijtimoiy va qiymat shartliligi mezoni huquqiy hodisalarning tabiiy huquqiy qadriyatlarga muvofiqligi nuqtai nazaridan huquq samaradorligini baholashga imkon beradi. Ijro etuvchi hokimiyat organlari qonun ustuvorligi maqsadlariga erishish vositasidir, shuning uchun ushbu organlar faoliyati samaradorligini baholash nafaqat alohida maqsadga erishish natijasini, balki uning muvofiqligi darajasi bilan belgilanishi kerak.

tizimga oid huquqiy tartibga solishning maqsadlari bilan erishilgan natijaga erishildi. Ijro etuvchi hokimiyatning qonun ijodkorligi va huquqni muhofaza qilish faoliyati samaradorligini tekshirish qobiliyati asosiy ahamiyatga ega; huquqiy monitoring orqali empirik tadqiqotlar tajribasini to'plash har bir boshqaruv sohasiga nisbatan nizolarning ruxsat etilgan chegarasini aniqlashga imkon beradi, bunda normani samarali deb hisoblash mumkin.

TOP 5 SIGHT SEEING PLACES OF UZBEKISTAN

Farida Khusanova Rustamovna*Uzbekistan state world language university**Philology and Language Teaching: Faculty of English*

Annotation: *The article provides detailed information most famous and sight seeing 5 places of Uzbekistan ranging from Tashkent, Samarkand, Ferghana valley, Kviha to Bukhara where the top touristic zones of the country. In addition, it illustrates the interesting facts about them and what are these touristic attractions known for to visit.*

Key words: *Uzbekistan, Tashkent, Central Asia, capital, tourism, visit, famous, place, city, tourists, ancient, attractions, streets, Khiva, Samarkand, Ferghana valley, Bukhara, museum, madrasah and mausoleums, mosques, slaves, country, historical, crafts, national clothes.*

Introduction:

Firstly, Uzbekistan is a country in Central Asia famous for its stunning mosques, mausoleums, madrasahs and other sites linked to the Silk Road, the ancient trade route between China and the Mediterranean.

The landmarks and attractions of Uzbekistan are amazingly diverse. While best known for its splendid Silk Road cities which remain surprisingly intact, this Central Asian country also offers mountain treks, desert camping, Buddhist temples, Zoroastrian fortresses, historical museums, satisfying cuisine and a dizzying selection of eye-catching and unusual handicrafts.

The current showstopper of world tourism, Uzbekistan- which was almost absent in the tourist map until 2011 – has become a trending destination. The bloody history of the Silk Road, and the cultural assortment of ancient cities have contributed to the budding tourism in Uzbekistan. In the year 2017, Uzbekistan witnessed an influx of 3 million tourists, ranking it 76th in the world in absolute terms. Each of the ancient Uzbekistan cities of Samarkand, Bukhara and Khiva have been included in the List of UNESCO World Heritage Sites, and for good reason. Images of Great Silk Road caravans linger among the medieval architectural wonders of Samarkand's Registan Complex, Bukhara's Ark Fortress and Khiva's Ichan Kala. Landmarks in Uzbekistan are dominated by towering Islamic minarets, elaborately decorated madrasahs and mausoleums of world rulers. Lesser-known but no less significant sites include Buddhist stupas in Termez, desert castles in Khorezm and petroglyphs scattered throughout the nation. And about 5 famous locations of the country to visit. The first one is Tashkent.

Tashkent – The modern metropolis.

Tashkent is the capital of Uzbekistan and also the largest city in Central Asia. For many years, Tashkent has been the most important business and cultural center of the country, attracting tourists and businessmen from various countries of the world. Tashkent has a large list of attractions. It will take several days to visit all of them: wide avenues,

green alleys, fountains and eco-parks for leisurely walks; unique artifacts about the history and culture of the peoples of Central Asia in the numerous museums of the city; majestic architectural ensembles, mosques and minarets; theaters and galleries for every taste. Here everyone can create his or her own itinerary through the top attractions of the city! Walking along the streets of Tashkent, you can find many memorable things, ranging from small trinkets to huge memorable souvenirs. Most of the souvenir workshops are located in old madrassas and at Chorsu Bazaar. There you can find absolutely everything: crafts carved from wood, pottery, national clothes, and even knives and daggers forged in local forges.

SAMARKAND

“Samarkand – Crossroad of Cultures” is the official moniker used to describe this city as a UNESCO World Heritage site. Samarkand conjures up images of ancient times and sounds almost mythical. However, this is no fairytale: Samarkand today is a lively city that cherishes its traditions. Archaeological excavations have revealed a history which dates back 3500 years; the town of Afrosiab was founded in the 7th century BC. The area was continuously inhabited and served as a melting pot of diverse cultures. It was conquered by Alexander the Great and Genghis Khan, was the sumptuous capital of the Timurid Empire and played an important role in the development of Islamic architecture and arts. You won't want to miss the Bibi Khanum and Gur Emir Mausoleums, the Shah-i-Zinda complex, Afrosiab, the Ulughbek Observatory which introduced algorithms to the world.

What really leaves visitors in awe nowadays is the Registan. A square surrounded by three beautiful madrassah's rich in decorations and intricate patterns. Equally impressive are the Shah i Zinda necropolis and the Gur e Amir mausoleum where Amir Timur lies buried.

FERGANA VALLEY

The Fergana Valley has been and still is an important crossroads for different religions, cultures, and nations. Split between Uzbekistan, Tajikistan and Kyrgyzstan it shows the diversity on each side. In Uzbekistan, the Fergana Valley is home to the important medieval Silk Road stops of Andijan, Kokand, Fergana and Namangan. Its horses were known as heavenly horses and highly valued in China for several centuries. The founder of the Mughal Empire, Babur, was born in this region. Fergana has fascinating stories to reveal and maintains its old traditions of pottery and silk production which make for interesting excursions.

BUKHARA

The historic center of Bukhara has been an important base for Islamic theology and science for several centuries. Its well-preserved city center was recognized by UNESCO as an exemplary medieval city. City-planning, urban, economic, and scientific development in Bukhara had a large impact on the Islamic World in the Middle Ages. The earliest architectural monument is the tomb of Ismail Somoni dating back to the 10th century. For seven centuries up until the 16th century, it was the largest Islamic center for the study of Sufism with hundreds of mosques and madrasas or learning places. World-renowned scholar Avicenna was born near Bukhara and grew up there. While in Bukhara we'd recommend taking a stroll around the old city to savor its architectural legacy and imagine yourself bargaining as they would have done in medieval times.

KHIVA

Khiva is one of the best places to visit in Uzbekistan if you want to travel back in time. Little Khiva reminded you a lot of Yazd in Iran. Another desert city full with history and beautiful Islamic architecture. Despite the lavish renovations, Khiva still feels old. It's history as a silk road city shines through. What few people know was that, on the silk road, Khiva was famous for its slave market. In the passageway at the east gate you will still find niches in the walls where the slaves were kept. However, if you wander through the old town it is easy to forget its dark past, because you will be impressed by the beautiful thousand and one night architecture.

Khiva feels a bit like an open air museum. Especially during the day, the old walled city is invaded by tour groups and locals selling souvenirs. But, in the early morning or late evenings you have the place almost to yourself. Watching the sunset from the top of the old city wall is magic.

REFERENCES:

1. "Best Places To Visit In Uzbekistan In A 7- Days And 10-Day Uzbekistan Itinerary, March 18, 2021/ By Cynthia
2. Advantour.com
3. Kalpak-travel.com
4. Uzbekistan.travel
5. Backpackadventures.org

ЎҚУВЧИЛАРДА МАТЕМАТИК ТУШУНЧАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ**Исломова Нодира Арифджановна***Тошкент шаҳар Сергели тумани**301- умумий ўрта таълим мактаби математика фани ўқитувчиси*

Аннотация: *Мақолада ўқувчиларда математик тушунчаларни ривожлантириш унинг интеллектуал салоҳиятини ошириш бўйича фикр ва мулоҳазалар билдирилган*

Калит сўзлари: *Математик тушунчалар, ўқувчилар, малака ва кўникмалар , интеллектуал салоҳият, математик билим.*

Глобаллашув шароитида таълим шахсни ҳар томонлама вояга етказиш, унда комиллик ва малакали мутахассисга хос сифатларни шакллантиришда муҳим ўрин тутди. Бугунги тезкор давр таълим олувчилар, шу жумладан ўқувчиларни ҳам қисқа муддатда ва асосли маълумотлар билан қуроллантириш, улар томонидан турли фан асосларини пухта ўзлаштирилиши учун зарур шарт-шароитларни яратишни тақозо этмоқда.

Ҳар қандай мамлакатнинг қудрати унинг интеллектуал салоҳияти билан белгиланади. Бу эса бевосита таълим сифатига боғлиқ. Қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, маънавий баркамол шахсни шакллантиришда ва юқори малакали кадрларни тайёрлашда муҳим назарий асос бўлиб хизмат қилди.

Ўқитувчи ёш авлодни халқимизнинг муносиб фарзандлари қилиб тарбиялашдек муҳим, фахрли ва шу билан бирга масъулиятли вазифани бажаради. Ўқитувчининг сиёсий етуклиги болаларни таълим бериш , тарбиялаш сифати учун халқ ва жамият олдидаги ўз масъулиятини англашга, таълим-тарбия вазифаларини ҳал этишга ижодий ёндашишга, ўз маҳоратини доимо такомиллаштириб бориш ва ишдаги ўртоқларининг ўсишига кўмаклашишда ёрдам беради.

Ўқитувчи ўзи яшаб турган ўлка ҳаётини билиши, табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонуниятларини тушуниши, ижтимоий фаол бўлиши, умумий ва ижтимоий педагогикасини, болалар руҳияти ва физиологиясини эгаллаши керак.

Унинг педагогик ҳодисаларни таҳлил қилишга илмий нуқтаи назардан ёндашуви болани ҳар томонлама ривожлантиришни муваффақиятли амалга оширишга имкон беради. Жамиятимиз ҳаётида амалга оширилаётган туб ислоҳотлар бугунги кунда боғчада, мактабда, ўрта махсус ва олий ўқув юртларида шаклланаётган ёш авлод ижобий хулқ-атвор нормалари ва қоидаларини, илмий билим асосларини, касб, ҳунар, малака ва кўникмаларни ҳар томонлама пухта эгаллаб боришини талаб қилади.

Давлат аҳамиятига молик бўлган бу муҳим вазифани амалга оширишда умумтаълим мактаблари муҳим рол ўйнайди.

Ишнинг муваффақияти кўп жиҳатдан ўқитувчига боғлиқ. Ўзи ўқийдиган, доимо билимини ошириб борадиган киши педагогдир. Доимо ўзини тарбиялаш билан, тарбия илми ва санъатини эгаллаш билан шуғулланадиган педагог ҳақиқий фидойи бўла олади.

Ўқитувчининг ўзига талабчанлиги, ўзининг ҳар бир хатти-ҳаракатини назорат қилиб бора олиши давлатимиз умумтаълим мактаблари олдига қўйган талабларни муваффақиятли амалга оширишнинг гаровидир.

Айниқса, мактаб ўқувчиларининг математика фанига бўлган қизиқишини янада ошириш, ҳамда эътибор қаратиш энг муҳим вазифалардан бирига айланди. Математик тушунчаларни шакллантириш – инсон ижодий фаолиятининг бутун мақсадли амалга ошириладиган педагогик жараёндр.

Унинг мақсади – ўқувчиларни фақат математикани билишдан эмас, балки уларни ҳаётга тайёрлаш, ўзларининг ҳаётдаги ўринларини топа олишларига ёрдам беришдан иборат.

Тушунча – бу предметлар ва ҳодисаларни баъзи бир муҳитни аломатларига кўра фарқлаш ёки умумийлаштириш натижасидир. Масалан, сон, миқдор, кесма, тўғри чизиқ ва ҳоказо.

Аломат(белги) эса предмет ёки ҳодисаларнинг бир-бирига ўхшашлиги, тенглиги ёки фарқлинишини билдирувчи хоссасидир.

Предметлар деганда объектлар назарда тутилади. Одатда, объектлар маълум муҳим ва муҳим бўлмаган хоссаларга эга. Муҳим хосса фақат шу объектга тегишли ва бу хоссасиз объект бўла олмайдиган хоссаларга айтилади.

Ўқувчиларда математик тушунчаларни шакллантиришнинг назарий жиҳатлари психологик, педагогик ва бошқа фундаментал фанлар асосида яратилади: - кўргазмали дастурли ҳужжатлар(ўқувчиларда математик тушунчаларни шакллантириш бўйича кўрсатмалар ва ҳоказо);

- методик адабиётлар (махсус журналларда чоп этилган мақолалар,масалан, таълим муассасалари тўғрисида ўқув қўлланмалар, ўйинлар ва ҳоказо); - жамоа ва яқка тартибда иш олиб бориш, илғор тажриба ва олимларнинг фикрлари.

Маълумки, ўқувчиларга математикадан таълим бериш, таълимдаги ўқув-тарбия жараёнини такомиллаштиришнинг мақсадларидан бири - бу ўқувчиларда математик тушунчаларни ривожлантиришдир.

Ўқувчилар математик тушунчаларини ривожлантириш учун педагогика, фалсафа, мантиқ, психология ва бошқа бир қатор фундаментал фанларда ўрганиладиган хусусиятлар ва қонуниятларни билиш керак бўлади. **Биз қуйидагиларни тавсия қиламиз.** Ўқувчилардаги математик билим ҳаётдан ажралмаган ҳолда дунёни чуқурроқ, тўлароқ ўрганишга имкон яратади. Бунда ўқувчиларда математик тушунчалардан олдин мавжуд бўлган ғоя катта аҳамиятга эгадир. Ҳар бир янгиликдан олдин ғоя пайдо бўлади, кейин шу янгилик ҳам келиб чиққан натижаларни исботлаш учун умумий услубни англашга ва шу натижани умумий ифодалашга ҳаракат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Н. У. Бикбаева, Э. Янгабаева, К.М.Гирфанова 4-синф Математика
“Ўқитувчи” нашриёт-матбаа ижодий уйи Тошкент - 2017
2. Жумаев М.Е. ”Бошланғич синфларда математика ўқитиш методикасидан
лаборатория машғулоти” Т. ”Янги аср авлоди” 2006 й.

**ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРГАРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ҲАРАКАТЛИ
ЎЙИНЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ (ЁШ ФУТБОЛЧИЛАР МИСОЛИДА)**

Қамбаров Абдувоҳид Тожимаҳаммадович
*Андижон шаҳар 47- умумий ўрта таълим мактаби
жисмоний тарбия фани ўқитувчиси.*

Аннотация: *Ёш футболчиларни жисмоний тайёргарлигини ривожлантиришда ҳаракатли ўйинларнинг аҳамияти ва жисмоний ривожланиши таҳлил қилинди.*

Калит сўзлар: *Жисмоний тарбия, умумий жисмоний , эстафеталар, ҳаракатли ўйинлар , жисмоний ривожланиши.*

Ўсиб келаётган ёш авлодни ҳар томонлама ақлий, ахлоқий ва жисмоний жиҳатдан ривожлантиришда жисмоний тарбия ва спорт муҳим аҳамият касб этади ва уларда мардлик, ватанпарварлик, садоқат ва ҳалоллик туйғуларини шакллантиришда ёрдам беради.

Мухтарам Президентимиз Ш.М. Мирзиёев; “Энг аввало бизнинг таълим тизимига бўлган муносабатимизни ҳам тубдан ўзгартиришимиз керак, таълим ислоҳоти бизнинг демократик ўзгаришлар янги жамият барпо этишда дадил етакловчи, барчамизни ҳаракатлантирувчи куч бўлмоғи зарур, ҳар биримизга беш бармоқдай эскича айтганда тўққиз пулдай аён бўлсинким, таълим тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб одамлар онгини демакки, уларнинг турмуш тарзини ҳам ўзгартириш мумкин эмас ” деб айтиб ўтганлар. Чунки педагоглар бу боланинг келажак пойдеворини қурувчи инсонлардир.

Ушбу мақсадларнинг ижобий натижага эга бўлиши энг аввало, ёш авлодга илмий билимлар асосларини пухта ўргатиш, уларда кенг дунёқараш ҳамда тафаккур қўламини ҳосил қилиш, жисмоний, маънавий ва ахлоқий сифатларни шакллантириш борасидаги таълимий-тарбиявий ишларни самарали ташкил этишга боғлиқдир.

Ҳаракатли ўйинларни мунтазам ўтказиш болаларда ўз ҳаракатларини бошқаришни ривожлантиришга ёрдам беради, улар гавдасини тартибга солади, яъни турли зўриқишда ҳаракат қилишга ўргатади

Ёш футболчиларни жисмоний тайёргарлигини ривожлантиришда ҳаракатли ўйинларнинг аҳамияти беқиёсдир. Ўйинлар болани жуда чаққонлик, муайян мақсад ва тезкорлик билан ҳаракат қилишга; қоидаларни бажариш, ўзини тутиш, ўртоқликни кадрлай олишга ўргатади.

Мамлакатимизда ўсиб келаётган ёш авлоднинг жисмоний ва маънавий саломатлигини шакллантиришни, соғлом турмуш тарзига интилиш ва спортга меҳр-муҳаббатни сингдиришнинг ғоят муҳим шарти ҳисобланади.

Ўйинлар бола ҳаракатларини ўстириш ва такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган юриш, югуриш, сакраш, улоктириш, мўлжалга олиш каби машқларни ўз ичига олади.

Болаларнинг жисмоний тайёргарлигини ривожлантиришда, энгил атлетика машқлари асосий восита хисобланиб, айниқса югуриш, юриш, сакраш, улоқтириш машқлари, эстафеталар ва кўпкураш турлари билан болаларни мунтазам шуғулланишига шароит яратиб беришимиз керак

Ёш футболчиларни жисмоний тайёргарлигини ривожлантиришда ҳаракатли ўйинларнинг таъсири ва ахамияти муҳимдир, футбол тренерлари, ўқув машғулотлари жараёнида ҳаракатли ўйинларининг машқ элементларини ўргатиб боришлари, кўмаклашишлари лозим.

Боладаги эътиқод, муомала, мулоқот, мустақил хулқ-атворни шакллантириш, улардаги ташаббускорлик ҳамда тўсиқларни енгишга интилиш каби хусусиятларни жисмоний тарбияда миллий халқ ҳаракатли ўйинлари орқали ҳам тарбиялаш мумкин, бунда уларга ёш психологияси хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда руҳий туртки бериш мақсадга мувофиқдир.

Болаларда ўйин қобилиятининг ўсиши ўз-ўзича юзага келмайди, балки катталар, тарбиячиларнинг таъсири натижаси, атроф-муҳит билан танишиш, сайрлар уюштириш, шахслараро муносабатларнинг моҳиятини тушунтириш ва ҳоказолар натижасида амалга ошади.

Чунки боланинг ҳатти-ҳаракати қанчалик ихчам ва умумлашган бўлса, улар катталарнинг фаолияти мазмунини акс эттиришдан шунчалик йироқлашади. Бинобарин, у одамнинг нарсаларга ва бир-бирларига муносабатини амалда бажаришга ўтади ва шунинг учун нарсалар билан ҳаракат қилишда катталарнинг муносабатини тўғри ифодалашга интилади.

Ёш футболчиларда ҳаракатнинг ўсишида ўйиннинг таъсири ҳақида гап борганида аввало шуни айтиш керакки, биринчидан, ҳаракатли ўйинларни ташкил қилишнинг ўзиёқ боланинг характерини ўстириш ва такомиллаштириш учун энг қулай шарт-шароитларни яратади.

Иккинчидан, ҳаракатли ўйинларнинг бола ҳаракатига таъсир этишининг сабаби ва хусусияти шуки, ҳаракатнинг мураккаб кўникмаларини субъект айнан ўйин пайтида эмас, балки бевосита машғулотлар орқали ўзлаштиради.

Ёш футболчиларнинг ўйинлар шарт-шароитидан келиб чиқувчи онгли мақсади ҳаракатни бажариш кезида ўз ифодасини топади ва унинг ўз олдига қўйган мақсади эсда олиб қолиш, эсда тутиш жараёнига айланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Олий Мажлисга мурожаатномаси". 29.12.2020.

2. Усмонхўжаев Г.С. "1001 ўйин" Т. Медицина 1999 й.

3. Т.С. Усмонхўжаев., А.А. Пулатов., Ш.А. Пулатов., Д.Х. Абдуллаев. «Теория и практика национальных подвижных игр». Ташкент 2014.

**ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ИЖТИМОЙ ХИМОЯГА МУХТОЖ
БОЛАЛАР БИЛАН ИШЛАШ ФАОЛИЯТИ.****Рўзибоев Ахмад Абдуғаффор ўғли***Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги Академияси**313-гуруҳ курсанти*

Мамлакатимизда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича комплекс чоратadbирларни, хусусан аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, бу борада давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг ҳамкорлигини такомиллаштириш мақсадида кенг қўлланма ислоҳотлар амалга оширилмоқда. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «нотинч оилалар фарзандлари, уюлмаган ёшлар, иш билан банд бўлмаган, «оммавий маданият» таъсирига тушиб қолган йигит-қизларнинг хатти-ҳаракатларини назоратга олишда уларнинг оналари масъулиятини ошириш, кашандалик, алкоғолли ичимликлар истеъмол қилиш ва бошқа иллатлар профилактикаси» каби долзарб вазифалар назарда тутилган. Бу эса, ички ишлар органлари фаолиятига илғор иш усулларини жорий этиш, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш бўйича фуқаролик жамияти институтлари билан самарали ҳамкорликни ташкил этишни тақозо этмоқда.

Бугунги кунда ҳуқуқни қўллаш амалиёти, хусусан ички ишлар органлари фаолиятига қўйилаётган асосий талаблардан бири бўлиб, ҳуқуқбузарликларнинг оқибати билан қарши курашиш эмас, балки уларнинг содир этилмасдан туриб барвақт олдини олиш профилактикаси амалга ошириш, ҳар бир ҳуқуқбузарликнинг адолати ва инсонпарварлик принципларини таъминлаган ҳолда иш олиб боришни тақозо этмоқда. Шунинг учун ҳам, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишга, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга, фуқароларга мамлакатимиз қонунларига ҳурмат ва қонун бузилишининг ҳар қандай кўринишига муросасизлик муносабатини шакллантиришдан иборат устувор вазифаларни ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Мамлакатимизда амалга оширилган ислоҳотлар натижасида ички ишлар органларининг жинойтчиликка қарши курашиш, ҳуқуқбузарликларни барвақт аниқлаш ва уларнинг олдини олиш олиш фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилди.

Бугунги кунда ҳудудларда содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш мақсадида амалга оширилаётган ишлар самарадорлигига алоҳида эътибор қаратиляпти.

Тадқиқотлар ишлари шуни кўрсатмоқдаки, жинойтларнинг содир этилиши сабаблари, шахсда ғайриижтимоий хулқ-атвор ва хусусиятларнинг шаклланишига ҳамда турли кўринишдаги ҳуқуқбузарликлар содир этилишига, қонунга ёки қонун ижросига путур етказадиган, унга риоя қилишга тўсқинлик қиладиган омиллар

биринчидан, оиладаги муҳитнинг таъсирида юзага келади. Зеро, ҳар қандай ҳуқуқбузарликнинг келиб чиқишида енг авалло оиладаги носоғлом ижтимоий-руҳий муҳит муҳим рол ўйнайди.

Президент Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Хавфсизлик кенгашининг 2019 йил 10 январь куни ўтказилган кенгайтирилган йиғилишида, оиладаги келишмовчилик ва низоларга ўз вақтида барҳам бериш ишларига етарли эътибор қаратилмаётганлиги натижасида 2019 йилда содир этилган 432 та қотилликнинг 160 таси ёки ҳар учинчиси оила-турмуш муносабатларида юзага келганлигини таъкидлаган.

Ана шундай ёндашув туфайли бу борадаги ишларни кўлами, миқёси самарадорлиги кейинги ўн йилликда нихоятда кенгайиб янги босқичга кўтарилганлигини кўп-кўп мисолларда кўриш мумкин. Мамлакатимизда жинойатчиликка қарши кураш ва уни олдини олиш борасида ички ишлар органларининг фаолияти замон талабларига жавоб берадигин даражада тубдан ислох қилинди. Президент қарорлари натижасида Ички ишлар вазирлиги Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бош бошқармасининг таркибий тузилиши функция ва вазифалари, ҳуқуқий асослари айниқса, Ички ишлар вазирлиги Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бош бошқармасининг ҳуқуқбузарликлар ва жинойатларни олдини олишдаги фаолияти замон талаблари даражасига жавоб берадиган даражада шакиллантирилди. Бу эса ўз навбатида ички ишлар органларининг профилактика хизматини ахамиятининг кўтариши ҳуқуқбузарликлар ва жинойатчиликка қарши курашиш ва уни олдини олишда жамоатчилик ва аҳоли билан бўладиган алоқасини мустаҳкамлаш имконини бермоқда. Мамлакатимизда бола ҳуқуқларини таъминлаш ва уларни ҳар томонлама химоя қилиш учун махсус ҳуқуқий база шаклланган десак ҳеч адашмаган бўламиз. Жумладан, болаларнинг ҳуқуқлари мамлакатимиз Конститутутсиясида ва бошқа қонун ҳужжатларида ўз аксини топган. Ўзбекистон ўз мустақиллигининг дастлабки даврлариданоқ, яъни **1992-йил БМТнинг “Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенсияси”ни ратификатсия қилиши** билан жамиятимиз бола ҳуқуқлари нақадар, долзарб масала эканлиги халқаро миқёсда эътироф этилди. Мамлакатимизда бола ҳуқуқларини таъминлашда, қонунчилик ҳужжатлари ва бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенсия билан бир қаторда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларатсияси, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пакт, Иқтисодий ва ижтимоий ва маъданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ва бошқалар. Бугунги кунгача мамлакатимиз 70 дан ортиқ инсон ҳуқуқларига оид халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар орасида бола ҳуқуқларига оид нормалар муҳим ахамият касб этади.

**МАТЕМАТИКА ЎҚУВ ХОНАЛАРИНИ ЗАМОНАВИЙ ТАЛАБЛАР
АСОСИДА ЖИҲОЗЛАНИШИ ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ МЕТОДИК
ИЖОДИЁТИГА ТАЪСИРИ**

Назарова Муаттар Мамараимовна

*Тошкент шаҳар Сергели тумани
301- умумий ўрта таълим мактаби
математика фани ўқитувчиси*

Аннотация: *Мақолада ҳозирги замонавий математика ўқитувчисининг иш кабинетининг хусусиятлари, автоматлаштирилган иш ўрни ва вазифалари баён қилинган.*

Калит сўзлар: *Компьютер, дастурий таъминот, автоматлаштирилган иш ўрни, математика ўқитувчисининг иш кабинети.*

Мамлакатимизда узлуксиз таълим тизимини такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари даражасини ошириш, таълим муассасаларининг моддий- техника базасини мустаҳкамлаш, ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш борасида олиб борилаётган ислохотлар таълим жараёнларида илғор педагогик ва замонавий ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда ўқитишни жадаллаштириш, компьютерлаштириш ва компьютер тармоқлари негизида таълим жараёни ахборот билан таъминлашни ривожлантириш имкониятини яратмоқда.

Шунингдек замонавий ахборот технологияларидан ҳар бир мутахассис ўз касбий соҳасида фойдаланиши муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу эса математика ўқитувчисининг иш кабинетини ҳам замонавий ахборот технологиялари билан жиҳозлашга алоҳида эътибор қаратиш лозимлигини тақоза этади.

Математика ўқув хоналарини замонавий талаблар асосида жиҳозлаш ўқитувчиларда методик ижодиётга шароит яратиб бериб математика хонаси ўқитувчисининг тайёргарлигига юқори талаб қўяди. Ўқитувчи хонадаги техник жиҳозлар мазмуни билан яхши таниш бўлиши керак.

Чунки ҳар томонлама жиҳозланган ўқув хонасидаги бор материалларни дарсда комплекс фойдаланиш масаласи туради. Бундай ўқув хоналар таълим жараёнида қўлланиладиган метод ва натижаларига, ўқувчиларнинг ривожланиши ва тарбиясига таъсир этади. Ўқув хонаси ўқувчиларда кизиқиш уйғотадиган, тафаккурини ўстирадиган ўринда бўлиши керак.

Математика ўқув хоналарини замонавий талаблар асосида жиҳозлаш, таълим тарбия ишларида катта эффект бўлишини таъминлашга қаратилиши керак. Жаҳон талабларига жавоб берадиган математика ўқув хоналарида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фаолиятини юксалтирадиган жиҳозлар талаб қилинади.

Автоматик бошқариладиган техник ўқитиш усуллари катта аҳамиятга эга ҳисобланади. Пулт билан бошқариладиган техника воситаси агар у ўқитувчи столида

ўрнатилса ҳам вақт тежалади ҳам математика фанида ўргатилаётган мавзу ҳақида кўпроқ маълумотлар бериш имкониятини яратиб беради.

Математика ўқув хоналарида ўқитувчи бошчилигида ўқувчиларнинг макетлар, моделлар тайёрлаш айниқса катта аҳамиятга эга. Чунки ўқув хонасини жиҳозлаш айнан ўқувчилар ёрдамида амалга ошириш келажакда уларда ҳам ўз фаолиятига қараб хоналарни жиҳозлаш кўникмасини ҳосил қилади.

Маълумки, ҳар бир мактабда ёки олий таълим муассасида, тўлиқ ёки кичик махсус жиҳозланган математика синф хоналари мавжуд. Ҳозирда замонавий математика ўқитувчисининг иш кабинети қўйидагилар билан жиҳозланган бўлиши лозим: жавонлар уч ўлчамли геометрик шакллар билан: деворларда формулалар ва графикалардан иборат кўплаб жадваллар, шкафлар алгебра ва геометрия бўйича дарсликлар, намойиш материаллари ва кўргазмали қуроллар. Бу Давлат таълим стандартининг математика синфини жиҳозлаш талабларига тўлиқ жавоб беради. Аммо ахборотлашга жамиятда буларнинг ўзи етарли эмас.

Давлат таълим стандарти бўйича математика синфини жиҳозлаш талабларига мувофиқ мактабда юқори сифатли таълим жараёнини ташкил этиш ва математик билимларни ўқитувчидан ўқувчига узатиш учун замонавий ўқитиш воситаларидан фойдаланилади.

Ижодкор ўқитувчи ўқитиш методикасига хилма-хилликни, жумладан, ўйин, ўйин-кулги элементларни ва ҳатто энг қийин мавзунини тушунтиришга ностандарт ёндашувни олиб кира олади. Зеро, норасмий ва қизиқарли тақдимот билан тавсифланган материалларни ўқувчилар яхшироқ тушунади.

Хулоса ва таклифлар. Ўқувчиларнинг фан асосларини эгаллашга бўлган эҳтиёжларини қондириш, қизиқишларини ортириш, таълим-тарбия жараёнида миллий ва умуминсоний қадриятлар устуворлигини таъминлаш, инсон, жамият ва атроф муҳитнинг ўзаро муносабатларини уйғунлаштириш, таълим олувчиларда онгли интизом, инсоний қадр-қиммат туйғуси, юксак, ҳуқуқий маданият ва маънавий ҳамда ижодий фикрлашни таркиб топтириш мақсадида ўқитиш жараёнига янги, замонавий талаблар асосида ёндашишни талаб этади.

Автоматлаштирилган иш ўрни шунингдек масофавий таълим шароитида ҳам юқори натижага эришишни кафолатлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 февралдаги ПФ-5349-сонли “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.

2. Юлдошев И.А. Тармоқ технологияси асосида «информатика ва ахборот технологиялари» фанини ўқитиш самарадорлигини ошириш методикасини такомиллаштириш . Автореферат. 13.00.02 –Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси (информатика).

3. Бесекерский В.А. Теория систем автоматического управления. - СПб.:

**НИКОХДАН АЖРАТИШДА ВОЯГА ЕТМАГАН ШАХСЛАРГА АЛИМЕНТ
УНДИРИШ МАСАЛАЛАРИ.****Усмонова Маҳлиё Собиржон қизи***Судьялар олий мактаби мустақил изланувчиси*

Болаларни умуминсоний кадриятларни ҳурматлаш, оналикни муҳофаза этиш ва болаларнинг ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисидаги халқаро ҳуқуқ қоидаларига содиқ бўлиш, маънавий меросни сақлаш ва ривожлантириш, юксак ватанпарварлик, софлик ва ҳалоллик руҳида тарбиялаш, уларни ижтимоий фойдали меҳнатга тайёрлаш ота-оналарнинг конституциявий ва маънавий бурчидир.²⁷

Бола ота-она (уларнинг ўрнини босувчи шахслар) томонидан қилинадиган суиистеъмолликлардан ҳимояланиш ҳуқуқига эга. Боланинг ҳаёти ёки соғлиғига хавф туғилганлигидан, унинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари бузилганлигидан хабардор бўлган шахслар бу ҳақда бола айна пайтда яшаб турган жойдаги васийлик ва ҳомийлик органига маълум қилиши шарт. Шундай маълумотларни олгач, васийлик ва ҳомийлик органи боланинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш юзасидан зарур чоралар кўриши шарт.²⁸

Шунингдек, эр ва хотин никоҳдан ажрашгандан сўнг боланинг таъминот олиш ҳуқуқи назардан четда қолмаган.

Ота-она ва фарзандлар ўртасидаги мулкӣ ҳуқуқлар таркибига алимент мажбуриятлари ҳам киради. Алимент-лотинча *alimentum* - “озик-овқат”, “нафақа”, “нафақа”, “боқиш учун маблағлар” маъноларини бериб, бир шахснинг иккинчи шахсга мажбуран тўлайдиган моддий нарсадир.²⁹

Оила кодексининг 96-моддасига кўра, ота-она вояга етмаган болаларига таъминот бериши шарт. Вояга етмаган болаларига таъминот бериш мажбуриятини ихтиёрий равишда бажармаган ота (она)дан суднинг ҳал қилув қарорига ёки суд буйруғига асосан алимент ундирилади. 98-моддасига кўра, ота-она вояга етмаган болаларига таъминот бериш учун алимент тўлаш тартибини ўзаро келишган ҳолда белгилашга ҳақлидирлар.

Алимент ундиришнинг иккита тури мавжуд – ота-она ўртасида келишув тузиш орқали **ихтиёрий тўлаш**, суд буйруғи ёхуд суднинг ҳал қилув қарори асосида **мажбурий ундириш**.³⁰

Болаларнинг ота ёки онасидан алимент олиш ҳуқуқ ҳақида сўз борганда, ушбу муносабатлар бир неча баҳс ва мунозараларга сабаб бўлганлигини қуйида кўришимиз мумкин.

²⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги 23-сонли «Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги қарорининг [3-қисми](#)

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 67-моддаси

²⁹ Х.Б.Абдурахмонова. Ота-она ва болалар алимент ҳуқуқлари ва мажбуриятларининг коллизия тартибга солиниши. – Тошкент. ТДЮИ. 2015. 13-бет.

³⁰ “Вояга етмаган болаларнинг таъминот олиш ҳуқуқи”. Ўзбекистон Республикаси Олий суди. 2016 й. 3-б

Эр ва хотин келгусида никоҳдан ажрашган тақдирда алимент тўлаш тўғрисида келишув тузиши мумкинлиги амалдаги қонунчилигимизда белгилаб қўйилган.

Профессор О.Оқюлов шу жиҳатдан алимент тўғрисидаги келишув ҳада шартномасига ўхшаб кетади. Алимент тўғрисидаги келишув бир томонлама мажбурият ҳисобланади. Яъни, алимент тўловчида алимент тўлаш мажбурияти алимент олувчида эса алимент тўланишини талаб қилиш ҳуқуқ мавжуд деб кўрсатади.³¹ Профессор Б.Гангалов ва Ф.Отаҳўжаевлар ҳам алимент мажбуриятларини текин вабепул характерда эканлигини кўрсатган.

Алимент тўлаш муносабатлари ҳақида гап кетар экан, ушбу муносабатларни ҳуқуқшунос олимлар турлича таърифлайди. Яъни, профессор О.Оқюлов, оила ҳуқуқи алоҳида ҳуқуқ тармоғи сифатида тан олинган тақдирда ҳам, уни фуқаролик ҳуқуқи билан генетик (ирсий) алоқасини инкор этиш мумкин эмаслигини, алимент тўлаш бўйича вужудга келадиган ҳуқуқий муносабатларни фуқаролик ҳуқуқий мажбуриятлар орқали вужудга келадиган моҳиятга эга эканлигини инкор этиб бўлмайди³² деб кўрсатса, ушбу фикрни инкор этиб, профессор Ф.Отаҳўжаев ва Ш.Йўлдошевлар оилавий-ҳуқуқий муносабатлар ўзининг баъзи бир белгилари билан фуқарлик-ҳуқуқий муносабатларга ўхшаб кетади. Бироқ бу ўхшашлик фақат ташки қўринишдадир. Мазмунан оилавий ва фуқарлик-ҳуқуқий муносабатлар ўртасида муҳим сифат ва фарқлар бор. Фуқарлик-ҳуқуқий муносабатларнинг асосини мулкӣ муносабатлар ташкил этса, оилавий-ҳуқуқий муносабатларнинг асосини эса, аксинча, мулкӣ бўлмаган номулкӣ шахсий муносабатлар ташкил этади³³ деб ёзади.

Бизнингча, алимент мажбуриятлари билан боғлиқ муносабатлар соф оилавий ҳуқуқий муносабатлар бўлиб, мулкӣ муносабатлар нафақат фуқарлик ҳуқуқий муносабатлар билан боғлиқ, балки меҳнат ҳуқуқий муносабатларга ҳам дахл қилиб, меҳнат ҳуқуқи ҳам алоҳида ҳуқуқ тармоғи бўлгани сингари, оилавий ҳуқуқий муносабатлар ҳам ўзига хос алоҳидаликка эга.

Оила кодексининг 135-моддаси 3-қисмида вояга етмаган болалар таъминоти учун алиментлар бола вояга етгунига қадар бўлган давр учун, шу жумладан кўчмас ёки қўчар мулк ёхуд бошқа қимматли ашёни бериш йўли билан олдиндан тўланиши мумкинлиги қайд этилган.

Шу ўринда савол туғилади, агар бола ҳам оиланинг бир аъзоси бўлса, унда болага тўланадиган алимент эр ва хотиннинг умумий ҳисобланган мулки қаторига қўшилиб қолмайдими, ёки боланинг мулки умумий мулк ҳисобланмайдими?

Бу борада олимларнинг фикрига кўра, хусусан, профессор О.Оқюлов Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 93-моддасига болаларнинг оиладаги хусусий мулки

³¹ Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий Кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби. “Аёллар ва болалар мулкӣ манфаатларини алимент муносабатлари орқали таъминлаш масалалари” Тошкент. Янги аср авлоди 2019. 13-б

³² Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий Кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби. “Аёллар ва болалар мулкӣ манфаатларини алимент муносабатлари орқали таъминлаш масалалари” Тошкент. Янги аср авлоди 2019. 8-б

³³ Ф.Отаҳўжаев, Ш.Йўлдошева. Оила ҳуқуқи. Тошкент. Адолат. 2007. 79-б

ҳақидаги банд киритишни мақсадга мувофиқ³⁴ деб ёзади. Профессор ўз фикрининг тасдиғи сифатида Т.В.Белованинг вояга етмаган ёхуд меҳнатга лаёқатсиз болалар учун тўланадиган ёки ундириладиган алимент маблағлари ва улар ҳисобидан сотиб олинган товар ва ашёлар уларга мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлади деган қонунларга таклифи ўринли эканлигини маъқуллайди.³⁵

Биз ҳам юқоридаги фикрларга қисман қўшилган ҳолда, эр ва хотин никоҳдан ажрашгандан сўнг, болаларнинг хусусий мулк масаласи борасида алоҳида тўхталиш лозимлиги мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Сабаби, никоҳдан ажрашмаган эр ва хотин ўртасида вояга етаётган болани шундоқ ҳам унинг ота-онаси тарбиялайди, моддий фаровонлиги устида бош қотиради. Бироқ, болалар таъминоти борасидаги муносабатлар қачонки эр ва хотин амалда алоҳида яшашни бошлагандан сўнг муаммога айланишни бошлайди. Ачинарли бўлсада, айтиш лозимки, никоҳдан ажралгунга қадар ўзини меҳрибон этиб кўрсатаётган ота, никоҳдан ажрашгандан сўнг собиқ хотини уни фарзандининг моддий таъминоти учун алимент ундиришга судга ариза берса, собиқ эрлар алимент таъминотини камроқ тўлаш мақсадида аслида амалда даромади етарли бўлсада, қасддан ойлик иш ҳақи кам бўлган корхона ёки ташкилотларга ишга кирганлиги ҳақида ҳужжатларни расмийлаштириб олишади.

Ваҳоланки, эр ва хотиннинг никоҳдан ажралиши боланинг моддий таъминоти учун даҳл этмаслиги, бу борадаги ҳуқуқларини бузилмаслиги лозим.

Шу сабабли, суд эр ва хотиннинг никоҳдан ажратиш масаласини ҳал этаётган вақтда, болаларнинг таъминоти масаласини қўшиб ҳал этиб, алимент миқдорини, инфляция ҳисобига йиллик ошадиган фоизлар ҳисобини аниқ белгилаб бериши лозим деб ҳисоблаймиз.

Бундан ташқари, Оила кодексининг 93-моддасида боланинг хусусий мулки ҳақида гап кетган. Хусусий мулк эгаси эса, ўз мулкини ўзи тасарруф этади. Алимент тўловларини эса, боланинг манфаати учун уни қарамоғига олган она (ота) тасарруф этади. Шу сабабли ҳам алиментни хусусий мулклар сафига киритиш масаласини алоҳида ўйлаш лозим.

Ўзбек оилаларида онанинг фарзандига меҳр-муҳаббати ҳеч қандай изоҳ талаб этмайди. Агар она у ёки бу сабабга кўра ишлай олмаса, алимент маблағлари ҳисобидан олинган озиқ-овқатдан истеъмол қилса, бу ҳеч қандай гуноҳ ҳам, ҳуқуқбузарлик ҳам эмас. Бунинг устига, мамлакатимизда ҳар бир оила маҳалла, мактаб, жамоатчилик, васийлик ва ҳомийлик органларининг доимий диққат эътиборида.³⁶

Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 43-моддасига кўра, суд томонидан бедарак йўқолган деб топилган бўлса, агар эр-хотиндан бири ўртада вояга етмаган

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий Кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби. “Аёллар ва болалар мулкӣ манфаатларини алимент муносабатлари орқали таъминлаш масалалари” Тошкент. Янги аср авлоди 2019. 27 б

³⁵ Ўша жойда.

³⁶ Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий Кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби. “Аёллар ва болалар мулкӣ манфаатларини алимент муносабатлари орқали таъминлаш масалалари” Тошкент. Янги аср авлоди 2019. 29 б

болалари борлигидан қатъи назар, эр-хотиндан бирининг аризасига кўра улар фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида никоҳдан ажратилади.

Ушбу ҳолат бўйича, агар фарзандлар бедарак йўқолмаган ёки муомалага лаёқатли томонда қолса, унда алимент ундириш масалалари қандай ҳал этилади?

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 34-моддасига кўра, бедарак йўқолган деб топилган фуқаронинг мол-мулкдан бедарак йўқолган шахс қонунга мувофиқ боқиши керак бўлган фуқароларга таъминот берилади.

Шунингдек, ушбу кодекснинг 996-моддаси 3-қисмига кўра, муомалага лаёқатсиз шахс деликт муносабатлари бўйича жабрланувчига етказилган зарар қопланиши унинг мол-мулки ҳисобидан амалга оширилиши мумкин.³⁷

Мадомики, юқоридаги ҳар икки ҳолатда ҳам болаларнинг таъминоти учун алимент ундирилишида тўсиқлар йўқ, экан Оила кодексининг 130-моддасини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Бу борада профессор О.Оқюлов фикримизни исботлаб, Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 130-моддасига кўра фақат алимент олувчи муомалага лаёқатсиз бўлганда унинг қонуний вакили алимент тўғрисида келишув тузади. ...Вояга етган ота-оналардан бири келгусида муомалага лаёқатсиз деб топилши мумкин. Агар унинг мол-мулки, даромад манбалари (пенсия, нафақа ва бошқалар) бўлса, нега унинг зиммасига вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз фарзандларга нисбатан алимент тўлаш учун мажбуриятни белгиламаслик керак... Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 130-моддасини такомиллаштириш учун асослар мавжуд³⁸ деб ёзади.

Биз ҳам юқоридаги фикрга тўлиқ қўшилган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 130-моддасини 2-банд билан тўлдирган ҳолда, алимент тўловчи суднинг ҳал қилув қарори билан бедарак йўқолган деб топилган ёки муомалага лаёқатсиз деб топилган тақдирда, унинг мол-мулкдан қонунга мувофиқ вояга етмаган фарзандларига таъминот берилади. Бордию, суднинг фуқарони бедарак йўқолган деб топиш ва муомалага лаёқатсиз деб топиш ҳақидаги қарори бекор қилинса ёки фуқаро муомалага лаёқатли деб топилса, алимент мажбуриятларини ушбу фуқаронинг шахсан ўзи томонидан бажарилади деб баён этиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Умуман олдганда, эр ва хотин никоҳдан ажрашиш ёки ажрашмаслигидан қатъий назар, бу фарзанд ҳуқуқ ва манфаатларига путур етказмаслиги лозим.

³⁷ Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий Кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби. “Аёллар ва болалар мулкӣ манфаатларини алимент муносабатлари орқали таъминлаш масалалари” Тошкент. Янги аср авлоди 2019. 14 б

³⁸ Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий Кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби. “Аёллар ва болалар мулкӣ манфаатларини алимент муносабатлари орқали таъминлаш масалалари” Тошкент. Янги аср авлоди 2019. 14 б

ЗАМОНАВИЙ ЖАҲОН ТАРТИБИДАГИ СТРАТЕГИК ЎЗГАРИШЛАР

Хикматов Фатхулла Хабибуллаевич*Тошкент давлат техника университети**Сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Стратегия бир жойда туриб қолмайди, ҳар бир макон-вақт учун у бошқа-бошқа кўринишда намоён бўлади. У ёки бу омиллар таъсирида стратегиянинг аҳамияти ва самараси доимо ўзгариб туради. Бизнинг давримизга келиб гуманитар омилларнинг стратегик мақоми кескин ўзгарди: илгари уларни эътиборга ҳам олишмаган. Ҳарбий ҳаракатлар бирданига жаҳонда тинчликни сақлаш деб талқин этила бошланди (масалан халқаро тинчликпарвар кучлари). Буларнинг барчаси ўзаро алоқалар жараёни мажмуаси бўлиб, унинг ҳар бир таркибий элементи бошқа элемент ўзгаришига мослашиб бориши керак(бу ерда гап масалага тизимли ёндашиш ҳақида бормоқда Т.Парсонс, Д.Истон ва.бларнинг назариялари).

Мисол тариқсаида Д.Рамсфельднинг армия бюджет ҳаражатларининг ўсиши бўйича аргументларини келтириш мумкин. Бу мисол орқали Д.Рамсфельд – АҚШ мудофаа (собик) вазирининг жаҳондаги вазият ўзгаришига муносабатини билиш мумкин:

- Совет Иттифоқининг ерилиши марказдан қочувчи кучларни келтириб, янги минтақавий мамлакатларни пайдо қилди, уларнинг айримлари АҚШга нисбатан душманчилик кайфиятида;

- Совуқ урушдан сўнг бозордаги либераллашув камбағал мамлакатларга деструктив ҳарбий технологияларни сотиб олиш имкониятини берди;

- Бугун ҳарбий сектор ўрнига фуқаролик сектори самарали ҳарбий технологиялар учун технологияларни яратмоқда;

- Хитой, Россия, Ироқ, Шимолий Корея ва бошқа мамлакатлар ушбу жараёнда кенг қамровли ишларни олиб бормоқдалар, шу билан бирга АҚШ бой берган имкониятлардан қулай фойдаланиб қолишга уринмоқдалар;

- Хавфлар огоҳлантирмасдан жуда тез пайдо бўлиши мумкин³⁹.

Д.Рамсфельд бу йўл билан нафақат янги хавфсизлик моделини тавсифлаб бермоқда, у бу йўл билан янги хавф моделини кўрсатиб беришга уринади, тинчлик масаласи АҚШ ташқарисига чиқиб, бутун дунёни қамраб олди. Ва АҚШ ушбу масалага ўзи масъул деб талқин қилмоқда.

Бугунги жаҳон ривожланиши 3 босқични босиб ўтди, улар халқаро майдонда турли мамлакатларнинг ҳаракатларини белгилаб беради:

- объектнинг тезда мураккаблашуви;

- мураккаб объектларни бошқаришнинг янги усулларининг ишлаб чиқилиши

³⁹ Donald Rumsfeld - Doolittle ekent transcript May.2003//www.nudson.org Scarborough R. Ramsfeld's war – Washington. 2004. p.408

- соддароқ бошқарув усулларига қайтган ўтиш.

Уларни кенгроқ кўриб чиқайлик:

Биринчи босқич. Объектнинг тезда мураккаблашуви.

Биполяр жаҳон тизимининг еврилиши жаҳон тартибининг мураккаблашуви сабаб бўлади. Бир томондан, АҚШ етакчи мавқеини эгаллашига имконитларини оширган бўлса, бошқа томондан, Совет Иттифоқи алоҳида давлатларга бўлинди, халқаро субъектлар кўпайди. Югославия, Молдова ва Грузияда шундай вазият содир бўлди. Ўз ҳуқуқларини талаб этувчи субъектлар кўпайди.

Иккинчи босқич. Мураккаб объектлар бошқариш учун усулларини ишлаб чиқади.

Жаҳон сиёсатининг мураккаблашуви уни бошқариш бўйича янги усулларининг ишлаб чиқилишига сабаб бўлади. Замон ҳам янги бошқарув маконларини талаб этмоқда. Бир қатор ҳолатларда улар ҳали йўқ, бошқа ҳолатларда улар бор, лекин бизда эмас. Хусусан, бошқа мамлакатлардан ушбу усулларни ўз мамлакатиде тадбиқ этиш ҳар доим ҳам самара бермайди, чунки на объектлар ва на субъектлар ушбу бошқарув шаклларига тайёр эмас. Шунинг учун бошқа мамлакатлардан энг самарали кўрилган шаклларни олиш мантиққа зид ёки кулгили бўлиб кўринади. Бундай ҳолатларда фақат ташқи каркас, ташқи методология олинадиде ва у охир-оқибат кераксиз бўлиб қолади. Бунга яқин мисолни келтириш мумкин. Хитойнинг сўнги императори эркаклар кўйлақлари билан танишганида у ҳеч ҳам европаликлар уни қандай кийишини тасаввур қила олмас эди, чунки улар доимо император тиззасигача келар эди. Ваҳоланки, у кўйлақни шимиға шимариш кераклигини билмаган эди.

Барча жараёнларнинг тезда интеллектуаллашуви содир бўлди. Бугун биз интеллектуал армия, дипломатия, сиёсий қарор қабул қилиш жараёниға эгамиз. Интеллектуал компонентсиз бугун ҳеч қандай ҳаракат қилиб бўлмайди, чунки оппонет/рақиб/душман бизни енгади.

Кўриб турганимиздек, мураккаблашаётган замонда интеллектуал инструментариёға катта эътибор қаратиб келинмоқда ва бу табиий ҳол. **Учинчи босқич.** Оддий бошқарув усулларига қайтатан ўтиш.

АҚШ ўзининг бошқарув усули имкониятлари чегарасиға келиб қолди, деган тасаввур пайдо бўлмоқда. Лекин шунга қарамай, АҚШ бу масалада ҳаммадан олдинға ҳатто ўз иттифоқичиси Буюк Британиядан анча олдинға силжиди. Ва келажакда бу фарқ янада ортиб боради.

НАТО ва БМТ ролининг тушуши ҳам шу соҳа билан боғлиқ. АҚШнинг тезда кучайиши ушбу институтларнинг мазкур давлат учун айрим тўсиқларни келтириб чиқаради. Улар АҚШ амалға ошириши мумкин бўлган стратегия вариантлари миқдорини камайтирди.

Вазиятни тўғирлаш усули “кўпол” ҳарактерға эға. Постсовет маконида – Грузия, Литва ва Украинада ҳам шундай жараёнлар кечмоқда. Вақти-вақти билан у ерларда фаоллик кузатилмоқда. Украинада содир бўлётган элиталар ажралиши мамлакатнинг олдинға қараб силжишиға тўсқинлик қилмоқда. Шундай ҳолат Литва учун ҳам хосдир.

Ушбу “қўпол” усуллардан ҳимояланиш мақсадида Россия ўз ичкарасида маконини тартиблаштирди. ОАВ томонидан кенг ёритилган “Курск” воқеасидан сўнг ОРТ ва НТВ нинг мавқеи тушурилди. Улар эндиги даврда нобарқарор импульсларни эмас, балки тартибга чақирувчи импульсларни узатмоқдалар. Олигархлар сиёсий макондан четлаштирилди, федерация субъектлари марказдан қочувчи кучлари тўхтатилди, марказга бўйсунуш даражаси ошди⁴⁰. Буларнинг барчаси вазиятни барқарорлаштирди. Натижада Россия ички барқарорликка эришиб, ташқи сиёсатда фаоллашди.

Россияда элиталар ажралиши содир бўлмаган. Ельцин даврида аксинча ҳамма ҳокимият остида бирлашар эди. В.Путин даврига келиб, бу ҳолат ўзгарди. Лекин шунга қарамай у элиталар кучайиш имкониятини сусайтирди, улар ўртасида ихтилоф келиб чиқиши мумкин бўлган нуқталарни тартибга солди: республикалар ўрнини федерал округлар мустаҳкамланди, тўғри ОАВ ва Дума шакллантирилди. Узилиш содир бўлиши мумкин бўлган нуқталар ҳимояланди.

Россия ўзининг назарий асосланган Евроосиё ҳаракатига эга, бу Россиянинг ўз ривожланиш вариантини белгилайди. Бундан келиб чиқиб, тарихнинг ва келажакнинг ўз варианты борлигини англаш мумкин. Яъни жараёнлар гўёки орқага қайтувчи ҳарактерга эгадек: келажакни белгилаб бугунги ва кечаги кун талқин этиб борилади. Ва бизинингча Путин бошчилигидаги Москва мазкур назарий лойиҳани амалиётга тадбиқ этмоқда.

Қарор қабул қилиш жараёнига ва у ёки бу ҳаракатларнинг ривожланишига таъсир этувчи янги стратегик омиллар (шу қаторида ҳарбий омиллар) қаторида ижтимоий фикр муҳим ўринни эгаллаган бўлса, демак уни ҳам бугунги куннинг муҳим стратегик омили сифатида тан олиш керак. Бир мамлакат тўғрисида бошқа мамлакатларда фикрлар, унга бўлган муносабат ҳам муҳим омил ҳисобланади ва бу ҳолат хатто ҳукуматнинг ташқи сиёсий курсини ўзгартиришгача олиб келиши мумкин. Масалан, мусулмонлар жуда кўпчиликни ташкил этувчи ҳиндихитойликларнинг 15% АҚШга нисбатан ижобий муносабатда эканлигини билдирган. Шу пайтнинг ўзида 2002 йил бошларида бу рақам 61 % га тенг бўлди. НАТО аъзоси Туркияда АҚШга ижобий муносабат 3 йил ичида 52%га тушиб, 2003 йилда 15%ни ташкил этди⁴¹.

АҚШ учун бу жиддий хавф, шу боис ҳам у ижтимоий фикрни алмаштириш бўйича янги ресурсларни ишлаб чиқиш ва қўллаши зарур⁴². Яъни ижтимоий фикр номоддий омил сифатида қандай аҳамияти ортиб бораётганлигини кўриб турибмиз. Виртуал кадриятлар стратегик жиҳатдан аҳамиятли бўлиб бормоқда.

Агар бугун Интернет шунга ўхшаш ролни бажараётган бўлса ва виртуал жамиятни шакллантираётган бўлса, демак уни ҳам стратегик омил деб тан олиш керак. Шунинг учун интернетнинг бу варианты устидан назоратни амалга ошириш бўйича мунтазам кураш содир бўлиб туради.

⁴⁰ Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее Россия. Мыслить пространством. - М., 2000. - С. 158

⁴¹ Mufti S.I. The issue is policy, not diplomacy! // www.islamonline.nim

⁴² Schuster МЛ. a.o. After 9/11: stress and coping across america. - Santa Monica, 2002

Хулоса ўринда шуни айтиш мумкинки, мамлакатни кучли ёки заиф қиладиган барча нарса у учун стратегик аҳамият касб этади. Ғарб таҳлилчилари ишонч даражаси тўғрисида гапирганларида уни ижтимоий капитал деб номлайдилар, юқори ишонч даражаси иқтисодиётнинг яхши ишлашини таъминлайди. Постсовет мамлакатларида аксинча, аҳоли ўз ижтимоий институтларига ишончи юқори эмас, бу ҳолат эса ҳам ижтимоий, ҳам сиёсий ва иқтисодий ҳаётда ўз ифодасини топиши мумкин.

СТРЕСС ҲОЛАТИ ВА АФФЕКТ ҲОЛАТИ ЎРТАСИДАГИ ФАРҚ НИМА?

Турдалиев Азизбек Мутавали ўғли

ИИБ Академияси III ўқув курси 323-гуруҳ курсанти

Стресс ҳам, аффект ҳам кучли салбий ҳиссиётлар билан бевосита боғлиқдир. Бироқ, иккаласи ўртасида катта фарқ бор, улар эътиборга олинishi керак. Суд амалиётида бунга алоҳида аҳамият берилади.

Стресс одамнинг ўта оғир ҳолатларга ёки психикага зарар етказадиган узоқ муддатли жиддий босимга муносабати сифатида пайдо бўлади. Бу ҳолат, айниқса ҳаётнинг қийин давларида талаб қилинадиган лойиҳалар, ишдаги муаммолар, қийин имтиҳонлар ёки ажралиш ва ишдан бўшатиш каби ҳолатлар билан боғлиқ.

Стресс (инглизча “stress” - "босим", "таранглик") ҳар қандай экстремал таъсирга жавобан юзага келадиган ҳиссий ҳолат деб тушунилади. Ҳеч ким стрессиз яшаш ва ишлашга қодир эмас. Ҳар бир инсон вақти-вақти билан оғир ёки масъулиятли ишни бажаришда оғир ҳаёт йўқотишларига, муваффақиятсизликларга, синовларга, тўқнашувларга, стрессларга дуч келади. Баъзи одамлар стрессни бошқаларга қараганда осонроқ ҳал қилишади, яъни стрессга чидамлидирлар.

Инсон шароитининг яна бир кенг доираси **аффект** тушунчаси билан бирлаштирилган. Аффект - бу ёрқин ва кучли ҳиссий ҳаяжон, бунда одам ўзини ўзи бошқариш имкониятини йўқотади, бошқариб бўлмайдиган бўлиб қолади ва мантикий фикрлашни тўхтатади. Қоида тариқасида, бундай ҳолат инсон учун муҳим бўлган вазиятларнинг кескин ўзгариши ёки ғазабни мунтазам равишда қўзғатиши натижасида юзага келади. Аффект ҳолатида одамлар ғазабланишга тушадилар.

Аффект (лотинча “affektus” - "ҳиссий ҳаяжон") - бу субъект учун муҳим бўлган ҳаётий шароитларнинг кескин ўзгариши билан боғлиқ бўлган ва ички органлар функцияларининг ўзгариши билан боғлиқ бўлган кучли ва нисбатан қисқа муддатли ҳиссий ҳолат.

Аффект инсон фаолиятига салбий таъсир қилади, уни ташкил этиш даражасини кескин пасайтиради. Аффектда одам бошини йўқотгандай туюлади, унинг ҳаракатлари асосиз, вазиятни ҳисобга олмасдан амалга оширилади. Агар шахс аффект ҳолатига тушиб қолса, у ғазабланиб, ўз-ўзини бошқариш кучини йўқотиши ва хатти-ҳаракатини англамай қолиши мумкин.

Аффектни умуман бошқариб бўлмайдиган деб ўйлаш нотўғри ҳисобланади. Тўсатдан содир этилишига қарамай, аффект юзага келиб ривожланишида маълум босқичларига эга. Аффект ҳолатида шахс ўз ҳаракатларини бошқара олмаслигига қарамай, дастлабки босқичларда у ҳали ҳам “чироғ”ни ўчириш ва ўзини ўзи ушбу ҳолатдан тортиб олиш имкониятига эга. Агар охириги босқичларда эса шахс ўзини ўзи устидан назоратни бутунлай йўқотиб қўйиши мумкин ва натижада уни тўхтатишни деярли имкони бўлмайди.

Албатта, аффект ҳолатида шахс ўзини ўзи бошқариш учун куч топиши жуда қийин бўлади, бу улкан иродали ҳаракатларни талаб қилади. Бу эрда энг муҳими - бу аффектив ҳолат бошланишини кейинга қолдириш, “аффектив портлаш”ни “ўчириш”, ўзини тутиш, ўзини тутиши устидан назоратни йўқотмасликдир.

Икки ҳолат яъни, стресс ва аффект ҳолатининг ўртасидаги энг муҳим фарқлардан бири уларнинг давомийлигидир. Стресс нисбатан узоқ вақт давом этишга мойил. У одамни бир неча кун, ҳатто ҳафталар давомида таъқиб қилиши мумкин: хусусан, иш фаолиятида - ҳамкасблари билан бўлган муносабатларида, уйда - оила аъзолари билан мулоқотда ва бошқа машғулотлар пайтида узоқ муддат маълум белгилари билан намоён бўлади. Аффект узоқ давом этмайди ва тўсатдан “динамитнинг портлаши”га ўхшайди.

Бу икки тушунчанинг жуда муҳим фарқи шундаки, стресс ҳолатида шахс гарчи муваффақиятга эришмаса ҳам ўзининг барча ички ресурсларини кутқариш ва хавfli вазиятдан чиқиш йўлини излаш учун сафарбар этади, аффект ҳолатида эса шахс ўз ҳаёти учун хавfli ҳаракатларни содир этади, шу жумладан қуролли душманга ҳам ҳужум қилиши мумкин.

Стресс - салбий ҳиссий ҳолатлар билан шахсга таъсир этишга ҳаракат қилганда шахсни тушкунлик ҳолатига келтиради ёки унга тезда ҳаракат қилиш ва ушбу вазиятдан чиқиш йўлини топиш имкониятини беради. Аффект онгнинг бир зумда торайиши билан тавсифланади: қўзғалиш ва тормозланишнинг нормал ўзаро таъсири бузилади ва одам фикрлаш қобилиятини йўқотади.

**1-4 СИНФ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА ГИМНАСТИКА
МАШҒУЛОТЛАРИНИ ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАР ОРҚАЛИ ЎТКАЗИШНИНГ
ХУСУСИЯТЛАРИ**

Ташбоева Назирахон Авазовна

Андижон вилояти Олтинкўл тумани

33-ИДУМ мактаби жисмоний тарбия фани ўқитувчиси.

Аннотация: *Мақолада 1-4 синф мактаб ўқувчиларида гимнастика машғулотларини ҳаракатли ўйинлар орқали ўтказишнинг хусусиятлари таҳлил қилинди*

Калит сўзлар: *Гимнастика, ҳаракатли ўйинлар, жисмоний ривожланиш, жисмоний тайёргарлик, гимнастика кўпкураш.*

1-4 синф мактаб ўқувчиларининг жисмоний ривожланиши ва тез ўсиш давридир, шунинг учун бошланғич синф ўқувчиларини жисмоний ривожланиш, нормал ўсишни таъминлаш учун ҳам куч қувватни сарфлаш зарур.

Бир хил ёшдаги ва бир хил жисмоний ривожланишга эга бўлган болаларда жисмоний сифатларнинг ривожланиши ҳар хил эканлиги таъкидланган. Шу сабабли, жисмоний ривожланиши ҳар хил бўлган ўғил ва қизларда жисмоний сифатларни тарбиялаш учун индивидуал дастурлар тузиш, машқлар мажмуасини ишлаб чиқиш, дарс жараёнида ҳар бир гуруҳ учун самарали ёндашган ҳолда ўргатишни ташкил қилиш жисмоний тарбия жараёнида долзарб масалалардан биридир

Бошланғич синф ёшидаги болаларининг гимнастика машғулотларининг сифатли янги шаклларни қўллаган ҳолда ўтказиб бориш алоҳида аҳамиятга эга. Қизиқарли ва сифатли машғулотларни ўтказиш бола соғлигини мустаҳкамлашга, иш қобилиятини ва ҳаракат фаоллигини оширишга имкон яратади.

Ўрта таълим муассасаларида ўқув машғулотларини асосий гимнастика воситаларидан фойдаланиб ўтказилишига ва уларни ёшига эътибор бериш керак. Бу эса ўз навбатида болаларнинг турли ёшдаги болаларнинг жисмоний қобилиятларини оширади ва соғлиқлари тикланади. Шу билан бирга бу кўрсаткичларни таҳлил қилиб болаларнинг ҳаракат тайёргарлигини оширишдаги олдимизга қўйилган вазифалар ўз ечимини топади. Жисмоний тарбия ва спортга бўлган қизиқиш ва эҳтиёж ошиб боради.

Ўқув амалиёти тажрибаси шуни кўрсатадики, ўқувчиларни тайёрлашда қўлланиладиган анъанавий услуб ва воситалар кўп йиллик тайёргарлик жараёнининг муайян босқичида ўз самарадорлигини йўқотиши ёки сустлаштириши мумкин.

Натижада, болаларнинг дастурдаги гимнастика машқларини ўзлаштиришида ҳам, жисмоний ва функционал имкониятлар ҳам тараққиётдан тўхташи эҳтимолдан ҳоли эмас. Бундай вазиятни келиб чиқиши табиий ҳолатдир. Чунки организмнинг юкламаларга мослашиш имконияти чексиз бўлмайди, анъанавий

юкламаларга кўникиши ҳосил бўлади, ихтисослаштирилган гимнастиканинг амалий машқлари жисмоний тайёргарлигини ўсишига «қудрати» етмай қолади.

Қайд этилган ҳолатлар бизни ўрта таълим мактабларида 1-4 синф мактаби ўқувчилари мисолида уларнинг жисмоний ва амалий машқларни самарадорлигини оширишига мўлжалланган.

Ушбу муаммони ўрганишга бўлган қизиқиши нафақат камаймаяпти, балки борган сари ортиб бормоқда. 1-4 синф мактаб ўқувчиларини ҳаракат тайёргарлигини такомиллаштириши «калитини излашга» масъул ўқитувчилар ўзларининг ижодий фаолиятида назарий-педагоглар, физиолог, шифокор, руҳиятишунослар тадқиқотларига асосландилар. Чунки 6-10 ёшли болаларни дарс жароёнини олиб бориши кенг қамровли ва серқиррали мураккаб жараён дур.

Қанчалик гимнастик машқлар элементлари ва ҳаракатлар мажмуаси ҳамда уларни жисмоний ва координацион жиҳатдан ижро этиши имконияти қийинлашиб, мураккаблашиб борса, шунчалик мутахассис-ўқитувчилар ва илмий ходимлар олдида ҳал қилиниши муҳим бўлган масалалар доираси кенгайди.

Ҳаракатли ўйинларини болаларни жисмоний ва ахлоқий ривожланишидаги ахамияти шундан иборатки, болаларни коллективчилик, меҳнатсеварлик ва жамоат олдида ўз бурчини хис қилиш руҳида тарбиялаш ҳозирги куннинг энг муҳим масалалари ҳисобланади.

Бола мактабга қадам қўйган биринчи кундан бошлаб уларда меҳнатга нисбатан муҳаббат уйғотиш, уюшқоқлик, ишчанлик ва бошлаган ишни охирига етказа билиш хусусиятини тарбиялаш керак.

Бунинг учун тарбиянинг барча воситаларидан, жумладан болаларнинг сеvimли ўйинларидан фойдаланиш айна муддаодир.

Ҳаракатли ўйинлар ҳаётдаги тўсиқларни енгиш ҳамда ҳар хил ҳислат ва қобилиятларни руёбга чиқариш билан боғлиқ бўлган жисмоний машқларнинг турли комплексини ўз ичига олади. Бундан ташқари, одатда, болалар севиб ўйнайдиган, уларга қувонч бахш этадиган мусобақа элементлари ҳам ҳаракатли ўйинларга киради.

Биз қуйидагиларни таклиф қиламиз. Ўқувчи турмушдаги, меҳнат соҳасидаги табиат ходисалари ва жониворлар ҳаётидаги ҳар хил нарсаларни таклид қилиб ўйнар экан, бу ходиса ва ҳаракатларнинг маъносини англай боради, аста-секин ҳаётий тажриба орттиради, қийинчиликларни енгишга ўрганади, унда ҳаракат кўникмалари ҳосил бўлади ва тасаввур тобора бойиб боради.

Ҳаракатли ўйинлар, чунончи юриш, югуриш, сакраш, ирғитиш ёки улоқтириш, тирмашиб чиқиш каби машқлар бола ҳаракатларини ривожлантириш ва такомиллаштиришда катта ахамиятга эга бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Усмонхўжаев Г.С. “1001 ўйин” Т.Медицина 1999 й.
2. Усмонхўжаев Г.С. “Ҳаракатли ўйинлар” Т.Медицина 1999 й.
3. Қорабоев У. “Ўзбек халқ ўйинлари” Тошкент 2001й
- 4.Азизходжаева Н.Н.Педагогические технологии педагогическое мастерство-
Т. Фан ва ахборот технологиялари, 2006

TEACHING ESP STUDENTS USING DIRECT METHOD AVOIDING GRAMMAR (AS AN EXAMPLE OF DEFECTOLOGISTS)

Aliyeva Dilafroz Muxtarovna,

a teacher of Kokand state pedagogical institute

Annotation: *This article discusses two ways of teaching foreign languages: direct method and indirect method. It gives some advantages and disadvantages of using direct and indirect methods during teaching period.*

Key words: *direct method, indirect method, teaching without grammar, verbalizing.*

Teaching is the most important part of people's life, as it includes all the intelligence of humanity. For many centuries, humanity has been learning everything around him and trying to open the new world. Human being wants to improve the life so that creates different types of techniques. Moreover, the people prefer to know a lot of acts in the nature and environment. Knowing the language gives a lot of opportunities to people as knowing the language is knowing the people and knowing the people is opportunity of learning the world. In this case teaching is an essential part of the process. Actually teaching or learning English is not an easy matter. Various types of methods of teaching are essential in this process. Direct method can be an example of teaching ways. It differs from other teaching strategies with avoiding grammar rules.

Direct method - also known as Reform Method / Natural Method / Phonetical Method / Antigrammatical Method. All reformers were vehemently opposed to teaching of formal grammar and aware that language learning was more than the learning of rules and the acquisition of imperfect translation skills. Instead grammar should be acquired inductively by inducing the rules of how the language behaves from the actual language itself. "Never tell the children anything they can find out for themselves." (Jesperin 1904). Direct Method based on belief that:

1 Knowing a language was being able to speak it! Primacy of spoken word. New method laid great stress on correct pronunciation and target language from outset. Advocated teaching of oral skills at expense of every traditional aim of language teaching.

2 Second language learning must be an imitation of first language learning, as this is the natural way humans learn any language, and so MT has no place in FL lesson. (Baby never relies on another language to learn its first language).

3 Printed word must be kept away from second language learner for as long as possible (same as first language learner, who doesn't use printed word until he has good grasp of speech).

4 The written word / writing should be delayed until after the printed word has been introduced.

5 The learning of grammar/ translating skills should be avoided because they involve the application of the MT.

6. All above items must be avoided because they hinder the acquisition of a good oral proficiency. However, there are some disadvantages of direct method that Major fallacy of Direct Method was belief that second language should be learned in way in which first language was acquired - by total immersion technique. But obviously far less time and opportunity in schools, compared with small child learning his mother tongue. Is first language learning process really applicable to second foreign language learning at later stage? First language learning is essential part of child's total growth of awareness of world around him. He starts off with blank sheet, then starts collecting/selecting organizing the experience of a totally new world, perceived through his senses, by formulating a variety of pre-verbal concepts. Subsequently part of the process of learning how to live is the acquisition of skills to verbalize his desires and aversions and to label his concepts, so as to make living more sufficient and secure. Effectiveness of these verbalizing skills depends on maturation level of the child / on type of environment on intelligence.

Language is part of an intrinsic process through which child learns to recognize/ deal with new situations. The Direct Method rejects use of the printed word - but this objection is illogical since second language learner has already mastered his reading skills. The following method is eclectic method which is widely used among teachers. Many teachers use a mixture of both Indirect and Direct Methods. Grammar Method is easy for the teacher, but too intellectual an approach for the average pupil; may kill off his enthusiasm for language learning; gives little chance to master spoken language which would be of greater use to him; pupil cannot gain true insight into grammatical rule unless he has previously mastered the spoken aspect. Some teachers therefore try to veer away from pure Indirect Method, hoping to reduce the intellectual content of their lessons and to give pupils some opportunity of speaking the language. But Direct Method teaching cannot supply the number of active speaking contacts required for pupil to begin to 'think' in the language, so that any 'eclectic' method lying between the two poles will afford even fewer contacts. It is also true that a second language learner needs to have some knowledge of the grammatical blocks of language to help speed up the development of his oral proficiency. Any eclectic method teacher therefore falls between two stools. Either way he faces obstacles which make teaching/ learning both difficult/ unpleasant. What is needed, therefore, is a completely different method, which lies outside the range of Indirect/Direct methods which takes into account data obtained from investigations into second language learning; which uses old/new teaching/learning activities in such a way as to enable the learner to learn a language more quickly and with less effort; which gives pupil the opportunity to reach a level whereby he can 'think' in that language.

All in all, criteria is the most important effective method in teaching and learning a foreign language. It must be simple for both teacher and learner, and must be within the capabilities of all teachers. Also, the teacher must feel that pupils are progressing satisfactorily. It must bring about a balance between the spoken and written or printed word (and must be flexible enough for the teacher to concentrate on the area (s)he wants). It must overcome the conflict between fluency and accuracy. It must increase the rate and amount of learning which takes place in the classroom. Testing must be part of the method, and not

a separate entity. Constant revision must be part of the method. It must enable the teacher to set defined limits and have control over oral responses.

REFERENCES:

1. Birdsong, D., 2006. Age and second language acquisition and processing:a selective overview. *Language Learning*
2. Carroll, J.B., 1975. *The Teaching of French as a Foreign Language in Eight Countries*. Wiley, New York.
3. Ellis, R., 1986. *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford University Press, Oxford, UK.
4. Schulz, R.A., 2007. The challenge of assessing cultural understanding in the context of foreign language instruction. *Foreign Language Annals* 40 (1)
5. Timmis, I., 2002. Native speaker norms and international English: a classroom view. *ELT Journal* 56

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK BILIMLARNI SHAKLLANTIRISHDA ERTAKLARNING AHAMIYATI**Axtamova Zulfizar Shavqi Qizi***Buxoro viloyati G'ijduvon tumani**11-DMTT tayyorlov guruh tarbiyachisi*

Annotatsiya: *Maqolada ertaklar yordamida bolalarda tabiat hamda ekologiyaga oid bilimlarini shakllantirish xususida fikrlar berilgan.*

Kalit so'zlari: *ekologik bilim, tabiat, ertaklar, ekologik ertakla.*

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (MTT) ekologik tarbiyaning asosiy vazifasi bolalarni tabiatni sevish va asrashga o'rgatish, tabiat himoyachilarini tarbiyalash, bolalarni tabiat boyliklaridan ehtiyotkorlik bilan foydalanishga o'rgatish, ekologik madaniyatni shakllantirishdir. Ekologik tarbiyaning birinchi bo'g'ini maktabgacha yoshdagi davr hisoblanadi. Maktabgacha ta'limdagi ekologik tarbiyaning asosiy omili bu, bolalarning bu davrda sezgirligi va tabiiy dunyoga bo'lgan katta qiziqishining mavjudligidadir.

O'tmishda aksariyat olim va pedagoglar bolalarni tarbiyalash vositasi sifatida tabiatga katta ahamiyat berganlar, Ya.A.Komenskiy tabiatni bilim manbai, aql, his-tuyg'u va irodani rivojlantirish vositasi deb hisoblagan.

Maktabgacha bolalik davrida bola tabiat haqida xissiy taassurotlar oladi, hayotning turli shakllari haqidagi ma'lumotlar to'playdi, ya'ni ekologik tafakkur va ongning birlamchi asoslari shakllanadi va ekologik madaniyatning dastlabki elementlari vujudga keladi. Lekin bu faqat bir shartda sodir bo'ladi, agar bola tarbiyalayotgan kattalarning o'zlari ekologik madaniyatga ega bo'lsa, agar ular barcha odamlar uchun umumiy bo'lgan muammolarni tushunib, ular haqida qayg'urgan holda bolalarga tabiatning go'zal dunyosini ko'rsata olsalar, ular bilan munosabatlar o'rnatishga yordam bergan bo'ladilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik madaniyatini o'zbek xalq an'analari va urf-odatlaridan foydalanish orqali tarbiyalash samarali natija beradi. Ertaklar bolalar uchun tushunarli mazmunli bo'lishi kerak, unda odatiy ertak metodikasi va taniqli personajlardan foydalanish mumkin. Biroq, ertakning asosi tabiatni muhofaza qilish mavzusi bo'lishilozim.

Ekologik ertaklar bolalarda xulq-atvor va tabiat bilan ehtiyotkorona munosabatda bo'lish madaniyatini tarbiyalaydi, tabiatga nisbatan bilishga qiziqishni rivojlantiradi. Yosh tinglovchilar uchun ertaklarda eng muhimi, yovvoyi tabiat muammolarini tabiatning o'zidan o'rganishni, ularning "ovozi"ni eshitish muhimroqdir. Shu munosabat bilan, ekologik ertaklarning roli alohida bo'lib, u yerda hayvonlar va o'simliklar tabiatdagi o'zgarishlari va ularning odatiy hayoti bilan jonlanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalashda ertaklar imkoniyatlaridan foydalanishning asosiy pedagogik sharoitlari quyidagicha: - tabiatning ertak obrazlarini kiritish mumkin bo'lgan turli ekologik vaziyatlardan foydalanishni hisobga olgan holda ertak asarlarini tanlash. Ekologik mavzudagi ertak quyidagi talablarda bo'lishi lozim:

- ertakning mazmuni o'ziga xos bo'lishi, jonli va jonsiz tabiat ob'ektlari haqidagi

ma'lumotlarni o'z ichiga olishi, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tushunarli bo'lishi kerak;

- tabiiy ob'ektlar haqidagi ma'lumotlar ekologik bilimlar mazmuniga mos kelishi va bolalarning tabiiy ob'ektlarga ongli va to'g'ri munosabatini shakllantirishga yordam berishi kerak;

- ertakning mazmuni tabiiy ob'ektlar, ularning munosabatlari va odamlar tomonidan buzilishining oqibatlarini, ekologik xavfsizlik va ekologik bilimli inson xulq-atvori, tabiatdan oqilona foydalanish haqidagima'lumotlarni o'z ichiga olishim mumkin;

- ertak kichik hajmda bo'lishi kerak.

Ertaklarning sehirli olami bolalarni g'aroyib qahramonlari, tomchi, buloq, nohot polvon va ularning ajoyib sarguzashtlari bilan tanishtiradi: "Tomchivoy", "Buloq", "O'rmon" ertagi ko'p ajoyibotlarga to'la. Bu kutilmagan hodisalar va sirlari bilan bolalarga noma'lum bo'lgan dunyoni ochadi. Oddiy syujet, yaqin va tanish qahramonlar – chigirtka, chumoli, laylak, yo'l, daraxt va boshqalar bilan o'ynash, ular haqida turli hikoyalar o'ylab topish mumkin, bu bolalarga ertak ma'nosini singdirishga yordam beradi. Ertak qahramoni bo'lishdek beg'ubor holda bola hayvonot va o'simlik dunyosi sirlarini o'rganadi.

Maktabgacha ta'lim pedagoglari tomonidan maktabgacha yoshdagi bolalarni bahor va yoz oylarida ekologik ta'lim va tarbiya muammolarini hal qilish, o'simlik va hayvonlar haqida ekologik bilimlarini shakllantirish, tabiatda ular bilan muloqot qilish va ularga to'g'ri munosabat haqida xabardor bo'lish uchun ushbu ekologik tizimning jonli ob'ektlari bilan tanishtirish uchun foydalanishlari mumkin.

Ekologik mazmundagi ertak bilan ishlashning asosiy maqsadi, ertakning ekologik mazmunini tushunish jarayonida bolalarning bevosita hissiy va adabiy tajribasini shakllantirish orqali ekologik ta'lim jarayonida maktabgacha yoshdagi bola shaxsini rivojlantirish.

Ekologik ertak to'rt bosqichni o'z ichiga olishi maqsadga muvofiq. *Birinchi bosqichda* bolalarga tabiat bilan muloqot qilishning bevosita hissiy tajribasidan foydalangan holda ertakda uchraydigan jonli ob'ektlarni ertakda shu ob'ektni tanishlari uchun qisqa muddatli kuzatuv orqali olish imkoniyati beriladi. *Ikkinchi bosqichda* bolalar ertakning ekologik mazmunini faol samarali rivojlantirish sohasiga kiradilar; *Uchinchi bosqichda* bolalar tabiatning ertak obrazlari bilan mustaqil faol o'zaro aloqa o'rnatish vositalarini o'zlashtiradilar, bolalarni ertak qahramonlari sifatida ekologik vaziyatlarga kiritladilar; *To'rtinchi bosqich* mustaqil faoliyatd ijodkorlikdan foydalanish.

Ekologik ertak bilan ishlash natijasida maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologik bilim va tabiat olamiga ekologik munosabatning rivojlanish darajasi ekologik bilimlarni shakllantirishning barcha ko'rsatkichlari va darajalari hamda tabiiy dunyoga ekologik munosabat darajasi sezilarli darajada oshishiga erishish mumkin. Bolalarning tabiiy obektlarga munosabati sezilarli darajada o'zgaradi. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, ekologik ertak maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonida va kundalik hayotdagi ekologik tarbiya, tabiatga hurmat darajasini oshirishda ancha samarali vosita hisoblanadi.

**MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLA SHAXSINING RIVOJLANISHIGA
MULOQOTNING TA'SIRI****Begaliyeva Mavjuda Davlyatovna***Jizzax viloyati, Zomin tumani**Zomin Pedagogika kolleji**Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi fani o'qituvchisi*

Bog'cha yoshidagi bolalar shaxsining shakllanishiga ko'ra bu davrni uch qismga ajratish mumkin: Birinchi davr–bu 3–4 yosh oralig'ida bo'lib, bola emotsional jihatdan o'z–o'zini boshqarishning mustahkamlanishi bilan bog'liqdir. Ikkinchi davr–bu 4–5 yoshni tashkil qilib axloqiy o'z – o'zini boshqarish. Uchinchi davr esa shaxsiy ishchanlik va tadbirkorlik xususiyatining shakllanishi bilan xarakterlanadi.

Axloqiy tushunchalar manbai bo'lib ularning ta'lim – tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan kattalar, shuningdek, tengdoshlari ham bo'lishi mumkin. Axloqiy tajribalar asosan muloqot, kuzatish, taqlid qilish jarayonida, shu bilan birga kattalarning, ayniqsa onalarning maqtovi va tanqidlari orqali o'tadi va mustahkamlanadi. Bola doimo baho, ayniqsa maqtov olishga harakat qiladi. Bu baho va maqtovlarning bola shaxsidagi muvaffaqiyatga erishishga harakat xususiyatining rivojlanishida, shuningdek, uning shaxsiy hayoti, hamda kasb tanlashida ahamiyati juda katta.

Bog'cha yoshidagi davrda bolalarda muloqotning yangi motivlari yuzaga keladi. U shaxsiy va ishbilarmonlik motivlaridir. Shaxsiy muloqot motivlari bu –bolaning tashvishga solayotgan ichki muammolari bilan bog'liq, ishbilarmonlik motivlari esa u yoki bu ishni bajarish bilan bog'liq bo'lgan motivlardir. Bu motivlarga asta – sekinlik bilan bilim, ko'nikma va malakalarni egalash bilan bog'liq bo'lgan o'qish motivlari qo'yiladi. Bu motivlar ilk bolalik davrdan boshlanib yuzaga keladigan bolalarning tabiiy qiziquvchanligi o'rnida paydo bo'ladi. O'zini ko'rsatish motivlari ham bu yoshda yaqqol namoyon bo'ladi. Bu motiv asosan bolalarning syujetli – rolli o'yinlarda asosiy rolni egallashga boshqalar ustidan rahbarlik qilishga, musobaqaga kirishishga qo'rqqanligida, nima bo'lganida ham yutishga harakat qilishlarida ko'rinadi. Maktabgacha yosh davri bolalari uchun kattalar beradigan baholari juda muhim. Bolalar birinchi navbatda maishiy axloq norma va qoidalarni, o'z majburiyatlariga munosabat, kun tartibiga rioya etish, hayvon va narsalar bilan muomala qilish normalarini egallaydilar. Bunday normallarni egallash bu yoshdagi bolalar uchun qiyin hisoblanib, ularni yaxshi o'zlashtirish uchun syujetli – rolli o'yinlar yordam berishi mumkin. Bog'cha yoshining oxirlariga kelib, ko'pchilik bolalarda aniq bir axloqiy qarashlar tarkib topadi, shuningdek, odamlarga munosabat bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy sifatlar ham shakllanadi. Kishilarga nisbatan diqqatli, mehribon bo'lish xususiyatidir. Katta yoshdagi bolalar ko'p hollarda o'z xatti – harakatlari sababini tushuntirib bera oladilar .

3–3,5 yosh oraligida o'zlarining muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklariga o'z munosabatlarini bildiradilar va bu munosabat, asosan ularning o'zlariga beradigan baholari asosida bo'ladi. 4 yoshli bolalar esa o'z imkoniyatlarini real baholay oladilar. Lekin 4 –5

yoshli bolalar hali shaxsiy xususiyatlarini idrok etishga va baholashga qodir emaslar, shuningdek o'zlari haqida ma'lum bir xulosani bera olmaydilar. O'z –o'zini anglash layoqati katta bog'cha yoshidan boshlab rivojlanib avval u qanday bo'lganini va kelajakda qanday bo'lishini fikrlab ko'rishga harakat qiladi. Bu esa bolalar beradigan «Men kichkina paytimda qanday bo'lgan edim?», «Men katta bo'lganimda qanday bo'laman?» singari savollarida ko'rinadi. Kelajak haqida fikr yuritib, bolalar kelgusida kuchli, jasur, aqlli va boshqa shu singari qimmatli insoniy fazilatlariga ega bo'lishiga harakat qiladilar.

Kichik va o'rta bog'cha yoshida bola xarakterining shakllanishi davom etadi. U asosan bolalarning kattalar xarakterini kuzatishlari asosida tarkib topadi. Shu yillardan boshlab bolada ahamiyatli hisoblangan – iroda, mustaqillik va tashabbuskorlik kabi ahamiyatli shaxsiy xususiyatlar rivojlana boshlaydi. Katta bog'cha yoshida bola atrofdagi odamlar bilan turli faoliyatlarda muloqot va munosabatlarga kirishishga o'rgana boshlaydi. Bu esa unga kelajakda odamlar bilan til topishishda, ish bo'yicha va shaxsiy munosabatlarni normal ravishda o'rnatish olishida foyda keltiradi. Bu yoshdagi bolalar shaxsining shakllanishida ularning ota-onalari haqidagi fikrlari va ularga beradigan baholari nihoyatda ahamiyatlidir.

Muloqot – bu ikki yoki undan ortiq odamlar orasidagi axborot almashinuvi jarayoni bo'lib, bunda o'zaro munosabatlar shakllanishi, ro'yobga chiqarilishi va namoyon bo'lishi ifodalanadi. Bola shaxsining shakllanishida muloqotning roli benihoya kattadir.

Muloqot jarayonida muayyan shaxsiy munosabatlar shakllanadi. Bolada qanday shaxsiy sifatning tarkib tapishi ko'p jihatdan uning atrofdagilar bilan bo'lgan o'zaro munosabati xarakteriga bog'liqdir. Bolaning kattalarga munosabati ishonchli yoki ishonchsiz, yokimli yoki yoqimsiz va hokazo bo'lishi mumkin. Xo'sh, bolalarning kattalarga bo'lgan munosabati nima bilan belgilanadi? Bu munosabat asosida nimalar yotadi? Bunday masalalar hozircha kam tadqiq qilingan. Ularga nisbatan yondashuvlar mavjud.

Muloqot shakllarining asosiylari quyidagilardir: bevosita emotsional muloqot, biror bir ish yuzasidan vujudga keluvchi muloqot (ishchan muloqot), ayni paytdagi vaziyatga bog'liq bo'lmagan va bilishga yunaltirilgan muloqot (bilish muloqot), odam bilan bog'liq masalalar yuzasidan bo'ladigan muloqot (shaxsiy muloqot).

Dastlab, bevosita - emotsional muloqot paydo bo'ladi. Muloqotning bu shakli asosida bolaning unga nisbatan diqqat e'tiborli va mehribon bo'lishlariga ehtiyoj his etishi yotadi. Keyinchalik muloqotdagi tashabbusni bola o'z qo'liga oladi.

Yilning ikkinchi yarmidan boshlab, nafaqat mehribonlikka ehtiyoj, balki kattalar bilan hamkorlik qilishga bo'lgan ehtiyoj ham kiritiladi. Bunday ehtiyoj ishchan muloqot davomida qondiriladi. Bola ishchan muloqotga kirishganda, kattalardan yordam so'rashi, ularni ma'lum bir faoliyat bilan shug'ullanishga taklif etishi va boshqalarni amalga oshirishi mumkin.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA MAQOLLAR O'RGATISHNING
AHAMIYATI****Bekmuratova Pariza***Qoraqalpog'iston Respublikasi Xo'jayli tumani**29- sonli maktab*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga maqollar o'rgatishning foydali, samarali usullari va metodlari ko'rsatilgan. Bu metodlardan foydalanish o'quvchilarning savodxon bo'lishida muhim rol o'ynaydi.*

Kalit so'zlar: *maqol, metod, xalq og'zaki ijodi.*

Ma'lumki, maqollar xalq og'zaki ijodi janri hisoblanadi. Bolalar xalq og'zaki ijodida maqollar yetakchi o'rinda turadi. Xalq yaratgan g'oyat ixcham, chuqur va tugal ma'noli gaplar maqol deb yuritiladi. Maqol xalqning, bir necha avlodlarning aqlu farosati hamda turmush tajribasi, donishmandligi mahsulidir. Maqollarda hayotning achchiq-chuchugini tatib ko'rgan, turmushdagi hodisalarga aql ko'zi bilan qaraydigan, sof vijdonli, oliyjanob, dono, mehnatkash kishining biror voqea hodisadan, biror kishidan yoki biror ishdan chiqargan umumlashma xulosasi bayon qilinadi. Bu xulosa hayotda hammaga yo'l ko'rsatuvchi bo'lib xizmat qiladi. Maqollar xalqning aql-idroki, ijtimoiy-tarixiy tajribasi, kurashi hamda mehnatining badiiy ifodasi sifatida yaratiladi. Maqollar ma'nosining teranligi, ixcham, pishiq va puxtaligi bilan xalq og'zaki ijodining boshqa janrlari bilan farq qiladi. Shu sababdan ular bolalarni to'g'ri, mantiqiy fikrlashga, maqsadni qisqa, ixcham va lo'nda bayon qilishga o'rgatadi. R. Safarova, M. Inoyatova, M. Shokirova, L. Shermamatovalarning «Alifbe» darsligida ham bir qancha maqollar keltirilgan. Bunday maqollar o'quvchilarga tovushlarni oson va qiziqarli o'zlashtirishlaridan tashqari:

- ularning dunyoqarashlarini shakllantirish va rivojlantirish;
- odob-axloq me'yorlarini singdirish;
- Vatanga sadoqatli va muhabbatli bo'lishlari;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizni o'zlashtirishlarida juda ham asqotadi.

Xullas, ularni Vatanimiz kelajagi uchun jon fido qila oladigan komil insonlar bo'lib yetishishlarida muhim vosita bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda maqollarni o'rganish orqali o'quvchilar og'zaki nutqini o'stirish bilan bir qatorda ular orqali o'quvchilar ongiga turli insoniy fazilatlarni singdiriladi. Bunda quyidagilarga e'tibor beriladi:

- 1) maqollar tajribada sinalgan fikrni tasdiqlaydi.

Masalan: "Hunarli kishi xor bo'lmas"(1-sinf), "Hunar bol'sa qo'lingda, non topilar yo'lingda" (3-sinf), «Yolg'iz otning changi chiqmas, Changi chiqsa ham dong'i chiqmas"(4-sinf) maqollarida hunari orqasidan kishining yaxshi turmush kechirishi hamda kishilar orasidagi ahillikning ahamiyati ifodalangan;

- 2) tabiatda sodir bo'lgan voqea va hodisalarni jamiyat hayotiga (ko'chma ma'noda) boshlaydi. Inson uchun uning zarurligi ochiladi. Masalan:

Bog`ni eksang bog` bo`ladi, Botmon dahsar yog` bo`ladi.

Boqimsiz bog` tog` bo`ladi. Yurak-bag`ring dog` bo`ladi;

3) Maqol mazmunida narsalarning o`ziga xos xususiyati, mohiyati ochiladi va bu inson hayotiga ham bog`liq holda, ma`no jihatidan tarbiya mazmunini beradi. Masalan: «Do`stsiz boshim-tuzsiz oshim» (4-sinf), «Bulbul chamanni sevar,odam Vatanni» (1-sinf);

4) Maqollardagi muhokama va tafsilot inson, jamiyat va ayrim predmetlarning mohiyatini eslatish bilan birga, o`quvchilar fikrini uyg`unlashtiradi, tarbiyaviy ta`sir ko`rsatadi. Masalan: "Ona yurti- oltin beshiging" (4-sinf),"Erinchoqlik boshga balo keltirar" (4-sinf).

Ammo ba`zi maqollar birgina gapdan iborat bo`ladi. Masalan: «Ko`p o`qigan ko`p bilar» (3-sinf), "Farzand –belning quvvati" (3-sinf).

Ilm-fanni egallashga, hunar olishga yo`naltiruvchi maqollar o`quvchilarning bilim olishga bo`lgan ishtiyoqini oshiradi, kasb-hunarga bo`lgan qiziqishni kuchaytiradi. Zero, komillik belgisi eng avvalo ilmlilik va biron-bir hunarining mohir egasi bo`lish bilan ham belgilanadi. "Bilimdan ortiq boyluk yo`q", "Bilgan o`qir, bilmagan to`qir", "Aqlning qayrogi-bilim" (1-sinf), "Bilim-baxt keltirar"(2-sinf), "Bilagi zo`r birni yiqar, bilimi zo`r mingni", "Ko`p o`qigan ko`p bilar", "Ilm olish- nina bilan quduq qazish", "Bir yigitga qirq hunar oz", "Hunar o`rganish uchun ham hunar kerak" (3-sinf), "Olim bo`lsang, olam seniki", "Hunar bo`lsa qo`lingda, non topilar yo`lingda", "Ilm-aql chirog`i"(4-sinf) kabi maqollarni o`rganish jarayonida o`quvchilarga ilm olishning afzalliklari, bilim hamisha insonni yuksaklikka eltuvchi vosita ekanligini, shuning uchun o`quvchilar hozirdanoq bilim olishga qunt bilan kirishishlari zarurligi uqtiriladi. Xullas, savod o`rgatish davrida innovatsion metodlardan foydalanish o`quvchilarning savodxon bo`lishlarida, DTS talablarida qo`yilgan bilim va ko`nikmalarni oson va qiziqarli egallashlarida muhim ro`l o`ynaydi.

Ko`rinadiki, xalq maqollari boshlang`ich sinf o`quvchilarida insoniy fazilatlarni tarbiyalashda, ularda yuksak ma`naviyatni shakllantirishda, kelajakda barkamol inson bo`lib yetishishlarida juda katta rol o`ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Boshlang`ich ta`lim bo`yicha Yangi tahrirdagi o`quv dasturi // Boshlang`ich ta`lim .- Toshkent, 2005.- 5-son, 21-33-betlar.

2. Boshlang`ich ta`lim konsepsiyasi// Boshlang`ich ta`lim, 1998, 6-son.

3.Uzviylashtirilgan Davlat ta`lim standarti va o`quv dasturi.- Toshkent, 2010.

MATEMATIKA O'QITISH METODIKASINING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.**Djurayeva Maxzuna Axrorovna***Samarkand viloyati Toylok tumani**21-umumiy o'rta ta'lim maktabi**matematika o'kituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'quvchilarga mavzularni tushintirishda matematika metodikasi fani matematik ta'limning maqsadi, mazmuni, formasi, uslubi va uning vositalarini dars jarayonida boshqa fanlar bilan bog'lanishi haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *o'qitish metodikasi, qobiliyat, baholash, kompetentlik.*

Matematika so'zi qadimgi grekcha - mathema so'zidan olingan bo'lib, uning ma'nosi «fanlarni bilish» demakdir. Matematika fanining o'rganadigan narsasi (ob'ekti) materiyadagi mavjud narsalarning fazoviy formalari va ular orasidagi tniqdoriy munosabatlardan iborat. Hozirgi davrda matematika fani shartli ravishda ikkiga ajraladi.

1) elementar matematika, 2) oliy matematika.

Elementar matematika ham mustaqil mazmunga ega bo'lgan fan bo'lib, u oliy matematikaning turli tarmoqlaridan, ya'ni nazariy arifmetikadan, sonlar nazariyasidan, oliy algebradan, matematik analizdan va geometriyaning mantiqiy kursidan olingan elementar malumotlar asosiga qurilganidir.

Elementar matematika fani maktab matematika kursining asosini tasbkil qiladi. Maktab matematika kursining maqsadi o'quvchilariga ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ipatermtik bilimlar sistemasi ma'lum usulda (metodika) orqali o'quv-chilarga etkaziladi.

Bizga malumki, Matematika o'qitish metodikasi fani pedagogik bolimi bo'lib, u matematika fanini o'qitish bilan shug'ullanadi. Matematika o'qitish metodikasi, matematika fanini o'qitish qonuniyatlarini o'rganish jarayonida pedagogika, mantiq, psixologiya, matematika, lingvistika va falsafa fanlari bilan uzviy aloqada bo'ladi. Boshqacha aytganda, maktabda matematikao'qitish muammolari mantiq, psixologiya, pedagogika, matematika va falsafa fanlari bilan uzviy bog'liqda hal qilinadi. Matematika o'qitish metodikasining metodologik asosi bilish nazariyasiga asoslangandir.

Matematika metodikasi fani matematik ta'limning maqsadi, mazmuni, formasi, uslubi va uning vositalarini dars jarayoniga tadbiiy qonuniyatlarini o'rganib keladi. Matematika fani fizika, chizmachilik, kimyo va astronomiya fanlari bilan ham uzviy aloqada bo'ladi. Matematika fanining boshqa fanlar bilan uzviy aloqasi quyidagi ikki yo'l bilan amalga oshiriladi:

1) Matematika tizimining butunligini buzmaganda o'qishni fanlarning dasturlarini moslashtirish.

2) Boshqa fanlarda matematika qonunlarini, formulalarini teoremlarni o'rganish bilan bog'liq bo'lgan materiallardan matematika kursida foydalanish.

Hozirgi vaqtda matematika dasturini boshqa fanlar bilan moslashtirish masalasi ancha muvaffaqiyatli hal qilingan. Masalan, funksiyalar va ularni grafik tasvirlash haqida fizikada foydalaniladigan ba'zi malumotlarni o'quvchilar VII sinfda boshlab o'rganish boshlaydilar. VIII sinfda beriladigan geometrik yasashlarga doir ko'p bilimlar chizmachilik fani uchun boy material bo'ladi, chizmachilikning vazifasi bu bilimlarni turli chizmachilik ishlarini bajarish yo'li bilan puxtalashdan iboratdir.

Matematika darslarida boshqa fanlardan foydalanish masalasini dasturda aniq ko'rsatish qiyin, buni o'qituvchining o'zi amalga oshiradi, yani o'quv materialini rejalashtirishda va darsga tayyorlanish vaqtida etiborga olishi kerak. Masalari, tenglamalarni o'rganish davrida fizik miqdorlar orasidagi bog'lanishlarni aks ettiradigan tenglamalarni, ya'ni issiqlik balansi tenglamasi, issiqlikdan chiziqli kengayish tenglamasi va shunga o'xshash tenglamalarni ham yechish mumkin. Dasturning foiz, proporsiya va boshqa boblarini o'rganishda ximiya va fizika masalalaridan foydalanish ma'quldir (aralashmalar, quymalar va shunga o'xshashlar),

Qo'shni fanlarga doir materiallardan matematika darslarida foydalanish fanlararo uzviy aloqadorlikni yanada mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yunusova D. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. Darslik. – T.: Fan va texnologiya, 2011.

2. Yunusova D. Bo'lajak matematika o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlash nazariyasi va amaliyoti. – T.: Fan, 2009.

ELEKTRON SAVDO MOHIYATI VA UNING TURLARI

To'liqinov Jasurbek

O'zMU Matematik iqtisodiyot yo'nalishi magistranti

Elektron tijorat yoki Internet tijorat deb ham nomlanuvchi elektron tijorat, Internetdan foydalangan holda tovarlar yoki xizmatlarni sotib olish va sotish hamda ushbu operatsiyalarni bajarish uchun pul va ma'lumotlarni topshirishni anglatadi. Elektron tijorat ko'pincha Internetda jismoniy mahsulotlarni sotishni anglatadi, ammo u shuningdek Internet orqali amalga oshiriladigan har qanday tijorat bitimini tavsiflashi mumkin.

Shuningdek, mobil telefondan xarid qilishdan online to'lov amalga oshirishgacha, undan tashqari, elektron tijorat ham online xaridorlar, ham sotuvchilar uchun turli xil ma'lumotlarni, tizimlarni va vositalarini o'z ichiga oladi. Elektron tijorat mavjud bo'lgan aksariyat korxonalar onlayn-marketing va savdo faoliyatini olib borish, shuningdek, logistika va ularning bajarilishini nazorat qilish uchun elektron tijorat do'koni yoki elektron tijorat platformasidan foydalanadilar.⁴³

Dastavval, elektron tijoratning kelib chiqishiga to'xtalsak va qanday omillar elektron savdoning bugungi kundagi dolzarbligi va tobora ommabop bo'lib borayotganligi nimadan boshlangandi?

So'nggi 30-40 yil ichida jahon iqtisodiy hayotida muhim o'zgarishlar ro'y berdi, ular 20-asrning oxirida axborot texnologiyalari inqilobi va globallashuv asosida paydo bo'lib, elektron savdoning paydo bo'lishi va jadal kengayishiga yordam berdi, shu bilan birga, uning rivojlanishi va globallashuvini rag'batlantirishda davom etdi. Ushbu o'zgarishlar, ko'pgina rus va xorijiy mualliflarning ta'kidlashicha, ommaviy ishlab chiqarish davridan "sifat davri" ga ("iste'molchilar davri") o'tishiga olib keldi, bunda iste'mol bozorlari sotuvchilar ustidan aniq ustunlik qildi va ularning tobora kuchayib borishi birinchi navbatda quyidagi jihatlarda namoyon bo'ldi. Iste'molchilar, ayniqsa rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda ishlab chiqaruvchilarga (etkazib beruvchilarga) nisbatan o'z pozitsiyalarini sezilarli darajada kuchaytirdilar, chunki ular oldingiga qaraganda ancha yaxshi, bozor sharoitlari va mahsulot tanlovi haqida xabardor bo'lib, ularga ko'plab maqbul alternatalarni taqdim etdilar.

Birinchi elektron tijorat tizimlari 60-yillarda AQShda paydo bo'lgan. Ular transport kompaniyalarida parvozga tayyorgarlik ko'rish va chiptalarni bronlash paytida turli xizmatlar o'rtasida ma'lumot almashish uchun ishlatilgan.

Dastlab, bunday savdo Internet tarmog'iga kirmaydigan tarmoqlar yordamida tashkilotlar o'rtasida elektron ma'lumot almashish, EDI (Electronic Data Interchange), bo'yicha maxsus standartlarga muvofiq amalga oshirildi. 1960-yillar oxiriga kelib AQShda turli transport kompaniyalari (temir yo'l, avtomobil yo'llari, aviakompaniyalar) bilan ma'lumot almashish uchun to'rtta sanoat standartiga ega edi. Ushbu standartlarni birlashtirish uchun 1968 yilda transport ma'lumotlarini muvofiqlashtirish bo'yicha maxsus

⁴³ <https://www.bigcommerce.com/blog/ecommerce/#types-of-ecommerce>

qo'mita (TDCC- Transportation Data Coordination Committee) tashkil etilgan. Ushbu qo'mitaning natijalari esa yangi standart asosini yaratdi.

70-yillarda shunga o'xshash voqealar Angliyada bo'lib o'tdi. Ushbu mamlakatda EDIni qo'llashning asosiy sohasi transport emas, balki savdo-sotiq edi. Bu yerda tanlangan "Trada coms" spetsifikatsiyasi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Evropa iqtisodiy komissiyasi tomonidan xalqaro savdo tashkilotlari bilan ma'lumot almashish uchun standart sifatida qabul qilingan.

80-yillarda Yevropa va Amerika standartlarini birlashtirish bo'yicha ishlar boshlandi. Ushbu ish natijasida 1996-yil sentyabr oyida Xalqaro savdo protseduralariga ko'maklashish bo'yicha ishchi guruhning 42-sessiyasida "Ma'muriyat, savdo va transportda elektron ma'lumotlar almashish uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotining standartidan foydalanish (BMT/EDIFACT)" 25-sonli tavsiyanoma qabul qilindi. Shunday qilib, 90-yillarning boshlarida ISO 9735 tomonidan qabul qilingan EDI-EACT(Electronic Data Interchange for Administration, Commerce and Transport) standarti paydo bo'ldi. Ammo Amerika va Evropa standartlarining yakuniy qo'shilishi sodir bo'lmadi. Elektron ma'lumot almashish uchun yangi, yanada istiqbolli imkoniyat paydo bo'ldi - Internet orqali ma'lumotlar almashinuvi.

Ma'lumot uzatishning arzonligi bilan Internetning rivojlanishi zamonaviylashtirishni dolzarb qildi. Natijada 1990-yillarning o'rtalarida yana bir standart ishlab chiqildi. Shu qatorda, Elektron tijoratning paydo bo'lishi va mashhurligining o'sishi uchun bir qator demografik va texnologik shartlar mavjud, masalan:

- axborot texnologiyalaridan, xususan kompyuterlardan va Internetdan keng foydalanish;
- jamiyatda ta'lim darajasini oshirish, demak, texnologiyalardan erkin foydalanish;
- texnologik taraqqiyot va raqamli inqilob ko'plab raqamli qurilmalarning kompyuter, uyali telefon kabi bir-biri bilan o'zaro ta'sirlashishiga imkon berdi;
- globallashuv, ochiq iqtisodiyot, global raqobat;
- har qanday vaqtda va har kim uchun elektron tijoratning mavjudligi;
- vaqtni tejash;
- tovarlar va xizmatlar turining ko'payishi, maxsus tovarlar va xizmatlarga talabning o'sishi;

Internetning rivojlanishi dunyoning rivojlangan mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanishiga olib keladi. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanishi nafaqat kompyuterlar sonining ko'payishi, balki ularni tarmoqqa birlashishi bilan ham bog'liq. Tarmoqning birlashishi siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni tubdan o'zgartiradi. Elektron tijorat deganda Internetni turli xil mahsulotlarni sotish / sotishni ta'minlaydigan Internet-texnologiyalar tushuniladi. Elektron tijorat - bu dunyoning etakchi brendlari foydalanadigan, biznesning yo'nalishi, vaqt o'tishi bilan ularning mashhurligini belgilovchi omillardan biri. Elektron biznes kompaniyalarga mijozlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilash asosida aniq ustunlikka erishishga imkon beradi. Internetda biznesning bir nechta turlari mavjud: axborot xizmati, turistik xizmat, ta'lim xizmati, moliyaviy xizmat. Internet-

xizmatlar orasida moliyaviy xizmat eng jadal rivojlanmoqda, unga quyidagi sohalar kiradi: internet-banking, internet-sug'urta va internet-marketing.

Internet-hisob tizimining foydasi va ustuvorligi quyidagilardan iborat:

- kirish va harakatchanlik - har bir mijoz dunyoning istalgan joyidan moliyaviy hisob ochishi va zarur moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishi mumkin;

- xavfsizlik - tranzaksiya davomida ma'lumot uzatishda shifrlash va kodlash, shuningdek buxgalteriya tizimining dasturiy-apparat kompleksining uzluksiz ishlashi qo'llaniladi. Use elektron hisoblarni ochish va ulardan foydalanishning soddaligi maxsus bilimlarni talab qilmaydi;

- samaradorlik - to'lovlar va elektron pul o'tkazmalari bir necha daqiqada amalga oshiriladi;

- Interaktivlik - mijozlar maslahatlar, savol-javoblar va har xil aloqa usullari bilan ta'minlanadi.

Elektron tijoratning iqtisodiy rivojlanishi nuqtai nazaridan juda muhimdir, chunki har xil turdagi elektron savdoda an'anaviy savdodan farqli o'laroq, hamma uchun tez va oson. Shuning uchun unga bo'lgan talab keskin ortadi. Internet-bankingning rivojlanishiga pullarni elektron hisobdan olish xavfi, elektron xavfsizlik tizimi, ma'lumot uzatish, (moliyaviy oqimlarni yashirish nuqtai nazaridan) ishonchsizlik va boshqa xatarlar to'sqinlik qilmoqda. Elektron tijoratni tovarlar va xizmatlarni realizatsiya qilish o'lchovlari kompleksi sifatida ko'rib chiqish mumkin. Zamonaviy savdo an'anaviy savdodan farq qiladi, bu yerda faqat tovarlar ayirboshlash amalga oshiriladi. Bu tijorat jarayonlarining turli bosqichlarida bajariladigan doimiy o'lchovlar majmuasidir. Elektron tijorat nafaqat mijozni, balki xaridorni ham savdo aylanishidan chetlatishi mumkin. Avtomatlashtirilgan funktsional tizim tomonidan sotuvchi-xaridor bilan munosabatlar tizimi o'zgarishi mumkin: server-mijoz; apparat va dasturiy vositalar bilan ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Albadr, B.H. (2003). "E-commerce", Science and Technology, 65, 14 - 19.
2. AlibabaGroup.com. (2015). Alibaba Group Announces March Quarter 2015 and Full Fiscal Year 2015 Results, in http://alibabagroup.com/en/news/press_pdf/p150507.pdf [accessed: 16.06.2015].
3. AlibabaGroup.com. (2015). Company Overview, in <http://www.alibabagroup.com/en/about/overview> [accessed: 05.06.2015].
4. Aliexpress.com. (2014). История Aliexpress, 5 лет с Вами, in <http://activities.aliexpress.com/ru/storyaliexpress.php?spm=5261.1679646.1998390723.26.XJRIRa&tracelog=01welcomepage> [accessed: 15.06.2015].
5. Amazon. (2014). Amazon Company Info, in <http://phx.corporateir.net/phoenix.zhtml?c=176060&p=irol-mediaKit> [accessed: 15.07.2015].
6. Analytical Bulletin InSales (2015). Рынок Интернет-торговли в России в 2014 году (The market of Internet trading in Russia in 2014), in <http://www.insales.ru/blog/2015/05/20/analytical-bulletin-insales-2015/> [accessed: 01.06.2015].
7. B2Blogger.com. (2014). OSell составил долгосрочный прогноз российского рынка в области электронной коммерции, in <http://b2blogger.com/pressroom/181827.html> [28.07.2015].
8. Balabanov, I. (2008). Балабанов И.Т. Электронная коммерция. - СПб.: Питер.
9. Kelly K. (2006). New Rules for the New Economy. Printed in the United States of America

SO`Z TARTIBI – GAPNING AKTUAL BO`LINISHINI IFODALOVCHI ASOSIY VOSITA. (DRAMATIK ASARLAR MISOLIDA).**Usmonova Gulmira Ilhom qizi***Samarqand davlat universiteti Filologiya**fakulteti “O‘zbek tili va adabiyoti”**yo‘nalishi I-kurs magistranti*

Annotatsiya: *Maqolada gap bo‘laklarining so‘z tartibidagi o‘rni, aktual vazifa nuqtai nazaridan gapni tashkil etuvchi unsurlar tema va rema haqida o‘rganamiz. Aktualashtiruvchi vositalar to‘g‘risida o‘rganib, ularni dramatik asarlar misolida tahlil etamiz.*

Аннотация: *В статье мы узнаем о роли частей речи в порядке слов, элементах, составляющих предложение с точки зрения актуальных задач, темы и ремы. Изучим средства актуализации и проанализируем их на примере драматических произведений.*

Annotation: *In the article we will learn about the role of parts of speech in the word order, the elements that make up the sentence in terms of topical tasks, the theme and rema. Let's study the means of actualization and analyze them on the example of dramatic works.*

Kalit so‘zlar: *Aktualashtiruvchi vositalar, tema, rema, so‘z tartibi, gap bo‘laklari.*

Ключевые слова: *Актуальные средства, тема, рема, порядок слов, части речи.*

Keywords: *Actual means, theme, rema, word order, parts of speech.*

Gap bo‘laklarining normal tartibining va intotsion tuzilishining bosh paradigmatic a‘zoga nisbatan o‘zgarishi hamda bu jumlaning sintagmatik tobe jumlagaga aylanishi uning aktualashtiruvchidir, ya‘ni konkret nutqiy vaziyatning talabiga moslashishi hisoblanadi. Aktualashtiruvchi jumlagaga vaziyat shart-sharoiti talabi bilan shu jumla orqali ifodalanadigan mazmunning kommunikativ niyatiga muvofiq keladigan shakl beradi (1.64).

Gap bo‘laklari tartibining haqiqiy vazifasi va ularning qonuniyati birinchi marta mashhur chex tilshunosi V.Matezius tomonidan o‘rganildi va u aktual bo‘linishning shakliy ko‘rsatkichlaridan biri sifatida aniq ko‘rsatib berildi.

Aktual vazifa nuqtai nazaridan gapni tashkil etuvchi unsurlar tema (ma‘lum) va rema (yangi) qismlarga bo‘linadi. Gapning rema qismi kommunikativ (axborot) nuqtai nazardan ahamiyatli bo‘ladi. Savol ana shu remani aniqlash uchun beriladi. Gapning tema qismi ma‘lum bo‘lganligi so‘roq gapda aynan takrorlanadi.(2.383)

Aktualashtiruvchi vositalar. Sintagmatik mustaqil jumlaning sintagmatik tobe jumlagaga aylantirish uchun xizmat qiladigan lisoniy vositalar-aktualashtiruvchi vositalardir. So‘z tartibi va intonatsiya gapning aktual bo‘linishi bilan shug‘ullangan tadqiqotchilarning hammasi tomonidan aktualashtiruvchi vositalar sifatida tan olinadi.

So‘z tartibi, gap bo‘laklarining tartibi — gap bo‘laklarining o‘zaro ma‘lum grammatik qonun-qoidalar asosida, ma‘lum sintaktik, mazmuniy, uslubiy qiymati bilan bog‘liq holda joylashuvi(3.178)

So'z tartibi gap tuzilishining bir vaqtning o'zida ikki sathida - sintaktik tuzilish va aktual tuzilish sathlarida funksiyalashadi. I.I.Kovtunova ta'kidlaganidek, so'z tartibining roli gap tuzilishining yuqoridagi ikki sathida bir xil emas. Sintaktik tuzilishdagi so'z tartibi aktual tuzilishi uchun ham xizmat qiladi.

Turkiy tillarda ham gap bo'laklarining tartibi erkindir. Tartibning grammatik vazifa bajarishi juda cheklangan. Chunki har bir gap bo'lagining grammatik shakli uning grammatik vazifasini ko'rsatib turadi. Masalan: **Po`latxon shu choqqacha joyni tayyor qilmadimi? Shu choqqacha Po`latxon joyni tayyor qilmadimi – Joyni tayyor qilmadimi shu choqqacha Po`latxon (4.11)**. Demak, gap bo'laklari tartibi erkin bo'lgan tillarda tartibning asosiy vazifasi gap bo'laklarining yoki undan birining mazmuniy ahamiyatini ajratib ko'rsatishdir. Turkiy tillarda so'z tartibi muammosini hal qilishda aktual bo'linish asosiy o'rinda turadi. I.I.Kovtunozaning ta'kidlashicha, gapda lingvistik muammo sifatidagi so'zlar tartibi masalasi uning bosh omili bo'lgan aktual bo'linish masalasini o'rganmasdan turib, to'g'ri hal qilinmaydi. So'z tartibi hamda aktual bo'linish masalasini lingvistika doirasida o'rganish so'z tartibi masalasini hal qilishda o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatadi.

Gapning aktual bo'linishda butun bir so'zlar aktual bo'linishning qaysi qismiga - tema yoki remaga kirishiga qarab joylashadi. O'zbek tilida jumlaning tinglovchi yoki o'quvchiga ma'lum bo'lgan tayanch nuqtasi gap boshida keladi va bu tema deb ataladi. Tema haqida tinglovchi yoki o'quvchi uchun noma'lum bo'lgan yangi ma'lumot beruvchi rema esa gap oxirida, temadan so'ng keladi. Agar bu tartib o'zgarsa mantiqiy izchillikning buzilishi yoki ekspressiv bo'yoqqa ega bo'lishga olib keladi Ko'rinib turibdiki, aktual bo'linish sathida so'z tartibi gap mazmuni bilan bog'liq bo'lgan ma'lum vazifaga ega bo'ladi - tema va remalarni farqlash vazifasini bajaradi. **Bezgak odamni shunaqa injiq qilib qo`ydi (5.49). Dehqonboy komsomollarni yangi xujumga boshlayapti (5.49)**. Birinchi gapda ham ikkinchi gapda ham so'zlar to'g'ri tartibda joylashgan. Aktual bo'linish jihatidan **bezgak** tema, **odamni shunaqa injiq qilib qo`ydi rema hisoblanadi. Dehqonboy -tema, komsomollarni yangi xujumga boshlayapti remadir**. Bunda kommunikativ maqsad bezgak hamda komsomollar xujumi haqida axborot berishdir. Agar ega guruhi tema, kesim guruhi rema bo'lib kelsa, aktual bo'linish sintaktik bo'linish bilan muvofiq keladi.

Ammo yuqoridagi gapning kommunikativ maqsadi bundan boshqa ham bo'lishi mumkin. Bu vaqtda gap bo'laklarining tartibi buziladi. Qaysi bo'lak haqida axborot berilishi lozim bo'lsa, shu bo'lak oldin, u haqda axborot beruvchi qism esa undan keyin keltiriladi. Solishtiring:

Komsomollarni Dehqonboy yangi xujumga boshlayapti. Yangi xujumga Dehqonboy komsomollarni bohlayapti. (5.47) Bu yil kolxozchilar paxtadan mo'l hosil oldilar. Paxtadan bu yil kolxozchilar mo'l hosil oldilar.

Birinchi jumlada komsomollarni -tema, qolgan qism-remam, ikkinchi jumla yangi xujum - tema, qolgan qism - rema bo'lib kelyapti. Demak, ega yoki ega guruhi tema bilan, kesim yoki kesim guruhi rema bilan muvofiq kelmasa, sintaktik va aktual bo'linish o'rtasida nomuvofiqlik mavjud bo'ladi. Biz bu gapni o'rnini almashtirgan holda ko'rsatdik. Dramatik

asarlarda soʻz tartibining toʻgʻri shaklda kelishi yoki oʻzgargan shakllarda kelishi koʻpchilikni tashkil qiladi.

Aktual boʻlinish bilan sintaktik boʻlinish oʻrtasida nomuvofiqlik mavjud boʻlganda, sintaktik struktura sathi uchun lozim boʻlgan qoida oʻz kuchini yoʻqotadi va aktual boʻlinish sathi qoidasi kuchga kiradi tema oldin, rema keyin keladi.

Mirzachoʻlga kecha kelgan joʻjaxoʻrozlarning dongʻi chiqadi!(5.43). Bu gapda gap tartibi oʻzgargan. Mirachoʻlga - toʻldiruvchi, kecha kelgan - hol, joʻjaxoʻrozlarning-aniqllovchi, dongʻi chiqadi-kesim. Aktual boʻlinish jihatdan tahlil qilsak Mizachoʻl tema, kecha kelgan joʻjaxoʻrozlarning dongʻi chiqadi esa rema hisoblanadi. Soʻz tartib va aktuallashi jarayoni bir xil emas.

Gapning sintaktik strukturasi sathida soʻz tartibi maʼno ifodalovchi vosita vazifasini bajarmaydi, yaʼni grammatik kategoriyalarni farqlash uchun xizmat etmaydi. Gap boʻlaklarining oʻrni oʻzgargani bilan koʻpincha uning sintaktik vazifasi oʻzgarmaydi. Aktual boʻlinish sathida esa u farqlovchi vosita sifatida xizmat qiladi. Demak, soʻz tartibi gapning sintaktik tuzilishi uchun xos boʻlmasa, yaʼni farqlovchilik vazifasiga ega boʻlmasa, aktual boʻlinish sathi uchun farqlovchilik vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nurmonov A., Mahmudov N. Oʻzbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1995. – 64-b
2. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyev G., Qurbonova M., Abuzalova M. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.- 383-b.
3. Abdurahmonov G. Oʻzbek tili grammatikasi. II tom. Sintaksis. - Toshkent: Oʻqituvchi, 1976. – 178-b
4. Choʻlpon. Yorqinoy. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1991.
5. Abdulla Qahhor. “Yangi yer”. www.ziyouz.com kutubxonasi.

KAMTUKLI CHUVALCHANGLARNING AMALIY AHAMIYATLARI.**Akramova Gulizarxon Yorqinjon qizi***Qo'qon DPI talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kamtukli chuvalchaglarning turli xillari va ularning amaliy ahamiyatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ular orasida chuchuk suv muhitida hayot kechiradigan Tubifex kamtukli chuvalchangining suv muhitiga ijobiy ta'sir ko'rsatib suv muhitini organik qoldiqlardan tozalashi, shuningdek baliqlar uchun yaxshi oziq sifatida maxsus ko'paytirilishi aytib o'tilgan. Shu qatorda yana bir qancha kamtukli chuvalchanglar haqida qisqacha aytib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Kamtuklilar, tubifex, organik qoldiq, eyzeniya chuvalchangi, kaprolit, tuporoq unumdorligi, hosildorlik, biogumus.*

БЕЗВОЛОСЫЙ ЧЕРВЬ ЗНАЧЕНИЕ I.**Акратова Гулизархон Ёркинжон кизи***Кокандский ГПИ студент*

Аннотация: *В этой статье черви безволосый и их практическое значение для различных типов информации. Среди в пресной воде среды трубочник безволосый живых черви показывают положительное влияние на в водной среде, воду среду для рыб очистков органических остатков, а также хорошей пищи Как упоминалось в в специальном увеличении. Как и краткое описание о том , как безволосый червей .*

Ключ слова: *безволосый, тубигех, органический остаток, eyzeniya червь, капролон, тупои производительность, эффективность, Биогумус.*

Hairless worm importance I.**Akramova Gulizarkhon Yorqinjon qizi***Kokand SPI student*

Annotation: *This article hairless worms and their practical significance of the different types of information. Among the fresh water environment Tubifex hairless live worms show a positive impact on the water environment, water environment for fish cleaning of organic residues, as well as good food As mentioned in the special increase. As well as a brief description about how hairless worms.*

Key stady: *hairless, tubifex, organic residue, eyzeniya worm, kaprolone, Tupou productivity, efficiency, biogumus .*

Kamtuklilar (Oligochaeta) sinfining chuchuk suv va tuproqda yashovchi 3400 ga yaqin turi ma'lum. Ular turlicha xarakterga ega.

Chuvalchaglarning chuchuk suvda yashovchi vakillari suv muhitiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday foydali chuvalchaglarga misol tariqasida Tubifex kamtukli chuvalchangini keltirishimiz mumkin. Tubifex kamtuklisi suv muhitidagi chiriyotgan organik qoldiqlar bilan oziqlanadi. Shu bilan bir qatorda o'z ichagidan ko'p miqdorda loyqani o'tkazadi natijada suv havzalarini chiriyotgan organik qoldiqlardan tozalaydi. Bu esa suv hayvonlari va o'simliklari uchun katta amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Kamtuklilar baliqlarning ozig'i sifatida ham katta iqtisodiy ahamiyatga ega. Misol qilib Qizil chuvalchang (Tubifex) akvarium baliqlariga oziq sifatida, eyzeniya chuvalchangi biogumus olish uchun maxsus ko'paytiriladi[1].

Quruqlik kamtuklilari tuproqda in qazib hayot kechiradi. Inidan faqat juda nam havoda (yomg'irdan so'ng) yoki kechasi salqinda chiqadi. Aytib o'tganimizdek kamtuklilar har xil chiriyotgan organik qoldiqlar, jumladan o'simlik qoldiqlari va chirindiga boy tuproq bilan oziqlanadi. Bunday kamtuklilarning asosiy amaliy ahamiyatga ega bo'lganlari ya'ni tuproqda yashovchi yomg'ir chuvalchaglari tuproq unumdorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ch.Darvin yomg'ir chuvalchangilarining tuproq hosildorligini oshirishdagi ahamiyatiga katta baho bergan va buni fanga 1837-yilda ma'lum qilgan[1].

O'zbekistonda yomg'ir chuvalchangi faoliyatini birinchilar qatorida N.A.Dimo o'rgangan. U 1m² maydondagi tuproqda o'rtacha 150ta chuvalchang bo'lishini xisoblab chiqqan. Uning ko'rsatishicha chuvalchanglar yil davomida 10 ga maydonda tuproq yuzasida 20t kaprolit chiqarishini aniqlagan.

Xozirgi kunda yomg'ir chuvalchangini tadqiq qilish ishlari deyarli barcha mamlakatlarda olib borilmoqda[2]. Jumladan AQSH, Filippin, Finlandiyada yomg'ir chuvalchanglarining Eyseniya turidan organik chiqindilarni komposlash jarayonlarida keng foydalanish yo'lga qo'yilgan. Niderlandiya, Avstraliya, Germaniya, Angliya va Yangi Zelandiya davlatlarida yomg'ir chuvalchanglarini intraduksiya iqlimlashtirish ishlari ommalashgan. Bunday tadqiqotlar xamdo'stlik mamlakatlarida, ayniqsa Rossiya FA Evolyutsion morfologiya institutining tuproq zoologiyasi laboratoriyasida, O'rmonchilik instituti, Litva FA zoologiya instituti xodimlari tomonidan keng miqiyosda olib borilmoqda.

Shu jumladan bizning mamlakatda ham ushbu mavzu yuzasidan ko'plab tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Yurtimizda bog'dorchilik, poliz ekini shu jumladan oq oltin xisoblangan g'o'za o'simligini hosildorligini oshirishga katta e'tibor beriladi. Shu kabi maxsulotlarni boshqa mamlakatlarga yetkazib berish borasida yetakchi o'rinda turadi va shunday bo'lib qoladi. O'zlashtirishga yaroqli bo'lgan quruq yerlar maydoni toboro kamayib borayotgan va suv resurslari cheklangan hozirgi davrda tuproqlarning melerativ xolatini yaxshilash orqali uning unumdorligini oshirish qishloq xo'jaligini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri bo'lib qoladi. Bu borada tuproqda in qazib tuproqni yumashatadigan, uni aralastirib, organik modda qoldiqlarini chirishini tezlashtiradigan yomg'ir chuvalchangidan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mavlonov O, Xurramov Sh, Eshova X. Umurtqasizlar zoologiyasi. Toshkent 2006.
2. Mavlonov O.M, Rakhmatullayev A.Yu. Indicators of soil composition. Ekol. Notice jur. 1999. N 3; 44-45

NEMIS TILINI O`QITISHNING MAQSADLARI

Ibragimova Madina Toxirjon qizi

Andijon viloyati Buloqboshi tumani

2-maktab nemis tili fani o`qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o`quvchilarning asosan nutqini keng ma`noda o`stirish tilni o`rganish ularning til tizimidagi o`nini kengroq yoritib berishda qo`llaniladigan turli metodlar yoritilgan.*

Kalit so`zlar: *olmon tili, motivatsion, didaktlar.*

Nemis tili o`qitishning amaliy maqsadi. Bu amaliy atalmish metodika atamasi bilan bog`liq bo`lib hozirgacha o`qitish tizimida muallimlar orasida ko`p mulohazalarga sabab bo`lib, quyidagicha umumiy ta`rif kelib chiqadi. Nemis tilini amaliy egallash o`zgalar nutqini tushunish va o`z fikrini bayon etish demakdir.

Ta`limiy maqsad deganda nemis tilini o`qitish jarayonida o`quvchilarning tafakkurini o`stirish va o`zlashtirilayotgan til orqali ona tilidan egallagan bilimlarni rivojlantirishdir.

Tarbiyaviy (vatanparvarlik mehnatuvarlik, ahloqiy poklik kabi) maqsad olmon tilidagi matnlarning mazmunini o`rgatish yo`li bilan amalgam oshiriladi. Ta`limiy olmon tilini o`rgatish jarayonida o`quvchilarning tafakkurini o`stirish va shu tilni o`zlashtirish orqali ona tilidan egallagan bilimlarni rivojlantirish tushuniladi. Ona tili, rus tili va olmon tili o`rtasidagi o`xshashlik hamda farqlarni bilib olish o`quvchilarning bilim saviyasini yanada oshiradi. Olmon tilini o`rganish jarayonida o`quvchilar mamlakatimiz va tili o`rganiladigan mamlakatning geografiyasi, tarixi, adabiyoti, san`ati, fan va madaniyati shuningdek o`zlarini o`rab turgan atrof muhit haqidagi ma`lumotlarni ham bilib oladilar. Olmon tilini o`rgatishda predmetlararo bog`lanish ham muhim rol o`ynaydi. Bunday predmetlarga ona tili va rus tili bir qatorda adabiyot, tarix hamda geografiya kiradi. Boshqa predmetlar bo`yicha gegografiya, tarix va boshqa predmetlar bo`yicha oladigan bilimlarini yanada kengaytiradi.

Rivojlantiruvchi maqsad. O`quvchilarni har tomonlama yetuk shaxs bo`lib yetishishini, ya`ni uning dunyoqarashini, estetik didini, mustaqil fikrlashini, xotirasini, aqliy mehnat qilish madaniyatini, mustaqil bilim olish, malaka va ko`nikmalarini vujudga keltirishni nazarda tutadi.

Rivojlantiruvchi maqsad o`quvchining aqliy, hissiy va motivatsion (ichki turtki) xususiyatlarini rivojlantirishni ifodalaydi. Rivojlantiruvchi maqsad nutqiy harakalar tufgayli yuzaga chiqadi. Rivojlantiruvchi maqsad o`quvchilarni dars jarayonida va darsdan tashqari vaqtlarida mustaqil o`qib – o`rganishiga yo`naltiriladi.

Yuqoridagi maqsadlarni amalga oshirish uchun quyidagi uchta vazifani belgilash maqsadga muvofiqdir:

- til o`rganish bilan bog`liq bo`lgan vazifalar;
- o`quvchilarni egallagan bilim, malaka va ko`nikmalarini nazorat qilish bilan bog`liq bo`lgan vazifalar;

Davr bu vazifalarni rivojlantirish va takomillashtirishni taqozo qiladi. Chet tillarini o`qitishda uslublarning roli haqida gapirishdan avval “uslub (metod) atamasi nima?” degan savolga javob beraylik.

Didaktlar (ta`limshunoslar) metod atamasini bilim, malaka, ko`nikmani egallash, o`quvchilarda dunyoqarashni shakllanirish va bilish imkoniyatlarini yaratish yo`lidagi muallim va o`rganuvchining ish usuli ma`nosida izohlaydilar. Mazkur ta`limiy tushunchaning son sanoqsiz ta`rif-tavsiflarga egaligi mutaxassislariga ma`lum. Fan asoslarini o`rgatadigan o`quv predmetlari uchun mo`ljallangan ta`limning umumiy metodlari ishlab chiqilgan o`quv predmetining xususiyatlari hisobga olinib, metodikada chet til o`qitish metodlari yaratilgan. “Metod” so`zi yunoncha “methodas” so`zidan olingan bo`lib tadqiqot, maqsadga erishish yoki vazifani o`tash usuli, chet tillarni o`qitilishida metodlarni tatbiq etish uzoq davrlardan boshlangan.

Chet til o`qitish metodikasida metod atamasi asosan uch ma`noni bildiradi; birinchidan, metodika tarixidagi butun bir yunalish (tarjima – metodi, to`g`ri metod). Ikkinchidan, yuqoridagi yo`nalish tarkibiga kiruvchi o`qitish sestemasi. birinchidan, muallim va o`quvchining o`zaro bog`langan faoliyati usuli (tanishish, mashq qilish va qo`llash metodlari). Chet tili o`qitish tarixida birinchi va ikkinchi metodlar “tarixiy” metodlar nomi bilan uchinchisini esa “chet tili o`qitish jarayonida metodlar” atamasi bilan yuritiladi. Tarixiy metodlar odatda prinsiplardan tashkil topadi, prinsiplar yig`indisi muayyan metodni hosil qiladi. Tarixan metodlar to`rt guruhga birlashtirilib, ularning nomlariga “tarjima”, “to`g`ri”, “qiyosiy” va “aralash” so`zlarini aniqlovchi sifatida qo`shib aytiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Karimov I.A. “O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida” Toshkent “O`zbekiston” 2012 y.
- 2.Innovatsiya o`quv jarayonida ilmiy-uslubiy maqolalar to`plami. Toshkent 2010y.
- 3.Jalolov J. “chet tilini o`qitish metodikasi” Toshkent, “O`qituvchi nashriyoti” 1996 y.
4. Miroyubov A.A. Rahmonov M.V. Setlin V.S. “O`rta maktablarda chet tili o`qitishning umumiy metodikasi” Toshkent “O`qituvchi”
5. G`afforova T. “Qarshi davlat universiteti axborotnomasi” 2-son 2009 y.
6. Farbermann B.X. “Ilg`or pedagogik texnologiyalar ” Toshkent, o`z. R. F.A. 2000 y.
7. Gafforova T. va boshqalar. “Ta`limning ilg`or texnologiyalari” Qarshi, Nasaf 2003.
- 8.Eshmuhamedov R.J. “Innovatsion texnologiya yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yo`llari” Toshkent 2004 y.

**TO'QIMACHILIK KORXONALARIDA MARKETING STRATEGIYALARINI
OSHIRISH YO'LLARI****Mamayusupova Mashxura Sodiqovna***Farg'ona Politexnika Instituti**Ishlab chiqarishda boshqaruv fakulteti**Menejment kafedrası**M14-20 Menejment guruhi*

Mamlakat aholisining to'qimachilik mahsulotlariga ehtiyojini qondirish respublikamiz iqtisodiyoti oldida turgan ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan ham, to'qimachilik mahsulotlari bozorini marketing tadqiqotlari asosida o'rganish tarmoqning rivojlanish istiqbolini belgilashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

To'qimachilik korxonalarini raqobatbardoshligini oshirishning marketing strategiyalarini joriy etish yuzasidan ishlab chiqilgan uslubiy va amaliy takliflar asosida:

- to'qimachilik korxonalarini raqobatbardoshligini oshirishning resurslar taqchilligi sharoitida marketing strategiyalarini tanlash va baholash usuli "O'zbekengilsanoat" AJ korxonalarini amaliyotiga joriy etilgan ("O'zbekengilsanoat" AJning 2017-yil 21-dekabrda DM-163-sonli ma'lumotnomasi). Natijada to'qimachilik korxonalarini mahsulotlari assortimentlarini 78 %ga oshirish hisobiga bozorda differentsiyalashgan mahsulotlar bo'yicha yetakchilikka erishilgan;

- to'qimachilik mahsulotlari bozorida mahalliy korxonalar raqobatbardoshligini mutlaq va nisbiy ustunliklar matritsalarini asosida oshirishga qaratilgan raqobat strategiyalarini tanlash uslubiyoti "O'zbekiston Respublikasi fan va texnologiyalar agentligi" tomonidan Davlat ilmiy texnika dasturlari doirasidagi "Yengil sanoat korxonalarining marketing faoliyatida motivatsiya usullaridan foydalanish samaradorligini oshirish" loyihasida foydalanilgan ("O'zbekiston Respublikasi fan va texnologiyalar agentligi"ning 2017-yil 20-sentyabrda FTA-02-02/635-sonli ma'lumotnomasi). Ilmiy taklif va tavsiyalardan foydalanish to'qimachilik korxonalarini yanada rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirish imkonini bergan.

To'qimachilik korxonalarida marketing tadqiqotlari ikki yo'nalishda:

- birinchidan, korxonalar marketing bo'limlari tarkibida marketing tadqiqotlari guruhini tashkil qilish yo'li bilan;

- ikkinchidan, marketing tadqiqotlarini amalga oshirishni maxsus marketing tadqiqoti bilan shug'ullanuvchi korxonalar yoki tashkilotlarga buyurtma berish orqali tashkil etiladi.

To'qimachilik mahsulotlari bozori boshqa bozorlardan tovarlar turi va iste'molchilarning xilma-xilligi, ularning geografik, milliy, tarixiy, mintaqaviy xususiyatlari bilan ajralib turadi hamda marketing tadqiqotlarini o'ziga xos usul va uslubiyatlarda olib borishni taqozo etadi.

To'qimachilik korxonalarini amaliyotida strategiya o'rta yoki uzoq muddatga mo'ljallangan qoida, yo'nalish hamda mezonlar to'plamidan iborat bo'lib, korxonalar faoliyatini sifat jihatdan o'zgartirish bilan bog'liq istiqboldagi rejasi hisoblanadi.

Marketing strategiyasi korxonasi strategiyasining muhim qismi sifatida rasmiylashtirilgan va bozorda amalga oshiriluvchi harakatlar dasturidir. Unda korxonaning uzoq muddatga mo'ljallangan asosiy maqsad va vazifalari aniq ifodalanadi, bajariladigan harakatlar ketma-ketligi muvofiqlashtiriladi hamda asosiy maqsadga erishish uchun kerakli resurslar oqilona taqsimlanadi.

To'qimachilik korxonasi o'z xo'jalik faoliyatida tashqi omillar, jumladan, aniq prognoz qilib bo'lmaydigan omillar ta'siriga moslashib borishga majburdir. Shu sababli, tashqi muhitda ro'y berayotgan barcha o'zgarishlarni muntazam kuzatib borish, ularni baholash va korxonaning barqaror rivojlanishi, ayniqsa, korxonaning bozorda yashovchanligini ta'minlash uchun noqulay tashqi sharoitlar yuzaga kelganda muhitning salbiy ta'sirini pasaytirishga yo'naltirilgan mos keluvchi choratadbirlarni ishlab chiqish marketing faoliyatining eng muhim prinsiplaridan biriga aylanadi.

Shu bilan birga, to'qimachilik korxonalarida marketingni qo'llash amaliyotiga ko'ra, uning faqat ayrim tarkibiy qismlaridan foydalanish (masalan tovarni o'rganish yoki bozorni prognoz qilish) kutilgan natija bermaydi. Faqat kompleks yondashuvigina korxonaga, bozorga o'z mahsuloti bilan yorib kirish imkonini beradi. Shu sababli, marketing boshqaruvi konsepsiyasiga yo'naltirilgan to'qimachilik korxonasi uchun asosiy jihat komplekslik, ya'ni tadbirkorlik, xo'jalik yuritish hisoblanadi.

To'qimachilik korxonasi raqobatbardoshligini oshirishda marketing strategiyasini ishlab chiqish va uni amalga oshirish vositalarini to'g'ri tanlash taqozo etiladi.

Marketing strategiyasini ishlab chiqishda vazifalarni aniqlash orqali to'qimachilik korxonasida rejalashtirilgan maqsadlar va kutiladigan yakuniy natijalar belgilab olinadi. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- sotuv, bozor ulushi va faoliyat unumdorligining boshqa ko'rsatkichlari bo'yicha kutilayotgan natijalarni belgilash;

- tovar markasi va o'sish yo'li uchun investitsion maqsadlarni aniqlash.

Bunda investitsion maqsadlarni aniq ko'rsatish zarur, chunki ular asosida resurslar taqsimlanadi. Agar investitsion maqsad to'qimachilik korxonasini rivojlantirishga mo'ljallangan bo'lsa, rivojlanish yo'lini belgilash kelajakda korxonada duch keladigan muammolarni ham e'tiborga olishi kerak. Xususan, "tovarni bozorda qayta joylashtirish", tovarni yangi nuqtai nazardan qabul qilish muammosi vujudga kelishi mumkinligini nazarda tutadi.

QATTIQQO'LLIK VA BEPARVOLIKNING BOLA PSIXIKASIGA SALBIY TA'SIRI**Abdullayev Ravshan Davlat o'g'li***Guliston Davlat Universiteti**Pedagogika fakulteti, Pedagogika va psixologiya**yo'nalishi talabasi*

Anatatsiya: *Ushbu maqolada Vatanimiz kelajagi bo'lmish yosh avlodning shakllanishida qattiqqo'llik va beparvolik, loqaydliklarning bola psixologiyasiga salbiy ta'siri xaqida aytib o'tilgan. Bola bir davrdan ikkinchi davrga o'tish paytidagi inqirozlar haqida xam so'z borgan.*

Kalit so'lar: *Qattiqqo'llik, beparvolik, yosh davri inqirozi, bola psixikasi, og'ishgan xulq, psixik kasalliklar, depressiya. Bolaga turli xil aloqa vositalarining ta'siri.*

Kirish:

Farzandlarimiz psixologik va fiziologik jihatdan sog'lom o'sishi uchun oldin uni tushunish telab etiladi. Bolani tushunish uchun bola bo'lib yashash va xuddi uningdek fikrlash kerak. Afsuski, uni hayratlantirayotgan narsalar ko'p hollarda kattalar uchun qiziq bo'lmaydi. Tan oling, «Raketa qanday uchadi?», «Momaqaldiroq qayerdan paydo bo'ladi?» yoki «Nega olma daraxtida apelsin pishmaydi?» kabi savollarga javob berishni istamaymiz. Ishoning, bolaning gapiga ahamiyat bermaslik, ko'p gapirish yoki ezmalikda ayblash yaxshilikka olib bormaydi. Natijada bolaning suhbat qurish ishtiyoqi so'nadi, so'z boyligi va ijtimoiy zehni sustlashadi.

Asosiy qism:

Ayrim ota-onalar uchun qattiqqo'llik tarbiyaning bosh mezoni hisoblanadi. U ko'p hollarda haqoratlash yoki kaltaklashga ulanib ketadi. Unda kechayotgan psixologik jarayonlar bilan hatto qiziqib ham ko'rmaydi. Ba'zan pashshadan fil yasab, kichik xato uchun ham katta jazo tayinlanadi. To'g'ri, bundan keyin bola xatoni takrorlamaslikka harakat qiladi, ammo o'z ixtiyoriga ko'ra emas, o'zgalar xohishiga ko'ra ish tutishga odatlanib qoladi. Yuzga urilgan bir shapaloq miyadagi 300-400 ta hujayraning nobud bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu esa qanchadan-qancha qobiliyatlarning o'limi demakdir.

Zamonaviy texnika asrida bolalarni kompyuter va elektron o'yinlardan himoyalash ancha mushkul bo'lib qoldi. Birgina e'tiborsizligimiz natijasida, zamonaviy innavatsion texnikalar farzandlarimizning og'ishgan hulq egasi bulip qolishini ta'minlab beradi. Bog'cha tarbiyalanuvchisi bo'lgan bolangiz ham qo'l telefoningizni olib, elektron o'yinlar papkasini ocha oladi. Indamasangiz, bir necha soatni telefonga tikilgan o'tkazishi mumkin.

Elektron o'yinlarni ko'p o'ynash ziyraklikning kushandasi hisoblanadi. Bunday o'yinlar nafaqat ko'z nurini, balki miya faoliyatini ham ishdan chiqaradi. Hatto ular miyaga qon quyilishi va hujayralarning erta nobud bo'lishiga ham sabab bo'ladi. Bundan tashqari

depressiya, psixos, nevroz, psixosomatik va turli hil psixik asab kasalliklariga xam yo'liqadi.

Oiladagi ortiqcha qattiqqo'llik va nosog'lom muhit bola Psixikasiga o'z ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi. Oila a'zolarining baqir-chaqiri va bir-biriga yomon munosabatda bo'lishi natijasida bolakay ruhan eziladi. Tortinchoq va qo'rqqoq bo'lib qoladi. Bola qobiliyatning ko'proq qismini otadan emas, onadan o'zlashtiradi. Farzand oldida onaga ijobiy yoki salbiy munosabatda bo'lish bolaga ikki hissa tezroq ta'sir etadi.

Bolakay olamni pushtirang bulutlar ortidan ko'radi. Olam haqida uning o'z qarashlari va tasavvurlari bor. Bir davrdan ikkinchi davrga o'tishida turli hil inqirozlarga uchraydi. Shu bois uning ustidan kulish, chizgan rasmlari yoki qilgan ishini taqdirlamaslik natijasida undagi motivatsiya pasayib ketadi. Bola arzimas narsadan ham quvona oladi. Taqdirlash unga o'zgacha kuch va ishtiyoq bag'ishlaydi. Unga bo'lgan bee'tiborlik esa o'ziga bo'lgan ishonch va erkinlikning yo'qolishiga sabab bo'ladi. Qattiqqollik yomon emas, ammo osmirlar turli xil qoida va cheklovlarga qarshilik korsatishadi, shuni inobatga oling va har bir vaziyatni imkon qadar mehr va sabot bilan tushuntiring.

Biror narsaga izoh bermay, taqiqlavermang. Avval nima uchun? – degan savolga javob berishingiz kerak. Aks holda, farzandingizning dosti siz emas, balki kochadagi oshna-og'aynilari bolib qoladi. Maslahatni kanda qilmay, hayot yolini ham ana oshalar korsatib turishadi. Aytib turgan yollari antiqa kompyuter oyinlari bolsa mayliku-ya, muhimi tamaki yoki ichimliklar bolmasin.

Shuning uchun keraksiz dostlar orniga ozingiz dost bolib, zararli odatlar ornini foydalilari bilan almashtiring. Shu bilan bir katorda, bolada bosh vaqt qolmasligiga xarakat kiling. Biror sevimli mashguloti yoki sport bilan band bolsin. Sport gormonal ozgarish paytida bola organizmiga ijobiy tasir etadi.

Agarda osmir farzandingiz vaqtingizga hurmat bilan qarashini istasangiz, avval ozingiz uning vaqtini qadrlang. Yana gap-sozlaringizni hurmat qilishini istasangiz, avval ozingiz uning har soziga hurmat bilan qarang. Uning istaklari, orzu-umidlari, fikrini xamisha qadrlang. Ozaro hurmat osmir farzandni ota-onasiga yanada yaqinlashtiradi.

Xulosa:

O'smir farzandingiz fikrlari va maslahatlariga be'etibor bo'lmang. Har bir o'smir mustaqil qaror qabul qilishga o'zini etarlicha oqil va dono, deb hisoblaydi. To'g'ri yo'lga solish esa, sizning ota-onalik iqtidoringizga bo'g'liq. Masalan, xonadoningizga biror o'zgartirishlar kiritmoqchisiz, bu borada farzandingiz fikrini so'rang va, albatta, inobatga oling. Shunda farzandingiz, uning fikriyu maslahatlariga hurmat bilan qarashingizni korib, ozini oilaning ajralmas bo'lagi, deb hisoblaydi.

Farzandingizning qobiliyatini hech qachon tengdoshlariniki bilan solishtirmang. «Falonchi she'ni sendan yaxshi yodlaydi», «Anavi o'rtog'ing sendan kuchli», «Qo'shnimizning qizi sendan yaxshiroq ish qiladi» kabi misollar bolaning ruhan ezilishi atrofdagilarga bo'lgan mehrining susayishiga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya Z.T.Nishonova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova
2. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi M.X.XOLNAZAROVA
- 3.Tarbiyaviy ishlar metodikasi. R.A.MAVLONOVA
- 4.Internet saytlari www..com

SABZINI MUVAQQAT OMBORLARDA SAQLASH

Aralova Minavvar Nomoz qizi,
TIQXMMI Qarshi filiali stajyor o'qituvchisi

Anotatsiya: *O'zbekistonda sabzi turli usullarda saqlanadi. Saqlashning eng keng va arzon tarqalgan turlari muvaqqat omborlar, ya'ni uyum va o'ralardir. Ularning qurilmasini qurilish materiallarini kam talab etadi, uning ustiga arzon va maxaliy materiallar ham yopiladi. Qaysi turini tanlash esa yer osti suvining joylashishi chuqurligiga va mavjud qurilish materialiga bog'liq. Odatda O'zbekistonning shimoliy tumanlarida handak nishabi oftob tushadigan tomonga, janubiy tumanlarda yesa shimoliy tomonga qilinishi lozim.*

Kalit so'zlar: *Muvaqqat ombor, Ildizmeva, Vitaminlar A, Shantane navi, Uyum, O'ra, Qizil Mirzoi, Handak.*

Ma'lumki, qishloq xo'jalik mahsulotlari yilning muayyan mavsumida yetishtiriladi, shu sababli ularni uzoq vaqt saqlash va qayta ishlashni tashkil qilmagan holda aholini yil bo'yi turli mahsulotlar bilan ta'minlash masalasini hal qilib bo'lmaydi. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish ko'paygan sari ularni saqlash va qayta ishlash ham takomillashtirilmoqda, yangi zamonaviy omborxonalar qurilmoqda.

Ildizmevali sabzavotlar sovuqqa nisbatan bardoshliroq hamda yuqori hosil beradigan, aholi uni hosilini yil mobaynida iste'mol qiladigan, kam mehnat talab etadigan sabzavotlardan hisoblanadi. Ma'lumki, ildizmevalilar qimmatli sabzavot ekinlaridan biri hisoblanadi, ildizmevalarning yaxshi saqlanuvchanligi esa yil davomida aholini mazkur mahsulot bilan ta'minlash imkonin beradi.

Sabzining tarkibida turli xil vitaminlar (ayniqsa A) juda ko'p miqdorda uchraydi. Shu sababli sabzi barraligicha va qayta ishlanib ko'p iste'mol qilinadi. Sabzini saqlashni to'g'ri tashkil qilish ushbu mahsulotga bo'lgan talabni yil bo'yi ta'minlaydi. Sabzi ikki yillik o'simlik bo'lganligi uchun uni saqlashdagi asosiy xususiyat tinim davri bilan bog'liq. Sabzining tinim davri boshqa sabzavotlarnikiga qaraganda uzoqqa cho'zilmaydi. Sabzining saqlashga chidamliligi ko'pincha uni yig'ishtirib olish muddatiga bog'liq. Uni ma'lum muddatda yaxshi yetilgandan so'ng kavlab olinadi. Kechki sabzi kuz oylarida havo quruq vaqtda kovlanadi. Odatda oxirgi sug'orishni kechki sabzini kavlashdan 5–7 kun ilgari, yertagi sabzini kavlashdan 3–5 kun ilgari o'tkazgan ma'qul. Muddatidan kech kavlanib olingan sabzini uzoq vaqt saqlab bo'lmaydi. Yertagi sabzini may oxiri iyunning boshida, o'rtachasini yesa avgust oxiri sentyabrning boshida, kechkisini yesa noyabrning boshlarida kavlab olish kerak. Ildizmevalar namligini tez yo'qotadi va mikroorganizmga chidamsiz bo'lib qoladi. Sabzi o'zidan ko'p namlikni yo'qotib so'lib qolmasligi uchun uni havo namligi 90–95% bo'lgan sharoitda saqlash yaxshi natija beradi. Sabzining saqlashga chidamliligi uning nav xususiyatlariga ham bog'liq.

Sabzining Shantane navi saqlashga ancha chidamli, Qizil Mirzoi navi yesa Mirzoi sariq naviga qaraganda saqlashga chidamli hisoblanadi. Sabzini plyonkali xaltachalarda ham saqlash mumkin. Bunda karbonat angidridning konsentratsiyasi 3–5% dan oshmasligi

lozim. Aks holda mahsulotning kimyoviy tarkibida o'zgarishlar yuz beradi va natijada mahsulot yaroqsiz holatga kelib qoladi. Urug'lik uchun ajratilgan sabzini 0,5° C dan past haroratda aqlash ruxsat yetilmaydi. Past haroratda sabzi kurtaklarining tabaqalanishi to'xtaydi. Urug'lik sabzini 0,5–1,5° C haroratda saqlash uning sifatli saqlanishini ta'minlaydi. Saqlashga qo'yiladigan sabzilarining bargi o'zak doirasi to'g'risidan, kavlangan kuniyoq pichoq bilan kesib tashlanadi, chunki bargi bilan turib qolsa uning suvi qochadi, so'liydi va keyinchalik uncha yaxshi saqlanmaydi. Barglardan tozalangan sabzilar o'lchamiga qarab saralanadi va ayni vaqtda qishda saqlashga yaroqsiz, ya'ni yetilmagan, yorilgan, shikastlangan sabzilar ajratib olinadi. Hosilni kavlash, saralash va tashish vaqtida ularni urintirmaslikka, shikastlantirmaslikka harakat qilish lozim, aks holda ular yaxshi saqlanmayda. Sabzi saqlanish joyiga yashiklarda keltirilsa, kam zararlanadi.

O'zbekistonda sabzi turli usullarda saqlanadi. Saqlashning eng keng va arzon tarqalgan turlari – uyum va o'ralar. Ularning qurilmasini qurilish materiallarini kam talab etadi, uning ustiga arzon va maxaliy materiallar ham yopiladi. Uyum va o'ralar uchun baland joy talab etiladi. Yengil va o'rtacha tuproqlar bo'lsa yaxshi. U yomg'ir va erigan suv oqib ketishi uchun qiyalikka ega bo'lishi kerak. Omborxonada shimoldan janubga qarab joylashishi kerak. Yer osti suvi omborxonada tubidan (ariq o'ra yoki uyum) 1-1,5 m pastda bo'lishi kerak. Uyumlar qurilmasi turlicha bo'ladi: yer usti, yarim chuqur va chuqurlashagan. Qaysi turini tanlash esa yer osti suvining joylashishi chuqurligiga va mavjud qurilish materialiga bog'liq.

Handaklarning o'lchami yeni 40–45 sm, chuqurligi 60–70 sm va uzunligi 2,5 –3,0 m bo'lishi lozim. Handaklarda sabzi qumga ko'miladi. Keyin usti qamish bilan yopiladi, qamish ustiga tuproq tashlanadi. Handak kavlash uchun sizot suvlari chuqur joylashgan tepalik joylar tanlanadi. Odatda O'zbekistonning shimoliy tumanlarida handaq nishabi oftob tushadigan tomonga, janubiy tumanlarda yesa shimoliy tomonga qilinishi lozim. Sabzining saqlanuvchanligini ko'pincha uni saqlashdagi vaznining tabiiy kamayish miqdori belgilaydi. Mahsulotni saqlashdagi vaznining tabiiy kamayishi uni saqlash usuliga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bo'riyev X.Ch., Zuev V.I., Qodirxo'jaev O. Muhamedov M.M. "Ochiq yerda sabzavot ekinlaretishtirishning progressiv texnologiyalari" T., "O'zMEDIN", 2002.
2. Zuev V.I., Abdullaev A.G. "Sabzavot ekinlari biologiyasi va ularni yetishtirish texnologiyasi", T., "O'zbekiston", 1997.
3. Ashurmetov O.A., Bo'riyev X.Ch. "Poliz ekinlari biologiyasi va yetishtirish texnologiyasi", T., 2000.
4. Bo'riyev X.Ch., Jo'raev R., Alimov O.- Meva sabzavotlarni saqlash va dastlabki ishlov berish. T., "Mehnat" 2002.

**ONA TILI TA'LIMIDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINI
RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA****Matniyazova Dilrabo Ulug'bekovna***Samarqand davlat universiteti Filologiya**fakulteti "O'zbek tili va adabiyoti"**yo'nalishi 1-kurs magistranti.**Samarqand viloyati Samarqand shahri.*

Annotatsiya: *Pedagogikada tinglab tushunish-ta'lim jarayoniga yangicha yondashuv bo'lib, u pedagogik jarayonni texnika imkoniyatlari va insonning tafakkuri asosida standart holga soladigan hamda kutiladigan natijani beradigan hodisadir. Ona tili ta'limida tinglab tushunishni rivojlantirishda audioyozuvli matnlardan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.*

Аннотация: *Слушание в педагогике-это новый подход к образовательному процессу, который представляет собой явление, которое стандартизирует педагогический процесс на основе технических возможностей и человеческого мышления и дает ожидаемый результат. Широкое использование аудиотекстов играет важную роль развитию понимания на слух при обучении родному языку.*

Annotation: *Listening in pedagogy is a new approach to the educational process, which is a phenomenon that standardizes the pedagogical process on the basis of technical capabilities and human thinking and gives the expected result. Extensive use of audio texts plays an important role in the development of listening comprehension in mother tongue education.*

Kalit so'zlar: *Pedagogik texnologiya, bog'lanishli nutq, og'zaki qayta hikoyalash, yozma bayon .*

Ключевые слова: *Педагогическая технология, связанная речь, устный пересказ, письменное изложение.*

Keywords: *Pedagogical technology, connected speech, oral retelling. composition.*

Respublikamizning taniqli olimlari ilmiy asoslangan, mintaqamizning ijtimoiy-pedagogik sharoitiga moslashgan pedagogik texnologiyalami yaratish va ularni ta'lim-tarbiya amaliyotida qo'llashga intilmoqdalar. Bular orasida J.G ' . Yo'ldoshev, S.A. Usmonov, N.S.Sayidahmedov, R.H.Jo'rayev, Q.Y.Yo'ldoshev kabi ta'lim-tarbiya jarayonlari fidoyilarining nomlari alohida hurmat va e'tiboriga molikdir. «Pedagogik texnologiya» atamasining mohiyati nimada? «Texnologiya»- yunoncha so'z bo'lib, «techné»-mahorat, san'at, «logos»- tushuncha, o'rganish. demakdir.

Pedagogik texnologiyaning umumiy asoslari va bu tushuncha XX asrda paydo bo'ldi va 1940-1950 yillarda "ta'lim texnologiyasi" tarzida qo'llanilib, mazmunan o'quv jarayonida audio-vizual texnika vositalaridan foydalanishni anglatgan. Atama dastlab AQShda qo'llana boshladi. Keyinchalik "ta'lim texnologiyasi" o'miga "dasturlashtirilgan

ta'lim" atamasidan foydalanish keng yoyildi. So'ngra pedagogik texnologiya-loyihalashtirilgan ta'lim va aniq maqsadga qaratilgan o'quv jarayonini ifoda eta boshladi.

Pedagogik texnologiyani o'quv jarayoniga olib kirishning zarurligini bunday mamlakatlar ichida birinchilar qatorida har tomonlama ilmiy asoslab bergan rossiyalik olim V.P. Bepalkoning fikricha, "Pedagogik texnologiya-bu o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir"-deydi.

O'zbekistonlik metodist B.L. Farberman pedagogik texnologiyaga quyidagicha ta'rif beradi: "Pedagogik texnologiya-ta'lim jarayoniga yangicha yondashuv bo'lib, pedagogikada ijtimoiy-muhandislik ongi ifodasidir. U pedagogik jarayonni texnika imkoniyatlari va insonning texnikaviy tafakkuri asosida standart holga soladigan, uning optimal loyihasini tuzib chiqish bilan bog'liq ijtimoiy hodisadir. Tizimli yondashish ta'siri ostida asta-sekinlik bilan pedagogik texnologiya mohiyatiga aniqlik kiritila borildi. Rus olimasi N.F. Talizina esa uning mohiyatini «belgilangan o'quv maqsadiga erishishning oqilona usullarini aniqlashdan iborat», deb tushuntirdi.⁴⁴

Pedagogik texnologiyada tinglab tushunish-ta'lim jarayoniga yangicha yondashuv bo'lib, u pedagogik jarayonni texnika imkoniyatlari va insonning tafakkuri asosida standart holga soladigan hamda kutiladigan natijani beradigan hodisadir. Ona tili ta'limida tinglab tushunishni rivojlantirishda audioyozuvli matnlardan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Dars jarayonida tinglab tushunishni rivojlantirish uchun foydalanayotgan ba'zi usullarni sanab o'tamiz.

1. Bog'lanishli nutq
2. Og'zaki qayta hikoyalash
3. Yozma bayon

Og'zaki va yozma qayta hikoyalashga qo'yiladigan talablar.

1. To'liq yoki matnga yaqin qayta hikoyalash va bayon.
2. Tanlab qayta hikoyalash va bayon.
3. Qisqartirib qayta hikoyalash va bayon.
4. Ijodiy qayta hikoyalash va bayon.

Bayon o'qib berilgan namunaviy matnni, matn mazmunini ma'lum tayyorgarlikda n so'ng yozma qayta hikoyalashdir. Namunaviy matn og'zaki va yozma hikoya qilinadi.

Bayon yozishga tayyorgarlik o'qish darslarida o'qilgan asar matnnini qayta hikoyalash, savollarga javob berish, rejatuzish, reja asosida qayta hikoyalash jarayonida boshlanadi. Ona tili darslarida mashq ishlash jarayonida tayyorgarlik yozma shaklda amaga oshiriladi. Har qanday qayta hikoyalash asosida bayon yozish mumkin.

¹ H.T. Omonov, N.X. Xo'jayev, S.A. Madyarova, E.U. Eshchonov PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR YA PEDAGOGIK MAHORAT O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 5A340605 — «Xalqaro moliya» mutaxassisligining magistrantlari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan Toshkent «IQTISOD-MOLIYA» 2009,19-20b.

Bayon bu kichik hajmdagi tuzilishi sodda matn tanlanadi. Keyin u murakkablashtirilib boriladi. Hikoya shaklidagi matnda esa tasvir muhokama elementlari bor matn tanlanadi. Qatnashuvchilari soni ko'paytirib boriladi.

Bayon asta-sekin ijodiy xarakter kasb etib boradi.

Bayonning ahamiyati:

- bolalarda adabiy nutq to'g'ri shakllanadi

- nutq madaniyati egallanadi

- badiiy uslub singdiriladi

- badiiy tilga sezgirlik oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda mamlakatimizda ona tili darslarida bir qancha tinglab tushunishni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari ishlab chiqilgan va ularning barchasidan keng foydalanilmoqda. Dars jarayonidagi tinglangan topshiriqlar orqali o'quvchilar mustaqil mushohada qilishga, o'z fikrlarini bayon qilishga, tinglangan hikoyani qaytadan ijodiy hikoyalsh, qisqartirib hikolayalash va saralangan detallarini hikoya qilishga ko'nikma hosil qiladilar.

ADABIYOTLAR:

1. H.T. Omonov, N.X. Xo'jayev, S.A. Madyarova, E.U. Eshchonov Pedagogik texnologiyalar va pedagogik. Toshkent, «IQTISOD-MOLIYA», 2009-yil
2. Ona tili 5-sinf uchun darslik. Toshkent, 2020-yil.
3. Ona tili o'qitish metodikasi. K. Qosimova va boshqalar. Toshkent, "Nosir" nashriyoti, 2009-yil
4. Internet google.uz www.ziyo.net

O‘ZBEKISTON SAVDO-IQTISODIY ALOQALARI RIVOJLANISHIDAGI ASOSIY MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI

Mo‘minova Maftuna Zoxid qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

stajor-o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston savdo-iqtisodiy munosabatlariga ta‘sir ko‘rsatadigan omillar va savdo-iqtisodiy aloqalari rivojlanishidagi asosiy muammolar hamda istiqbollari tahlil qilingan.

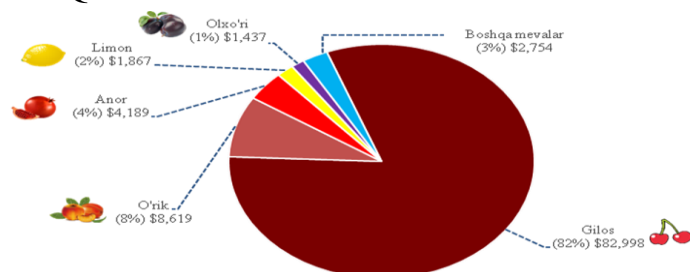
Kalit so‘zlar: tashqi iqtisodiy aloqalar, eksport, import, xom-ashyo, biznes yuritish ko‘rsatkichlari, xalqaro savdo.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta‘kidlaganlaridek, bugungi kunda O‘zbekiston jahon hamjamiyatida o‘zining munosib o‘rni va mavqeiga ega. Biz dunyodagi barcha davlatlar bilan yaqindan hamkorlik qilish va amaliy muloqot uchun ochiqmiz.

O‘zbekistonning savdo-iqtisodiy aloqalari rivojlanish tendentsiyasiga ega bo‘lib, unda import ustunlik qiladi.

O‘zbekistonning eksporti tarkibida xom-ashyo va meva-sabzavot mahsulotlari ustunlikka ega bo‘lib, ular qo‘shilgan qiymati yuqori bo‘lmagan mahsulotlar hisoblanadi.

2018-yil may oyining oxirida eksport qilingan meva mahsulotlarining umumiy bahosi 101,864 AQSh dollarini tashkil etdi.

1-rasm. O‘zbekiston eksport qiluvchi asosiy mevalar (2018-yilning yanvaridan mayigacha)⁴⁵

O‘zbekiston savdo-iqtisodiy munosabatlariga ta‘sir ko‘rsatadigan omillar borki, ular savdo-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin:

I. O‘zbekistonning biznes yuritish shart-sharoitlari va xalqaro savdo sarf-xarajatlari hamda imkoniyatlari bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar Jahon bankining “Doing business” reytingida o‘z aksini topgan.

“Doing business” reytingida mamlakatda tadbirkorlik uchun yaratilgan shart-sharoitlar korxonani rasmiylashtirish, qurilishga ruxsat olish, kredit olish, soliq va soliqqa tortish, xalqaro savdo, investor huquqlarining himoyasi kabi bir necha ko‘rsatkichlar orqali tahlil

⁴⁵ <https://sof.uz/uz/post/eksport-muammolari>

qilinadi. Bu ko'rsatkichlar tizimi tadbirkorlik uchun shart-sharoitlarni ko'rsatish bilan birga mamlakatning xorijiy investor uchun jozibadorligini ham belgilaydi⁴⁶.

Jadvalda ko'rib turganimizdek, korxonani rasmiylashtirish bo'yicha mamlakatimiz 2019-yilda 12-pozitsiyani egallagan. Jumladan, biznesni ro'yxatdan o'tkazish uchun O'zbekistonda 3 ta protsedura talab etiladi va u uzog'i bilan 4 ish kunida ro'yxatdan o'tkaziladi. Biznesni ro'yxatdan o'tkazish uchun ustav kapitali talab etilmaydi. Bu raqamlarni boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlari bo'yicha ko'rsatkichlar bilan solishtiradigan bo'lsak, O'zbekistonda biznesni rasmiylashtirishning ustunliklariga guvoh bo'lamiz.

“Qurilishga ruxsat berish” pozitsiyasi bo'yicha O'zbekistonda ko'rsatkichlar qoniqarli emas va u 2019-yilda 134-pozitsiyani egallaganini ko'ramiz. 2016-2018-yillarga nisbatan bu ko'rsatkich yaxshilangan bo'lsada, ammo protseduralar sonining 17 taligi (Yevropa va Markaziy Osiyoda 16), ruxsat olish uchun 246 kunning talab etilishi, bu yo'nalishda hukumat tomonidan islohotlarni amalga oshirishning zaruriyatini keltirib chiqaradi.

1-jadval.

O'zbekistonda biznes yuritish ko'rsatkichlari Jahon Biznesni yuritish “Doing business” 2016–2019 yil ko'rsatkichlari⁴⁷

Yo'nalishlar	DB 2016 reyting ko'rsatkichi	DB 2017 reyting ko'rsatkichi	DB 2018 reyting ko'rsatkichi	DB 2019 reyting ko'rsatkichi
Korxonani rasmiylashtirish	23	25	11	12
Qurilishga ruxsat olish	147	147	135	134
Elektr tarmoqlariga ulanish	78	83	27	35
Xususiy mulkni ro'yxatdan o'tkazish	81	75	73	71
Kredit olish	42	44	55	60
Investor huquqlari himoyasi	78	70	62	64
Soliq va soliqqa tortish	139	138	78	64
Xalqaro savdo	166	165	168	165

⁴⁶<https://www.doingbusiness.org/>

⁴⁷Doing business <https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings>

Shartnomalar amalga oshirilishini ta'minlash	37	38	39	41
To'lovga layoqatsizlikka ruxsat berish	72	77	87	91

2016-2019-yil "Doing business" reytingidagi oqsayotgan ko'rsatkichlardan biri "Xalqaro savdo" ko'rsatkichidir.

2017-yilda O'zbekiston "Xalqaro savdo" reytingi bo'yicha 165-o'rinda bo'lgan bo'lsa, 2018-yilda 168-pog'onani, 2019-yilda 165-pozitsiyani ko'rsatdi. Yuqorida ko'rib turganimizdek, O'zbekistonda eksportga ketadigan vaqt chegara va bojxona nazoratida 112 soat, Yevropa va Markaziy Osiyoda esa 28 soatni tashkil etadi. Eksportga ketadigan vaqt: hujjatlarni rasmiylashtirish O'zbekistonda 174 soat, Yevropa va Markaziy Osiyoda esa 27,9 soatni tashkil etadi. Demakki, asosiy muammo vaqt sarfining uzoqligida. Chegara va bojxona nazoratida tovar va mahsulotlarning uzoq qolishi ularning sifatiga ham ta'sir etgan hollari kuzatiladi.

2-jadval.

Xalqaro savdo bo'yicha vaqt sarfi va bahosi⁴⁸

Indikator	O'zbekist on (2017)	O'zbekist on (2018)	O'zbekist on 2019
Eksportga ketadigan vaqt: chegara va bojxona nazorati (soat)	112	112	112
Eksport bahosi chegara va bojxona nazorati (AQSh dollari)	278	278	278
Eksportga ketadigan vaqt: hujjatlarni rasmiylashtirish (soat)	174	174	96
Eksport bahosi: hujjatlarni rasmiylashtirish (soat)	292	292	292
Importga ketadigan vaqt: chegara va bojxona nazorati (soat)	111	111	111
Import bahosi chegara va bojxona nazorati (AQSh dollari)	278	278	278
Importga ketadigan vaqt: hujjatlarni rasmiylashtirish (soat)	174	174	174
Import bahosi: hujjatlarni rasmiylashtirish (soat)	292	292	292

⁴⁸ Doing business <https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings>

Bundan tashqari e'tiborni tortadigan hamda tashqi iqtisodiy faoliyat sub'ektlarining e'tirozlariga sabab muammolardan biri eksport uchun talab qilinadigan hujjatlar hamda protseduralarning ko'pligidir.

Ko'rib turganimizdek, mamlakatimizda eksport uchun talab qilinadigan hujjatlar soni 9 tani tashkil etdi. "Doing business" reytingidagi yetakchi mamlakatlarda ushbu ko'rsatkich ko'pi bilan 6 tani tashkil etadi. Fumigatsiya guvohnomasi, fitosanitariya sertifikatiga sifat sertifikatiga ilova qilinadi.

3-jadval.

O'zbekistonda tashqi savdo uchun talab qilinadigan hujjatlar

Ekspert uchun talab qilinadigan hujjatlar	Import uchun talab qilinadigan hujjatlar
Ekspert deklaratsiyasi	Bojxona import deklaratsiyasi
Ekspert shartnomasi	Tovar belgisi
Muvofiqlik sertifikatini	Tijorat billing
Paket ro'yxati	Seriya / kod raqamlari
CMR	Muvofiqlik sertifikatini
Tovar belgisi	CMR hisob-faktura
Paxta uchun ekspert litsenziyasi	Mahsulot kodini belgilovchi
Fumigatsiya guvohnomasi	mutaxassis qaror
Fitosanitariya sertifikatini	

Import hujjatlarini rasmiylashtirish jarayoni ham 174 soat vaqtni olishi, ushbu protseduralar Yevropa mamlakatlarida o'rtacha 25-30 soatni tashkil qilishi, mamlakatimizda yechimini kutayotgan muammolardan biridir.

II. Tovarlar importi o'sishiga ta'sir etgan omillar va manfiy saldosing yuqoriligi.

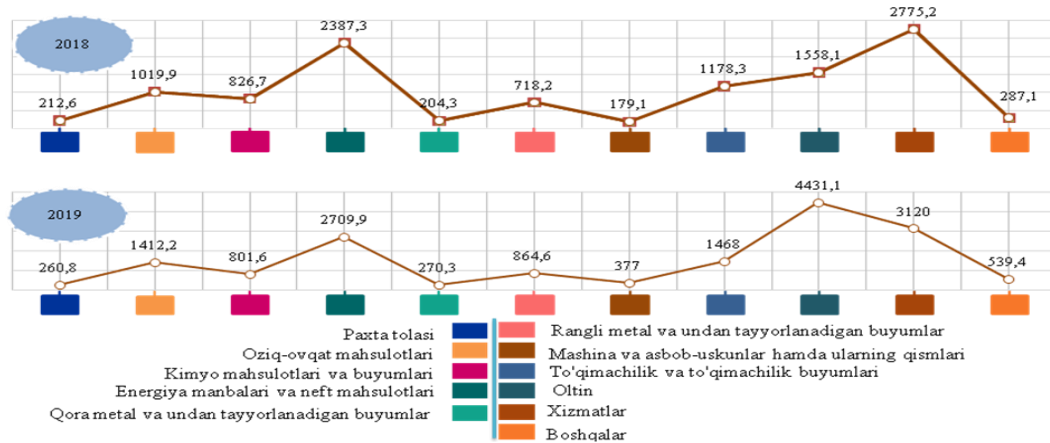
2019-yilning 11 oyida respublikaning tashqi savdo aylanmasi hajmi 38,3 mlrd. AQSh dollarni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 33,4 foizga yoki 9,6 mlrd. AQSh dollarga oshgan (2018-y. – 28,7 mlrd, AQSh doll.). Jumladan:eksportning umumiy hajmi 16,3 mlrd. AQSh dollarni tashkil etib, 43,3 foizga yoki 4,9 mlrd. AQSh dollarga oshgan (2018-y. – 11,3 mlrd, AQSh doll.). Import hajmi 22,0 mlrd. AQSh dollarni tashkil etib, 27,0 foizga yoki 4,7 mlrd. AQSh dollarga oshgan (2018-y. – 17,3 mlrd. AQSh doll.). Natijada, tashqi savdo aylanmasi manfiy saldosi-5,7 mlrd. AQSh dollarni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 228,4 mln. AQSh dollarga yoki 3,8 foizga kamaygan (2018-y. – -6,0 mlrd.doll.)⁴⁹.

Jahon tovar-xomashyo bozorlarida asosiy ekspert tovarlari uchun yuqori narxlar shakllanishi tovarlar eksperti hajmini 1 mlrd. AQSh dollargacha yoki 7 foiz o'sishiga, xalqaro iqtisodiy aloqalarning rivojlantirilishi hisobiga esa 1,5 mlrd. AQSh dollarga yoki 11 foiz o'sishiga xizmat qildi. Natijada, o'tgan davrda tovar va xizmatlar ekspert qiluvchi korxonalar soni 1138 taga ko'payib, hamkor mamlakatlarning ekspert geografiyasi 18 ta davlatga kengayib, 177 taga yetdi⁵⁰.

⁴⁹ <http://mineconomy.uz/uz/news/view/3014>

⁵⁰ <http://mineconomy.uz/uz/news/view/3014>

Xususan, oziq-ovqat mahsulotlari eksporti o'tgan yilning mos davriga nisbatan 392,3 mln. AQSh dollarga yoki 38 foizga, rangli metal va undan tayyorlangan buyumlar - 146,4 mln. AQSh dollarga yoki 20 foizga, to'qimachilik mahsulotlari - 289,7 mln. AQSh dollarga yoki 24,6 foizga, xizmatlar - 344,8 mln. AQSh dollarga yoki 12,5 foizga va boshqalar - 252,3 mln. AQSh dollarga yoki qariyb 2 barobargacha o'sdi⁵¹.

2-rasm. 2018-2019-yillarda O'zbekiston Tovar va xizmatlar eksporti tarkibi (yanvar-noyabr, mln. AQSH dollari)⁵²

2019-yilning 11 oyida import qilingan tovarlar hajmi o'tgan yilning mos davriga nisbatan 4,5 mlrd. AQSh dollariga oshib, 19,8 mlrd. AQSh dollarni, xizmatlar importi hajmi 2,2 mlrd. AQSh dollarni tashkil etdi. Import tarkibida eng katta ulush mashina va asbob uskunalar hamda ularning qismlari 44,1 foizni, kimyo mahsulotlari va undan tayyorlangan buyumlar 13 foizni, oziq-ovqat mahsulotlari 7,6 foizni tashkil etdi. Ushbu import tovarlarning qariyb 50 foizi iqtisodiyotda investitsion importni, 25 foizi qayta ishlash uchun xom-ashyo importini, 25 foizi tayyor mahsulot sifatida iste'mol importini tashkil etdi⁵³.

III. Mamlakatda tovarlar eksporti bilan bog'liq muammolar⁵⁴.

O'zbekistonda chiqarilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari jahon bozorida boshqalarnikiga nisbatan bir necha barobarga arzon. Bizdagi asosiy muammo esa, o'sha arzon mahsulotni sifatini buzmagani holatda, jahondagi qimmat va yuqori narxlarda sotiladigan bozorlarga yetkazib berish yoki sotish bilan bog'liq masala hisoblanadi. Eksportyorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan tadbirkorlarning vazifasi esa, O'zbekiston bozorini va o'z navbatida dunyo bozorini o'rgangan holda, qaysi mamlakatning, qaysi shaharida bizning mahsulotga bo'lgan talab borligini va tez sotilishini hamda u yerga yetkazib berilish xarajatlarining hisob-kitobini qilib, o'z foydamizning bahosini aniqlab chiqish hisoblanadi. Shunday hisob-kitoblarga tayanib, dunyoning bir nechta shaharlariga mahsulotlarni eksport qilish mumkin.

Hozirgi axborot texnologiyalari rivojlangan bir zamonda O'zbekistonda onlayn bozorlarning faoliyatini qoniqarli darajada deb bo'lmaydi. Ya'ni, ulgurji-ko'tara mahsulotlar sotiladigan onlayn bozorlar yo'qligi ham muammo sanaladi. O'z navbatida,

⁵¹ O'sha joyda.

⁵² <https://sof.uz/uz/post/eksport-muammolari>

⁵³ <http://mineconomy.uz/uz/news/view/3014>

⁵⁴ <https://sof.uz/uz/post/eksport-muammolari>

bu oddiy muammoni mahalliy hokimiyatlar darajasida hal etish mumkin. Chunki, ularda o'z hududlari bo'yicha barcha ma'lumotlar mavjud bo'ladi. Bizga shunday dastur kerakki, dunyoning istalgan mamlakatidan turib ushbu bazaga kirish imkoniyati bo'lib, o'sha yerdan turib to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish mumkin bo'lsin. Ya'ni, o'sha bazada sotuvchi eksportyorning barcha koordinatalari ko'rsatilgan bo'lishi va u bilan bevosita xorijliklar ham bog'lanishi uchun imokniyat bo'lsin. Yoki ularning logistiklari o'zlari kelib, mahsulotni o'z ko'zlari bilan ko'rib, olib ketadigan darajada sharoitlarni yaratishimiz kerak.

IV. O'zbekistonning transport-logistika tizimidagi holat⁵⁵.

O'zbekistonda tadbirkorlar uchun yuk jo'natuvchilar, yetkazib beruvchilarning bozorlari bo'lishi kerak. Aynan transportirovkachilar (transportlar haqidagi ma'lumotlar) bazasining yo'qligi navbatdagi muammolardandir. Bu furalarning narxi bilan bog'liq muammodir.

Bugungi kunda furalarning 1 km uchun eng past narxi 1,5 AQSh dollarga teng keladi. Bizdagi furalar bunday narxni belgilashda, manzilga borish bilan birga, u yerdan joyiga qaytib kelish xarajatini ham inobatga olib hisoblaydi. Agar transportirovkachilarning umumiy bazasi bo'lsa yoki masalan, xuddi "My taxi" yoki "Yandeks-Taksi" kabi formatda ishlaydigan dastur bo'lsa, u holda belgilangan narx 1,5 AQSh dollari emas, balki teng yarmiga kamayishi mumkin. Chunki ular qaytishi uchun ham buyurtmani dastlabki yetib borgan manzilning o'zidan olish imkoniyati bo'ladi. Xitoyda yoki Yevropa mamlakatlarida yuk tashuv xizmati shunday shaklda qurilgan. Ya'ni, borish va kelish uchun bitta narx belgilamaydi. Faqat bir tomonga narx qo'yadi. Ular qaytayotganida ham buyurtmasi bo'ladi.

Biznes uchun mana shunday zamonaviy sharoitlarni yaratish orqali biz logistikamizni ham arzonlashtirishimiz mumkin bo'ladi. Muammolar sifatida sanayotgan har bir holatning eksport qilinayotgan mahsulot tannarxiga ta'siri bo'lib, uning qimmatlashuvini keltirib chiqaradi. Eksport uchun asosiysi, arzon narx va sifatli mahsulot hisoblanadi.

Mahsulotni manziliga yetkazib borish uchun transportirovka qilish muddati ko'pi bilan 5 kun hisoblanadi. Tashqi savdoda soniyalar ham muhim rol o'ynaydi. Mahsulot bo'xona yetib borguncha eng dolzarb bo'lgan yana bitta muammo bu qishloq xo'jaligi mahsulotiga beriladigan sanitariya sertifikatini berish bilan bog'liq muammodir. O'sha sertifikatni olish uchun vaqt muammosi ham mavjud bo'lib, unga uch yoki to'rt kunlab vaqt sarflanadi. Gohida yanayam cho'zilib ketishi mumkin, ya'ni bir hafta, o'n kungacha boradi.

Hozir xalq uchun qulay bo'lgan davlat xizmatlarini ko'rsatuvchi yagona darcha idoralari fuqarolar uchun juda ko'p yengilliklarni yaratilishiga sabab bo'ldi. Xuddi shunday yo'llarni joriy etish orqali, eksportyorlar uchun zarur bo'lgan sertifikatni olishni ham yengillashtirish mumkin. Jumladan, Yevropa davlatlari, Rossiyada 1-2soat ichida o'shanday sertifikatni olish mumkin.

Samolyot orqali eksport qilishda duch kelinadigan muammolardan biri, samolyot bilan xarajatlarning qimmat ekanligi. Ayni vaqtda uning narxi, bir kilogramm yuk uchun 3,3 AQSh dollarini tashkil etadi.

⁵⁵ <https://sof.uz/uz/post/eksport-muammolari>

Masalan, eksport qilinadigan mahsulotning tan narxi 50 sentlik bo'lsa, agar uning ustiga yana 3,5 AQSh dollari qo'shilsa, qiymati 4 dollarga o'zgaradi. Yana 1 dollar bojxona xarajatlari, ortish, tushirish, saqlash kabi xarajatlar bilan qiymati 5 AQSh dollariga, aeroportdan manzilga yetgunicha yana 1 AQSh dollar. Xorijda servislar qimmatligini ham hisobga olish kerak. Xullas, jami 5,5 – 6 AQSh dollarni tashkil etadi. Ya'ni, O'zbekistonda 50 sent turgan mahsulot yetib borganda 6-7 AQSh dollariga aylanmoqda. Vaholanki, xuddi shu mahsulot boshqalarda ham bor. Tabiiyki ularning mahsulotlari biznikiga nisbatan arzonroqqa tushadi. Aytaylik, 5 AQSh dollarga sotishganda ham biz emas, ular bozorni egallashadi.

O'zbek agrosanoati paxtadan tashqari eksportining 2018-yilgi ko'rsatkich qiymati 101 mln. AQSh dollarni tashkil etgan. Endi temiryo'l transportidagi eksport bilan bog'liq muammoni ko'radigan bo'lsak, bizda vagonlar yetishmasligi muammosi mavjud.

Aksariyat vagonlarni biz Qozog'istondan ijaraga olamiz. Bitta vagonning ijara o'yligi bir oyga 1000 AQSh dollarni tashkil etadi. Shu o'rinda savol paydo bo'ladi. Nahotki, bizda o'sha vagonlarni ishlab chiqarishning iloji bo'lmasa? Bitta vagon qiymati 8000 AQSh dollarni tashkil etadi. Oyiga 1000 AQSh dollar ijara to'lansa 8 oyda bu o'zini qoplaydi. Ayniqsa kuz oylarida vagon yetishmasligi ko'payadi. Sababi shu paytda bug'doy tashish boshlanadi. Ya'ni Qozog'istondan, Rossiyadan bug'doy yuklash boshlanib, bug'doyni import qiluvchi Xitoyda vagonlar uzoq vaqt turib qoladi va bu vagonlar yetishmasligi muammosini keltirib chiqaradi.

Sabzavot va meva sohasida eksportyorlar orasida "International food service" sifat sertifikatini yuritilib, bu xalqaro maqomdagi hujjat hisoblanadi. Mana shu sertifikatga ega bo'lgan eksportyor istalgan joyga mahsulotini sotish imkoniyati kengayishi mumkin. Bizda bunday sertifikatni olish yo'lga qo'yilmagan. O'zbekistonda ham mana shunday sertifikat olishni yo'lga qo'yilsa, eksportyorlarning istalgan joyga mahsulotini sotish imkoniyati kengayishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ш. М. Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2016.
2. A.V.Vahobov, D.A.Tadjibaeva, Sh.X.Xajibakiev Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. Toshkent-2015. B.192
3. Алимов А., Хамедов И. Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий фаолият асослари. Дарслик. -Тошкент: ЎзАЖБНТ, 2004.
4. <https://sof.uz/uz/post/eksport-muammolari>
5. <https://www.doingbusiness.org/>
6. <https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings>
7. <http://mineconomy.uz/uz/news/view/3014>

**ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО
ЯЗЫКА****Муинова Зухро Исомадиновна***Преподаватель русского языка в общеобразовательной школы
№38, город Самарканд*

Аннотация: Место учителя в интерактивных уроках сводится к направлению деятельности учащихся на достижение целей урока. Учитель также разрабатывает план урока (обычно, это интерактивные упражнения и задания, в ходе выполнения которых ученик изучает материал). Следовательно, основными составляющими интерактивных уроков являются интерактивные упражнения и задания, которые выполняются учащимися. Важное отличие интерактивных упражнений и заданий от обычных в том, что, выполняя их, учащиеся не только и не столько закрепляют уже изученный материал, сколько изучают новый при которых обучаемый чувствует свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения.

Ключевые слова: интерактивного обучения, интеллектуальную состоятельность, интерактивное задание и упражнение.

Суть интерактивного обучения состоит в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все учащиеся оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают. Совместная деятельность учащихся в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Причем происходит это в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет не только получать новое знание, но и развивает саму познавательную деятельность, переводит ее на более высокие формы кооперации и сотрудничества.

Основные стратегии обучения с использованием интерактивных методов:

- различные психологические упражнения на знакомство, сплочённость и сотрудничество внутри группы;
- мозговой штурм;
- имитации;
- дискуссии и диспуты;
- ролевые, дидактические и имитационные игры.

Если они основаны на принципах взаимодействия, активности и свободе обучаемых в решении образовательных задач, опоре на групповой опыт, обязательной обратной связи.

Мысленное экспериментирование представляет собой важнейший методологический атрибут кейс-метода. Образовательное и воспитывающее значение мысленного эксперимента заключается в том, что он учит видеть причинно-

следственные связи, пути развертывания будущего, скрытую динамику. Фраза «Представьте себе, что...» совершенно незаменима при использовании мысленного эксперимента. Например, десятиклассники получают домашнее задание: «Представьте себе, что вы – художники. Нарисуйте отношения Сони Мармеладовой и Раскольниковова. Деятельность учителя при использовании кейс-метода включает две фазы. Первая – сложная работа по созданию кейса и вопросов для его анализа. Вторая – деятельность в классе, где учитель выступает со вступительным и заключительным словом, организует деловой настрой, оценивает вклад обучающихся в анализ ситуации.

Интерактивные методы активно применяются автором также на уроках в среднем звене. В качестве примера можно привести метод «Водоворот проблем и событий». Суть метода: учащиеся делятся на группы по 4-6 человек. Каждой группе раздаются маркеры определённого цвета таким образом, чтобы у каждой группы был свой определённый цвет, и листы формата А1. Каждая группа генерирует идеи по теме обсуждения (1-10) в течение 10 минут. На следующем этапе учащиеся обмениваются оформленными на бумаге идеями (по часовой или против часовой стрелки). Группа, получившая идеи другой группы, отмечает напротив каждого пункта + (согласны с данным рассуждением), - (не согласны с данным рассуждением), ? (данное суждение требует уточнения авторов). Также группе необходимо дополнить идеи, (суждения) других групп, Таким образом, лист с идеями группы проходит через все группы в классе, и каждая оставляет на листе свои комментарии. Каждой группе отводится по 5 минут для работы с листом других групп. После совершения полного круга, лист возвращается к команде. Команде предлагается ознакомиться с предложениями и дополнениями других групп. (5 минут). Затем проходит презентация своей позиции участниками водоворота. На выступления и ответы на вопросы каждой команды отводится по 10 минут.

Применение интерактивных технологий, безусловно, предоставляет ребятам возможность самостоятельно добывать знания, учиться самореализовываться и социализироваться в современном мире. Ведь важнейшей задачей обучения и воспитания учащихся является воспитание такой личности, которая способна к самоопределению в современном мире. Это значит, что у учащихся надо воспитывать такие качества, как самостоятельность, независимость суждений, способность к ориентировке в мире духовных ценностей и в ситуациях окружающей жизни, умение принимать решения и нести ответственность за свои поступки и осуществлять выбор содержания своей жизнедеятельности, линии поведения, способов своего развития.

ЛИТЕРАТУРА:

1Руководство для учителя. Второй (основной) уровень. Издание третье.
www.cpm.kz

2Васильева Ф.И, Лихошерст Н.В. Почему мы говорим «Да!» интерактивным
методам? Учебно-методическое пособие, 2010.

3Коротаева Е.В. Психодидактика интерактивного обучения. //Русский язык в
школе// 2011, № 8.

**MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA BOLALAR TARBIYASIDA HARBIY -
VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH****O'roqova Sitora Nurullo Qizi***Buxoro viloyati G'ijduvon tumani**16-DMTT katta guruh tarbiyachisi*

Annotatsiya: *maqolada farzandlarimizning barkamol inson bo'lib voyaga yetishlari uchun ularning tarbiyasida harbiy-vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishning ahamiyati xususida fikrlar berilgan.*

Kalit so'zlari: *MTT, barkamol shaxs, harbiy-vatanparvarlik, qadriyatlar.*

Maktabgacha ta'lim bola sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishni ta'minlaydi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otadi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi. Maktabgacha ta'limning asosiy vazifalaridan biri bolalarda milliy g'urur, harbiy vatanparvarlik hislarini shakllantirishdir.

Bolalarimizni istiqloq sharoitida harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlar, shuningdek, milliy mafkura asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Bolalar mafkuraviy tushunchalar bilan tarbiyalanar ekan, ularda dastlab vatanparvarlik ruhini shakllantirmoq muhim. Zero, milliy qadriyatlar xalqimizning azaliy an'analari, udumlari, ona tili, ruhiyatiga asoslanib, ertangi kuniga ishonch uyg'otadi. Insonlar o'rtasida mehr-oqibat, insof, diyonat, adolat, ma'rifat, vatanparvarlik tuyg'ularini paydo qiladi.

Vatanparvarlik shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, vatanidan g'ururlanishi, bugungi kuni haqida qayg'urishi, o'z vatanining porloq kelajagiga ishonchini ifoda etuvchi yuksak fazilat sanaladi. Vatanparvar shaxs o'z vatanini uning boyliklari yoki qulay geografik hududda joylashganligi uchun emas, balki o'zi uning bir bo'lagi, o'zi mansub bo'lgan millatning esa unda istiqomat qilishi uchun qadrlay olishi zarur.

Erkka intilish, ozod yashashga bo'lgan ehtiyoj insonga xos bo'lgan tuyg'udir. Inson o'z vatanidagina ozod va erkin yashay oladi. Shu bois ham vatan ozodligi uchun kurashish masalasi qadim-qadimdan allomalar asarlari hamda ezgu g'oyalarni ifoda etuvchi ta'limotlarning bosh g'oyasi bo'lib kelgan. Chunonchi, hadisi Sharifda vatanni sevish iymondandir deb ta'kidlanadi. Abdulla Avloniy o'z asarlarida "Vatan" tushunchasiga ta'rif berib, uning ravnaqi uchun kurashish vatanparvar insonga xos xususiyat ekanligini quyidagicha qayd qiladi: *"Har bir kishining tug'ulib o'sgan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har tug'ulgan, o'sgon yerni jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z vatanidan-uyuridan ayrilsa, o'z yeridagi kabi rohatda yashamas"*.

O'lkamizning qadimgi tarixidan ayonki, milliy davlatchiligimiz o'zining harbiy namoyandalarini tarbiyalashni bolaligidan boshlagan. Ular o'zbek millatining buyuk tarixi va o'tmishiga o'z hissasini qo'shgan. Farzandlarimizning ta'lim-tarbiyasida buyuk ajdodlarimiz, qahramonlarimizning vatanparvarligi, yurt tinchligi yo'lida ko'rsatgan jasratlarini ularning ongiga singdirishimiz muhim ahamiyatga ega.

Bolalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash o'zining tarixiy ildizlariga ega. Shiroq, To'maris, Spitamen, Dalvarzintepa afsonalari, Go'ro'g'li, Alpomish dostonlarida, Vatan uchun jon fido qilishga tayyor bo'lish, jasorat, matonat, vatanga sadoqat tuyg'ulari ulug'langan. Sharq mutaffakkirlari (Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Alisher Navoiy) ijodlarida ham vatanparvarlik go'yasi alohida tarannum etilgan. Jumladan, Abu Nasr Farobiy inson kamolotini vatanparvarlik bilan bog'laydi va *"Ollah in'om etgan aql ne'matidan mavjud imkoniyat darajasida foydalanmasdan turib, etuk inson martabasiga erishib bo'lmaydi chunki inson taraqqiyotining eng mukammal va etuk yakunidir"* deb e'tirof etadi. Shunday ekan, haqiqiy vatanparvarlik faqat yetuk insongagina xos bo'lishi mumkin.

Vatanparvarlikning yuksak tuyg'ularini insonga bog'cha yoshidan singdirilsa kelgusida toshga o'yilgan yozuvdek insonning ongida bir umr muhrlanib qoladi va bu qadriyatlarining butun kelgusidagi hayotini belgilab beradi. Vatanparvarlik tarbiyasi o'z-o'zidan shakllanmaydi, bu jarayon ta'lim-tarbiyaviy ishlarni samarali shakl va metodlaridan uzluksiz ta'lim tizimining har bir bo'g'inining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda foydalanish zarur.

Bu borada maktabgacha ta'lim muassasalarida quyidagi ishlarni olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. Maktabgacha ta'lim muassasalarida buyuk ajdodlarimizning suratlarini joylashtirish (Shiroq, To'maris, Amur Temur, Jaloliddin Manguberdi, Alisher Navoiy) va bu timsollar orqali mardlik, sadoqat, jasurlik, olijanoblik, ulug'vorlik, donolik fazilatlarini namoyon bo'ladi.

2. Muassasada harbiy vatanparvarlikni targ'ib qiluvchi rasmlar, plakatlarni joylashtirish bu bolada yoshligidan harbiy kasbga hurmat, qiziqish, mardlik, ruhini shakllantiradi.

3. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni me'moriy tarixiy yodgorliklarimizga va muzeylarga sayohatlarga olib borish (bu orqali o'z tarixini bilish va u bilan fahrlanish tuyg'ulari shakllanadi).

Shu bilan birga muassasada olib boriladigan mashg'ulotlarni quyidagi mavzular asosida tashkil etish lozim. Bolalarga doimiy ravishda xalqimizning tarixini o'zida mujassam etgan kitoblarni o'qib berish, xalqimizga xos an'ana, urf odat, marosim va bayramlarni aks ettiruvchi mashg'ulotlar tashkil etish, buyuk allomalarimiz tavvallud kunlariga bag'ishlangan kechalarni tashkil etib ajdodlarimizning ko'rsatgan jasoratlarini targ'ib etish kabi mashg'ulotlar yordamida bolalarda harbiy vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kunda davlatimiz tomonidan maktabgacha ta'lim tizimiga juda katta e'tibor qaratilayotgan ekan bu jarayonda farzandlarimizning harbiy vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirib borishimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev SH. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: 2016
2. Mamatov O. Vatanparvarlik - milliy istiqlol mafkurasining muhim tarkibiy qismi. –T.: 2001

**PISA XALQARO BAHOLASH DASTURIDAGI MATNLAR VA ULARGA
QO'YILGAN SAVOL VA TOPSHIRIQLARNING AHAMIYATI****Raxmatova Kamola Amindjanovna***Samarqand shahar 38-umumiy o'rta ta'lim maktabi**Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Globalashuv sharoitida shiddat bilan rivojlanib borayotgan davr davlat va jamiyat oldiga dolzarbligi va qamrovi kun sayin ortib borayotgan zamonaviy talablarni qòymoqda. Ushbu qòyilgan zamonaviy talablar esa òz òrnida ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlardan katta mas'uliyat, kuch va shijoatni talab etmoqda. Barchamizga ma'lumki, xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni òrnatish, òquvchi yoshlarning ilmiy - tadqiqot va innovatsion faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy gòyalari va ijodkorligini har tomonlama qòllab-quvvatlash hamda rağbatlantirish maqsadida hukumat qaroriga muvofiq PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS xalqaro baholash dasturlarini tashkil etishga kirishildi. O'quvchilarning savodxonligini baholashga qaratilgan PISA kabi dastur O'zbekiston ta'lim tizimida ilk marta òtkazilayotganligi biz uchun yangilik hisoblansa, shu bilan bir qatorda aynan siz-u biz tilchi filologlarning zimmasiga yuksak mas'uliyat yuklamoqda.

Avvalambor, PISA baholash dasturi nima uchun kerak va bu dastur òquvchi yoshlarga nechoğlik foydali degan savolga aniqlik kiritib olishimiz kerak.

PISA baholash dasturiga kiritilgan matnlar va ularga qòyilgan darajali savol-topshiriqlar orqali òquvchilarda kònikma, malaka va turli shakllantirilgan kompetensiyalarni aniqlashimiz mumkin. Ushbu topshiriqlar òquvchilarning olgan nazariy bilimlarini ijtimoiy faol hayotda qay darajada qòllay olishi, tevarak atrofda bòlib òtayotgan voqea-hodisalarga aktiv shaxs sifatida bevosita òz fikrini bildira olishi, diqqatini jamlay olishi, kuzatuvchanlik, sinchkovlik kabi xususiyatlarini shakllantirishi, yozma va oğzaki nutqini rivojlantirishi, faktlarga tayanib ish yurita olishida, keng dunyoqarashga ega bòlish va mulohazali fikr yuritishga òrgatuvchi vosita hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda PISA dasturi òquvchilarning global muammolarni hal qila olish kabi kònikmalarni ham shakllantiradi va baholaydi.

Ushbu maqolada PISA tadqiqot dasturiga kiritilgan matnlar asosida "Chekishning zararli oqibati" sarlavhasi ostidagi matnga berilgan topshiriqlarning qay darajada ahamiyatga ega ekanligi tahlilga tortiladi.

Cekishning zararli oqibati

Tamakida nikotin degan zaharli modda bòlib, ayniqsa, yosh òsmirlar uchun juda zararli hi- soblanadi. Tajribadan ma'lumki, ikki tomchi nikotin itni shu ondayoq òldiradi. Akademik M. A.Belenkovning ta'kidlashicha, bir necha tomchi nikotin katta yoshdagi soğlom odamni ham òldiradi.

Tamakida nikotindan tashqari yana boshqa qator zaharli moddalar ham bor. Ular is kislo-tasi, sinil kislotasi, serovodorod, ammiak, limonli va efir moylaridir. Bular

qonga, o'giz shilliq pardalariga, tomoq, o'pka, qon tomirlariga salbiy ta'sir qilib, turli-tuman kasalliklarni keltirib chiqaradi...

Nikotin zahari dastlab bosh miya, markaziy nerv sistemasi, yurak, o'pka, buyrak, oshqozon-ichak, hazm organlariga ta'sir qilib, keyinchalik sil, zotiljam (o'pka kasali), bronxit, astma (nafas qisish), yurak kasalliklari, oyoq og'rig'i, gastrit, oshqozon yarasi, rak va boshqa turli-tuman kasalliklarni vujudga keltiradi. Shunga kora bu kasalliklarga kashandalar koproq uchraydi.

Mashhur yozuvchi Gyote 50 yil tamaki chekib shu xulosaga keldi: "Tamaki aqlni kamaytiradi, tamaki faqat ishyoqmas, dangasalar uchungina kerak". Mashhur shaxmatchi Alyoxin shunday deydi: "Nikotinning miyaga ta'siri orqasida aql pasayadi, kishining mehnat qobiliyati yòqoladi. Dunyo miqyosida bòlgan shaxmat o'yinlarida birinchi bòlib g'olib chiqishimning asosiy sababi chekishni tashlaganimning oqibatidir".

Besh marta jahon chempioni I. Y. Anikov shunday deydi: "Mening so'g'lom bòlishimning bosh sababi tamaki chekmaganligimda deb bila man. Hamma sportchilarning chekishdan bosh tortishlarini tavsiya qilaman. On ming metr maso faga chopishda birinchilikni olgan V. Kuti che-kishdan ongli ravishda bosh tortgan. Aks holda sportda muvaffaqiyat qozonmagan bolar edi".

Matn yuzasidan savollar.

Cekishning zararli oqibati.

Quyidagi savollarga javob berish uchun matn- dan foydalaning.

1-savol

"Cekishning zararli oqibati " matnining asosiy maqsadi nima?

A. Tamaki tarkibida nikotin zaharli modda borligi haqida ma'lumot berish.

B. Cekish bilan bog'liq zararli holatlarni tasvirlash.

C. Odamlarni kashandalikdan voz kechishga undash.

D. Tamaki tarkibida kòplab zararli moddalar mavjudligini tushuntirish.

Baholash mezoni.

Faoliyat: Umumlashtirish va talqin qilish. Matnning asosiy vazifasini aniqlash.

Matn formati: Yaxlit.

Vaziyat: Ijtimoiy.

Javob tòliq qabul qilinadi: Odamlarni kashandalikdan voz kechishga undash.

Javob qabul qilinmaydi:

Boshqa javoblar.

2-savol.

Nima uchun Akademik M. A. Belenkov "bir necha tomchi nikotin katta yoshdagi so'g'lom odamni ham o'ldiradi"- deb ta'kidlagan? Matnda ushbu ta'kidga asos bòluvchi holatni aniqlang.

Baholash mezoni.

Faoliyat: Matnda aniq ifodalangan ma'lumotlar- ni topish.

Matn formati: Yaxlit.

Vaziyat: Ijtimoiy.

Javob tòliq qabul qilinadi:

Tamaki tarkibidagi nikotin moddasi yosh òsmir- lar uchun juda zararli, hattoki ikki tomchi nikotin itni shu ondayoq òldirilishi tajribadan òtkazilgan

Javob qabul qilinmaydi:

Tòliq bòlmagan yoki noaniq javob berilsa.

3-savol

Mashhur yozuvchi Gyote 50 yil tamaki chekib shu xulosaga keldi: " Tamaki aqlni kamaytiradi, tamaki faqat ishyoqmas, dangasalar uchungina kerak" .Mashhur shaxmatchi Alyoxin shunday deydi: "Nikotinning miyaga ta'siri orqasida aql pasayadi, kishining mehnat qobiliyati yòqoladi. Dunyo miqyosida bòlgan shaxmat òyinlarida birinchi bòlib gòlib chiqishimning asosiy sababi chekishni tashlaganimning oqibatidir".

Ushbu ikki xulosalar òrtasida

qanday bòg'liqlik bor?

Ikkinchi xulosa...

A. Birinchi xulosaga zid keladi

B. Birinchi xulosani takrorlaydi va tòldiradi.

C. Birinchi xulosanin mantiqiy davomi .

D. Birinchi xulosaning yechimini tasvirlaydi.

Baholash mezoni .

Faoliyat: Refleksiya va baholash.

Matn formati: Yaxlit

Vaziyat: Ijtimoiy.

Javob tòliq qabul qilinadi.

" B" varianti

Javob qabul qilinmaydi: Boshqa javoblar .

4-savol. Matndan kelib chiqib, jadvalda berilgan savollarga javob bering

Shaxsiy ma'lumotlar	Mezon asosida javob bering
Nikoton moddasi yosh òs mirlar uchun foydalimi?	Ha/Yo'q
Ikki tomchi nikotin itni òldirmaydi.	Ha/Yo'q
Nikotin soğlom odamni ham òldiradi.	Ha/Yo'q
ammiak òpka va qon tomirlari uchun foydal	Ha/Yo'q
Nikotin zarralari dastlab bronxit va gastritni keltirib chiqaradi	Ha/Yo'q

Baholash mezoni.

Faoliyat: Talqin qilish. Boshqa vaziyatlarga nisbatan matnda kòr

satilgan mezonlardan foydalanish Matn formati: Yaxlit.

Vaziyat: Ijtimoiy

Javob tòliq qabul qilinadi: 5ta tògri javob belgilangan tartibda keltirilganda

Yòq, yòq, ha, yòq, yòq.

Javob qabul qilinmaydi:

Boshqa javoblar.

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA'LIM – TARBIYA
BERISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI****Rayimqulova Gulmira Sherbekovna***Jizzax viloyati, Zomin tumani**Zomin pedagogika kolleji**Davrlar talablari va MTTda o'quv dasturi fani o'qituvchisi*

Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishi "Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim – tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablari" orqali nazorat qilinadi. Davlat talablaridan maktabgacha yoshdagi bolalarga beriladigan ta'lim –tarbiya mazmunining asosiy yo'nalishlari hamda ularning maktabga tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan minimal talablar berilgan bo'lib u davlat xujjati sifatida e'tirof etiladi.

Bolarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishiga erishish "Bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash" tayanch dasturi asosida amalga oshiriladi.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da mamlakatning ijtimoiy –iqtisodiy taraqqiyotini ta'limning asosiy omili bo'lgan kadrlarni tayyorlash borasidagi eng zarur tadbirlar tizimi belgilab berilgan sog'lom avlodni tarbiyalash davlat va jamiyatning ustuvor yo'nalishidir.

Davlat talablari asosida tuzilgan "Bolajon" tayanch dasturiga asosan maktabgacha yoshdagi bolalarning ota –onalari, tarbiyachilari, hamda o'zlari uchun turli sohalar bo'yicha dasturlar, qo'llanmalar, tavsiyalar va jismonan rivojlantirishga yordam beradigan turli tuman o'yinlar va ta'lim tarbiya metodi yoritiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim –tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablarida belgilangan ko'rsatkichlarga erishish 6-7 yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlashga, mustaqil O'zbekistonning ravnaqi uchun barkamol inson bo'lib yetishishlariga zamin hozirlaydi. Bolani maktabga tayyorlashda oilani o'rni juda kattadir. Bola tarbiyasida oilaning barcha a'zolaridan bolalarga nisbatan to'g'ri munosabatni, balki ularning taqdiri uchun yuksak ma'suliyat hissini ham talab qiluvchi qiyin va murakkab ishdir.

Bolani maktabga tayyorlashda tarbiyani har tomonlama jumladan ma'naviy axloqiy, aqliy estetik, jismonan va mehnat tarbiyalarini birgalikda olib borish yaxshi samara beradi.

Ma'naviy tarbiyani bolaga o'tmishda Vatan ravnaqi, el –yurt tinchligi va faravonligi yo'lida kurashgan xalq qahramonlari haqida gapirib berish, mustaqillik, qadriyat va an'analarimizni o'rgatish orqali singdirish mumkin.

Oilaviy tarbiya jarayonida shaxsning bir qator axloqiy jihatlari shakllanadigan, boshqa hych qaysi tarbiya ob'kti oiladagidek yuqori natija bermaydi.

Kelajak avlodga estetik tarbiya berishda ham oilaning muhim o'rni bor. Oila davrasida qo'shiqlar kulanishi, biror ertak yoki asarni oila davriasida o'qish, birga spektakl va kino ko'rish va tahlil qilish va hokazolar bolani estetik tarbiyasini shakllantirishdagi jihatlardir.

Ota –onalar voyaga yetayotgan farzandlarining jismoniy barkamolligiga o‘ta ma’suliyat bilan qarashlari lozim. Masalan: ertalabki badan tarbiya mashqlarini bolalar bilan birgalikda bajarish, to‘g‘ri va vitaminlashgan ovqat berish, dam olishni, uyquni to‘g‘ri tashkil etish, kun tartibiga rioya qilish, vaqtida shifokor nazoratidan o‘tkazishlari zarur.

Bola hayotida mehnat tarbiyasi muhim sanaladi. Mehnat bolalarda uyushqoqlik, diqqat, saramjom – sarishtalikni tarbiyalash, shuningdek maqsadga erishishda sabot va matonat kabi iroda xususiyatlarini rivojlantirish vositasidir. Bola hayotining kun tartibi, odatda sog‘lom bola kasalmand va zaif bolaga nisbatan maktab kun tartibiga va butun dars davomida o‘zida jo‘sh o‘rib turgan g‘ayratlarini tiyib jim o‘tirishga tezroq ko‘rinadi. Bolani maktab kun tartibiga tayyorlashda, uning sog‘ligini mustahkamlashda ertalab ma’lum vaqtda o‘rindan turish, ovqatlanish va uyquga yotishga aniq rioya qilinishi kerak.

Bolani qachon va qancha tayyorlash kerak? Deganda kattalar orasida ota –ona va tarbiyachilar 3 yoshdan boshlab, 1 sinfga bir yil qolganda tayyorlashni kuchaytirish kerak.

Maktab hayotiga bolani kim tayyorlashi kerak? Bog‘cha tarbiyachilari bolani maktabga tayyorlash butun bog‘cha davrida amalga oshishi kerakligini tushunishadi va dastur talablariga binoan shuni amalga oshiriladi.

Hozirgi zamon ota –onalar bolalarni maktabga qanday tayyorlashmoqda. Biz shuni ko‘rsatib utgan edikki, ota–onalarning maktabda yaxshi o‘qishning shartlaridan biri – shaxsning umumiy rivojlanishi deb hisoblanadi. Ammo, bolaning aqliy rivojlanishini eng asosiy deb bilishadi, shuning uchun mashg‘ulotlarda bilim, nutq, xotirasini rivojlantirishga xarakat qiladilar.

**OCHIQ KON ISHLARIDA LAZERLI SKANERLARDAN FOYDALANGAN
HOLDA MARKSHEYDERLIK ISHLARINI AMALGA OSHIRISHNING
AFZALLIKLARI**

Shukurov Abdullaxon Xikmatullaxon o'g'li

2- kurs magistr talabasi

Dexkonova Nargiza Erkinjon qizi

1-kurs magistr

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti

Metallurgiya va konchilik ishi fakulteti

Shaxta va yer osti muhandisligi yo'nalishi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ochiq kon ishlarida lazerli skanerlardan foydalangan holda Marksheyderlik ishlarini amalga oshirishning afzalliklari haqida soʻz yuritilgan.*

Kalit soʻzlar: *ochiq kon ishlari, lazerli skaner, marksheyderlik, qazib olish, mexanizatsiyalash, koʻmir, texnologiya, chuqurlik, texnika.*

Elektronika sohasini rivojlanishi bilan geodezik asboblarning tubdan yangilanmoqda. Respublikamizda yetakchi yevropa mamlakatlarida ishlab chiqarilgan geodezik asboblarning keng koʻlamda foydalanilmoqda. Foydali qazilma konlarini ochiq usulda qazib olish bevosita yer yuzida turib amalga oshiriladi. Shu sababli bu usulda kon qazish tarixi uzoq oʻtmishga borib taqaladi. Chunki qadimda odamlar yer yuziga chiqib qolgan yoki yer yuzidan biroz chuqurlikda joylashgan konlarni qoʻl kuchi bilan qazib olganlar. Kon qazish chuqurligi oshib borgan sari foydali qazilma konlarini qazib olish uchun dastlab uning ustini qoplab yotgan qoplama jinslarni olib tashlab, foydali qazilma yotqizigʻini ochish kerak boʻlgan. Bu ishni bajarish katta mehnat va xarajat talab etgan. Natijada konlarni ochiq usulda qazib olish uzoq muddat davomida toʻxtab qolgan va XIX asrning oxirlariga kelib, kon qazish jarayonlarini mexanizatsiyalash asosida qayta tiklana boshlagan. Shundan boshlab, ayniqsa, XX asrning oʻrtalariga kelib butun dunyoda ochiq usulda kon qazish ishlari uzluksiz kengayib borgan. Masalan, 1950-yilda ochiq usulda qazib olingan koʻmir miqdorining umumiy qazib olingan koʻmirdagi ulushi 11 %ni tashkil qilgan boʻlsa, 1980-yilga kelib 38% ga oshgan, Oʻzbekistonda esa 80 % ni tashkil qilgan. Shu davr ichida ruda konlarini ochiq usulda qazib chiqarishning ulushi 44% dan 80–85% gacha koʻpaygan.

Oʻzbekiston Respublikasida konlarni ochiq usulda qazib olish 1947- yildan boshlangan boʻlib, hozirgi vaqtda koʻmir, metal konlaridan qazib olingan foydali qazilmaning katta qismi (85–90%), tabiiy qurilish materiallari konlarining barchasi (100 %) ochiq usulda qazib olinmoqda. Ochiq kon ishlarining qisqa vaqt ichida tez rivojlanishi ochiq kon korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlarini yuqori unumdorlikka ega boʻlgan kon-transport uskunalari bilan mexanizatsiyalash natijasida sodir boʻlmoqda.

Geodezik va marksheyderlik oʻlchash va hisoblash usullari foydali qazilmalarni qazib olish jarayonlaridagi va konchilik inshootlarini qurish ishlaridagi eng muhim va kerakli ishlardan biri hisoblanadi. Hozirgi paytda mavjud va loyihalananayotgan konlar va kon

inshoatlarida tasvirga olish ishlari, grafik xujjatlarni tuzish, to'ldirib borish, kon lahmlarining qiyaliklarini nazorat qilish, massivning turg'unlik holatini nazorat qilish kabi kon ishlarining xavfsizligi bilan bog'liq ishlarda geodezik o'lchash va hisoblash usullaridan foydalanib marksheyderlik ishlar amalga oshiriladi. Shu bilan birga foydali qazilmalarni qazib olish jarayonlaridagi eng muhim va kerakli ishlardan biri hisoblanadi. Hozirgi paytda mavjud va loyihalananayotgan konlar va kon inshoatlarida marksheyderlik tasvirga olishlar, grafik xujjatlarni tuzish, to'ldirib borish, kon lahmlariga yo'nalish berish, massivning turg'unlik holatini nazorat qilish kabi kon ishlarining xavfsizligi bilan bog'liq ishlarda marksheyderlik ishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ushbu fan konchilik sohasining asosiy fanlaridan hisoblanib konchilik sohasining ajralmas bo'g'inidir.

Inson faoliyatini barcha jabxalarida ishlab chiqarish faoliyatini avtomatlashtirishda mikroprotssessor texnikasi va raqamli texnologiyalarini takomillashtirib, rivojlanishi eng muhim o'rin tutmoqda, kompyuterdan foydalanib qaror qabul qilish tizimi mahsulot ishlab chiqarish xajmi va sifatini oshirishga olib kelmoqda. Mikroprotssessor texnikasi ishlab chiqarish texnologiyasini har bir zvenosi va bosqichida integrirlovchi rol o'ynaydi. Geodezik va fotogrammetrik ishlar texnologiyasida raqamli texnikadan foydalanib, joydagi fazoviy ma'lumotlarni yerdan turib, lazer lokatsiyasi tizimidan foydalanib yig'ish tizimini yaratilishiga olib keladi. Bu tizimda ishlaydigan asboblarga yerdan lazerli skanerlash asbobi deyiladi. Yerdan lazerli skanerlashni asosiy mohiyati shundan iboratki, u obyekt nuqtalarigacha bo'lgan masofa va ularga mos yo'nalishlarini (vertikal va gorizontal burchaklarni) yuqori aniqlikda tezlikda o'lchab (registratsiyalab) qayd qilib boradi, bu aslida elektron taxeometr bilan o'lchashga o'xshab ketadi.

Yuqorida qayd etilgan texnik yo'nalishlarni ishlab chiqarishga tatbiq qilish ochiq kon ishlari samaradorligining yanada yuqori bo'lishini ta'minlaydi. Ochiq kon ishlari ikkita asosiy ishlardan, ya'ni qoplama jinslarni qazib olish (kon yotqizig'ining ustini ochish) va bevosita foydali qazilmani qazib olish ishlaridan tashkil topadi. Foydali qazilma yotqizig'ini ochish ishlari natijasida bevosita foydali qazilmani qazib olishga imkon yaratiladi.

Kundan-kunga rivojlanib borayotgan yer usti lazerli skanerlash texnologiyasi zamonaviy tipdagi lazerli skanerni taklif qilmoqda. Ushbu zamonaviy geodezik qurilmadan foydalanib, geodezik monitoring qilish orqali bajariladigan beton to'g'onlari davriy nazorat qilishni tadqiq qilish deyarli davomiy nuqtali modellarga ega bo'lish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кади́ров А.А. Автоматизация управления промышленной безопасности ОПО.- Т.: Навруз, 2009.-129 с.
2. Инструкция по производству маркшейдерских работ.-М., Недра, 1987.
3. Рахимов В.Р., Лебедкова А.А., Афлятунов Ф.Ф. Некоторые вопросы геомеханики при эксплуатации хвостохранилищ Т., УзССР, 1978.

**MUSIQA MADANIYATI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA
INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH****Xayitova Nodira Norsait qizi***Qashqadaryo viloyati G'uzor tumanidagi**74-umumiy o'rta ta'lim maktabning**musiqa madaniyati fani o'qituvchisi*

Mamlakatimizda barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham keng qamrovli yangilanishlar va ijobiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Bunga "Ta'lim to'g'risida" gi qonun "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ham huquqiy, ham tashkiliy pedagogik asos bo'lib xizmat qilmoqda.

O'qitish jarayonining samaradorligini oshirishda ta'limga interfaol usullarni, innovatsion pedagogik texnologiyalarni kiritish va ulardan mohirona foydalanish muhim o'rin tutadi. Zero, an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsalar, rivojlantiruvchi ta'lim mezonlariga muvofiq bilimlarni o'quvchilarning o'zlari o'rganishi, tahlil qila olishi, xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishiga yo'naltirilishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan pedagogika oliy o'quv yurtlarida tashkil etilayotgan ta'lim tizimi bo'lajak o'qituvchilarni o'z faoliyatlarida interfaol usullardan, ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalana oladigan, ularni amaliyotga ijodiy va erkin qo'llay olish malakalarini shakllantirishga ham e'tibor qaratish lozim.

Hozirgi kunda ta'limning barcha bo'g'inlarida fanlarning o'qitilishi, mashg'ulotlarni ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanib tashkil etish bo'yicha ko'plab o'quv – uslubiy qo'llanmalar, tavsiyanomalar, ko'rsatmalar va pedagogik texnologiyalarni qo'llashning mazmun va mohiyati yoritilgan adabiyotlar ko'plab yaratilmoqda.

O'qituvchining yuksak pedagogik mahorati, bilim darajasi shubhasiz ta'lim–tarbiyaning muhim omillaridan biridir. Pedagogik mahorati yuqori, tajribali o'qituvchi darsni shunchaki bayon qilib bermaydi. Buni musiqa darslari misolida izohlaydigan bo'lsak, o'qituvchi avvalo o'zining so'z mahorati, cholg'u asbobida chalish, qo'shiq kuylash, turli ko'rgazmali, texnik vositalardan foydalanishi darsni qiziqarli va mazmunli kechishida katta rol o'ynaydi.

Musiqa darslarida aksariyat o'quvchilar o'qituvchiga taqlid qilib kuylashadi, unga ergashadi, andoza oladi, o'qituvchining shaxsiy "namunasi" muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki darsda amaliy ijrochilik yetakchi o'rin tutadi, quruq bayonchilik uslubi bilan hech qanday maqsadga erishib bo'lmaydi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilar musiqa san'atini butun nafosati bilan o'rganishlari, idrok etishlari ommaviy musiqa faoliyatlari: musiqa tinglash, tahlil qilish, jamoa bo'lib qo'shiq kuylash, nazariy bilimlarni o'zlashtirish (musiqa savodxonligi) raqsga tushish, bolalar cholg'u asboblarida chalish va musiqa ritmek jo'r bo'lish masalalarini shakllantirish musiqiy ta'limning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Umumiy orta ta'lim maktablaridagi ta'limtizimining mazmuni, hozirgi darajasi ta'limtexnologiyalaridan talab darajasida foydalanish, ya'ni ta'lim – tarbiya jarayonini texnologik asosda tashkil etishga tayyorlashda yetarli imkoniyatlarga ega emas. Umumiy ta'lim maktablaridagi ta'lim – tarbiya jarayonini texnologik asosda tashkil etishda oliy o'quv yurtlari bilan mustahkam va izchil aloqani yo'lga qo'yish zarur.

Buning uchun musiqa o'qituvchilarini va bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini maktab faoliyatiga tayyorlashni qanday yo'nalishda amalgam oshirishni belgilash uchun rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida to'plangan tajribalarga xos umumli va texnologik yondashuv asosida ishlashning ancha taraqqiy etgan shakllari haqida ma'lumotga ega bo'lishi lozim. Shundagina darslarni pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishning samarali yo'llarini aniqlash mumkin. Bizning fikrimizcha yangicha texnologik yondashuv asosidagi pedagogik mahoratni egallashda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

1. Texnologik yondashuv asosida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilar kontingentining yangicha va samarali ishlash tajribalarini o'rganish, keng ommalashtirish;

2. Pedagog – o'qituvchilarning texnologik faoliyatga tayyorgarligi va faolligini oshirish va aksincha, unga to'sqinlik qilayotgan sabablarni aniqlash, texnologik yondashuv asosida ishlashning yanada samarador yo'llarini va bizning mahalliy mintaqamizga mos yo'llarini izlash;

3. Tajribali o'qituvchilarning texnologik yondashuv asosida ishlash amaliyotining o'ziga xosligi, tashkiliy – tuzilish xususiyatlari, farqli jihatlarini o'rganish. Buni bilish o'qituvchining texnologik yondashuv faoliyatining motivli asosini “tasvirlab” berishga kasbga qiziqishning va darslarni qiziqarli va to'g'ri tashkil etishga yordam beradi.

Musiqa darslari jarayonida ta'limni texnologik tashkil etish ta'limni zamonaviy talablar asosida, amaliy tarzda, o'qituvchi va oquvchilarning o'zaro muloqoti tarzida tashkil etishini talab etadi. Faqat shundagina dars samaradorligi ta'minlanadi.

SANOATLASHGAN VILOYATDA KICHIK BIZNESNING INNOVATSION RIVOJLANISHI -HUDUDIY IQTISODIY O'SISHNING MUHIM OMILI

Tursunov Elbek Bahodir o'g'li
Xudoyberdiyev Olimjon Furqat o'g'li
Navoiy davlat konchilik instituti talabalari

Annotatsiya: *O'zbekistonda milliy iqtisodiyotning modernizatsiyalash va diversifikatsiya qilish bo'yicha kichik biznes sohasi barqaror rivojlanib bormoqda , uning yalpi ichki mahsulotdagi salmog'i oshib bormoqda.Bu borada 1-prezidentimiz I.Karimov ta'kidlaganidek" eng muhim omil kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakatimizda YaIM tartibidagi hal qiluvchi , aholining katta qismini qamrab olgan sohaga aylandi".Shuningdek hozirgi kunda viloyatlar kesimida kichik biznes va tadbirkorlik yuqori sur'atlarda rivojlanib bormoqda va tabiiyki ish o'rinlari ham oshib bormoqda.*

Kalit so'zlar: *diversifikatsiyalash, nomenklatura, modernizatsiyalash, iqtisodiy o'sish,Yalpi ichki mahsulot, ilg'or texnologiya va innovatsiyalar, iqtisodiy zonalar, sinergiya.*

Jahon iqtisodiyoti globallashuv davrida hududlar kesimida bozor iqtisodiyotini aks ettiruvchi ekonometrik modellar hamda o'zaro hamkorlik (sinergiya) modellar turkumi ishlab chiqishda va kichik biznesdagi innovatsion loyihalarni baholash , istiqbolni prognozlash, ularni rivojlantirish uchun tadrijiy va tatbiq etishning yangicha usullarini yaratishni vazifalar qatoriga kiritsak bo'ladi.

Tadbirkorlik yoki ishbilarmonlik atmosferasi yo'sinida mamlakat va hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi asosini tashkil qiladi.Jumladan,ayrim tadbirkorlik hududlarida ma'lum tadbirkorlikning rivojlanishi mexanizmiini ishlab chiqish modeli taklif etiladi.

Ayrim hududlararo innovatsion rivojlanish investitsiyani jalb etishning muhim yechimlarini keltirish uchun mantiqiy ketma-ketlikni keltiramiz.

1.Umumiy ravishda kichik biznes sohasining hududiy monitoringgi tashkil etilishi va yuritilishi

2.Hududiy resurlarning ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida jamlanishi , novatsiyalarning paydo bo'lishi

3.Hududdagi tadbirkorlik salohiyati va tavakkalchilik asosida yuritilishi

4.Innovatsion faollikning yuqori hududiy darajasiga erishilishi

5.Yangi turdagi tovarlar ta'minlanishi va taklif etilishi

6.Ko'zlangan foydaga erishish va maqsadlar bo'yicha taqsimlanishi.

7.Tavorlar raqobatbardoshligini oshirish

Shuningdek , modelga ko'ra hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar ko'rsatkichlari

-korxonaning salohiyati va innovatsion tashkil etilishi

-Hudud bo'yicha kichik biznes sohasidagi ulushi

-mahsulot ishlab chiqarish zamonaviy usullari va mahalliyashtirish

- xomashyolar kamxarajat bo'lishi , sifat jihatdan
- mahsulot assortimenti va nomenklaturasi
- investitsiyalar hajmi,korxonalar boshqaruvidagi yangiliklar va samarali usullar.

yuqoridagi guruhlangan tasniflardan ko'rsatkichlari tizimi shu darajada umumlashtiriladi tashqi va ichki omillar ta'sirida muntazam o'zgarib turadi.Nihoyat yuqoridan kelib chiqib kichik biznesning salbiy yoki ijobiylik faolligi ta'sir doirasini baholash mezonlarini belgilab olishni tashkil etadi va kelajakda yuqori foydaga erishish xaritasini belgilab beradi.

Endi shu maqsadda navoiy viloyatida hududiy iqtisodiy o'sishning va raqobatbardoshlikning oshirishning muhim omillari sifatida kichik biznes subyektlari innovatsion faolligini oshirish bo'yicha quyidagi xulosa va takliflarni ta'kidlash o'rinli deb bilamiz

-jahon moliyaviy -iqtisodiy inqirozi sharoitida eng avvalo resurslarini tejamkor talab qiluvchi ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish hududiy monitoringni yuritilishi

-kichik biznesning innovatsion rivojlanishini ta'minlash borasidagi hududiy choratadbirlar dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish

-kichik biznesning tashqi iqtisodiy faoliyat mexanizmlarini takomillashtirish va soha uchun malakali , raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va sifatni oshirishi aynan shu sohada

- "Navoiy" erki iqtisodiy industrial zonada ishga tushayotgan kichik qo'shma korxonalar bilan samarali iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'yish.

-viloyat kesimi bo'yicha (tuman va shaharlarga) rivojlanish darajasi bo'yicha guruhlarga ajratish va 3 yoki undan ortiq guruhlarni tashkil etish va rangli strategiyalar tashkil etishga oid muhim axborot manbaini shakllantirish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "O'zbekiston iqtisodiyotini yanada diversifikatsiya qilish hamda uning raqobatbardoshligini mustahkamlash yo'llari va choralari" konferensiya ilmiy- ,amaliy materiallari 2012 yil .20 dekabr

2.Shodmonov "Iqtisodiyot nazariyasi"

3.Ekonometrik qo'llanma 2019-Andijon. I.Umarov ,Z.Xusanova

4.WWW.STAT.UZ

YER UNUMDORLIGINING PASAYISH SABABLARI. TUPROQ HOLATINI YAXSHILASHGA YORDAM BERUVCHI FOYDALI ORGANIZM.

Akramova Gulizarxon Yorqinjon qizi

Qo'qon DPI talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yer manbasini unumdor holatda saqlash va uni muhofaza qilishda tuproqning o'z hususiyatlarini yo'qotishi va uning oldini oladigan chora tadbirlar ya'ni tuproq holatini yaxshilashga yordam beruvchi foydali organism hisoblangan yomg'ir chuvlalchangi haqida qisqacha ma'lumot berilgan.*

Kalit so'zlar: *almashlab ekish, unumdorlik, cho'llanish, cho'l, ekologik muammo, gumus, biogumus, kaprolit, o'g'it.*

ПРИЧИНЫ СНИЖЕНИЯ ПРОДУКТИВНОСТИ ЗЕМЕЛЬ. ВЫГОДНОЕ ТЕЛО, ПОМОГАЮЩЕЕ УЛУЧШИТЬ СОСТОЯНИЕ ПОЧВЫ.

Акратова Гулизархон Ёркинжон кизи

Кокандский ГПИ студент

Аннотация: *В этой статье дается краткий обзор дождевых червей, полезных организмов, которые помогают улучшить состояние почвы, а также меры по предотвращению потери ее свойств при сохранении и защите почвенных ресурсов.*

Ключевые слова: *севооборот, плодородие, опустынивание, пустыня, экологические проблемы, гумус, биогумус, капролит, удобрения.*

CAUSES OF REDUCTION OF LAND PRODUCTIVITY. A BENEFICIAL BODY THAT HELPS TO IMPROVE SOIL CONDITION.

Akramova Gulizarkhon Yorqinjon qizi

Kokand SPI student

Annotation: *This article gives a brief overview of earthworms, which are beneficial organisms that help to improve the condition of the soil, as well as measures to prevent the loss of its properties in the preservation and protection of soil resources.*

Keywords: *crop rotation, fertility, desertification, desert, environmental problem, humus, biohumus, caprolite, fertilizer.*

O'tgan asrning o'rtalarida almashlab ekish usuli bir muncha qoralangani bizga biroz bo'lsada ma'lum. O'sha vaqtlarda almashlab ekish ancha vaqtlargacha qo'llanilmagan. Oqibatda esa yerning unumdorligi keskin kamayib ketdi[1].

Sayyoramizdagi global darajadagi cho'llanish maydoninig tobora kengayib borishi bu global darajadagi ekologik mumammolardan hisoblanadi. Cho'llar maydoni kengayishining

asosiy sabablaridan biri rivojlanayotgan mamlakatlarda aholi sonining to'xtovsiz ko'payishidir. Ayrim manbalarda keltirilishicha, kam yog'in bo'ladigan mintaqalarda 95% maydon cho'lga aylanish arafasida turibti. Dehqonchilik qilinayotgan unumdor yerlarning sho'rlanib borayotganligi, yaylovlarda to'xtovsiz mol boqilishi, buta va daraxtlarning yoqilg'i uchun kesilishi qumli cho'llarning kengayishiga sabab bo'lgan yana bir omillardandir. Mutaxasislarning hisob-kitoblariga qaraganda, inson ta'sirida tarkib topgan cho'llarning jami maydoni 9,1 mln km² ni tashkil qiladi. Sayyoramiz bo'yicha 3.5mlrd gektar yer turli darajada cho'llangan, har yili 21mln gektar maydondagi yer to'liq buzilishga mahkum. Bunday holat 100dan ortiq mamlakatlarga tahdid solmoqda. Oxirgi 20 yil mobaynida butun dunyo bo'yicha cho'llanish oqibatida juda kata zarar ko'rilgan. Shu jumladan O'zbekistonda ham cho'llanish sodir bo'lmoqda. Respublikaning 70% dan ortiq hududi cho'l va chala cho'l mintaqasida joylashganligi sababli hamda sug'oriladigan yerlarda sho'rlanish, shamol va suv eroziyasi, yaylovlarda grunt suvlari sathining ko'tarilishi kata maydonlarda cho'llanishni vujudga keltirmoqda[1].

Bundan tashqari yangi yer ochaman deb, uning yuza qavatidagi unumdor gumus qismini surib tashlab, yangi o'zlashtirilgan yerlarni unumsiz qilib qo'yishdi. Foydalanilayotgan yerlarning 40% ida gumus 0,4-1% ni tashkil qilmoqda har bir gektar yerdan qancha hosil va yashil maysa yig'ishtirib olinsa, yerdan shuncha ozuqa ketadi. Mutaxasislarning tavsiyasi bo'yicha 1 gektar yerga yiliga 15-20 tonna chirigan go'ng chiqarish lozim. Yer tarkibida qancha ko'p xilma-xil kimyoviy moddalar, makro va mikroelementlar bo'lsa, unumdorligi shuncha yuqori bo'ladi'ni unumdor yerda yetishtirilgan don, meva va sabzavot mahsulotlari mo'l va to'yimli bo'ladi[1].

Ma'lumki sog'lom, unumdor 1 gektar yerdagi tuproqda 3-3,5 mlrd foydali makro va mikroorganizmlar bo'lib ular 8-12 tonnani tashkil etadi. Bularga dala sichqonlar, tuproqda yashovchi xilma-xil hashorotlar, yomg'ir chuvalchangi kabilar kiradi. Ayniqsa, yomg'ir chuvalchangining tuproq strukturasi yaxshilashdagi o'rni kattadir. Yomg'ir chuvalchangi yerda 1 metrqa qadar chuqurlikda 'kanalchalar' qaziydi ular orqali o'simlik ildizi tashqaridan nafas olishi uchun kislorod va suv, oziq moddalar so'rish imkoniga ega bo'ladi. Organik qoldiqlar bilan oziqlanib chirishni tezlashtiradi. Chuvalchanglar ichagida polimerizatsiya jarayonida organik moddalar parchalanishidan gumin kislotalar xosil bo'ladi. Bu kislotalar mineral komponentlar bilan birga kompleks birikma-gumusni hosil qiladi. Ular ichagidagi ammonifikatsiya bakteriyalari azotli moddalarni amiakgacha parchalaydi. Ular jig'ildonidan ajraladigan moddalar, tuproqning kislotalilik reaksiyasini neytrallaydi. Ular tuproqni jigildonidan o'tkazib hosol qilgan donador kaprolitlat tuproq sturukturasini yaxshilaydi. Yomg'ir chuvalchangi har tomonlama tuproq uchun ham o'simlik uchun ham juda katta amaliy ahamiyat kasb etadi[2].

Bio-dinamik dehqonchilik istagida bo'lganlar ayniqsa chuvalchaglarga katta qiziqish bilan qarashmoqda. Ular dehqonchilik va o'simliklarni parvarish qilishda faqat yerning tabiiy vositalarini qo'llash tarafdori. Bu esa bizga har taraflama yutuqli harakar hisoblanadi. Negaki yomg'ir cguvalchangi hisil qilgan biogumus har qanday kimyoviy moddalar va o'g'itdan ancha samaraliroq foyda keltiradi. U tuproq sturukturasini tez tiklanishiga katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Turob Tilolov “Ekologiya”. Toshkent.: 2014 yil. 59-60 b.
2. Rahmatullayev A, Xamrayev A, Xolmatov B “O‘zbekiston yomg‘ir chuvalchaglari.” O‘quv uslubiy qo‘llanma. Toshkent.: 2010 yil. 47 b.

AHMAD A'ZAM IJODINING O'RGANILISHI

Ma'rifat Qodirova Abdullayevna

SamDU tadqiqotchisi

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda badiiy adabiyotni ijodiy individual uslub nuqtai nazaridan tadqiq etish borasida jiddiy yutuqlarga erishildi. Zotan, voqelikka kinoyaviy munosabat ko'rinishlarini badiiy obraz yaratish mahorati bilan uzviy aloqada tadqiq etish adabiyotshunoslik oldida turgan dolzarb vazifalardan sanaladi. Hozirgi o'zbek adabiyotshunosligida badiiy asarni tahlil qilish, ijodkorning poetik mahoratini yoritishda jahon adabiyotshunosligining turli tadqiqot metodlari asosida yondashuv sezilmoqda. Har bir ijodkor o'ziga xos ijod namunalariga ega. O'zbek adibi va adabiyotshunosi Ahmad A'zam ijodini o'rganar ekanmiz, Qozoqboy Yo'ldosh va Muhayyo Yo'ldoshevalar Ahmad A'zam ijodi borasida so'z yuritir ekanlar, ana shunday fikrga keltirishgan. "Ahmad A'zam asarlarida odatdagiday boshi va oxiri bor voqealar, sabab va oqibat doirasida harakatlanadigan qahramonlar tasvirlanmaydi. Bir qarashda ijtimoiy salmoqdan mahrum mayda tafsilotlarning adoqsiz silsilasi aks etganday tuyulguvchi bu asarlarni tushunish oson kechmaydi. Chunki bu tafsilotlar zamiridagi ma'noni o'qirmanning o'zi topishi kerak bo'ladi." Ular o'z fikrlarini davom ettira borib, shunday yozishgandi: "Bunday yaratilgan adabiyotni yangilabgina qolmay, kitobxonlar didining o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan ham ahamiyatlidir. Ahmad A'zam asarlarining ichki mexanizmi qandayligini, ularning badiiyatini ta'minlagan omillar nimalardan iboratligini aniqlashga urinish o'qirmanga hayotning ko'zga tashlanavermaydigan mayda hodisalari zamiridagi ulkan ma'nolarni anglash imkonini beradi." Men Ahmad A'zam ijodining ma'lum qirralari haqida topib aytilgan bu fikrlar ta'siridan chiqa olmaslik asnosida ijodkorning badiiy asarlari emas, balki negadir uning zukko, g'amxo'r adabiyotshunos sifatidagi chuqur tahlillarini eslaymiz. Bu borada uning "Til nomusi" nomli mazkur risolasida jamlangan ona tilimizning tarixi, buguni va kelajagi haqida ijodkorning kuzatishlari, fikr-mulohazalari, uzoq yillik izlanishlar natijasida bayon etilganligining guvohi bo'lamiz. Ushbu kitobni o'qigan har bir kitobxonva millatdoshimizning ruhida tilimiz taqdiriga nisbatan kuyunchaklik, shuurida sergaklik, qalbida esa nomusi uyg'onishidan umidvor ekanligini hamda til millatimiz ruhi, qolaversa g'ururi ekanligini ta'kidlaydi.

Ko'rinib turibdiki Ahmad A'zam har bir asarini yaratir ekan uning ustida yillab mushohada qilganligini guvohi bo'lamiz. Ijodkor va adabiyotshunos Ahmad A'zam o'zbek nasri rivojiga ham katta hissa qo'shdi. Badiiy tilga qayg'urar ekan adib va adabiyotshunos shunday degandi:

"Tili uncha toza bo'lmagan asarlarni o'qiy olmayman, jumladan qiyomiga yetkizmay qilingan tarjimalarni ham. Demoqchimanki, meni tanqidchilikni tashlab, yozuvchi bo'lishga undagan omil shu. Dunyoning sara asarlaridan juda ko'pini o'qib yurdim, rus tiliga qilingan shu tarjimalar orqali shakllandim. Yozuvchi bo'lib, u-bu narsalarga erishgan bo'lsam, ana shu tarjimalar va o'z adabiyotimizdan terib-tergilab olib o'qishim tufayli. Va bunda, albatta Samarqand universitetida Navoiy bobomizdan chuqur darslar olganimizning ham ulushi

juda katta." Shunday ekan uning ijodiga dunyo adabiyoti ta'siri katta ekanini hamda o'zbek tilimizda ham shunday asarlar yaralishini chin dildan istadi. O'zbek tilimizni dunyoga tanitish istagida ekanligi yaqqol sezilib turibdi.

Ahmad A'zamning ijodining yarlishiga sabab ham dunyo adabiyoti ichida shakllanganini keltiradi. Adabiyotshunos Q.Yo'ldoshev shunday deydi: "Ahmad A'zam asarlarining ichki mexanizmi qandayligini, ularning badiiyatini ta'minlagan omillar nimalardan iboratligini aniqlashga urinish o'qirmanga hayotning ko'zga tashlanavermaydigan mayda hodisalari zamiridagi ulkan ma'nolarni anglash imkonini beradi"

Ijodkor shu qatorda kamtarin ekanligini ham ko'rishimiz mumkin. "Qanaqa yozuvchi ekanimga o'zim bir narsa deyishim qiyin, bahoni kitobxon beradi. Men qanaqa yozuvchi bo'lishga intilganimni gapiryapman. Shu o'qish, o'rganishlar maromida o'quvchi, kitobxonni hurmatlab, unga aql o'rgatavermaslik, hayot haqida uning o'zi ham biladigan xulosalarni tiqishtirmaslik, tendentsiyayu mafkuradan qochish, xolis turib, tasvirdan fikr chiqarib olishni o'quvchining o'ziga qoldirib yozish yo'lini tanlashga harakat qildim".

Bir qarashda uning asarlarini o'qir ekansiz asar mohiyatini xulosalashni kitobxon hukmiga qoyib qo'ya qoladi. Oddiy bir kitobxon uni anglashi biroz qiyin, lekin unda purma'nolilik yotadi. Hali ijodkor asarlari adabiyotshunoslar tomonidan to'liq o'rganilganicha yo'q. Masalan, tahlillarga ko'ra Ahmad A'zam asarlarida odatdagiday boshi va oxiri bor voqealar, sabab va oqibat doirasida harakatlanadigan qahramonlar tasvirlanmaydi. Bir qarashda ijtimoiy salmoqdan mahrum mayda tafsilotlarning adoqsiz silsilasi aks etganday tuyulguvchi bu asarlarni tushunish oson kechmaydi. Chunki bu tafsilotlar zamiridagi ma'noni o'qirmanning o'zi topishi kerak bo'ladi. Bunday yaratilqlar adabiyotni yangilabgina qolmay, kitobxonlar didining o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan ham ahamiyatlidir. Ahmad A'zam asarlarining ichki mexanizmi qandayligini, ularning badiiyatini ta'minlagan omillar nimalardan iboratligini aniqlashga urinish o'qirmanga hayotning ko'zga tashlanavermaydigan mayda hodisalari zamiridagi ulkan ma'nolarni anglash imkonini beradi.

Ahmad A'zamning dastlabki hikoyalariyoq o'zbek adabiyotida voqeaga aylangandi.

Adibning "Asqartog' tomonlarda" qissasi nozik didli kitobxonlarning sevimli asari bo'lib qoldi. Ushbu qissasi yozuvchining eng sara qissalaridan biridir.

Ahmad A'zam bir asar ishloviga uzoq muddat vaqt ajratadi. Masalan, "Tiqin" hikoyasi tagiga "1993-2007-yillar" sanasi qo'yilgan. Demak, yozuvchi bir hikoya ustida salkam o'n besh yil ishlabdi. U yerini o'chirib, bu yeriga qo'shib, anchagina tahrirlar, o'zgartirishlar qilingani ma'lum bo'ladi. Muallifning juda ko'pchilik asarlari mana shunday uzoq yillik ijodiy mehnat samarasi. Ahmad A'zam har bir asar ustida 10-15 yillab ishlaganini ko'rish mumkin. Haqiqiy ma'noda Ahmad A'zami Abdulla Qahhorning shogirdi deyish mumkin. Mana "Soyasini yo'qotgan odam" hikoyasi tagiga "1986-2000" yillar sanasi qo'yilgan. Yozuvchi bu hikoya ustida ham roppa-rosa o'n to'rt yil zahmat chekibdi. Bular oddiy raqamlar emas. Ular yozuvchining ijodiy laboratoriyasini tasavvur va talqin etish uchun aniq ilmiy faktlar beruvchi ma'lumotlardir.

Adabiy jamoatchilik orasida Ahmad A'zamning "Asqartog' tomonlarda" qissasi nihoyatda mashhur bo'ldi. Qissa ba'zi tadqiqotchilarimizning dissertatsion ishlarida tahlilga tortilgan. Shunga qaramasdan, har bir tadqiqotchi qissadan o'ziga yarasha va o'zining qarichiga yarasha fikr topib aytaveradi. Mazkur qissa uslubi ko'p jihatdan Erkin A'zamning "Javob", "Otoyining tug'ilgan yili" qissalari bilan yaqinlashadi. Ammo har safar takror-takror urg'ulab ko'rsatayotganimizdek, Ahmad A'zam hayotiy voqelikni badiiy haqiqatga aylantirishda Erkin A'zam, Murod Muhammad Do'st, Xayriddin Sultonlarni takrorlamagan holda o'zgacha uslub, yangi yo'nilgan qalam tig'i bilan yozadi.

ВИДЫ РАСПРЕДЕЛЁННЫХ СЕНСОРНЫХ СИСТЕМ

Тажобаев Илхом Бахтиёрвич

(Магистрант Ферганского филиала ТУИТ имени Мухаммад ал-Харезмий)

Аннотация: *Оптически волоконный тип датчиков приобретает все большее распространение для фиксации изменения параметров в ходе технологических процессов благодаря стабильности в течении продолжительного периода времени, устойчивости к помехам, имеющим электромагнитную природу, возможности бесконтактного измерения и другим преимуществам.*

Ключевые понятие: *оптоволокно, датчик, виды строение датчиков, помехоустойчивость.*

Существует два основных вида оптических сенсорных систем, которые позволяют измерять пространственно-распределённые параметры, такие как деформация и температура[1]:

- распределенные;
- квази-распределенные сенсорные системы.

В системах первого вида оптическое волокно является одновременно и датчиком, и световодом. Такие системы используют эффекты комбинационного, рэлеевского рассеяния или рассеяния Мандельштама-Бриллюэна в оптическом волокне, чтобы определить распределение необходимого параметра вдоль волокна. Измерение можно произвести в любой точке с определённым пространственным разрешением. Второй тип – это квази-распределённые системы, в которых множество точечных датчиков объединены в различной топологии и схеме разделения каналов. Измерение можно произвести только в месте расположения чувствительного элемента. Основная роль оптического волокна в квази-распределённых сенсорных системах – передача и сбор светового излучения с датчиков. В некоторых квази-распределённых системах, в частности, в сенсорных системах на основе массива ВБР, волокно также является чувствительным элементом.

На основе типа рассеяния полностью распределённые системы можно разделить на три основных группы: системы, регистрирующие рэлеевскоерассеяние, комбинационное рассеяние и рассеяние Мандельштама-Бриллюэна. Обратное рассеяние регистрируется в OTDR или OFDR системах. Рассеяние вперед можно использовать в системах с вынужденным комбинационным рассеянием или с рассеянием Мандельштама-Бриллюэна. Такие эффекты, как эффект затухающей волны, эффект Керра и др. также используются в распределённых системах

Рэлеевское обратное рассеяние широко используется в системах на основе OTDR и OFDR для определения мест обрывов, измерения потерь и распределённого измерения параметров. Рэлеевское рассеяние – упругое рассеяние, при котором рассеянное излучение имеет ту же длину волны, что и падающее. В системах на основе обратного рассеяния Рэля обычно измеряется интенсивность рассеянного

излучения, которая зависит от таких параметров среды как температура и деформация. На интенсивность также влияют флуктуации источника, оптические соединения между волоконными компонентами и изгибы волоконной измерительной линии, поэтому системы на основе рэлеевского рассеяния не всегда имеют достаточную точность и их применение в сенсорике ограничено[2].

Комбинационное рассеяние представляет собой нелинейный процесс в оптическом волокне. При комбинационном рассеянии генерируются две боковые линии относительно спектра падающего излучения, известные как стоксова и антистоксова компоненты рассеяния (Рисунок 1.4). Эти боковые линии используются для определения температурного профиля вдоль обычного коммуникационного оптического волокна. Соотношение между амплитудами стоксовой и антистоксовой компонент позволяет определить абсолютную температуру волокна без влияния интенсивности падающего излучения, потерь и состава волокна. Для выделения компонент комбинационного рассеяния от компонент рэлеевского рассеяния и рассеяния Мандельштама-Бриллюэна используются оптические фильтры. Возможно использование метода как в OTDR, так и в OFDR схемах. Коммерчески доступны различные системы распределённого измерения температуры на основе комбинационного рассеяния. В сравнении с рэлеевским рассеянием интенсивность компонент комбинационного рассеяния мала, что приводит к низкому отношению сигнал-шум, особенно при использовании коротких импульсов для увеличения пространственного разрешения (рис.1.).

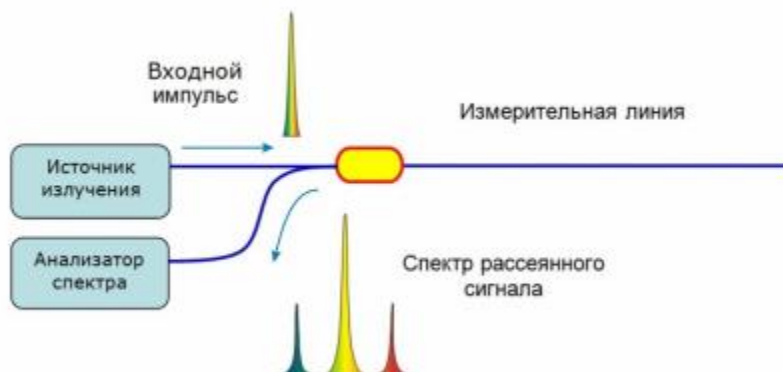

Рис.1. Схема на основе эффекта КР.

Низкое отношение сигнал-шум ограничивает точность распределённого измерения температуры. Таким образом, в подобных системах необходимо большое число усреднений (до нескольких сотен) или большое время интегрирования (до десятков минут).

Распределённое измерение температуры и деформации на основе рассеяния Мандельштама-Бриллюэна (РМБ) является относительно новым методом и вызывает большой исследовательский интерес в последние годы. РМБ является нелинейным процессом, вызванным вариациями показателя преломления вследствие акустических колебаний. Сдвиг длины волны рассеянного света определяется скоростью звука в

оптическом волокне, которая является функцией температуры и деформации, таким образом, можно измерять как температуру, так и деформацию.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Inaudi D., Glisic B. Fiber optic sensing for innovative oil & gas production and transport systems // 18th International Conference on Optical Fiber Sensors – OFS – 2006.
2. Lee B. Review of the present status of optical fiber sensors // Optical Fiber Technology. – 2003.
3. Кульчин Ю.Н. Распределенные волоконно-оптические измерительные системы // Москва: Физматлит. – 2001.

ТЕОРИЯ СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОГО МЕТОДА

Исмаилова Дильфуза Узакбаевна*студентка Каракалпакского государственного
университета имени Бердаха*

Аннотация: *В статье рассматриваются особенности теории сравнительно-правового метода и место сравнительно-правовых исследований в развитии юридической науки и совершенствовании национального законодательства, а также определяется огромная значимость этого метода в качестве источника формулировки общетеоретических положений и конструкций.*

Ключевые слова: *сравнительно-правовой метод, сравнительное правоведение, частнонаучный метод, компаративистика, оценочный подход, закономерности развития.*

Следует различать применение сравнительно-правового метода и его специальное изучение. В последнем случае сравнительно-правовой метод сам служит объектом исследования. Таким образом, разрабатывается теория сравнительно-правового метода, т.е. определяются его потенциальные, эвристические возможности, соотношения с другими методами в тех сферах, где применение его особенно эффективно.

Разработка теории сравнительно-правового метода, активно начатая в советской юридической литературе еще в 60-е гг. XX в., шла в русле более широкой проблемы — разработки методов, применяемых правоведением. Таким путем были сформулированы важные и плодотворные положения, характеризующие сравнительно-правовой метод.

Что касается применения сравнительно-правового метода, т. е. самих сравнительно-правовых исследований, то в юридической науке он всегда занимал значительное место независимо от того, как был понимаем. Становление и развитие юридической науки с самого начала было связано с использованием сравнительно-правового метода.

Сравнительно-правовой метод не является самоцелью. Он служит определенной познавательной задаче, как и частнонаучные методы правовой науки. Следовательно, сравнительно-правовой метод, во-первых, нельзя рассматривать в качестве некоего стандарта в исследовании. Во-вторых, важно определить те границы, в пределах которых этот метод можно применять более эффективно с учетом его связи с другими методами.

Сравнительно-правовой метод есть необходимый, но отнюдь не единственный инструмент методологического аппарата сравнительного правоведения. Ни один из методов на практике не действует в чистом виде, они всегда взаимосвязаны, переплетены с другими методами.

Сравнительно-правовой метод многофункционален в том смысле, что он применим и на теоретическом, и на эмпирическом уровнях познания, ему присущ оценочный подход. В связи с этим вызывают возражение два взаимосвязанных утверждения, с которыми можно встретиться в компаративистской литературе: сравнительное исследование — это чисто эмпирическая процедура сбора фактических данных; исследование общих закономерностей будто бы не входит в задачу сравнительного правоведения.

Отсюда следует утверждение, что сравнительный метод в общественных науках в отличие от естественных не в состоянии дать сам по себе какое-то новое знание. Так, по мнению венгерского ученого З. Петери, сравнительный метод имеет «вторичную, производную природу», он предполагает применение других методов, по отношению к которым является вспомогательным. Более того, «сравнительный метод ни в сфере познавательной, ни в сфере оценочной деятельности не может освободиться от несколько уничижительного клейма вторичности». Следовательно, этот метод «не может стать источником нового знания», а может лишь «служить пополнению знаний, приобретенных другими средствами».

Впрочем, З. Петери оговаривается, что уже имеющиеся знания «в процессе или в результате сравнения могут стать источником новых знаний». Но ведь такова природа применения любого научного метода — движение от одного знания к другому, поднятие наших знаний на новую, более высокую ступень.

Согласно другой точке зрения, оценочное сравнение не является частью компаративистики, а входит в политику права. Отсюда трактовка использования сравнительно-правового метода как безоценочного процесса, призванного лишь поставить материал для оценки на более высокий теоретический уровень. Но как может компаративист воздерживаться от ценностного суждения при сравнении различных правовых систем? Оценка является существенным и необходимым элементом любого сравнения. Поэтому верным представляется утверждение В. А. Туманова о том, что «сравнение — одна из лучших возможностей истинной оценки».

Таким образом, в известном смысле теория сравнительно-правового метода в том виде, как она существует сегодня, скорее может быть названа теорией сравнительного законодательства, чем теорией сравнительного правоведения. Более того, теория сравнительного метода сегодня разработана в юридической науке полнее, чем в какой-либо другой. В свою очередь, это связано с тем, что в сфере права сравнительные исследования не только играют научно-познавательную роль, но и несут на себе значительную практико-прикладную нагрузку.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Петери З. Задачи и методы сравнительного правоведения// Сравнительное правоведение. М., 1978. С.80—89.
2. Алексеев С. Общая теория права. М., 1981. Т. 1. С.32—33.
3. Саидов А. Сравнительное правоведение. М.:Норма, 2006. С.7-10.

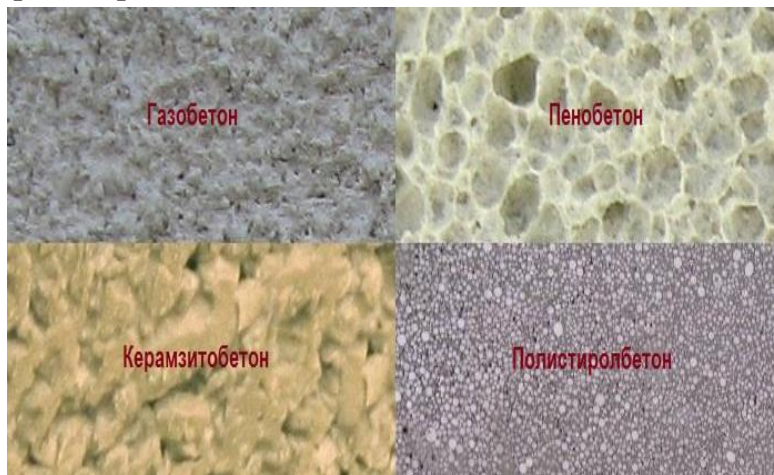
КЕРАМЗИТБЕТОН ВА УНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ**С.Б Назарова***МБИ-2 магистранти.**Илмий раҳбар: т.ф.д., проф. А.И. Адилходжаев**Тошкент давлат транспорт университети*

Иншоотларни қуришда қурилиш муддатларини камайтириш, уларни иссиқликдан муҳофаза қилиш, самарали қурилиш материаллари ишлаб чиқариш билан боғлиқдир. Ушбу муаммоларни тўлақонли ҳал этишнинг йўлларида бири-говак тўлдирувчи енгил бетонлардан самарали фойдаланиш энг маъқул йўналишлардан бирига айланмоқда. Бир неча йиллар муқаддам керамзит-бино қурилишининг асоси ҳисобланиб, қурилиш ҳажмининг ортиши, меҳнат сарфининг камайиши ҳамда қурилиш муддатларининг қисқаришига олиб келганлиги изланувчилар томонидан эътироф этилган эди. Сўнгги йилларда керамзитни қўлланиш доираси камайиб кетди. Бунга сабаб, керамзит ишлаб чиқариш учун хом ашё камлиги деб ҳисобланар эди. Лекин сўнгги йиллардаги илмий изланишлар керамзит учун хом ашё Ўзбекистон ҳудудида етарли эканлигини кўрсатиш билан бирга унинг экологик соф эканлигини яна бир бор исботлади. Айниқса, ушбу материалнинг иссиқликдан муҳофаза қилиш хоссаси бизнинг иқлим шароитимиз учун муҳимдир жихатларидан бири ҳисобланади.

Қурилиш ҳажмларининг ортиши, биноларда самарали иссиқликдан муҳофазалашни яратиш билан бир қаторда, биноларининг ҳавфсизлигига ҳам алоҳида эътибор бериш лозим. Керамзит экологик соф, ёнғинга ҳавфсиз ҳамда узоқ муддатларга чидамлилиги билан турар-жойларнинг қулайлигига ва одамларнинг ҳавфсиз яшашини таъминлаши исботланди. Инсониятнинг асрлар оша тажрибаси лойдан ясалган материал ва буюмларнинг экологик соф эканлигини кўрсатди. Дастлаб, лойдан ясалган кўза, сопол идишлар, кейинчалик чинни буюмлар, ғишт, санитар-техник сопол буюмлар-буларнинг барчасига инсониятнинг қадим - қадимдан лой ва тупроқ асос бўлмоқда. Тупроқни юқори температураларда куйдирилишидан ҳосил бўлган керамзит ҳам юқори даражадаги экологик соф материал ҳисобланади.

Керамзитнинг қўлланилиш соҳаси жуда кенг қамровли бўлиб, унинг зичлиги, мустаҳкамлиги, гранулометриқ таркиби каби хоссаларини ўзаро мужассамлантириб, ундан турли-туман буюмлар тайёрлаш имконини беради. Керамзитни тайёрлаш жараёни саноат корхоналарида юқори даражада механизациялашган ва автоматизациялашган линияларда амалга оширилади. Уни тайёрлашда турли конструктив ечимларни танлаш, жумладан композиция таркибини, боғловчи турини, ундан тайёрланадиган буюмларнинг ўлчамлари ва шаклини ўзгартириш имконини беради. Бундай кўп вариантлик турар-жой биноларини лойиҳалашдаги бир хилликдан воз кечиш, қизиқарли, самарали вариантларни излаб топиш, янги табиий иқлим ва тарихий анъаналарга мос келувчи меъморий ва конструктив ечимлар излаб топиш имконини беради. Жумладан, АҚШ, ва Европа мамлакатларида керамзитга

Ўхшаган материаллардан фойдаланиш XX асрнинг II ярмидан бошланган. Енгил бетондан тайёрланган олдиндан зўриктирилган конструкциялар кўп қаватли биноларни тиклашда кенг қўлланилмоқда. Республикамизда керамзитбетонни қўллашдаги узоқ йиллик тажриба унинг узоқ муддатларга чидамлилигини, тежамлилигини ҳамда экологик ҳавфсизлигини тасдиқлади. Шу боис, енгил бетон турларидан фойдаланиш кенг миққийёсида оммалашмоқда.

Металлургия чиқиндилари асосидаги микротўлдиргичли керамзитбетон ишлаб чиқариш, янги истикболларини очиб беради. Шу туфайли Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳам керамзитбетонни фақат иссиқликдан муҳофазаловчи материал сифатидагина эмас, балки бино ва иншоотларнинг юк кўтарувчи қисмларида ҳам, олдиндан зўриктирилган темир бетон конструкцияларда ҳам қўлланилиши мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. А.И. Адилходжаев, Ф.Ф. Каримова, У.Ж. Тургунбаев “Қурилиш материаллари” дарслик, тошкент:.. -2017. 329 б
2. Л.Н. Папов, “Қурилиш материаллари ва деталлари”, Тошкент “Ўқитувчи” 1991. 339 б

УДК : 635.9

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗМНОЖЕНИЯ РАСТЕНИЯ ФИКУС БЕНДЖАМИН**Эгамбердиев Шахзод Баходир ўгли***Ассистент кафедры декоративного садоводство ТГАУ.***Мажидова Мадинабону Музаффар кизи***Студентка факультета лесного хозяйства и ландшафтного дизайна. ТГАУ.***Хуррамова Дилафруз Баходир кизи***Студентка факультета лесного хозяйства и ландшафтного дизайна. ТГАУ.*

Аннотация: *Обеспечение полного и рационального использования передовых технологий в области декоративного садоводства и ландшафтного искусства в республике, дальнейшее совершенствование композиции ландшафтных объектов и ландшафтов, дальнейшее совершенствование ресурсосберегающих технологий, внедрение передовых научно-технических достижений в данной области. и модернизация, а также более активные иностранные инвестиции и стабилизация экологического баланса Ряд мероприятий, таких, как работа ведется. В частности, озеленение мегаполисов и интерьер здания очень важны. В данной статье представлена биоэкология выращивания фуксии бенджамина в интерьере, технологии разведения и разведения.*

Ключевые слова: *интерьер, биоэкология, репродукция, содержание, вредитель, трансплантация, температура.*

Аннотация. *Ensuring the full and rational use of advanced technologies in the field of decorative gardening and landscape art in the republic, further improving the composition of landscape objects and landscapes, further improving resource-saving technologies, introducing advanced scientific and technical achievements in this field. and modernization, as well as more active foreign investments and stabilization of the environmental balance. A number of activities, such as work in progress. In particular, the landscaping of megacities and the interior of the building are very important. This article presents the bioecology of growing fuchsia benjamin in the interior, breeding and breeding technology.*

Key words: *interior, bioecology, reproduction, content, pest, transplantation, temperature.*

Совсем не случайно хочу начать именно с этого растения. Фигус — это символ домашнего очага, тепла, благополучия. Еще с древних времен считалось, что заведя дома фигус, в нем селится уют, а злые духи покидают его навсегда. Так же существует очень старинные приметы, связанные с фигусом. Если женщина, заведет в своем доме молодое деревце этого растения, и на нем начнут распускаться новые листочки, то в скором времени она познает радость материнства. Фигус так же является символом крепкой и сильной любви. Считалось, что молодая семья заведя его у себя дома,

будет жить дружно. Фигус снимает нервное напряжение, придает уверенность, гасит вспыльчивость, поглощает отрицательные эмоции. Хочу немного рассказать об этом замечательном растении. Латинское имя: *Ficus benjamina*, семейство: тутовые – Moraceae. Родиной фикуса считаются тропические страны Африки, Азии и Америки. Декоративный фикус в высоту достигает 40 см. Фигус так же цветет, что явление очень редкое. Цветы при цветении, образуют красные или оранжевые, округлые плоды, созревая цвет становятся бордовыми. Листья в основном достигают длины 5-10 см, ширины 2-5 см, овальной формы, кожистые, блестящие. Цветом листья могут быть как однотонно- зелеными, так и с белыми прожилками и пятнами. Фигус хоть и не прихотлив в уходе, очень своенравное растение. Порой если ему не нравится место, на которое его поставили, может сбросить всю листву.

УХОД. Самым основным является определиться с постоянным местом. Фигус не любит, когда его переставляют с места на место, таская его из одного угла в другой. Это растение, любящее постоянство, хотя летом можно его вынести на свежий воздух, например на балкон. В остальном фикус не прихотлив, он переносит сухость воздуха, недостаточную освещенность. **МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ, ОСВЕЩЕНИЕ** Фигусы с темной листвой в меньшей степени требовательны к свету, нежели со светлыми листиками. Они вполне хорошо себя чувствуют в полутени. Но, тем не менее, не стоит располагать его в самом темном углу. А вот фикусы Бенджамина со светлыми листочками, более требовательны к свету. Растение переносит температурный режим в пределах 12 градусов, поэтому в холодное время не стоит оставлять его на балконе. От прямых лучей солнца фикус может получить ожоги, поэтому не рекомендуется размещать его на открытых участках. **ВЛАЖНОСТЬ ВОЗДУХА** В летнее время фикус очень любит, когда его часто опрыскивают. Желательно делать это утром и вечером, обмывая листочки. **ПОЛИВ** Поливать фикус следует так, чтобы не допустить перелива и пересушки земли. Между поливами следует дожидаться подсушки земляного кома. Частота полива зависит от влажности воздуха помещения. Если в помещении чрезмерно сухой воздух, то полив и опрыскивание нужно делать чаще. Перед следующим поливом земля должна быть едва влажной. В период отопительных приборов уход за фикусом должен быть более интенсивный, в частности уделить особое внимание необходимо поливу и опрыскиванию кроны растения, так как в этот период фикус больше нуждается во влаге. Очень важно так же время от времени рыхлить почву, для того чтобы вода равномерно распределялась по горшку. Перед поливом воду необходимо отстоять. **ПОДКОРМКА ФИКУСА** Особой и частой подкормки фикус не требует, особенно если правильно подобран грунт для растения. Удобрять можно с мая по сентябрь в период активного роста растения, раз в неделю универсальным удобрением. Для хорошего вида листвы, фикус можно удобрять опрыскивая листья слабым раствором удобрения. **ПЕРЕСАДКА ФИКУСА** Лучше пересадку делать каждый год, весной, увеличивая горшок. После пересадки Вы можете наблюдать сбрасывание листвы. Это нормальная реакция растения на новые условия содержания.

ФИКУС: РАЗМНОЖЕНИЕ Самое благоприятное время для размножения является весна и начало лета. В это время происходит активное образование корней и листвы. Фикусы хорошо размножаются черенками. Можно срезать верхушечные стебли с листьями или одним. Черенки ставятся в банку с водой на солнечное окно. Воду необходимо постоянно менять на чистую. Через некоторое время на черенках начнут появляться корешки. Так же черенки можно укоренять в мокром песке. После среза обмывают черенки от млечного сока и дают чуть подсохнуть. Затем сажают в небольшие горшочки с мокрым песком. Для того, чтобы укоренение произошло быстрее, черенок накрывают баночкой, создавая тем самым эффект теплички. Лучше, чтобы на черенке было 2-4 узелочка с листвой. Слишком большой черенок может не приняться, из за чрезмерного испарения влаги.

ФИКУС: ВРЕДИТЕЛИ. Как и большинство комнатных растений, фикус подвержен нападению различных вредителей, среди которых тля, клещи, трипсы. Наиболее частым поражением является паутинный клещ. Клещи любят зеленые листья фикуса. Избавится от данного вида паразитов достаточно сложно, так как клещи очень быстро адаптируются к химическим средствам защиты. Паутинный клещ на фикусе развивается достаточно быстро, поэтому бороться с ним необходимо при первых признаках: паутина на стволе, маленькие черные или рыжие точки на листьях, которые при нажатии размазываются. В природе паутинный клещ любит сухой и теплый климат, именно поэтому при борьбе с данным вредителем необходимо создать обратные условия. При борьбе с паутинным клещом хорошо помогает холодный душ, с помощью которого необходимо смывать с листьев и ствола паразитов и их яйца. Такие процедуры необходимо проделывать в течении десяти дней непрерывно. После данных мероприятий можно подключить использование инсектицидов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Бобылева, О. Н.* Растения в интерьере : учебник / О. Н. Бобылева, В. Г. Берм. Москва : МГУЛ, 2012. 342 с.(1. Bobyleva, O. N. Plants in the interior: a textbook / O. N. Bobyleva, V. G. Berm. Moscow: Moscow State University, 2012.342 s.)
2. *Капранова, Н. Н.* Комнатные растения в интерьере / Н. Н. Капранова. Москва : Изд-во МГУ, 1989. 193 с.(Капранова, N. N. Indoor plants in the interior / N. N. Kapranova. Moscow: Moscow State University Publishing House, 1989.193 s.)
3. *Рюкер, К.* Большая энциклопедия комнатных растений / К. Рюкер ; [пер. с нем. Т. Клевенской]. Москва : АСТ : Астрель, 2006. 479 с.(1. Rucker, K. Great Encyclopedia of indoor plants / K. Rucker; [trans. with him. T. Klevenskoy]. Moscow: AST: Astrel, 2006.479 s.)
4. Berdiyev, E. (2019). FEATURES OF GREENING OF INTERIORS IN THE ARID REGION AND ASSORTMENT OF DECORATIVE PLANTS. *Агропроессинг*, 4(1).
5. Ercisli, S., Anapali, O., Esitken, A. and Sahin, U. 2002. The Effects of IBA, rooting media and cutting collection time on rooting of kiwifruit. *Gartenbauwissenschaft*. 67 (1): 34-38.
6. Berdiyev E., Egamberdiyev Sh. (2020). VEGETATIVE REPRODUCTION OF FICUS BENJAMIN AND FICUS ELASTICUM. *Агропроессинг*, 4(2).
7. *Соколова, Т. А.* Декоративное растениеводство: цветоводство / Т. А. Соколова, И. Ю. Бочкова. Москва : Изд. центр «Академия», 2004. 432 с (1. Sokolova, T. A. Ornamental crop production: floriculture / T. A. Sokolova, I. Yu. Bochkova. Moscow: Publishing House Academy Center, 2004. 432 s)

ОСОБЕННОСТИ СУТОЧНОГО ПРОФИЛЯ АРТЕРИАЛЬНОГО ДАВЛЕНИЯ ПРИ ХРОНИЧЕСКОЙ ПОЧЕЧНОЙ БОЛЕЗНИ У БОЛЬНЫХ ПЕРЕНСШИХ COVID-19

Мадазимова Д.Х.

Жаббаров О.О.

Ташкентская Медицинская Академия, Ташкент, Узбекистан

Введение: Повреждение почек (ПП) – часто описываемое осложнение COVID-19, связанное с повышенной заболеваемостью и смертностью. ПП при инфекции COVID-19 может быть результатом синергетического эффекта, индуцированного вирусом прямого цитотропного эффекта и индуцированного цитокинами системного воспалительного ответа. На основании доступных эпидемиологических исследований была проанализирована частота и динамика развития ПП, вызванное вирусной инфекцией. Доля пациентов, у которых развивается ПП, значительно выше при тяжелом течении COVID-19.

Цель исследования: Оценить особенности показателей СМАД у больных перенсших COVID-19 с хронической почечной болезнью (ХБП) с АГ.

Материал и методы: В наших исследованиях было включено 110 больных от 24 до 60 лет, из них 65 мужчин и 55 женщины. 1-я группа (n=60) была представлена пациентами с ХБП с АГ II-III стадии перенсших COVID-19 (32 мужчин, 28 женщины).

2-я группа (n=50) включала пациентов с ХБП с АГ II-III стадии не перенсших COVID-19 (30 мужчин, 25 женщин). Группы пациентов были сопоставимы по полу, длительности

артериальной гипертензии, уровню офисного систолического (САД) и диастолического АД (ДАД), частоте сердечных сокращений (ЧСС) и суточное мониторирование АД.

Результаты: Нашего исследования по данным оценки показателей СМАД среднее систолическое АД (САД) и пульсовое АД (ПАД) было достоверно выше в группе больных с ХБП с АГ II-III стадии и перенсших COVID-19 в сравнении с больными с ХБП с АГ II-III стадии не перенсших COVID-19 при сопоставимых цифрах «офисного» АД ($161,6 \pm 11,2$ vs $140,2 \pm 7$ мм рт. ст. и $70,2 \pm 12,7$ vs $63, \pm 5,7$ мм рт. ст. соответственно). Кроме того, как индекс времени (ИВ) диастолического АД (ДАД), так и ИВ САД в течение суток как в первой, так и в второй группах были повышены по сравнению с нормальными значениями. Однако в первой группе ИВ САД был статистически значимо выше по сравнению с второй группой ($6,5 \pm 15,1$ vs $59,5 \pm 17\%$ соответственно, при $p < 0,05$). Выявлено, что вариабельность САД (ВСАД) в течении суток и днем были достоверно выше у больных с ХБП с АГ II-III стадии и перенсших COVID-19 по сравнению с больными с ХБП с АГ II-III стадии и не перенсших COVID-19 ($17,2 \pm 6,1$ vs $14,6 \pm 2,8$ и $16,1 \pm 3,7$ vs $15,3 \pm 2,6$ мм рт. ст. соответственно). Установлено, что скорость утреннего подъема (СУП) САД выше среди больных первой группы по сравнению с больными с ХБП с АГ II-III стадии и

не перенсших COVID-19 ($37,3 \pm 16,7$ vs $30,5 \pm 18,5$ мм рт. ст./ч соответственно, $p < 0,05$). В группе больных с ХБП с АГ II-III стадии и перенсших COVID-19 по сравнению с группой больных с ХБП с АГ II-III стадии и не перенсших COVID-19 преобладали пациенты с суточным индексом (СИ) САД и СИ ДАД менее 10% (non-dipper и night-peaker) - $78,2\%$ vs $56,8\%$ и $60,7\%$ vs $35,3\%$ соответственно ($p < 0,05$).

Заключение: Таким образом, у больных ХБП с АГ II-III стадии и не перенсших COVID-19 нарушения микроциркуляции и снижение эластических свойств магистральных сосудов, неблагоприятный профиль показателей СМАД тесно взаимосвязаны со структурно-функциональным состоянием сердца, функциональным состоянием почек, что свидетельствует об увеличении риска развития сердечно-сосудистых осложнений у этой категории больных.

**О РАСПРОСТРАНЕНИИ ГАРМОНИЧЕСКИХ ВОЛН В
ДЕФОРМИРУЕМОЙ ПЛАСТИНКЕ С ПЕРЕМЕННОЙ ТОЛЩИНОЙ**

У.Т.Ядгаров

г. Бухара, РУз.

Бухарский инженерно-технологический институт

В этой работе построена сопряженная спектральная задача и условия биортогональности для вязкоупругой пластинки с переменной толщиной. Сформулирована спектральная задача, описывающая распространение изгибных плоских волн в волноводе. Численные решения спектральных задач проводились на ЭВМ программным комплексом, основанным на методе ортогональной прогонки С.К. Годунова в сочетании с методом Мюллера.

Рассматриваем вязкоупругий волновод в виде бесконечной вдоль оси x_1 переменной толщины. Вязко упругие свойства материала учитываются с помощью зависимости Больцмана – Вальтера [1]. Основные соотношения классической теории пластин переменной толщины можно получить на основе принципа возможных перемещений [2], в соответствии с гипотезами Кирхгоффа – Лява [3]. Пренебрегая членами, учитывающими инерцию вращения нормали к срединной плоскости, будем иметь следующее вариационное равенство :

$$\frac{\partial^2 M_{11}}{\partial x_1^2} + 2 \frac{\partial^2 M_{12}}{\partial x_1 \partial x_2} + \frac{\partial^2 M_{22}}{\partial x_2^2} + \rho h \ddot{w} = 0, \quad (\ddot{w} = \partial^2 w / \partial t^2), \quad (1)$$

с естественными граничными условиями

$$\frac{\partial w}{\partial x_2} = 0; \quad w = 0; \quad x_2 = 0; \quad l_2; \quad \frac{\partial w}{\partial x_1} = 0; \quad w = 0; \quad x_1 = 0; \quad l_1. \quad (2)$$

Для этого строится спектральная задача введя следующую замену переменных

$$w = w; \quad \varphi = \frac{\partial w}{\partial x_2}; \quad M = \left(\frac{\partial^2 w}{\partial x_1^2} + \frac{\partial^2 w}{\partial x_2^2} \right); \quad Q = \frac{\partial M_{22}}{\partial x_2} + \frac{\partial M_{12}}{\partial x_1} \quad (3)$$

Подставляя (3) в (1) получим систему интегро-дифференциальных уравнения в частных производных, разреженную относительно первых производных по x_2 . Рассмотрим бесконечную вдоль оси x_1 полосу с произвольным законом изменения толщины $h=h(x_2)$. Будем искать решение задачи (1)-(3) в виде

$$(Q, M, \varphi, w)^T = (\overline{Q}, \overline{M}, \overline{\varphi}, \overline{W})^T e^{i(kx_1 - \omega t)} \quad (4)$$

описывающие гармонические плоские волны, распространяющиеся вдоль оси x_1 . Где $\omega = \omega_R + i\omega_I$ - комплексная собственная частота; k - волновое число; ω_R - действительная часть комплексной частоты; ρ - плотность. Подставляя систему интегро-дифференциальных уравнения в частных производных в (1), получим дифференциальные уравнения первого порядка, разрешенную относительно производных:

$$\bar{Q}' - \alpha^2 \bar{M} - \alpha^2 D_1 E_1 (1-\nu) \bar{\varphi} - \rho h \omega^2 \bar{W} = 0; \quad \bar{M}' - \bar{Q} + \alpha^2 D_1 E_1 (1-\nu) \bar{W} = 0; \quad \bar{\varphi}' - \frac{1}{D_1 E_1} \bar{M} - \alpha^2 \bar{W} = 0; \quad \bar{W}' - \bar{\varphi} = 0, \quad (5)$$

)

с граничными условиями на торцах полосы $x_2=0, l_2$, одного из двух типов

а. шарнирное опирание: $\bar{W} = \bar{M} = 0$; б. скользящий зажим: $\bar{Q} = \bar{\varphi} = 0$,

(6)

где $E_1 = E_{01} [1 - \Gamma^C(\omega_R) - i\Gamma^S(\omega_R)]$; $\Gamma^C(\omega_R)$ и $\Gamma^S(\omega_R)$ -синус и косинус Фурье образы.

Таким образом, сформулирована спектральная задача (5) по параметру α^2 , описывающая распространение изгибных плоских волн в волноводе, выполненном в виде полосы с произвольным законом изменения толщины по координате x_2 . Покажем, что в случае $R_E = 0$ спектральный параметр α^2 принимает только действительные значения.

Пусть \bar{M} и \bar{W} некоторые собственные функции системы (5)-(6), возможно комплексные значения. Умножим систему уравнений (5) на \hat{M} и \hat{W} комплексно сопряженные к \bar{M} и \bar{W} функции. Тождественно преобразовав первое уравнение, проинтегрируем полученные равенства по x_2 и составим следующую линейную комбинацию

$$\begin{aligned} & \left[\bar{M}' - \alpha^2 (1-\nu) E_1 (D_1 \bar{W})' \right] W|_0^{l_2} + \left[M + \alpha^2 (1-\nu) E_1 D_1 W \right] \bar{W}'|_0^{l_2} - \int_0^{l_2} (\bar{M}' W + M \bar{W}') dx_2 - \alpha^2 \int_0^{l_2} (\bar{W} M + W \bar{M}) dx_2 - \\ & - \int_0^{l_2} \frac{\bar{M} M}{D_1 E_1} dx_2 - \omega^2 \int_0^{l_2} \rho h \bar{W} W dx_2 - 2\alpha^2 (1-\nu) \int_0^{l_2} E_1 D_1 \bar{W} W dx_2 + \alpha^2 (1-\nu) \int_0^{l_2} E_1 D_1' (W \bar{W})' dx_2 = 0 \end{aligned} \quad (7)$$

Легко убедиться, что вне интегральных членов равенства (7) обращаются в нуль, при любой комбинации граничных условий (6). Показано, что при $R_E = 0$ в случае упругой пластинки квадрат собственного волнового числа для бесконечной полосы переменной толщины действителен при любой комбинации граничных условий (6). Если учитываются реологические свойства материала пластинки, то α становится комплексным. Полученная спектральная задача (5)-(6) не является самосопряженной. Построим для нее сопряженную задачу, используя для этого формулу Лагранжа [3]

$$\int_0^l L(u) \cdot v^* dx = Z(u, v^*) \Big|_0^l - \int_0^l L^*(v^*) \cdot u dx, \quad \text{где } L = L_R + iL_I \text{ и } L^* - \text{ прямой и}$$

сопряженный линейные дифференциальные операторы; u и v^* - произвольные решения соответствующих краевых задач. В качестве примера рассмотрим стационарную задачу для полу бесконечной полосы переменной толщины. Рассмотрим полу бесконечный вдоль оси x_1 полосу переменного сечения, на торце которой

($x_1 = 0$) заданы гармонические по времени воздействия одного из двух типов:

$$W = f_w(x_2) e^{i\omega t}, \quad M_{11} = f_w(x_2) e^{i\omega t}, \quad x_1 = 0$$

Численные решения спектральных задач проводилось на ЭВМ программным комплексом, основанным на методе ортогональной прогонки С.К. Годунова [1] в сочетании с методом Мюллера. Основной анализ проводится для безразмерных переменных, в которых плотность материала ρ , половина ширины волновода l_2 , $R_D(t) = A e^{-\beta t} t^{\alpha-1}$, мгновенный модуль упругости E приняты равными единице. Анализ полученных данных показывает, что область применимости теории Кирхгоффа - Лява к пластине постоянной толщины ограничена диапазоном низких частот. Например, для первой моды ($h=0$) диапазон применения теории $0 \leq \omega \leq 3$ из-за неограниченного роста фазовой скорости, для больших частот $C_f C_s \sim \sqrt{\omega}$. Рассмотрим сначала волновод с линейным законом изменения толщины. На основе полученных результатов выявлено, что в отличие от полосы постоянного сечения в случае клиновидного волновода с малым углом в основании клина α существует конечный предел фазовой скорости распространения моды, причем

$$\lim_{\omega \rightarrow \infty} \tilde{C}_f = 2C_s \operatorname{tg} \frac{\varphi}{2}$$

где C_s - скорость волны сдвига, что совпадает с результатами исследований [5] и др.

Таким образом, показано, что теория Кирхгоффа-Лява позволяет получить волны, распространяющиеся в клиновидном волноводе с достаточно малым углом при основании клина скоростями, меньшими скорости волны сдвига и отличными от скорости волны Релея. Кроме того, эти волны, начиная некоторой частоты, распространяются без дисперсии.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1]. Бозоров М.Б., Сафаров И.И., Шокин Ю.И. Численное моделирование колебаний диссипативно однородных и неоднородных механических систем. СО РАН, Новосибирск, 1996.- 188с.
- [2]. Гахов Ф.Д. Краевые задачи. М.: Физматгиз, 1963. -639 с.
- [3]. Неймарк М.А. Линейные дифференциальные операторы. М.: Наука, 1969.- 526 с.
- [3]. Марчук Г.И. Методы вычислительной математики. М.: Наука, 1977.- 456 с.
- [3]. Гринченко В.Т., Мелешко В.В. Гармонические колебания и волны в упругих телах, К.: Наука думка, 1981, -283с.

**О РАСПРОСТРАНЕНИИ ГАРМОНИЧЕСКИХ ВОЛН В
ДЕФОРМИРУЕМОЙ ЦИЛИНДРИЧЕСКОЙ ПАНЕЛИ**

У.Т.Ядгаров

г. Бухара, РУз.

Бухарский инженерно-технологический институт

В работе рассматривается распространение гармонических волн в цилиндрической панели с переменной толщиной. Для вывода уравнений оболочки использован принцип возможных перемещений. Решения краевой задачи получены методом ортогональной прогонки Годунова. Были исследованы дисперсионные кривые в зависимости от различных геометрических параметров системы.

Рассматривается деформированная бесконечная цилиндрическая оболочка толщиной h , плотности ρ , с модулем Юнга E , коэффициентом Пуассона ν и вязкоупругих свойств материала. В криволинейной ортогональной системе координат $(\alpha_1 ; \alpha_2 ; z)$ при $z = 0$ оболочка занимает область

$$-\infty < \alpha_1 < +\infty; \quad 0 < \alpha_2 < l; \quad -\frac{h}{2} < z < \frac{h}{2}. \text{ Кривизны срединной}$$

поверхности $z=0$ равны $k_1 = 0; k_2 = \frac{1}{R}$ соответственно координатам α_1 и α_2 . В рамках гипотез Кирхгофа – Лява закон изменения компонент вектора перемещений $u_1^{(z)}, u_2^{(z)}, w^{(z)}$ оболочки определяются следующими соотношениями [1,2]

$$u_1^{(z)} = u - \theta_1 z; u_2^{(z)} = v - \theta_2 z; \quad u_3^{(z)} = w, \quad (1)$$

где u, v, w – компоненты вектора перемещений срединной поверхности; θ_1, θ_2 – углы поворота нормали относительно осей α_1 и α_2 . Для вывода уравнений оболочки, использовался принцип возможных перемещений. В свою очередь, усилия и моменты связаны с компонентами деформации определяющимися соотношениями, вытекающими из обобщенного закона Гука:

$$T_1 = \tilde{c}(\varepsilon_1 + \nu\varepsilon_2), M_1 = \tilde{D}(x_1 - \nu x_2), S = \tilde{A}\varepsilon_{12}; N = \tilde{B}\tau$$

где

$$\tilde{c} = \frac{\tilde{E}h}{1-\nu^2}; \quad \tilde{D} = \frac{\tilde{E}h^3}{12(1-\nu^2)}; \quad \tilde{A} = \frac{\tilde{E}h}{2(1+\nu)}; \quad \tilde{B} = \frac{\tilde{E}h^3}{12(1+\nu)}$$

E – операторный модуль упругости, которые имеют вид:

$$\tilde{E}\varphi(t) = E_{01} \left[\varphi(t) - \int_{-\infty}^t R_E(t-\tau)\varphi(\tau)d\tau \right]$$

$\varphi(t)$ -произвольная функция времени; $R_E(t-\tau)$ -ядро релаксации; E_{01} -мгновенной модуль упругости; ν -коэффициент Пуассона, которая предлагается, что постоянная величина. Если пренебречь инерцией поворота нормали, то виртуальную работу силы инерции оболочки можно представить в виде:

$$\delta T = - \int_F \rho h (\ddot{u}\delta u + \ddot{v}\delta v + \ddot{w}\delta w) d\alpha_1 d\alpha_2 \quad (2)$$

После подстановки выражения (2) в уравнение принцип возможных перемещений и стандарта процедуры интегрирования по частям, получаем уравнения движения в виде:

$$\frac{\partial T_1}{\partial \alpha_1} + \frac{\partial S}{\partial \alpha_2} = -\rho h \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}, \quad \frac{\partial T_2}{\partial \alpha_2} + \frac{\partial S}{\partial \alpha_1} + k_2 Q_2 = -\rho h \frac{\partial^2 v}{\partial t^2}, \quad \frac{\partial Q_1}{\partial \alpha_1} + \frac{\partial Q_2}{\partial \alpha_2} - k_2 T_2 = -\rho h \frac{\partial^2 w}{\partial t^2}$$

$$Q_1 = \frac{\partial M_1}{\partial \alpha_1}, \quad Q_2 = \frac{\partial M_2}{\partial \alpha_2} + 2 \frac{\partial N}{\partial \alpha_1} \quad (3)$$

Альтернативные краевые условия свободного края, или жесткой заделки, при $\alpha_2 = 0$, имеют вид:

свободный край

$$M_2 = 0; \quad S = 0; \quad T_2 = 0; \quad Q_2 = 0 \quad (4)$$

жесткая заделка

$$u=0, \quad v=0, \quad w=0, \quad q_2=0 \quad (5)$$

Используя соотношения (3),(4) и (5) полную систему уравнений движения можно представить в виде восьми дифференциальных уравнений, размещенных относительно первых производных по α_2 . В случае бегущих вдоль α_1 гармонических волн решения краевой задачи для полученных системы (5) с краевыми условиями типа (4), (5) допускают разделение переменных

$$u = z_1 \sin(k\alpha_1 - \omega t); \quad v = z_2 \cos(k\alpha_1 - \omega t); \quad w = z_3 \cos(k\alpha_1 - \omega t);$$

$$\theta_2 = z_4 \cos(k\alpha_1 - \omega t); \quad S = z_5 \sin(k\alpha_1 - \omega t); \quad T_2 = z_6 \cos(k\alpha_1 - \omega t); \quad (6)$$

$$\theta_2 = z_7 \cos(k\alpha_1 - \omega t); \quad M_2 = z_8 \cos(k\alpha_1 - \omega t); \quad \text{где } \omega = \omega_R + i\omega_I -$$

комплексная собственная частота; κ - волновое число, действительная величина; ω_R - действительная часть комплексной частоты; ρ -плотность ; $z_1(\alpha_2)(i=1.8)$ - функции формы колебаний.

Далее предполагается, что оба края оболочки $\alpha = 0$ и $\alpha_1 = l$ - свободны. После подстановки соотношений (6) в уравнения (3) учитывая и краевые условия (4) имеем спектральную краевую задачу по параметру ω для системы восьми обыкновенных дифференциальных уравнений относительно комплексной функции формы:

$$z_1' = z_5 / \bar{A} + k z_2 \quad z_2' = z_6 / \bar{C} + \nu k z_1 - k_2 z_3 \quad z_3' = -z_4 + k_2 z_2$$

$$z_4' = z_8 / \bar{D} + \nu k^2 z_3 \quad z_5' = h(\bar{E} k^2 - \rho \omega^2) z_1 + \nu h^2 z_6 \quad (7)$$

$$z_6' = -h \rho \omega^2 z_2 - k z_5 - k_2 z_7 \quad z_7' = -h \rho \omega^2 z_3 + \bar{E} / 12 h^3 k^4 z_3 + \nu k^2 z_8 + k_2 z_6;$$

$$z_8' = z_7 + \bar{G} / 3 h^3 k^2 z_4 ; \quad z_5 = z_6 = z_7 = z_8 = 0; \quad \alpha_2 = 0, l$$

Е выражаются через операторные модули упругости: $\bar{E} = E[1 - \Gamma_E^C(\omega_R) - i\Gamma_E^S(\omega_R)]\rho$.

Здесь $\Gamma_E^C(\omega_R) = \int_x^\infty R(\tau) \cos \omega_R \tau d\tau$, $\Gamma_E^S(\omega_R) = \int_0^\infty R_\lambda(\tau) \sin \omega_R \tau d\tau$, соответственно, косинус и синус образы Фурье ядра релаксации материала. В качестве примеров вязкоупругого материала примем трех параметрические ядра релаксации $R(t) = A e^{-\beta t} / t^{1-\alpha}$,

обладающее слабой сингулярностью [2]. При анализе дисперсии гармонических волн параметр k считается заданным.

На основе решения краевой задачи (7) методом ортогональной прогонки Годунова был выполнен численный анализ дисперсии этих волн.

- с ростом кривизны цилиндрической панели постоянной толщины увеличивается реальная часть комплексной ($C_R = \text{Re } al(C)$) скорости распространения первой изгибной моды и уменьшается скорость распространения второй крутильной моды так, что, начиная с некоторого значения параметра кривизны, моды дважды пересекаются между собой. С увеличением кривизны увеличивается также число узловых точек формы колебаний прогиба;

- в случае клиновидной цилиндрической панели для каждой моды существуют предельные скорости распространения при увеличении волнового числа, совпадающие по величине с соответствующими скоростями нормальных волн в клиновидной пластине нулевой кривизны. В коротковолновом диапазоне локализация движения существует и увеличивается с ростом кривизны панели. Число узловых точек формы колебаний прогиба зависит не только от кривизны, но и от волнового числа.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1]. Новожилов В.В. Теория тонких оболочек – Л.: Судпромгиз, 1962.-431с.
- [2]. Колтунов М.А. Ползучесть и релаксация -М.: Высшая школа, 1976.-277с.
- [3]. Бозоров М.Б., Сафаров И.И., Шокин Ю.И. Численное моделирование колебаний диссипативно однородных и неоднородных механических систем. СО РАН, Новосибирск, 1996.- 188с.

ШИФОБАХШ НЕЪМАТ.

Ибрагимова Саида Мақсудовна

*Тошкент вилояти Қибрай туман 25-сонли умумтаълим мактаби
биология фани ўқитувчиси*

Жаҳон миқёсида аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда аграр соҳанинг ўрни ва аҳамияти кундан-кунга ошиб бормоқда. Жумладан, мамлакатимизда ҳам мавжуд ресурс ва имкониятлардан оқилона фойдаланиб, аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан кафолатли таъминлаш, ҳосилдорлик ва манфаатдорликни янада ошириш, соҳага илм-фан ютуқлари ҳамда замонавий ёндашувларни жорий этиш долзарб масаладир. Шу нуқтаи назардан бугунги кунда зайтун ўсимлиги етиштириш уни кўпайтириш борасида ҳам бир қатор салмоқли ишлар олиб борилмоқда. Айниқса зайтун ёғининг шифобахшлиги, уни халқ табобатида кенг қўламда фойладаниб келинаётганлиги бунинг исботидир.

Қуръонда эътибор қаратилган озиқ-овқатлардан яна бири зайтун мевасидир. Кейинги йиллардаги тадқиқотлар зайтун меваси нафақат ёқимли таом, балки яхши соғлиқ манбаи ҳам эканлигини аниқлади. Зайтун мевасига кўшимча равишда, зайтун мойи ҳам муҳим озуқа манбаидир. Қуръонда зайтун дарахтининг мойига эътибор қўйидагича қаратилади:

Аллоҳ осмонлар ва Ернинг «нури»дир. Нурининг мисоли худди бир тоқча ичидаги чироқ, бу чироқ бир шиша ичида, у шиша гўё бир дурдан яралган юлдузга ўхшайди. У (чироқ) на шарқий ва на ғарбий бўлмаган муборак зайтун дарахти (мойи)дан ёқилур. Унинг мойи (мусаффолигидан), гарчи унга олов тегмаса-да, (атрофни) ёритиб юборгудекдир. (Мазкурлар кўшилганда эса), нур устига нур (бўлур). Аллоҳ ўзининг (бу) нурига ўзи хоҳлаган кишиларни ҳидоят қилур. Аллоҳ одамлар (ибрат олишлари) учун (мана шундай) мисолларни келтирур. Аллоҳ барча нарсани билувчидир. («Нур» сураси, 35-оят)

Юқоридаги оятда берилган «мубаарокатин зайтуунатин» ифодаси зайтуннинг «сероб, табаррук, яхши, беҳисоб бойлик улашувчи» эканлигини билдиради. «Зайтуҳаа» сўзида кўзда тутилган зайтун мойи олимлар томонидан, айниқса, юрак томирлари ва артериал соғлиқ учун тавсия этиладиган ёғ турларидан бири сифатида эътироф этилган. Унинг соғлиқка келтирадиган фойдалари кўйидагича умумлаштирилиши мумкин:

Зайтун ёғи таркибида тўйинмаган ёғ кислоталари – олеин кислотаси бор. У инсон организмидаги холестеринни парчалайди, қон томирлари деворини мустаҳкамлайди. Кишининг умумий соғлигини тиклайди, турли касалликларга шифо бўлади.

Зайтундаги линол кислотаси танадаги жароҳатлар тез битишига, кўз равшанлигига ёрдам беради. Юрак касалликлари (фалаж, хуруж) олдини олади, уларни самарали даволайди. Кексалар юраги фаолиятини яхшилайдди, артерия қон томирларини

эгилювчан (эластик) қилади. Систолик, диастолик қон босимини пасайтиради, қондаги холестерин миқдорини меъёрида ушлаб туради. Овқат ҳазм қилиш аъзоларига ижобий таъсир кўрсатади. Ошқозон, ичаклар, ошқозон ости беши, жигар фаолиятини яхшилайдди Ошқозон, ўн икки бармоқли ичакдаги яраларни тузатади, ич келишини раван қилади. Организмнинг ёшаришига ёрдам беради. Зайтун ёғини ҳар куни истеъмол қилиш юрак-томир тизимидаги стенокардия, инфаркт, саратон, хусусан аёллардаги кўкрак саратони, қандли диабет, семириш касалликлари хавфини камайтиради. Зайтун ёғи инсоннинг ёш, навқирон кўринишига кўмаклашади. Зайтун ёғи таркибидаги моддалар қондаги захарли триглицерид миқдори ошиб кетишига йўл қўймайди, суякни мустаҳкамлайди, юқори артериал қон босимини меъёрлаштиради, бавосир (геморрой) касаллигини даволайди.

Рухий касалликларнинг олдини олади. Жумладан, тушқунликни бартараф этади. Чунки, мия фаолиятини ривожлантиради, хотирани кучайтиради. Шунингдек, зайтун ёғи мия фаолияти билан боғлиқ муаммоларни бартараф этади, қариликни секинлаштиради, Яратганнинг изни билан кишига узоқ умр бағишлайди.

Зайтун ёғи терига суртилса, уни нафис қилади, у лабга, ковоқларга суркаб турилса, лабни чиройли қилади, кўзни қувватлантиради, соч, тирноқ ўсишига ижобий таъсир кўрсатади, сочларни мустаҳкам, эгилювчан қилади (Бунинг учун зайтун ёғини истеъмол қилиш билан бирга сочларга суртиш керак), Унинг ёғини истеъмол қилиш ўта қуруқ терини мулойимлаштиради, овозни майинлаштиради, тишни, милкни мустаҳкамлайди.

Демак зайтун ўсимлиги қанақа тарзда етиштирилишини биласизми? Зайтун дарахти тупроққа талабчан эмас, кумоқ, енгил, унумдорлиги паст тупроқларда ҳам етиштирилади. Кальцийли тузлар таркибида кўп бўлган, унумдорлиги ўртача бўлган ерларда ҳам яхши ўсади. Унумдор тупроқларда мўл ҳосил олиш мумкин. Текис жойларда 5х6, 6х6 тўғри қаторлатиб ёки шахмат усулида экиш мумкин. 1 г майдонга 350-400 туп зайтун кўчати экилиши керак. Экишдан аввал тупроқни яхшилаб органик ўғитлар бериб озиклантирилади. Тупроққа минерал ўғитлар бериш, мева ҳосилдорлигини бир неча баробар оширади. Азотли, фосфорли, калийли ўғитлар ва гўнг солинади. 1-2- йили қатор ораларидан экин экиш учун фойдаланиш мумкин. Бу ўсимлик уруғларидан, қаламчаларидан, бачкилари ва пайвандлаш йўли билан

*У осмондан сизлар
учун ундан ичимлик
бўладиган сувни
(ёмғирни) ёғдирган
зотдир.*

*(Ҳайвонларингизни)
боқадиган гиёҳлар ҳам
ўша сувдан (сугорилур).
У сизлар учун ўша (сув)
билан (турли)
экинларни, зайтун,
хурмо, узум ва барча
меваларни ундирур.
Албатта, бу (иш)да
тафаккур қиладиган
қавм учун аломат
бордир. («Наҳл» сураси,
10-11-оятлар)*

кўпайтиради. Уруғлари тупроққа экилганда жуда кеч униб чиқади. Шунинг учун уларни намли қумларда экиб, кўкартириб олиб, кейин экиш лозим. Экиладиган уруғлар аввал уруғини ўсишга тўсик бўлувчи мойли этдан ва пўстлоғидан тозалангандан кейин март ёки сентябрь ойларида экилади. Уруғидаги пўстлоқнинг қаттиқлиги учун уруққа 4% ли карбонат кальций билан ишлов бериш керак. Уруғлардан униб чиққан зайтун кўчатлари 10-11-йили ҳосил беради.

Хулоса ўрнида шунни айтиш мумкинки, Республикамизда бугунги кунда зайтун боғларини барпо қилиш асосида ушбу қимматли мева турини мамлакатимизнинг ўзида етиштириш мақсадида унинг чидамли навларини интродукция қилиш, навларнинг морфо-биологик ва хўжалик хусусиятларини ўрганиш асосида энг мақбул намуналарни танлаш, муайян навга хос жадал кўпайтириш ва агротехника элементларини ишлаб чиқиш бўйича тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бундай фазилатга эга зайтун меваси ва зайтун мойи ҳар бир кишининг кундалик овқатланиш дастуридаги ҳар бир таомнинг асосий таркибий қисми бўлиши керак. Қуръоннинг кўп оятларида Аллоҳ томонидан урғу берилган зайтун ўсимлигининг фойдалари тиббиёт фанида эришилган ютуқлар натижасида кашф қилинди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ёрматова Д. Зайтун етиштириш. Тошкент, “Фан ва технологиялар Марказининг босмаҳонаси”. 2010 й.
2. Ашурметов О. А., Тўхтаев Б. Е. Доривор ўсимликлар интродукциясининг тарихи, муаммолари ва истиқболлари // Ўсимликлар интродукцияси: муаммолари ва истиқболлари: Республика илмий - конференция материаллари. . – Хива: ХМА, 2003 й.
3. Х.Т. Юлдашева “Зайтун етиштириш” “Тасвир” нашриёти 2021й.

**BOSHLANG'ICH SINFLARIDA MUAMMOLI METODDAN
FOYDALANISH****Yaqubova Yulduz Tangirberdiyevna****Qasimova Farida Salayjonovna***Xorazm viloyati Bog'ot tumani**11 – umumiy o'rta ta'lim maktabi**Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi*

Ma'lumki, boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning keng miqyosda mulohaza yuritish va mustaqil fikrlab qarorlar qabul qilish ko'nikmasi shakllanib ulgurmagani bo'ladi. Shu bo'lib boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarda, asosan, matn ustida ishlash ko'nikmasi shakllantiriladi. Achinarlisi shundaki, shakllanib kelayotgan shaxsni komillik sari yo'naltirishning dastlabki bo'g'inlaridan biri bo'lgan boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida o'quvchilar o'rniga ko'proq o'qituvchi o'ylaydi, u bolalar o'zlashtirishlari lozim bo'lgan bilimlarni tayyor holda beradi, o'zi savollar qo'yadi, javob variantlarini ham taklif qiladi, ba'zan savol va topshiriqlarning yechimini topish yo'llarini ham o'zi ko'rsatadi. Dars o'tishning bunday shaklida o'quvchilar o'qituvchining yordamiga o'rganib, moslashib qoladi. Bu kabi vaziyatlarda o'quvchilar o'rganilayotgan o'quv materialini faqat eslab qolishga harakat qilishadi, uyda takrorlashadi, mustahkamlashadi. Natijada, bunday ta'lim o'quvchidan mustaqil fikrlashni talab qilmaydi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, o'qish darslari maqsad va vazifalari hamda mohiyatiga ko'ra boshlang'ich ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Bundan tashqari, barcha o'quv fanlarini o'zlashtirishni ham o'qish faoliyatisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Chunki matnni tushunib, bir maromda to'g'ri va ifodali o'qishni o'rgatishga, asosan, o'qish darslari mas'uldir. O'qish darslari orqali o'quvchilarning DTS talablari bo'yicha o'zlashtirishlari ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlariga yo'l ochiladi. Aynan o'qish darslarida insonning, avvalo o'zligini, qolaversa, butun olamni anglashga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga imkon yaratiladi. Shu boisdan "O'qish kitobi" darsligiga ona tabiat, atrofimizni o'rab turgan olam, vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayotidan lavhalar, mehnat, istiqloq, do'stlik, tinchlik, qadriyatlarimiz bilan bog'liq bir qator mavzular kiritilgan. Boshlang'ich ta'lim o'qish darslarini tashkil qilishda bolani o'zgaruvchan va murakkab hayotga tayyorlash, ularni hayotiy bilimlar bilan qurollantirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Shunday holatlarda "muammoli ta'lim texnologiyalari" ga tayanib ish olib borish maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi imkon qadar kengroq, chuqurroq bilim berishga harakat qilganligi tufayli o'quvchilarda unga savol berish ehtiyoji ham kamaya boradi. O'qituvchi tomonidan beriladigan bilim va ma'lumotlar bola uchun yangi, albatta. Qolaversa, o'qituvchining mazmunni bayon qilishda yangilik, ilmiy asos va isbotlarga tayanishi o'quvchi tomonidan beriladigan savollarning yo'lini to'sib qoyadi. O'quvchilarga bunday shaklda singdirilgan bilim va ko'nikmalar hamda ma'naviy jihatlarga bola shaxsini tayyor iste'molchiga aylantirib qo'yadi. Natijada u har qanday aqliy faoliyatda ortiqcha

zo'riqishdan o'zini tortib, bunday topshiriqlarni o'qituvchi, ota-ona yoki boshqa faolroq o'rtoqlari zimmasiga yuklay boshlaydi.

O'rtoqlari bilan birgalikda bajariladigan ish turlari esa bolaga mehnatidan zavqlana bilish, faoliyatidan qoniqish hissini beradi.

Masalan, 4-sinf "O'qish kitobi darsligidan o'rin olgan Hakim Nazirning "Shoira" hikoyasini o'rganishni muammoli metoddan foydalangan holda quyidagicha tashkil etish mumkin.

Dastlab o'qituvchi o'quvchilarni matn mazmuni bilan tanishtiradi, ya'ni hikoyani ifodali qilib o'qib beradi. Avval "Shoira qanday hatoga yo'l qoydi deb o'ylaysiz?" degan savolni o'rtaga tashlaydi. Unga javob berish asnosida Shoiraning xatosi onasidan sir tutib Qutbilarnikiga yordamga borayotganligi aniqlandi. So'ngra o'quvchilarni matn mohiyatiga chuqurroq olib kirish, shu asnoda ularning ma'naviyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatish maqsadida quyidagi muammoli savolni o'rtaga tashlashi mumkin: "Barchaga o'rnak bo'la oladigan inson bo'lish uchun nimalarga e'tibor qaratish lozim, deb o'ylaysiz?".

O'quvchilar bu muammoli savolning yechimini topish uchun insonga his bo'lgan fazilatlarni taftish qila boshlashadi. O'quvchi o'ylashga, izlanishga undaydigan va hayotiy zarur bilimlarni egallashga chaqiriq bo'la oladigan bu kabi muammoli savollar ta'lim jarayonining sifatini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

Shu ma'noda muammoli ta'lim mustaqil, mantiqiy, ilmiy, ijodiy fikrlashga o'rgatish, bu yo'lda uchragan to'siqlarni mustaqil ravishda, unga ijodiy yondashgan holda bartaraf etish garovidir. U o'quv materiali o'zlashtirilganligining isbotini ta'minlaydi, uni mustahkamlaydi, bilimlarni qat'iylashtiradi. O'quvchilar o'qishga ijobiy munosabat o'rnatadi, bilim olishga ichki ehtiyojni paydo qiladi. Bunday ta'limda bugungi tarbiyashunoslikning asosiy vazifasi – o'quvchida shaxsiy sifatlarining shakllanishi va rivojlanishi muvaffaqiyatli amalga oshadi.

Xulosa qilib aytganda, muammoli savol, muammoli masala, muammoli vaziyatlarga tayangan holda darslarni tahlil qilish o'quvchilarni o'z fikrini aniq dalillar bilan asoslashga o'rgatadi. Natijada bolaning bilimi ham orta boradi, javoblarning to'g'ri yoki noto'g'ri jihatlarini o'zi anglab yetadi. Bu jarayonda o'quvchi narsa va hodisalarning paydo bo'lish sabablarini aniqlashda muammoli masala va savol ham qo'yishdan tashqari, ularni yechishga ham odatlanadilar.

**YURTIMIZNI JAHON BOZORIGA CHIQISHI, IQTISODIY
INTEGRATSIYA VA UNING AHAMIYATI****ZiYaev Javoxir Shuxratovich***Magistr MTD-01**Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti*

Dunyodagi hech bir mustaqil davlat xalqaro hamjamiyatdan ajralgan holda rivojlanishi mumkin emas. Ayniqsa bu endigina mustaqil taraqqiyot yo‘liga kirgan yosh davlatlar uchun katta ahamiyat kasb etadi. Shu bois mamlakatimizning mustaqillikka erishganidan so‘ng xalqaro huquqning to‘laqonli subyektiga aylangani xalqaro munosabatlarga integratsiyalashuv asosida keyingi rivojlanish rejalarini, yo‘nalishlarini ishlab chiqish va ularni hayotga tatbiq etish imkonini berdi.

O‘z navbatida xalqaro iqtisodiy munosabatlarning mamlakat rivojida o‘rni borasida Prezidentimiz SH.M.Mirziyoev fikrlari o‘rinli: “... nima uchun bizga iqtisodiy integratsiya kerak! Bizning tashqi savdoga chiqadigan yuklarimizning 80 foizi Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Rossiyaning tranzit yo‘laklari orqali o‘tadi. SHuningdek, tayyor mahsulotlarimiz eksportining 50 foizi, ayrim tovarlar bo‘yicha esa 80 foizi Rossiya, Qog‘og‘iston, Qirg‘iziston hissasiga to‘g‘ri keladi. Ana shu omillarni inobatga olib hamda Rossiya va Qozog‘istonga ishlash uchun borgan fuqarolarimizga qulay shart-sharoit yaratish maqsadida bugungi kunda O‘zbekistonning Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi bilan hamkorlik qilish bilan bog‘liq masalalar o‘rganilmoqda. Biz, albatta, ushbu jiddiy masalada, eng avvalo, xalqimizning manfaatlaridan kelib chiqib, uning xohish-irodasiga tayanamiz. SHuning uchun xalq vakillari bo‘lgan deputat va senatorlarimiz parlament palatalarida mazkur masalani atroflicha muhokama qilib, o‘z zimmlariga mas’uliyatni olgan holda, asoslangan xulosalarini aytishlari kerak”⁵⁶, deb ta’kidlab o‘tgan edilar.”.

Mazkur omillar xalqaro munosabatlarga integratsiyalashuvni jadallashtirishga zarurat tug‘dirdi. Shu bois so‘ngi yillarda bu borada sezilarli yutuqlarga erishildi. Bu borada O‘zbekiston rivojlanish va taraqqiyot yo‘liga qadam qo‘yib, iqtisodiy hamkorlik sohasidagi ko‘pgina nufuzli xalqaro tashkilotlarning teng huquqli a‘zosi bo‘lib qolmoqda. Qisqa vaqt ichida respublika Xalqaro valyuta fondi, Jahon banki, Xalqaro mehnat tashkiloti, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti, Xalqaro elektr-aloqa uyushmasi, Osiyo va Tinch okeani iqtisodiy va ijtimoiy komissiyasi, Evropa qayta tiklash va taraqqiyot banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi, Hamdo‘stlikning mintaqaviy iqtisodiy tashkiloti, Bojxona hamdo‘stligi kengashi va boshqa shu kabi mashhur xalqaro iqtisodiy hamda moliyaviy tashkilotlarga qabul qilindi.

Respublikaning xalqaro aloqalari rivojlanishi uning jahon mamlakatlari bilan iqtisodiy sohada yaqinlashuviga olib keladi, jahon iqtisodiy hamjamiyatiga birlashishi uchun yangi istiqbollari ochadi. O‘z navbatida davlatimizning xalqaro tashkilotlar faoliyatida ishtirok etishi kuchlarni va sherik bo‘lgan mamlakatlarning resurslarini safarbar etgan holda bir

⁵⁶ Президентимиз Ш.М.Мирзиёев 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида

qancha juda katta millatlararo loyihalarni birgalikda ro'yobga chiqarish, mintaqalararo muammolarni hal qilish imkonini beradi.

O'z navbatida bojxona sohasidagi milliy qonunchiligimizni takomillashtirish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri ekanligini qayd etish mumkin. Hozirda O'zbekiston Respublikasi MDH, SHHT va boshqa xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar doirasida samarali hamkorlik olib bormoqda. Ushbu hamkorlik a'zo-davlatlar oldida turgan ko'plab muammolarni hal etish bilan birga iqtisodiy hamkorlikning va chegaralardagi kontrabanda jinoyatlariga qarshi kurashishning ajralmas omili bo'lgan bojxona sohasidagi hamkorlikka zarurat tug'diradi.

Darhaqiqat, globallashtirishning zarurati mamlakatimiz tashqi savdodasida hamkor davlatlarning ahamiyati va integratsiyaning zaruratini o'zida aks ettirmoqda. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston iqtisodiyotining o'sish sur'atlarini mustahkamlash, savdo munosabatlarni erkinlashtirish bilan birga kapital va ishchi kuchi xarakatini soddalashtirilishida integratsion jarayonlarning roli o'zining dolzarbligini ko'rsatmoqda.

So'nggi vaqtlarda Jahon Savdo Tashkiloti (JST), Yevro Osiyo iqtisodiy ittifoqi (EOII) haqida, unga mamlakatimizni qo'shilish qo'shilmaslik masalalari, umuman olganda xalqaro iqtisodiy integratsiyalarning foyda va zararlari xususida turlicha qarashlar paydo bo'ldi. Ta'kidlash lozimki, jahon iqtisodiyotida ro'y berayotgan globallashtirish va so'nggi kuzatuvlar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, xalqaro savdo, moliya, kapital va kreditlar hamda axborot oqimi, shuningdek, integratsiyalashgan bozorlarning kengayishi va tobora chuqurlashi yuz bermoqda.

O'z navbatida davlatlararo iqtisodiy hamkorlikdan tashqari bojxona sohasidagi jinoyatlarning oldini olish ham xalqaro hamkorlikka zarurat tug'dirishini ta'kidlash mumkin.

Yuqorida qayd etilgan bojxona sohasidagi xalqaro hamkorlik yo'nalishlarini hayotga tatbiq etish birinchi navbatda kelishayotgan davlatlarning manfaatlarini o'zida aks ettirgan xalqaro bitim, shartnoma yoki kelishuv ishlab chiqishni taqozo etadi.

Bu borada xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar faoliyatiga nazar solsak, hozirgi kunga qadar dunyoning turli mintaqalaridagi davlatlar manfaatlarini jipslashtiruvchi bojxona sohasidagi hamkorlik borasida ko'plab xalqaro kelishuvlar imzolanganini qayd etish mumkin.

O'z navbatida O'zbekiston Respublikasi qonunchilik asosining transport munosabatlarini tartibga soluvchi qismini umum qabul etilgan xalqaro norma va qoidalarga yaqinlashtirish bo'yicha faol ish olib borilmoqda. Masalan, avtomobilda yuk tashish borasida MDP guvohnomasini qo'llagan holda xalqaro yuk tashish to'g'risidagi Bojxona Konvensiyasi, Xalqaro yuk tashish shartnomasi to'g'risidagi konvensiya, Yo'l belgilari va signallari to'g'risidagi konvensiya va Yo'l harakati to'g'risidagi konvensiya ratifikatsiya qilindi.

Qolaversa mamlakatimiz bilan chegaradosh bo'lgan va boshqa davlatlar bilan ikk itomonlama bojxona sohasidagi hamkorlik to'g'risidagi shartnomalar qabul qilindi.

Ushbu shartnomalarning mamlakatimiz iqtisodiyoti rivojlanishida katta ahamiyatga egaligini ta'kidlash mumkin. Respublikamiz Hukumati tomonidan xalqaro shartnomani

ratifikatsiya qilish yoki unga qo‘shilish to‘g‘risida qabul qilinadigan har qanday qaror ushbu xalqaro shartnomaning mamlakatimizga kelajakdagi ijobiy va salbiy ta‘sirini o‘rganish asosida qabul qilinadi.

O‘z navbatida davlatlararo iqtisodiy hamkorlikning yanada istiqbolli rejalarini ishlab chiqib ularni hayotga tatbiq etish, shuningdek, bojxona sohasidagi huquqbuzarliklar bilan bog‘liq hozirgi davr turli tahdidlariga qarshi samarali kurashish bojxona sohasidagi xalqaro hamkorlik borasidagi siyosatni to‘g‘ri belgilashni taqozo etadi.

Bu esa bojxona sohasida xalqaro hamkorlik borasidagi qaysi shartnomalarga qo‘shilish, ularning qaysi talablarini qabul qilish, qaysilarini qabul qilmaslik, o‘z navbatida bojxona sohasidagi xalqaro hamkorlikning qanday turdagi yanada samarali usul va vositalarini ishlab chiqish lozim, degan savollarga javob topishni talab etadi hamda bojxona sohasidagi xalqaro bitimlarni har tomonlama chuqur o‘rganishni taqozo etadi.

**MAMLAKATIMIZDA DAVLAT BOJXONA XIZMATLARI TIZIMI VA
ULARNI RIVOJLANTIRISH**

ZiYaev Javoxir Shuxratovich

Magistr MTD-01

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

O‘zbekistonda - dastlabki bojxona o‘tgan asrning oxirida tashkil etilgan edi. Aniqrog‘i, Turkiston va To‘ron o‘lkalarida azaldan mavjud bo‘lib kelgan va chor Rossiyasi bosqinidan keyin faoliyat ko‘rsatmay qo‘ygan bojxona xizmati shu davrga kelib qayta tiklandi. Uning nomi “Patta-Gissarskaya” bojxonasi deb atalib, u Afg‘oniston chegarasida hamda Buyuk Ipak yo‘lidan o‘tayotgan yuklarni bojxona nazoratidan o‘tkazar edi.

O‘zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi, O‘zbekiston Respublikasining “Davlat bojxona xizmati to‘g‘risida”gi Qonuni 6-moddasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Tovarlarni bojxonada elektron shaklda deklaratsiyalash tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” 2014 yil 31 dekabrda 376-son qaroriga asosan O‘zbekiston Respublikasi Davlat Bojxona Qo‘mitasining “Bojxona yuk deklaratsiyasini to‘ldirish tartibi” to‘g‘risidagi Yo‘riqnomasi tasdiqlandi.

Mazkur yo‘riqnoma O‘zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi, “Davlat bojxona xizmati to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ishbilarmonlik muhitini yanada tubdan yaxshilash va tadbirkorlikka yanada keng erkinlik berish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2012 yil 18 iyuldagi PF-4455-son farmoni hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Tovarlarni bojxonada elektron shaklda deklaratsiyalash tartibi to‘g‘risidagi Nizomni tasdiqlash haqida” 2014 yil 31 dekabrda 376-son qaroriga muvofiq ishlab chiqilgan bo‘lib, bojxona yuk deklaratsiyasini to‘ldirish tartibini belgilaydi.

Bojxona yuk deklaratsiyasini to‘ldirish tartibi to‘g‘risidagi mazkur yo‘riqnoma bojxona yuk deklaratsiyasini (BYUD) qo‘llagan holda yuridik shaxslar, jismoniy shaxslar va tovarlarga nisbatan vakolatlarga ega bo‘lgan boshqa shaxslar tomonidan tovarlar va transport vositalarini deklaratsiyalash tartibi va shaklini, bojxona maqsadlari uchun zarur bo‘lgan va BYUDda bayon etiladigan, O‘zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi bilan belgilangan bojxona rejimlariga joylashtiriladigan tovarlar haqidagi ma‘lumotlar ro‘yxatini belgilaydi. “Navoiy” erkin industrial-iqtisodiy zonasida tovarlarni deklaratsiyalashda BYUD, mazkur Yo‘riqnoma qoidalarini inobatga olgan holda, “Navoiy” erkin industrial-iqtisodiy zonasida tovarlarni rasmiylashtirishda bojxona yuk deklaratsiyasini to‘ldirish qoidalariga (ro‘yxat raqami 2154, 2010 yil 12 noyabr) muvofiq to‘ldiriladi.

O‘zbekiston bojxona chegeralari orqali naqd xorijiy valyutani olib kirish va olib chiqish quyidagi tartibda belgilangan:

Jismoniy shaxslar tomonidan olib kirilayotgan va olib chiqib ketilayotgan 70 000 000 (etmish million) so‘m ekvivalentidan ortiq miqdordagi O‘zbekiston Respublikasining naqd valyutasi va (yoki) naqd chet el valyutasi yo‘lovchi bojxona deklaratsiyasini to‘ldirish va bojxona organi xodimiga taqdim etish yo‘li bilan bojxona nazoratidan o‘tkaziladi.

Jismoniy shaxsning xohishiga ko'ra ekvivalenti 70 000 000 (etmish million) so'mga teng yoki undan oshmaydigan miqdordagi naqd valyuta mablag'lari ham deklaratsiya qilinishi mumkin.

Jismoniy shaxslar tomonidan O'zbekiston Respublikasi hududiga bojxona nazorati qoidalariga rioya qilgan holda, naqd valyuta mablag'larini olib kirish cheklanmagan miqdorda amalga oshiriladi.

Jismoniy shaxslar tomonidan ekvivalenti 100 000 000 (yuz million) so'mga teng yoki undan oshmaydigan miqdordagi naqd valyuta mablag'larini O'zbekiston Respublikasidan tashqariga bojxona nazorati qoidalariga rioya etilgan holda cheklovlarisiz olib chiqiladi.

Jismoniy shaxslar tomonidan ekvivalenti 100 000 000 (yuz million) so'mdan ortiq miqdordagi naqd valyuta mablag'larini O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketishga quyidagi holatlarda yo'l qo'yiladi.

Ta'kidlash joizki Bojxona nazoratida ikki yo'lakli tizim joriy etilgan bo'lib uning asosiy mohiyati quyidagilardan iborat:

Avtomobil yo'llari, temir yo'llar va aviatsiya o'tkazish punktlarida bojxona nazorati, deklaratsiya to'ldirish hamda yo'lovchilar va yukni tekshirish o'rnatilgan tartibda ikki yo'lakli tizimni qo'llash bilan amalga oshiriladi.

❖ «yashil» yo'lak — kirib kelish va chiqib ketish joylarida maxsus belgilangan, jismoniy shaxslarning ko'l yuki va kuzatib borilayotgan bagajdagi tovarlarni bojxona chegarasidan olib o'tishi uchun mo'ljallangan joy.

❖ «qizil» yo'lak — kirib kelish va chiqib ketish joylarida maxsus belgilangan, jismoniy shaxslarning yozma shaklda deklaratsiyalanishi lozim bo'lgan qo'l yuki va kuzatib borilayotgan bagajdagi tovarlarni, shuningdek deklaratsiyalanishi jismoniy shaxsning ixtiyoriga ko'ra amalga oshiriladigan tovarlarni bojxona chegarasidan olib o'tishi uchun mo'ljallangan joy.

«Yashil» yo'lak bo'yicha bojxona chegarasi orqali olib kirish/olib chiqish taqiqlangan yoki cheklangan yoxud qiymati va (yoki) miqdori normasidan, bojxona to'lovlari solinmaydigan tovarlarni olib kirishning cheklangan normalaridan yoki bojxona deklaratsiyasini taqdim etmasdan tovarlarni olib chiqishning cheklangan normalaridan ortadigan tovarlarni olib o'tayotgani gumon qilinganda yoxud bu haqida axborot mavjud bo'lsa, bojxona organining mansabdor shaxsi bunday shaxsga nisbatan bojxona qonunchiligiga rioya etilishini ta'minlaydigan bojxona nazorati shaklini qo'llash huquqiga ega.

Xalqaro shartnomalar huquqining hozirgi davrdagi ahamiyatini ularning hozirgi zamonning dolzarb muammolaridan biri bo'lgan xalqaro tizimni boshqara olish imkoniyatini yaratib berishida ko'rish mumkin. Hozirda shartnoma bilan tartibga solinmagan xalqaro munosabatlar sohasini topish qiyin. Xalqaro shartnomalar asosida siyosiy va harbiy hamkorlik masalalari, fan, texnika, madaniyat, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi hamkorlik va boshqa masalalar tartibga solinadi. O'z navbatida shartnomalar asosida xalqaro tashkilotlar tashkil etiladi va faoliyat yuritadi. SHuningdek, xalqaro shartnomalarning davlatlarning ichki huquqidagi salmoqli ta'sirini e'tirof etish mumkin.

Xalqaro shartnomalarni imzolash va ularni qo'llashda davlatlarning ichki qonunchiligi alohida ahamiyatga ega. Bunda davlatlarning Konstitutsiyalarida xalqaro shartnomalarning imzolanishi tartibi, ratifikatsiya qilinishi lozim bo'lgan xalqaro shartnomalar turlari, bu boradagi mas'ul davlat organlari va ularning vakolatlari belgilanadi. SHuningdek, aksariyat Konstitutsiyalarda ratifikatsiya qilingan xalqaro shartnomalarning davlatning ichki qonunchiligiga nisbatan ustuvorligi e'tirof etilgan.

Xalqaro shartnoma tushunchasi borasidagi qarashlar va bojxona sohasidagi xalqaro bitimlarning o'ziga xos jihatlarini tahlil qilish asosida bojxona sohasidagi xalqaro bitimlar tushunchasiga "davlatlar va xalqaro huquqning boshqa sub'ektlari o'rtasida tuziladigan, bojxona chegarasidan tovarlar, jismoniy shaxslar, predmetlar, xizmatlar va kapital o'tishi jarayonida vujudga keluvchi davlatlar o'rtasidagi maxsus munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan xalqaro shartnomalar" deb ta'rif berish mumkin.

Yurtimiz iqtisodi qanchalar mustahkam bo'lsa shunchalar rivojlanib odimlab boraveradi. Buning uchun esa bojxona tizimi alohida ahamiyatga ega. Bu sohani isloh etish va rivojlantirish iqtisodimizni mustahkamlashi shubhasiz.

TARJIMADA TRANSFORMATSIYA

Furkat Soatov Rahimnazarovich

TMI nemis tili o'qituvchisi

Annotatsiya: *Transformatsiya asosiy modellarni ma'lum qonuniyatlarga tayangan holda o'zgartirib, ikkilamchi til strukturalarini yaratish usullaridan biri.*

Kalit so'zlar: *Tarjima, transformatsiya, L.S.Barxudarov, almashtirish*

Transformatsiya asosiy modellarni ma'lum qonuniyatlarga tayangan holda o'zgartirib, ikkilamchi til strukturalarini yaratish usullaridan biri; berilgan til sathidagi o'xshash gap va frazalar morfo-sintaktik mosligining ramziy ifodalanishi; [1.] sodda sintaktik qurilmalarning murakkablashuvi demak.

Lingvist olimlar Xomskiyning fikricha transformatsiyalar yordamida belgilar ustida to'rt xil ishni amalgam oshirish mumkin. Bular, qo'shish, tushirib qoldirish, o'rin almashtirish va belgilarning almashinuvi.

L.S.Barxudarov transformatsiyaga biri ikkinchisining asosida kelib chiqqan til yoki nutq birliklarining o'zaro munosabati, tarjimadagi transformatsiyani esa ekvivalentlik va adekvatlikni ta'minlash uchun ishlatiladigan tillararo turli xil almashinishlar deya ta'rif beradi va ularni quyidagi turlarini keltirib o'tgan:

1) o'rin almashtirish (gap tarkibidagi so'z va so'z birikmalar yoki ergash gap komponentlarining o'rin almashishi);

2) almashtirish (so'z shakllari, gap bo'laklarini almashtirish, qo'shma gaplardagi sintaktik almashinishlar, gaplarning qo'shib ketishi, konkretlashtirish, umumlashtirish, sababni natijasi bilan va aksincha almashtirish, antonim tarjima, kompensatsiya);

3) qo'shish;

4) tushirib qoldirish. [3. c. 190]

V.N.Komissarov esa transformatsiyalarni quyidagi turlarga ajratadi:

1) leksik transformatsiyalar (transkripsiya, transliteratsiya, kalka usuli, leksik-semantik almashtirishlar: konkretlashtirish va modulyatsiya);

2) grammatik transformatsiyalar (so'zma-so'z tarjima, gaplarning qo'shib ketishi, grammatik almashtirishlar: so'z turkumlari, gap bo'laklari);

3) kompleks (leksik-grammatik transformatsiyalar: antonym tarjima, eksplikatsiya (tasviriy tarjima), kompensatsiya). [4. c. 215]

Y.I.Retskerning transformatsiyalarni quyidagicha ikki guruhga ajratadi:

1) leksik transformatsiyalar (konkretlashtirish, umumlashtirish, antonym tarjima, kompensatsiya);

2) Grammatik transformatsiyalar (gap bo'laklarining almashinuvi va so'z turkumlarining almashinuvi). [5. c. 72-84]

L.K.Latishevning fikriga ko'ra tillararo transformatsiyalar olti turga bo'linadi. Ular:

1) leksik transformatsiyalar (leksemalarning sinonimik almashinuvi);

2) stilistik transformatsiyalar (tarjima qilinayotgan birlikning stilistik bo‘yog‘ini o‘zgartirish);

3) morfologik transformatsiyalar (bir so‘z turkumining boshqasi bilan almashtirilishi);

4) sintaktik transformatsiyalar (gaplardagi sintaktik qurilish va aloqalarning almashtirilishi);

5) semantik transformatsiyalar;

6) aralash transformatsiya (antonim tarjima, transformatsiya, konversiya). [6. c. 248]

L.K.Latishev, “Matn tarjima qilinayotganida sintaktik transformatsiya uning mazmuni, stilistikasiga putur yetmasligi uchun ishlatiladi. Matn bir tildan umuman boshqa til sistemasiga kiruvchi boshqa bir tilga tarjima qilinayotganda transformatsiyasiz tarjimini amalga oshirib bo‘lmaydi”, deydi.

Tarjima ilmi amaliyotda qo‘llanilgandagina tarjimaning muvaffaqiyatli chiqishi va uning sifatiga nafi tegishi mumkin. [7. 114-b.]

Eng mos muqobilni topish tarjimada juda muhim sanaladi. Bu sohada tilshunoslik nazariyasining hissasi beqiyosdir. Tarjimon odatda asliyat tilidagi eng yaqin muqobilni tarjima qilinayotgan tilga moslashga harakat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. О.С.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. издательство «Советская энциклопедия» М. 1966.

2. В.Н.Ярцева. Лингвистический энциклопедический словарь. Большая Российская Энциклопедия. 1990.

3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975.

4. Комиссаров В.Н. Слово о переводе – М.: Международные отношения – 1973

5. Рецкер Я.И. Что же такое лексические трансформации? "Тетради переводчика" №17, М.: Международные отношения, 1980

6. Латышев Л.К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения. – М.: Международные отношения, 1981

7. Mamazokirov M. va boshqalar “Amaliy tarjimaning ba’zi bir masalalariga doir”. Qiyosiy-chog‘ishtirma, tipologik va umumiy tilshunoslikning dolzarb muammolari. (Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari). A.: 2010

FOYDALANILGAN INTERNET SAYTLARI:

1. [https://de.wikipedia.org/wiki/Transformation_\(Linguistik\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Transformation_(Linguistik))

GEOGRAFIYA DARSLARINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUV**Jumaniyozova Iqbol Shokirovna***Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi**37-IDUM Geografiya va Iqtisodiy bilim asoslari fani o'qituvchisi*

Ilm–fan, texnika va ishlab chiqarish sohalari jadal rivojlanib borayotgan hozirgi kunda jamiyat ravnaqi zamon talablariga javob beradigan mutaxassislarining zamonaviy axborot texnologiyalaridan qaydarajada foydalana olishiga ham bog'liq. Bu, o'z navbatida, maktab o'qituvchilarining ham zimmasiga darslarning samaradorligiga erishish, ularning sifati va mazmundorligini ta'minlash, maktabdagi o'quv mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini yuqori darajada egallashlariga ko'maklashish kabi yuksak mas'uliyatni yuklaydi.

Hozirgi kun ta'limi ham o'qituvchilardan darslarni o'qitishda zamonaviy yondashuvni talab qilmoqda. Darslarda ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash bilan birga, internet saytlaridan samarali foydalanish, darslikdan tashqari yangi ma'lumotlarni tezkor yetkazish ham o'qituvchi mahoratini belgilashda asosiy omil bo'lib bormoqda. Shu bilan birga, darslarni tashkil etishda ilmiylikka, o'quvchilarni mulohaza va munozaraga chorlaydigan jarayonni tashkil etish o'qituvchidan katta bilim, tajriba, mahorat hamda izlanuvchanlikni talab etadi.

O'quvchilarni o'z fikrini ilgari suradigan, mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor bo'lishlariga imkoniyat yaratish, ularni o'z qiziqishlari bo'yicha yo'naltirish yaxshi samara beradi. Xato fikr bildirib o'qituvchidan dakki eshitgan o'quvchida keyinchalik o'z fikrini erkin bayon eta olmaslik holati yuzaga keladi. Har qanday holatda ham o'quvchi bildirgan fikr o'qituvchi tomonidan rag'batlantirilsa, xato va kamchiliklari tushuntirib borilsa, o'quvchi o'z mulohazalari va fikrlari bilan o'rtoqlashishdan cho'chimaydi. Shu bilan birga, shunday imkoniyat yaratib bergan ustozdan minnatdor bo'ladi, u o'rgatayotgan fanni ham sevib o'qiydi, ustoz va o'quvchi o'rtasida samimiy munosabat yuzaga keladi. Ba'zi o'quvchilar ayrim fanlarni o'qituvchini hurmat qilgani uchun o'qiydi, sababi o'sha o'qituvchi o'zining bilimi, muomalasi, mahorati bilan o'quvchilar ko'nglidan joy olgan. O'quvchining psixologik holatini to'g'ri baholay olish uni fanga qiziqitira olishda muhim omil hisoblanadi.

Ma'lumki, dunyoviy bilimlarni egallashda barcha fanlar qatorida geografiyani o'rganish ham zarurat hisoblanadi. 2020-2021-o'quv yilidan boshlab oliy ta'limda geografiya fanidan kirish imtihonlarining topshirilishi ham mazkur fanning zamonaviy ilm-fandagi o'rni beqiyosligini, respublikamiz iqtisodiy hayotida zaruriy yo'nalishlaridan biri ekanini isbotladi. Shu bilan birga, o'quvchilar o'rtasida bu fanga nisbat qiziqish ortganiga hamda fanning obro'yi bir pog'ona ko'tarilganiga guvoh bo'lamiz.

Hozirgi davrda geografiyani o'rganishga kirishgan o'quvchilar faqat darslik bilan chegaralanib qolmaydilar. Ular yer yuzining tuzilishi, geografik qobiqda yuz berayotgan jarayonlar, okeanlarning paydo bo'lishi, orollarning materiklardan ajralib chiqishi,

obhavoning o'zgaruvchanligi, iqlim hosil qiluvchi omillar kabi ma'lumotlarni bilishda axborot texnologiyalaridan, ayniqsa, internet saytlaridan unumli foydalanishadi. Buni hozirgi murakkab davrda ham yaqqol kuzatish mumkin. Har bir fan uchun Telegram messengerida alohida guruhlar ochib, onlayn darslar olib borilayotgan bir vaqtda o'quvchilarga berilgan topshiriqlarni ta'lim saytlaridan izlanib javob topishlari va qaysi manbalardan foydalanayotganlarini ko'rsatishlari ham quvonarli holat.

Geografiya fanining o'qitilishida darslar hayotga bog'lab qiziqarli va ijodiy tashkil etilsa, maqsadga erishish oson bo'ladi. Geografiya darslarida dars samaradorligini oshirishda ko'proq ko'rgazmali qurollardan, suhbat, bahs-munozara uslublaridan, kinofilmlardan, turli boshqotirmalardan, testlardan, amaliy mashg'ulotlardan foydalanish mumkin. 4-sinfda "Tabiatshunoslik" fanini o'zlashtirib, 5-sinfga qadam qo'ygan o'quvchi uchun "Tabiiy geografiya boshlang'ich kursi" qiziqarli bo'lish bilan birga biroz murakkablik qiladi. Beshinchi sinfda haftasiga atigi bir soat geografiya darsining o'tilishi esa mavzularni o'zlashtirishni yanada qiyinlashtiradi. Shuning uchun mavzularni tushuntirish uchun metod va usullarni qo'llashda bolaning yosh xususiyatlarini ham hisobga olish shart.

O'qituvchilar har bir yangi mavzuni o'tganida topshiriqlarning mazmunan xilmaxil va qiziqarli bo'lishiga e'tibor qaratishi lozim. O'quvchilarga yangilik berish bilan birga, ularning psixofiziologik imkoniyatlarini hisobga olish, ularning fikrlash qobiliyatlarini va ijodiy tashabbusini rivojlantira olish kerak. Xitoyliklarning bir maqolida "Bolangga baliq tutib bersang, bugun qorni to'q, baliq tutishni o'rgatsang ertaga qorni to'q. Baliq tutish bilan birga qarmoq yasashni ham o'rgatsang har doim qorni to'q", deyiladi. Darhaqiqat, o'quvchilarimizni mustaqil, erkin fikrlay oladigan, jahon ilm-fani darajasida o'z o'rniga ega bo'ladigan, raqobatbardosh kadrlar qilib tarbiyalash zimmamizdagi eng mas'uliyatli va sharafli vazifa. Yaratilayotgan imkoniyatlardan to'laqonli foydalanib o'z kasbiga vijdonan yondashadigan o'qituvchilarimizdan nafaqat ochiq darslarda yoki fan oyliklarida, balki oddiy darslarda ham nutqiy savodxonlikka e'tibor qaratishlari, shiddat bilan rivojlanayotgan zamon bilan hamnafas bo'lishlari talab etiladi. Shundagina biz ko'zlagan manzilimizga, oldimizga qo'ygan maqsadimizga erishamiz.

ANIQ FANLAR O'QITUVCHILARINING KASBIY EHTIYOJLARI VA ULARNING KASBIY MAHORATINI OSHIRISH TO'G'RSIDA**M.Daniyarova***Toshkent viloyati Yangiyo'l tumani**Aniq fanlar metodisti*

Insoniyat ko'p ming yillik taraqqiyoti davomida jamiyatni rivojlantirishning ta'lim, ilm va hunardan samaraliroq vositasini kashf qila olgan emas. Shu sababli ham ta'lim, ilm-fan har qanday jamiyat, millat va davlatning kelajagini belgilab beradigan, uning taraqqiyotiga xizmat qiladigan muhim omildir.

Keyingi yillarda yuz berayotgan tub o'zgarishlar jamiyat hayotining barcha sohalariga yangicha innovatsion yondashuvlar, mavjud qarashlar, tushunchalar va munosabatlarni taraqqiyot ko'zgusi va samaradorlik mezonlari bilan qayta ko'zdan kechirishni taqozo etmoqda. Istiqloq yillarida ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida ko'plab ijobiy ishlar amalga oshirilganini ta'kidlagan holda, maqsadlar va ularga erishish usul va vositalarini aniq belgilay olmaslik, mehnat bozori talablarini chuqur o'rganmaslik, undagi talab va taklifning nomuvofiqligi, odamlarning ijtimoiy ahvoli va xohish-istaklarini inobatga olmaslik oqibatida anchagina jiddiy xato va kamchiliklar ham kuzatildi. Natijada, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun qayta qabul qilindi.

Tumanimiz umumta'lim maktablarida aniq fanlar o'qituvchilari xususan, informatika fani o'qituvchilariga ehtiyoj sezilarli. Matematika va informatika fani o'qituvchilari to'g'risidagi ma'lumotlar tahlil qilinganda ko'plab maktablarda aniq fanlar, ayniqsa informatika fanidan ish o'rinlari vakant ekanligi, qariyb 10% dan ko'p o'qituvchilar kollej va akademik litseylardan kelib, qayta tayyorlovdan o'tib dars berayotganliklari aniqlandi. Bu ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi ko'rsatkichlardan biridir. Mazkur o'qituvchilarning umumiy o'rta ta'lim maktabi dasturi bo'yicha bilimni oshirish maqsadida ularning metod kunlarida pedagogika institutlarining etakchi mutaxassisari tomonidan o'quvlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, tumandagi etakchi matematika va informatika o'qituvchilari tomonidan ham mazkur o'quvlarni tashkil qilish mumkin.

Pedagoglarning haqidagi ma'lumotlarga ko'ra qayta tayyorlovdan o'tib dars berayotgan hamda qo'shimcha dars olishga ehtiyoji bo'lgan yosh mutaxassislar va ayniqsa, nafaqadan qaytib kelib dars berayotgan o'qituvchilarni ushbu o'quvlarga jalb qilish, ularni o'z maktablaridagi yoki qo'shni maktablardagi eng faol, ilg'or tajribali fan o'qituvchilariga birlashtirish lozim.

Pedagoglarning attestatsiyasi natijalari ham aniq fanlar o'qituvchilarining o'z fanlarini bilishda sezilarli bo'shliqlar borligini ko'rsatdi. O'qituvchilarning kasbiy ehtiyojlarini to'ldirish, ular bilan muntazam kichik amaliy mashg'ulotlar o'tkazish maqsadida ijtimoiy tarmoqda tashkil etilgan guruhlarda trenerlar tomonidan muntazam topshiriqlar berib borilishi, o'qituvchilar tomonidan ularning bajarilishi, trenerlar tomonidan aniqlangan

kamchiliklarning ro'yi-rost ko'rsatilishi ham o'qituvchilarga o'z ustilarida ishlashga amaliy yordam bo'ladi.

Har bir o'qituvchi o'z ustida ishlamas ekan, bugungi shiddatli zamon talablaridan orqada qolishi tayin. Shuning uchun fan o'qituvchilari domiy ravishda ommaviy axborot vositalari, jurnallarda hamda ta'lim saytlarida berilayotgan elektron resurslardan samarali foydalanib borishlari lozim.

O'qituvchilar uchun tashkil etilgan tayanch maktabi ham aynan shu ehtiyojlarni nazarda tutib tashkil etiladi. Fan o'qituvchilarining belgilangan muddatlarda tayanch maktabidagi mashg'ulotlari, o'zaro fikr almashinuvlar, bahs va munozaralar ham ularning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, tayanch maktablarida etakchi trenerlar va ilg'or tajribali o'qituvchilar tomonidan tomonidan "Mahorat darslari"ning o'tilishi o'qituvchilarning dars jarayoniga tayyorgarlik ko'rishi, dars jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etishi, o'quvchilar bilan individual yondoshuv asosida ish olib borishi, iqtidorli yoki aksincha bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlash ko'nikmalarining mustahkamlanishiga etarli omil bo'ladi.

Tumanimiz matematika fani o'qituvchilari uchun ta'til davrilarida tashkil etilgan "Ta'tildagi ma'rifat" shiori ostidagi o'quvlar o'qituvchilarning ixtiyoriy ravishda o'z ustilarida ishlashlari uchun yana bir imkoniyatni berdi. Tayanch maktabi trenerlari tashabbusi va o'qituvchilarning qo'llab-quvvatlashi bo'yicha tashkil etilgan yozgi o'quvlar serqirra matematika fanining sirlarini o'rganib borishda samarali natija berayotgani e'tirofqa loyiq.

Maktablarning moddiy texnika ta'minoti ham aniq fanlar, xususan, informatika fani o'qituvchilarining ta'lim berishlarida, o'quvchilarning mavzularni o'zlashtirishida, fanni bilishida muhim ahamiyatga ega. Qompyuter texnikasi bilan ta'minlanmagan maktablarda informatika bo'yicha ta'lim dasturlarning o'quvchilar tomonidan etarlicha o'zlashtirishini tasavvur qilish qiyin. Informatika o'qituvchisining o'z kasbiy mahoratini to'laqonli namoyish etishi hamda o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarini shakllantirish uchun texnik ta'minot o'ta muhimdir. Bugungi kunning muhim talablaridan yana biri – internet tizimiga ulanganlikdir. Zarur axborotni kerakli manbalardan qidirib topishni o'rgatish, elektron resurslardan samarali foydalanish, zamonaviy axborot almashinuvi hamda ijtimoiy tarmoqlarda ishlash aynan internet tizimiga bog'liqdir.

Yuqorida keltirilgan faktorlarni bosqichma-bosqich amalga oshirilganda aniq fanlar o'qituvchilarining kasbiy ehtiyojlarini to'ldirib boriladi, o'quvchilarga zamonaviy talablar asosida yangi innovatsion va AKTlariga asoslangan dars berilishi imkoniyatini beradi.

MAKTAB O'QUVCHILARIDAGI PSIXOLOGIK MUAMMOLAR**Nizamova Shahnoza Ibodullayevna***Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani 1-umumta'lim maktabi psixologi*

Annotatsiya: *Maktab inson hayotidagi ajralmas bir bosqich bo'lib, bu o'quvchilarga tarbiya berish bilan birgalikda asosiy ta'limni, xarakter va xulq-atvorni ham beradi. Inson maktab dargohidan tarbiyalanadilar. Shu sababli ham maktabda o'qituvchilar bilan birgalikda maktab psixologlari ham bolaning xulq-atvor, psixologik holatlarini nazoratda ushlab turishlari talab qilinadi. Ushbu maqolada maktab o'quvchilarida uchraydigan psixologik muammolar haqida fikrlar yuritiladi. Psixologlar shunday muammolarga duch keladigan o'quvchilar bilan faoliyat olib borishlari juda muhimdir. Aks holda bu salbiy oqibatlariga olib keladi.*

Kalit so'zlar : *Psixologik muammolar, autizm..*

Kattalar singari, bolalar ham psixologik muammolarga duch kelishadi. Bu murakkab psixologik muammolarga xulq-atvor yoki o'quv muammolari sababchi bo'lishi mumkin. Davolash barcha turdagi muammolar uchun mavjud va psixologlar bolada bunday muammo borligini aniqlashsa darhol u o'quvchi bilan shug'ullanishlari zarurdir. Ba'zi muammolar ozgina yordam bilan hal qilinadi, boshqalari esa ko'proq harakat va profilaktikani talab qiladi. O'z vaqtida tashxis qo'yish va tegishli ishlar olib borish ushbu muammolarni muvaffaqiyatli boshqarish ehtimolini oshiradi va bolalarga yordam beradi.

Maktab o'quvchilaridagi psixologik muammolar ga maktabga kelishdan bosh tortish (bu ko'pincha boshlang'ich sinflarda (1-)), diqqatni jamlash va o'rganish qiyinligi, buzg'unchilik xatti-harakatlari, ovqatlanish va uxlash muammolari kiradi. Ba'zilari vaqtinchalik, engil formada boshqalari esa jiddiy tashvishlarga olib keladi, va hatto bunday o'quvchilarni boshqarib bo'lmaydigan bo'lib qoladi.

Maktabdagi muammolar past o'quv natijalari, maktab ishiga qiziqishni yo'qotish, tengdoshlari yoki o'qituvchilar bilan yomon munosabat yaratish sifatida namoyon bo'lishi mumkin. O'qituvchilar ekspert kuzatuvchilar bo'lib, tegishli treningdan so'ng ular psixologik muammolarning dastlabki ogohlantiruvchi belgilarini bilib olishlari mumkin. Maktab o'quvchilarida uchraydigan umumiy psixologik muammolar quyidagicha:

Tashvishlanish, behalovatlik

Bolalarda bir qator bunday kasalliklari, shu jumladan umumiy tashvish, vahima, fobiya va obsesif-kompulsiv buzilishlar mavjud. Ushbu buzilishlar bir oy yoki undan uzoqroq davom etadigan va maktabdagi rad etish, ota-onadan ajralib qolishdagi bezovtalik, ijtimoiy qochish va uyatchanlik, keng tarqalgan xavotir va qo'rquv, bezovtalik uyqusi va dahshatli tushlar bilan namoyon bo'ladigan bolaning hayot sifatiga ta'sir qiladigan sezilarli qo'rquv va bezovtalik bilan tavsiflanadi. Ko'pincha bu tashvishlarni maslahat bilan osonlikcha hal qilish mumkin; uzoq kechikish dastlabki dori-darmonlarni ham talab qiladi.

Ta'limning buzilishi

Ba'zi bolalar tengdoshlari bilan bir xil darajada o'rganishda qiynalishadi. Bu bolaning qanday qilib yaxshiroq o'rganishini aniqlashga yordam berishi mumkin. Ba'zi bolalar uchun o'qish oson, boshqa bolalar esa bunga qiynalishadi. Boshqalar esa amaliy o'rganish orqali eng yaxshi natijalarni ko'rsatadi. O'qishdagi nuqsonlar bolaning umumiy aql-idrokiga nisbatan ba'zi sohalarida erishgan yutuqlarida sezilarli farq bilan tavsiflanadi. O'quvchilar bu kabi ba'zi qiyinchiliklarga arifmetik funktsiyalarni bajarishda va asosiy tushunchalarni tushunishda, yozishni va yozishni o'qishda, fikrni tashkil qilish va birlashtirishda yuzaga kelishadi. .

Xatti-harakatlarning xulqning buzilishi

Osonlik bilan aniqlanadigan alomatlar qatoriga jahl, g'azab yoki g'azab, tez-tez g'azablanish, kattalar / o'qituvchilar bilan janjallashish, hayvonlar va boshqa odamlarga nisbatan tajovuzkor, o'zini past baholash, yomon ishlarda boshqalarni ayblash, ota-onalar / o'qituvchilarga bo'ysunmaslik misol bo'ladi.

Ovqatlanishning buzilishi

Ba'zi bolalar ovqatlanishning buzilishi qurboniga aylanishadi. Odatiy alomatlar - kam vaznga ega, ozg'in bo'lsa ham o'zini semiz deb his qiladi, kaloriyalarni hisoblash bilan ovora bo'lib, ovqatlanmaslik uchun tez-tez bahona qiladi. Ushbu bolalar o'z-o'zini hurmat qilish va ishonchni yo'qotadi, natijada jismonan harakatsiz yoki sustroq bo'lib, ortiqcha ovqatlanish va tushkunlikka olib keladi, bu kelajakda sog'liq bilan bog'liq o'tkir muammolarning boshlanishi.

Autizm

Autizm - bu bola o'z tengdoshlari bilan bir xil darajada muloqot qilmasligi va boshqalar bilan aloqaga unchalik qiziqmasligi mumkin bo'lgan keng tarqalgan kasallik. U yangi narsalarga qiziqish bildirish o'rniga, o'rganishda qiynalishi va odatdagi narsalarga e'tiborini qaratishi mumkin. Bunday bolalar ko'pincha o'ziga xos uslublariga ega, masalan, qo'llarini silkitib qo'yish va haddan tashqari hayratda qoldiradigan javob qaytarish. Bu jarayonda bola aloqa qilishda qiyinchiliklarga duch keladi, rivojlanish bosqichlarini kechiktiradi, xususan nutq, do'stlar orttirishning qiyinligi, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishda qiyinchiliklar , g'azablanish, hissiyotning o'ta sezgirligi va ba'zida qo'l yoki oyoq barmoqlarini silkitib yurish.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, psixologlar shunday muammolarga duch keladigan o'quvchilar bilan faoliyat olib borishlari , bunday muammolarni erta aniqlashlari juda muhimdir. Aks holda bu salbiy oqibatlarga olib keladi.

MUSIQA FANIGA BO'LGAN QIZIQISHNI RIVOJLANTIRISHDA YANGI INTERFAOL, INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH

Salimova Sevara Matqayumovna

Toshkent shahar Yakkasaroy tumani

"Leader bolalar maktabining musiqa o'qituvchisi"

Ta'limga interfaol metodlarni tadbiiq etish bo'yicha amaliy tajribalarni o'rganish, kuzatish va tahlil qilish shuni ko'rsatmoqdaki, ta'limning deyarli barcha bo'g'inlarida mashg'ulotlarni interfaol metodlar asosida tashkil etish keng tus olmoqda. Bizningcha bu har bir darsda pedagogik texnologiyaning u yoki bu turini qo'llash kerak degan xulosani bermasligi kerak. Ilg'or pedagogik texnologiya qachon samarali bo'ladi, u o'quvchilar uchun qiziqarli, ularni faollashtiruvchi, mustaqil va ijodiy fikrlashga, mushohada qilishga yo'naltira olsa.

Buning uchun o'qituvchi pedagogik texnologiyani tanlashda dars mavzusi, tuzilishi, o'quvchilarni qiziqishi, agar musiqa darslari bo'lsa ularni nazariy, amliy, ijrochilik imkoniyatlarini hisobga olgan holda qo'llashga to'g'ri keladi.

Pedagogik texnologiyalarni qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad va vazifalar quyidagilarni ko'zda tutadi: Tashkil etish, hamkorlikda (O'qituvchi va o'quvchi o'zaro munosabatlari) ishlash, guruh bo'lib, yakka holda ishlash, har bir o'quvchining faolligini ta'minlash, takomillashtirish, tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, nazorat qilish, baholash va hokazo.

Shu o'rinda ilg'or pedagogik texnologiyalarni o'quv sharoitiga tadbiiq etishning e'tiborga molik xususiyatlariga alohida to'xtalib o'tamiz:

- ◆ Har qanday fanni o'rganishda o'quvchi – o'quvchilar nafaqat o'qitiladi, mustaqil o'qish, o'rganishga o'rgatilib boriladi;
- ◆ O'quvchilarga beriladigan bilim, tushunchalar tayyor holda berilmaydi, balki o'quvchilar mustaqil ravishda manbalardan foydalangan holda mavzuga oid ma'lumot, axborotlarni yig'ish va o'rganishga o'rgatib boriladi;
- ◆ O'quv dasturi, darslik, qo'llanmalar, ma'ruza matnlari bilan ishlash ko'nikmalari hosil qilinadi;
- ◆ O'quvchi o'z fikrini bildira olish, himoya qila olish, isbotlashga odatlantirib boriladi;

O'qituvchining yuksak pedagogik mahorati, bilim darajasi shubhasiz ta'lim-tarbiyaning muhim omillaridan biridir. Pedagogik mahorati yuqori, tajribali o'qituvchi darsni shunchaki bayon qilib bermaydi. Buni musiqa darslari misolida izohlaydigan bo'lsak, o'qituvchi avvalo o'zining so'z mahorati, cholg'u asbobida chalish, qo'shiq kuylash, turli ko'rgazmali, texnik vositalardan foydalanishi darsni qiziqarli va mazmunli kechishida katta rol o'ynaydi.

Musiqa darslarida aksariyat o'quvchilar o'qituvchiga taqlid qilib kuylashadi, unga ergashadi, andoza oladi, o'qituvchining shaxsiy "namunasi" muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki darsda amaliy ijrochilik yetakchi o'rin tutadi, quruq bayonchilik uslubi bilan hech qanday maqsadga erishib bo'lmaydi.

Innovatsion faoliyatni ilmiy asosda tashkil etish munosabati bilan ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni kiritishda eng muhimi o'quvchilarni ushbu faoliyatga tayyorgarligi va qiziqishlarini inobatga olish va kerakli texnologiyani tanlash hisoblanadi.

Xullas, pedagogik texnologiya – ta'lim usuli, ma'lum ma'noda ta'lim jarayoni, vositalari shakl va metodlari majmui. O'quv materiallarini tanlash, qayta ishlab, o'quvchilarni kuchi imkoniyatlari, fanni o'zlashtirish darajasi fanni spetsifik tuzilishi xususiyatiga moslab shakli va hajmini o'zgartirish ham ta'lim texnologiyasiga daxldor. O'qituvchining ta'lim jarayoni texnologik metodlar asosida tashkil etishi ko'p jihatdan uning o'ziga bog'liqligi, bilimi ularni har birini tashkiliy tuzilishi xususiyatlarini yaxshi bilishi ta'lim samaradorligi ta'minlashning muhim kafolati bo'ladi. O'qituvchining pedagogik texnologiyalrini qo'llashida ularni mazmunli va samarali tashkil etishga oid bilimlardan yaxshi habardor bo'lishi qo'llanilgan texnologiyalarni dars samaradorligiga ijobiy ta'siri va natijalarni tahlil qilish baholay olish, tegiushli xulosalar chiqara olishi, o'z faoliyatiga tanqidiy munosabatda bo'lishi, o'zgarlar nazari bilan baholash o'z bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash o'quvchilarni darsda faol ishtirokini ta'minlay olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ilg'or, interfaol texnologiyalardan barcha fan o'qituvchilari, shu jumladan musiqa o'qituvchilari yaxshi habardor bo'lishlari zarur. Chunki, ta'lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari fan taraqqiyoti natijasida kengayib bormoqda. Shu jarayonda o'qitishning shakl va usullari ha takomillashib bormoqda. Natijada inson faoliyatining asosiy yo'nalishlari ya'ni ta'lim tizimida ta'lim va tarbiyadan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatlarini beruvchi yaxlit tizimga, ya'ni texnologiyalarga aylanib bormoqda.

КВЕРЦЕТИН ҲАҚИДА УМУМИЙ ТУШУНЧАЛАР ВА УНИНГ ТИББИЁТДА ТУТГАН ЎРНИ

Абдумажитова Гулхумор Илхомжон кизи

УзМУ Биология факультети

ОХФ йуналиши 2 курс магистранти

Кулдашев Зокир

УзМУ Биология факультети

ОХФ йуналиши 2 курс магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада Кверцетин ва унинг таркиби, Кверцетиннинг яллиғланишида, аллергия билан курашишида, юрак соғлигини қўллаб-қувватлашида, озриқни енгиллаштиришида ҳамда дадилликни оширишидаги фойдалари ҳақида сўз боради.

Калит сузлар: Кверцетин, тиббиёт, мия, юрак, холестерин, антиоксидантлар, флавоноидлар.

Кверцетин - флавоноидлар гуруҳининг табиий биокимёвий моддаси. Кверцетин - лотинча “эман” (лотин *Quercus*) номидан келиб чиққан. Кверцетин Р гуруҳи витамин препаратларига киради.

Бу бир қатор биологик фаол қўшимчалар ва дориларнинг бир қисмидир, шунингдек алтернатив тиббиётда қўлланилади.

Маълумки, аксарият флавоноид агликонлар ва уларнинг гликозидлари кучли антиоксидант таъсирга эга.

Ҳайвонларни ўрганиш шуни кўрсатдики, Кверцетиннинг антиоксидант хусусиятлари мия, юрак ва бошқа тўқималарни ишемия ва реперфузия, токсинлар ва оксидловчи стрессга олиб келадиган бошқа омиллар натижасида зарарланишдан ҳимоя қилади.

Кверцетин сурункали қон томир касалликларини ривожланиш хавфини камайтиришга ёрдам беради, уларнинг ўтказувчанлигини нормаллаштиради. Гипертензия учун Кверцетин қўшилиши қон босимини пасайишига ёрдам беради.

Кверцетин фойдалари:

1. Яллиғланишни пасайтиради. Замонавий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, яллиғланиш кўплаб касалликларнинг асосий сабаби, шу жумладан юрак касалликлари, саратон, когнитив пасайиш, баъзи руҳий касалликлар ва отоиммун касалликлар. Флавоноидлар, хусусан кверсетин, антиоксидант таъсирга эга бўлганлиги сабабли яллиғланишга қарши муҳим моддалардир. Бу шуни англатадики, флавоноидлар танадаги қариш билан бирга табиий оксидланиш жараёнига қарши курашади. Кверцетин танадаги еркин радикаллар деб аталадиган зарарли зарралар таъсирини тўхтатишга қодир, бу ҳужайралар фаолиятига салбий таъсир қилади, яъни

хужайра мембраналарига зарар етказди, ДНКни ўзгартиради, хужайра мутациясини тезлаштиради ва соғлом хужайраларнинг ўлимига олиб келади.

2. Аллергия билан курашишга ёрдам беради. Кверцетин табиий антигистамин ва яллиғланишга қарши восита бўлиб, мавсумий ва озиқ-овқат аллергиялари, астма ва тери аллергиясини йўқотишга ёрдам беради. Гистамин иммунитет тизими аллергия ёки ҳаддан ташқари сезгирликни аниқлаганда ажралиб чиқадиган кимёвий моддалардир. Улар танада аллергик реакция пайдо бўлганда пайдо бўладиган нохуш аломатларнинг сабаби. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, куерсетин аллергияга қарши курашда баъзи дорилар каби самаралидир, аммо бу минимал ёки ножўя таъсирларга ега.

3. Юрак соғлиғини кўллаб-қувватлайди. Ҳайвонлар ва одамларда ўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, флавоноидларнинг ҳар хил турлари (масалан, керсетин, ресвератрол ва катехинлар) томирларда тўпланиб борадиган бляшка туфайли келиб чиқадиган хавфли касаллик бўлган атеросклероз хавфини камайтиради. Баъзи тадқиқотлар куерсетин ЛДЛ (паст зичликдаги липопротеин) холестерин зарраларини парчаланишини олдини олади, шунинг учун флавоноидларга бой овқатларни кўп истеъмол қиладиган одамлар холестерин миқдорини пасайишига мойил. Бундан ташқари, улар орасида гипертония касаллиги камроқ учрайди.

4. Оғриқни енгиллаштиришга ёрдам беради. Кверцетин ўз ичига олган хун таквийелери артрит каби отоиммун касалликлар, шунингдек, простата ва нафас йўллариининг инфекциялари каби оғриқларни енгиллаштиради. Кверцетиннинг бу таъсири яллиғланиш натижасида келиб чиққан оғриқларга қарши курашиш қобилиятига боғлиқ. Баъзи тадқиқотлар шуни кўрсатадики, сийдик пуфаги инфекциясидан келиб чиққан оғриқ (сийиш, шишиш ва ёниш оғриғига олиб келади) одамларга куерсетин хун таквиясини қабул қилишда оғриқ камроқ бўлади.

5. Дадилликни оширишга ёрдам беради. Кверцетин баъзи спорт хун таквийелерине кўшилади, чунки олимлар бу спорт самарадорлигини ва чидамлилигини яхшилашга ёрдам беради. Ушбу таъсир куерсетиннинг қон айланишига ижобий таъсири билан изоҳланади. Жоржиа амалий физиология техник маркази тадқиқотчилари "кверсетин одамнинг жисмоний машқлар ва жисмоний машқлар пайтида чидамлилигига бардош бериш қобилиятига статистик жиҳатдан тасдиқланган фойдали таъсир кўрсатишини" аниқладилар.

Кверцетин каби антиоксидантлар жисмоний иш фаолиятини яхшилаши мумкинлиги тушунилади, чунки улар мушакларга кислород ва озуқа моддаларини етказиб берадиган қон томирларини кучайтиришга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Нейропротекторные свойства препаратов кверцетина | Журнал "Фармакологія та лікарська токсикологія". ru.ift.org.ua. Дата обращения: 6 ноября 2020.

2. *Gregory S. Kelly. Quercetin. Monograph* // *Alternative Medicine Review: A Journal of Clinical Therapeutic*. — 2011-06. — Т. 16, вып. 2. — С. 172–194. — ISSN 1089-5159.
3. *Verena Brüll, Constanze Burak, Birgit Stoffel-Wagner, Siegfried Wolffram, Georg Nickenig. Effects of a quercetin-rich onion skin extract on 24 h ambulatory blood pressure and endothelial function in overweight-to-obese patients with (pre-)hypertension: a randomised double-blinded placebo-controlled cross-over trial* // *The British Journal of Nutrition*. — 2015-10-28. — Т. 114, вып. 8. — С. 1263–1277. — ISSN 1475-2662. — doi:10.1017/S0007114515002950.
4. Jermend G., Hotvath T., Littvay L. et al. Effect of genetic and environmental influences on cardiometabolic risk factors: a twin study. *Cardiovascular Diabetology*, 2011, 10: 96.
5. К вопросу о предупреждении развития апоптоза нейронов флавоноидами – фенолсодержащими соединениями растительных продуктов / В.Н. Залесский, Н.В. Великая // *Проблемы харчування*. – 2004. – № 1. – С. 44-53.
6. Чекман І.С. Флавоноїди: клініко-фармакологічний аспект // *Фітотерапія в Україні*. – 2000. – № 2. – С. 3-5.
7. Constant J. Alcohol, ischemic heart disease, and the French paradox // *Coron. Arteries Dis*. – 1997. – № 10. – P. 643-649.
8. Ioku K., Tsushida T., Takei Y. et al. Antioxidative activity of quercetin and quercetin monoglucosides in solution and phospholipid bilayers // *Biochimica and Biophysica Acta*. – 1995. – № 1. – P. 99-104.
9. Ковалев В.Б., Ковчан В.В., Колчина О.Ю. Механізми лікувальної дії біофлавоноїду кверцетину // *Український медичний альманах*. – 1999. – Т. 2, № 4. – С.176-184.
10. Knekt P., Kumpulainen J., Jarvinen R., Rissanen H. et al. Flavonoid intake and risk of chronic diseases. *Am J Clin Nutr* 2002; 76: 560-8.
11. Lee K.H., Park E. , Lee H.J. Effects of daily quercetin-rich supplementation on cardiometabolic risks in male smokers / *Nutrition Research and Practice (Nutr Res Pract)* 2011; 5(1): 28-33.
12. Egert S., Wolffram S., Bosity-Westphal A., Boesch-Saadatmandi C. et al. Daily quercetin supplementation dose-dependently increases plasma quercetin concentrations in healthy humans. *J Nutr* 2008; 138: 1615-21.
13. *Головкин Б. Н. и др. Кверцетин (кверцитин) (quercetin, quercitin, 3,4,5,7-tetrahydroxyflavanol, 3,3',4,5,6-pentahydroxyflavone)* // *Биологически активные вещества растительного происхождения : справочник / Отв. ред. В. Ф. Семихов*. — М. : Наука, 2001. — Т. I. — С. 251—276. — 350 с. — 1000 экз. — ISBN 5-02-013183-0.
14. Toxicity and carcinogenicity studies of quercetin, a natural component of foods // *Fundamental and Applied Toxicology*, Volume 19, Issue 3, October 1992, Pages 423—431 (англ.)

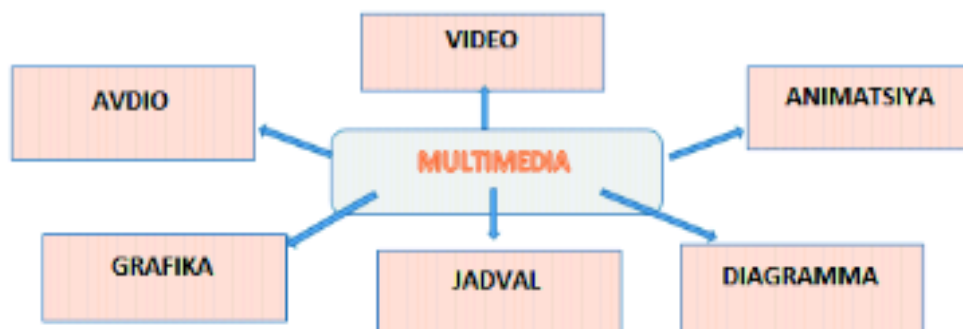
15. A critical review of the data related to the safety of quercetin and lack of evidence of in vivo toxicity, including lack of genotoxic/carcinogenic properties Food and Chemical Toxicology 45.11 (2007): 2179—2205. (англ.)
16. <https://angiology.com.ua/>
17. <https://ru.wikipedia.org/>

**KIMYO DARSLARIDA MULTIMEDIA ILOVALARIDAN
FOYDALANISHNING AHAMIYATI****Qandova Zilola***Buxoro Viloyat Shofirkon tuman**37- umumta'lim maktabi kimyo fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada kimyo darslarida o'quvchilarga fanning sir asrorlarini mukammal egallashlari uchun multimedia ilovalaridan foydalanish va ularning ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: kimyo, ta'lim, multimedia, tasvir, video, afzallik, rolik, axborot.

Respublikamiz umumiy o'rta ta'lim maktablarida kimyo fanini hozirgi zamon talablariga muvofiq o'qitish borasida, zamonaviy ta'lim vositalari, ayniqsa texnik vositalardan ko'proq foydalanib kelinmoqda. Bu texnik vositalar pedagog-o'qituvchilarga qulayligi, vaqtni tejashga yordam berishi bilan birga, ta'lim oluvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam berishi bilan ahamiyatlidir.

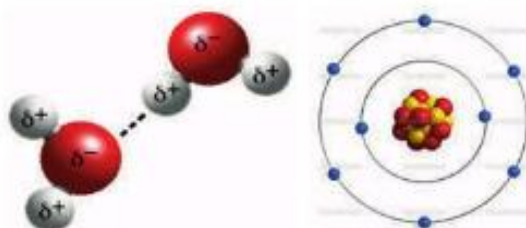

Mavzularni o'zlashtirish, bilim va ko'nikmalarni oshirishda dars mashg'ulotlarida yangi pedagogik texnologiyalarni ayniqsa, multimedia ilovalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

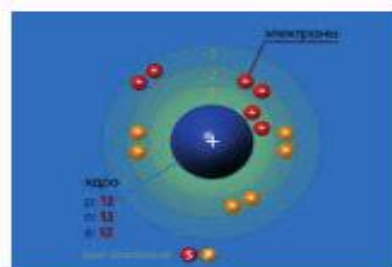
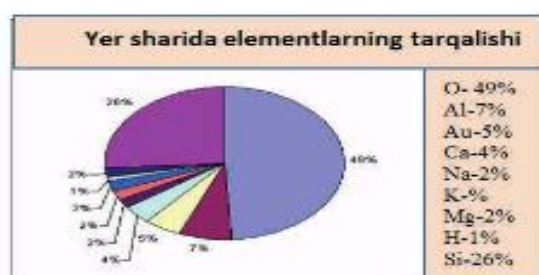
Multimedia- so'zi lotinchadan olingan bo'lib, "ma'lumot tashuvchi vosita" degan ma'noni anglatadi. Multimedia axborot texnologiyalarining dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, grafka, matn, animatsiya, jadvallar asosida, o'quv materiallarini, o'quvchilarga yetkazib berishning mujassamlashgan holdagi ko'rinishidir. Bir so'z bilan aytganda, tasvirli ma'lumotlar bilan ishlashga qodir bo'lgan vosita hisoblanadi. U quyidagilarni o'z ichiga oladi.

Quyida, kimyo darslarida, qo'llanilishi mumkin bo'lgan multimedia ilovaridan na'munalar keltirilgan.

Tasvirli multimediada o'quvchi tasavvur qilishi lozim bo'lgan ma'lumotlar tasvir (rasm) orqali tushuntiriladi. Masalan, Atom tuzilishi, Atom yadrosi tarkibi, elektronlarning energetik pog'onalarda taqsimlanishi, gibridlanish, kimyoviy bog'lanish turlari kabi mavzularda, o'qituvchi tushuntirayotgan ma'lumotlarni o'quvchifaraz qilish orqali o'rganishi mumkin bo'ladi. Ko'pchilik o'quvchilar og'zaki ma'lumotlarni tushunishlari qiyinroq kechadi. Ana shunday jarayonlarda tasvirli (rasmi) yoki animatsion roliklar kabi multimedia ilovalaridan qo'llash darsni ko'rgazmali qilish bilan birga, ma'lumotlar o'quvchilar ongiga chuqur singishiga ko'makchi bo'ladi.

Yoki, raqamlar bilan bog'liq ma'lumotlarni o'quvchilarga yetkazish va uni yodda saqlashda, diagrammalar orqali tushuntirish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, o'quv flmlari, taqdimotlar, animatsion roliklar, virtual laboratoriya ishlaridan foydalanish o'quvchilarni mavzuni yaxshi o'zlashtirishiga va fanga qiziqishini ortishida sabab bo'ladi.

Multimedia vositalari asosida bilim olishda 30% gacha vaqtni tejash mumkin bo'lib, olingan bilimlar esa xotirada uzoq muddat saqlanib qoladi. Agar o'quvchilar berilayotgan materiallarni ko'rish asosida qabul qilsa, axborotni xotirada saqlash 25-30% oshadi. Bunga qo'shimcha sifatida o'quv materiallari audio, video va grafka ko'rinishda mujassamlashgan holda berilsa, materiallarni xotirada saqlab qolish 75% ortadi. Multimedia vositalari asosida o'qitish jarayonida aniq fanni kompyuter asosida to'liq o'qitish, ma'ruza matnlarini tahrirlash, o'quvchilar topshirgan nazorat natijalarining tahlili asosida ma'ruza matnlarini bayon qilish uslubini yaxshilanishiga erishiladi.

Shu bilan birga multimedia ilovalari yordamida ishlashning pedogoglar va tinglovchi-o'quvchilarga, quyidagi afzalliklari mavjud:

-berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoni yaratiladi;

-ta'lim olish vaqtning qisqarishi natijasida vaqtni tejash va ma'lumotlarni vizuallashtirish imkoniyati yaratiladi;

-olingan bilimlar nisbatan kishi hotirasida uzoq muddat saqlanib, kerak bo'lganda amaliyotda qo'llash imkoniga erishiladi;

-o'quvchilarga o'rganayotgan mavzusi, hodisa, jarayon, faoliyat bo'yicha to'liq ishonchli axborot beriladi va ularning hohish, talab, extiyohlari, qiziqishlari qondiriladi;

-o'quvchilarni mavzuni tushunishi, mustaqil ishlashi, o'quv jarayoniga faol qatnashishiga va o'rganayotgan mavzuni real hayotga, amaliyotga yaqinlashtirishni ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, umumiy o'rta ta'limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ta'limning sifatli bo'lishida, yangi pedogogik texnologiyalari ya'ni multimedia ilovalarining o'rni katta. Bu esa ta'lim islohatlaridagi yosh avlodning bilimli, faol, mustaqil va erkin fikr yurita oladigan, ongli

intizomga ega bo'lgan, jamiyat talablariga javob bera oladigan shaxs bo'lib kamol topishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A., Pedagogik texnologiya asoslari.
2. Sayidaxmedov N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.

MASOFAVIY TA'LIM JARAYONINI LOYIHALASH

Albikova Dilafruz Erkinovna

Samarqand davlat chet tillar instituti magisranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bugungi kunda dunyo mamlakatlarining rivojlanishiga ustuvor sababchi bo'layotgan ta'lim tizimining yangi ko'rinishi ya'ni masofaviy ta'lim jarayoni uni loyihalash sifatlari e'tirof etilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim, modernizatsiya, malaka, Oliy ta'lim, masofaviy ta'lim, rivojlanish, kasb, zamonaviy.*

«Ishonchim komil, yangi O'zbekiston sharoitida, zamonaviy taraqqiyot talablari asosida ta'lim-tarbiya olgan yosh avlod vakillari sifatida barchangiz davlatimiz, xalqimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlarni qadrlab, ulardan yanada samarali foydalanasiz»

Shavkat Miromonovich Mirziyoyev

Hozirgi bosqichda ta'limni rivojlantirish strategiyasi asosan jamiyatdagi insonparvarlashtirish va demokratlashtirish jarayonlari, mamlakatdagi iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq o'zgarishlar bilan belgilanadi. Ta'lim bugungi kunda mamlakatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi, chunki bu uning intellektual, kasbiy, madaniy, ijodiy va axloqiy salohiyatining shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi. Yuqori sifatli kasb-hunar ta'limi bugungi tez o'zgaruvchan sharoitda barqaror hayotning ijtimoiy kafolati sifatida hayotning tez sur'atlari bilan harakat qiladi. Shu sababli, oliy ma'lumot tizimi ko'p jihatdan bundan o'n-o'n besh yil avvalgi kabi qola olmaydi.

Ta'lim tizimining organik qismi bo'lgan oliy ta'lim tobora modernizatsiya qilinmoqda va intensiv rivojlanish davriga kirmoqda. Mahalliy ta'lim tizimini takomillashtirish bu O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishi, fan va texnika sohasidagi zamonaviy ilg'or yutuqlar, ijtimoiy rivojlanish ko'rsatmalarining o'zgarishi, ta'limni ehtiyojlar tomon yo'naltirish zaruratiga olib keladi.

Ushbu sabablarning dastlabki ikkitasi mutaxassislarni kasbiy tayyorlash tizimida tub o'zgarishlarga o'tishni keltirib chiqardi. Butun dunyo hamjamiyati singari O'zbekiston ham ijtimoiy xavfsizlik, kasbiy moslashuvchanlik, moslashuvchanlik, harakatchanlik va bozor sharoitida xodimning raqobatbardoshligi omili sifatida oliy ma'lumotli mutaxassislarning yuqori malakasi va kasbiy mahoratiga erishish muammosini hal qiladi.

Quyidagi ikkita sabab ta'lim tizimining rivojlanish darajasi va jamiyatning rivojlanish darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiradi. Hozirgi vaqtda oliy ma'lumotga qiziqish juda yuqori va o'sishda davom etmoqda, jamiyatning to'g'ri ma'lumotga ega bo'lgan odamlarga ehtiyoji ortib bormoqda.

Ta'limni shaxsiy ehtiyojlarga yo'naltirish hayotning ushbu sohasidagi ichki an'analarni ham, masofaviy texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan jahon tajribasidan kelib chiqqan o'quv jarayonini tashkil qilishdagi innovatsion o'zgarishlarni ham birlashtiradi. Oliy ta'lim yurtining obro'si, xususan, unda tashkil etilgan o'quv jarayoni talabning keyinchalik hayotda foydalanadigan yuqori sifatli kasbiy tayyorgarlikka bo'lgan ehtiyojini qondirishiga bog'liq.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimini takomillashtirish strategiyasi uning jamiyat taraqqiyotining yangi shartlari va talablariga muvofiqligi yo'llarini izlash bilan bog'liq. Rivojlanayotgan tendentsiyalar orasida quyidagilar ajralib turadi:

- yangi tadqiqotlar, yangi amaliyot, yangi ijtimoiy ehtiyojlar asosida ta'lim paradigmasi o'zgarib bormoqda. Bu, xususan, uning davomiyligi g'oyasida namoyon bo'ladi - "hayot uchun ta'lim" qurilishidan "butun hayot davomida ta'lim" qurilishiga o'tish;

- ta'limning maqsadlari o'zgarib bormoqda: bilimlarni uzatishdan o'quvchilarda ijtimoiy ahamiyatga ega qobiliyatlarni shakllantirishga e'tibor berish, o'quvchilarning mustaqilligi va ijtimoiy muloqotini nazarda tutadigan o'z-o'zini tarbiyalash faoliyati usullari;

- kompyuter uskunalarini, axborot tarmoqlari va texnologiyalarini takomillashtirishda va shu munosabat bilan axborotni qo'llab-quvvatlash tizimlari va o'quv jarayonining o'zi, kompyuter ta'limi yaratish va ulardan foydalanishda ifodalanadigan jamiyat va ta'limni yanada axborotlashtirish jarayoni mavjud. kurslar va individual ta'lim dasturlari;

- ta'lim tizimi yanada liberallashtirib bormoqda, bu ta'limning ochiqligi, yashash joyidan, yuridik yoki ijtimoiy holatidan, mablag 'mavjudligi yoki yo'qligidan qat'i nazar, har bir insonning ta'lim olish huquqidan kelib chiqadi. qishloq aholisi tomonidan ta'lim olish ma'lum bir qator muammolar bilan bog'liq, aholisi kam va borish qiyin bo'lgan joylar madaniy markazlardan uzoqda, shuningdek ishlayotgan fuqarolar va biron sababga ko'ra Oliy ta'lim yurtidagi darslarga qatnay olmaydiganlar (nogironlar, sog'lig'i yomon odamlar va boshqalar). Aholining ushbu toifalari uchun, ularning imkoniyatlari va xususiyatlarini inobatga olgan holda, bepul o'qish rejimida, "uydan chiqmasdan" ta'lim olish juda muhimdir;

- kasbiy tayyorgarlik tizimlari, mazmuni va shakllarining integratsiyasi va farqlanishi mavjud. Ilgari O'zbekiston Oliy ta'lim yurti yurtlarida mavjud bo'lgan tor mutaxassislik, mehnat bozorining tuzilishi o'zgarganligi, yangi ish izlashga majbur bo'lgan bir qator mutaxassislariga talabning etishmasligi qo'shimcha, xususan, ikkinchi oliy ma'lumotga bo'lgan talabning o'sishini belgilaydi. . Zamonaviy maktab o'quvchilari vaqt o'tishi bilan tanlagan mutaxassisligi bo'yicha olgan oliy ma'lumotlari talab qilinmaydigan bo'lishidan sug'urta qilinmaydi. Shu sababli, ularning ko'pchiligi turli xil Oliy ta'lim yurtlarda va ta'limning turli shakllarida o'qiyotgan holda bir vaqtning o'zida bir nechta mutaxassisliklar bo'yicha ma'lumot olishga harakat qilmoqdalar.

Mavjud vaziyat bitiruvchilarga mehnat bozorida erkin raqobatlashishga imkon beradigan yuqori sifatli kasbiy ta'lim berish kabi jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bunday sharoitda Oliy ta'lim yurtlarida o'qitishning an'anaviy shakllari va texnologiyalaridan foydalangan holda o'qituvchilar yetishmasligi, o'qish vaqti, o'qish maydoni va h.k.lar sababli har doim ham bu muammoni hal qila olmaydilar. Shunday qilib, jamiyat va ta'lim tizimining o'zaro moslashuviga, ta'limning yangi shakllari va texnologiyalarini izlashga ob'ektiv ehtiyoj mavjud. Ushbu muammoning yechimini masofaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga kiritish orqali osonlashtirish mumkin, ya'ni. masofadan o'qitish, uni to'g'ri tashkil etish va o'quv jarayonini zaruriy uslubiy ta'minoti mavjudligini hisobga olgan holda, ma'lumotlarni uzatish va saqlashning zamonaviy vositalaridan foydalanishga asoslangan ixtisoslashtirilgan axborot-ta'lim muhitini loyihalash orqali hal qilish mumkin.

Ilmiy adabiyotlarni, ilmiy-uslubiy nashrlarni, masofaviy texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha me'yoriy hujjatlarni o'rganish, o'rganilayotgan muammoning ayrim tomonlarini ishlab chiqish darajasini aniqlashga imkon berdi.

Masofaviy o'qitishning turli jihatlarini bo'yicha ilmiy nashrlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, empirik tadqiqotlar nazariydan ustun turadi. Masofaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalangan holda o'quv jarayonini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar hanzgacha etishmayapti. Bunday o'quv jarayonini tashkil etishning yagona modeli bo'lmagan taqdirda, Oliy ta'lim yurtlari mavjud tajribaga tayanib, paydo bo'layotgan amaliy muammolarni o'zlari hal qilishga majbur bo'lmoqdalar.

Ushbu muammolar, ayniqsa, aksariyat hollarda mukammal moddiy-texnik bazaga va moliyaviy imkoniyatlarga ega bo'lmagan, ushbu ish uchun o'qituvchilarning etarli soniga ega bo'lmagan mintaqaviy ta'lim muassasalari uchun juda muhimdir. Ta'lim tizimidagi tub o'zgarishlar, shubhasiz, uning tashkil etilishida sezilarli o'zgarishlarni nazarda tutadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonuniga ko'ra, har bir ta'lim maskani o'qitishda masofaviy texnologiyalardan foydalangan holda, ta'limning har qanday shaklini amalga oshirishda shaxsga to'liq sifatli kafolat berishga majburdir. Masofaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga kiritish o'ziga xos xususiyatlarga ega va uni tubdan o'zgartiradi. Bu, avvalambor, jarayonni rejalashtirish va tashkil qilishda, shuningdek, ta'lim faoliyatining mazmuni, usullari va shakllarida aks etadi. Masofaviy texnologiyalarni turli mutaxassisliklarda o'qitishda qo'llash darajasi va xususiyati har bir mutaxassislikning professional yo'nalishi va xususiyatlariga, shuningdek mintaqaviy sharoitga bog'liq.

Masofaviy ta'limni loyihalashga maqsadga erishish va ushbu farazni tasdiqlash uchun quyidagi tadqiqot maqsadlari aniqlanadi:

1. Zamonaviy nazariya va amaliyotda o'rganilayotgan muammoning holatini tashxislash, Oliy ta'lim yurtida o'quv jarayonini tashkil etish bo'yicha me'yoriy hujjatlarni, shu jumladan masofaviy texnologiyalardan foydalangan holda tahlil qilish; dizayn asoslarini o'rganish.

2. Oliy kasbiy ta'lim tizimida masofaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'quv jarayonini loyihalashtirishning tarkibiy va funktsional modelini yaratish, loyihalashtirilgan o'quv jarayoni samaradorligi mezonlarini aniqlash.

3. Amaliy masofaviy texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradigan mutaxassislik o'quv rejasining fanlari bo'yicha o'quv ishlarining hajmini aniqlash uchun vaqt normalarini hisoblash tartibini ishlab chiqish.

4. Ishlab chiqilgan tarkibiy va funktsional model asosida ishlab chiqilgan masofaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'quv jarayoni samaradorligini empirik ravishda tekshirish; Oliy ta'lim yurtida masofaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'quv jarayonini loyihalash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Ta'limda masofaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'quv jarayonini loyihalashtirish bo'yicha tadbirlarni amalga oshirishni modifikatsiyalash tizimli va shaxsiy-faollik yondashuvlari asosida asoslanadi

Masofaviy texnologiyalardan foydalangan holda barcha ta'lim shakllari bo'yicha o'quv jarayonini rejalashtirish tartibi ishlab chiqilgan bo'lib, bu o'quvchiga individual ta'lim yo'nalishini tanlashga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» gi Qonuni. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., «Sharq», 1997 yil.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., «Sharq», 1997 yil.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: “Ma'naviyat”, 2008. - 176 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va Farovon, demokratik Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 2016 yil 7-dekabr– ,Toshkent.: “O'zbekiston”, 2017. 48 b.

**JISMONIY TARBIYA VA SPORTNI TA'LIM - TARBIYA TIZIMIDAGI
O'RNI****Atadjanov Bobur Radjabovich***Xorazm viloyati Urganch shahri 25-sonli IDUMning
jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi.***Xusainbekov Karimbek Aminboyevich***Urganch shahri 30-sonli maktabning
jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sport bilan shug'ullanish uchun moddiy va ma'naviy qimmatga ega bo'lgan anjomlar va jihozlardan foydalanish hamda yoshlarda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishda ta'lim va tarbiyani shakllantirish haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Vatanga sadoqat tuyg'ularini kamol toptirish, jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat, mashg'ulot.*

Jismoniy tarbiya, badan tarbiya – sog'liqni mustahkamlashga, odam organizmini uyg'un ravishda rivojlantirishga qaratilgan tarbiyaning uzviy qismidir. Jismoniy tarbiya va sport tadbirlarida yoshlarni ma'naviy yetuk qilib tarbiyalash esa hozirgi davrning asosiy dolzarb masalalaridan bo'lib hisoblanadi. Jismoniy tarbiya jarayonida o'quvchilar o'zaro bir-biri bilan va jamiyatning boshqa a'zolari bilan muloqotda bo'ladilar. Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish uchun moddiy va ma'naviy qimmatga ega bo'lgan anjomlar, jihozlardan foydalanadilar. Sportchilarning o'zaro bir-biri bilan munosabati ularning muomalasi va ijtimoiy muhit, tabiat omillarining ta'siri bilan bog'liq. Ular oldiga jamiyat axloqiy talablarga javob berish muammosini qo'yadi.

Mamlakat sportchisi - bu millat vakili, mavjud jamiyat kishisining axloqiy namunasidir. O'zbek sportchisining axloq normalari yuqori darajada shakllangan, fkirlash doirasi keng, ma'naviy boy, kirishuvchan, yaxshi tashkilotchi bo'la oladigan insonni tarbiyalashni nazarda tutiladi. Bu mezonlar ayniqsa mamlakatimiz yoshlari uchun zarurdir. Sportchi axloqiy tarbiyasining hususiyatlari, uni jismoniy tarbiya jarayonida amalga oshirilishiga quyidagicha yo'nalish va shakl berilmoqda. Jamoatchilik burchiga ijtimoiy munosabatda bo'lish, faoliyatni o'z shaxsiy ishi bilan teng qo'yish, jamiyat va davlat ishini past darajada deb bilmaslik. O'zining jismoniy tarbiyasiga ongli munosabatda bo'lish, Vatan talabiga doimo tayyor turish – bu har jamiyat a'zosining umumiy burchi hisoblanadi. Mamlakat sportchisini xalqaro maydondagi g'alabalarini hal qiluvchi omili, o'z xalqi, Vatani oldidagi javobgarlik burchini his qila olishida. Jamoat mulkiga ijtimoiy munosabatda bo'lishni jismoniy tarbiya darsida tarbiyalash, sport bilan shug'ullanuvchilarni jihozlar, anjomlar, ishlatilayotgan inshootga yaxshi munosabatda bo'lishiga o'rgatish, sport maydonlarini talab darajasida qayta jihozlash ishida ishtirok etish bilan tarbiyalanadi. Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish shug'ullanuvchining mehnatda, yuqori ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etishga va o'zining har tomonlama garmonik rivojlanishini amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Sportchida esa sport natijasiga erishish mashaqqatli va og'ir bo'lib, chidam bilan mehnat qilishni talab qiladi. U bilan rekordlarni yangilab qolmay, o'zida mehnat jarayoni uchun kerakli iroda, intizom, mehnat qilishga odatni

shakllantiradi, mehnatni qadirlashga o'rgatadi. Jismoniy madaniyat jamiyat qonunchiligiga bo'ysunishni o'rgatadi. Gimnastika, sport o'yinlari, turizm va boshqa jismoniy mashq bilan shug'ullanish tarbiyalanuvchilardan o'rnatilgan qoida va tartibni qat'iy talab qiladi. Ularni bajara olmaslik sportchini yoki tarbiyalanuvchini maqsaddan uzoqlashtiradi. Sportchi hayotini havf ostida qoldiradi. Sport jarayonida uning axloqiy tarbiyasining natijasini ko'rib o'tishgina kifoya. Masalan, to'p uchun kurashayotganda o'yinchi to'qnashib ketdi deylik. Kimdir aybdor. Qo'pollikka siz ham javob qilgingiz keladi, lekin sportchi axloqiy normalari o'z-o'zini qo'lga olish va nizoli holatni tinch yo'l bilan hal qilishi uchun axloqiy norma talablari ustun kelishi kerakligini taqozo etadi. Axloqiy normalar insonni hurmat qilishga, kelajak uchun tinchlik uchun kurashishga chaqiradiki, bir-birini qo'llash, yordam berish, ayniqsa musobaqalar davomida o'zaro o'rtoqlik yordami tarzida ifodalanadi. Demak, mustahkam sog'lomlik va jismoniy tayyorgarlik jamiyat a'zosining axloq normalarini, iroda sifatlarini tarbiyalaydi. Jismoniy tarbiya jarayonida estetik tarbiyaning ayrim vazifalari hal qilinadi va yo'lga qo'yiladi. Muomala estetikasini - madaniyatini tarbiyalash lozim. Sportchilarning yurish - turishi sport hayotiy jarayoni va undan tashqarida havas qilgudek bo'lishi kerak. Yomon muomala estetikaga zid deb baho beriladi. Inson gvardasi tuzilishining chiroyliligini ta'minlash, bu chiroylilik sog'likning hayotiy qobiliyatining yaxshiligi belgisidir. Go'zallikni qabul qila bilish qobiliyatini, sport texnikasi, harakatlar nafisligi ifodasida yashirin go'zallikni his qila olishni tarbiyalash estetik tarbiya zamirida yotadi. Masalan, bokschi o'zida ruhiy, axloqiy, jismoniy sifatlarni rivojlantiradi. Yaxshi bokschi mard, irodali, botir bo'lishi amaliyotdan aniq, uning janrlarini did bilan tushunib, tomosha qila olsangiz, u sizga estetik zavq beradi. Estetik zavq beradigan, uni tarbiyalaydigan, takomillashgan harakat texnikasi, avtomatizim darajasidagi harakat ko'nikmasiga ega bo'lgan sportchilar harakati faoliyati jarayonida namoyon bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda voyaga yetmagan yoshlar o'rtasida xavfli noxush hodisalarning oldini olishda asosiy e'tiborni jismoniy tarbiya va sport tadbirlarining kengaytirilishiga, ushbu illatlarning oldini olishda eng avvalo jamiyat sog'lom turmush tarzini shakllantirishga, xalqni yanada sog'lomlashtirish, kelajagimiz egalarini ham jismonan, ham ma'nan barkamol qilib voyaga yetkazishga hatto ommaviy tarzda amalga oshirilishiga shuningdek, voyaga yetmagan yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan shug'illanishga jalb qilish, axoli o'rtasida jismoniy tarbiya va sportni ommaviylashtirishga qaratilish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.T.Usmonxo'jayev. "Jismoniy tarbiya". Toshkent. 2007.
- 2.R.S.Salomov. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Toshkent. 2014.
- 3.Sh. Adilov. "Sport va milliy o'yinlar". Toshkent. 2015.

Shakarov Abbos Sobirovich*Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti*

Annotatsiya: *Diskurs tuzilishi masalalaridan tashqari, nutqni tahlil qilishda o'rganilayotgan muammolarning yana bir asosiy doirasi - bu kichikroq lingvistik komponentlarga - grammatik, leksik va fonetikaga ta'sir qiluvchi omillarning ta'siri. Masalan, rus tili singari til tarkibidagi so'zlar tartibi, garchi grammatik hodisa bo'lsa ham, diskursiv omillarga murojaat qilmasdan tushuntirib bo'lmaydi. So'z tartibi gapni kommunikativ tashkil etish xususiyatlariga sezgir bo'lib, ular odatda mavzu (gapning boshlang'ich nuqtasi) va rema (boshlang'ich nuqtaga qo'shilgan ma'lumotlar) tushunchalari yordamida tavsiflanadi.*

Kalit so'zlar: *Marketing, kommunikativ, diskurs, nutq, ahborot uzatish, iste'molchi.*

Axborotni uzatish kanalidagi farq og'zaki va yozma nutq jarayonlari uchun printsiplial jihatdan muhim oqibatlarga olib keladi (bu natijalar V. Chafe tomonidan o'rganilgan). Birinchidan, og'zaki nutqda avlod yaratish va tushunish sinxron tarzda sodir bo'ladi, ammo yozma nutqda bunday bo'lmaydi. Shu bilan birga, yozish tezligi og'zaki nutq tezligidan 10 baravar kam, o'qish tezligi esa og'zaki nutq tezligidan bir oz yuqori. Natijada, og'zaki nutqda parchalanish hodisasi sodir bo'ladi: nutq jolts, kvantlar tomonidan hosil bo'ladi - bir-biridan pauzalar bilan ajralib turadigan intonatsion birliklar, nisbatan to'liq intonatsiya konturiga ega va odatda oddiy predikatsiya yoki bandga to'g'ri keladi.

Turli xil ommaviy axborot vositalarida gapirganda, Internet an'anaviy kanallarga qaraganda ko'proq o'lchovlilikini anglatadi. Bundan tashqari, reklama samaradorligini tahlil qilishda maqsadli auditoriyaning iste'molchilarining iste'molchining iste'molchisini qadrlash va tushunish uchun juda ko'p imkoniyatlar yaratadi.

An'anaviy kanallarni tahlil qilish uchun bunday texnikani so'rov sifatida foydalaning. Har bir reklama turining jozibadorligini aniqlash maqsadida maqsadga ega. Tadqiqot natijasida olingan ma'lumotlar ma'lum bir reklama samaradorligi samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, uni bilvosita, odamlarning tashrif buyuruvchilari va qiziqtirgan tovarlar, shuningdek boshqa ko'plab omillar bilan bilvosita baholash mumkin.

Iste'molchilarning hisoblash va tushunishiga, shuningdek uni ushbu yoki boshqa reklama harakatlari bilan bog'lash uchun, shuningdek, reklama vositalari ommaviy axborot vositalarining namoyishlari va namoyishlari bilan tavsiflangan aniq vositalarni keltirib chiqaradi, deyiladi Maqolalar, maqsadli harakatni, foydalanuvchi marshrutlarini va boshqalarni tasdiqlashni rad etish

Yuqorida tavsiflangan butun ma'lumot to'planadi, keyin analizatorlar qayta ishlanadi va reklama xabarlarining nuqtai nazaridan foydalanadigan qimmatli manbaga aylanadi. Olingan ma'lumotlar tahlilini o'tkazish, reklama mijoz bir kishi uchun bitta yoki boshqa reklama kampaniyasi bir kishi uchun qanday samarali ishlashi mumkinligi haqida o'z vaqtida xulosa chiqarishi mumkin. Bunday ma'lumot olishning afzalligi - bu samarasiz javobga kirish, masalan, samarasiz reklama tashuvchilarini, tarkibni tuzatish, kontentni tuzatish, shoularning ko'payishini va boshqalarni ko'paytirishdir. Internetda reklama qilishning asosiy farq har qanday boshqadan - barcha reklama kontaktlarini kuzatish uchun kirish, shuning uchun uni ishlatish turli stsenariylar bilan maqbuldir. Ushbu reklamaning so'zlashishi uning namoyishi to'g'ridan-to'g'ri har qanday kontekstga bog'liqligini aniq

ko'rsatadi. Bugungi kunda kontekstual reklama reklamaning eng qulay va samarali variantlaridan biri hisoblanadi, bu minimal moliyaviy investitsiyalar bilan doimiy natijaga erishish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Mahsulotni reklama qilish shu tarzda reklama orqali reklama orqali amalga oshiriladi: potentsial iste'molchi dastlab ushbu shaxs o'quvchilari bilan bog'liq bo'lgan xabarlarni ko'radi. Tanlov quyidagicha:

1. Qidiruv mexanizmi satrga kiritilgan foydalanuvchi nomlariga javob beradi, sizga har xil turdagi Internet resurslariga murojaat qilib, sizni qiziqtirgan javoblarni beradi. Bundan tashqari, berilgan mavzu mazmuniga ko'ra, ular reklama bilan xabarlar bilan qo'llab-quvvatlanadi.

2. Har qanday qidiruv tizimida paydo bo'lgan veb-sahifaga tashrif buyuradigan veb-sahifaga tashrif buyuradi, bu resursning markazida va so'rovlar istiqomat qiladi. Masalan, agar siz yaqinda yuqori sifatli massajni qidirsangiz, biz shahar spa-salonlarlaridan biri bo'lgan maqolani topishimiz mumkin.

Hozirgi vaqtda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning turlari muntazam ravishda murakkablashib bormoqda va tovarlarning iste'mol xususiyatlari emas, balki ularning imij-bilding, ya'ni yetkazib berish va xizmat ko'rsatish qulayligi, kafolat ta'miri shartlari va shu kabi tavsiflari talab omillari sifatida oldinga chiqmoqda. Bugungi kunda xorij bozorlarida tovarlar jozibadorligining muhim unsuri (elementi) ular sotilganidan keyin ko'rsatiladigan xizmatlar darajasi hisoblanadi.

Shunday qilib, bir tomondan, reklama mahsulot sotishni rag'batlantirishning narx bilan bog'liq bo'lmagan moslashuvchan vositasiga aylanib bormoqda, boshqa tomondan esa – birlashgan reklama-axborot kommunikatsiyasining yangi turiga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva Sh., Nosirov P ., Marketing — bozor iqtisodiyoti asosi, T., 1994.
2. Nosirov P., Abdullayeva L., Marketing — bozor iqtisodiyoti asosi, T., 1995;
3. Jalolov J. J., Marketing , T., 1999;
4. G'ulomov S. S, Marketing asoslari, T., 2002.

**FARG'ONA VODIYSIDA TARQALGAN AYRIM DORIVOR O'SIMLIKLAR
BIOEKOLOGIYASI**

G'oiyova Parizod Muxtor qizi
Mamatyoqubova Maloxat Sharof qizi
ADU 2-bosqich magistratura talabalari

Annotasiya: *Ushbu maqola Farg'ona vodiysida tarqalgan ayrim shifobaxsh o'simliklarning bioekologiyasi va ahamiyati haqida bo'lib, undan maktab, akademik litsey, kollej va oila o'quv yurtlari talabalari foydalanilishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *Farg'ona vodiysi, tog'rayhon, dorivor limono't.*

O'rta Osiyo shu jumladan Farg'ona vodiysi tabiati, uning jozibasi, rang-barang tabiiy boyliklari, o'simlik va hayvonot dunyosi, osmon o'par tog'lari, geografik landshaftlari, jazirama qumlari, toshloq, sho'rxok cho'lu dashtlari, tirik mavjudodlarni yashashi uchun qulay bo'lgan iqlim va tuproq sharoiti, o'rmon, yer suv boyliklari, qadim-qadimdan mahaliy va xorijiy olimlar va sayohlarni, tabiat shaydolarini o'ziga jalb qilib kelgani tarixiy manbalardan ma'lum. Ushbu maqolada biz Farg'ona vodiysidagi dorivor o'simliklar va ularning bioekologiyasi haqida so'z olib boramiz.

Tog'rayxon (*Origanum tyttanthum* Gontsch.) o'simligi bo'yi 30-90 sm. bo'lgan ko'p yillik dorivor o'simlik. O'simlikning gullash davrida yig'ib-terib olingan yer ustki qismidan dorivor maqsadlarda foydalaniladi. Uning tarkibida 2,2% efir moyi, 6-8% tanidlar, mikroelementlar, organik kislotalar, C vitamini, timol, karvakrol moddalar hamda uning mevasida 28% o'simlik moylari uchraydi. Tog'rayxon (*Origanum tyttanthum* Gontsch.) o'simligidan xalq tabobatida ham, ilmiy meditsinada ham birdek foydalaniladi. Uning o'tlaridan tayyorlangan damlama balg'am ko'chiruvchi, siydik haydovchi, o't haydovchi vosita sifatida qo'llaniladi. Uning qaynatma va choylari yurak og'riqlarida, tutqanoqda, yo'talda, tuberkulyozda, ich ketganda, jigar hastaliklarida gipertoniya, epilepsiyada, ishtaha ochishda, ovqat hazm qilishni yaxshilashda ishlatiladi.

Dorivor limono't (*Melissa officinalis* L.) Farg'ona vodiysida o'sadi va daraxt ostida, soya-salqinlarda, tog' o'rta qismlarida uchraydi. Dorivor maqsadlarda o'simlikning barglari va novdasining uchki qismlari qo'llaniladi. Dorivor limono't (*Melissa officinalis* L.) o'simligining yer ustki organlari tarkibida 0.02-0.14% efir moylari, 150 mg% C vitamini, 5% tanidlar, achchiq moddalar, oshlovchi moddalar, organik kislotalar va efir moylari mavjud. Dorivor limono't (*Melissa officinalis* L.) o'simligining dorivorlik xususiyatlari juda qadim zamondan beri ma'lum. Klavdiy Galen, Beruniy, Ibn Sino ishlarida ham bu o'simlik haqida ma'lumotlar bor. Dorivor limono't (*Melissa officinalis* L.) o'simligi juda ko'p turdagi xilma-xil kasalliklarni davolashda xalq tabobati va ilmiy tibbiyotda keng qo'llaniladi.

Sebarga (*Trifolium pratensis*) – Burchoqdoshlar oilasiga mansub.

Farg'ona viloyatidagi sug'oriladigan erlarda, ariqlarda, nam joylarda o'sadi. Sebarga ko'p yillik, bo'yi 25-50 sm gacha etadigan o't o'simlik. Poyasi ingichka, ko'tariluvchi, sertuk. Bargi ich plastinkali murakkab bo'lib, bandi bilan poyada ketma-ket o'rnashgan. Pastdagi bargchalari tuxumsimon, mayda tishsimon qirrali, yuqori tomondagilari cho'zinchoq, tekis qirrali bo'ladi. Gullari pushti yoki qizil rangli bo'lib, boshqacha to'plangan. Mevasi – bir urug'li, ellipssimon yoki cho'ziq tuxumsimon dukkak. Aprel –

sentyabr oylarida gullaydi, mevasi iyun-oktyabrda pishadi. O'simlik gullaganda gul to'plami va poyaning yuqori qismidagi barglari yig'iladi va soya erda quritiladi. Sebarga o'simligi tarkibida vitamin S, karotin, efir moyi, glikozidlar, smolalar, saponinlar, flovonoidlar, salistil, kumar kislotalari va boshqa birikmalar bor. Abu Ali ibn Sino quritilmagan o'simlik shirasini yaralarga va ko'zga oq tushganda davo qilgan hamda o'simlikning er ustki qismidan tayyorlangan qaynatmani siydik yo'li kasalligida siydik haydovchi dori sifatida ishlatiladi.

Xalq tabobatida o'simlik gulidan tayyorlangan qaynatma yoki damlama balg'am ko'chiruvchi, siydik Haydovchi va antiseptik dori sifatida hamda yara va kuygan terini, xafli shishlarini davolashda ishlatiladi. Quritilmagan bargini maydalab, yara va shishgan joyga qo'yib bog'lanadi. Bulardan tashqari, o'simlikning er ustki qismidan tayyorlangan qaynatma bezgak, me'da va shamollash kasalliklarini davolashda qo'llaniladi. Barg shirasi shirinchaga davo qiladi. O'simlikning gulidan qaynatma tayyorlash uchun og'zi yopiladigan idishga bir stakan suv quyiladida, quritilgan va maydalangan gulidan 20 g solib, bir oz qaynatiladi va bir soat qo'yib qo'yiladi. So'ngra dokada suziladi. Qaynatmadan har 2-4 soatda bir osh qoshiqdan ichiladi. Sebarga gulidan damlama tayyorlash uchun idishga bir stakan qaynab turgan suv quyiladi-da, ustiga quritilgan va maydalangan gulidan 3 osh qoshiq solib, bir soat damlab qo'yiladi. So'ngra dokadan suziladi. Kuniga 2-3 mahal 2 osh qoshiqdan ichiladi.

Sebarga o'simligining kuchli siylik haydovchi ta'siriga ega ekanligi tajribada aniqlangan. Shuning uchun ham uni ilmiy tibbiyotda siydik haydovchi ta'sirga ega ekanligi tajribada aniqlangan. Shuning uchun ham uni ilmiy tibbiyotda siydik haydovchi dori sifatida ishlatish tavsiya etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldoshev H.S. "O'simlik mahsulotlari yetishtirish texnologiyasi" "Mehnat", 2001y.
2. Xoliqov.S, Prator.O`. O'simliklar aniqlagichi –Toshkent, 1970.
3. Xolmatov.X.X. va boshqalar. O'zbekistonning shifobaxsh o'simliklari – Toshkent, 1991.
4. Xoliqov.S.X. va boshqalar. Farg'ona vodiysining O'zbekiston Qizil kitobiga kiritilgan o'simlik va xayvonlari.
5. Xamidov.G`. O'zbekistonning foydali o'simliklarini muxofaza etish – Toshkent, 1990.

MATN HUJJATLARIDAGI JADVALLARDAN OB'EKTLAR VA ULARNING XUSUSIYATLARINI AJRATIB OLIISH

Muqumov Jo'rabek

Samarqand davlat chet tillar institute

1-bosqich kompyuter lingvistikasi yo'nalishi magistranti.

Matnli ma'lumotlarning katta miqdori relyatsion tuzilishga ega bo'lib, ular ko'pincha jadval ko'rinishida ifodalanadi. Ushbu ko'rinish odamlar uchun mo'ljallangan va ko'plab noaniq elementlarni o'z ichiga olganligi sababli, jadvallarni avtomatik qayta ishlash juda murakkab hisoblanadi. Masalan, 1-jadvalda tarqoq sarlavha, murakkab ierarxik sarlavha, maxsus moslamalar va boshqa elementlar mavjud. Ular jadvalda alohida rollarni o'ynaydilar va shuning uchun ularga alohida munosabatda bo'lish kerak. Ushbu elementlar qog'ozning qolgan qismida tasvirlangan.

Model	Verison	Yil	Quvvat		Ishlab chiqarish	
			HP	kVt		
Sport mashinalari						
SVT yoritish	9	1993 yil	240	179	5.276	
		1994 yil				
		1995 yil			2.28	
		Jami			7.556	
	10	1999 yil	360	268	4	
		2000 yil			4.966	
		2001 yil			6.381	
		Jami			28.124	
	Jami					35.68

Yana bir ahamiyatsiz vazifa - bu jadval yo'nalishini aniqlash: u gorizonta (satr bo'yicha jadval, 1-jadval) yoki vertikal (ustun bo'yicha, jadval 2) bo'lishi mumkin. HTML va Wiki markup kabi tuzilgan formatdagi jadvallarni ko'rib chiqamiz. Jadvalni qayta ishlashning asosiy maqsadi - ob'ektlarni atribut-qiyamat juftliklari to'plamlari sifatida ajratish. Shu sababli biz jadvalning yo'nalishini aniqlashga va jadvaldagi har bir elementning rolini tushunishga e'tibor qaratamiz. Ularning birinchisi asosan oddiy matn va rasm formatida uchraydi. Oxirgi vazifa jadvaldan foydalanish turiga bog'liq: jadvallardan ontologiya hosil qilish [2], olingan ma'lumotlarni oldindan belgilangan sxema bo'yicha xaritalash [3] va boshqalar. Bizning ishimiz so'nggi uchta vazifaga bag'ishlangan, strukturaviy tahlil esa asosiy vazifadir. Dastlabki ishlar oddiy matnli jadvallar bilan, odatda ASCII formatida ishlaydi [4-7]. Bu erda asosiy muammo jadvalni aniqlash, jadval ajratuvchilarini (bo'shliqlar, yorliqlar, defis kabi maxsus belgilar va boshqalarni) aniqlash va shu bilan jadval tuzilishini tushunishdir.

Rus va Summers [4] matn blokini jadval deb hisoblashadi, agar u bo'sh joy bilan ajratilgan ustunlardan iborat bo'lsa va bunday ustunlar kataklari leksik jihatdan doimiy bo'lsa. Xuddi shunday yondashuv Duglas va boshqalarning ishlarida qo'llaniladi. [5]; ular oq bo'shliqlar bilan o'ralgan matn bloklarini guruhlashadi va bu bloklar jadvallarning bir qismi ekanligini aniqlash uchun evristikadan foydalanadilar. Oddiy matnga oid ko'plab ishlar mavjud va ularning aksariyati HTML jadvallari uchun qo'llanilmaydigan usullardan

foydalanadi. Shu bilan birga, ushbu asarlarda o'rganilgan va jadval mazmunining lingvistik xususiyatlaridan ilhomlangan foydali fikrlar mavjud. Masalan, jadvalning turli elementlari orasidagi o'xshashlik / birlashma (kataklar / chiziqlar / ustunlar) umumiy xususiyatga aylandi kelajakdagi ishlar, shu jumladan HTML jadvallariga yo'naltirilgan. Xerst va Duglas [6] katak qiymatlarini birlashtirishni hisoblash uchun mag'lubiyatga asoslangan aniq formulalarni taklif qilishadi.

Pinto va boshq. [7] ASCII jadvalidagi har bir satrni "ma'lumotlar qatori", "bo'lim sarlavhasi", "super sarlavha" va hk kabi 12 sinfdan biriga tasniflash uchun shartli tasodifiy maydon algoritmini taqdim etadi. Ushbu ishlarning aksariyati jadvalning joylashishini va segmentatsiyasini bajarishga bag'ishlangan (Tupaj va boshq. [8], Vang va boshq. [9, 10], boshqalar bilan bir qatorda). Masofada, Gatterbauer va boshq. [11] ularni HTML tasvirlari sifatida ko'rib chiqadigan HTML jadvallarini qayta ishlash. Aniqrog'i, ular veb-sahifalarning ikkita ko'rinishini ajratib ko'rsatishadi: DOM daraxtining namoyishi va vizual quti (topologik) vakili. Bizning ishimiz birinchisiga asoslangan vakillik, ularning yondashuvi esa ikkinchisi, va shu bilan uni bizning ishimizga tatbiq etish mumkin emas.

HTML jadvallarining asosiy manbai veb-sahifalardir, lekin ko'pgina veb-jadvallar relyatsion ma'lumotni ko'rsatish uchun emas, balki faqat tartib uchun yaratilgan. Vang va Xu [12] bunday jadvallarni asl bo'lmagan deb atashadi. Ular jadvalning asl yoki asl emasligini aniqlash uchun mashinalarni o'rganish klassifikatorlarini (SVM va qarorlar daraxti) taklif qilishadi. Xususiyatlar uch turga bo'linadi: katak tarkibining uzunlik muvofiqligi, katak tarkibining turi va so'zlar guruhi. Chen va boshq. [13] ushbu vazifaga mag'lubiyatga va tarkibga o'xshashlikni qo'llang. Shuningdek, ular jadval yo'nalishini aniqlash uchun kataklar o'xshashligini ishlatadilar. Yoshida va boshq. [1] har bir jadvalni oldindan belgilangan 9 turdan biriga tasniflash uchun kutishni maksimallashtirish algoritmini taklif eting. Ontologik bilim model uchun parametr sifatida ishlatiladi, masalan. "Ism" va "Tug'ilgan kun" ko'pincha qadriyatlardan ko'ra atributlardir. Jadval yo'nalishini aniqlash uchun bir xil xususiyatlarga ega bo'lgan 2 ta mashinani o'rganish algoritmlaridan foydalanamiz: qaror daraxti va sodda Bayes. Barcha xususiyatlar umumiy xarakterga ega: ba'zi funktsiyalar gorizontaldagi ham vertikalda ham hisoblab chiqiladi va olingan qiymatlar orasidagi farq topiladi.

Birinchi xususiyat - sarlavha chuqurligidagi farq. Funktsiya juda oddiy; u jadval sarlavhasi iyerarxiyasining chuqurligini qaytaradi. Masalan, 1-rasmda gorizontaldagi jadval uchun sarlavha chuqurligi, quvvat, ot kuchi va kVt xujayralari tufayli 2 ga teng; vertikal jadval uchun sarlavha chuqurligi 1 ga teng.

Ikkinchi xususiyat - bu kataklarning maksimal birlashishidagi farq. Katakning birlashishi - ketma-ket yoki ustundagi barcha katakchalarning o'rtacha qator o'xshashligi. O'rtacha o'xshashlik kataklarning barcha juftlik o'xshashliklari / ko'rsatkichlari yig'indisi va normallashtirish (kataklarning umumiy sonining kvadratiga bo'lish) bilan hisoblanadi. Gorizontaldagi jadval uchun katakchalarning maksimal birlashishi shunchaki barcha satrlarda kataklarning maksimal birlashishi; satrlarni ustunlar bilan almashtirish bilan bir xil vertikalni anglatadi.

Uchinchi xususiyat - katakning o'rtacha birlashuvidagi farq. Oldingi xususiyatdan farq qiladigan yagona narsa shundaki, barcha kataklar birlashtirilib, so'ngra satrlar yoki ustunlar umumiy soniga bo'linadi. Vikipediya jadvallarining kichik to'plami (70 ga yaqin) bilan o'tkazilgan tajribalardan so'ng, biz eng qimmatli xususiyat - bu kataklarning o'rtacha

birlashuvidagi farq ekanligini aniqladik. Boshqa barcha xususiyatlar qarorlar daraxtida o'qimasdan ko'rsatilmaydi (1-rasmga qarang).

Shuningdek, biz hech qanday ob'ekti bo'lmagan, ammo samaradorligi keskin pasaygan jadvallarning uchinchi turini joriy etish bilan tajriba o'tkazdik. Buni oson tushuntirish mumkin, chunki hatto odam ham ba'zi jadvallarni uchinchi turga ishonch bilan kirita olmaydi. Shunday qilib, biz ob'ektlarsiz jadvallarni hisobga olmaymiz. Ba'zi jadvallar birlashtiruvchi moslamalarni o'z ichiga oladi, ular aslida bitta jadvaldagi boshqa ob'ektlar haqidagi ma'lumotlarni saqlaydi. Bunday ob'ektlarni faqat kalit so'zning mavjudligi bilan tanib olish samarali emas, chunki "Umumiy buzilish, qulay inoyat bilan, erkin irodaga to'sqinlik qilmaydi". Shunday qilib, biz minglab Vikipediya jadvallari bo'yicha statistik ma'lumotlarni to'pladik va keyingi xususiyatlar asosida yig'uvchi moslamalarni aniqlash uchun evristikani ishlab chiqdik:

1. Katak tarkibidagi kalit so'zning turi.

2. Yacheykadagi so'zlar soni.

3. Yacheykaning joylashishi (sequence number of its column). (ustunining tartib raqami).

4. Bezak (bold, uppercase, <th>-tag) (qalin, katta, <th> -tag).

Barcha kalit so'zlar 2 turga bo'linadi: kuchli turi (**Total, Subtotal**) va zaif turi (**All, Sum**). Zaif turdagi so'zlarni o'z ichiga olgan kataklar quyidagi shartlarni bajarishi kerak:

a) exactly 1 word (to'liq 1 so'z)

b) Decorated (bezatilgan)

c) position is not greater than 2 (pozitsiyasi 2 dan katta emas)

Kuchli turdagi so'zlarni o'z ichiga olgan kataklar quyidagi shartlarni bajarishi kerak:

a) agar 1 so'z bo'lsa - shart yo'q

b) agar 2 ta so'z bo'lsa - katak bezatilgan bo'lishi kerak

c) agar 3 dan 5 tagacha so'z bo'lsa - katak bezatilgan bo'lishi kerak va uning o'rni 2 dan katta bo'lmasligi kerak.

Evristik quyidagi fikrlardan ilhomlangan. Birlashtiruvchi kataklar maxsus narsalar haqidagi ma'lumotlarni saqlaydi, shuning uchun ular odamlarning o'quvchilari tomonidan sezilishi kerak. Agar katak ipi uzun bo'lsa yoki unda hamma kabi umumiy so'z bo'lsa, unda diqqatni jalb qilish uchun u ba'zi bezaklarga ega bo'lishi kerak. Kelgusida biz ushbu evristikaga xos xususiyatlar sifatida mashinada o'qitish uslubini ishlab chiqishni rejalashtirmoqdamiz. Ba'zi jadvallarda maxsus satrlar yoki tarqoq sarlavhalar mavjud bo'lib, ular strukturaviy ma'lumotlarni qo'shadilar va jadval ob'ekti emaslar. Masalan, 1-jadvaldan keltirilgan Sport avtomobili qatori. Biz tarqoq sarlavha ob'ektini dastlabki ishlov berish jarayonida shunday tarqoq sarlavha qatoridan ajratib olingan ob'ektni chaqirdik. Biz jadvalning gorizontal yo'nalishiga mos keladigan faqat ob'ektlar to'plamidan tarqoq sarlavha moslamalarini chiqaramiz. Vertikal ob'ektlar qayta ishlanmaydi, chunki har qanday jadvalning kengligi cheklangan va vertikal jadvallarda tarqoq sarlavhalar foydasiz.

Ushbu maqolada biz HTML jadvallaridan ob'ektlarni ajratib olish vazifasi haqida qayg'urdik, yuzaga keladigan muammolarni qisqacha o'rganib chiqdik va ularni hal qilish usullarini (asosan evristika) joriy qildik. Albatta, ushbu maqola tomonidan ochilgan ko'plab holatlar mavjud, masalan, jadvalning sarlavhasini aniq aniqlash, birlashtirmaydigan maxsus moslamalarni qayta ishlash va boshqalar. Bu kelajakdagi tadqiqotlar doirasi. Olingan

ob'ektlarning eng keng tarqalgan ishlatilishi - ularni oldindan belgilangan munosabatlar sxemasiga solishtirishdir. Embley va boshq. [3] ushbu vazifani bajarishda ishladi, ammo biz to'liq avtomatik ishlov berish samarasiz bo'ladi deb hisoblaymiz. Gatterbauer va boshq. [11] shunga o'xshash yozuvni yozing: "domenga bog'liq bo'lmagan jadvalni talqin qilish, aniq odamlar uchun hal etilmaydigan mavjud bo'lgan domenga xos noaniqliklar tufayli aniq tuzilgan ma'lumotni keltirib chiqara olmaydi". Shuning uchun biz ob'ektlarni xaritalash vazifasini bajarish uchun va umuman, jadvalni talqin qilish uchun kompyuter yordamida ko'proq istiqbolli deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M. Yoshida, K. Torisawa, J. Tsujii. A method to integrate tables of theWorldWideWeb. In: First International Workshop on Web Document Analysis, 2001.
2. Y. A. Tijerino, D. W. Embley, D. W. Lonsdale, Y. Ding, and G. Nagy. Towards ontology generation from tables. *World Wide Web*, 8(3):261–285, 2005.
3. D.W. Embley, C. Tao, S.W. Liddle. Automating the Extraction of Data from HTML Tables with Unknown Structure, 2003.
4. D. Rus, K. Summers. Using white space for automated document structuring. *Workshop on the Principles of Document Processing*, 1994.
5. S. Douglas, M. Hurst, D. Quinn. Using Natural Language Processing for Identifying and Interpreting tables in Plain Text. In: Fourth Symposium on Document Analysis and Information Retrieval, pp. 535–545, 1995.
6. M. Hurst, S. Douglas. Layout and Language: Preliminary investigations in recognizing the structure of tables. In: *Proceedings of International Conference on Document Analysis and Recognition (ICDAR'97)*, pp. 1043–1047, 1997.
7. D. Pinto, A. McCallum, X. Wei, and W.B. Croft, Table Extraction Using Conditional Random Fields, in *Proc. DG.O*, 2003.
8. S. Tupaj, Z. Shi, C.H. Chang, A. Hassan. Extracting tabular information from text files, EECS Department. Tufts University, 1996.
9. W. Gatterbauer, P. Bohunsky, M. Herzog, B. Krüpl, B. Pollak. Towards domain-independent information extraction from web tables. In: *Proceedings WWW*, 2007.
10. Y. Wang, J. Hu. A machine learning based approach for table detection on the web. In: *Proceedings of the Eleventh International WorldWideWeb Conference*, 2002.
11. H.-H. Chen, S.-C. Tsai, S.-C., J.-H. Tsai. Mining tables from large scale HTML texts. In: *18th International Conference on Computational Linguistics (COLING)*, pp. 166-172, 2000.

LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS TEXNOLOGIYALARI

Kenjayeva Feruza Juraqulovna*Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti*

Anatatsiya: *Ushbu maqola tilshunoslikda yangi korpus usulining qo'llanilishi haqida ma'lumot beradi. Shuningdek korpus so'zining tushunchasi, undan qaysi sohalarda qo'llash mumkinligi va albatta uning afzallik tomonlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Korpus tushunchasi, milliy korpus, monolingvisik korpus, multilingvistik korpus.*

Annotation: *This article provides information on the application of the new corpus method in linguistics. It also provides information on the concept of the word corpus, in what areas it can be used, and of course its advantages.*

Korpus - muayyan tilda matnlar to'plamiga asoslangan elektron shakldagi axborot-ma'lumot tizimidir. Milliy korpus bu tilni o'zining mavjudligining muayyan bosqichida (yoki bosqichida) turli xil janrlari, uslubi, hududiy va ijtimoiy variantlari bilan birgalikda boshqa ko'rinishlarda ifodalaydi.

Milliy korpus ilmiy tadqiqot va tillarni o'qitish uchun tilshunoslar tomonidan yaratiladi. Dunyoning eng muhim tillarining aksariyatida o'zlarining milliy korpuslari mavjud. Britaniya Milliy korpusi (BMK) umumiy namuna sifatida olinadi: boshqa ko'plab zamonaviy korpuslar unga yo'naltirilgan. Pragadagi Karlov universiteti tomonidan yaratilgan Chexiya milliy korpusi slavyan tillari korpusi orasida alohida o'rin tutadi.

Ikkinchidan, korpus o'zining tarkibidagi matnlar xususiyati haqida qo'shimcha ma'lumot beradi. Razmetka - Korpusning asosiy xarakteristikasi; korpusni zamonaviy internetda, shu jumladan rus tilida keng namoyish etilgan matnlarning oddiy to'plamlaridan (yoki "kutubxonalaridan") ajratib turadi. Bugungi kunda mutaxassislar rus klassik adabiyotining "Asosiy elektron kutubxonasi" ni tuzishdi va ular matnlarni taqdim etishning ilmiy rejasiga, nufuzli bosma nashrlarning eng mukammal reproduksiyasiga asos soldi. Biroq, bunday kutubxonalar ilmiy tadqiqotlar uchun ishlov berilmagan tilda juda cheklangan. Bundan tashqari, kutubxonalar matnlarning mazmuniga qiziqish bildirgan kishilarning til qobiliyatidan ko'ra ko'proq yaratilganligini unutmazlik kerak. Milliy korpus tuzuvchilari uchun kitobning qiziqiligi yoki foydasi, uning yuksak badiiy yoki ilmiy jihatdan muhimligi kabi omillar ahamiyatga ega emas. Milliy korpus elektron kutubxonadan farqli o'laroq – bu "qiziq" yoki "foydali" matnlar to'plami emas; Bu matnlar to'plami tilni o'rganishda qiziq va foydali bo'lishi mumkin. Kichik yozuvchining romani, odatdagi telefon suhbatini yozish, odatiy ijara shartnomasi va h.k. bo'lishi mumkin. Albatta, klassik san'at asarlari adabiyotlari bilan birgalikda.

Korpus ilmiy va o'quv qiymati bilan baholangan va razmetka qilingan. Hozirda Rossiya milliy korpusda besh turdagi razmetkadan qo'llanilgan: metateks, morfologik (so'z o'zgaruvchan), sintaktik, aksent va semantik. Yaqin kelajakda, asosiy korpusda ta'limning razmetkasi va soddalashtirilgan sintaktik yozuvni joriy qilish rejalashtirilgan. Razmetkalash tizimi doimiy ravishda takomillashtirilmoqda.

Milliy korpus, birinchi navbatda, tilning lug'aviy va grammatikasiga oid ilmiy tadqiqotlar uchun mo'ljallangan. Bir ikki asrda tilning o'zgarish jarayoni kichik qiymatda amalga oshadi. Korpusning yana bir vazifasi - ko'rsatilgan joylarga tegishli barcha turdagi murojaatlarni taqdim etishdir (leksika, grammatika, aksentologiya, til tarixi). Zamonaviy kompyuter texnologiyalari katta hajmli matnlarni lingvistik ishlav berish jarayonlarini bir necha bor soddalashtiradi va tezlatadi. Ilgari, tadqiqotchi faqatgina matnlarni ko'rib chiqishi va kerakli tahlillarni qo'lda tayyorlashi mumkin edi; bu dastlabki (ammo mutlaqo muqarrar) faoliyat juda qiyin edi va katta hajmdagi matnlarni qayta ishlashda qiyinchilik yuzaga kelardi. Hozirda tahlil qilinayotgan material hajmi va axborot olish tezligi cheklovlar mavjud emas, ya'ni tadqiqotchilarning turli xil hajmdagi matnlari mavjud. Bu til haqidagi bilimimizni rivojlanishini sekinlashtirmaydi: ilgari mavjud bo'lmagan statistika - so'zlarni qayta ishlash, shu jumladan, tilning tuzilishi va rivojlanishini, tarkibini, tilni ilmiy yechimlarini to'g'ri talqin qilinishi yoki shubha qoldirmasligi aniqlaydi ammo qat'iy asoslanmagan. Hozirgi kunda tillarning grammatik strukturasi ilmiy ta'riflari, shuningdek, nufuzli akademik lug'atlar - deyarli barchasi istisnosiz - bu tillarning korpuslari asosida tuzilishi kerak. Milliy korpuslarning asosiy iste'molchilari, albatta, juda ko'p turli yo'nalishdagi tilshunos tadqiqotchilardir. Lekin, korpus foydalanuvchilarining diapazoni professional tilshunoslar bilan chegaralanib qolmaydi. Muayyan davr yoki muayyan muallifning tiliga oid ishonchli statistikalar adabiyotshunoslar, tarixchilar va boshqa ko'plab soha vakillari uchun qiziqarli bo'lishi mumkin. Milliy korpus, ona tilni yoki chet til sifatida o'rgatish uchun muhimdir. Chet ellik, maktab o'qituvchisi, o'qituvchi, jurnalist, muharrir va yozuvchi taniqli mualliflar orasida noma'lum so'z yoki grammatik shaklni qo'llash xususiyatlarini tez va samarali tekshirib ko'rishlarida yordam beradi. Shunday qilib, milliy korpus kasb bog'liq hamma uchun, zarurat yoki oddiy qiziqish bilan, tilning tuzilishi va faoliyati, xususan, ushbu tilning murakkab spikerlari va uni chet til sifatida o'qiganlarning barchasiga til haqidagi savollarga javob berishga harakat qiladi. Tilshunoslikda korpus (ko'plikda corpora) yoki **matn korpusi** katta va tizimlangan matnlar to'plamidan (hozirgi kunda odatda elektron saqlanadi va qayta ishlanadi) iborat til manbayidir. Korpus tilshunosligida ular muayyan til doirasida statistik tahlillarni amalga oshirish va gipotezani tekshirish, tildagi hodisalarni kuzatish yoki nazariy lingvistik qoidalarni tekshirish uchun foydalaniladi.

Korpusda bir tildagi (bir tilli korpus yoki monolingvistik korpus) yoki bir nechta tildagi (ko'p tilli korpus yoki multilingvistik korpus) matnli ma'lumotlar bo'lishi mumkin.

Ba'zi korpuslar tahlilning keyingi tizimlangan (strukturalangan) darajalariga ega. Xususan, bir qator kichik korpuslar ham to'liq tahlil jarayonini amalga oshirishi mumkin. Bunday korpuslar odatda Treebanks yoki Parsed Corpora deb ataladi. Agar korpus to'liq tizimlangan va to'liq annotatsiyalangan bo'lsa, katta ehtimol bilan bu korpus kichik hajmga ega — 1-3 million atrofidagi so'zdan iborat. Chunki korpusni to'laqonli tahlil qilib chiqish, hamma annotatsiyalarni amalga oshirish judayam qiyin jarayon hisoblanadi. Morfologiya, semantika va pragmatikaning tahlillarini ham o'z ichiga olgan korpus yanada rivojlangan, va so'nggi bosqichga yetib kelgan korpus hisoblanadi.

BIBLIOGRAPHY:

1. http://uzbekcorpora.uz/web/category/korpus_nima
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Matn_korpusi
3. <http://www.google.com/search?q=Lingvistik+tadqiqotlarda+korpus+texnologiyalari&xsrf>
4. http://conference.adu.uz/tzomy/files/tilshunoslikdagi_zamonaviy_yunalishlar_muammo_va_yechimlar.pdf

**KO'P TILLI MATNNI AVTOMATIK REFERATLASH USULLARINI TADQIQ
ETISH VA AMALGA OSHIRISH****Xolmatova Feruza Dilshodovna***Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti*

Annotatsiya: *Fanlar hamisha o'zaro uzviy bog'liqlik va hamkorlikda ish ko'radi, ular bir-birisiz yashay olmaydi. Jumladan, kompyuter lingvistikasi fani ham bundan mustasno emas. Kompyuter lingvistikasi mantiq, informatika, statistika, semiotika, kibernetika, ehtimollar nazariyasi kabi turli fan sohalari bilan o'zaro aloqadorlikda ish ko'radi.*

Kalit so'zlar: *Kompyuter lingvistikasi, eksperimental, ko'p tilli matn, model, EHM, avtomatik tarjima, sintezlash, referatlash.*

Tilshunoslikda EHMning qo'llanilishi avtomatik tarjima muammolari bilan shug'ullanish, mashina yordamida matn tuzish, uni qisqartirish, sintezlash, ko'p tilli matnlarni referatlash jarayonini amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Natijada mashina til materiallarini formallashtirish, chastotali lug'atlar tuzish, turli qisqartmalar va simvollardan foydalanish, avtomatik tarjima algoritmini tuzish bilan shug'ullanmoqda.

Mashina tarjimasi yoki avtomatik tarjima deyilganda bir tildagi matnni ikkinchi bir tilga EHM (kompyuter) vositasida, tez vaqt ichida tarjima qilish nazarda tutiladi. Mashina tarjimasining asoschilari kibernetika va matematika sohasi vakillari bo'lib, keyinchalik bu ishda tilshunoslar ham faol qatnasha boshlagan. Shu tariqa mashina tarjimasi g'oyalari butun dunyoda nazariy va amaliy tilshunoslikning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etdi. Bu yo'nalish bilan parallel ravishda formal grammatika nazariyasi yuzaga kelib, til va uning alohida aspektlari modelini yaratishga e'tibor qaratildi. Tilning bu jihatlari matematik lingvistika fanida ishlab chiqildi, bu, o'z navbatida, kompyuter lingvistikasi fanining yuzaga kelishi uchun poydevor bo'ldi. Demak, shu asosda tilshunoslikning yangi yo'nalishi - kompyuter lingvistikasi va tilshunoslikning bir qator nazariy va amaliy yo'nalishlari vujudga keldi.

Kompyuter lingvistikasi kelgusida til qoidalarining matematik modellarini yaratish, o'zbek tilining formal nazariyalarini ishlab chiqish, shu asosda berilgan materiallarni kompyuter yordamida tahlil qilish, o'qitish, bilimlarni baholash, xatolarni tuzatish algoritmlarni yaratish uchun xizmat qiladi.

Ko'p tilli matnni avtomatik referatlashning maqsadi amaliy tilshunoslikning eng asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan kompyuter lingvistikasi haqida tushunchalarni chuqurlashtirish va lingvistik modellashtirishning turlari va uni amalga oshirishni tahlil etish, o'rganish.

Xulosa: Internetda ko'p tilli matnlar soni ko'payib borayotganligi sababli, ko'p tilli matnni qidirish texnikasi muhim tadqiqot mavzusiga aylandi. Biroq, turli tillar o'rtasidagi munosabatlarni kashf etish ochiq muammo bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada biz ko'p tilli matn hujjatlaridan bilimlarni kashf etish uchun o'sib borayotgan ierarxik o'zini o'zi tashkil etuvchi xarita (GHSOM) modelini qo'llaydigan usulni taklif qilamiz. Ko'p tilli parallel korpuslar GHSOM tomonidan ierarxik xususiyat xaritalarini yaratish bo'yicha o'qitildi. Keyinchalik ushbu xaritalarda kashfiyot jarayoni qo'llaniladi va turli tillardagi hujjatlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlaydi. Turli tillarning kalit so'zlari o'rtasidagi aloqalar ham aniqlanadi. Shuningdek, biz bunday aloqalardan ko'p tilli ma'lumot olish vazifalarini

bajarish uchun foydalanamiz. Eksperimental natijalar shuni ko'rsatadiki, bizning ko'p tilli matn qazib olish yondashuvimiz turli xil tillarda yozilgan kalit so'zlar bilan bir qatorda hujjatlar orasidagi kontseptual munosabatlarni o'z ichiga olishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Raximov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. –Toshkent: Akademnashr, 2011. –B. 5-6.
2. Abdullayev Y. Statistika nazariyasi. - Toshkent, 2002. - B.4 - 5.
3. Grishman R. Computational linguistics // Cambridge University Press. 1994.
4. Nurmonov A., Iskandarova Sh. Tilshunoslik nazariyasi. - Toshkent: Fan, 2008. - B.140- 141.
5. Nurmonov A. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi va metodlari. -Toshkent: Akademnashr, 2010. - B.88.

KOGNITIV TILSHUNOSLIKDA TOIFALASH VA PROTOTIP NAZARIYASI

O'sarov Aminjon Esonboy o'g'li*Samarqand davlat chet tillar institute**1-bosqich kompyuter lingvistikasi yo'nalishi magistranti*

Annotatsiya: *Ma'lumki, kognitiv tilshunoslik nisbatan yangi tilshunoslik yo'nalishi, biroq, ko'plab tilshunoslar ushbu yo'nalishda o'z ilmiy izlanishlarini olib bormoqdalar. Kognitiv tilshunoslik psixologiyaning kognitiv metodlaridan foydalanadi va psixologik muammolarni tilshunoslikka olib kirib, ularga lisoniy yechim topadi. Mazkur maqolada, kognitiv tilshunoslik tadqiqot doirasidagi, toifalash nazariyasining asosiy muammolari tilshunoslik nuqtai nazaridan yoritiladi hamda tilshunoslikning sitaksis, leksikologiya, pragmatika va semantika bo'limlariga oid muammolar haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Kognitiv tilshunoslik, Prototip nazariyasi, kategoriya, toifalash (kategoriyalash,)*

Narsa va predmetlar hamda ularning umumiy jihatlaridagi o'xshashlikka ega boshqa obyektlar ham umumiy kategoriyaning tashkil etadi. Kategoriya atamasi kognitiv tilshunoslikda keng ko'lamda qo'llaniladi va ko'p ma'noga egadir. Biz narsa va jismlarni umumiy o'xshashlikka ega va ular o'rtasida bog'liqlik bor deb hisoblaganimizda ularni bir kategoriyada izohlaymiz. Toifalash (kategoriyalash) qobiliyati bizga borliqning bor turfa xilligi va murakkabligiga qaramasdan uni anglab yetish hamda u bilan samarali aloqaga kirishish imkonini beradi. Avvalo, toifalash atrof muhitdagi murakkablik va u bilan bog'liq chalkashlikning oldini olishga imkon yaratadi. Misol uchun, hozirda fanga yetti millionga yaqin farqlanuvchi ranglar ma'lum. Agar biz ularning har birini o'ziga xos deb bilganimizda va ularni yagona rang nomi bilan tasniflamaganimizda, bor vaqtimizni ranglarni anglatuvchi so'zlarni yodlashga, esda saqlashga va balki yangi so'zlarni-da yaratishga sarflagan bo'lardik. Zero Bruner ta'riflagani kabi "Agar biz har bir yangi idrok mahsulini ongimizdagi mavjud kategoriyalardan biriga jamlamas ekanmiz mazkur tushuncha bizning tajribamiz tubidagi sukunat olamiga ko'milgan orzudagi marvaridga, qaqnusa aylanadi". (Bruner 1977:160) Ikkinchidan, odatda biz biror obyektning muayyan bir ma'lum kategoriya a'zosi sifatida toifalaydigan bo'lsak, bizga biz bu obyektning oldindan biladigandek tuyuladi. Ya'ni, har qanday yangi obyektning eski kategoriyada toifalash, mazkur obyekt haqidagi tushunchalarni oydinlashtiradi va soddalashtiradi. Uchinchidan, kategoriyalash (toifalash) murakkablikni kamaytiradi va biz o'zimizning obyekt o'rin olgan kategoriyaga oid barcha bilim va tajribalarimizdan foydalanish imkoniga ega bo'lamiz. To'rtinchidan, toifalash hukm chiqarish imkonini beradi. Biz yangi obyektning ma'lum bir kategoriyaga kiritganimizda, biz o'zimizning eski bilim va tajribamizdan foydalangan bo'lamiz. Agar siz yovvoyi qo'ziqorin iste'mol qilmoqchi bo'lsangiz, siz avvalo zaharli va zaharsiz qo'ziqorinlarni farqlay olishingiz lozim, ya'ni yovvoyi qo'ziqorinni iste'mol qilish bu butunlay noto'g'ri hukm emas. Beshinchidan, toifalash bizga obyektning ma'lum bir sinf sifatida umumiy murojaat qilish imkonini ham beradi. Bundan tashqari, ma'lum bir obyekt o'rin olgan kategoriyaning o'zi ham boshqa bir umumiyroq kategoriyaning obyekti bo'lishi mumkin. Masalan, biz o'z kursini obyekt sifatida kursni kategoriyasiga mansub deb

hisoblasak, o'z navbatida kursi bu uy jihozlari deb ataluvchi umumiy kategoriyaning bir obyektini.

Kategoriylash jarayoni. Obyektlarni ma'lum bir kategoriyaga kiritishda obyektlar o'rtasidagi umumiy o'xshashlikka tayaniladi. Kategoriylashtirish – murakkab aqliy va lisoniy jarayon. Barsalou fikricha toifalash quyidagi uch bosqichdan iborat:

A) Stimul (qo'zg'atuvchi sabab) tanlovi. Bu bosqichda sezgi organlari orqali qabul qilingan ma'lumotlar diqqatni tortish darajasiga ko'ra analiz qilinadi.

B) Ajaratish va toifalash. Bu bosqichda tanlangan stimul va undagi ma'lumot inson xotirasidagi bilim bilan solishtiriladi

C) Nomlash. Hosil bo'lgan kategoriya ma'lum bir so'z bilan nomlanadi. (Barsalou 1987:102)

Yuqoridagi jarayon yangi kategoriyaning yaralishiga oid. Biroq, bizningcha yangi obyektning eski kategoriyada toifalash biroz boshqacha yuz beradi. Masalan, "Ari" nomi ostida yangi obyektning kategoriylashtirsak, biz uni xotiramizda oldindan mavjud bo'lgan "hasharot" kategoriyasiga birlashtiramiz. Sezgi organlarimizning qay biri orqali yangi obyekt haqida ma'lumot qabul qilmaylik, agar xotiramizda kategoriyaga oid konkret va mavhum atributlar allaqachon mavjud bo'lsa, Barsalou aytgan nomlash bosqichi yuz bermaydi.

Kognitiv tilshunoslikda atributlar izohi. Atributlar bu kategoriya tarkibidagi obyektning umumiy birlashtiruvchi va yoki farqlovchi jihatlari jamlanmasidir. Kategoriyaning obyektleri tutash atributlarga ega, ya'ni barcha obyektlar guruhga tegishli umumiy shakl va sifatlarini ma'lum darajada o'zida mujassamlashtiradi. Obyekt kategoriyaning qanchalik ko'p atributlariga ega bo'lsa mazmun shunchalik oydinlashib boradi. Masalan, "patlar" umumiyroq atribut bo'lsa "tuxum", "uchish", "tumshuq" kabilar obyekt haqidagi taassurotni yanada aniqlashtiradi.

Shuningdek, atribut obyektlar o'rtasida farqlovchi vazifasini ham bajaradi. Masalan, it va ilon hayvon sifatida bir kategoriyada bo'lishsa, oyoqlarning yo'qligi jihati ilonlar taalluqli kategoriya(sudralib yuruvchilar) atributi hisoblanadi. Xuddi shunday ilonlarni kapalak qurti bilan qiyoslaganimizda ko'zlar yoki tishlar farqlovchi atribut hisoblanadi.

Prototip nazariyasi. Prototip bu kategoriya obyektleri uchun umumiy bo'lgan atributlarining eng ko'pi va ahamiyatlarini o'zida jamlagan obyekt hisoblanadi. Martin Hilpert fikricha prototip quyidagi jihatlarga ega:

- Prototip kategoriyaning eng yaxshi va eng aniq namunasi.
- Prototip kategoriyadagi eng ko'p atribut va jihatlarni o'zida umumlashtiradi.
- Prototiplar subyektiv xususiyatga ega
- Kategoriyaning tipik vakili sifatida e'tirof etiladi. (Youtube: A course in Cognitive Linguistics Categorization. Martin Hilpert)

Yuqoridagi jihatlardan prototipning subyektivligi izoh talab qiladi albatta. Bu shuni anglatadiki, har bir individual ongidagi prototip o'ziga xos va bir birini ko'p jihatda takrorlamasligi mumkin. Masalan, asbob-uskuna kategoriyasi uchun har kim har xil asbobni prototip qilib ko'rsatishi mumkin, ya'ni asbob deganda kimdir bolg'a haqida o'ylasa, yana kimdir arrani ko'z oldiga keltiradi. Shuningdek, kategoriyaning yagona prototiplari haqidagi qarash ham turli shaxslarda turlicha bo'lishi mumkin, bu esa obyektning prototip yoki prototip emasligi haqidagi hukmga ham ta'sir etishi mumkin. Misol uchun non tushunchasi

Rosch 1975

Rank	BIRD	FRUIT	VEHICLE	FURNITURE	WEAPON
Top eight (from more to less representative)					
1	Robin	Orange	Automobile	Chair	Gun
2	Sparrow	Apple	Station wagon	Sofa	Pistol
3	Bluejay	Banana	Truck	Couch	Revolver
4	Bluebird	Peach	Car	Table	Machine gun
5	Canary	Pear	Bus	Easy chair	Rifle
6	Blackbird	Apricot	Taxi	Dresser	Switchblade
7	Dove	Tangerine	Jeep	Rocking chair	Knife
8	Lark	Plum	Ambulance	Coffee table	Dagger
9	Swallow	Grapes	Motorcycle	Rocker	Shotgun
10	Parakeet	Nectarine	Streetcar	Love seat	Sword
Bottom ten (from more to less representative)					
10	Duck	Pawpaw	Rocket	Counter	Words
9	Peacock	Coconut	Blimp	Clock	Hand
8	Egret	Avocado	Skates	Drapes	Pipe
7	Chicken	Pumpkin	Camel	Refrigerator	Rope
6	Turkey	Tomato	Feet	Picture	Airplane
5	Ostrich	Nut	Skis	Closet	Foot
4	Titmouse	Gourd	Skateboard	Vase	Car
3	Fnu	Olive	Wheelbarrow	Ashtray	Screwdriver
2	Penguin	Pickle	Surfboard	Fan	Glass
1	Bat	Squash	Elevator	Telephone	Shoes

boshqa xalqlarda shunchaki kundalik ozuqa mahsuloti , lekin biz o'zbeklar mentalitetida non muhimroq ahamiyat kasb etadi. O'zbek xalqining tarixan ko'rgan kechirganlari, bir burda non toppish uchun chekkan zahmatlari uni biz uchun qadrlı ne'matga aylantirdi. Shu bois non deganda inson hayoti to'kisligining va baxtining eng kichik birligini his etamiz.

Prototip nazariyasi ustida ko'plab izlanishlar olib borilgan. Bulardan eng dastalbki va muvaffaqiyatlilaridan biri bu Roshning 1975-yil o'tkazgan eksperimenti hisoblanadi. Tajribaga ko'ra Rosh va uning hamkasblari odamlar o'rtasida so'rovnoma o'tkazishadi. Unga ko'ra odamlar qush meva va shu kabi boshqa kategoriyalar tarkibidagi o'z prototiplarini belgilaydilar. Yig'ilgan natijalarga ko'ra yuqoridagi obyektning insonlar ongidagi protoriplik darajisi quyidagi jadvaldagi kabi tadrijlandi.

(Rosch 1975)

Natijalarga ko'ra prototip obyektning dominantligi uning kategoriya attributlarini boshqa obyektarga qaraganda ko'proq o'zida jam qilganida edi. Bu hol quyidagi qushlar haqidagi tajriba jadvalida o'z izohini topadi.

Attributes Belgilar	Category members Kategoriya kiruvchilar				
	Robin Qorayal	Sparrow Chumchu	Dove Kaptar	Parrot To'ti	Ostrich Tuyaqush
Lay eggs – Tuxum qo'yadi	+	+	+	+	+
Beak –Tumshuq	+	+	+	+	+

Two wings – ikki qanotli	+	+	+	+	+/-
Two legs – ikki oyoqli	+	+	+	+	+
Feathers – patli	+	+	+	+	+
Can fly – ucha oladi	+	+	+	+	-
Chirps/sings – chirillaydi/kuylaydi	+	+	+	+/-	-
Short tail – kalta dumli	+	+	+	+/-	-
Red breast – qizil ko'krak	+	-	-	-	-

Sh.Safarov –Kognitiv tilshunoslik (2006:57)

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, kognitiv tilshunoslik va u tadqiq etayotgan har bir yo'nalish, ilm-fan kelajagida ustuvor bo'lishi kutilayotgan raqamli yondashuvning ham markaziy nuqtasida bo'lishi ehtimoli yuqori. Zero, kognitiv psixologiya, sotsial tilshunoslik va matn tilshunosligi kabi sohalarinig ham tadqiqot obyekti va muammolari ham lisoniy faoliyat va uning kognitiv tahliliga doir bo'lsa-da, Sh.Safarov ta'kidlagani sigari yuqoridagi tilshunoslik sohalarida kognitiv tilshunoslikdan farqli o'laroq “asosiy e'tibor tayyor mahsulot – so'z, so'z birikmasi, gap va matn kabilarning tuzilishi va tarkibini, ma'lum hollarda ma'no xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan.” (Sh.Safarov – Kognitiv tilshunoslik. 2006:8). Biroq yuqoridagi birliklarning nutqqacha bo'lgan hosil bo'lish asos va mexanizmlarini o'rganishda kognitiv tilshunoslikning ahamiyati salmoqliroq. Shunday ekan, sohada har doim yangilik va izlanishga ehtiyoj mavjud.

ADABIYOTLAR:

1. Брунер Дж. Психология познания. М.: Прогресс, 1977. -412с.
2. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты. В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. М.:Прогресс.1981.Выш.Х. –с.350-368.
3. Сафаров. Ш. Когнитив Тилшунослик. Жиззах.: Сангзор, 2006. –с.53-61.
4. Barsalou L.W. Context – independent and context-dependent information in concepts. In:Concepts and conceptual factors in categorization. – Cambridge:Camb.U. 1987.-p.101-140
5. Li Yihua. On the necessary and necessary conditions and the interpretation of the prototype theory [J] .Dages Study. 2011 (04).88
6. Rosch E/ Principles of categorization. Hillsdale(N.Y), 1978-p.27-78
7. Rosch E, Mervis C. Family Resemblance: studies the internal structure of categories// Cognitive psychology, 1975, No. 7-. 573-604

INTERNET SAYTLAR:

- 1.https://m.youtube.com/playlist?list=PLKgdsSsfw-faeun9_0LVETPT-ZGpKptlj&itct=CCQQojAYACITCKzGgL6RmfECFQU0mwod1lcMsDIGc2VhcmNo
2. <https://en.m.wikipedia.org>
3. <https://www.researchgate.net>

MORFOLOGIYA

Masharipova Nafosat*Xorazm viloyati Urganch shahri 25-sonli IDUMning
ona tili va adabiyoti fani o`qituvchisi.*

Annotatsiya: *Maqolada morfologiya va morfologik kategoriyalar hamda fe'lning morfologik tizmi haqida ma'lumotlar berilgan.*

Morfologiya – bu so'zning muhim qismlari haqidagi fan. Umuman shuni ta'kidlash kerakki, avvalo, bu tilshunoslikning ko'plab bo'limlaridan birining nomi. Uning vazifalariga so'zni alohida tilshunoslik ob'ekti sifatida o'rganish, shuningdek uning ichki tuzilishini tavsiflash va tahlil qilish kiradi.

Morfologiya (ma'nolari). Morfologiya (yun. *morphe* — shakl va... *logiya*) (tilshunoslikda) — 1) tilning morfologik qurilishi; 2) so'z shakllari haqidagi ta'limot. Birinchi ma'nosida ob'yektni anglatadi, ikkinchi ma'nosida tilshunoslikning shu ob'yektni o'rganuvchi bo'limini bildiradi. Morfologiya so'z turkumlari, ularga xos grammatik ma'nolarni, har bir turkumga xos grammatik kategoriyalar, bu kategoriyalarni yuzaga keltiruvchi grammatik shakl va grammatik ma'nolar va shakllarni o'rganadi. Til tizimidan iborat bo'lganidek, uning morfologiyasi ham o'ziga xos tizimni tashkil etadi. O'z navbatida, morfologik tizim ham o'ziga xos kichik tizimlardan tashkil topadi. Ulardan har birining mohiyati yoritilishi bilan, tilning morfologiyasi yaxlit holda, tizim sifatida o'rganiladi. Har bir so'z turkumiga xos ichki tizim (tizimcha)larni shu turkumga xos morfologik kategoriyalar tashkil etadi. Morfologik kategoriyalar so'z turkumiga xos ma'lum bir hodisaga oid umumiy va xususiy ma'nolar va bu ma'nolarni ifodalovchi so'z shakllari birligidan iborat bo'ladi. Ana shu so'z shakllari va ularga xos umumiy va xususiy ma'nolar yoritilishi bilan muayyan morfologik kategoriyalarning mohiyati belgilanadi. Boshqacha aytganda, morfologik tizim ichidagi ichki tizimlardan birining mohiyati belgilanadi. Masalan, fe'lning zamon kategoriyasi fe'l morfologiyasida alohida tizimni tashkil etadi. Shuning uchun fe'lning zamonlariga nisbatan "fe'l zamonlari tizimi" degan ibora ham qo'llanadi. Fe'lning zamon kategoriyasi, zamon tizimining mohiyati shundan iboratki, zamon shakllarining barchasi harakatning nutq vaqtiga (nutq momentiga) munosabatini bildiradi. Bu — zamon shakllarining barchasi uchun umumiy bo'lgan xususiyat. Shu bilan birga har bir zamonga oid fe'l shakli (shakllari) o'ziga xos xususiyatga ega. Masalan, o'tgan zamon shakllari harakatning nutq vaqtigacha, hozirgi zamon shakllari harakatning nutq vaqtida, kelasi zamon shakllari harakatning nutq vaqtidan keyin bajarilishini bildiradi. Fe'l turkumiga oid har bir morfologik kategoriyaning mohiyatini aniqlash bilan fe'lning morfologik tizimi yoritiladi. So'z shakli — muayyan grammatik shakldagi muayyan suzni bildiruvchi termin. Nutq birligi bo'lmish suz qamma vaqt (ya'ni nutqda) muayyan ma'no va vazifani bildiruvchi shaklga ega buladi va u so'z shakli hisoblanadi. Bu xususiyat faqat mustaqil suz turkumlariga, shunda ham faqat ot, sifat va fe'l turkumlariga oid suzlar uchun xosdir. Bu turkumlarga oid suzlar nutqqa o'zi mansub bo'lgan turkumga xos muayyan grammatik ma'no va vazifani voqelantiruvchi (reallashtiruvchi) shakllarda qo'llanadi. Masalan, otlar son va kelishik kategoriyasiga xos shakllardan birida (do'stlarga — ko'plik son, jo'nalish kelishigi shakli), fe'llar nisbat, zamon kategoriyasiga xos shakllardan birida

(ko'rsatdi — orttirma nisbat, o'tgan zamon shakli) qo'llanadi. Lekin muayyan grammatik ma'no va vazifaga ega bo'lgan so'z nutkdan shu ma'no, vazifani qayd etuvchi ko'rsatkichsiz (shakl yasovchisiz) ham qo'llanishi mumkin. Masalan: "Stol ustidagi kitob e'tiborimni tortdi" gapidagi "kitob" so'zi birlik son, bosh kelishik shaklida, lekin shu ma'nolarni ifodalovchi ko'rsatkichga ega emas. Buni "nol kursatkichli shakl" deyiladi. Yuqorida keltirilgan gapdagi "kitob" so'zining birlik son shakli ekani "kitoblar" ko'plik shakliga nisbatan, bosh kelishik shakli ekani esa maxsus ko'rsatkichga ega bo'lgan boshqa kelishik shakllariga (mas, qaratqich — "kitobning", chiqish — "kitobdan" shakllariga) nisbatan belgilanadi, ya'ni kelishik shakli deb qaraladi.

Demak, fe'l turkumiga oid har bir morfologik kategoriyaning mohiyatini aniqlash bilan fe'lning morfologik tizimi yoritiladi.

KIMYO LABORATORIYADA XAVFSIZLIK QOIDALARI

Rahmonova Dildora Safarovna*Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri**25 - maktab kimyo fani o'qituvchisi*

Annotasiya: *Ushbu maqolada kimyo laboratoriyasidagi eng muhim qoidalar ya'ni xavfsizlik texnika qoidalari haqida so'z yuritiladi . Ushbu tavsiyalar o'qituvcholar tomonidan o'quvchilarga yetkazilsa, maktab o'quvchilarining laboratoriya mashg'ulotlarida qanday ish olib borishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *kimyo, laboratoriya, texnika, modda, ishqor, xlor,....*

Kimyo laboratoriya qoidalari o'quvchilarga o'qib beriladi, har bir qoidaning mohiyati tushuntiriladi va ular o'quv-laboratoriya xonasining ko'rinadigan joyiga o'matiladi.

Kimyoviy tajribalarni bajarishda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

— Ish jarayonida faqat toza, quruq va butun, ishga yaroqli asboblardan foydalanish lozim.

—Uchuvchan moddalarni ehtiyotlik bilan hidlash.

—Ko'zni saqlash (chunki zararli moddalarning eng mayda tomchisi va bug'lari

ham ko'z pardasiga tushib, ko'rish qobiliyatini yo'qotishga olib keladi).

—Qizdirilayotgan suyuqligi bor probirkaning ochiq tomonini o'zingizdan va o'rtoqlaringizdan chetga qaratish (chunki o'ta qizdirilib yuborilgan suyuqlik qaynab chiqib, qo'lga va yuzga sachrashi mumkin).

—Probirkalarda moddaning eritmalarini qizdirish uchun ularni probirkaning 1/3 qismigacha quyish.

—Qattiq moddalarni faqat quruq probirkalarda va chinni kosachada qizdirish kerak.

—Moddalarni shisha idishlarda qizdirilganda ularni quruq yoqilg'i alangasiga tekkizmaslik (idish dars ketib, sinishi mumkin).

—Qattiq yoqilg'ini ishlatib bo'lgach, uni maxsus qopqoq bilan berkitib o'chirish.

—Reaksiyani kuzatayotganda probirkani yuzga yaqin olib kelmang.

—Himoya ko'zoynaklardan foydalanishni odat qilib oling.

-- Konsentrlangan kislotalar, xlor, yod, vodorod sulfid va boshqa moddalar bilan o'tkaziladigan tajribalar mo'rili shkafda bajariladi.

-- Xlor, brom, vodorod sulfid va uglerod (II)-oksid bilan zaharlanganda, avvalo zaharlangan kishini ochiq havoga olib shiqish so'ngra tegishli yordam berish kerak.

-- Kuchli kislotalar, ayniqsa, konsentrlangan sulfat kislotani suyultirishda suvni kislotaga emas, balki kislotani suvga jildiratib quyiladi.

-- Laboratoriya ishi tugagach qo'lni yaxshilab yuvish kerak.

-- Kislotalar, ishqorlar va ishlatilgan xromli aralashmani rakovinaga to'kish yaramaydi.

Demak, texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qilish sog'lig'imiz garovidir. Ayniqsa zaharli moddalar bilan ishlaganda reaktivlarni yuzdan uzoqroqda tutish zaharli gaz ajralganda, ishni mo'rili shkafda amalga oshirish lo zim bo'ladi.

Agar biror extiyotsizlik orqali kuyish yoki zaharlanish yuz bersa, u holda darhol quyidagi birinchi yordamni berish kerak. Birinchi darajali kuyishda terining qizarishi kuzatiladi. Kuygan joyga 90-96 %li etil spirt bilan ho'llangan paxta qo'yiladi, bu bir necha marta takrorlanadi. Ikkinchi darajali kuyishda terida pufakchalar hosil bo'ladi. Teri spirt bilan yuqorida ko'rsatilgandek ishlanadi yoki 3-5% li KMnO₄ eritmasi yoki yangi tayyorlangan 5%li tanin eritmasi bilan teri jigarrangga kirguncha ho'llanadi. Uchinchi darajali kuyishda to'qimalarning buzilishi kuzatiladi, bunda kuygan joy sterillangan bint bilan boylanadi va shifokor chaqiriladi. Terining kislotalar, ishqorlar, brom, fosfor tomonidan kuyish, kuygan joy vodoprovod jo'mragidan kuchli suv oqimi bilan yuviladi, shundan so'ng ehtiyotlik bilan (ishqor ta'sirida kuyganda) 1%li sirka kislotasi eritmasi bilan yoki (kislotasi ta'sirida kuyganda) natriy gidrokarbonatning 1% li eritmasi bilan kuygan joy yuviladi, brom ta'sirida kuyganda tananing kuygan joyi benzol bilan yuviladi. Fosfor ta'sirida kuyganda tananing kuygan qismiga mis sulfatning 1%li eritmasi shimdirilgan doka qo'yilib, uni bir necha marta almashtiriladi. Og'i z va lablarning ishqorlar, kislotalar va og'ir metallar tuzlarining eritmalari ta'siridan kuyishi. Zaharga qarshi vositalar, masalan, sut, oqsil, suli qaynatmasi iste'mol qilinadi.

Kislotalar ta'sirida kuyganda og'iz bo'shlig'ini bo'r yoki magniy oksid suspenziyasi bilan chayiladi, ishqorlar ta'sirida kuyganda esa og'iz bo'shlig'i sirka kislotaning 1%li yoki limon sharbatining suvli eritmasi bilan chayiladi. Nafas olish yo'llarini yallig'lantiruvchi gazlar xlor, brom, vodorod xlorid, azot oksidlari ta'sirida zaharlanishi. Zaharlangan odam toza havoga olib chiqilib, bezovta qilinmaydi. Suv bug'lari, natriy gidrokarbonat eritmasini purkash bilan ingalyatsiya qilinadi. Kislorod bilan nafas oldiriladi. Nafas olish to'xtab qolsa, jabrlanganga sun'iy nafas oldiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. H.R.Rahimov, N.A.Parpyiev va boshqalar. «Anorganik kimyoning nazariy asoslari», T., «O'zbekiston», 2002 yil.
2. H.R.Rahimov. «Anorganik ximiya», T., «O'qituvchi», 1984 yil.
3. N.S.Axmetov. «Obshaya i neorganicheskaya ximiya», M., «VsH»,1988 g.
4. A.K. Glinka. «Umumiy ximiya», T., «O'zbekiston», 1978 yil.
5. B.V. Nekrasov. «Osnovi obshey ximii», M., «VsH», 1974 g.
6. Z.S.Saidnosirova. «Anorganik ximiya», T., «O'qituvchi», 1983 yil.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI INTELLEKTUAL
RIVOJLANTIRISH MASALALARI****Saparboyeva Dilfuza Soburovna***Qoraqalpog'izston Respublikasi, Amudaryo tumani
56-sonli maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarini har tomonlama intellektual rivojlantirishning muhim masalalari, "intellekt" va "tafakkur" tushunchalarining uyg'un va mushtarakligi haqida ma'lumotlar yoritilgan. Boshlang'ich sinf dasturlaridagi "O'qish", "Odobnoma", "Ona tili", "Matematika" fanlarining o'quvchilarida shaxs kamoloti elementlarini tarbiyalashdagi ahamiyati bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *intellektual, falsafa, tafakkur, ijtimoiy-psixologik, iqtidor.*

Intellektual qobiliyat ijodiy faoliyat natijasida yaratiladi. Hozirgi zamon sharoitida "intellekt" ning yetmishdan ortiq turli ta'riflari ma'lum bo'lib, ularning tahlili bunday xulosa qilishga imkon beradi: u ancha keng tushuncha bo'lib, bugungi kunda uning bir ma'noli talqini yo'q. "Intellekt" va "tafakkur" tushunchalarini yaqinlashtiradigan bir qator ta'riflar mavjud.

Falsafadan ensiklopedik lug'at intellektni hissiyot, iroda, tasavvur kabi qobiliyatlardan farqli o'laroq, tafakkur qobiliyati sifatida talqin qiladi. "Intellekt", "tafakkur", "sinergetik tafakkur stili", "o'quv", "intellektual o'quv", "o'quv-intellektual o'quv" tushunchalarining mazmunini aniqlashtirish, shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv intellektual o'quvlari kriteriyalari va ko'rsatkichlarini ishlab chiqishga bag'ishlanadi. Intellektual - aql zakovat egasiga xos bo'lgan aqliy ma'naviy qobiliyat, salohiyat. Rivojlantirish-o'quvchi yoki talabanning ta'lim vositasida bir sifat bosqichidan ikkinchisiga o'tishini ta'minlovchi jarayon. Ammo shu narsa ham ma'lumki, tafakkur - bu faoliyat bo'lib, u intellekt deb olinadi. Shuning uchun intellektni, eng avvalo, tafakkurlashda yuqori tashkil etilgan qobiliyat sifatida muhokama qilinishi zarur. O'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish uzluksiz ta'lim tizimi oldidagi shaxs tarbiyasi bilan bog'liq muammolarni hal qilishning zarur shartlaridan biridir. Inson o'z xatti-harakatlari, faoliyati davomida qay darajada mustaqil fikrli bo'lsa, shu qadar tushunchasi keng, aql-idroki yuksak hisoblanadi. Fikr nutq orqali ifoda etilishi nazarda tutilsa, ona tili ta'limi oldida nechog'li mas'uliyatli vazifani hal qilish masalasi turganini anglash qiyin emas. Kichik maktab yoshida bu tushuncha va hamma mantiqiy jarayonlarni birdaniga egallanishi mumkin emas, lekin o'quvchilar ularga 2-sinfdayoq duch keladilar. Biroq o'qitishni shunday tashkil etish kerakki, bunda o'quvchilar jarayonlarni asta-sekin egallasinlar va bunda ularning tafakkuri hisobga olinsin.

Boshlang'ich sinf o'quvchining tafakkuri o'ziga xosdir: bu esa unda turli tafakkur shakllariga oid qobiliyatlar hali rivojlanmaganligi bilan ifodalanadi. Tabiiyki, bu

o'qitishda ma'lum qiyinchiliklar yaratadi. Kichik yoshli bolalar tilga olingan mantiqiy tafakkur jarayonini egallaydilar. Bu ona tili, matematika kabi matkab o'quv fanlarini o'rganishda ravshan ko'rinib turadi. Boshlang'ich sinflarda iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularning shaxs kamolotini o'rganish muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillardan biridir. Quyidagi omillar boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtidorlik kamolotini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich ta'lim faoliyatini tahlil etish ularda o'qitilayotgan bir qator ijtimoiy-gumanitar fanlar, jumladan, "O'qish", "Odobnoma", "Ona tili", "Matematika" kabi fanlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida shaxs kamoloti elementlarini tarbiyalashda katta imkoniyatlarga egaligini ko'rsatadi.

Aqliy rivojlanish nazariyasi mualliflari intellektual o'quvlar shakllanishining quyidagi bosqichlarini ajratishadi:

- 1) o'quvlarni qo'llash tajribasini aniqlash bilan tavsiflanuvchi bosqich;
- 2) tashxislash bosqichi, bunda o'quvlarning shakllanganlik darajalari aniqlandi;
- 3) motivatsiya bosqichi;
- 4) uslubdan foydalanish algoritmini anglash bosqichi;
- 5) bevosita qo'llash hamda boshqa predmetlar bilan taqqoslash bosqichi.

Maktab o'quvchilarini tafakkur sa'y-harakatlariga o'rgatishda ikkita faoliyatli o'qitish nazariyasi keng qo'llanishga ega bo'ldi: birinchi maktab vakillari intellektual operatsiyalarni shakllantirish va rivojlantirish nazariyasini ishlab chiqishdi. Bu nazariyaning bosh g'oyasi quyidagicha: bilimlarni o'zlashtirish o'quvchilar tomonidan faqat ma'lum sa'y-harakatlar tizimi bajarilishi natijasida sodir bo'ladi. Harakat o'zi ustida bajarilayotgan predmet bilan funksional bog'langan, o'z ichiga mazkur predmetni o'zgartirish maqsadini va bunday o'zgartirish vositasini oladi. Bularning hammasi birgalikda shakllantirilayotgan harakatning ijro qismini tashkil etadi. Boshlang'ich ta'lim jarayonini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish uchun ta'limga yangicha yondashuv, innovatsion ta'lim texnologiyalari ko'proq ta'lim oluvchilar faolligiga asoslanishi, ularda mustaqil o'rganish ehtiyoji va ko'nikmalarini shakllantirishga yo'nalgan bo'lishi lozim. O'qituvchi bilim uzatuvchi roldan ta'lim oluvchilarning faol o'rganish jarayonini tashkil qiluvchi, ularning o'qish motivatsiyalarini va faoliyatini boshqaruvchi, ulardagi mavjud bilish, erkin fikrlash, ijod qilish, yangilik yaratish ehtiyojlarini psixologik va pedagogik jihatdan oqilona qo'llab- quvvatlab, rivojlantiruvchi rolga o'tishi zarur.

Innovatsion jarayonning har bir bosqichida bu jarayon qatnashchilari quyidagi uchta yo'nalishda ish olib borishlari zarur: moddiy-texnik; tashkiliy; ijtimoiy-psixologik. Har qanday yangilik kiritilishi, shu jumladan, pedagogik texnologiya joriy qilinishi va zaruriy samara berishi pedagogik jamoa a'zolarining yangilikni qanday qabul qilishi, unga bo'lgan munosabatiga bog'liq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yunusova D.I. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari, T.: 2007-258 b.
2. Yagudayev B. Ya. Ajoyib sonlar olamida.- Toshkent: "O'qituvchi", 1979.
3. Umumta'lim maktablarining 1-4-sinflari uchun mo'ljallangan darslik. So'nggi nashri.

COGNITIVE AND PRAGMATIC STUDY OF TEXTS RELATED TO ENGLISH MEDIA

Ubaydullayev Farxod O'tkir o'g'li

Master of Samarkand State Institute of Foreign Languages

Anatatsiya: *Ushbu maqola ingliz tilidagi ommaviy axborot vositalariga tegishli bo'lgan matnlarni kognitiv va pragmatik jihatdan tahlil namunalari haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, maqolada kognitiv va pragmatik tushunchalar haqida alohida ma'lumot keltirilgan. Maqolada kognitiv va pragmatik jihatdan ma'lumotlarni o'rganish insonga qanday ta'sir qilishi haqida ham ma'lumotlar ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *Adabiy nutq, ritorika, uslubiy vosita, pragmatik, kognitiv o'rganish.*

Annotation: *This article provides information on examples of cognitive and pragmatic analysis of texts pertaining to English-language media. The article also provides specific information on cognitive and pragmatic concepts. The article also provides information on how cognitive and pragmatic learning affects a person.*

One of the approaches to cognitive linguistics is called Cognitive Linguistics, with capital initials, but it is also often spelled cognitive linguistics with all lowercase letters. This movement saw its beginning in early 1980s when George Layoff's metaphor theory was united with Ronald Langacker's Cognitive Grammar, with subsequent models of Construction Grammar following from various authors. The union entails two different approaches to linguistic and cultural evolution: that of the conceptual metaphor, and the construction. Cognitive Linguistics defines itself in opposition to generative grammar, arguing that language functions in the brain according to general cognitive principles. Layoff's and Langacker's ideas are applied across sciences. In addition to linguistics and translation theory, Cognitive Linguistics is influential in literary studies, education, sociology, musicology, computer science and theology. The end of the 20th century saw a shift in scientific paradigms with the cognitive approach coming forward. At that point, linguists adopted the term 'discourse' to refer to written and spoken texts and their connections with extra linguistic factors. Discourse analysis has since then been used to approach texts as objects of reality rather than independent aesthetic artifacts, and consider the interactive relationship between spoken/written texts and listeners/readers. Literary discourse is a verbal presentation of the author's perception of the world, whereby any language element explicitly or implicitly reveals the author's perspective and insight. While language means convey the author's intentions and conceptual information, they also appeal to an emotional response from the readers, as a piece of literary work is usually appreciated not because it is easy to comprehend, but because of the readers' emotive, evaluative and attitudinal response to it. Readers unravel meaning against the temporal, cultural and social context of their own reality and approach texts with different sets of assumptions and experiences which will inevitably affect interpretation. Meaning is derived from a combination of factors, including the formal structure of the text and the contextual circumstances in which it is read. The meaning of a literary text is not always unwaveringly fixed, but is somewhat fluid as it cannot always be permanently pinned down through a

process of analysis. However, by looking at language one may construct stronger arguments about the meanings generated for particular kinds of audiences. Meaningful interpretation requires stylistic analysis that considers typical conversational scenarios, stylistic traits, and language means intertwined with the conversational situation, as well as the effect the writer/speaker wishes to have on the reader/listener. Linguistic techniques used to generate an additional or supplemental meaning, idea or feeling are called stylistic devices. Stylistic devices create imagery, put emphasis, clarify the meaning within a text to engage, entertain or capture readers' attention .

So stylistics is about explaining how the meaning of a text was created through the writer's linguistic choices, and this process is more language-driven than text-oriented. Pinning down the meaning of a text is of less concern to contemporary scholars than it has been to scholars in the past, mainly because of the emerging theories concerning language interpretation. This study attempts to demonstrate how modern standards of text interpretation have departed from the traditional stylistics in two significant ways. The first has to do with pragmatic research. It is now more frequently held that meaning is not stable or absolute, but depends on the process of interpretation by the reader or listener. Our interpretation of something we read can depend on many contextual factors, including our cultural background and immediate surroundings. Moreover, analytical models have incorporated contemporary linguistic theories concerned with the process of reading and interpretation. The second approach is inspired by various cognitive theories that render it possible to combine traditional stylistic text analysis with discussions concerning the cognitive structures and processes that underlie the production and reception of language. This combined method implies analyzing formal features of literary texts and explaining possible interpretations by describing how the literary-linguistic information is represented and processed in the human mind. Pragmatics emerged as a response to scholars' attempts to comprehend human actions and thoughts through their speech. Pragmatics considers language as an instrument of interaction: what people mean when they use language and how they communicate and understand each other. Pragmatics deals with the intentional choice of language means that affects the recipient ultimately evoking certain feelings, ideas and behavior. Thus, pragmatic analysis of literary discourse implies analyzing the functioning of language units in a text, as well as all the issues connected with the authors and readers and their interaction in literary communication. The aim of literary discourse is to affect the reader emotionally and aesthetically, which is achieved to a great extent by stylistic markedness and different forms of stylistic or other variations in a text. The functioning of stylistic devices depends on the factors which are considered to be pragmatic constituents of any text as a means of communication: participants of communication, pragmatic intention, pragmatic content, pragmatic effect and pragmatic potential. Participants of literary discourse do not communicate face to face; but the writer's thoughts, feelings, beliefs and objectives, as those of the creator of the text, are expressed directly.

BIBLIOGRAPHY:

1. Van Peer, 2016
2. Bakker, 2010
3. Wolfreys et al., 2016)
- 4.file:///C:/Users/Toshiba/Downloads/Cognitive_and_pragmatic_approach_to_using_s
tylisti.pdf
- 5.https://www.researchgate.net/publication/332516976_Cognitive_and_pragmatic

FIZIKANI O'QITISHDA "VENN DIAGRAMMASI" USULINI QO'LLASH

Xaknazarova Ugilsho Shomurodovna*Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar**25- umumiy o'rta ta'lim maktabining Fizika fani o'qituvchisi*

Annotasiya : *Ushbu maqolada Fizika darsini interfaol usulda tashkil qilishini ko'rsatish maqsadida " Venn diagrammasi " misol qilib olindi va yoritildi. Ushbu maqola o'qituvchilarga fizika darsini samarali tashkil etishga ko'maklashadi.*

Kalit so'zlar: *fizika, Venn diagrammasi, metod, strategiya, ...*

Fizika fani rang-barang tabiat hodisalarini o'zida mujassamlashtirgan qiziqarli fandır. Lekin yuqori sinf(kurs)larga o'tgan sari mavzular murakkablashib boraveradi. Natijada ko'pchilik o'quvchilar fanni o'zlashtirishga qiynaladilar. Kuzatishlar, mavzuni tushunmagan o'quvchilarning aksariyati o'qituvchiga savol bilan murojaat qilmasligini ko'rsatadi. Agar o'quvchi yangi darsning o'zida mavzuning tushunmagan qismi bo'yicha o'qituvchiga savol berib, mavzuni mustahkamlab olsa, u keyingi mavzularni tushunishga ham qiynalmaydi. Shuni inobatga olgan holda har bir pedagog o'tayotgan darsini mustahkamlashga katta e'tibor berishi, o'quvchilar fikrini eshitishi kerak. Bu maqsadda darsda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash yaxshi natija beradi. Hozirgi kunda dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlarida o'quvchilarning qiziqishi, ilmiy ijodkorligini oshiruvchi, shu bilan bir qatorda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha katta tajriba to'plangan. Shu tajriba asosini interfaol metodlar tashkil etib, ulardan biri "Venn diagrammasi" strategiyasi metodidir.

Ushbu metod o'quvchilarda mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar negizida mavzuning umumiy mohiyatini o'zlashtirish ko'nikmalarini hosil qilishda qo'llanilib, strategiya kichik guruhlarini shakllantirish asosida sxema bo'yicha amalga oshiriladi.

Yozuv taxtasi o'zaro teng to'rt (mavzuga moslab) bo'laklarga ajratiladi va har bir bo'lakka quyidagi rasmda ko'rsatilgan sxema chiziladi:

Strategiya o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan yaqin nazariy bilimlar, ma'lumotlar yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Ushbu strategiyadan muayyan bo'lim yoki boblar bo'yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

Strategiyani qo'llash bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Auditoriya o'quvchilari to'rt guruhga bo'linadi. Yozuv taxtasiga topshiriqni bajarish mohiyatini aks ettiruvchi sxema chiziladi.

2. Har bir guruhga o'zlashtirilayotgan mavzu yuzasidan alohida topshiriq beriladi.

3. Topshiriqlar bajarilgach, guruh a'zolari orasidan liderlar tanlanadi.

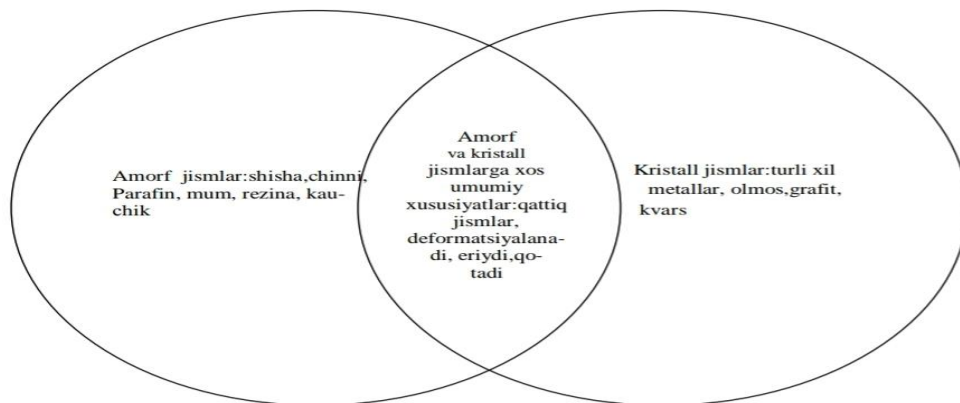
4. Liderlar guruh a'zolari tomonidan bildirilgan fikrlarni umumlashtirib, yozuv taxtasida aks etgan diagrammani to'ldiradilar.

Akademik litseyda umumta'lim guruhlarining I bosqichida o'tiladigan "Qattiq jismlarning xossalari. Amorf va kristall jismlar" nomli mavzusini o'tishda mavzuni mustahkamlash uchun yuqoridagi metodni qo'llashni ko'rib chiqsak.

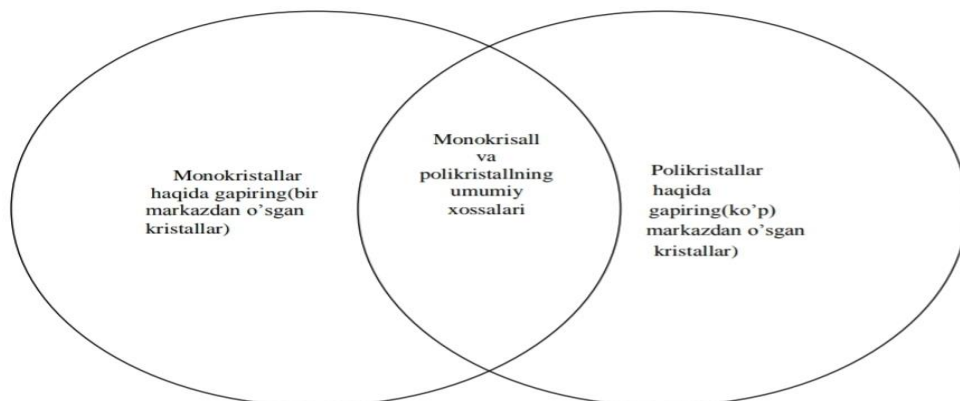
Dastlab o'qituvchi yangi mavzuni bayon qiladi:qattiq jism, uning xossalari, qattiq jismning turlari, amorf jismlar, kristallar, kristallarning xossalari, ularning 2 guruhga bo'linishi: monokristall va polikristallar haqida gapiradi. Kristallarning o'zi ham to'rt turga bo'linadi, ular:

1.Ionli kristallar 2.Atomli kristallar. 3.Metal kristallar. 4.Molekulali kristallar ekanligini aytadi va misollar keltiradi. Keyin esa amorf jismlar va ularning xususiyatlarini tushuntiradi. Qattiq jismlarning mexanik xossalari haqida tushuncha berib o'qituvchi darsda

I guruh

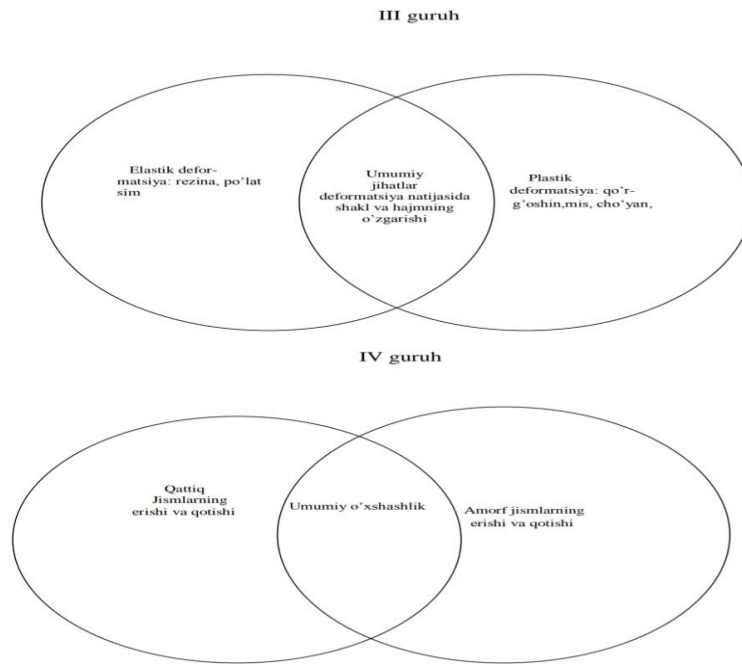
II guruh

rezina bo'lagining cho'zilishini namoyish qiladi.

Mavzuni mustahkamlash, o'quvchilarning mavzuni qanchalik o'zlashtirganliklarini bilish maqsadida auditoriya o'quvchilari 4 guruhga bo'linadi.

Guruhlarga quyidagi -rasmdagi sxemada aks etgan savollar tarqatiladi

Ushbu diagrammalarni to'ldirish uchun guruhlarga 10 daqiqiga vaqt beriladi.

Belgilangan vaqt tugagach har bir guruh berilgan savollarga javob beradilar. Bunda guruhning har bir a'zosi o'z fikrini aytadi. Har bir guruh savolga javob berayotganda o'quvchining xato va kamchiliklarini boshqa o'quvchilarga murojaat qilib to'ldirilishi o'qituvchi tomonidan taklif etiladi. Shundan so'ng o'qituvchi yakuniy xulosani aytadi. Ushbu loyiha yakunlangach faol o'quvchilar rag'batlantiriladi.

Bu metodni dars jarayoniga qo'llashda quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- 1.O'quvchilar fizik tushunchalarni taqqoslash, bir-biridan farqlashni o'rganadilar. O'xshash fizik hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni organish, fizik jismlarning umumiy jihatlarini topish orqali kichik fizik kashfiyotlarga yo'l ochiladi. Fanga ijodiy yondashish paydo bo'ladi.
- 2.O'quvchi ham tinglaydi, ham gapiradi, savoliga javob oladi va baholanadi. Yangi mavzu o'qituvchi emas, o'quvchilar hamkorligida mustahkamlanadi.
- 3.O'quvchining mavzuning qaysi qismini mustahkamlay olmagani yaqqol bilinadi va shu darsni o'zida muammo bartaraf etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Saidahmedov N. Pedagogik amaliyotda yangi texnologiyalarni qo'llash namunalari.- Toshkent:RTM.2000.
2. Ochilov M.Yangi pedagogik texnologiyalar.-Qarshi.Nasaf.2000 y.
3. Shodiyev N.Sh. Yangi pedagogik texnologiyalar.(ma'ruzalar matni). Samarqand-2010.
4. www.ziyonet.uz.

РУССКИЙ ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ.

Юсуфжанова Ҳосиятхон Аҳаджон кизи

NamDU

Русский язык относится к крупнейшим языкам мира. В настоящее время по степени распространенности он занимает четвертое место в мире. По данным ЮНЕСКО русский язык является родным для 130 млн. граждан Российской Федерации, 26,4 млн. жителей республик СНГ и Балтии и почти 7,4 млн. жителей стран дальнего зарубежья (прежде всего Германии и других стран Европы, США и Израиля), то есть в общей сложности для 163,8 млн. человек. Свыше 114 млн. владеют русским как вторым языком (преимущественно в государствах СНГ и Балтии) или знают его как иностранный (в странах дальнего зарубежья).

Русский язык является государственным языком в Российской Федерации, средством межнационального общения народов России и СНГ, одним из шести официальных и рабочих языков ООН и других международных организаций.

Русский язык принят в «клуб мировых языков» потому, что это один из наиболее развитых мировых языков. На русском языке написана получившая мировое признание художественная, научная и техническая литература, а также выполнены переводы ценнейших произведений мировой культуры.

Русский язык сохраняет давнюю традицию успешного изучения в России и за рубежом. В настоящее время его изучают в учебных заведениях более чем 100 стран. Возможность получения высококачественного образования на базе русского языка — это один из важнейших факторов, способных обеспечить позиции русского языка в современном мире.

Роль русского языка невозможно переоценить. Практически одна треть миллиарда людей на планете разговаривает на русском языке. Фактически это и есть русский мир – то огромное живое пространство, где происходит взаимное постижение духовных и культурных ценностей целого множества народов. Так, русский язык по праву считается одним из общих достояний народов содружества, и по сей день он является естественной базой для дальнейшего укрепления межгосударственных и человеческих отношений. [1]

Мировые языки	Является родным /владеют им как иностранным
Английский	1500 млн. человек
Китайский	1350 млн. человек
Испанский	360 млн. человек
Русский	300 млн. человек
Французский	270 млн. человек
Хинди/урду	260 млн. человек
Арабский	230 млн. человек
Португальский	190 млн. человек
Бенгальский	190 млн. человек

(по данным ЮНЕСКО <http://lenta.ru/articles/2009/02/21/languages>)

Следующие цитаты о русском языке приводятся для подтверждения его значения и роли для людей.

Русский язык должен стать мировым языком. Настанет время (и оно не за горами) – русский язык начнут изучать по всем меридианам земного шара. (А. К. Толстой)[2]

Язык есть вековой труд целого поколения. (В.И. Даль)[3]
«Что русский язык – один из богатейших языков в мире в этом нет никакого сомнения» (В.Г. Белинский)

Во дни сомнений, во дни тягостных раздумий о судьбах моей родины,- ты один мне поддержка и опора, о великий, могучий, правдивый и свободный русский язык! Не будь тебя - как не впасть в отчаяние при виде всего, что совершается дома? Но нельзя верить, чтобы такой язык не был дан великому народу! (И. С. Тургенев)

Бессмертие народа - в его языке. (Ф.А. Абрамов)[4]

Язык - это история народа, это путь цивилизации и культуры... (А.И. Куприн)[5]

Приведем стихи узбекского поэта Сабира Абдуллы. Веские аргументы приводит поэт, призывая выучить русский язык. Именно такую роль русский язык играет в вашей жизни.[6]

*Если ты хочешь судьбу переспорить,
Если ты ищешь отрады цветник,
Если нуждаешься в твердой опоре -
Выучи русский язык!
Он твой наставник великий, могучий,
Он переводчик, он проводник.
Если штурмуешь познания кручи –
Выучи русский язык!
Горького зоркость,
Бескрайность Толстого,
Пушкинской лирики чистый родник.
Блещут зеркальностью русского слова.
Выучи русский язык!*

Русский язык — привычный и удобный инструмент духовного общения. Пушкин завещал русскому языку двуединую миссию — миссию единения и миссию сбережения иных языков и культур. В нынешних условиях он является важнейшим рычагом сближения независимых государств.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Акишина А.А., Каган О.Е. Учимся учить. М., 2005.
2. Вагнер В.Н. Методика преподавания русского языка. М., 2001.
3. Занин В.Ф. Просто грамматика в кн. «Живая методика для преподавателя русского языка как иностранного». М., 2005. С. 261–335.
4. Иевлева З.И. Методика преподавания грамматики в практическом курсе русского языка для иностранцев. М., 1981.
5. Какорина Е.В., Савченко Т.В., Костылева Л.В. Русский язык: от ступени к ступени. РКИ.Чч. 1, 2. М.: Этносфера, 2004.
6. Методика преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе / Дергачева Г.И., Кузина О.С., Малашенко Н.М. и др. М., 1986.
7. Шляхов В.И. Методика преподавания РКИ в прошлом, настоящем и будущем// Русский язык за рубежом. 2011. № 1
8. Щукин А.Н. Методика использования аудиовизуальных средств (при обучении русскому языку как иностранному в вузе). М., 1981.
9. Габдулхаков Ф.А. О роли русского языка на современном этапе развития общества. //Преподавание языка и литературы №4, 2002 г, С 3-6
10. Габдулхаков Ф. А. Очерки методики обучения русскому языку. Наманган, 2013 г. – 188 с.

УПРАЖНЕНИЕ КАК КОМПОНЕНТ СОДЕРЖАНИЯ ОБУЧЕНИЯ
БИЛИНГВИЗМУ

Юсуфжанова Ҳосиятхон Аҳаджон кизи

NamDU

На современном этапе развития общества главной задачей процесса обучения языкам является воспитание билингвов, как это принято во всем мире. В некоторых странах билингвизм является в силу сложившихся обстоятельств обычным положением, и при обучении иностранным языкам здесь решаются задачи подготовки полиглотов, людей, владеющих несколькими (более чем двумя) языками. Слово «БИЛИНГВИЗМ» (от лат. *vi* - два, *lingua* - язык), означает двуязычие. Билингвизм – это способность человека пользоваться двумя языками и практическое умение применять их в процессе общения.[1]

Полный (достаточный) билингвизм появляется в форме почти одинакового владения двумя языками и попеременного их использования в зависимости от условий речевого общения. С позиций психолингвистики, билингвизм характеризуется как способность употреблять для общения две языковые системы.[2]

По данным ряда ученых, билингвов в мире больше, чем монолингвов. Около 70 % населения земного шара в той или иной степени владеют двумя или более языками, предполагают специалисты.

Полноценно развивающиеся билингвы, как правило, хорошо учатся и лучше других усваивают абстрактные науки, литературу и другие иностранные языки.

Детям-билингвам необходимо языковое воспитание в семье. Если этому не уделяется должного внимания, а именно разговор с ребенком ведется только на родном языке, а вне дома он слышит только речь на неродном языке, то происходит разграничение языковых сфер общения. В связи с этим детям-билингвам необходима четко выстроенная система упражнений.

Отличительной особенностью является сюжетный способ организации упражнений на уроке. Урок представляет собой единую сюжетную линию, направляемую каким-либо событием: реальным (праздник), вымышленным, игровым или сказочным. Каждый урок, в свою очередь, представляет собой звено в сюжетной линии всего хода обучения. [3]

Важнейшей особенностью урока русского языка является строгая **зависимость упражнений от цели**. Как известно, цель определяет средства, поэтому упражнения как средства обучения должны быть адекватны цели. Что это значит?

Адекватность упражнений — это их потенциальная способность, благодаря определенному характеру и качествам, служить наиболее эффективным средством достижения конкретной цели.

Есть также проблема соответствия упражнения характеру формируемого навыка — лексического, грамматического, произносительного, орфографического и т.п.

Допустим, целью урока является формирование грамматического навыка говорения (употребление будущего времени), а в качестве средства нам предлагают подставочную таблицу обычного типа. Будем рассуждать следующим образом.[4]

Среди качеств речевого навыка (и грамматического в том числе) главными являются: автоматизированность, устойчивость, гибкость и др. Способны ли действия, совершаемые обучаемым при выполнении подстановочных таблиц, сформировать эти качества? Какие действия он совершает?

1. Конструирует предложения.
2. Конструирует их много (и быстро).
3. Конструирует однотипные предложения.
4. Направляет внимание на содержание предложений (в лучшем случае),

ибо речевой задачи нет.

Поскольку нет и ситуативности, то правомерен вывод, что качество автоматизированности может быть выработано, другие же - нет. Поэтому адекватность данного упражнения для данной цели можно оценить как минимальную.

Процесс формирования грамматического навыка включает в себя следующие стадии: восприятие, имитация, подстановка, трансформация, комбинирование. Что вносит подстановочная таблица?

Восприятие в ней не слуховое, а зрительное, то есть не адекватное говорению.

Действие подстановки осуществляется, однако по характеру оно — не речевое. Остальных действий — трансформации и других нет вообще, то есть для других стадий подстановочная таблица обладает нулевой адекватностью.

Нужно учесть и факторы организации упражнений. Ведь можно дать речевую установку (появится речевая задача), использовать иллюстративную наглядность (появится условная ситуативность), использовать магнитофон (появится слуховая опора) и т.д. Таким образом, адекватность подстановочной таблицы сразу повышается: она становится максимально адекватной для стадий восприятия, имитации и подстановки.

Следовательно, одно и то же упражнения в разных условиях, на разных стадиях работы, по-разному организованное, может быть в разной степени адекватно поставленной цели.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Акишина А.А., Каган О.Е. Учимся учить. М., 2005.
2. Вагнер В.Н. Методика преподавания русского языка. М., 2001.
3. Занин В.Ф. Просто грамматика в кн. «Живая методика для преподавателя русского языка как иностранного». М., 2005. С. 261–335.
4. Иевлева З.И. Методика преподавания грамматики в практическом курсе русского языка для иностранцев. М., 1981.

**BADIIY MATNDA HISSIY TA'SIRCHANLIK KONSEPTLARINING
O'RGANILISHI XUSUSIDA****Abdurahmonov Jasur***Samarqand davlat chet tillar instituti 2-kurs magistranti*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada e'tiborimizni badiiy matnda hissiy- ta'sirchanlik konseptlarining tasnifiga qaratamiz. Keltirib o'tilgan ma'lumotlardan foydalangan holda Emotsiologiya yo'nalishlari, "hissiy-ta'sirchanliklik", "hissiy muammo", "hissiy aloqa" nio'rganish imkoniyatlari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Emotsiologiya, badiiy konsept, kontseptual tahlil, "hissiy-ta'sirchanlik" kontsepti, "hissiy muammo".*

Hissiyotlar sohasi azaldan bilimlarning turli tarmoqlarining diqqat markazida bo'lgan. Dastlab hissiyotlar alohida fanlarni: psixologiya, falsafa, tilshunoslikni o'rganish obyekt bo'lgan, ammo keyinchalik fanlararo assotsiatsiyalarning shakllanishi kuzatila boshlangan. Shunday qilib, hissiyotlar tilshunoslik va kibernetika, biologiya va matematikaning chorrahasida o'rganila boshlangan.

Emotsiologiya (hissiyotlar lingvistikasi) psixologiya va tilshunoslikning birlashmasida shakllanib, ko'plab tilshunos olimlarning (I.V. Arnold, E.S. Aznaurova, E.M. Galkina-Fedoruk, V.I.Shaxovskiy) ilmiy qiziqishlari doirasiga kirgan [2, 272-bet]. Uzoq vaqt davomida tilshunoslar tilshunoslik hissiyotlarni o'rganishi kerakligi to'g'risida kelisha olmaydilar. Kognitiv vazifani ta'kidlab, bir qator olimlar (K. Buler, E. Sapir) hissiy komponentning tildagi ahamiyatini inkor etadilar. Boshqalari, aksincha, his-tuyg'ularni ifoda etishning ahamiyati haqida gapirganlar (C. Bally, M. Breal). Birinchi marta tilning hissiy-ta'sirchanlik tomonining ahamiyati, idrok va hissiyotning chambarchas bog'liqligi haqidagi g'oya 1987 yilda Berlinda bo'lib o'tgan XIV Xalqaro Tilshunoslar Kongressining yalpi majlisida F.Daynsning nutqida aytilgan. [4, 56-bet]. Natijada, "til va his-tuyg'ularni" o'rganish muammosi filologiyaning beshta ustuvor yo'nalishlariga kiritilgan, dunyo olimlari ushbu yo'nalishni o'rganishga kirishgan.. Emotsiologiyani o'rganish markazida - til, nutq, matnning hissiyligi turadi. "Emotsiologiya tomonidan olingan ma'lumotlarni qo'llashning muhim yo'nalishlaridan biri hissiyotlarning universalligi, ularning ajralmas tabiati va turli xil vositalar yordamida ifodalashning milliy-madaniy o'ziga xos xususiyatlaridir.

XX asrning 90-yillari boshlarida paydo bo'lgan Volgograd ilmiy lingvistik maktabining boshlig'i V.I. Shaxovskiy - 1969 yilda ushbu mavzu bo'yicha birinchi dissertatsiyani himoya qilgan va hissiyotlar lingvistikasini tadqiqotining markaziga qo'ygan olim, uni rivojlantirish bo'yicha katta ishlarni amalga oshirgan [5, 27-bet]. Boshqa tilshunos olimlardan farqli o'laroq, u hissiyotlarning nomlari, hissiy holatni tasvirlash va ifodalash uchun ishlatiladigan leksik vositalar singari, hissiy vositalarga tegishli, shuning uchun ularni "hissiy-ta'sirchanliklik" tushunchasiga kiritish kerak, deb hisoblagan. Bundan tashqari, badiiy matnda aql-idrok va hissiyotlarga qarshi an'anaviy ravishda qarama-qarshi bo'lgan boshqa bir nuqtai nazarda: til fikrlar bilan bog'liq, hissiyotlar esa ma'noni tushinishda ikkinchi darajali deyilgan. His-tuyg'ular tilning motivatsion va kognitiv asoslarini ifodalaydi. Inson faoliyatining kognitiv sohasining asosiy birligi sifatida aql-idrok va

hissiyotlarni birlashtiradigan tushuncha ko‘rib chiqilgan. Shunday qilib, hissiyotning ahamiyatini tasdiqlash, hissiyotdan matnning ma’nosini izohlashning muhim vositasi sifatida foydalanishga olib kelgan. V.I. Spikerning tadqiqotlari Shaxovskiy va uning o‘quvchilari tomonidan olingan xulosalar matnning hissiy-ta’sirchanlikligini o‘rganishda oldinga siljishga imkon bergan [7: 152-bet]. Matnlar ularning ortida turgan shaxsni anglash uchun eng qimmatli ma’lumotlarni taqdim etganligi sababli, hissiyotlarni o‘rganishda quyidagi masalalarni o‘rganishni o‘z oldimizga qo‘ydik:

- “Turli xil his-tuyg‘ularni ifodalashga xizmat qiladigan hissiy-ta’sirchanlik belgilar tipologiyasi.

- Tuyg‘ular bilan aloqa qilish.

- olamning turli tillaridagi his-tuyg‘ular leksikasining o‘zaro bog‘liqligi (turli xil tillarda bir xil hissiyotlarni nomlash muammosi).

- Tuyg‘ularni ifodalashning milliy va o‘ta yuqori o‘ziga xosligi.

- Tilning hissiy-ta’sirchanligi va uning belgilarining mezonlari.

- Hissiyotlarning lingvistikasi va paralingvistikasining o‘zaro bog‘liqligi.

- Til jarayonlariga his-tuyg‘ular erkinligining ta’siri.

- Matnning hissiy bo‘yoqdorligi.

- Tilning hissiy-ta’sirchanlik semantik maydoni va lisoniy shaxsning hissiy-ta’sirchanlik semantik maydoni.

- hissiy-ta’sirchanlik leksikografiyasi va lingvodidaktika va boshqalar.

Bugungi kunda hissiyotlarni badiiy matnda o‘rganishda e’tibor qaratilayotgan dolzarb muammolar quyidagilardir: til kodini o‘rganish, o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish mexanizmlari va aloqa jarayonida boshqalarning his-tuyg‘ularini tanib olish, hissiy xususiyatlarga oid savollar, turli xil kommunikatsion vaziyatlarda nutq va boshqalar. Shuni ta’kidlash kerakki, badiiy matnda “hissiy muammo” ni o‘rganishda juda ko‘p tajriba to‘plagan [8: 136-bet].

O‘tkazilgan ko‘plab tadqiqotlar asosida hissiyotlarning nutq sifatiga, shuningdek, inson salomatligi va hayotiga ta’sirini aniqlash mumkin. Salbiy his-tuyg‘ular (g‘azab, qo‘rquv va boshqalar) nafaqat nutqni, balki inson salomatligini ham eng kuchli yo‘q qiluvchi bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Ko‘pgina olimlarning ilmiy qiziqishlari doirasiga emotsiologiya (his-tuyg‘ular lingvistikasi) kiradi, bu til, nutq va matnning hissiy-ta’sirchanlikligi hisoblanadi. Ushbu ishimizdada g‘azab va zavq kabi hissiyotlarni o‘rganishga zamonaviy yondashuvlar tasvirlangan.

Zamonaviy badiiy matnda "kontsept" ostida ideal, aqliy shakllanish, axborot strukturasi birligi tushuniladi, u go‘yo belgilanadi va faqat til yordamida obyektivlashtirilishi mumkin [3: 39-bet]. Hissiy tushunchalarning mustaqil kontsept sohasi sifatida shakllanishidan oldin inson tomonidan olamining talqini asosida yotgan arxetiplarga (olov, suv, yer, havo) asoslangan arxaik shaxsning birlamchi hissiyot-tasavvurlari mavjud. Tuyg‘ular ko‘pincha turli xil sehrli xususiyatlar ilgari surilgan olov, tutun, suyuqlik tasvirlari sifatida qaraladi: olov poklanish ramzi, suv tug‘ilish, hayot timsolidir [6: 52-bet]. Hissiy aloqa - bu suhbatdoshga yo‘naltirilgan va so‘zlovchi tomonidan strategik maqsadlarda foydalaniladigan hissiyotlarning ongli, boshqariladigan namoyishi: boshqalarga ta’sir o‘tkazish, sadoqat, xayrixohlik, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan mojaroning oldini olish, ya’ni u ijtimoiy vazifani bajaradi” . Tuyg‘ularni aks

ettirishda shaxsning hissiy sohasi bilan bevosita bog'liq bo'lgan tillar - til birliklari alohida rol o'ynaydi. Semantik mazmunga ko'ra, kognitiv, volitiv va hissiy aloqalar ajratiladi. Hissiy-ta'sirchanlik holatning quyidagi hissiy ko'rsatkichlarni etkazadigan o'zaro bog'liqliklarni o'z ichiga oladi: quvonch - ijobiy ohang va so'zlovchining xatti-harakatlarining faol xarakteri bilan; g'azab, qo'rquv, tashvish, qayg'u, umidsizlik, og'riq - salbiy ohang va faol xulq-atvor bilan; qayg'u, qayg'u - subyektning salbiy ohanglari va passiv harakati bilan. Biz koreys va o'zbek tillarining hissiy-ta'sirchanlik lug'atining qiyosiy tahlilini ikki turdagi hissiyotlar, zavq, quvonchni ifoda etuvchi hissiyotlar va qayg'u va azob-uqubatlarni ifoda etuvchi hissiyotlar mavjud.

Koreys tilida his감탄사(感歎詞), hayajon간투사(間投詞) yoki hayrat감동사(感動詞)tuyg'ularini, hissiyotlarini ifodalash uchun ishlatiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bir xil tuyg'ularni ifoda etish uchun odamlar ko'pincha turli xil til va nutq vositalarini o'xshash va har xil vaziyatlarda ishlatishadi, boshqa tomondan, turli xil his-tuyg'ularni ifodalash uchun bir xil vositalardan foydalanish mumkinligi ta'kidlangan. "Hissiyotlarni lingvistik ifodalashning milliy o'ziga xos parametrlari bilan masala yanada murakkablashadi" [1:65-bet]. Koreys hissiyotlarining asosiy qismi ko'p funkSIONALdir. Kontekstga va turli holatlarga qarab, his-tuyg'ular ifodasi sifatida foydalanilganda ular qo'rquv, xavotir, shuningdek, baxt, qayg'u, pushaymonlik, xursandchilikni, quvonchni va qayg'u va azobni ifoda etuvchi hissiyotlarni o'rganish zamonaviy fantastika matnlaridan, tarjima lug'atlaridan va ommaviy axborot vositalaridan uzluksiz namuna olish usuli bilan ajratilgan guruhlariga asoslangan.

FOYDALANILGANADABIYOTLAR:

1. Лихачев Д.С. Литература - реальность - литература. Л., 1984.
2. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультуро-логия: Курс лекций. - М.: ИТДГК «Гнозис», 2003.
3. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. - М.: Academia, 2000.
4. Огнева Е. А. Когнитивное моделирование концептосферы художественного текста. Белгород: Изд-во БелГУ. 2009.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. - М.: Издательский центр «Академия», 2001.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М., 2007.

Махмудова Насиба Нурмухамметовна

Кармана тумани 18-сон давлат мактабгача таълим ташкилоти тарбиячиси

Маълумки, ҳозирги пайтда педагогик таълим жараёнида турли соҳалар бўйича тарбиявий фикрлардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Боғча ёшидаги бу 3–4 ёш оралиғида бўлиб, бола эмотсионал жиҳатдан ўз–ўзини бошқаришнинг мустақамланиши билан боғлиқдир. Иккинчи давр–бу 4–5 ёшни ташкил қилиб ахлоқий ўз – ўзини бошқариш. Учинчи давр эса шахсий ишчанлик ва тадбиркорлик хусусиятининг шаклланиши билан характерланади. Юқоридаги даврларда боғча ёшидаги болаларга бериладиган эътиборни ҳар доимгидан кўпроқ қаратиш лозим, бу эса тарбиячилардан га касбий маҳорат ва замонавий билимларни эгаллаш маъсулиятини юклайди.

Мамлакатимизда таълимнинг ҳар бир кесими учун қаратилаётган эътиборнинг натижасида барча тарбиячи, устоз, педагоглар учун ахборот технолоияларини ўрганиш имконияти яратилган. Ўрганишлар натижасида мактабгача таълим ташкилотларида мултимедиа технологияларидан фойдаланиб тарбия машғулотларини ўтказиш анча самарали усул эканлиги аниқланди.

Мултимедиа воситалари асосида мактабгача ёшдаги болаларга таълимтарбия бериш қўйидаги афзалликларга эга:

А) берилаётган материалларни чуқурроқ ва мукамалроқ ўзлаштириш имконияти бор;

Б) таълим-тарбия олишнинг янги соҳалари билан яқиндан алоқа қилиш иштиёқи янада ортади;

В) таълим-тарбия олиш вақтининг қисқариши натижасида, вақтни тежаш имкониятига эришиш;

Г) олинган билимлар киши хотирасида узоқ муддат сақланиб, керак бўлганда амалиётда қўллаш имкониятига эришилади.

Демак, компютерли дидактик ўйинлар таълим билан бевосита боғлиқ бўлиб, таълим жараёнини амалга оширишга ёрдам қилади. Компютер ва унинг хотирасидаги таълимий ўйинлар биргаликда, мултимедиа технологияси (компютерли таълим) нинг ўйинлар бўйича асосий дидактик воситаси ҳисобланади. Компютер хотирасидаги ўйинлардан ташқари, қўшимча дидактик ўйинлар тайёрлаш мумкин.

Тарбияланувчилар билан ишлашни қўйидагича ташкил этиш мумкин:

*видеофрагментларни фронтал кўриш;

*топширик, машқларни индивидуал бажариш;

*умумий ўқув лойиҳалари, модели тажриба-синовни амалга оширишда кичик гуруҳларда ишлаш;

*медиа машғулотларни ташкил этишда ҳам ўқув жараёнининг ҳамма компонентлари ўз аксини топиши ва компютердаги ва компютерсиз фаолият алмашиб туриши мумкин;

*фаоллаштириш (ўқув материални такрорлаш, материални бирданига ўзлаштириш, компютерда ёки компютерсиз);

*билим, кўникма, малакаларни шакллантириш, ўқув ахбороти блокнинг моҳиятини билиб, тушуниб олиш ва уни мустақамлаш

(компютерда ёки унинг иштирокисиз);

*ўқув материалларини амалда қўллай олишини назорат қилиш (компютер ва компютерсиз).

Компютерлашган ўқув хоналарида ўқув фаолиятининг самарали кечиши учун у ерда қўшимча жойлаштирилган ўқув столларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бу ҳолат санитария меъёрларига риоя этиш, боланинг ўқув фаолиятини бошқа жойда ташкил этиш имкониятини яратади. Бундай алмашинувлар болани чарчашдан сақлайди. Агар тарбиячи кўргазмали тасвирлардангина фойдаланса, уларни компютер экранда намойиш этиш билан чекланади.

Мактабгача тайёрлов гуруҳ болаларини саводга ўргатишда мултимедиа технологиясидан фойдаланиш методлари.

Мактабгача таълим ўқув тарбия фаолиятини ташкил қилиш восита ва усулларини, ўқув тарбия жараёнида келиб чиқадиган муаммолар ва уни ечишни тўғри ҳал қила билиш, инновацион технология усулларидан фойдаланиш, қийинчиликларни тўғри ечимини топишга йўналтиради.

Мактабгача таълим-тарбия масалалари энг муҳим асосий педагогик муносабатлар сабабларини аниқлайди, уни педагогик жараёнда ўрганади.

Таълим-тарбия масалалари, ҳар бир миллатнинг миллий меросига, умумбашарий қадриятларига боғланган ҳолда мактабгача ёшдан бошлаб ўзлигини англаш, эркин фикрлаш, ғурур туйғуларини шакллантиришга қаратилади.

Ахборотлашган электрон ахборот - таълим муҳитини яратиш ва ундан самарали фойдаланиш, болаларни нафақат билимларини оширишга балки компютер технологиясидан самарали фойдаланиш кўникмаларини шакллантиради. Шундай экан ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш мактабгача таълим ташкилотларининг электрон ахборот-таълим муҳитини, интеграллашган ахборот-таълим ресурсларини яратиш ва ундан самарали фойдаланиш таълим сифатини оширувчи омил сифатида тадқиқ этиш мумкин.

АДАБИЁТЛАР:

1. *Ахмедова З., Аюпова М., Хамидова М. Логопедик ўйин. Тошкент2013.*
2. М.Аюпова. Логопедия. Тошкент-2007.
3. И.Г. Веретенникова. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста. Тошкент – 1998.
4. Нуркелдиева Д.А., Аюпова М.Ю., Ахмедова З.М. Бармоқлар машқи ва логопедик ўйинлар. Тошкент “Янги аср авлоди” 2007.

**YOSHLARNI KITOB O'QISHGA QIZIQTIRISHNING DOLZARB
MASALALARI****Bekmurodova Shaxnoza***Buxoro viloyati G'ijduvon Pedagogika kolleji**Umumkasbiy kafedra rahbari*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yoshlarga kitob o'qitishning dolzarb masalalari, ularni kitob o'qishga jalb etish usullari haqida batafsil so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim-tarbiya, targ'ibot, dolzarb masala.*

Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyayev tashabbuslari bilan bugun jamiyatimizning har bir jabhasiga alohida e'tibor berilmoqda. Ayniqsa yosh avlod ta'lim-tarbiyasi davlat siyosati darajasigacha ko'tarilgan desak sira yanglishmagan bo'lamiz. Bolalarning bo'sh vaqtini mazmunli va samarali tashkil etish uchun yurtimizda talaygina mazmunli ishlar amalga oshirilmoqda. Qolaversa yurtimizda yangidan qad rostlayotgan zamonaviy tipdagi Maktabgacha Ta'lim Tashkilotlarining barpo etilishi ham ta'lim samaradorligini yanada oshirishda dasturlamal bo'lib xizmat qilmoqda. Zero bola maktabgacha ta'lim jarayonida barcha kerakli kompetensiyalarni puxta egallasa va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarini bajara olsagina u maktabga tayyor bo'ladi va keyingi umumiy o'rta ta'limni davom ettirishda sira ham qiynalmaydi. Bugungi kunda bolaga maktabgacha ta'lim yoshidanoq kitobga bo'lgan qiziqishi va mehrini amalga oshirish borasida qator samarali chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ertamiz eglariga qaratilayotgan bunday yuksak e'tiborning samarasi o'laroq ular bunga munosib javob qaytarishmoqda desak hech ham yanglishmaymiz. Bugun mitti kitobxonlarimiz xattoki o'zlari kitob yarata oladilar. Qanday kitoblar deysizmi? Bu savolning javobi oddiy-ular o'zlari chizgan rasmlarini jamlash orqali turli ertaklar hosil qilmoqdalar va mo'jaz qalbidagi jajji fikrlarini shu rasmi kitobchalarida aks ettirmoqdalar. Agar biz bolaning kitobsevar bo'lishini kitobga mehr qo'yishini astoydil istasak, unga yoshligidanoq alohida e'tibor berishimiz lozim. Uning murg'ak qalbidagi qiziqishlar bilan o'rtoqlashib, unga ko'makchi o'rtoq bo'la olishimiz kerak. Bolaning yoshi va qiziqishlariga oid kitoblarni to'g'ri tanlab uni kitobga oshno qilish biz tarbiyachilar uchun ham qarz ham farz bo'lmog'I lozim. Zero kelajak hayotga tamal toshi qo'yish maktabgacha ta'limdan boshlanadi. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyayev 2019-yil 3-aprel kuni yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish, xotin-qizlar bandligini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan 5 ta tashabbusni amaliyotga joriy etish masalalari bo'yicha yig'ilish o'tkazdi. Avval xabar qilinganidek, 19-mart kuni shu borada videosektor yig'ilishi o'tkazilib, birlamchi vazifalar belgilab berilgan edi. Ularga asosan har bir yo'nalish bo'yicha dasturlar loyihalari ishlab chiqildi. Aynan mana shu 5 ta tashabbusning to'rtinchisi yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan. Ushbu tashabbusning amaliyotga tadbiri

o'laroq bugungi kunga qadar keng ko'lamli samarali ishlar amalga oshirilmog'da. Jumladan yoshlar uchun turli xil tanlovlarning o'tkazilishi va eng asosiysi ularni rag'batlantirish ishlari samarali tashkil etilayotgani bois bugun yurtimizda yosh kitobxonlar soni ortib bormog'da.

“ Bolaga kitob bering” shiori ostida yurtimizning turli viloyat va tumanlarida o'tkazilayotgan kitob marafonlari va turli bellashuvlar bolajonlarning kitobga bo'lgan mehrini yanada oshirmog'da. Qolaversa mazkur tanlovlarda tarbiyalanuvchilarning ota-onalrining ishtiroki ham bizni benioya quvontirdi. Bu usul ta'lim-tarbiya jarayonida ota-onaning bevosita ishtirokini ta'minlaydi va ta'lim –tarbiya jarayonida ota-ona “kuzatuvchi” maqomidan “ishtirokchi” maqomi darajasiga ko'tariladi. Bugun yurtimizning qayridur manziliga bormaylik u yerda kitobga bo'lgan e'tiborning guvohi bo'lamiz. Kitob yarmarkalari va kitob do'konlarining tashkil etitganligini o'z ko'zimiz bilan ko'rishimiz mumkin. Agar yurtboshimizning tashabbuslari bilan amalga joriy etilgan ushbu tashabbus ijrosi xuddi bugungidek izchil usulda davom ettirilsa, ertamiz egalarining kitobga bo'lgan mehri yanada ortadi. Shu boisdan ham barchamiz ushbu tashabbusga o'z hissamizni qo'shmog'imiz va ildam haraka qilmog'imiz lozim. Zero yosh avlod kelajak poydevoridir. Yoshlarni kitob o'qishga qiziqtirishning asosiy dolzarb masalalari. Bugungi kunda jamiyatimiz hayotida sodir bo'layotgan o'zgarishlarga qaramasdan mazkur jabhalardan orqada qolayotgan yurtdoshlarimiz ham yo'q emas. Ularning ma'naviy yuksalishini oshirish uchun ko'maklashish har birimizning oliy maqsadimiz bo'lmog'I lozim. Hech bir yosh avlod yo'qki ilm olishni istamasa. Yurtimizdagi yoshlarning barchasi ham ilmga tashna. Faqatgina turli xil sabablarga ko'ra ular ilm olishdan cheklanib qolgan bo'lishi mumkin. Bunday holatlarga turli sabablar ko'rsatisgimiz mumkin. Men o'z kasbiy faoliyatim davomida kuztganlarim yuzasidan yoshlarni kitobga qiziqtirishning dolzarb masalalariga quyidagicha ta'riflarni keltirmog'chiman:

- bolaning psixologik yosh xususiyatlarining to'g'ri hisobga olinmasligi natijasida;
- ota-onalar va oila a'zolari tomonidan bolalarning ta'lim-tarbiyaviy jihatdan bee'tibor qoldirilishi natijasida;
- yoshga mos bo'lmagan internet o'yinlarini o'ynash oqibatida;
- turli xil uyali aloqa vositalarini ko'p o'ynash orqali;
- bolaning qiziqishiga mos kitoblarni vaqtida unga yetkazib bermaslik natijasida.

Quyida ushbu omillar va ularning kelib chiqish sabablari va ularning bartaraf etish usullarini siz aziz kitobxon do'stlarim bilan o'rtoqlashmog'chiman.

Bola aqlan va jismonan rivojlanar ekan unga turlicha ta'sir qiluvchi omillar mavjud. Bolaning rivojlanish bosqichlarida biz unga ko'maklashishimiz lozim. Bolaga taalluqli har qanday muammoli holatda ham eng avvalo uning psixologik yosh xususiyatlarini inobatga olishimiz lozim. Bolaga qaysi yoshda qanaqa muomala qilish kerak, uni ko'proq qaysi sohalarida bandligini ta'minlashimiz kerak.

**SYUJETLI ROLLI O'YINLAR VA DRAMMALASHTIRISH MARKAZI
FAOLIYATINI TASHKIL ETISH****Mahmudova Sarvinoz***Buxoro viloyati G'ijduvon pedagogika kolleji**Maxsus fan o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada rivojlantiruvchi markazlar nomi, ulardan foydalanish va ularni jihozlash haqida, faoliyatini tashkil etish tartibi haqida batafsil ma'lumot berilgan.*

Kalit so'zlar: *Rivojlantiruvchi markaz, ilm-fan, nutq, qurish-yasash, konstruksiya.*

1. Rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarning ta'lim- tarbiyaviy jarayonini tashkil etish uchun rivojlantiruvchi muhit alohida ahamiyatga ega. Biz bilamizki maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiyaviy jarayon 6ta rivojlantiruvchi markazlarda tashkil etiladi. Ushbu rivojlantiruvchi markazlar quyidagilar:

1. Til va nutq
2. Ilm fan va tabiat
3. Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika
4. San'at
5. Syujetli-rolli o'yinlar, dramalashtirish va sahnalashtirish
6. Musiqa va ritmika

Rivojlantiruvchi muhitni tashkil qilish:

- Maktabgacha ta'lim muassasasida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o'ziga xos belgilarga ega bo'lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivojlantiruvchi muhit mazmuni:

-maktabgacha ta'lim muassasasining ko'rgazmali-rivojlantiruvchi muhiti mazmuni madaniy-tarixiy qadriyatlar: milliy va mintaqaviy an'analar; tabiat, iqlimdan kelib chiquvchi xususiyatlarga mos bo'lishi lozim;

-muhit mazmuni birlamchi dunyoqarash asoslarini shakllantirish, bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuviga yordam berishi lozim.

Rivojlantiruvchi muhit to'g'ri tashkil etilishida tarbiyachining o'rni juda ham muhim. Tarbiyachi har bitta rivojlantiruvchi markazlarni bolaning yosh guruhi xususiyatiga qarab jihozlashi lozim. Jihozlar esa eng birinchi navbatda bolaga zarar yetmazydigan uning sog'ligi uchun xavf tug'dirmaydigan bo'lishi lozim.

2. Rivojlantiruvchi muhitni yaratishda "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturining ahamiyati.

MTTlarda rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda qabul qilingan "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi

rivojlantiruvchi markazlar jihozlanishiga,ularning davlat standartlariga javob berishiga ahamiyat berilmoqda. Rivojlantiruvchi muhitni yaratishda O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarining 5ta rivojlanish sohasi bilan 6ta rivojlantiruvchi markaz bevosita o'zaro integratsiyalanish jarayonini hosil qiladi.

Integratsiya jarayonida esa bola rivojlanish sohalarida kutilayotgan natijalarga erishishi uchun,rivojlantiruvchi muhit davlat standarti asosida jihozlangan bo'lishi kerak.

3. Syujetli rolli o'yinlar va drammalashtirish markazi faoliyatini tashkil etish.

Ushbu markaz foliyatini tashkil etishda jihozlashga alohida e'tibor berishimiz kerak. Bolalardagi milliy ana'nalarga hurmat, vatanparvarlik,mehnatsevarlik kabi ijobiy sifatlarni shakllantirishda Syujetli rolli o'yinlar va drammalashtirish markazi juda katta ahamiyatga ega. Markaz faoliyatini tashkil etishda quyidagi jihozlardan foydalanishimiz mumkin:

1. Ertak qahramonlarining kiyimlari;
2. Bayramona,raqsbob liboslar;
3. Milliy kiyimlar;
4. Bo'ri,tulki va boshqa hayvonlarning atributlari;
5. Mevalar va gullarning atributlari;
6. Oshxona buyumlari;
7. Sartarosh anjomlari;
8. Choynak piyola
9. Turli kasb egalarining kiyimlari;
10. Chiptalar va shu kabilar.

**MATEMATIKA DARSLARIDA MASALA VA MASHQLAR XUSUSIYATLARIVA
ULARNI NAZARIY DARSLARDA QO'LLASH****Rustamova Tahmina Akparovna***Samatqand viloyati, Urgut tumani**142- umumiy o'rta maktabning
matematika fani o'qituvchisi*

Masala va mashqlar o'quvchilarni mushohada qilish, xulosa chiqarishga o'rgatish bilan birga kam vaqt sarflanishi, ayrim masalalarda ikkilanib turgan o'quvlarni to'g'ri javob topishga o'rgatadi.

Matematik masala va mashqlar yordamida fan tushunchalarini o'rganganda aniq raqamlar, dalillar, hujjatlar asosida tahlil qilish imkoniyati keng. Undan tashqari modellashtiruvchi o'yin, kichik guruhlarga bo'lish, konkurs o'tkazish va boshqa metodlar asosida dars o'tishda ham masala-mashqlardan keng foydalanish imkoniyati katta.

O'quvchilarga fanlarni o'rgatishda bu fandagi muammo va o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib markaziy o'rinni masala, mashq yechish egallaydi deb hisoblash mumkin. Bunga sabab: olgan bilimni amaliyotda qo'llash imkonini masala, mashq yechishni mukammal bilish beradi, bilim olishdagi faolligi masala-mashq yechish orqali ortadi, masala-mashq fikrlashni o'rgatadi.

Turli masalalar tuzishga faqat topshiriqni hisob-kitob asosida bajarish, javobini aniqlash emas, balki fikr yuritish obekti sifatida qaratilishi lozim.

Masala-mashqlar o'quvchilar bilimini sinashda ham eng qulay metod. Bunday darslarni o'tishda va fanni o'rganish uchun tarqatma material tayyorlashda masala va mashqlardan keng foydalanish mumkin. Ulardan darsda foydalanish turli interaktiv metodlarni qo'llab dars o'tishni tashkil etishda foydalanish imkoniyati nihoyatda katta.

Masala, mashqlardan foydalanib darsni tanlov o'tkazish shaklida tashkil etish mumkin. Bunda teng kuchli masala-mashqlar tayyorlanib, kichik guruhlarga. juftlik yoki individual tarzda echishga qarab darsda qo'yilgan maqsad amalga oshiriladi. Murakkabligi jihatidan tabaqalashtirgan holda tuzilib, talabalarning salohiyatiga ko'ra masala, mashqlarning beriladi. Natijada murakkab masalani echolmay hafsalasi soviydigan o'quvchilarni ham darsga, o'rganilayotgan mavzuga diqqatini qaratish mumkin.

Masala, mashqlar echish, bir tomondan sinalgan, qadimiy dars o'tish uslubi bo'lsa, ikkinchi tomondan, imkoniyatlari nihoyatda ko'pligi tufayli eskirmaydigan, doimo zamonaviy, uchinchidan, universal, barcha fanlarni o'rganishda qo'llash mumkin bo'lgan metodir. Fanlarni o'rganishda bu metod, shubhasiz, nihoyatda katta ustunliklarga ega, yani:

- Masalalardan foydalanish amaliyot yo'nalishiga ega bo'lgani uchun mavzuni o'rganish va talabalar bilimini nazorat qilishning samarali usuli hisoblanadi.

- Masala mavzusi uchun har qanday vaziyatni tanlash mumkin. Masalalar o'quvlar bilimini butun dastur bo'yicha nazorat qilish, shu bilan birga, asosiy yoki qiyin kategoriyalar yoki mavzularni tushunishga qaratilgan bo'lishi mumkin.

•Masalalarning muntazam yechib turilishi hamda uni muhokama qilish talabalarning olgan bilimni uzluksiz nazorat qilish, tushunmagan kategoriyalarni tushunib olish imkoniyatini beradi.

Puxta bilim olishlari, fani chuqur o'rganish uchun eng samarali metodlardan biri masala va mashqlardan foydalanish qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rib chiqdik. O'qituvchi masala va mashqlarni o'quv jarayonida turli shakllarda ishlatishi mumkin.

Dars berishga o'qituvchi tayyorlanar ekan, mavzuni o'qishda qo'llaydigan metodlarini, jumladan, masala, mashqlarni chuqur o'ylab, ulardan qanday tarzda foydalanishni ko'z o'ngiga keltirishi zarur. Masala va mashqlar kategoriya, qonunlarni sifat xarakteristikasi bilan birga miqdor aloqalarini ham o'zida mujassamlashtirishi bilan muhim rol o'ynaydi. Masala va mashqlar hisob-kitob qilishni taqozo qiladi. Bu esa o'quvchi-talabalarning aniq miqdorlar, raqamlar yordamida qonun va qoidalarni tushunishini osonlashtiradi. Chunki nazariy jihatdan o'rganishda, ko'pincha, ilmiy abstraksiyadan foydalaniladi. Ko'pchilik o'quvchi-talabalar ilmiy abstraksiya metodini tezda tushunishmaydi.

O'rganilayotgan mavzu, nazariy qonun-qoidalar keng ko'lamda real faktlar dalillarni talab qilsa, bunda rasmiy ma'lumotlar asosida tuzilgan jadval yordamida bajariladigan masala, mashqlar qo'l keladi. Savolni o'qituvchi tushuntirish jarayonida statistik ma'lumotlarni tahlil qilib, talabalarni nazariy fikrlashga o'rgatadi. Amaliy tavsiyalar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.S.Muzrapov, A.Mamayusupov, X.Nazarov, Q.Ostonov —Matematika tarixil darslik Toshkent 2013.

2. M.Ahadova —O'rta Osiyolik olimlarning matematikaga doir ishlaril O'qituvchi 1984.

3. X.Nazarov, Q.Ostonov —Matematika tarixil o'quv qo'llanma Toshkent 1996.

4. Muhammad ibn-Muso al-Xorazmiy. Tanlangan asarlar. Toshkent: Fan, 1983.

5. www.ziyonet.uz

TA'LIM JARAYONIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Sayfullayeva Iroda Sayfulla qizi
Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani
83 umumiy òrta ta'lim maktabining
Matematika fani òqituvchisi

Maktab ta'limini rivojlantirish orqali o'quvchilarning har tamonlama chuqur bilim olishi, fanlardan nazariy bilimlarni egallashi hamda umumta'lim tizimi fanlarni chuqur o'zlashtirishi uchun imkoniyat yaratish va sa'y harakat ko'rsatish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, o'quvchilar bilimni oshirish, ular nazariy ma'lumotlarni egallashi hamda umumta'lim tizimi fanlarini chuqur o'zlashtirishi uchun o'quv jarayonlarini samarali tashkil etish va turli metodlar asosida olib borish zamonaviy darsning ko'rinishi sifatida baholanmoqda va ijobiy samarasini bermoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev "Maktab- bu hayot mamot masalasi, kelajak masalasi..." deb takidlab, maktab ta'limini rivojlantirish borasida qator takliflarni bergan.

Yoshlarning bilim va iqtidorini chuqurlashtirish, ularning kelgusida malakali qadrlar bo'lib, O'zbekistonni yanada rivojlantirishdagi ishtirokini ta'minlash maqsadida ta'lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlar joriy qilinmoqda. Hozirgi darslarda innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'qituvchilarga asosiy vazifa qilib qo'yildi. Innovatsiya – lotincha so'z bo'lib, "yangilik kiritaman, o'zgartiraman" degan ma'nolarni bildiradi. Innovatsion texnologiyalardan darsda foydalanishning o'ziga hosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshadi. Innovatsion texnologiyalarga pedagogik texnologiya va axborot texnologiyalarni misol qilamiz. Pedagogik texnologiyalarni qo'llaganda, bolalarning yoshini va ularning qiziqishlarini e'tiborga olish kerak. O'quvchilarga oddiy, oson va kam vaqt sarf qilinadigan o'yin mashqlaridan foydalanib o'tish yaxshi samara beradi. Pedagogik texnologiyalardan foydalanib dars o'tish o'quvchilarni erkin fikrlash qobiliyatini o'stirishga yordam beradi. Ma'lumki, har bir dars mavzusini o'rganishda o'ziga xos texnologiya, usul va vositalarni tanlashga to'g'ri keladi. Darsni turli xil axborot texnologiyalardan foydalanib, shu jumladan multimediyaga vositalari, slaydlardan foydalanib o'tish yaxshi samara beradi. Darsda slaydlardan foydalanishning fodalari va qulay tomonlari mavjud. O'quvchilar o'rganishi kerak bo'lgan narsani ko'zlari bilan ko'radilar. Bu esa eslarida tez qolishiga yordam beradi. Hozirgi kunda yaxshi o'qituvchi bo'lish uchun o'quvchilarni qiziqtiruvchi, ularning e'tiborini tortib oluvchi texnologiyalardan foydalanish lozim. Ta'limga e'tibor – kelajakka e'tibor. Yoshlarimizning buguni va kelajagiga ko'proq e'tibor qaratishimiz lozim. O'qituvchi faqat darslik bilan cheklanib qolmasdan balki, boshqa qo'llanma va internet ma'lumotlari va multimediyaga orqali suratlar va shunga o'xshash mavzuga oid qo'shimcha ma'lumotlarni berib o'tsa, bu o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, balki o'quvchini mustaqil o'qish talab darajasini shakllantirishga, mavzuni imkon darajasida to'la o'zlashtirishga yordam beradi. Innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llashda muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt

ichida yuksak natijalarga erishishdir. Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim oluvchining o'quv jarayonida mustaqil ishlash, o'z –o'zini tarbiyalash, o'z faolligini oshirish, o'zi mustaqil qaror qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Ta'lim tizimida interfaol metodlar ham keng tadbiq etilmoqda. Aniq fanlarni o'itishda Blis-so'rov, Bumerang, Ven diagrammasi, kichik guruhlarda ishlash metodlaridan keng foydalanish mumkin. Masalan matematika fanidan kichik guruhlar doirasida misol yoki masalani mustaqil ravishda bajarishni yuklash va qisqa muddat ichida bir o'quvchi chiqib, doskada javobni asoslab berishi mumkin. Albatta har bir metod texnik vositalar, ko'rgazmali qurollar yordamida olib borilsa, o'quvchilarda mavzu bo'yicha bilim va ko'nikmalar shakllanishiga erishiladi. Umuman olganda, interfaol metodlar ta'lim sifatini oshirish barobarida o'qituvchidan yuqori pedagogik mahoratni talab etadi. O'qituvchi fanni o'qitishda interfaol metodlardan to'g'ri foydalanib, darsni to'g'ri tashkil etsa o'quvchilarda fanga qiziqish hosil bo'lishdan tashqari, ular ma'naviy-axloqiy jihatlarni qaror topdirishga erishgan bo'ladi. Barkamol avlod ertangi porloq kelajagimiz, faravon turmushimiz, osuda hayotimiz asosidir. Shu jihatdan, har bir pedagog barkamol shaxsni kamol toptirishga zamin yaratishi va, albatta ulkan mas'uliyatli burch sifatida qarashi lozim.

**ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILAR DIQQATINI JALB QILISHNING
AHAMIYATI****Xudoyberganova Shaxlo Matkarimovna***Xorazm viloyati Hazorasp tumanidagi**29-sonli maktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Ma'lumki, mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi, ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi usullarni qo'llab, o'quvchilarga chuqur bilim berish boshlang'ich ta'limning asosiy vazifasidir. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun yangi pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga olib kirildi. Yangi pedagogik texnologiyalar boshlang'ich sinf o'quvchisining aqlan rivojlanishi va kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik texnologiyalarni bugungi kunda eng ommaviylashgan turlaridan biri bu interaktiv metodlardir. Interaktiv metodlar o'quvchi va o'qituvchining birgalikdagi faoliyati bo'lib, o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, zarur xulosalarga kelishga, tahlil qilish va olingan bilimlarni amaliyotga qo'llashga o'rgatadi. O'qituvchining asosiy vazifasi esa, o'quvchilarga aniq yo'nalish berish, to'g'ri xulosalarni aytishdan iborat. Interaktiv metodlar yana shunisi bilan ahamiyatliki, o'qituvchi o'quvchining fikrini hech qachon keskin rad etmaydi, faqatgina to'g'ri xulosani aytadi, natijada o'quvchi o'z xatosini tushunib, fikrlashdan to'xtamaydi va ular o'rtasidagi doimiy faollik ta'minlanadi.

Ma'lumki, kichik yoshdagi bolalar diqqati beqaror bo'lib, o'quvchi uchun biroz muammolar yuzaga kelishiga olib keladi. Ana shu vaziyatda o'quvchilar diqqatini jamlashda qiziqarli interaktiv metodlarning ahamiyati katta. O'quvchilarga rasmi topshiriqlarni bajartirish, ularni fikrlashga, topqirlikka, ijodkorlikka undaydi hamda yozma va og'zaki nutqini o'stirib, lug'at boyligini oshiradi. O'quvchilarining topqirligini, harflarni eslab qolish qobiliyatini o'stirishda quyidagi metodlar samarali natijalar beradi:

“Kungaboqar” metodi. Kungaboqar rasmi o'rtasida o va u unlilari, uning atrofida esa, undosh harflar yozilgan bo'ladi. O'quvchilar undosh va bitta unli harflarni qo'shib, bir necha so'zlar tuzishadi. O'yin davomida o'rtadagi unlilarni almashtirish ham mumkin. O'quvchilar mustaqil ravishda daftarlariga tuzgan so'zlarini yozadilar. Bu jarayonda hamma o'quvchilar baravar ishtirok etishadi. O'qituvchi esa mashg'ulot davomida eng faol qatnashganlarni rag'batlantirib, baholab boradi. Birinchi va ikkinchi kungaboqarda berilgan harflardan shunday so'zlar yasashimiz mumkin.

“Sinkveyn” metodi. Sinkveyn so'zining ma'nosi “beshlik” bo'lib, “Qofiyalanmagan besh qatorlik she'r” degan ma'noni anglatadi. O'quvchilar “Sinkveyn” metodidan foydalanib, qofiyalanmagan besh qatordan iborat she'r yozadilar. Bunga ko'ra birinchi qator bitta so'zdan iborat bo'lishi va bu ot so'z turkumiga oid so'z bo'lishi, ikkinchi qator ikkita so'zdan iborat bo'lishi va bu sifat so'z turkumiga oid so'zlar bo'lishi, uchinchi qator uchta so'zdan iborat bo'lishi va bu fe'l so'z turkumiga oid so'zlar bo'lishi, to'rtinchi qatorda to'liq bir maqol keltirilishi va beshinchi qatorda birinchi qatordagi so'zga sinonim bo'lgan bir so'z qo'yilishi mumkin. Ushbu metoddan o'quvchilar so'z turkumlari haqida tushunchalarga ega bo'lganlaridan so'ng foydalanishi mumkin. Ona tili darsligida so'z bo'limida shaxs va

narsaning nomini, harakatini, belgisini, sanoq va tartibini bildirgan soʻzlar haqida ilk morfologik tushunchalar berilgan. Oʻqituvchi oʻquvchining fikrini tinglaydi va shu bilan birga, oʻquvchilarni ham bir birlarining soʻzlariga eʼtibor bilan qarashga oʻrgatadi. Eʼtiroz yoki qoʻshimchalar ham “hurmatli”, “sizlarning fikringizga qoʻshilgan holda”, “bizning ham ayrim fikrlarimiz bor edi” kabi soʻzlar orqali bildiriladi. Maʼlumki, ona tili darsida ham lugʻat ishlarini oʻtkazish oʻquvchilarda oʻzi uchun notanish boʻlgan soʻzni izohi haqida qiziqish paydo boʻladi. Bu soʻzlarning izohini topishda oʻquvchining oʻzi mustaqil izlanishi maqsadga muvofiqdir. Bunda quyidagi metod oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirish bilan bir qatorda lugʻat bilan ishlashga ham oʻrgatadi.

Darslarda interaktiv usullar qoʻllashni shunday tashkil etish kerakki, bunda sinfdagi barcha oʻquvchilar faollashishi zarur, yaʼni dars oʻtish jarayonida oʻquv materiallarining maʼlum bir qismi oʻquvchilar tomonidan mustaqil oʻrganiladi. Oʻqituvchi oʻquv jarayoni tashkilotchisi, rahbari, nazoratchisi hamdir. Oʻquvchilarning sinfda oʻzini erkin his qilishi va oʻquv faoliyati uni emotsional jihatdan qoniqtirishi lozim, ana shundagina u oʻzining fikrlarini erkin bayon qila oladi.

Xulosa qilib aytganda, oʻqituvchi bunday texnologiyani puxta bilishi, hamda uni amaliyotda oʻrganiladigan til materiallarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda uni toʻgʻri qoʻllay olishi lozim. Darsning samarali shakllari qanchalik koʻp qoʻllansa, oʻquvchilarning ona tili faniga qiziqish darajasi ham shunchalik yuqori boʻladi.

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ**Хашимова Шарифа Худайбердиевна***учитель начальных классов школы**№ 5 города Янгиюля Ташкентской области*

Сегодня каждый педагог ищет наиболее эффективные пути усовершенствования образовательного процесса, повышения заинтересованности учащихся. Если осуществляемая ребенком на уроке деятельность для него не является значимой, если он скучает и равнодушен, то и проявить свои способности не может.

Практика показывает, что знания педагогических технологий недостаточно, их надо внедрять в течение продолжительного времени.

Учить детей учиться – важнейшая задача любого педагога. Ученик должен стать творцом своей деятельности. Учебный процесс учителя строят так, чтобы ребенок, прилагая усилия, преодолевая небольшие трудности, добивался результата, тогда его роль в обучении будет деятельностью, а результат более радостным.

Главная цель работы школы - развитие способностей учащихся к самостоятельному поиску, приобретение навыков решения жизненных задач в процессе обучения в школе, создание учебной среды, направленной на развитие интеллектуальных, познавательных способностей учащихся на основе внедрения инновационных и компьютерных технологий в школе. Это создает учебную среду, направленную на развитие творческих, познавательных способностей учащихся на основе внедрения современных педагогических технологий в школе.

Понятие "педагогическая технология" шире, чем понятие "методика обучения". Технология отвечает на вопрос - как наилучшим образом достичь целей обучения, управления этим процессом. Технология направлена на последовательное воплощение на практике заранее спланированного процесса обучения.

Проектирование педагогической технологии предполагает выбор оптимальной для конкретных условий системы педагогических технологий. Оно требует изучения индивидуальных особенностей личности и отбора видов деятельности, адекватных возрастному этапу развития обучающихся и уровню их подготовленности.

Педагогическая (образовательная) технология – это система функционирования всех компонентов педагогического процесса, построенная на научной основе, запрограммированная во времени и в пространстве и приводящая к намеченным результатам.

Предметом педагогической технологии являются конкретные педагогические взаимодействия учителей и учащихся в любой области деятельности, организованные на основе четкого структурирования, систематизации, программирования, алгоритмизации и стандартизации способов и приемов обучения и воспитания, с использованием компьютеризации и технических средств.

В результате достигается устойчивое позитивное усвоение детьми предметных умений, формирование социально ценных форм и привычек поведения.

Современное образование направлено, в первую очередь, на формирование универсальных учебных действий (УУД), обеспечивающих умение учиться. Сегодня начальное образование закладывает основу формирования учебной деятельности ребенка - систему учебных и познавательных мотивов, умение принимать, сохранять, реализовывать учебные цели, планировать, контролировать и оценивать учебные действия и их результат. Именно начальная ступень школьного обучения должна обеспечить познавательную мотивацию и интересы учащихся, готовность и способность к сотрудничеству и совместной деятельности ученика с учителем и одноклассниками, сформировать основы нравственного поведения, определяющего отношения личности с обществом и окружающими людьми.

Применение педагогических технологий способствует:

- формированию мотивов учения, развитию устойчивых познавательных потребностей и интересов учащихся;
- развитию продуктивных приемов и навыков учебной работы, «умения учиться» младших школьников;
- раскрытию индивидуальных особенностей и способностей детей;
- развитию навыков самоконтроля, самоорганизации и саморегуляции;
- становлению адекватной самооценки, развитию критичности по отношению к себе и окружающим;
- усвоению социальных норм, нравственного развития учащихся начальной школы;
- развитию навыков общения со сверстниками, установлению прочных дружеских контактов.

Таким образом, внедрение педагогических технологий в образовательный процесс начальной школы ориентирует педагогов и учащихся на духовно-нравственное развитие и воспитание (личностные результаты);

Современный ребёнок, окружённый компьютерной техникой и дома, и в школе способен с интересом обучаться только с активным применением их в учебно-воспитательном процессе.

BOLALARNI MEHNAT MALAKA VA KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH ORQALI MAKTABGA TAYYORLASH**Jo'rayeva Gulbaxo Yodgorboy qizi**

5-7 yoshli bolalar katta yoshlilar mehnatiga zo'r qiziqishi, biror mehnat jarayonini kattalar bilan birga qatnashishi yoki biror narsani mustaqil bajarish ishtiyoqini namoyon qiladilar. Ularning faoliyatlari kichik maktab yoshidagilarga nisbatan anchagina maqsadga yo'naltirilgan, e'tiborlari ham maqsadga qaratilgandir. Bolalarda mehnat malakalari mehnat qilish odatini shakllantirish har bir ishni oxiriga yetkazish ko'nikmasini tarbiyalash pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etib quyidagi qoidalarga rioya qilingandagina:

1. Katta guruhlarga o'ziga o'zi xizmat ko'rsatish mehnati, xo'jalik turmush mehnati, tabiatdagi mehnat, shuningdek qo'l mehnatini tashkil etish.
2. Kun tartibiga ko'ra «Bolalar bog'chasi ta'lim tarbiya dasturi» asosida mehnat uchun nazarda tutilgan vaqtdan to'liq foydalanish. Bolalarni har xil sport turlariga muntazam jalb qilish.
3. Mehnatning har xil turlari tashkil etilar ekan, bolalar faoliyatining yakka va jamoa turlaridan foydalanish.
4. Bolalar mehnatiga rahbarlik metod va usullarini ta'lim tarbiya vazifalariga muvofiq tanlash.
5. Xilma-xil mehnat turlarini tashkil etishda ularning bolalar faoliyatining boshqa turlari bilan oqilona birlashtirish orqaligina amalga oshirish mumkin.

Har kuni kun tartibida guruhdagi barcha bolalar uchun va har bir bola uchun yakka mehnatni nazarda tutish kerak. Bolalar to'g'ri tashkil etilgan mehnatdan katta quvonch xis qiladilar.

Katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning kun tartibida o'z- o'ziga xizmat ko'rsatish mehnati sezilarli o'rnini egallaydi. Tarbiyachilar mustaqil

yuvinish, kiyinish ko'nikmasini shakllantirishni davom ettiradilar. Ular bolalardan yuvinish, yechinish, ovqatlanish tartibini aniq bilishni, ularni o'z vaqtida va aniq bajarilishlarini talab qiladilar. Tarbiyachi bu shakllangan ko'nikmalardan bolalarning o'zaro yordamlarini tashkil etish va axloqiy normalarni tarbiyalashda foydalaniladi.

O'z- o'ziga xizmatni yaxshi tashkil etish shartlaridan biri- kun tartibi jarayonini izchil va bosqichma- bosqich o'tkazish va bunda barcha bolalarning ishtirok etishlari, bolalar o'zlariga qo'yilayotgan talablarni tushunishlari va o'z burchini muntazam tarzda bajarishlari kerak. Katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning o'ziga- o'zi xizmatlarini tashkil etishda guruh tarbiyachisi bolalardagi malakalarni hisobga olib shunga muvofiq harakat usullarini eslatadi. Va shu orqali ularning e'tiborini jalb qiladi. Tarbiyachi shuningdek bolalarning o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatishiga doir ish sifatlarini hisobga olib boradi, uni baholaydi, nima yaxshi chiqayotgan bo'lsa tahlil qiladi.

Katta va tayyorlov guruhida muhim vazifa- nonushtagacha tayyorlanish, nonushtadan so'ng shuningdek tushlik va kech tushki ovqatga tayyorlanish vaqtida navbatchilar ishini aniq tashkil etishdan iborat. Navbatchilik qilish ko'nikmasini shakllantirish ishi davom

ettiriladi, chunki navbatchilikning vazifalari kengayib boradi. Navbatchilikni tayinlashda bu ishda tajribaga ega bo'lganlar qatori yangi bolalarni tayinlash ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Yil boshida tarbiyachi navbatchilarni o'z vazifalari bilan tanishtiradi, zaruriyat bo'lganda ayrim harakatlarni ko'rsatadi. Topshirilgan ish uchun jamoa oldidagi ma'suliyatini ta'kidlaydi (o'z vaqtida kelish, harakatlar izchilligi, hamma narsani bolalar to'planishiga tayyorlash, asbob anjomlardan to'g'ri foydalanish shu kabilar).

Shuningdek navbatchilar mashg'ulotga kerakli asbob anjomlarni o'quv materiallarini mashg'ulot o'tish uchun tayyorlab qo'yishlari kerak. Bola mustaqil mashg'ulotga tayyorlana turib mashg'ulotga kerakli bo'lgan qalam, idishda suv, latta va moy qalam tayyorlashi, mashg'ulot tugashi bilan ularni joy joyiga qo'yib, ish o'rnini tozalab olishi, qurish-yasash o'yinini o'ynab bo'lgandan so'ng ularni detallaridan ajratib olib, idishga solish va o'z o'rniga olib borib qo'yishi, tarbiyachi bolalar mehnat qilayotganlarida ularni batartibligi yoki ehtiyotkorligini, tartibsizlikka e'tibor beyaptilarmi, yoki befarq qilayaptilarmi, shularni hammasini diqqat bilan kuzatib boradi.

Navbatchilarning tabiat burchagidagi mehnati ham har kuni tashkil etiladi. Bolalarning tabiatdagi mehnati katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Mehnat jarayonida bolalarda tabiatga nisbatan ehtiyotkorlik, g'amxo'rlik munosabatlari shakllantiriladi.

Tabiatdagi mehnat bolalarda burchlariga nisbatan ma'suliyatni his etib yondoshishini tarbiyalaydi. Bolalar o'simlik va hayvonlarni parvarish qilar ekanlar, uning zarurligiga ishonch hosil qiladilar. Biroq tabiatdagi mehnatga nisbatan ma'suliyatini tarbiyalash uchun bolalar mehnat malakalarini egallab olgan bo'lishlari, o'z mehnatlarining ahamiyatini tushunishlari lozim.

Tabiatdagi mehnat maktabgacha yoshdagi bolalarning sensor tarbiyasi uchun qulay sharoitlar yaratadi. Mehnat jarayonida bolalar o'simliklar holati, ularni yorug'likka, namlikka, issiqlikka, yaxshi tuproqqa bo'lgan extiyojlarini qondirilishiga bog'liq ekanligini anglab oladilar.

Tabiatdagi mehnat- kuzatuvchanlikni o'stirilishining usullaridan biridir. Tabiatdagi mehnat jarayonida tarbiyaviy vazifalardan tashqari ta'limiy vazifalar ham hal qilinadi. Tabiat burchagida bo'ladigan navbatchilikda ertalab baliqchalarni boqadilar, gullarga suv qo'yadilar, yerlarni yumshatadilar, qushlar qafaslarini tozalashda yordam beradilar. Vaqti vaqtida ko'chat o'tqazishda ham yordam beradilar.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. *I.Karimov «Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori».*
2. *«Uchinchi ming yillikning bolasi» tayanch dasturi.*
3. *P.Yusupova «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi»*
4. *Xoshimov. «Pedagogika tarixi»*

**МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ
УСУЛЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ****Менгортиқова Қурбоной***Сирдарё вилоятиб, Сайхунобод тумани**31 умумий ўрта таълим мактаби**Математика фани ўқитувчиси*

Мамлакатимизда математика 2020 йилдаги илм-фанни ривожлантириш устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланди. Ўтган давр ичида математика илм-фани ва таълимни янги сифат босқичига олиб чиқишга қаратилган қатор тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 7 майдаги “Математика соҳасидаги таълим сифатини ошириш ва илмий-тадқиқотларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4708-сонли қарори ишлаб чиқилди.

Таълимнинг барча босқичларида математика фанини ўқитиш тизимини янада такомиллаштириш, педагогларнинг самарали меҳнатини қўллаб-қувватлаш, илмий-тадқиқот ишларининг кўламини кенгайтириш ва амалий аҳамиятини ошириш, халқаро ҳамжамият билан алоқаларни мустаҳкамлаш, шунингдек, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурида белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида:

Ўқув жараёнига янги, илғор педагогик технология, дарс ўтишнинг ностандарт, ноанъанавий услублари, хусусан, интерфаол услуб кенг жорий этилмоқда. Ўқув жараёнининг мазмуни (мавзуга оид методик тавсиялар, қисқача матнда мавзунинг асосий маъноси, ғояси берилади).

Ўқув жараёнини амалга ошириш технологияси мавзу мақсадига мос фаоллаштирувчи услуб, дарс шакли, воситаси, усуллари аниқланади. Ўқувчи фаолиятини назорат қилиш ва баҳолаш йўллари белгиланади. Ўқитувчи танлаган технология якуний натижа ДТСлари талабларига эришишни таъминлаши зарур.

Маълум бир мавзу ўтилгач, ўқувчилар эгаллашлари лозим бўлган билим ва кўникмалар, ишлашлари шарт бўлган машвлар намуналари; бунда нафақат ўқувчилар, ўқитувчининг ўзи ҳам дарсдан кутилган якуний натижага эришиши керак.

Кластер методи ўқув материални кўргазмалли, схематик тарзда тасвирлашдан иборат бўлиб, у ўрганилаётган у ёки бу тушунчалар ҳақида тасаввурга эга бўлишга, уларни тушунишга ва уларнинг таркибий қисмлари ва ўзаро боғланишларини яққол тасвирлашга ёрдам беради. Бу билан мазкур метод хотирани ривожлантиришга ва ўқувчининг ўз билимларини ўзи баҳолашига ҳам ёрдам беради.

Кластер методининг 4 та босқичи бўлиб, у қуйидаги алгоритм асосида дарсда қўлланилади:

1-бoчқич – Дoскага ёки oқ вapакқа дapс мавзунинг ўзак сўзи ёзилaди.

2-бoсқич – Ўқувчилар мазкур сўз ҳақида билган ва ёдларига келган барча нарсаларни ёзиб чиқишади. Натижада марказдан ҳар томнга қараб кетган, шу мавзу билан боғлиқ бўлган турли тушунча, ғоя ва фактларни тасвирловчи сўз ёки сўз бирикмалари ҳосил бўлади. Ўқувчилар айтган барча нарсалар ташлаб юборилмасдан дoскага ёки дафтарга ёзилaди.

3-бoсқич – Дoскага ёзилганлар бир тизимга келтирилади. Ўқитувчи томонидан тушунтирилган ўқув материали асосида ёзилганлар таҳлил қилинади ва бир тизимга келтиришга ҳаракат қилинади. Тарқoқ жумлалар бирлаштирилади, хато ёзилганлари эса ўчириб ташланади.

4-бoсқич – Ёзилган тушунчалар ўзарo боғлиқлигига қараб ўзак сўз билан туташтирилади. Улар биринчи даражали боғлиқ ёзувлар бўлади. Ўз навбатида бу ёзувлар билан боғлиқ иккинчи даражали ёзувлар ҳам бўлиши мумкин. Улар ўзак сўз билан эмас, ёзилган қайси тушунча билан ўзарo алоқадорликда бўлса, ўша билан туташтирилади ва ҳоказo.

Квадрат тенгламалар бўйича квадрат тенгламаларга доир барча мавзулар ўтиб бўлинганидан сўнг ўқувчиларга қуйидаги топшириқ берилади. Ўзак сўзи “Квадрат тенглама” бўлган кластер тузинг. Машғулoт якунида қуйидаги кўринишдаги кластерни ҳосил қилиш мумкин.

Натижада мавзуга oид тушунча ва фактларнинг ўзарo боғлиқлигини аниқловчи ирархияли схема пайдо бўлади. Бу схема мавзу мазмунини схематик тасвирлаб, уни яхшироқ тушунишга ёрдам беради.

Хулoса ўрнида шуни айтиш мумкинки, математик билимларни ўзлаштиришда турли усулларни қўллаш, дapс самарадорлиги ошириш ва дapсни қизиқарли бўлишида интерфаол усуллардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

**METALLARNING KRISTAL TUZILISHI VA KRISTALLANISH
NAZARIYASI****Anora Mamayusupova Rasuljon qizi***FarDU Fizika(yo'nalishlar bo'yicha) magisrtanti*

Texnika materiallarining tuzilishi va uning xossalari to'g'risidagi amaliy ilmgga materialshunoslik deb ataladi. Bu ilmning asosiy masalalari materialning tartibi bilan uning strukturasi va xossalari orasida bog'lanish o'rnatishdan iborat deb tushunmoq kerak.

Materialning tarkibi deb - shu material qanday kimyoviy elementlardan tuzilishi va shu elementlar miqdori qanday va ular qay bog'lanishda ekanligi tushuniladi. Shuni aytish kerakki jism birgina kimyoviy elementdan tashkil topishi texnikada juda kam uchraydigan holdir. Juda ko'pchilik texnikaviy materiallar bir necha kimyoviy elementlardan tuzilgan bo'lib, ular ko'pincha bir-birlari bilan bog'langan xolda bo'ladi.

Texnikada qo'llaniladigan ko'pchilik metall va metallmas materiallar kristallik tuzilishiga ega. Bunday hol hamma texnika materiallarni bir nuqtai nazardan, bir vaziyatdan yani atomlar orasidagi bog'lanishlarning tabiatiga qarab kristall struktura va uning xossalarini o'rganish mumkin bo'ladi. Demak bir tomondan tarkib bilan kristall struktura orasidagi bog'lanish, ikkinchi tarafdagi material xossalari bilan struktura orasidagi bog'lanishlarni o'rganishi material xossalarini yaxshilashgagina olib kelmay, balki ana shu metod asosida prinsip jihatdan yangi materiallarni yaratish asosi bo'lishi ham mumkin. Texnikada progress va taraqqiyot material xossalarini yaxshilashga va yangi materiallarni yaratishni taqazo etadi.

Tabiatda hamma qattiq jismlar ikki xil tuzilishga, ya'ni kristall yoki amorf holida bo'ladi. Kristall va amorf jismlar bir-biridan beqaror farq qiladi.

Kristall jismlar qizdirganda o'z shakllarini o'zgartirmaydi, ya'ni qattiq holatini saqlab qoladi (albatta ma'lum bir qaroratgacha). Ana shu qizdirilganda jismni yana ham qizdirishda davom etaversak u agregat holatini o'zgartiradi, ya'ni suyuqlikka aylanadi. Ana shu agregat holatini o'zgartirish protsessi ma'lum bir vaqt birligi ichida o'zgarmas haroratda yuz beradi. Jism sovutilganda esa xuddi shunday protsess teskari tomonga qaytariladi.

Fanda jismning bir agregat holatidan ikkinchi bir agregat holatiga (sovutish yoki isitish) o'tish o'zgarmas haroratda yuz bersa, bunga izotermik o'zgarish deb ataladi. Demak, kristall jismlar qizdirilganda juda katta harorat intervalida yumshaydi, ya'ni qattiqligini o'zgartiradi, so'ngra sekin asta suyuq holatga o'tadi. Sovutilganda esa xuddi shunday protsess teskari tomoni qaytariladi. Demak amorf jismlar kristall jismga qaraganda termodinamik potentsiali kamroq va

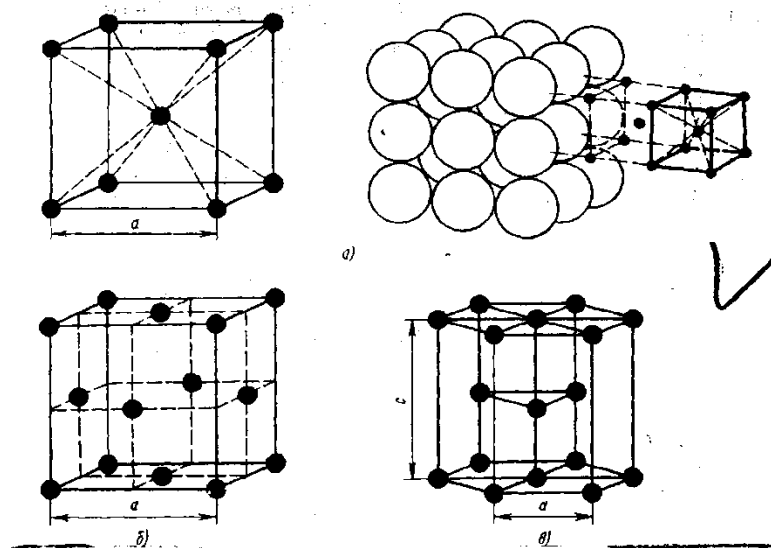
beqarorliroqdir.

Kristall jismlar elementar zarrachalar tartibli joylashgan bo'ladi (ionlar, atomlar, molekulalar). Ana shu geometrik faktorlar kristall jismlarga anizotropik xossasini beradi, ya'ni jismga qo'yilgan kuch yo'nalishiga qarab uning xossalarida farq bo'ladi. Ana shu geometrik faktor jismda siljish yuzalarini mavjudligiga olib keladi, ya'ni deformatsiya paytida jism o'z shaklini ana shu siljish yuzlari orqali o'zgartiradi.

Kristall jism atomlari elektronlardan tuzilganligi unda o'zaro atom bog'lanishni xarakterlaydi va jismda elektr, issiqlik magniy va optik xossalariga ega bo'lishiga olib keladi, na parlanish haroratini va kengayishi koeffitsientiga, atom diametriga, elastiklik moduliga bog'liq bo'ladi. Juda ko'p mexanik va fizik xossalar strukturaga bog'liq bo'ladi.

Kristall jismlarning ajoyib xususiyati shundan iboratki, undan elementar zarrachalar (ionlar, atomlar, molekulalar) har xil joylashgan bo'lib, ammo ma'lum qonuniyatga ega bo'ladi. Demochimanki parallel yo'nalishlarda atomlar joylashish tartibi bir xil bo'ladi.

Agar bir elementar kristallda bir tekislikda yotmagan x, y o'qlarini joylashtirish mumkin bo'lsa, u holda shu o'qlar bo'ylab o'lchanganda atomlar orasidagi masofa umumiy holda bir xil bo'lmasligi mumkin. Ana shu fazoda yasalgan eng kichik parallelopiped elementar katakcha (yacheyka) deb ataladi. Ana shu elementar katakchani fazoda tartib bilan joylashtirib ketaversak, kristall panjara hosil bo'ladi. Demak fazoviy kristall panjara jism xossalarini ifodalaydi.

1-rasm. Kristall panjara tuzilishi.

Real sharoitda kristallanish protsessi ko'p jihatdan tayyor markazlarning mavjudligiga bog'liq bo'ladi. Ana shunday tayyor markazlar rolini metalldagi o'zga qattiq qo'shimchalar o'ynashi mumkin.

Metallda eriydigan qo'shimchalar ham markazlarning paydo bo'lishini ko'paytiradi, agar ana shu qo'shimchalar yuza aktivligini oshiradigan bo'lsa, ya'ni yuza tarangligini kamaytiradigan bo'lsa. Chunki mantiq nuqtai nazaridan bunday qo'shimchalarni suyuq metallda bo'lishi, o'ta sovutishnn oshirish bilan ekvivalentdir.

Amaliyotda strukturani maydalash uchun qo'shimchalar keng foydalaniladi. Bunday qo'shimchalarni modifikatorlar deb ataladi. Masalan, po'latda bor, alyuminiy va uning qotishmalariga natriy qo'shiladi. Qattiq qo'shimchalar sifatida esa erigan temperaturasi yuqori bo'lgan metallardan foydalaniladi. Masalan, alyuminiy va uning qotishmalariga titan yoki sirkoniy elementi qo'shiladi.

ABDULLA ORIPOVGA O`XSHASAM DEYMAN!**Shirinboyev Xudoynazarbek Tolib o`g`li***Toshkent irrigatsiya va qishloq xo`jaligini**Mexanizatsiyalash muhandislari**Instituti Qarshi filiali talabasi*

Annonatsiya: *O`zbek she`riyatida o`z o`rni va o`z so`ziga ega taniqli adib Abdulla Oripov she`riyatining o`ziga xos xususiyatlari, takrorlanmas misralar yaralishi, shoirning o`zgacha jihatlari hamda hayot yo`li haqida.*

Kalit so`zlar: *yilboshi, go`zal, qoq, sevaman, muhabbat, vatanim.*

Abdulla Oripov ijodi ham hayoti ham hayot yo`llaridek chiroyli bo`lgan adib. 1941-yilning 21-mart sanasida ya`ni yil boshi bayram kunida Qashqadaryo viloyati Koson tumanidagi Neko`z qishlog`ida tug`ildi. Yosh ijodkor O`zbek xalqiga, ona yurtiga, oilasiga, tengdoshlariga ham ishqiy baland bo`lgan. Qo`ng`irtov qishloq bag`rida ulg`aygan shoir yoshlikda bu dargohni o`zgacha tarannum etardi. Xususan Abdulla Oripov bu maskan haqida quyidagi ta`rifni keltirgani bejizga emas. "Ayniqsa, bahor paytlarida bu yerlarga yog`in ko`p tushar, Qo`ng`irtov etaklari ming xil o`t-o`lan, chuchmoma-yu qizg`aldoqlar bilan, quyon to`pig`-u ismaloq bilan, karrag-u hazorisfand bilan, qo`zigullar bilan qoplanar, tevarak-atrof jannatiy bir manzara kasb etardi. Selsuvlari to`planib qolgan kichik-kichik ko`llarni "qoq"deyishardi. Uning toza suvini odamlar tashib ichishar, bola-baqra chuchmomay-u ismaloq, zamburug` terib, Qo`ng`irtov etaklarida kunlarini kech qilar edi".

Ana shunday go`zal maskanda tug`ilib o`sgan Abdulla Oripovning otasi Orifboy Ubaydulla o`g`li ishbilarmon dehqonlardan bo`lib, jamoa xo`jaligi raisi edi. Onasi Turdixol momo ko`pchilik o`zbek ayollari singari sarishta, mehnatkash, mehribon, g`oyat ta`sirchan va ezgulikka tashna ayol bo`lgan. Oilada to`rt o`g`il, to`rt qiz bo`lib, Abdulla o`g`illarning kenjasi edi. O`zbekiston Xalq Shoiri baxtiga erishish ko`pchilikga nasib etmaydi. Shoir 1958-yil o`rta maktabni a`lo ba`holari evaziga oltin medal bilan tamomladi. Keyinchalik esa Toshkent Davlat dorilfunning (hozirgi O`zMU) jurnalistika bo`limga o`qishga kiradi. Shu vaqtlardan Toshkent va uning muhitiga mehr bergan ijodkor Toshkent u uchun qadrdon maskanga aylanib qoladi. Birinchi marotaba respublika matbuotida "Qushcha" deb atalgan she`ri chiqqan paytda Abdulla Oripov talaba edi. Shoirning birinchi she`rlar to`plami "Mitti yulduz" esa 1965-yilda chop etilgan. Undan keyin "Ko`zlarim yo`lingda" (1967), "Onajon" (1969), "Ruhim" (1971), "O`zbekiston", "Qasida" (1972), "Xotirot" (1974), "Yurtim shamoli" (1974), "Jannatga yo`l" (1978), "Hayrat" (1979), "Hakim va ajal" (1980), "Najot qal`asi" (1981), "Yillar armoni" (1983), "Haj daftari" (1992), "Saylanma" (1996), "Sohibqiron (sheri drama)" (1996), to`rt tomlik "Tanlangan asarlar" (2000-2001) singari qator kitoblari bosilib chiqdi. Abdulla Oripov – noyob iste`dod egasi hisoblanib. Uning she`rlari borliqdagi jamiki holat va unsurlar bilan birdek. Har bir she`ridagi so`zni

marjondek tizilib safda turishi ham yorqin isbot erur. Abdulla Oripovning “Saylanma” (1996) nashr etilgan kitobi O`zbek hayoti, kechinmalari va turmush tarzini ta`svirlagandek. Istiqlol g`oyasi, el-yurt mustaqilligi, ona vatanni madh etuvchi uni ko`klarga ko`taruvchi she`rlari dunyo miqiyosida bong urmoqda. “Men nechun sevaman O`zbekistonni”, “Kuz” she`ri kirib bormagan uy balki yod olmagan O`zbek bo`lmasa kerak. Vatan va xalq mehr-muhabbat, tabiatni sevis, ardoqlash, iymonli, vijdonli insonlarga madhiyalar o`qish, goh yig`lab, goh quvonib kuylash shoir tuyg`ulari ummonini tashkil etadi.

Shoir ijodi mustaqillik yillarida nihoyatda tuyg`ularga boy, fayzli va sermahsul bo`ldi. “Haj daftari” (1992) turkumiga kirgan she`rlarida shoir ma`naviyatimiz manbalarini kashf etish yo`lidan boradi. Inson yoshlik chog`idan ona, ona-yurt, vatan, ota-makon singari so`zlarga o`z nuqta-i, nazari bilan tasavvur etadi balki xayolan his etadi, unga ta`rif va baytlar bitadi. O`zbekiston Xalq Shoiri Abdulla Oripov ham o`z go`shasini shunday bot-bot yot etadi. “O`zbekiston-bunyodkorlik, ilm-ma`rifat, mehr-oqibat, himmat va muruvvat ustuvor bo`lgan, o`z farzandlarining barkamol avlod bo`lib voyaga yetishga qat`iy ishongan, shunga mustahkam zamin yaratgan bag`ri keng mamlakatdir. Uning yigirma yillik zalvori odimlari kelajagi buyuk ekanligining tasdig`idir”. Abdulla Oripov-ardoqli shoir va jamoat arbobi inson qalbidagi dilxashlik hamda undan vos kechish, sh`eriyat bilan ham nafas yashashni o`z satrlarida keltirib o`tgan. U Alisher Navoiy va Bobur singari allomalarimiz singari xalq dardini barralla kuyladi. Shoir O`zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi she`ri muallifidir.

Shoir 75 yil umrida bir qancha mukofot va unvonlarga erishdi. Yuksak salohiyat egasi erishgan yutuqlarni sanash biz yoshlarga ko`taringki ruhhiyat baxsh etadi. Bulari bir nechtasini keltirib o`tishga qaror qildim “O`zbekiston qahramoni” (1998), “O`zbekiston xalq shoiri” (1983), “Hamza nomidagi O`zbekiston davlat mukofoti” (1983), “Alisher Navoiy nomidagi O`zbekiston davlat mukofoti” (1994), 2007 -yil Oripov Jahon intellektual mulk tashkiloti (BIMT) tomonidan jahon madaniyati xazinasiga qo`shgan hissasi uchun “Oltin medal” ni qo`lga kiritdi. Bahor tugab yoz kelgandek shoirning hayot kunlari so`ngisini quchib 2016-yil 5-noyabr kuni ko`z yumdi. Bizga adibning cheksiz ilm-u , urfoni qoldi xolos. Qani O`zbekning Qahramoni yana bir qancha muddat yashaganida edi bizning adabiyot o`n yillab ilgari qadam bosardi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2021-yilda O`zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov va xalq yozuvchisi O`tkir Hoshimov tavalludining 80 yilligini keng nishonlash bo`yicha topshiriqlar berganliklari va bu o`z aksini yorqin ko`z o`ngimizda namoyon bolgani qanchalik fahrli. Keng ko`lamli islohotlar amalga oshirganligi, ushbu ishlar yozuvchi va shoirning ruhini shod etkani quvonarli hol.

O'ZBEKISTON

*Yurtim, senga she'r bitdim bu kun,
Qiyosingni topmadim aslo.
Shoirlar bor, o'z yurtin butun -
Olam aro atagan tanho.
Ular she'ri uchdi ko'p yiroq,
Qanotida kumush diyori,*

*Bir o'lka bor dunyoda, biroq
Bitilmagan dostondir bori:
Faqat ojiz qalamim manim,
O'zbekiston, Vatanim manim.*

Biz yosh ijod ahli ham ko`nglimizga qani Abdulla Oripovning sehrli qalbidan kuch olsak. Biz ham Abdulla Oripovdek she`riy hayotda barhayot qolsak. Kimdir borliqdan o`tib dostonga aylansa Abdulla Oripov esa dostonga aylanib borliqda mudom qolish baxtiga erishdi. Menga Abdulla Oripovning ijod ma`hsulidan foydalanish va o`qish oily baxtlar safida.

ADABIYOTLAR:

1. O`zbekiston Qahramoni va xalq shoiri Abdulla Oripov tavalludining 80 yilligini keng nishonlash to`g`risida O`zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori Toshkent shahri 2020-yil
2. Ma`rifat.uz

O‘ZBEKISTON HUDUDIDA IJTIMOYIY TARMOQLARNING KIRIB KELISHI VA UNING AHAMIYATI

Abduraufov Diyor Ilyos o‘g‘li

O‘zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi magistranti

O‘roqov Azamatxon Amir o‘g‘li

O‘zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi magistranti

Ijtimoiy tarmoq tushunchasi: Tarkibi, faqatgina ishtirokchilardan iborat va ular orasidagi muloqotni ornaturvchi, kop foydalanuvchili interaktiv veb saytlar asosida yaratilgan tarmoq, ijtimoiy tarmoq deb tushuniladi. Mazmuniga kora ijtimoiy tarmoq ikki bosqichli boladi: 1. Foydalanuvchilar ortasidagi muloqotni ornatib beruvchi dasturiy–apparatli kompleks; 2. Foydalanuvchilar orasidagi umumiy qiziqishlarni aniqlash, guruxlar ortasidagi muloqot internet orqali amalga oshiriladi. Ijtimoiy tarmoqlarning maqsad va vazifalari: Ijtimoiy tarmoqlarning maqsadi internetda ozaro qiziqishlar yoki faoliyatga ega shaxslarning muloqot qilishidan iborat. Ozaro aloqa ichki pochta yoki xabar almashinish yoli orqali amalga oshiriladi. Ijtimoiy tarmoq xususiyatlaridan biri dostlar va guruxlar tizimidir. Foydalanuvchilar jihatidan Facebook ijtimoiy tarmogi foydalanuvchilar bilan yetakchilik qilmoqda. Undan keyin MySpace (), Twitter (), Windows Love space () lar yetakchilik qilishmoqda.

Odnoklassniki ijtimoiy tarmogining maqsad va vazifalari: Bunday web saytga odatda ozimiz haqimizdagimalumotlarni joylashtiramiz. Odatda boshqa foydalanuvchi haqida ham biz ham shu kabi malumotlarni olishimiz mumkin. Ijtimoiy tarmoq Classmatec.com tarmogI tarzida ochilgan. Bu ijtimoiy tarmoqning vazifasi sinfdoshlarni ijtimoiy tarmoq orqali qidirib topishdan iboratdir.

Ijtimoiy tarmoq Classmatec.com tarmogI tarzida ochilgan. Bu ijtimoiy tarmoqning vazifasi sinfdoshlarni ijtimoiy tarmoq orqali qidirib topishdan iboratdir.

Albatta bu saytning yaratilishidan maqsad pul ishlab olish bolsa ikkinchi tomondan bir xil xarakter va qobiliyatga ega shaxslarni bir guruxga birlashtirishdan iborat edi Bular umumiy qiziqishlari bo'lgan odamlarni tanishtirish va birlashtirish uchun yaratilgan saytlar. .

Ko'p odamlar uchun Internet ifoda vositasidir. Biror kishining o'zini dunyoga e'lon qilishi zarurligi ijtimoiy tarmoqlar bizning haqiqiy hayotimizga shunchalik yaqindan qo'shilishiga yordam beradi. Ijtimoiy tarmoqlar bizning jamiyatimiz uchun juda muhimdir, chunki hatto dunyo siyosat etakchilari ham ijtimoiy tarmoq ishtirokchilarining fikrlarini e'tiborsiz qoldirolmaydilar. Ular dunyoda ro'y berayotgan siyosiy masalalarni qizg'in muhokama qilayotgan odamlarning fikrlarini hisobga olishlari kerak. Masalan, siyosiy saylovlar oldidan. Ma'lumki, bugungi kunda ijtimoiy tarmoq ham Internetda biznesni rivojlantirish uchun o'ziga xos vositadir. O'zingizning saytingizni yoki har qanday axborot mahsulotini targ'ib qilish uchun biz ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarining yordamidan faol foydalanamiz.

O‘zbekistonda asosan Facebook, Odnoklassniki kabi ijtimoiy tarmoqlar ommabop sanaladi. Ayni paytda mahalliy tarmoqlarni ham rivojlantirish yoshlarning kelajagi uchun muhimligi aytiladi.

Texnologiyalari yangiliklarini yorituvchi ICTnews nashriga ko‘ra, yangi ijtimoiy tarmoqning tuzilishi turlicha qarshilangan. Bildirilgan fikrlarga qaraganda, oxirgi paytlarda foydalanuvchilarning soni bo‘yicha messenjerlar ijtimoiy tarmoqlardan ilg‘orroq sanalmoqda. Shu bois, yangi ijtimoiy tarmoqdan ko‘ra messenjerlar ko‘proq samaralidir. UZINFOCOM markazining ma‘lumotlari bo‘yicha, hozir O‘zbekistonda 38 milliy ijtimoiy tarmoq mavjud bo‘lib, 8 tasi faol hisoblanadi. Ular orasida 172 foydalanuvchisi bo‘lgan Muloqot tarmog‘i yetakchi. Myjob.uzning 60 muxlisi bor, Adabiy-ma‘rifiy portal Ziyonet - 57 ming foydalanuvchiga ega. Bundan tashqari ko‘plab o‘quvchilariga ega o‘zbek tilidagi internet bloglar bor. Kuzatuvchilarga ko‘ra, yangi ijtimoiy tarmoqning ochilishi ijobiy bo‘lsada, lekin uning ahamiyati qanchalik erkinfaoliyat olib borishiga bog‘liq albatta.

Chunki O‘zbekiston hamisha internetga cheklov qo‘yilgan davlatlar safida va bu holat mahalliy ijtimoiy tarmoqlarga ta‘sir qilmay qo‘ymaydi, deydi ular.

O‘zbekistonda ommaviy internet tarmoqlariga cheklovlar kuchaygan.

O‘zbekistonlik internet foydalanuvchilar ta‘kidlashicha, Facebook, Twitter, Odnoklasniki tarmoqlarga kirishda u qadar muammo bo‘lmasada, o‘zbek tilidagi qator mustaqil web saytlar va hukumat siyosatini tanqid qiluvchi nashrlarga kirib bo‘lmaydi. Rasmiy ma‘lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda internetdan foydalanuvchilar soni 20 milliondan oshadi.

Joriy yilda O‘zbekistonda 3,2 million odam ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanmoqda. Bu o‘tgan yildan 44 foizga ya‘ni 972 mingga oshgan. Bu haqda “We are social“ va “Hootsuite” ma‘lum qildi.

Ta‘kidlanishicha, O‘zbekistonning 18 340 000 yoki 55 foiz aholisi internetdan foydalanadi. Bu 2019 yilga qaraganda 7,1 foizga ko‘proq. Statistika ko‘ra, aholining 76 foizi yoki 25 140 000 o‘zbekistonliklar mobil telefonga egalar.

Shuningdek, aholining 50 foizi shaharlarda yashashi aytib o‘tilgan. Dunyo bo‘yicha bu ko‘rsatkich 55 foizga teng. Ma‘lum qilinishicha, dunyo bo‘yicha 5.19 milliard odam mobil telefondan foydalanadi. Bu o‘tgan yilgi ko‘rsatkichga qaraganda 2,4 foizga ko‘proqdir. 4,54 milliard odam esa internetdan foydalanadi. Ulardan 3,8 milliard yoki dunyo aholisining 49 foizi ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanadi . Bundan tashqari O‘zbekistonda internet jahon axborot tarmog‘i, shu jumladan, ijtimoiy tarmoqlarda sodir etilayotgan huquqbuzarlik va jinoyatlarning oldini olish choralari takomillashtiriladi. Bu haqda 2021-yilgi Davlat dasturi loyihasida qayd etilgan.

Buning uchun normativ-huquqiy hujjat loyihasi ishlab chiqiladi. Loyihada internet jahon axborot tarmog‘ida, shu jumladan, ijtimoiy tarmoqlarda sodir etilayotgan huquqbuzarlik va jinoyatlarning oldini olish va tegishli shaxslarni fosh etishga qaratilgan chora-tadbirlar nazarda tutiladi. Shuni inobatga olgan holda aytishimiz mumkinki har bir narsani yaxshilik yo‘lida safarbar etish kerak. Internet tarmoqlari ham shular jumlasidandir. Bizni qarashlarimiz bizning foydamizga yo zarariizga ishlaydi. Tanlov o‘z qo‘limizda , tanlovda adashmaylik .

**ЖАБАРИЯ ВА ҚАДАРИЯ МАЗҲАБИ ВА УЛАРНИНГ ДАЛИЛЛАРИГА
РАДДИЯЛАР****Дадаев Фатхуллоҳ Ақида***Ўзбекистон халқаро ислом академияс
магистранти*

Инсон амали масаласи ҳам қазо ва қадар масаласига чамбарчас боғлиқдир. Бу масала қадимда кўпгина ихтилофларга сабаб бўлган масаладир. Мусулмонлар ичида ҳам бу масалага турли қарашлар бўлган. Бу масалада тўғри фикрлардан кўра хатолар кўп бўлган.

Хатоларнинг ҳаммаси Аллоҳ таолонинг гўзал исмлари ва сифатларини тўғри тушуна олмай, уларни инсоний қолипга солишга ҳаракат қилиш туфайли юзага чиққан.

Баъзи кишилар, ҳамма нарса Аллоҳ таолодан, инсон ўзича бир нарса қила олмайди, у бу дунёда худди денгизга отилган чўпга ўхшайди. Уни тўлқин қайси тарафга олиб кетса, кетаверади, дейдилар. Уларнинг фикрича, инсон ҳар бир ишни мажбур бўлган ҳолда қилади. Шунинг учун ҳам бу фикрга эргашганларни жабриялар деб аталади. Улар Аллоҳ таолога жабр нисбатини берадилар.

Жабрия фирқасининг бошқа бир номи жаҳмиядир. Бу ном уларга ўзларининг бошлиқлари 118 ҳижрий санада вафот этган Жаҳм ибн Сафвон Самарқандийнинг исмидан ўтган.

Жабрия фирқасидагилар ўз фикрларини қўллаш учун Қуръони карим оятларидан далиллар келтирадилар. Аллоҳ таоло «Соффот» сурасида: «Ҳолбуки, сизни ҳам, қилган амалларингизни ҳам Аллоҳ яратган-ку?!» деган (96-оят).

Демак, Аллоҳ таоло инсоннинг ўзини ҳам, амалини ҳам яратади. Инсон Аллоҳ таоло яратган амални қилишга мажбур бўлади.

Аллоҳ таоло «Анфол» сурасида айтади: «Уларни сиз ўлдирмадингиз, балки Аллоҳ ўлдирди. Отган пайтингда, сен отмадинг, балки Аллоҳ отди», (17- оят)Эй, мўминлар, билиб қўйинглар, Бадр урушида мушрикларни ҳақиқатда сиз ўлдирганингиз йўқ, балки Аллоҳ ўлдирди. Ҳа, «Уларни сиз ўлдирмадингиз, балки Аллоҳ ўлдирди».Бунинг учун Аллоҳга шукр қилинг. «Отган пайтингда, сен отмадинг, балки Аллоҳ отди».

Яъни, Эй, Пайғамбар, бир сиқим тупроқни олиб отганингда, сен отганинг йўқ, балки Аллоҳ отди.

Бадр урушида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам сиқимларига тупроқ олиб, мушриклар томонга «Шаҳатил вужух» (Юзлар қаро бўлсин!) деб отганлари ривоятларда собит.

Бу ҳам инсон ўз ҳаракатида фақат Аллоҳ таолонинг қилган мажбури остида бўлишига ёрқин далил.

Аҳли Сунна вал жамоа мазҳабининг жабрия фирқасидагиларнинг дали-

лига жавоби:

1. Биринчи оятни далил қилганларига жавоб куйидагича:

Бу оят ўзидан олдинги оятдаги жумланинг жавобидир. Икки оят қўшилиб бир жумла бўлган. Ўшандай бўлганда маъно «Ўзингиз йўниб ясаган нарсага ибодат қиласизларми?! Ҳолбуки, сизни ҳам, қилган нарсаларингизни ҳам Аллоҳ яратган-ку?!» бўлади.

Яъни сизни ҳам, сизлар қўлингиз билан йўниб ясаб ибодат қилаётган нарсанингизни ҳам Аллоҳ яратган-ку?!

«Отган вақтингда сен отганинг йўқ. Лекин Аллоҳ отди», «Анфол» сураси, 17-ояти уларнинг фойдасига эмас, қаршисига далилдир. Чунки Аллоҳ таоло Ўзининг «Отган вақтингда», дейиши билан Ўз Расули соллаллоҳу алайҳи васалламнинг отганларини исбот қилмоқда.

Кўриб-билиб турилибдики, «отган вақтингда» дейиш билан исбот қилинган нарса бошқа, «отганинг йўқ», дейиш билан манфий қилинаётган нарса бошқа.

Бунинг тафсилоти куйидагича:

Албатта, отишнинг ибтидоси бор, интиҳоси бор. Унинг ибтидоси силташ ва улоқтиришдир. Интиҳоси эса мўлжалга тегишидир. Уларнинг иккиси ҳам отиш, деб номланади. У ҳолда оятнинг маъноси, улоқтирган вақтингда мўлжални урганинг йўқ. Лекин мўлжални Аллоҳ урди бўлади Агар шундоқ бўлмаса «Намоз ўқиган вақтингдасен намоз ўқиганинг йўқ. Лекин Аллоҳ намоз ўқиди, дейишга тўғри келади.

Шунингдек, рўза тутган вақтингда сен рўза тутганинг йўқ. Лекин Аллоҳ рўза тутди. Зино қилган вақтингда сен зино қилганинг йўқ. Ўғрилиқ қилган вақтингда сен ўғрилиқ қилганинг йўқ, ва ҳоказо. Бунинг фасодлиги очик-ойдин кўриниб турибди. «Қадария» бандалар ўз ишларини қилишга қодирдир, уларни яратувчидир. Яъни инсоннинг ўз қудрати бўлиб, у ўз амалларини ўзи яратади, Аллоҳ таолонинг бу ишга ҳеч дахли йўқ. Агар ундай бўлмаса, Аллоҳ таоло бандаларни ўзи битган нарсага мувофиқ жазолаган бўлади. Бу эса Аллоҳ таолонинг адолатига тўғри келмайди, деб эътиқод қилувчилардир. Бунинг оқибатида инсонни Аллоҳ таолога холиқийатда шерик қилиб қўйадилар. Улар ҳар бир яхшилик ёки ёмонлик Аллоҳнинг тақдир қилиши билан бўлишини инкор қиладилар. Уларнинг наздида банданинг иши Аллоҳнинг қадари, илми ва иродаси билан бўлмайди. Бу фикрга мўътазиллийлар ҳам қўшилган.

Қадария фирқасидагилар ҳам жабрия фирқасидагиларга ўхшаб ўз фикрларини қўллаш учун далиллар келтирад

Аллоҳ таоло «Мўминун» сурасида: «Бас, холиқ(яратувчи)ларнинг энг яхшиси Аллоҳ муборак бўлди» (14-оят).

Ушбу оятдан билиниб турибдики, Аллоҳ холиқ (яратувчи)ларнинг биттасидир, қолганлари эса бандалардир}

Аллоҳ таоло «Воқеа» сурасида: «Қилиб ўтган амаллари учун жазо-дир», деган. (24-оят)

Демак, охирадаги жазо бу дунёдаги амалларга боғлиқдир. Бандалар қилиб ўтган амалларининг жазоси ёки мукофотини оладилар. Аҳли Сунна вал жамоа

мазҳаби уламолари қадария мазҳабининг далил-ларига ҳам кучли раддиялар берганлар.

Биринчи оятнинг маъноси, «суврат берувчиларнинг, тақдир қилувчиларнинг энг яхшисидир», деганидир. Одатда баъзи вақтларда «халқ» яратиш дея зикр қилиниб, унда тақдир қилиш ирода қилинади.

«Қилиб ўтган амаллари учун жазодир» «Воқеа» сураси, (24) оятининг маъноси, қилиб ўтган амаллари сабабидан жазо ёки мукофот берилади, деганидир.

Яъни, бандалар жаннатга ёки дўзахга амаллари сабабидан кирадилар. Сабабларни яратувчи эса Аллоҳдир.

**AJDODLARIMIZ MEROSINI O'RGANISHDA UBAYDULLA UVATOV
HISSASI****Karimova Muxtasar Dilshod qizi***O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
filologiya va tillarni o'qitish ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ubaydulla Uvatovning risola va maqolalari bo'yicha U.Uvatovning ajdodlarimiz merosini o'rganishdagi hissasi yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Ubaydulla Uvatov, Muslim ibn al-Hajjoj, hadis, Abu Iso at-Termiziy, al-Hakim at-Termiziy, az-Zamaxshariy, Taftazoniy, al-Buxoriy, Muhammad (s.a.v).

O'zbekiston buyuk allomalar yurti, dunyoga ilm nurini taratgan mutafakkirlar beshigi sanaladi. Bizning ajdodlarimiz bizlarga meros qilib qoldirgan qimmatli manbalar asrlar davomida butun jahon miqyosida o'rganilib, foydalanib kelinmoqda. Bunday asarlarni o'rganish, ularni tadqiq etish, ommaga yetkazish olimlarga mas'uliyat yuklashi ko'p bor takrorlanadi.

Ubaydulla Uvatovni mutafakkir olimlarimiz, buyuk ajdodlarimizning targ'ibotchisi desak bo'ladi. Yurtimizda islom madaniyatini yuksaltirish, buyuk allomalarimizning ilmiy merosini chuqur o'rganish hamda ularni xalqaro miqyosda keng targ'ib qilish borasidagi ustozning mehnatlari, shuningdek, yosh avlodni milliy qadriyatlarimizni qadrlash, ona vatanga sadoqat va ajdodlar merosiga hurmat ruhida tarbiyalashdagi hissasi, shubhasiz ahamiyatga molikdir. Buyuk olimlarning hayotini o'rganar ekanmiz, ularni ustoz Ubaydulla Uvatov maqolalari, monografiyalarisiz o'rganish mushkul.

Said ibn Musayyab Abu Said Xudriy roziyallohu anhudan, u zot Nabiy sallallohu alayhi vasallamdan rivoyat qiladi. Sarvari Olam sallallohu alayhi va sallam aytdilar: "Yer yuzidagi amallarning afzali uchta. Ilm olish, jahd va kasb qilish, chunki ilm tolibi Allohning habibi, g'oziy Allohning avliyosi va kasb qiluvchi Allohning do'stidir". Ushbu hadisi sharifda ilm – yer yuzidagi amallarning eng afzali ekani bayon qilinganini ko'ramiz. Ilmni o'rganish o'ta fazilatli amal bo'lganidek uni o'rgatish, tarqatish, keyingi avlodlarga yetqazish ham ulug' fazilatga ega amal sanalishi barchamizga ma'lum. Bu borada bizlarning yurtimizdan yetishib chiqqan buyuk bobokalonlarimiz ko'plab sa'y-harakatlar qilib, keyingi avlod uchun meros bo'lib qoladigan qimmatli asarlarni bitganlar va o'z ilmiy faoliyatlari bilan tarix sahifalarida katta iz qoldirganlar.

Olim o'z asarlarida allomalarimiz haqida to'liqroq va izchillik bilan ma'lumot berishga harakat qiladi. Jumladan, "Muslim ibn al-Hajjoj" kitobida avvalo hadis tarixiga oid ma'lumotlar keltiradi. So'ngra olimning hayoti, olim bo'lishdagi bosgan izlari, hadis to'plash ishtiyoqi va turli yurtlarda bo'lib ilm o'rganganligini yozadi. Kitobga ko'ra, muhaddis olim Xurosonning turli shaharlarida bo'lib, Qutayba ibn Sa'iyd, Yahya ibn Yahya an-Naysoburiy, Ishoq ibn Raxviya Bashar ibn al-Hakam kabilardan hadis ilmini o'rganadi. Shuningdek, Muslim ibn al-Hajjojning suvrati-yu siyrati haqida, shogirdlari, ustozlari va nihoyat qoldirgan merosi haqida bayon qiladi.

Shuningdek, Ubaydulla Uvatov ushbu kitobda Imom Muslimning asarlari haqida yozar ekan, muhaddis olimning eng mashhur va payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomning hadislariga bag'ishlangan eng muhim manbalardan biri bo'lgan "Sahih" asari, uning yaratilishi, hadislar soni, boblari haqida bir qancha ma'lumotlarni keltirib o'tadi. Muslim ibn al-Hajjoj sahih hadislarini aniqlab, o'z asariga kiritganda avvalo uning naql qiluvchilarning ishonchli ekaniga, dalilning boshidan oxirigacha izchil ulanishi va xato-yu nuqsonlardan holi bo'lishiga katta e'tibor bergan. O'zi to'plagan hadislarini muayyan tartib-qoidalar-u shartlarga rioya qilgan holda tashkil etgan. Muallif muhaddis olimning hadis to'plashdagi talabchanligi, isnodga ham, matnga ham alohida ahamiyat berganligining isboti o'laroq boshqa olimlarning "Sahih" asari haqidagi fikrlarini keltiradi. Masalan, An-Navaviyning "Sharh Sahih Muslim" asarida yozgan fikrlarni bayon qiladi: "Alloh rahmat qilgur Imom Muslim o'zining "Sahih" kitobida aniqlik(itkon), ehtiyotkorlik (ihtiyot), tadqiqot (tadqiq) va tahqiqot (tahqiq)ni muxtasar balog'at va mukammal iyjoz ilmlari bilan qo'shgan uslubda ijod qilgan. U bu asarida o'zining g'oyatda chuqur va keng qamrovli ilmini, fikr-mulohazasining o'tkirligini va ulkan iqtidorini namoyon qilgan. Bu holatlar ba'zan isnodda, ba'zan matnda, ba'zan esa bu ikkalasida ham zohir bo'ladi".

Hadislardagi isnod va matn bir-birini to'ldirib, uyg'unlashgan bo'lsagina to'la-to'kis, mukammal bo'lishini ta'kidlaydi va hadis to'plashdagi Imom Muslimning manhajlari haqida yozadi. "Sahih Muslim"ga yozilgan sharhlar, shuningdek, asardan taxriy (qisman ko'chirib) olinib, tasnif etilgan kitoblarni keltiradiki, Ubaydulla Uvatovning birgina olimni butun bir hayoti, asarlarini chuqur o'rganib chiqqanligini bilib olamiz.

Kitobning "'Sahih Muslim" asarining alohida xususiyatlari va ahamiyati" haqidagi qismda Abu an-Naysoburiyning "Osmonning ostida hadis ilmi bo'yicha Muslim ibn al-Hajjojning kitobidan to'g'riroq kitob yo'q", degan fikri bayon qilinadi. Manbalarda keltirilishicha, ba'zilar Imom Muslim kitobiga shunchalik berilib, uning sehri domiga tushib mashrabona holga kelib qolganlar. Qayerga borsa ham undan bir qismini o'zi bilan birga olib yurar ekan. Shundaylardan "Alloh seni qanday ko'yga solib qo'ydi? Yoki sen qanday najot topding?" - deb qaralganda, meni mana bu qutqazdi deb qo'lidagi kitobga ishora qilar ekan.

Umuman olganda, Ubaydulla Uvatov muhaddis olim Imom ibn Muslim haqidagi ushbu kitobni yozgan ekan, keyingi avlodning bu asarlarni o'qib-o'rganishi, shu asnodda bu ishlarni davom ettirishi, yetuk olim bo'lishga harakat qilishlarini xohlaydi. Faqatgina bu asari emas, balki butun umri davomida yaratganlarini har birimiz o'qishimiz, o'rganishimiz joizdir. Chunki ularda buyuk ajdodlarimizning buyuk asarlari, buyuk ilm, buyuk ma'rifat bordir.

Mashhur muhaddis Abu Iso at-Termiziy va ulug' mutafakkir Al-Hakim at-Termiziyini ko'rsatish mumkin. Bizda hali bu allomalarning hayotlari va boy ilmiy-ma'naviy meroslari haqida maxsus risola va asarlar yaratilmaganligi bois bu ishni Ubaydulla Uvatov o'z zimmasiga olgan.

"Ikki buyuk donishmand" deya atalgan ushbu risolada Abu Iso at-Termiziy va Al-Hakim at-Termiziy haqida ma'lumot beradi, ularning ilm o'rganishlari, shuningdek asarlari haqida yozar ekan, bu buyuk allomaning aynan yurtimizda ulg'aygani, bizlarni shubhasiz,

faxrlantiradi. Buyuk alloma al-Hakim at-Termiziy o‘z zamonasining diniy ulamolaridan bo‘lgan. Alisher Navoiy hazratlari al-Hakim at-Termiziy to‘g‘risida quyidagi ma‘lumotlarni keltirgan: “Muhammad bin Ali Hakimi Termiziy — ikkinchi tabaqadindur. Kuniyati Abu Abdullohdur. Mashoyixi kibordandur va Abu Turob Naxshabiy va Ahmad Hizravayh va Ibni Jalla bila suhbat tutubdur va ko‘p hadisi bor va zohir karomati va tasonifi (yozgan asarlari) bor. Ul jumladin «Xatm ul-viloya» kitobi va "Nahaj" kitobi, “Navodir ul-usul” va bundan o‘zga ham kitoblari bor va zohir ulumida ham kutubi bor va bir tafsir (“Qur’on tafsiri”) ham ibtido qilg‘ondur. Ammo itmomig‘a (oxiriga) ular vafo qilmaydur...»

Sanasak, Ubaydulla Uvatovning ajdodlarimiz haqidagi risolalari, maqolalari bisyor. Uning Imom Muslim, Abi Iso at-Termiziy, Al-Hakim at-Termiziy, Taftazoniy, az-Zamaxshariy haqidagi maqolalari ajdodlarimiz merosini o‘rganishga katta hissa qo‘shdi. Umuman olganda, Ubaydulla Uvatov ushbu risola va maqolalarni yozgan ekan, keyingi avlodning bu asarlarni o‘qib-o‘rganishi, shu asnoda bu ishlarni davom ettirishi, yetuk olim bo‘lishga harakat qilishlarini xohlaydi. Olimning ushbu xizmatlari hukumatimiz tomonidan munosib qadrlanib, “Mehnat shuhrati” ordeni va “O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan yoshlar murabbiysi” faxriy unvoni bilan taqdirlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ubaydulla Uvatov. "Muslim ibn al-Hajjoj". Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. Toshkent. 1995
2. Ubaydulla Uvatov. Ikki buyuk donishmand. Toshkent. 2005
3. Ziyo.uz sayti
4. Islom.uzsayti

**ONA TILI VA ADABIYOT FANINI O'QITISHDA PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARNING O'RNI****Abdurazzoqova Sohiba Alijanovna***Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani**30 - umumiy o'rta ta'lim maktabi**Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Ta'limdan asosiy maqsad bolalarga bilim berishgina emas, balki bilim olish yo'llarini o'rgatish, ularni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish demakdir. Yangicha ijtimoiy, iqtisodiy sharoitda tilni o'qitish mazmunini takomillashtirish, darslarni jahon andozalariga mos ravishda tashkil etish o'quvchi faolligini oshiradigan muhim omillardan hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya - ta'lim jarayonida oldindan rejalashtirilgan va to'laligicha loyihalashtirilgan, muayyan vaqtga mo'ljallangan, ta'lim jarayonida ko'proq ta'lim oluvchi shaxsiga qaratilgan, faollashtirilgan usullar va zamonaviy ta'lim vositalaridan foydalangan holda o'quv maqsadiga erishishni kafolatlaydigan ta'lim berish jarayonidir.

Pedagogning jonli nutqi, harakatli mashqlari tarbiya vositasi vazifasini bajaradi. Texnologiyalarni qo'llaganda o'quvchi bilimni kuzatish, bilimlarining o'siishida jamiyatda vujudga kelgan asosiy g'oyalar bilan taqqoslash, ularning rivojlanish yo'llari va usullarini aniqlash, mosini tanlash, turli vositalar, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish usullariga ahamiyat berishimiz kerak.

Texnologiyalarni metodikadan farq qiluvchi omillar:

1. Zamonaviy-an'anaviy o'qitish elementlarining mavjudligi;
2. Pedagogik jarayonda shaxsiga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyani mavjudligi;
3. O'quvchilar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish asosidagi pedagogic texnologiyalar;
4. O'quv jarayonini samarali boshqarishga asoslangan pedagogik texnologiyalar;
5. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari;
6. Xususiy o'quv predmetlariga tegishli texnologiyalar.

Nutqiy faoliyatda har bir til hodisasining o'z o'rni, o'z vazifasi bor. Yoshlar til imkoniyatidan vaziyatga qarab foydalanish malakasiga ega bo'lishlari, o'z fikrini aniq ifodalashga, zarur bo'lgan so'z va gap shakllari, ibora va tasviriy ifodalarni tanlay va qo'llay bilishlari davr talabidir. Buning uchun ona tili o'qituvchisi o'z ixtisosligini puxta bilishi, ilg'or pedagogik texnologiya hamda zamonaviy o'quv-texnik vositalaridan yaxshi xabardor bo'lishi lozim. Shundagina ta'lim samarasi ham, o'qitish darajasi ham yuqori bo'ladi.

Ona tilidan dars beruvchi o'qituvchi haqiqiy ijodkor bo'lishi, ta'lim jarayonida o'quvchining mavzuni tinglash, anglash, erkin va mustaqil fikrlash, qiyoslash, farqlash, alohidaliklarga ajratish va tasnif qilishga yo'naltirilgan faoliyatini rag'batlantirish, o'z fikrini, g'oyalarini o'zgalarga yetkaza bilish ko'nikma va malakalarining shakllanishini nazorat qilishi, boshqarishi darkor. Shuningdek, u yoshlarning ahloqiy-ma'naviy tarbiyasi

bilan shug'ullanishi, ularga sharqona muloqot odobi, milliy an'analarimizga hurmat, ona Vatanga muhabbat tuyg'usi kabi zaruriy xislatlarni singdira bilishi lozim. O'quv mashg'ulotlarini yangi zamonaviy shakl va usullarda tashkil qilish, talabalarni dars jarayonida maqsadli boshqara olish, ayni kunda o'qituvchilik faoliyatining bosh mezonini deb qaralmoqda.

An'anaviy yo'nalishdagi dars didaktik maqsadiga ko'ra: yangi bilimlarni o'zlashtirish; o'rgatilgan bilimlarni amaliy tatbiq etish orqali mustahkamlash; o'tilganlarni takrorlash; bilim va malakalarni mustahkamlash; talaba bilimini nazorat qilish va baholash; ularni bir tizimga keltirish kabi turlarga ega ekanligi pedagogika fanidan yaxshi ma'lum. Ammo bashariyatning iqtisodiy -ijtimoiy ravnaqi, ilmu fan sohalaridagi yangi-yangi yutuqlar ta'limning asosiy vositasi bo'lgan dars (mashg'ulot) va uning turlarining ko'payishiga, takomillashuviga olib keldi.

Ilg'or pedagogik texnologiyaga asoslangan zamonaviy dars turlari va shakllarini qo'llash, o'quvchining ta'lim jarayonidagi o'rnini belgilash, unga yangicha yondoshuvi, yangicha munosabatni ta'minlash, mazkur jarayonni mohirlik va idrok bilan boshqarish demakdir.

Ona tili darslarida musobaqa mashqlarini o'tkazishdan maqsad o'quvchining til darsida olgan bilimlarini sinab ko'rish, o'zaro munozara-muloqot jarayonida til imkoniyatlaridan foydalana bilish, nutqiy mahorat, tez va aniq fikrlash darajasini, muammoli vaziyatlardan chiqa olish malakasini baholashdan iboratdir.

Samarali dars shakllaridan biri bo'lgan musobaqa darsi til mashg'ulotlarining qiziqarli o'tishi va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlovchi vositadir. Musobaqa darslari uchun mavzular: "Qiziqarli alifbo", "So'zdan gaplar yasang", "Nutq tovushlari musobaqasi", "Zakovat" darslari va hakazolar.

Ona tili metodikasida ilg'or pedagogik texnologiyaga asoslangan dars turlari til ta'limi samaradorligini oshiribgina qolmay, uning tarkibiy qismiga aylanib bormoqda.

Dars mashg'ulotlarini rang – barang zamonaviy texnik vositalar ishtirokida tashkil qila olgan o'qituvchi qisqa vaqtda o'quvchilarning egallagan bilimi, do'stlariga munosabati, muomala madaniyati, fikr doirasi, so'z boyligi, nutqiy salohiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi. Ilg'or texnologiyaga asoslangan darslar o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida teng, do'stona munosabat qaror topishiga sharoit yaratadi. O'quvchi darsda o'zini erkin his qiladi, mashg'ulotlarga qiziqishi, so'z san'ati bilan shug'ullanishga hamda ijodga rag'batini ortadi.

O'ZBEK TILIM-O'ZLIGIM TIMSOLI

Buxarbayeva O'g'ilo' Abduvaxobovna.

Toshkent viloyat, Zangiota tunami

7-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi

Ona tili va adabiyot dani o'qituvchisi

Ona tili – millatning ruhi, uning or-nomusi, ma'naviy qiyofasi, orzu-umidlar-ning namunasidir. Ona tili millatning birligi va birdamligining timsolidir. U millatni yagona xalq sifatida o'z atrofida birlashtiradi va dunyoda borliqni ta'min etadi. Har bir millatning o'z Vatani, oilasi bo'lgani kabi uning jonajon va betakror ona tili ham bo'ladi. Inson uchun uning vatani, ota-onasi, oilasi qanchalik qadrlil bo'lsa, uning ona tili ham shu qadar aziz va muqaddas bo'ladi. Hattoki, go'dak ham o'z vatanini, ota-onasini, dunyoni o'z ona tili orqali anglaydi va atay boshlaydi. Farzand tarbiyasida onaning o'rni beqiyos bo'lganidek, insonning hayotda o'z o'rnini topishida, kamolotga erishuvida tilning o'rni ulkan ahamiyatga ega. Shu bois tilni, onaga qiyoslab ona tili deb ataydilar. Til inson vujudida qon-qoniga singib oqadi. Jamiki, ezgu fazilatlar, avvalo, ona allasi va ona tilining bebaho jozibasi orqali singadi. Inson qalbida ona tiliga nisbatan sof tuyg'u, mehr-muhabbat alanga oladi. Turk dunyosining buyuk marifatparvar ijodkori Ismoilbek Gaspirali aytganidek : “Millatning ikki asosi bordur. Bu ularning tili va dinidur. Agar millat hayotidan shu ikkisidan biri sug'urib olinsa, bu millat tanazzulga yuz tutur”.

Suvsiz daryo bo'lmaganidek, tilsiz millat ham vujudga kelmaydi. Biror millatga mansub bo'lgan til, o'sha millat bilan yashaydi va bardavom bo'ladi. Ota-bobolarimiz qadimdan tilni asrab avaylashgan, rivojlantirishgan. Masalan, A.Navoiy, Zahridin Muhammad Bobur, Lutfiy va boshqalar. O'zbek tilining rivoji uchun beqiyos hissa qo'shganlar. Turkiy tillar oilasiga mansub bo'lgan o'zbek tilimiz bizning bebaho boyligimizdir. So'z mulkingning sultoni, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o'zi yashagan murakkab davr – XV asrda tilimiz ximoyasiga o'tlanib, turkiy til o'z imkoniyatlari jihatidan boshqa tillardan sira qolishmasligini ilmiy va amaliy jigatdan isbotlab berdi. O'zining “Hamsa” kabi shoh asarini turkiy tilda yaratdi. Hozirda ham shoirlarimiz o'zbek tilining boyligini, uning buyukligini namoyon etuvchi asarlar yaratmoqdalar. Boisi buyuk adabiyoti bo'lgan xalqning buyuk tili ham bo'ladi. Insonning qanday ma'naviyatga ega ekanini uning tilida, chiroyli nutqida namoyon bo'ladi. Til millatning buyuk boyligi, bebaho xazinasini, tunganmas mulkidir. Chunki millatning tarixi, uning madaniy, ma'naviy merosi, urf-odatlarini va an'alari unda mujassam bo'ladi. Shu sababli ona tilimizni asrab-avaylash, uni boyitishimiz va avlodlarga to'liqligicha yetkazishimiz kerak. Birinchi Prezidentimizning ta'bri bilan aytganda “O'zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-milliy bog'liqlik til orqali vujudga keladi”. Bu fikrlarni doimo yodimizda tutishimiz kerak. Darhaqiqat, tilsiz millat rivojlanmaydi, taraqqiy etmaydi.

Til – millatning ma'naviy boyligidir. Til nafaqat muammola vositasi – balki xalqning madaniyati, urf-odati, uning turmush tarzi, tarixidir. Turli xalqlarning tillariga xurmat esa o'z navbatida o'zaro tushunishni, muloqotlarga imkoniyat yaratadi. Tillarni saqlanib qolishi

uchun esa bu tillarni qo‘llab-quvvatlash zarurdir. Aynan til tufayli insoniyat u yoki bu xalqqa mansubligidan faxrlanib yashaydi. Barcha tillarni tan olish va xurmat qilish tinchlikning birdan bir kafolatidir. Shu sababli ham xar bir xalq o‘z tili saqlanib qolishi uchun harakat qiladi. XXI asr o‘rtalariga borib, Xitoy tili asosiy til bo‘lib olishi mumkin. Olimlarning fikricha, til yashab qolishi uchun undan kamida bir millon kishi so‘zlashishi kerak ekan. Biroq bunday tillar dunyoda atigi 250 tadir. O‘zbek tili ham mana shu 250 taning ichida ekani quvonarli, albatta.

1989-yil 21-oktabrda “Davlat tili haqida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 1993-yil 2-sentabrda “Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilindi. “Davlat tili haqida”gi qonunning qabul qilinganligiga bu yil 31 yil to‘ladi. O‘tgan shu davrda ona tilimizning yanada sayqallanishi, badiiyligi, tarixiyli va dunyo miqyosida ahamiyati hamda nufuzini oshirishga qaratilgan qator madaniy, ma’naviy-ma’rifiy, mafkuraviy ijodiy izlanishlar, ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Pirovard natijada, bugungi kunda jahondagi ko‘plab mamlakatlar xalqlari davlatimiz ramzlari — O‘zbekiston Respublikasi bayrog‘i, gerbi, davlat madhiyasi qatorida o‘zbek tiliga ham hurmat bilan qarab, nafis va boy til sifatida yuksak baho berib kelmoqdalar.

Ma’rifatparvar va zabardast adibimiz Abdulla Avloniy: «Har bir millatning dunyoda borligini ko‘rsatadurgan oynai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo‘qotmak millatning ruhini yo‘qotmakdur»- degan aniq va teran fikrlarni bayon etganda naqadar haq edi.

Abdulla Avloniyning ona tili va adabiyotni buzish, boshqa tillar bilan aralashtirib, mazmun-mohiyatini o‘zgartirish, pirovard natijada, bir tilning boshqa tildan ustun turishiga, tilning ruhiyatini buzishga qaratilgan har qanday urinish va zid harakatlarga qarshi chiqqanligi quyidagi purma’no so‘zlarida yaqqol isbotlanadi. «Zig‘ir yog‘i solub, moshkichiri kabi qilib, aralash-quralash qilmak tilning ruhini buzadir. Bobolarimizga etishg‘on va yaragan muqaddas til, adabiyot bizga hech kamlik qilmas. Dunyoning lazzati sodiq do‘stlar ila suhbat qilmoqdan iborat».

Ushbu dalillar shundan dalolat beradiki, ajdod va avlodlarimiz tomonidan yaratilgan o‘zbek tili asrlar osha rivojlanib, turkiy tillik millat va elatlar orasida keng tarqalib, yanada sayqallashib, yuksak madaniy tilga aylanganligi va o‘zining tarixiyli bilan ham ahamiyatlidir.

Ma’rifatparvar va donishmand tilshunos olimlarimizning o‘zbek tilining naqadar boy til ekanligi haqidagi purma’no fikrlari hayotimizda isbotlangan. Shu bois, o‘zbek tili — ona tilimizga Asosiy qomusimizda davlat tili maqomi berilganligi shu elning fuqarosi sifatida har birimizga milliy g‘urur va iftixor baxsh etadi.

INVOLYUTSIYA QATNASHGAN DIFFERENSIAL TENGLAMALAR

G.A.Sodiqova

FarPI "Oliy matematika" kafedrasi assistenti

Annotatsiya: Maqolada involyutsiya qatnashgan differensial tenglamalar haqida ma'lumot keltirilgan

Tayanch so'zlar: Involyutsiya, differensial tenglamalar, A.Andreyev.

M.Sh.Burlutskaya, A.P.Khromov, C.P.Gupta, W.Watkins, O.Piao, O'.Rigan, A.M.Sarsenbi, Moxtar Kirane, A.A.Ko'pjassarova, A.Cabada, A.F.Toje I.Ya.Viner,

Ma'lumki harakatdan iborat,shuning uchun harakat bilan bog'liq bo'lgan masalalarni o'rganish va hal qilish katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari ko'plab murakkab jarayonlarning matematik modellari differensial tenglamalar bilan ifodalanadi.

Differensial tenglamalarning bir sohasi mavjud bo'lib bu soha involyutsiya qatnashgan differensial tenglamalardir.Agar $\alpha(\alpha(x))=x$ bo'lsa, u holda $\alpha(x)$ involyutsiya bo'ladi.

Masalan $\alpha(x)=\sqrt[m]{1-x^m}$ $m \in N$, $\alpha(x)=\frac{ax+b}{cx-a}$ funksiya va uning xususiy hollari bo'lgan

$$\alpha(x)=1-x, \alpha(x)=\frac{1}{x}, \alpha(x)=\frac{x}{x-1},$$

$\alpha(x)=\frac{x+1}{x-1}$ funksiyalar involyutsiyalarga misol bo'la oladi. Shuning uchun birinchi

darajali involyutsiyaga ega bo'lgan birinchi tartibli oddiy differensial tenglamalarni umumiy ko'rinishda $y'(x)=y(\alpha(x))$ kabi ifodalashimiz mumkin.

Involyutsiya ishtirok etgan differensial tenglamalar haqida dastlabki ilmiy tadqiqotlar sifatida L.Zilberstein [1],I.Ya.Viner [2],J Wiener [3] maqolalarini keltirish mumkin.

Hozirga kelib involyutsiyaga ega bo'lgan oddiy va xususiy hosilali differensial tenglamalarning turli ko'rinishdagi masalalar o'rganilayotgan sohalaridan biri bo'lib,bu sohani rivojlantirish borasida A.A.Andreyev, M.Sh.Burlutskaya, A.P.Khromov, C.P.Gupta, W.Watkins, O.Piao, O'.Rigan, A.M.Sarsenbi, Moxtar Kirane, A.A.Ko'pjassarova, A.Cabada, A.F.Toje kabi ko'plab jahon matematiklarining tadqiqotlari yorqin misol bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

- 1.Zilberstein L.Solution of the equation.Lond.Edinb.Dubl.Phil.Mag.30 (200),185-186 (1940)
- 2.Viner I.Ya.Дифференциальные уравнения с инволюцией.Дифференциальные уравнения, 5 (1969), 1131-1137.
- 3.Wiener,J.:Generalized solutions of functional differential equations.World Scientific,1993.

JISMONIY TARBIYA ASOSLARI VA METODIKASI

Ismatova Navbaxor Ikromovna*Buxoro viloyati Buxoro tumanidagi
35- umumiy o'rta ta'lim maktabining
jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi*

Hozirgi kunda ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llashga qiziqish tobora keng tus olmoqda. Bunday metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligi va ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarning o'qish motivlarini o'stiradi.

Innovatsiya (inglizcha innovation) yangilik yaratish, yangilikdir. Demak an'anaviy ta'limdagi kabi bir xil shablonlar asosida emas, balki yangiliklar asosida ta'lim jarayonining ta'sirchanligini oshirishga qaratilgan ish shaklidan foydalanish innovatsiya demakdir. Ta'limda pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsiyaga intilish, o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interaktiv metodlardan foydalanish ta'lim maqsadini samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Bu texnologiyada kommunikativ metodlardan keng foydalaniladi, ularning ayrim asosiy belgilarini ko'rib chiqamiz.

Hozirgi interfaol mashg'ulotlarni olib borishda ma'lumki, asosan interfaol usullar qo'llanilmoqda. Kelgusida esa bu usullar ma'lum darajada interfaol texnologiyasiga o'sib o'tishi maqsadga muvofiq. Bu interfaol usul hamda texnologiya tushunchalarining o'zaro farqini bizningcha, shunday ta'riflash mumkin.

Interfaol ta'lim usuli – har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o'z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi. Bunda har bir o'quvchi o'z motivlari va intellektual darajasiga muvofiq ravishda turli darajada o'zlashtiradi.

Interfaol ta'lim texnologiyasi – har bir o'qituvchi barcha o'quvchilar ko'zda tutilgandek o'zlashtiradigan mashg'ulot olib borishni ta'minlaydi. Bunda har bir o'quvchi o'z motivlari va intellektual darajasiga ega holda mashg'ulotni oldindan ko'zda tutilgan darajada o'zlashtiradi.

Interfaol mashg'ulotlarni amalda qo'llash bo'yicha ayrim tajribalarni o'rganish asosida bu mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi ayrim omillarni ko'rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy-metodik hamda o'qituvchiga, o'quvchilarga, ta'lim vositalariga bog'liq omillar deb atash mumkin. Ular o'z mohiyatiga ko'ra ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini nazarda tutishimiz lozim.

Jismoniy tarbiya va uning vositalari insonlarning faol amaliy harakatlari hamda ijodiy mehnatlari bilan chambarchas bog'liq. Bu jarayonlar insoniyat paydo bo'lgan davrlardan boshlab ijtimoiy turmush madaniyatida tarkib topgan, jamiyat taraqqiyoti asosida shakl, mazmun, maqsad yo'lida xizmat qilib kelgan va tobora takomillashib, iqtidorli kishilarning kundalik turmush madaniyati ehtiyojiga aylangan. U ijtimoiy pedagogik jarayon sifatida eng qadimgi turli yozma manbalar, chizma, tosh va metallarga o'yib yozilgan yodgorliklarda aks ettirilgan.

Boshlang'ich ta'lim metodikasi fakultetining I II bosqich talabalari umumiy yo'nalishdagi (barcha oliy ta'lim tizimida) —Jismoniy tarbiya darslarida dasturdagi bo'limlar bo'yicha nazariy bilimlar va ko'nikmalarga ega bo'lganliklarini hisobga olgan holda IV-bosqichda —Jismoniy tarbiya asoslari va metodikasi bo'yicha tashkil etiladigan amaliy o'quv jarayonlari asosan I-IV sinflarda jismoniy tarbiya darslari va sinfdan tashqari ommaviy sog'lomlashtirish tadbirlariga qaratiladi. Shu asosda fan o'qituvchisi (fakultetda) boshlang'ich sinflarda majburiy ravishda o'tkaziladigan darslardan namunalarni tashkil etishi va bunda atroflicha tahlillar qilinishi lozim. Amaliy mashg'ulotlarda dastur bo'limlari asosida rejalarning mazmunini fasllarga bog'lab ishlab chiqilishi va ularni bajarishdagi pedagogik mahorat, ilg'or tajribalar, asbob-uskunalar, zamonaviy texnik vositalar hamda noan'anaviy mashqlar, uskuna-moslamalardan foydalanish usullariga diqqat-e'tiborni jalb etish lozim. Ta'kidlash zarurki, boshlang'ich sinflar uchun yagona talablar asosida —Jismoniy tarbiya dasturi ishlab chiqilgan (1999) bo'lsada, hududlar sharoiti va o'qituvchilarning tajribalari asosida yillik, choraklik rejalari har xil tuzilishi mumkin. Bunga asosiy sabablardan biri shuki, maktabning sharoiti, sportzal, o'yin maydonlari va moslashtirilgan joylar, zarur asbob-uskunalar mavjudligi, iqlimning (ob-havo) qulayligi va boshqa jarayonlar bo'lishi mumkin. darslar jarayonida takrorlanadi va ular murakkablashtiriladi. —Alpomishva —Barchinoy maxsus testlaridagi I-IV sinf o'quvchilari uchun belgilangan me'yoriy turlar va talablar darslarning mazmunida o'z o'rniga qo'yilgan holda, ularni amalga oshirish lozim bo'ladi.

O'qituvchining pedagogik mahorati, ayniqsa amaliy harakat faoliyatlari, xulosalari o'quvchilarning kayfiyatini oshirishi zarur. Jismoniy tarbiya darslari to'garak mashg'ulotlari, tanaffuslardagi sog'lomlashtirish o'yin-mashqlari jarayonida o'qituvchi bolalarning ruhiy holatlari kayfiyatlarini tarbiyalashda faqat qiziq so'zlar, o'yin-mashqlarning bajarilishi bilangina emas, ularni hayotda mavjud bo'lgan eng yaxshi, qiziqarli hamda zarur bo'lgan jarayonlar haqida ham salbiy yo'li bilan qiziqtirish kerak. Jumladan, kim sog'lom va epchil bo'lsa yaxshi futbolchi, kurashchi, yugurishda chempion bo'ladi. Darsdagi barcha mashqlarni yaxshi bajaradiganlar katta bo'lganda uchuvchi, kosmonavt bo'ladi. To'garaklarga borib, sport bilan shug'ullangan qizlar (gimnastika, badiiy gimnastika va h.k.) jahon chempioni bo'ladi, Olimpiya o'yinlarida ishtirok etadi. Bunga o'xshash insonlarni turmushda uchraydigan sevimli kasblar, milliy o'yinlar (kurash, ot o'yinlari va h.k.) haqida ham jonli misollar bilan bolalar ongiga singdirish lozim.

Негматова Икром Мирзаахмедович

Наманганская область, Туракурганский район

№ 42 Школа. Учитель русского языка

В число наиболее значимых проблем, которые совместными усилиями пытаются преодолеть современные педагоги начальной школы и учреждений дополнительного образования входят неудовлетворительный уровень психофизического здоровья, интеллектуального развития и эмоционального благополучия детей; утрата ими открытости окружающему миру положительного самоощущения, здорового детского любопытства и творческого потенциала, инициативности; сохранение формальной, «преобладание «безличного» стиля общения взрослых с детьми и др. В совокупности они обуславливают, с одной стороны, необходимость совершенствования уже имеющихся подходов к организации и содержанию учебно-воспитательного процесса в начальном звене, а с другой — целесообразность разработки новых, рационально выстроенных и действенных педагогических технологий.

Одним из возможных средств изменения сложившейся негативной ситуации видится более широкое и осознанное использование педагогами тех ресурсов, которыми обладает детская игра. В жизни младшего школьника она занимает сильные позиции развивающей и развивающейся деятельности, а при условии методически корректного отношения к ней способна стать универсальным средством, обеспечивающим широкий комплекс психолого-педагогических влияний на процессы развития, обучения и воспитания детей.

«Разнообразная» полезность игры известна не одно столетие, однако в современных условиях особый акцент следует сделать на ее роли в формировании познавательной активности и развитии творческих способностей детей, развитии умения самостоятельно добывать знания. Кроме того, игра позволяет младшим школьникам комфортно и наиболее «приятными» способами приспособиться к изменившимся пространственным условиям, большому количеству новых людей — взрослых и сверстников, неизменным условиям (режиму, правилам поведения). Она помогает органично войти в новую социальную ситуацию, естественно и с малыми «затратами» приобрести новый статус — статус ученика, постепенно овладеть умениями и навыками новой деятельности — учения, сохранив и преумножив при этом достижения дошкольного периода развития.

Важен также и вклад игры в становление субъектности младшего школьника. В процессе игры ее участники, находясь в субъектной позиции, исподволь приобретают и совершенствуют умения определять замысел игры и устанавливать ее правила, эффективно регулировать ход и качество игрового взаимодействия, выстраивать адекватные межличностные отношения, возникающие по поводу игры. Все это позволяет в дальнейшем перенести опыт действия в качестве субъекта игровой деятельности и на другие виды деятельности — учение, общение, труд, а саму игру рассматривать в качестве действенного средства социализации детей группы риска.

Педагогу необходимо овладеть, с одной стороны, умениями конструировать и реализовывать в практической работе игровые развивающие программы, и с другой — умениями использовать резервы игры, которые заложены в ней самой и в тех ее видах и формах, которые присутствуют в реальной жизни детей.

Таким образом, значение игры невозможно исчерпать и оценить развлекательно-рекреативными возможностями. В том и состоит ее феномен, что, являясь развлечением, отдыхом, она способна перерасти в обучение, в творчество, в терапию, в модель типа человеческих отношений и проявлений в труде.

Понятие «игровые педагогические технологии» включает достаточно обширную группу методов и приемов организации педагогического процесса в форме различных педагогических игр. В отличие от игр вообще, педагогическая игра обладает существенным признаком — четко поставленной целью обучения и соответствующим ей педагогическим результатом, которые могут быть обоснованы, выделены в явном виде и характеризуются учебно-познавательной направленностью. Игровая форма занятий создается на уроках при помощи игровых приемов и ситуаций, выступающих как средство побуждения, стимулирования к учебной деятельности.

Дидактическая игра является ценным средством воспитания умственной активности детей, она активизирует психические процессы, вызывает у учащихся живой интерес к процессу познания. В ней дети охотно преодолевают значительные трудности, тренируют свои силы, развивают способности и умения. Она помогает сделать любой учебный материал увлекательным, вызывает у учеников глубокое удовлетворение, создает радостное, рабочее настроение, облегчает процесс усвоения знаний.

Игра — школа профессиональной и семейной жизни, школа человеческих отношений. Но от обычной школы она отличается тем, что человек, обучаясь в ходе игры, и не подозревает о том, что чему-то учится. В обычной школе нетрудно указать источник знаний. Это учитель — лицо обучающее. В игре нет легко опознаваемого источника знаний, нет обучаемого лица. Процесс обучения развивается на языке действий, учатся и учат все участники игры в результате активных контактов друг с другом. Игровое обучение ненавязчиво. Игра большей частью добровольна и желанна.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кунантаева Д. Проблема определения детского игрового пространства // Воспитание школьника. – 2005. - № 6. – С. 21-23.
2. Гарипов Х. Играя – воспитываем // Учитель. – 2007. - № 3. – С. 72-74.

**GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHGA DOIR MULOHAZALAR VA TA'LIM
JARAYONIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH****Qurambayeva Zuhra Yuldashevna***Xorazm viloyati, Urganch tumani**28-umumiy o'rta ta'lim maktabi**Geografiya fani o'qituvchisi*

Ma'lumki, XXI asrda dunyodagi mamlakatlarning milliy iqtisodiyoti globallasib, axborotlashgan iqtisodiyot shakliga aylanmoqda. Ya'ni milliy iqtisodiyotdagi axborot va bilimlarning tutgan o'rni tobora yuksalmoqda hamda ular strategik resursga aylangan. Dunyoda jamg'arilgan axborot va bilimlarning 90 %i keyingi o'ttiz yil mobaynida yaratilgan. Axborot va bilimlar hajmini kundan-kunga ortib borishi milliy iqtisodiyotning barcha sohalarida, jumladan ta'lim tizimida ham axborot kommunikatsiyalari texnologiyalaridan keng ko'lamda samarali foydalanishni talab etmoqda. Axborot xuddi an'anaviy resurslar kabi izlab topish, tarqatish mumkin bo'lgan resursga aylanmoqda. Hozirgi kunda insoniyat tarixida ilk bor sanoati rivojlangan mamlakatlar ishlab chiqarishida axborot ish qurollariga aylandi. Moddiy ishlab chiqarish sohasidan mehnat resurslarining og'ishmay axborotlar sohasiga o'tib borish tendensiyasi tobora yaqqol sezilmoqda. Buning asosiy sababi shundaki, ishlab chiqarish sur'ati o'sishi va rivojlanishi jarayonida qarorlar qabul qilish hamda boshqarish uchun zarur bo'lgan axborot hajmi ortib bormoqda. Bu o'sish avvalo, iqtisodiy, texnik, ilmiy, texnologik va ijtimoiy tizimlar jarayonida namoyon bo'ladi.

Geografiya ta'lim jarayonida ham axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning o'rni beqiyosdir.

"O'qituvchi" degan ulug' maqomga erishadi. Shu boisdan, bugungi kunda respublikamizdagi maktablarda ayrim fan sohalarini bo'yicha dars mashg'ulotlari va ularni tashkil etish bo'yicha yaratilgan shart-sharoitlarni ilmiy - metodik jihatdan o'rganish dolzarb vazifa hisoblanadi. Jumladan, aynan shunday fan sohalaridan biri bu - geografiyadir.

Geografiya dars mashg'ulotlarini o'qituvchi yanada qiziqarli, mazmunli va jonli tarzda olib borishga harakat qiladi. Bunda darsliklar, xaritalar, atlaslar va yozuvsiz xaritalar, globuslar, texnikaviy asbob-uskunalar, didaktik materiallar, turli xildagi metodik qo'llanmalar o'qituvchining eng yaqin ko'makchisidir. Ta'lim jarayonida geografiya darslik mavzularining mazmun-mohiyatini ochib berishda, ko'rgazmali qurollarning roli beqiyosdir. Darxaqiqat, geografiya faniga yo'l xarita orqali kirib boriladi. O'qituvchi geografiya dars mashg'ulotlarida mavzuni mazmun mohiyatini to'la yoritib berishda, uning pedagogik mahorati katta ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchining asosiy ko'rgazmali quroli ham aslida xarita bo'lib, u, maktablarda geografiya fani dars mashg'ulotlarida nazariy olingan bilimlarni amaliyotda qo'llay olishda juda muhim omil hisoblanadi.

Bugungi kunda boshqa fanlar qatorida geografiyani o'qitishda o'quvchilarni o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta'lim tarbiya jarayonini samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba to'plangan bo'lib ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar ya'ni interfaol metodlardan foydalaniladi.

Pisa tadqiqotlarida tabiiy-ilmiy fanlar savodxonligi: Hayotiy hodisalarda ilmiy usulda hal qilinishi mumkin bo'lgan muammolarni aniqlash, kuzatuv va tajribalar asosida xulosalar chiqarish kompetensiyasi. Bu xulosalar atrofimizdagi olamni tushinish va inson faoliyati natijasida unda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni anglab yetish, shunga ko'ra kerakli qarorlar qabul qila olish ko'nikmasini rivojlantirish bu bo'limning asosiy maqsadidir. Bu savodxonlik asosi bizning maktablarimizda tabiiy fanlari o'qitilish jarayonida berilishi ko'zda tutilgan.

Xulosa qilib aytganda - "O'qituvchi" maqomini yanada ko'tarishda har bir fan sohasi bo'yicha o'qituvchi o'zining ustida muntazam ishlashi, zamon bilan hamohang bilimlarni o'zlashtirib borishi va uning yaxshi dars o'ta olishi uchun yetarli, qulay shart-sharoit ham yaratilishi ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning diqqat markazida bo'lmog'i lozim. Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilsa quyidagi istiqbollarga erishishi mumkin :

- mutaxassis dunyoda bo'layotgan fan yangiliklaridan tezda xabardor bo'ladi;
- masofadan turib ham ta'lim olish imkoniyatlarining mavjud ekanligi;
- tinglovchilar eng yuqori darajada tasavvur hosil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.